

МУҲАККИКИ ЧАВОН
ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
2024. №2

МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ
ТАДЖИКСКИЙ
НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
2024. №2

YOUNG RESEARCHER
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
2024. No2

МАРКАЗИ
ТАБЪУ НАШР, БАҶГАРДОН ВА ТАРЧУМА
ДУШАНБЕ – 2024

ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ «МУҲАҚҚИКИ ҶАВОН»

Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

САРМУҲАРРИР:

Насриддинзода Эмомалӣ Сайфиддин | *Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, узви вобастаи АМИТ, ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Сафармамадзода Сафармамад Муборакшо | *Доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Исмонов Кароматулло Бадриддинович | *Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, директори Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷумаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Шерматов Нурмахмад	<i>Доктори илмҳои техникӣ, профессор</i>
Солихов Давлат Қуватович	<i>Доктори илмҳои физикаю математика, профессор</i>
Сатторов Абдуманон	<i>Доктори илмҳои физикаю математика, профессор</i>
Файзуллоев Эркин Фатхуллоевич	<i>Номзади илмҳои химия, дотсент декани факултети химия</i>
Валиев Шариф Файзуллоевич	<i>Доктори илмҳои геологӣ-минералогӣ, и.в. профессор</i>
Расулиён Қаххор	<i>Доктори илмҳои таърих, профессор</i>
Кучаров Аламхон	<i>Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон</i>
Дӯстов Ҳамрохон Чумаевич	<i>Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони адабии муосири тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон</i>
Нағзибекова Меҳриниссо Бозоровна	<i>Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забонишиносии умумӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон</i>
Муродов Мурод	<i>Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти ДМТ</i>
Низомова Тухфамо Давлатовна	<i>Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор</i>
Одинаев Фурқат Фарҳодович	<i>Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент</i>
Шарофзода Рустам Шароф	<i>Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор</i>
Сафарализода Хучамурод Қуддус	<i>Номзади илмҳои сиёсатишиносӣ, дотсенти кафедраи сиёсатишиносӣ</i>
Рачабов Имомиддин Ширинович	<i>Номзади илмҳои сиёсатишиносӣ, дотсенти кафедраи сиёсатишиносӣ</i>
Нуриддин Парвин Раймалихон	<i>Номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент</i>
Ҳочиматова Гулҷехра Масаидовна	<i>Доктори илмҳои педагогӣ, профессор</i>
Устоев Мирзо Бобочонович	<i>Доктори илмҳои биологӣ, профессори кафедраи физиологияи одам ва ҳайвонҳо, факултети биологияи ДМТ</i>

Маҷалла дар Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷумаи ДМТ барои нашр таҳия мегардад.

Нишонии Марказ:

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Тел.: (+992 37) 227-74-41

ДМТ, 2024©

**ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ»**

Учредитель журнала:

Таджикский национальный университет

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР ЖУРНАЛА:

Насриддинзода Эмомали Сайфиддин | Доктор юридических наук, член-корреспондент НАНТ, ректор Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафармамадзода Сафармамад Муборакшо | Доктор химических наук, профессор, проректор по науке Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Исмонов Кароматулло Бадридинович | Кандидат филологических наук, доцент, директор Издательского центра Таджикского национального университета

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Шерматов Нурмахмад	Доктор технических наук, профессор
Солихов Давлат Кувватович	Доктор физико-математических наук, профессор
Сатторов Абдуманнон	Доктор физико-математических наук, профессор
Валиев Шариф Нарзуллоевич	Доктор геолого-минералогических наук, и.о. профессора
Файзуллоев Эркин Фатхуллоевич	Кандидат химических наук, декан факультета химии ТНУ
Расулиён Каххор	Доктор исторических наук, профессор
Кучаров Аламхон	Доктор филологических наук, профессор
Дустов Хамрохон	Кандидат филологических наук, доцент
Муродов Мурод	Доктор филологических наук, профессор
Нагзибекова Мехриниссо Бозоровна	Доктор филологических наук, профессор
Абдусатторов Абдушукур	Доктор филологических наук, профессор
Одинаев Фуркат Фарходович	Кандидат экономических наук, доцент
Шарофзода Рустам Шароф	Доктор юридических наук, профессор
Сафарзода Бахтовар Амиралли	Доктор юридических наук, профессор
Раджабов Имомиддин Широнович	Кандидат политических наук, доцент кафедры политологии
Сафарализода Хучамурод Куддус	Кандидат политических наук, доцент кафедры политологии
Нуриддин Парвин Раймалихон	Кандидат политических наук, доцент
Ходжиматова Гулчехра Масаидовна	Доктор педагогических наук, доцент
Устоев Мирзо Бободжонович	Доктор биологических наук, профессор

Адрес Издательского центра:
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Тел.: (+992 37) 227-74-41
© ТНУ, 2024

TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
SCIENTIFIC JOURNAL “YOUNG RESEARCHER”
Founder of journal:
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY

CHIEF EDITOR:

Nasriddinzoda Emomali Sayfiddin | *Doctor of Law, Corresponding Member of NAST, Rector of the Tajik National University (Dushanbe, Tajikistan)*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safarmamadzoda Safarmamad Muboraksho | *Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik National University*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Ismonov Karomatullo Badridinovich | *Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Director of the Publishing Center of the Tajik National University*

EDITORIAL BOARD:

Shermatov Nurmahmad	<i>Doctor of Technical Sciences, Professor</i>
Solihov Davlat Quvatovich	<i>Doctor of Physical and Mathematical Sciences</i>
Sattorov Abdumannon	<i>Doctor of Physical and Mathematical Sciences</i>
Fayzulloev Erkin Fathulloevich	<i>Candidate of Chemical Sciences, Dean of the Chemical Faculty</i>
Valiev Sharif Fayzulloevich	<i>Doctor of Geological and Mineralogical Sciences, Professor</i>
Rasuliyon Qahhor	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Kucharov Alamkhon	<i>Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University</i>
Dustov Hamrokhon Dzhumaevich	<i>Candidate of Philological Sciences,</i>
Murodov Murod	<i>Doctor of Philology, Professor of the Department of Printing of the Tajik National University</i>
Nagzibekova Mekhrinisso Bozorovna	<i>Doctor of Philology, Professor of the Department of General Linguistics and Comparative Typology of the Tajik National University</i>
Nizomova Tuhfamo Davlatovna	<i>Doctor of Economics, Professor</i>
Odinaev Furqar Farhodovich	<i>Candidate of Economics, Associate Professor</i>
Safaralizoda Khudzhamurod Kuddusi	<i>Candidate of Politics, Associate Professor of the Department of the Political Science</i>
Sharofzoda Rustam Sharof	<i>Doctor of Law, Professor</i>
Safarzoda Bakhtovar Amirali	<i>Doctor of Law, Professor</i>
Rajabov Imomiddin Shirinovich	<i>Candidate of Politics, Associate Professor of the Department of the Political Science</i>
Nuriddin Parvin Raymalikhon	<i>Candidate of Politics, Associate Professor</i>
Hojimatova Gulchehra Masaidovna	<i>Doctor of Pedagogical Sciences, Professor</i>
Ustoev Mirzo Bobojonovich	<i>Doctor of Biological Sciences, Professor</i>

Address of the Publishing center:
734025, Republic of Tajikistan,
Rudaki Avenue, 17. Dushanbe.
Phone: (+992 37) 227-74-41
© TNU, 2024

ФАЛСАФА - ФИЛОСОФИЯ

ОМУЗИШИ ВАЗЪИЯТ ВА ШАРОИТИ ТАТБИҚИ СТРАТЕГИЯИ МИЛЛИИ РУШДИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Маҳинбону Р.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бо шарофати Истиқлолияти давлатӣ, сиёсати пешгирифтаи давлату ҳукумати мамлакат сол ба сол дастовардҳои сокинони кишварамон афзун гашта, Ҷумҳурии Тоҷикистон тадричан ба марҳилаҳои нави тараққиёт ворид шуда, ба сӯи пешрафту тараққиёт қадамҳои устувор мегузорад. Сулҳу субот, сарчамъиву ҳамдигарфаҳмӣ дар мамлакат густариш ёфта, дар ин замина сатҳи зиндагии мардум баланд ва рушди озодии шахрвандон таъмин гардида истодааст.

Дастовардҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсии солҳои охири Тоҷикистон ҳамчун омили асосии ризоияти ҷомеа ва нишонаи маърифату фарҳанги баланди аҳолии арзёбӣ мегардад. Дигаргунсозиҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, сохтмони шоҳроҳҳо, пулу нақб, эҳёву рушди соҳаҳои саноат, энергетика, металлургияи ранга ва бунёди дигар иншоотҳои ҳаётан муҳим шароити муносиби зиндагиро барои сокинон ва пешрафту ободии ҷумҳури фароҳам оварда, кишварро ба ҷодаи музаффариятҳои навин раҳнамун месозад.

Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 мутобиқи ҳадафҳои дарозмуҳлат ва афзалиятҳои рушди кишвар дар паёмҳои Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардидааст. Пурра аз байн бурдани камбизоатӣ, иваз намудани моделҳои ноустувор ва пешбурди моделҳои устувори истеъмолот ва истеҳсолот, инчунин ҳифз ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ бо мақсади рушди минбаъдаи иқтисодию иҷтимоӣ, вазифаҳои асосӣ ва шартҳои ҳаётан муҳимми рушди устувори инсон маҳсуб меёбанд. Афзалиятҳои асосии рушди кишвар маориф, тандурустӣ, шуғл, нобаробарӣ, мубориза бар зидди коррупсия, таъмини амнияти озуқаворӣ ва ғизо, идоракунии самаранок, ҳифзи иҷтимоии аҳолии, пешгирии низои эҳтимоӣ, амнияти энергетикӣ, экология ва идоракунии равандҳои демографӣ мебошанд.

Дар Стратегияи миллии рушд омадааст, ки Тоҷикистон дар соли 2030 ба кишвари дорой рушди устувор ва рақобатпазир табдил меёбад, ки аҳолии он аз сатҳи сифати арзандаи зиндагӣ бо имкониятҳои баробар барои татбиқи неруи инсонӣ дар асоси баробарӣ, адолат ва эҳтиромгузорӣ ба шаъну шарафи инсон баҳра мебаранд. Биниши ояндаи дарозмуҳлати кишварамон - ниғаҳдорӣ ваҳдати миллӣ, таъмини амнияти миллӣ, амалӣ намудани принципҳои адолати иҷтимоӣ ва самаранокии иқтисодӣ, беҳсозии некуаҳволии мардум бетағйир боқӣ мемонад. Рисолат, ё моҳияти пешрафти минбаъда – ин бунёди Тоҷикистони соҳибистиқлол, шукуфон, аз лиҳози иқтисодӣ ва сиёсӣ босубот мебошад.

Дар давоми солҳои охир Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти бунёди давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, ягона ва иҷтимоӣ ба муваффақиятҳои назаррас ноил шуд. Аз нигоҳи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ин муваффақиятҳо равшану возеҳ буда, асосан, ба туфайли иродаи қавии сиёсии роҳбарияти кишвар ба даст омадаанд. Аммо асри XXI бо шароити берунаи босуръат тағйирёбандаи рушд ба мардуми мо вазифаҳои нав ва то андозае фарогиранда пеш мегузорад, ки ҳалли онҳо барои иттиҳоди ҷомеа ва ҳифзи асолати миллӣ ҷиҳати ноилшавӣ ба тараққиёти густурда хеле муҳим мебошад.

Ҳадафи олии рушди дарозмуҳлати Тоҷикистон баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардуми кишвар бар пояи таъмини рушди устувори иқтисодӣ маҳсуб меёбад. Барои ноилшавӣ ба ин ҳадафи олии ҳадафҳои зерини стратегияи рушд то соли 2030 муайян шудаанд:

- расидан ба истиқлолияти комили энергетикӣ ва истифодаи самарабахши неруи барқ;
- баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табдил ба кишвари
- транзитӣ;
- таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат;
- саноатикунони босуръати кишвар [10, с. 8].

Соҳаи энергетика яке аз соҳаҳои калидӣ барои ҳар як давлат ба ҳисоб рафта, омили асосии баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии мардум, рушди соҳаҳои иқтисодӣ, саноату сармоягузорӣ, ҳамзамон соҳаҳои иҷтимоӣ ба шумор меравад. Рушди мунтазами иқтисодӣ кишвар ба истиқлолияти энергетикӣ ва таъмини пурраи ҳамаи соҳаҳо бо неруи барқ ғайриимкон аст. Рушди энергетика яке аз заминаҳои асосии рушди иқтисодии кишвар доништа мешавад.

Баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ дар қатори ҳадафҳои стратегияе мебошад, ки ҳамчун вазифаи умумимиллӣ ва омили муҳимми пешрафти кишвар шуморида шудааст. Ин ҳадаф сохтмони таҷдиди роҳҳои автомобилгард, оҳан, пулҳо, нақбҳо, фурудгоҳҳо ва дигар инфрасохтори нақлиётро мутобик бо стандартҳои байналмилалӣ дар бар мегирад, ки амалишавии он тадричан бояд ҷумхуриро аз бунбасти коммуникатсионӣ берун оварда, онро ба минтақаи транзитӣ табдил диҳад. Ба мақсади расидан ба ин ҳадаф корҳои зиёде, аз қабилӣ сохтмони роҳҳо, пулҳо, нақбҳо, таҷдиди иншоотҳои нақлиётӣ ба анҷом расиданд ва ё идома доранд.

Масъалаи дигар – беҳтар намудани фаъолияти нақлиёт, баланд бардоштани сатҳи хизматрасонӣ, мустақкам намудани робитаҳои нақлиётии кишвар ва тадричан ба хатҳои транзитии миёни давлатҳо табдил додани шабакаи роҳҳои оҳану автобомилгарди ҷумхури мебошад. Пешбинӣ шудааст, ки амалӣ шудани ин ҳадафи стратегӣ беҳтар гардидани дастрасӣ ба бозор, зиёд кардани ҳаҷми тиҷорат дар минтақа, паст намудани арзиши хизматрасонии нақлиётӣ ва дар ин замина баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолиро таъмин хоҳад кард.

Таъмини амнияти озуқаворӣ аз ҷумлаи ҳадафҳои афзалиятноки стратегияи Ҷумхурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад. Пешрафти истеҳсолоти кишоварзӣ омили муҳимтарини таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар муайян шудааст. Ба ин мақсад масъалаҳои истифодаи оқилонаи замин, баланд бардоштани ҳолати мелиоративӣ ва ҳосилнокии он, содироти меваю сабзавот, аз ҷумлаи вазифаҳои аввалиндараҷа ҳисоб шудаанд. Иҷрои он сохтмони корхонаҳои истеҳсолӣ, рушди технологияи коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, парвариши навҳои нави растанӣ, мубориза бар зидди ҳашароти зараррасон, рушди боғу тоқпарварӣ, чорводорӣ ва ғ., овардани техникаи кишоварзиро талаб мекунад. Амнияти озуқаворӣ кишвар танҳо дар сурате таъмин карда мешавад, ки агар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ худӣ афзоиш ёбад ва аз хориҷи кишвар маводи ғизоӣ камтар ворид гардад.

Пас аз истиқлоли давлатӣ дар ҷумхури ислоҳоти иқтисодӣ оғоз шуд. Гузариш ба шакли нави муносибатҳои иқтисодӣ, ташкил намудани шаклҳои нави хоҷагидорӣ ва хусусигардонии моликият боиси тағйирёбии соҳаи кишоварзӣ гардиданд. Гузариш ба шакли нави муносибатҳои иқтисодӣ ва ташкил намудани шаклҳои нави хоҷагидорӣ, ғайридавлатӣ гардондани моликият дар соҳаи кишоварзӣ ба тағйироти кулӣ оварда расонд.

Соҳаи кишоварзӣ бахши пешбарандаи иқтисодӣ Тоҷикистон ба шумор меравад. Рушди соҳаи кишоварзӣ барои таъмини аҳолии кишвар бо маводди хӯроқа, баланд бардоштани сатҳи даромаднокӣ ва бо ҷойи кор таъмин намудани аҳоли мусоидат менамояд. Амнияти озуқаворӣ – вазъи иқтисодии давлат мебошад, ки аз ҳисоби истеҳсолоти дохилӣ беҳатарии озуқаворӣ кишвар таъмин гардида, дастёбии воқеӣ, ки

барои ҳаёти солиму фаъол ва рушди демографии ҳамаи аҳоли зарур аст, кафолат дода мешавад.

Мафҳуми амнияти озуқаворӣ ин, пеш аз ҳама имкониятҳои номаҳдуди давлату ҷамъият дар таъмини бемайлони аҳоли бо озуқаворӣ, ки аз ҷиҳати миқдор ва сифат барои ҷисми инсон ва нигоҳдории қобилияти меҳнатии ӯ лозим буда, на танҳо дар вазъати ором, балки даҳлатҳои фавқулода низ миқдори он басанда бошад. Амнияти хӯрокворӣ ҳамон вақт таъмин ҳисобида мешавад, ки агар хӯроквории мувофиқ (аз нуқтаи назари миқдор, сифат, бехатар будан) мавҷуд ва дастрас бошад ва ҳамаи табақаҳои ҷомеа ҳама вақт барои таъмини ҳаёти фаъол ва солим чунин хӯроквориро истеъмоли намоянд. Айни замон Ҷумҳурии Тоҷикистон миёнаи қонсгардонии талаботи физиологии аҳолии ҷумҳури бо тамоми маҳсулоти кишоварзии истеҳсолшаванда 43,5 Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳад [2].

Амнияти озуқаворӣ ҳадафи ягона ва сиёсати аграриву иқтисодии давлат, ҳолати иҷтимоие, ки дар ҳар лаҳзаи он тамоми кишварҳои ҷомеа имконияти воқеӣ ва иқтисодии дастрас намудани хӯроквории безарарро барои таъмини зиндагии солим доро мебошад. Амнияти хӯрокворӣ ҳамчун қобилияти кафолат додани давлат дар бобати қонсгардонии талабот ба хӯрокворӣ дар сатҳе, ки фаъолияти муътадили ҳаётгузаронии аҳолиро таъмин менамояд, доништа мешавад.

Дар Паёми наватии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ дар ин маврид чунин иброз гардидааст: “Бо мақсади ҳифзи амнияти озуқавории кишвар ва афзун намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти худӣ майдони кишти асосӣ ва такрории зироатҳои кишоварзӣ дар масоҳати даҳҳо ҳазор гектар афзоиш дода шуд... Тибқи таҳлилҳо рушди миёнаи солони истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар давоми солҳои 1997 – 2020–ум 7,3 Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил дода, ҳаҷми он дар ин давра 5 баробар афзоиш ёфтааст. Бо ин мақсад, минбаъд афзоиш додани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ бисёр муҳим буда, истифодаи самараноки обу заминҳои қорам, технологияҳои инноватсионӣ ва агротехникаи пешрафта, аз ҷумла бунёди боғҳои интенсифӣ бояд таъмин карда шавад. Вобаста ба ин, роҳбарони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо, хоҷагиҳои деҳқонӣ, ҳар як кишоварз ва ҳар як оиларо зарур аст, ки истифодаи самараноки замин, пеш аз ҳама, заминҳои наздиқавлигиву президентӣ, захира қардану истифодаи тухмиҳои аълосифат ва бо ҳамаи роҳи гирифтани то се ҳосилро, маҳсусан, дар соли 2021 таъмин намоянд... Бо мақсади дастгирии давлатии кишоварзони мамлакат ва таъмини фаровонии бозори истеъмоли пешниҳод менамоям, ки тамоми кишоварзони мамлакат барои як сол, яъне соли 2021 аз пардохти андозаи ягонаи замин озод қарда шаванд” [8].

Ҷиҳзи амнияти хӯрокворӣ вазифаи ҳамаи мақомоти назоратии кишвар ба шумор рафта, солимии аҳолиро таъмин менамояд. Сифатнокии молу маҳсулот яке аз масъалаҳои асосии амнияти хӯрокворӣ ва ҳифзи саломатии аҳоли доништа мешавад. Бо ин мақсад Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти озуқаворӣ» (№ 671 аз 23 декабри соли 2010) қабул гардидааст. Инчунин, Ҷукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як зумра барномаҳои дар соҳаи кишоварзӣ қабул намудааст, ки маъмултарини он “Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020” мебошад, ки барои расидан ба ин ҳадафи худ равона гардида буд. Дар маҷмӯъ то имрӯз дар соҳаи кишоварзӣ 13 барномаи давлатии соҳавӣ қабул гардидааст [3].

Барои расидан ба саноатикунонии босуръати кишвар Ҷукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалишавии барномаҳои соҳавӣ қабулгардида ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори тахти назорати қатъӣ қарор додааст. Айни замон Ҷукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолиятро доир ба ҷалби сармояи мустақим, бунёди қорхонаҳои нави истеҳсоли, ба қор андохтани қорхонаҳои аз фаъолият бозмонда ва ташкили қойҳои қорӣ, вуъат бахшида истодааст. Мавҷуд набудани баъзе намудҳои ашёи хом дар дохили кишвар барои истеҳсоли маҳсулоти ниҳой масъалаи ҳалталаб мебошад.

Вобаста ба ин, дар назар дошта шудааст, ки ашёи хоми барои қорқард ва истеҳсоли маҳсулоти ниҳой воридшаванда, ба истиснои ашёи хоми дар Тоҷикистон

истеҳсолшаванда ва молҳои зераксизӣ, аз андоз аз арзиши иловашуда ва бочи гумрукӣ озод карда шавад ва тартиби татбиқи имтиёзҳо муайян шавад. Тадбирҳои ҳавасмандгардонӣ доир ба ташкили истеҳсолоти ивазкунандаи воридот имкон доданд, ки аҳоли аз ҳисоби истеҳсолоти ватанӣ бо молҳои асосии хӯрокворӣ, асбобҳои рӯзгор ва масолеҳи сохтмон таъмин гардида, ҳаҷми воридоти маводи ғизой аз хориҷи кишвар дар давоми се соли охир қариб се миллиард сомонӣ ё 31 фоиз коҳиш дода шавад.

Барои ноил гардидан ба ҳадафҳои стратегӣ дар 15 соли оянда нигоҳ доштани суботи нишондиҳандаҳои макроиктисодию иҷтимоӣ, ташкили ҷойҳои нави қорӣ дараҷаи баланди истеҳсолӣ ва фароҳамсозии замина ҷиҳати таҳким бахшидани иқтисодии мамлакат пешбинӣ гардидаанд. Дар баробари андешидани ҷораҳои зарурӣ ҷиҳати ноил гардидан ба ҳадафҳои стратегӣ ҳуҷҷати мазкур ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба ҳар сари аҳоли тадриҷан зиёд гардида, замина барои ба гурӯҳи давлатҳои миёна ворид гардидани Тоҷикистон фароҳам меояд. Сатҳи камбизоатӣ ду маротиба коҳиш ёфта, ҳиссаи табақаи миёна аз 22 фоизи ҳозира то ба 50 фоиз дар оянда расонида мешавад.

Ҳангоми иҷрои бомуваффақияти стратегия дарозмӯрӣ аз 73 ба 80 сол, синфи миёна аз 22 ба 50 фоиз расида, на камтар аз якуним миллион ҷойҳои қорӣ доимӣ таъсис дода шуда, сатҳи камбизоатӣ аз 31 ба 15 фоиз кам гардида, сатҳи факри шадид аз байн бурда мешавад. Ҳамзамон, Тоҷикистон дар индекси рушди инсонӣ ба гурӯҳи сатҳи баланд расида, вобаста ба идоракунии давлатӣ ба гурӯҳи кишварҳои пешсафи Осиёи Марказӣ ва ИДМ мерасад.

Метавон хулоса кард, ки дар татбиқи амалӣ қардани ҷор ҳадаф, дар дутои он (истиклолияти энергетикӣ ва баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ) ба муваффақияту дастовардҳо ноил шудаем. Ду агрегати НБО “Роғун” ба қор даромаданд, чандин НБО-ҳои хурди тавлиду истеҳсоли барқ ҷаъол гашта, бунёду таъмиру азнавсозии роҳу пулҳои замонавӣ мушқилоти рафтуомади мардумро дар ҳама фасли сол осон гардонид, яъне аз бунбасти коммуникатсионӣ то ҷое раҳо гаштем, саноатикунонӣ низ, ки ҳадафи навқабулшуда аст, дар ҳоли рушду тавсеа қарор дорад. Аммо дар таъмини беҳатарии озуқаворӣ мушқилиҳо ҷой доранд. Саршор аз маводи озуқа будани рафу растаҳои бозору мағозаҳоямон нишонгари он нест, ки беҳатарии озуқаворӣ дар кишвар таъмин аст. Танҳо дар он маврид метавон аз таъмини беҳатарӣ ҳарф зад, агар воридотивазкунандаи маводи ғизоиро дар Ватан соҳиб бошем.

Расидан ба истиклолияти қорӣ энергетикӣ, баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ, саноатикунонии босуръати мамлакат, ҳамчунин, масъалаҳои иҷтимоӣ бо ҳам робитаи бевоситаи қавӣ доранд. Аз ҷумла, саноатикунонии босуръати мамлакат аз таъминот бо рушди инфрасохтори роҳу нақлиёт, истеҳсоли маҳсулоти ниҳой ва имконоти фуруши он, маблағгузорӣ ва бисёр масъалаҳои дигар вобастагӣ дорад. Дар ин ҳолат масъалаи кадрҳои дорӣ маҳорату малакаи баланди ба истеҳсолот роҳбарикунанда аҳаммияти махсус пайдо мекунад. Роҳбарии босалоҳият ба самтҳои гуногуни иқтисодиёт ҳамеша самараи хуб медиҳад.

Аз таҳлили таҳқиқотҳои илмӣ қоршinosони соҳа бармеояд, ки барои расидан ба амнияти озуқаворӣ дар Тоҷикистон дар амал татбиқ намудани тадбирҳои зерин мусоидат мекунад:

- аз ҷониби аҳоли ва ташкилоту муассисаҳои давлатӣ ва хусусӣ сарфақорона истифода намудани неруи барқ;
- ҳифзи роҳҳои сохташуда ва таъмиршуда, инчунин таъмири роҳҳои байни ноҳияҳо;
- сохтани қорнаҳои истеҳсолии нуриҳои минералӣ ва захрхимикатҳо;
- пешниҳоди имтиёзҳо ба деҳқонон ва бо техникаи кишоварзӣ таъмин намудани кишоварзон;
- таъмин намудани дастрасии истеҳсолкунандагони кишоварзӣ ба захираҳои молиявӣ ва қарзӣ;

–мусоидат ба кишоварзон барои дастрасӣ ба тухмии хушсифат, зотҳои чорвои барои Тоҷикистон мувофиқ, нурию захрхимикатҳои асосӣ, инчунин ба хизматрасониҳои бойторӣ;

–омода намудани мутахассисони соҳаи саноат ва идоракунии иқтисодӣ;

–истифодаи дастовардҳои илм ва технология дар истеҳсолот ва тичорат;

–паст намудани ҶиЗҳои қарзҳои бонкӣ барои соҳибкорон ва истеҳсолкунандагони молу маҳсулоти ватанӣ [5].

Хулоса, татбиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таъмини солимӣ ва зиндагии шоистаю сазовори аҳолии кишварамон мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Акрамов А.Ш. Истиқлолияти энергетикӣ ва тарзҳои бадастории он дар Тоҷикистон / А.Ш. Акрамов, А.Ё. Комилбеков // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2019. – №9 – С. 300-304.
2. Амнияти хӯрокворӣ [манбаи электронӣ]. URL: <https://tg.wikipedia.org/wiki>. (санаи истифодабарӣ: 10.05.2021)
3. Кишоварзӣ дар Тоҷикистон [манбаи электронӣ]. URL: <https://tg.wikipedia.org/wiki> (санаи истифодабарӣ: 10.05.2021).
4. Маҳмудзода М. Истиқлолияти энергетикӣ - таҳкимбахши истиқлолияти давлатӣ [манбаи электронӣ] URL: <https://www.parlament.tj/news/171-isti-loliyati-energetik-ta-kimbahshi-isti-loliyati-davlat> (санаи истифодабарӣ: 10.05.2021).
5. Мирон Ф.С. Таъмини амнияти озуқаворӣ яке аз ҳадафҳои асосии стратегияи рушди Тоҷикистон (дар асоси таҳлили натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологӣ) / Ф.С. Мирон // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Ҷумҳурии Тоҷикистон дар роҳи татбиқи ҳадафҳои рушд” (17 сентябри соли 2021). – Душанбе: Илм, 2021. – С. 90-110.
6. Нидоев Н.Ф. Нақши неруғоҳи барқи обии "Роғун" ва мавқеи он дар таъмини рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Н.Ф. Нидоев, Л.Ҷ. Буриев, Р.П. Наврӯзов // Паёми Донишгоҳи Давлатии Тичорати Тоҷикистон. – 2019. – №3 (28). – С. 63-70.
7. Омӯзиши вазъият ва шароитҳои татбиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон (Ҳисоботи таҳлилий оид ба натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологӣ). – Душанбе, 2021. – 95 с.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 26.01.2021 [манбаи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/25005> (санаи истифодабарӣ: 10.05.2021).
9. Рузизода А.Ҳ. Афзунгардонии самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ - асоси таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар / А.Ҳ. Рузизода, А.А. Исмоилов, Ҷ.О. Раҳимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2019. – №10-2. – С. 198-204.
10. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – 104 с.

ОМЎЗИШИ ВАЗЪИЯТ ВА ШАРОИТҲОИ ТАТБИҚИ СТРАТЕГИЯИ МИЛЛИИ РУШДИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола ҳадафҳои муҳими Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Дар мақола қайд карда мешавад, ки расидан ба ҳадафҳои стратегияи рушд, аз ҷумла истиқлолияти энергетикӣ, баромадан аз бумбасти коммуникатсионӣ, расидан ба амнияти озуқаворӣ ва саноатикунони бошито ба барои зиндагии шоистаю сазовор, баланд бардоштани сатҳи даромаднокии ва бо ҷойи қор таъмин намудани аҳолии мусоидат менамояд. Муаллиф барои татбиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор пешниҳодҳо намудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: стратегияи рушд, истиқлолияти энергетикӣ, бумбасти коммуникатсионӣ, амнияти озуқаворӣ, истеҳсолоти кишоварзӣ, маҳсулоти кишоварзӣ, саломатии аҳолии, сатҳи зиндагӣ, рушди иқтисодӣ, саноатикунонӣ.

ИЗУЧЕНИЕ СИТУАЦИИ И УСЛОВИЙ РЕАЛИЗАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье проанализированы и обсуждены важные цели Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. В статье отмечается, что достижение стратегических целей развития, в том числе энергонезависимости, выход из коммуникационного тупика, достижение продовольственной безопасности и ускоренная индустриализация способствуют достойной жизни, повышению уровня рентабельности и обеспечению занятости населения. Автор внес ряд предложений по реализации Национальной стратегии развития Республики Таджикистан.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: стратегия развития, энергонезависимость, коммуникационная изоляция, продовольственная безопасность, сельскохозяйственное производство, сельскохозяйственная продукция, здоровье населения, уровень жизни, экономическое развитие, индустриализация.

STUDY OF THE SITUATION AND CONDITIONS OF THE IMPLEMENTATION OF THE NATIONAL DEVELOPMENT STRATEGY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The important goals of the National Development Strategy of the Republic of Tajikistan for the period up to 2030 have been analyzed and discussed in the article. It is noted that achieving the strategic goals of development, including energy independence, getting out of the communication bottleneck, achieving food security and rapid industrialization contributes to a decent life, increasing the level of profitability and providing employment to the population. The author made a number of proposals for the implementation of the National Development Strategy of the Republic of Tajikistan.

KEYWORDS: development strategy, energy independence, communication isolation, food security, agricultural production, agricultural products, population health, standard of living, economic development, industrialization.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Маҳинбонуи Раҷаб* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети фалсафа. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **903445150**.

Сведения об авторе: *Махинбонуи Раджаб* - Таджикский национальный университет, магистр второго курса философского факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **903445150**.

Information about the author: *Mahinbanu Rajab* - Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Philosophy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave.,17. Phone: **903445150**.

НАЗАРИЯҲОИ СОТСИОЛОҒИ ДАР БОРАИ ИЗДИҲОМ

Ниёзова П.П.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар илми сотсиология қайд карда мешавад, ки шахс мавҷудоти иҷтимоӣ аст ва барои фаъолият намудан, ҳар як шахс ба шахси дигар ниёз дорад. Хамин сабаби асосии дар оила зиндагӣ намуда, дар гурӯҳҳои хурду калон аъзо шуда, фаъолият намудани одамон аст. Ҳар як нафари мо рӯзмара ба гурӯҳҳои гуногун ворид шуда, талаботҳои худро қонеъ менамоем. Бо ворид шудан ва аъзои гурӯҳ гаштан, шахсро ба робита бо дигар одамон ва зиндагии муштарак водор месозад. Гурӯҳҳо ба умумиятҳои иҷтимоӣ дохил шуда, дигар намуди онҳо низ мавҷуд аст. Умумиятҳои иҷтимоӣ категорияи сотсиологиест, ки ба таври номуташаққил ва эҳтимоли пайдо шуда, худудҳои аниқу муайян надоранд ва муваққатӣ буда, тағйирёбандаанд. Умумиятҳои иҷтимоӣ дар шакли ҳаракатҳои иҷтимоӣ, издиҳом ва ғайра пайдо мешаванд. Яке аз шаклҳои умумияти иҷтимоӣ – ин издиҳом мебошад. Издиҳом чамъи зиёди одамон дар ҷойҳои чамъиятӣ, чамъшавии муваққатӣ ва номуташаққили фардҳои иҷтимоӣ мебошад [1].

Издиҳом дар ҳар як илм аз нуқтаи назари гуногун омӯхта мешавад, масалан дар илми психология мақсади омӯзиши издиҳом муайян намудани механизмҳое, ки одамро ба ҳолате оварда мерасонад, ки ӯ зери таъсири издиҳом қарор мегирад. Таърих бошад, чунин падидаҳоро ба монанди бунт, инқилоб, кӯчиши аҳоли, ҷанг ва дигар падидаҳое, ки ба иштироки шумораи одамон алоқамандбударо меомӯзад. Мақсади асосии омӯзиши издиҳом дар сотсиология ин ояндабинии рафтори одамон мебошад, ки дар он тафовути байни аъзоёни алоҳидаи издиҳом ба назар гирифта намешавад [5].

Олимон дар раванди омӯзиши издиҳом ва рафтори одамон дар он издиҳомро ба гурӯҳҳо тасниф намудаанд. Вобаста ба дараҷаи ташкил шудан издиҳом ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешавад:

- Издиҳоми стихиявӣ – ба таври стихиявӣ ба вучуд омада, аз ҷониби касе ташкил карда намешавад. Ба ин намуди издиҳом тамошобинон дар театр ва ё иштирок дар ҷорабинҳои варзишӣ дохил мешаванд. Новобаста аз он ки одамон бо мақсади муайян чамъ омадаанд, ин издиҳом ташкилкунанда надорад.

- Издиҳоми роҳнамоӣ – аз ҷониби лидерон ва ифвогарон ташкил карда мешавад. Яке аз шаклҳои нави издиҳоми роҳнамоӣ флешмобҳо мебошад, ки дар он аксарият

наврасон ва ҷавонон иштирок намекуанд. Хусусияти хоси ингуна издиҳом дар он аст, ки он якбора пайдо гардида, боз ҳамин тавр аъзоёни он зуд пароканда мешаванд. Бо таъсири техника ва технологияҳои муосир махсусан тавассути интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ ташкил намудани издиҳоми роҳнамоӣ хеле осон гаштааст.

- Издиҳоми ташкилшуда – издиҳоме, ки дар он тартибот ва ташкилот возеҳ аст. Ин мафҳум аз ҷониби Гюстав Лебон ба илм ворид гардидаст. Ӯ андеша дорад, ки ротаи сарбозон ва ҳатто ҷаласаи парлумон низ як шакли издиҳом шуморида мешавад. Бештари муҳаққиқон ба ақидаи Г. Лебон зид баромада, қайд менамоянд, ки танҳо шумораи зиёди одами ташкилнашударо издиҳом номидан мумкин аст [5].

Вобаста ба характери рафтори одамон издиҳом мешавад:

- Издиҳоми окказионалӣ – издиҳоми кунҷқобон, масалан, шоҳидони садамаи автомобилӣ.

- Издиҳоми конвенсионалӣ – издиҳоме, ки иштирокчиёни он бо сабаби ба ҳама муайяншудаи пешакӣ ҷамъ омадаанд, масалан, фестивал, намоиш, концерт ва ғайраҳо.

- Издиҳоми экспрессивӣ – издиҳоме, ки ҳиссиёти умумиро инъикос менамоянд, масалан, дӯстдорандагони футбол дар вақти ғолибият ва ё мағлубии дастаи дӯстдошташон.

- Издиҳоми экстатикӣ – издиҳоме, ки дар ҳолати экстаз (дараҷаи олии шодӣ) қарор дорад.

- Издиҳоми амалқунанда – издиҳоме, ки ягон амали ҷисмониро ба анҷом медиҳад.

- Издиҳоми агрессивӣ – оммаи одамоне, ки рафтори деструктивӣ доранд.

- Издиҳоми воҳимагарон – издиҳоме, ки аз касе ё чизе наҷот ёфтани мехоҳад.

- Издиҳоме, ки барои арзишҳо мубориза мебарад.

- Издиҳоме, ки бар муқобили ҳукумат мебарояд [5].

Дар омӯзиши рафтори одамон ва пешгуи рафтори онҳо дар издиҳом нақши Гюстав Лебон хеле бузург аст. Г. Лебон сотсиолог, психолог иҷтимоӣ ва антрополог фаронсавӣ буд, ки ҳамчун “Макиавелии ҷомеаи гурӯҳӣ” машҳур гардида буд. Китоби машҳуртарини ӯ “Психологияи халқҳо ва омма” мебошад, ки соли 1895 нашр шудааст. Ин асар дар соҳаи психологияи издиҳом эҷодиёти асосӣ ба шумор рафта, тақрибан ба 20 забонҳои ҷаҳонӣ тарҷума шудааст.

Лебон яке аз аввалинҳо шуда кӯшиш кард, ки фарорасии «давраи омма»-ро аз ҷиҳати назариявӣ асоснок намуда, таназули умумии маданиятро бо ин пайвасти кунад. Ба андешаи ӯ, аз сабаби суст инкишоф ёфтани соҳибхитиёрӣ ва паст гаштани сатҳи зеҳнии одамон дар омма, онҳоро инстинктҳои бешуурона идора мекунанд, хусусан вақте ки шахс дар байни издиҳом қарор дорад. Дар ин ҷо паст шудани сатҳи зеҳнӣ, масъулиятшиносӣ, мустақилият ба назар расида, шахсият ҳамчунон аз байн меравад [3]. Ин ҳолат асос мешавад, ки дар аксарияти издиҳомҳо қарафторӣ ба назар мерасад. Дар мавриди аъзои издиҳом будан шахс дар зерӣ таъсири дигар аъзоёни издиҳом монда, рафтори худро пурра назорат карда наметавонад. Ӯ як тарзи рафторро дида, онро бешуурона такрор мекунанд. Шахс фурсате пайдо намекунад, ки то кадом дараҷа дуруст будани рафтори худро таҳлил намояд ва оид ба оқибати содир намудани амали худ фикр ҳам намекунад.

Гюстав Лебон асри худро “қарни издиҳом” номидааст, ки ба ин гуфтаҳо дигар сотсиолог фаронсавӣ Габриэл Тард нарзигии худро баён намудааст. Оид ба издиҳом дар сотсиологияи назариявӣ фаъолияти Габриэл Тард чун “назарияи издиҳом ва оммаи Тард” машҳур аст. Мувофиқи ин назария дар байни мафҳуми “издиҳом” ва “омма” тафовут вучуд дошта, дуҷум ба ҷомеа мутамаддин бештар хос аст. Ин назария дар охири асри нуздаҳ пешниҳод шуда, асоси назарияи муосири иртиботи оммавино ташкил менамояд. Тард қайд менамуд, ки омма мунтазам дар натиҷаи пайдошавии нашрият, роҳи оҳан ва телеграф ба вучуд омадааст. Дар ташаккулёбии омма бошад, нақши муҳимро инкишофи иртиботи оммавӣ бозидааст. Омма ба ақидаи Тард ин ҳамон издиҳом мебошад, аммо одамон дар ин ҳолат бевосита дар наздики ҷойгир набуда, ба шуури дигар аъзоёни омма дар масофа таъсир мерасонанд. Фаъолияти издиҳом

дарозмуддат нест. Он ҳамавакт дорои сарвар буда, дар ҳолати нест шудани сарвар издиҳом низ аз байн меравад [4].

Издиҳом, мувофиқи назарияи Тард, ба омма мубаддал мегардад вақте ки иштирокчиёни он бо идеяи умумӣ муттаҳид мешаванд. Сотсиолог тафовути асосии омма ва издиҳомро меорад:

1. Одам ҳамавакт метавонад танҳо ба як издиҳом тааллуқ дошта бошад, аммо аз ҷониби намуд омма гардад.
2. Омма нисбат ба издиҳом ба ақида ва фикрроние, ки бар муқобили он аст, таҳаммулпазиртар мебошад.
3. Оммаи аз ҳад зиёд дар ҳаяҷон буда, ба издиҳоми фанатикӣ мубаддал шуда метавонад.
4. Издиҳом доимо тобеи сарвар аст, дар ҳолате, ки омма бештар аз публитсист ҳавасманд мегардад.
5. Омма нисбат ба издиҳоме, ки шумораи он аз ҳисоби одамони кунҷқоб ҳар лаҳза зиёд мегардад, яхела аст [2].

Дар умум, агар назарияи Г. Тардро таҳлил намоем, айён мегардад, ки олим оид ба издиҳом назари манфӣ дорад. Дар асарҳои худ ӯ қайд менамояд, ки иштирокчиёни издиҳом ҳамавакт дар ду ҳолат қарор доранд: ё аз ҳад ғаъоланд ё пурра руҳафтада.

Хулоса, издиҳом шумораи зиёди одамоне мебошанд, ки бо ягон мақсад ҷамъ омадаанд ва ин шакли умумият дар сотсиология нақши муҳим мебозад, зеро маҳз тавассути идора намудани одамон издиҳом ташкил шуда, сохтори давлат тағйир дода шуда, ҷангҳо оғоз гардидаанд. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки издиҳом худ як яроқ аст, ки ба воситаи он идоракунандагони издиҳом ба мақсадҳои гуногуни худ ноил мегарданд ва одамон дар он ҳамчун олот баромад мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Баҳромбеков В., Мирон Ф. Асосҳои сотсиология / В. Баҳромбеков, Ф. Мирон. - Душанбе: "Матбуот", 2015.
2. Габриэль де Тард. Общественное мнение и толпа. Перевод с французского под редакцией П. С. Когана.
3. Гюстав Лебон. Психология народов и масс. — М.: Академический проект, 2011. — 238 с.
4. Теория толпы и публики Тарда (*электронный ресурс*) URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (*дата обращения: 28.05.2023*).
5. Толпа (*электронный ресурс*) URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%BE%D0%BB%D0%BF%D0%B0#> (*дата обращения: 28.05.2023*).

НАЗАРИЯҲОИ СОТСИОЛОГӢ ДАР БОРАИ ИЗДИҲОМ

Дар мақолаи худ муаллиф оид ба мафҳуми издиҳом маълумот дода, таснифоти гуногуни онро баррасӣ намудааст. Муаллиф неқтаи назари дигар илмхоро оид ба омӯзиши издиҳом таҳлил намуда, диққати худро бештар ба таҳлили сотсиологии издиҳом равона намудааст. Дар мақолла назарияи ду сотсиолог Г. Лебон ва Г. Тард омӯхта шуда, ақидаи олимон доир ба издиҳом пешниҳод гардидааст.

КАЛИДВОЖАҲО: умумиятҳои иҷтимоӣ, издиҳом, омма, рафтори гурӯҳӣ, психологияи иҷтимоӣ, качрафторӣ, сарвар, манфиат, талабот.

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ ТЕОРИИ О ТОЛПЕ

В своей статье автор предоставил информацию о понятии толпы и рассмотрели различные ее классификации. Автор проанализировал точку зрения других наук по изучению толпы, уделив особое внимание социологическому анализу толпы. В статье рассматривается теория двух социологов Г. Лебона и Г. Тарда и представлено мнение ученых о толпе.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: социальные общности, толпа, публика, групповое поведение, социальная психология, девиантное поведение, лидер, выгода, потребность.

SOCIOLOGICAL THEORIES ABOUT THE CROWD

In his article, the author provided information about the concept of the crowd and considered its various classifications. The author analyzed the point of view of other sciences on the study of the crowd, paying special attention to the sociological analysis of the crowd. The article discusses the theory of two sociologists G. Lebon and G. Tarde and presents the opinion of scientists about the crowd.

KEYWORDS: social communities, crowd, public, group behavior, social psychology, deviant behavior, leader, benefit, need.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ниязова Парвона Парвизовна* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми ихтисоси психологияи факултети фалсафа. **Сурога:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 889 48 31 31

Сведения об авторе: *Ниязова Парвона Парвизовна* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса по специальности психологии факультета философии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 889 48 31 31

Information about the author: *Niyazova Parvona Parvizovna* - Tajik National University, second-year master's student in Psychology of the Faculty of Philosophy. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 889 48 31 31

ТАҲЛИЛИ ИҶТИМОЙ-ПСИХОЛОГИИ ОИЛА

Лайлои С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Оила дар фарҳанги мардуми куҳанбунёди тоҷик ҳамчун ниҳоди муқаддас эътироф гардидааст, зеро бехтарин арзишҳои инсонӣ, аз қабилӣ муҳаббату садоқат, самимияту вафодорӣ ва ҳамдигарфаҳмию таҳаммулгароӣ маҳз дар оила ташаккул меёбанд.

Э. РАҲМОН

Оила ва муносибатҳои оилавӣ ҳамеша дар меҳвари сиёсати давлат қарор дошта, баҳри бехтар шудани сифати он талошҳои зиёде ба анҷом мерасонад. Ҳар як узви ҷомеа имрӯз худро назди давлат масъул дониста ин иқдоми бузурги онро ҳамачиҳата дастгирӣ мекунад ва ҳар фард ба таври ба худ хос ин амалро анҷом медиҳад. Дар тули таърихи башарият оила устувортарин инстиутҳои иҷтимоии ҷомеа буда, арзиши ҳаётии худро то ҳол гум накардааст. Дар ҷомеаи муосир оила аҳаммияти калон дошта, объекти омӯзиши бисёр илмҳои гардидааст. Инчунин, қайд кардан бамаврид аст, ки табиати оила бо туфайли гуногунрангии робитаю муносибатҳои ҷамъиятӣ ва талаботҳои ҷомеа то андозае тағйир ёфтааст. Оила муҳимтарин арзиши умумибашарӣ буда, маконест, ки дар он шароити ҳастиҳои худӣ ҷамъияти одамон бо мақсаднокӣ баланди иҷтимоӣ, табиӣ ва маънавӣ ташкил карда шудааст [3, с.52].

Оила ҳамчун фарматсияи биологӣ-иҷтимоӣ аз дигар субъектҳои иҷтимоӣ бо нақши худ дар ташаккул ва рушди системаи тамоюлҳо ва арзишҳо аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳаммияти умумичаҳонӣ дошта, ба таври куллӣ фарқ мекунад, зеро танҳо дар оила маънои фарҳангии арзишҳои ҳаётан муҳим ва ҳамгироии онҳо фаҳмонида мешавад.[7, с.78].

Ба ҳамагӣ маълум аст, ки ҳама одамон оилаи хушбахтро орзу мекунанд, аммо барои ин ҳар як аъзои оила бояд кӯшиши зиёд намоянд, ки дар муҳити хонавода фазои боварӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ вучуд дошта бошад. Оилаҳои мушоҳида мешаванд, ки ҳеҷ гоҳ ҳамдигарро қабул карда наметавонанд, аксар вақт ихтилофдоранд ва ҳамдигарро озор дода меранҷонанд, дар баробари ин кӯшиши бахшиш пурсиданро намекунанд ва мегӯянд, ки онҳо набояд ҳафа шаванд, чунки мо ҳама як оила ҳастем. Вале дар оила набояд ҳеҷгоҳ хушмуомилагиро фаромӯш кунем ва ҳамеша кӯшиш намоем, ки бо наздиконамон меҳрубону боодоб бошем ва муҳити низоангезро ба вучуд наорем.

Барои пешгирии низоъҳо дар оила мо бояд ҳамеша дар хотир дорем, ки оила дар ҳаёти мо то чӣ андоза муҳим аст, чунки бе оила аҳволи мо аз ин ҳам бадтар мешавад. Волидон шахсоне мебошанд, ки дар ҳама гуна вазъияти зиндагӣ барои кумак ва маслиҳат додан омодаанд, онҳо дар интиҳоби касб, сару либос, ҳамсар ва ғайра ҳамеша маслиҳат медиҳанд. Оила як макони махсусест, ки дар он ҳама чиз ва ҳама кас азизу маҳбӯб буда, бароҳаттарин макони рӯйи замин аст [1, с.73].

Оила азизтарин маконест, ки мо дар ҳаёт онро эътироф менамоем ва набояд инро фаромӯш кард. Моро зарур аст, ки ба қадри чизҳои мо дорем бирасем ва ҳаргиз оилаамонро озор надиҳем. Бовар дорам, ки агар мо бо ҳамдигар меҳрубон бошем, дар хонадони мо ҳамеша сулҳу осоиш ҳукмфармо мешавад.

Оила асоси пойдории давлат ва чамбият аст. Дар таърихи башар инсоният баҳри рушду инкишофи ҷомеаи мутамаддин тули қарнҳо ҷаҳду талошҳои зиёд варзида, марҳила ба марҳила ба беҳдошти рафтору ахлоқ, бунёди одоби оила ва оиладорӣ, солимии он, маърифату фарҳанги ҳамзистӣ замина мегузорад, ки пайваста ташаккул ёфта, пеш меравад [5, с.112].

Яке аз бунёдгузори одоби баланди барпо намудани оила ва одоби оиладорӣ ниёғони некноми мо маҳсуб меёбанд. Кори асосӣ ва муҳимми оила тарбияи нек намудан ва ҳамчун инсонии бомаърифат, хушбахту меҳмондӯст ба воя расонидани фарзандон мебошад. Дар ҷомеаи мо оила ҳамчун асоси ҷомеа маҳсуб ёфта, аз тарафи давлат ҳимоя ва дастгирӣ меёбад. Таҳти ҳимояи давлат қарор доштани оила чунин маъно дорад, ки давлат ба масъалаҳои ҳуқуқию иҷтимоии марбут ба солимию пойдории оила тавачҷуҳ зоҳир намуда, ғамхорӣ ба модару кӯдак, таъмини шароити зарурӣ барои таълиму тарбияи фарзандон, кафолати иҷтимоӣ ҳангоми бекорӣ ва пиронсолӣ хизматрасониҳои зарурии тиббӣ ва ғайраро ба уҳда дорад.

Агар ба таърихи ҳаёти миллатамон назар андозем, мебинем, ки ниёғони некноми мо – ориёҳои бузург маданияти баланду фарҳанги бойи дошта, оиларо ҷузъи муҳимтарин ва рукни асосии ҷомеа ҳисобида, ба барпо кардани оила аҳаммияти калон зоҳир карда, ҳатто издивоҷро бо хешони наздик иҷозат намедоданд. Ақидаҳои равшаносон доир ба оила хеле зиёд мебошад ва яке аз онҳо равшаноси Клаус Шневид мебошад.

Равшаноси Клаус Шневид ҷиҳатҳои психологӣ оиларо тадқиқ намуда, оиларо ҳамчун маҷмуи шахсонӣ муайян таъриф дода, мегӯяд ки оила бояд дорои ҷаҳор аломатҳои асосӣ бошад:

Наздикии равшанӣ, маънавия ва эмотсионалии аъзоёни оила;

Маҳдудияти вақтӣ ва фазоӣ;

Маҳфияти муносибатҳои байнишахсӣ;

Ҷаҳолияти яқҷоя, масъулият барои ҳамдигар ва уҳдадорӣ дар назди ҳамдигар [8, с.124].

Оила ҳамчун институти иҷтимоӣ маҷмуи меъёрҳо ва намунаи рафторҳои иҷтимоӣ, муҷозот барои вайрон кардани ин меъёрҳо буда, муносибати байни зану шавҳар, волидон ва фарзандони онҳоро то ба синни балоғат расидани онҳо ба танзим мебарорад. Маҳз дар оила кӯдакони ба камолот омода мекунад, ба онҳо дастурҳои ҳаёт ва арзишмандӣ, омӯхтан ва аз худ кардани дониш ва дарёфти дастгирии иҷтимоӣро меомӯзанд. Аъзоёни оила хоҷагии муштаракро пеш мебаранд, тарзи зиндагии муштарақ доранд, ба ҳамдигар кумаку дастгирӣ мерасонанд, ҳисси муҳаббат нисбат ба ҳамдигарро аз худ мекунад [2, с.31]

Ҳангоми муайян кардан оила ҳамчун гурӯҳи хурди иҷтимоӣ бояд дорои аломатҳои зерин бошанд:

- ҳонаводаи муштарақ;

- фарзандони умумӣ;

- мавҷудияти муносибатҳои ҷинсии байни зану шавҳар;

Дар ин ҳолат як гурӯҳи хурд аллакай ҳамчун оила эътироф карда мешавад, агар он дорои ҳар се хусусияти зикргардида бошад ва агар танҳо яке аз ин хусусиятҳо мавҷуд бошад, гурӯҳи иҷтимоӣ ҳамчун оила эътироф карда намешавад. Оила ҳамчун воҳиди асосии ҷомеа амал карда, одамонро муттаҳид мекунад ки ба ташаккули шахсият, қонеъ гардонидани талаботҳои маънавия ва таъмини иҷтимоии ибтидоӣ мусоидат мекунад. Оила як ниҳоди иҷтимоӣ буда, ҳамчун миёнарав байни шахс ва давлат амал карда, арзишҳои бунёдиро аз насл ба насл интиқол медиҳад. Оила арзиши муттаҳидкунанда дошта, ба фишор ва шиддати иҷтимоӣ муқовимат мекунад. Барои танзими оила ҳамчун институти иҷтимоӣ дар ҳамаи кишварҳо қонунгузори маҳсус – ҳуқуқи оилавӣ таҳия карда мешавад, ки дар он қонун мафҳуми оиларо муайян намуда, ҳуқуқи уҳдадорӣро зану шавҳар, фарзандон ва волидонро муқаррар менамоянд. Инчунин, дар асоси қонун синни ҳадди ақалли издивоҷ, қоидаҳои тақсими молу мулк пас аз талоқ ва ғайра муайян карда мешавад. Ҳамин тариқ, танзими муносибатҳои оилавӣ аз ҷониби давлат ба таҳкими ин муносибатҳо ва ҳаллу фасли баъзе масъалаҳои баҳснок мусоидат намуда, барои ҳифзи модару кӯдак хизмат мекунад [7, с.77].

Оила, пеш аз ҳама ҳамкориҳои аъзоёни оила-зану шавҳар, волидон ва фарзандони онҳост. Оила ҳамон вақт ба воҳиди ибтидоии ҷомеа табдил меёбад, ки дар он низоми муносибатҳои ҳешутаборӣ, иқтисодӣ, маишӣ, маънавия ва дигар муносибатҳои иҷтимоӣ ҷой дошта бошад. Вобаста ба ин оилаҳо аз рӯи меъёрҳои гуногун тасниф карда мешаванд. Ҷомеашинос Е.Тофлер 86 намуди оилаҳоро ҷудо намудааст, ки дар айни замон ду навъи оиларо бештар фарқ мекунад:

1. Анъанавӣ ё классикӣ;

2. Оилаи муосир.

Вобаста ба сохтори робитаҳои ҳешутаборӣ оилаи волидаине, ки фарзандон аз онҳо ба вучуд омадаанд, яъне оилаи асли ва оилаи насли ё навтаъсис, ки аз ҷониби фарзандони калон

таъсис карда мешавад. Аз рӯи хусусияти тақсмоти уҳдадорихои оилавӣ се намуди оилаҳо чудо карда мешаванд:

1. Оилаи анъанавӣ ё патриархалӣ;
2. Оилаи ғайрианъанавӣ;
3. Оилаи баробархуқуқ;

Оилаи патриархалӣ. Ҳадди аққал якчанд насл дар як оила зиндагӣ мекунад ва нақши пешворо дар оила писари калонӣ ба уҳда дорад. Аломатҳои оилаи патриархалӣ инҳоянд:

- Вобастагии иқтисодии зан аз шавҳар;

- Тақсмоти классикии нақш ва уҳдадорихои оилавӣ, ки дар он падар сарвари оила ва модар ниғаҳбони оташдон ва тарбиятгари фарзандон буданд;

- Эътирофи мард ба сифати сардори оила, ки зан ба вай пурра тобеъ аст.

Оилаи ғайрианъанавӣ бо нигоҳ доштани мард роҳбари оила ва тақсмоти уҳдадорихои оилавӣ байни ҳамсарон тавсиф карда мешавад. Дар баробари ин, зан мустақилияти нисбии иқтисодӣ дорад, баробари мард дар меҳнати ҷамъиятӣ иштирок мекунад ва уҳдадорихои хоҷагии оила низ бар души зан аст.

Оилаи баробархуқуқ бо тақсмоти мутаносиби уҳдадорихои оилавӣ вобаста ба мувофиқати байни ҳамсарон иваз кардани уҳдадорихо ва ҳалли мушкилоти рӯзмарра қабули қарорҳои муштарак ва муҳокимаи мушкилоте, ки шиддати ҳаяҷонро дар оила баланд мекунад, тавсиф карда мешавад.

Ин таснифот нишон медиҳад ки навъҳои гузариши оилаҳо низ вучуд доранд, ки дар онҳо танзими нақши ҳамсарон метавонад тағйир ёбад. Ҳамин тариқ, дар ҷомеаи муосир оилаҳои ядрой, васеъ, пурра ва нопурра мавҷуданд.

Оилаи ядрой аз калимаи латинии nucleus-ядро гирифта шуда, оилаест, ки аз ду волидайн ва як фарзанд иборат аст. Чунин оила ядрои демографӣ барои такрористехсолии наслҳои нав мебошад. Ҳамаи дигар ҳешовандони ин оила берун аз оила қарор доранд.

Агар волидон, фарзандони онҳо ва ҳешовандони наздики онҳо якҷоя зиндагӣ кунанд, пас чунин оила оилаи васеъ номида мешавад. Аломатҳои чунин оила вучуд дорад, ки метавон аз рӯи ин аломатҳо муайян кард, ки оилаи мавҷуда оилаи васеъ аст.

Аз рӯи шумораи аъзоёни оила оилаи пурра ва нопурраро фарқ мекунад. Дар оилаи пурра ҳар ду волидайн ва фарзандон ҳузур доранд ва дар оилаи нопурра бошад дар он яке аз волидайн ва фарзандон ҳузур доранд.

Аз рӯи шумораи кӯдакон се намуди оиларо фарқ мекунад:

- Бефарзанд, ки дар он ягон фарзанд зиндагӣ намекунад;

- Якафарзанд, ки дар оила як фарзанд бошад;

- Бисёрфарзанд, ки дар оила 3 ё зиёда фарзанд бошад;

Функсияи оиларо бояд ҳамчун зухуроти берунии хосиятҳои ҳар як субъект дар низоми додаи муносибатҳо, яъне оила амалҳои муайян барои қонеъ кардани талаботҳо фаҳмид. Аммо баъзе функсияҳо тағйир ёфта истодаанд ба монанди:

Репродуктивӣ - дар ҳар оила масъалаи муҳимтарин таваллуди кӯдак аст. Ягона будани талаботҳои шахвонӣ, ки наслро таъмин мекунад ва ишқ ки ҳиссиёти воло мебошад, якеро аз дигаре чудо кардан ғайриимкон аст. Муҳаббати ҳамсарон бештар ба хусусияти қонеъ гардонидани талаботҳои ҷинсӣ, хусусияти танзими онҳо, муносибати ҳамсарон ва мушкилоти таваллуди фарзанд вобаста аст имрӯз қариб кам ба назар мерасад

Иқтисодӣ—таъмини иқтисодии оила, ба даст овардан ва нигоҳ доштани молу мулки хонаводагӣ, таъмини либос, пойяфзол, ободонии манзил, ташкили зиндагии оила ва рӯзгор, ташкил ва харчи бучети хонаводаро дар бар мегирад, иваз шуда истодааст.

Тарбиявӣ – аз қонеъ гардонидани талаботи волидайнӣ, робита бо фарзандон, тарбияи онҳо, худшиносии кӯдакон иборат аст, вазифаҳои худро қариб иҷро намекунад [4, с.43].

Анъанаҳои оилавӣ меъёрҳои муқарарии оилавӣ, рафтор, урфу одат ва муносибатҳои мебошад, ки аз насл ба насл мегузаранд. Анъана ва расму оинҳои оилавӣ яке аз аломатҳои оилаи солим ва мавҷудияти оила мебошанд. Анъанаҳои оилавӣ яке аз муҳимтарин механизмҳои интиқоли қонунҳои муносибатҳои дохилиоилавӣ ба наслҳои оянда мебошад. Тақсмоти нақшҳо дар тамоми соҳаҳои ҳаёти оилавӣ қоидаҳои муоширати дохилиоилавӣ, аз ҷумла роҳҳои ҳалли низоъҳо ва бартараф намудани мушкилотҳои пайдошуда аз насл ба насл мегузаранд. Анъана ва расму оинҳои оилавӣ дар асоси анъана ва расму оинҳои иҷтимоӣ динӣ таърихӣ ба вучуд омада ба таври эҷодӣ тағйир ёфта ба таври худ пурра карда мешавад бинобарин ин барои ҳар як оила хос мебошад.

АДАБИЁТ

1. Гребенников И.В. Воспитательный климат семьи / И.В. Гребенников. - М., - 1975. - 204 с.
2. Дементьева И.Ф. Воспитательный потенциал современной семьи: монография. - М.: Гос. НИИ семьи и воспитания РАО. - 2003. - 160 с.
3. Карбанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования / О.А. Карбанова. - М., 2006.
4. Ковалев С.В. Психология современной семьи: Кн. для учителя / С.В. Ковалева. - М., Просвещение, 1983. - 208с
5. Лидерс А.Г. Психологическое обследование семьи А.Г. Лилерс. - М., 2007. - 432с
6. Мещеряков Б.Г., Зинченко В.П. Большой психологический словарь / Б.Г. Мещеряков. - М., 2002.
7. Минияров В. М. Психология семейного воспитания. / В.М. Минияров. - Воронеж, 2000.
8. Олифиревич Н.И., Зинкевич-Куземкина Т.А., Велента Т.Ф. Психология семейных кризисов. - СПб. 2006 г. 260с.
9. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования. / Под ред. Е.Г.Силяевой. - М., 2005. - 156с.
10. Разумова А.В. Стили семейного воспитания и восприятие родителями своих детей // Вестник Московского университета. - 2000. - №1. - с.88-93.

ТАҲЛИЛИ ИҶТИМОЙ-ПСИХОЛОГИИ ОИЛА

Дар мақолаи мазкур муаллиф кӯшиш намудааст, ки ҷанбаҳои иҷтимоӣ - психологии оиларо дар шароити Тоҷикистон аз нигоҳи психологӣ мавриди баррасӣ қарор диҳад. Муаллифи мақола бештар масъалаи оила ва муносибатҳои оилавӣ, функсияҳои оила, арзишҳои инсонӣ, пешгирии низоъҳои дар оила, одоби оиладорӣ ва таҳти Ҳимояи давлату ҷомеа қарор доштани онро аз нигоҳи илмӣ таҳлил намудааст. Илова бар ин дар мақола ақидаи раваншиносонро оид ба ҷанбаҳои иҷтимоӣ-психологии оила таҳлил намуда, як қатор аломатҳои муносибати оилавиرو ошкор намудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: оила, таҳлили иҷтимоӣ, муносибат, функсияҳо, арзишҳо, ӯҳдадорихо, низоъҳои оилавӣ, таъсиррасониҳо, аломатҳо, анъанаҳо, ғӯруҳи иҷтимоӣ.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СЕМЬИ

В данной статье автор попытался определить социально-психологические аспекты семьи в условиях Таджикистана с точки зрения психологии. Автор статьи с точки зрения науки проанализировал вопрос семьи и семейных отношений, функций семьи, общечеловеческих ценностей, предотвращения конфликтов в семье, семейного этикета и его урегулирования под защитой государства и общества. Кроме того, в статье анализируются мнения психологов о социально-психологических аспектах семьи и выявляется ряд признаков семейных отношений. Следует отметить, что автором учтен и проанализирован социально-психологический анализ семьи, связанный с системой семейных отношений, родственными отношениями, обязанностями, типами семьи.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: семья, социальный анализ, взаимоотношения, функции, ценности, обязательства, семейные конфликты, влияния, симптомы, традиции, социальная группа.

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE FAMILY

In this article, the author tried to determine the social-psychological aspects of the family in the conditions of Tajikistan from the point of view of the psychology. The author of the article analyzed the issue of family and family relations, functions of family, human values, prevention of conflicts in the family, family etiquette and its settlement under the protection of the state and society from the point of view of science. In addition, the article analyzes the opinions of psychologists on the social-psychological aspects of the family and reveals a number of signs of family relationships. It should be noted that the socio-psychological analysis of the family related to the system of family relations, kinship relations, obligations, family types was taken into account and analyzed by the author.

KEYWORDS: family, social analysis, relationship, functions, values, obligations, family conflicts, influences, symptoms, traditions, social group.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Лайлои Саидмурод* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети фалсафа. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **908-88-68-99**.

Сведения об авторе: *Лайлои Саидмурод* - Таджикский национальный университет, магистр второго курса философского факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **908-88-68-99**.

Information about the author: *Layloi Saidmurod* - Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Philosophy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave.,17. Phone: **908-88-68-99**.

ТАЪСИРИ ЗЕҲНИ ЭМОТСИОНАЛӢ ДАР ЗИНДАГИИ МУШТАРАК (ЗАНОШӢӢӢ)

Курбонзода М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

*Аз мафҳуми зеҳни эмотсионалӣ метавон як
дастурамал барои муваффақият дар зиндагии
заношӢӢӢ ва издивоҷ истифода бурд (Ҷули Фитнес)*

Дар се даҳсолаи охир дар илми психология мафҳуме рӯи кор омад, ки табаддулоте дар пешрафту тағйири илми психология эҷод намуд. Ин мафҳум зеҳни эмотсионалӣ ё худ ҳамон EQ (Emotional Intelligence) мебошад. Ин мафҳумро олимони амрикоӣ Питер Сэловей ва Ҷон Мейер (1993) ба илм ворид намуданд. Ба ақидаи онҳо “зеҳни эмотсионалӣ” –ин як навъи зеҳни иҷтимоӣ мебошад, ки қобилияти арзёбии ҳиссиёти худ ва одамони дигарро барои муайян намудани фарқияти онҳо истифода мебарад ва ин маълумотро дар идора намудани тафаккур ва амалҳои худ татбиқ менамояд” [3, с.11]. Мувофиқ ба таҳқиқотҳои Ҷ. Мейер ва П. Сэловей, одамони дорои дараҷаи баланди зеҳни эмотсионалӣ қобилияти рушди босуръат дар соҳаҳои муайян, истифодаи самараноктари қобилиятҳои худро соҳибанд. Зезни эмотсионалӣ имконияти фикрронии эҷодӣ, истифодаи эмотсияҳо ва ҳиссиёти худро фароҳам меорад [2, с.217]. Одди карда гӯем зеҳни эмотсионалӣ (EQ) ба маънои тавоноии дарк ва шинохти саҳеҳи эмотсияҳо ва ҳиссиётҳои худ ва дигарон, идора кардани онҳо ва доштани маҳорати ҳамҳиссӣ ба дигарон фаҳмида мешавад. Барои нақши муассир доштани EQ онро дар муқоиса бо IQ (зеҳни маърифатӣ) дида мебароем –“Зеҳн яхи шинокунандаеро менамояд, ки қисми аз об болои онро зеҳни маърифатӣ ё IQ ва қисми дар даруни об будаашро зеҳни эмотсионалӣ ё EQ ташкил медиҳад” [9, с.36]. Ҳамчунин муайян гардид, ки барои муваффақ гаштан дар соҳаҳои мухталифи фаъолият соҳиби дараҷаи баланди нишондиҳандаи зеҳнӣ - IQ – будан зарур нест, ҳол он, ки дараҷаи баланди зеҳни эмотсионалӣ - EQ – барои ноил гаштан ба дастовардҳои воло дар муносибатҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, ва ғ. омили асосӣ ба ҳисоб меравад [4, с.298]. Муҳаққиқоне, ки ба омӯзиши зеҳни эмотсионалӣ машғуланд ба ин бовардоранд, ки зеҳни эмотсионалӣ метавонад дар фаъолиятҳои гуногуни инсон, аз қабилӣ роҳбарӣ ва роҳнамоии дигарон, ҳаёти касбӣ ва оилавӣ, таҳсилот ва омӯзиш ва солимии психологӣ муҳим ва таъсиргуздор бошад (Сиаручи ва ҳамкорон, 1963). Яке аз ҷанбаҳои зеҳни эмотсионалӣ таъсири фавқулодае дар муваффақият ва қаноатмандии он дорад, издивоҷ ва зиндагии заношӢӢӢ аст. Зеро бунёд ва асоси қаноатмандӣ дар муносибатҳои заношӢӢӢ ин қобилияти фаҳмидан ва идора намудани ҳолатҳои эмотсионалӣ, огоҳӣ аз эмотсия ва ҳиссиётҳои ҳамсар ва эҳтиром гузоштан ба он мебошад. Афроде, ки зеҳни баланди эмотсионалӣ дорад, медонад, ки худ ё дигарон дар кадом вазъият, дар чӣ навъ ҳолатҳои эмотсионалӣ қарор доранд. Бинобар ин қодир ба он ҳастанд, ки ҳолатҳои гуногуни эмотсионалӣ ба монанди хашм, тарс, ҳисси гуноҳ, нафрат ва муҳаббатро аз ҳам фарқ намоянд. Афроде, ки зеҳни баланди эмотсионалӣ надорад, наметавонад ба ҳодисаҳо ва фишорҳои манфии зиндагӣ канор оянд ва бештар гирифтори яъсу ноумедӣ мегарданд. Баръакс ашхосе, ки аз зеҳни баланди эмотсионалӣ бархурдоранд аз ҳодисаҳои манфию нохушоянд ва ҳолатҳои бухронии ҳаёт зудтар канор омада, ба он мутобиқ мешаванд. Маҳз ҳамин маҳоратест, ки ба василаи он муносибатҳои қаноатмандонаи байнишахсӣ дар оила ба вуҷуд меояд.

Ба гуфтаи Даниел Гелман, “зеҳни эмотсионалӣ дар барқарорсозӣ ва идомаи иртибот бо дигарон нақши муҳимро мебозад”. Афроде, ки зеҳни баланди эмотсионалӣ дорад, дар иртиботи иҷтимоӣ ва иртиботи байнишахсӣ муваффақтар ҳастанд ва дар иртиботҳои заношӢӢӢ низ бештар аз дигарон амал мекунанд.

Ба қавли (мудир ва муассиси Институти байналмилалии Роббинс) Энтони Роббинс: “Шароити зиндагии ман ба шароити иртиботи ман бо худ ва дигарон вобастагӣ дорад” [10, с.7].

Чи тавре ки ба мо маълум аст, издивоҷ яке аз манбаҳои амиқтарин ҳиссиётҳо ва эмотсияҳои мо, ба монанди ишқ, нафрат, асабоният, норухатӣ, лаззат ва амсоли инҳост. Ин ки чӣ тавр зану шавҳар метавонанд, ин ҳиссиётҳо ва эмотсияҳои қавиро бифаҳманд, дар бораашон гуфтугӯ кунанд ва онҳоро назорат намоянд, таъсири фавқулодае дар қоноатмандии зиндагии занушӯйӣ дорад. Зеро афроде, ки қобилияти идоранамоеи эмотсия ва ҳиссиётҳои худро доранд, ба ҳамсаронашон ибрази ҳиссиёт карда, эмотсияҳои дурустро нишон медиҳанд, метавонанд пеши роҳи бисёре аз низоъҳо ва нофаҳмиҳои зиндагии занушӯйиро бигиранд. Дар ҳақиқат ибрази дурусти ҳиссиётҳо ва эмотсияҳо нақши бузурге дар шодӣ ва хушҳолии бардавоми зиндагии муштарақ дошта, ҳамсарони хушбахт ба даври доимӣ ба ҳамдигар ибрази ишқу муҳаббат намуда, дар муошират ба ҳам аз ҳазлу шуҳҳои муносиб истифода мебаранд.

Ҳамсароне, ки аз зехни баланди эмотсионалӣ бархурдоранд, ба эҳтимоли зиёд метавонанд ба таври муассир ва созанда, бо лаҳни мулоиму зариф, меҳрубонаю эмотсионалӣ муошират намуда ихтилофу низоъҳои байнишахсиро ҳал намоянд. Бо истифода аз вожаҳои “Бубахшед!”, “Мутаассифам!” ва донистани ин ки ба чӣ миқдор маъзаратҳои эҳтиёҷ асту чӣ миқдор мутаассифам авзоро сару сомон медиҳад.

Ҷон Гуттман яке аз психологони донишгоҳи Вашингтон дар таҳқиқоти гузаронидаи худ дар самти зехни эмотсионалӣ ба ин натиҷа расидааст, ки ҳамсароне, ки эмотсияҳои худро идора намекунанд, қобилияти доштани тафаккур ва муошират ба таври равшану муассир нестанд ва ниёз ба омӯзиши худоғоҳии эмотсионалӣ доранд.

Таҳқиқот нишон додааст, ки издивоҷ ва зиндагии занушӯйӣ як падидаи пур аз эмотсияву ҳиссиёт мебошад ва ҳамсароне, ки бо ҳам муносибатҳои ихтилофнок дошта, доиман бо ҳам дар зиддият ҳастанд, барангезиши эмотсионалӣ бештар доранд. Бо ибораи дигар далели бархурди ихтилофноки ҳамсарон аз барангезиши эмотсионалӣ мебошад ва инсонҳо дар зоҳирнамоии ин эмотсияҳо аз ҳам тафовут доранд. Вобаста ба хусисиятҳои фардӣ психологӣ шахс ҳамсарон ба эмотсия ва ҳиссиётҳои тарафи муқобил аксуламалҳои гуногунро нишон медиҳанд. Масалан, интровертҳо ба таври пӯшида ва экстрровертҳо ба таври кушодаю равшан.

Таҳқиқотҳои гуногуне исбот менамоянд, ки занону мардон дар доштани зехни маърифатӣ бо ҳам баробаранд, вале зехни эмотсионалӣ дар занон бартарӣ дорад. Муассиси TalentSmart дар таҳқиқоти худ оид ба зехни эмотсионалӣ байни занону мардон бо иштироки беш аз як миллион нафар ба ин натиҷа расидааст, ки занон зехни эмотсионалиии баландтаре нисбат ба мардон доранд. Дар таҳқиқоти мазкур 4 ҷанбаи асосии зехни эмотсионалиро дар мардону занон дида баромаданд:

- Худоғоҳӣ- Self – Awareness;
- Худидоракнӣ ё худтанзимкунӣ - Self – Management;
- Огоҳии иҷтимоӣ - Social Awareness;
- Идоранамоеи иртибот - Relationship Management [6].

Аз натиҷаи ба дастовардаи ин таҳқиқот метавон гуфт, ки омили аслии бартариҳои зехни эмотсионалӣ дар занон - ин аз шакли тарбия ва муҳити иҷтимоӣ вобастагӣ дорад. Зеро дар оилаҳо наврасдӯхтарро тавре ба воя мерасонанд, ки ӯ бояд ҳамеша дигаронро дарк кунад, ба суханони онҳо гӯш диҳад, бо дигарон ҳамдарду ҳамҳисс бошад. Инчунин, занон дар фаҳмидани “забони бадан” маҳорати фавқулодае доранд, ки он боиси афзоиши зехни эмотсионалӣ дар онҳо мегардад. Мардон танҳо дар ҷузъиёти худтанзимкунӣ аз занҳо ҳолҳои бештарро касб намуданд, ки сабабаш шакли тарбия, муҳити иҷтимоӣ, навъи бархурд ва интизороти муҳит аст. Яъне, стереотипҳои мисли “мард бояд худро идора кунад”, “мард набояд ба эмотсия дода шавад” ва амсоли инҳо боиси он гаштааст, ки мардон ба ҳубӣ тавонанд ҳолатҳои эмотсионалиии худро идора намоянд.

Мутолиаҳои гуногун нишон медиҳад, ки зехни эмотсионалӣ дар муқоиса бо зехни маърафатӣ бештар ба муҳит вобаста аст на омилҳои ирсӣ. Оила бошад мактаби аввалини

парвариши зехни эмотсионалӣ ба шумор меравад. Инчунин, пажухишҳои дар ин самт башидашуда онро равшан менамоянд, ки дар оилаҳое, ки зану шавҳар дорои зехни баланди эмотсионалӣ мебошанд, фарзандони онҳо низ аз зехни баланди эмотсионалӣ бархӯрдоранд.

Хушбахтии оила яке аз ҳадафҳои аввалини навхонадорон ба шумор меравад. Онҳо ҳамеша кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки ба ин ҳадаф ноил шаванд. Яке аз омилҳое, ки боиси устуворӣ ва пойдории оила мегардад, омили психологист. Барои зиндагии шод ва муваффақона доштан марду занро зарур пеш меояд, ки аз маҳоратҳои гуногуне бархӯрдор бошанд. Чи тавре, ки психологи ватаниамон Давлатов М. қайд менамоянд “Бунёди оила ҳавою ҳавас нест” [5, с.44]. Имрӯзҳо, ҷавонон ҳангоми интихоби ҳамсар ва бунёди оила дараҷаи маълумотнокии ҳамсарони ояндашонро ба инобат гирифта, чунин мепиндоранд, ки он метавонад зиндагии муваффақонаи онҳоро таъмин намояд. Дигар тавр карда гӯем, зехни маърифатиро омили хушбахитии ҳаёти минбаъдаи худ меҳисобанд ва мекӯшанд, ки бо афроди дараҷаи маълумоти хуб дошта оила барпо намоянд. Мутолиотҳои гуногун нишон медиҳанд, ки зехни маърифатӣ дар зиндагии бехтару муваффақтар он қадар нақше надорад. Баръакс зехни эмотсионалӣ корбурдтар ва омили пешрафту муваффақият дар зиндагӣ маҳсуб меёбад. Муваффақияти дар зиндагии заносӯйӣ аз сифати зиндагӣ вобаста аст, сифати зиндагиро дарҷаи қаноатмандӣ аз он ташкил медиҳад. Дараҷаи баланди қаноатмандӣ ба хушбахтии оилаҳо бурда мерасонад. Чунончи донишмандони ин соҳа мегӯянд: “Оилаи хушбахт дар асоси боварӣ ва иртиботи байни зану шавҳар ва қобилияти қонеъ кардани ниёзҳои равонии нимаи дуввум (ҳамсар) бунёд мешавад” [7, с.26]. Тибқи як пажӯҳиш 38%-и қаноатмандии издивоҷро метавон аз зехни эмотсионалӣ донист [11]. Яъне, мизони қаноатмандии шумо ба мизони зехни эмотсионалии шумо низ марбут аст.

Хулоса, аз мутолиоти боло гуфта метавонем, ки нақши зехни эмотсионалӣ дар зиндагии муштарак хело зиёд буда, арзиши омӯхтану аз худ намуданро дорад. Зиндагӣ низ монанди бисёр чизҳо ба омӯхтану аз худ намудани маҳоратҳои гуногун эҳтиёҷ дорад, “то ин ки оғози ҳаёти оилавиатон на “Бадбахтӣ” ва анҷомаш “Ҷудо шудан”, балки аввалсуханаш “Муҳаббат” ва охиросуханаш “Хушбахт гардиданд” бошад” [1, с.10]. Метавон гуфт, ки на танҳо мизони зехни эмотсионалӣ ба хушбахтии оилаҳо сабаб мешавад, инчунин метавонад оилаҳои зиёдро аз ҷудо шудан пешгирӣ намояд. Ба қавли устои бузург Қаҳҳори Русулиён: “Зиндагӣ маҷмуи талошҳои муваффақу номуваффақ аст барои ноил шудан ба зиндагии бехтару хубтар” [8, с.8]. Аз ин рӯ нашояд, ки дар зиндагии заносӯйӣ муваффақ нашудем зуд ба талоқ рӯй оварем, балке талош кунем, ки сатҳи сифати зиндагиро бехтару хубтар созем. Дар зер якчанд тавсияҳои муфид барои баланд бардоштани зехни эмотсионалии ҳамсарони муштарам ҷамъварӣ намудем:

1. Мушоҳида кардан аз болои эмотсияҳо.

2. Ба ҳолати ҷисмонии худ аҳаммият диҳед.

3. Алоқаи байни эмотсия ва рафторро ошкор кунед.

4. Дар хотир дошта бошед, ки эмотсияҳои нодуруст вучуд надоранд.

5. Тарзи рафтори сазоворро интихоб намоед.

6. Барои муошират бо дигарон дастрас бошед.

7. Қобилияти эмпатикиро устувор кунед.

8. Аз рӯи мувофиқати мимика ва суҳанҳо назорат баред [9, с.52-53].

9. Эмотсия ва ҳиссиётҳои худро идора кунед.

10. Рафторҳои худро таҳлил кунед.

11. Масъулияти амалҳои худро ба уҳда гиред.

12. Ба ҷойи ақсуламал посух диҳед.

13. Иртибот ва ҳамдардӣ ба дигарон дошта бошед.

14. Муҳити мусбат бисозед.

15. Навиштани хотироти рӯзона

16. Дарки ангеҷаи худ.

17. Калидҳои ҳиссиҳои худро бишносед.
-
18. Эмотсия ва ҳиссиётҳои худро пешгӯӣ кунед.
-
19. Мусбатандеш бошед.
-
20. Воқеъбин бошед.
-
21. Ба дигарон кумак кунед.

22. Ба ҳарфҳои дигарон гӯш кунед.
-
23. Дидгоҳҳои гуногунро баррасӣ кунед.
-
24. Худро ба ҷойи дигарон бигузored.
-
25. Аз дидгоҳи дигарон истода фикр кунеду сухан гуед.

АДАБИЁТ

1. Акмали Эҳсон (мураттиб ва тарҷумон). Асрори хушбахтии оила / Акмали Эҳсон. - Душанбе: "Ирфон", 2008.
2. Андреева И.Н. Эмотциональный интеллект как феномен современной психологии: монография / И.Н. Андреева. – Новополюцк: ПГУ, 2011. -
3. Бобоева Сайёра Бобораҷабовна. Робитаи креативнокӣ, зеҳни эмотсионалӣ ва таҳаммулпазирӣ дар сохтори шахсияти донишҷӯёни макотиби олии муосир./ Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои психологӣ/. Хуҷанд, 2022.
4. Гоулман Д. Эмотсиональный интеллект. Почему он может значить больше, чем IQ –М.: «Манн, Иванов и Фербер», 2013.
5. Давлатов Маҳмадулло. Оила ва рушди шахсияти фарзандон / Давлатов Маҳмадулло. - Душанбе: "Ирфон", 2014.
6. Доктор Ризо Оғосид Хусайнӣ. Чаро зан аз мард бохуштар аст?. 24.01.2014. Iranmct.com. (санаи мурочиат: 13.03.2023)
7. Н. Латофат, Ф.Ганиева, В.Русу. Тарбияи усули муоширати бенизоъ ва пешгирӣ аз хушунат дар хонавода. –Душанбе, 2020.
8. Расулиён Қ. Зиндагӣ чист?- Душанбе: "ЭР-граф", 2019.
9. Расулов С.Х. Психологияи эмотсия ва ҳиссиёт. Воситаи таълимӣ / С.Х. Расулов. - Душанбе, 2022.
10. Энтони Роббинс. Неруи бепоён (рамзу румузи муваффақият дар зиндагӣ). –Душанбе: "Донишварон", 2022.
11. <https://honarehzindagi.com/fa/The-effect-of-emotional-intelligence-on-emotional-relationship> (санаи мурочиат: 14.03.2023)

ТАЪСИРИ ЗЕҲНИ ЭМОТСИОНАЛӢ ДАР ЗИНДАГИИ МУШТАРАК (ЗАНОШӢӢИ)

Дар мақолаи мазкур дар бораи таъсири зеҳни эмотсионалӣ ба зиндагии муштарак, яъне занашӯӣ маълумот дода шудааст. Зеҳни эмотсионалӣ ҳамчун шакли зеҳни иҷтимоӣ, қобилияти назорат кардани ҳиссиёти худ ва одамони дигарро дар бар мегирад. Зеҳн ва эмотсияҳо ба якдигар алоқаманд буда, робитаи ногустастанӣ доранд ва аксаран якҷоя амал мекунанд. Муваффақияти шахс дар ҷанбаҳои гуногуни ҳаёт, хосатан ҳаёти оилавӣ маҳз аз ана ҳамин робита вобастагӣ дорад. Муаллиф дар асоси тадқиқоти дар ин самт гузаронидашуда ва мутолиоти адабиёти соҳавӣ масъалаи мазкурро равшан намуда, таъсири зеҳни эмотсионалиро ба зиндагии муштарак нишон дод. Ӯ муайян намудд, ки агар дар оила ҳамсарон дорои зеҳни баланди эмотсионалӣ бошанд, ҷангу низоъҳои оилавӣ кам гардида, баръакс ҳамдигарфаҳмию ҳамҳисси зиёд мешавад. Дар натиҷа, зиндагии муштаракӣ ҳамсарон рӯ ба беҳбудӣ оварда, эҳтимоли хушбахтии онҳо меафзояд. Маҳз ин омилҳо сифатии зиндагии ҳамсаронро баланд бардошта, қаноатмандии ҳаёти занашӯиро ба вучуд меоранд.

КАЛИДВОЖАҲО: зеҳн, зеҳни эмотсионалӣ, зеҳни маърифатӣ, низоъ, худидоракунӣ, эмотсия, ҳиссиёт, муошират, ҳамҳиссӣ, ҳудогоҳӣ, қаноатмандӣ.

ВЛИЯНИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБЩЕЙ ЖИЗНИ (БРАК)

В данной статье дана информация о влиянии эмоционального интеллекта на совместную жизнь, то есть брак. Эмоциональный интеллект как форма социального интеллекта предполагает способность контролировать свои чувства и чувства других людей. Разум и эмоции взаимосвязаны, неразрывно связаны и часто действуют вместе. От этих взаимоотношений зависит успех человека в различных сферах жизни, особенно в семейной. На основе исследований, проведенных в этом направлении, и чтения профильной литературы автор внес ясность в этот вопрос и показали влияние эмоционального интеллекта на совместную жизнь. Он определил, что, если супруги в семье обладают высоким эмоциональным интеллектом, семейные конфликты уменьшаются, а взаимопонимание и общение повышаются. В результате совместная жизнь супругов улучшается, увеличивается вероятность большого счастья. Именно этот фактор повышает качество супружеской жизни и создает удовлетворение в семейной жизни.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: интеллект, эмоциональный интеллект, когнитивный интеллект, конфликт, самоуправление, эмоции, чувства, общение, эмпатия, самосознание, удовлетворенность.

THE IMPACT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN SHARED LIFE (MARRIAGE)

This article provides information on the impact of emotional intelligence in shared life, i.e. marriage. Emotional intelligence as a form of social intelligence involves the ability to control one's own feelings and the feelings of others. Intelligence and emotions are interrelated, inextricably linked and often act together. A person's success in various spheres of life, especially family life, depends on this relationship. Based on research in this area and reading the profile literature, the author has clarified this issue and shown the impact of emotional intelligence on married life together. He determined that if the spouses in a family have high emotional intelligence, marital conflicts will decrease and mutual understanding and communication will increase. As a result, the spouses' life together improves, increasing the likelihood of great happiness. It is this factor that improves the quality of marital life and creates satisfaction in family life.

KEYWORDS: intelligence, emotional intelligence, cognitive intelligence, conflict, self-management, emotions, feelings, communication, empathy, self-awareness, satisfaction.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Курбонзода Мехробиддин* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистри курси 2-юми ихтисоси психологияи факултети фалсафа. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **882006320**.

Сведения об авторе: *Курбонзода Мехробиддин* – Таджикский национальный университет, магистр по специальности психологии философского факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **882006320**

Information about the author: *Qurbonzoda Mehrobiddin* – Tajik National University, master's student of Psychology of the Faculty of Philosophy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **882-00-63-20**.

СИЁСАТИ ХОРИЦИИ МУВАФФАҚ - ЗАМИНАИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ ГЛОБАЛӢ

*Маҳинбонуи Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Паёми имсолаи Пешвои миллат ба Маҷлиси Олӣ, ки самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии давлатамонро фаро мегирифт, бо таҳлилҳои амиқи илман асоснок ва шарҳу тавзеҳи мукамал, масъалаҳои муҳимтарини ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва умуман кулли дигар соҳаҳои ҳаёти ҷомеаро фарогир буд.

Пешвои миллат дар оғози суҳанронии худ қайд намуданд, ки соли 2023 барои Тоҷикистон, бо вучуди мураккабшавии бегобарӣ ва вазъи ҷаҳони муосир, инчунин тағйирёбии иқлим ва оқибатҳои ноговори он, хушксоливу камобие, ки солҳои охир дар минтақа идома дорад, ба шарофати заҳмати аҳлонаву содиқонаи мардуми сарбаланди кишвар боз як соли бобарор гардид.

Дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа пешравии назаррас ба даст омада, маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар нисбат ба соли гузашта 8,3 фоиз зиёд гардид ва ба беш аз 130 миллиард сомонӣ расонида шуд. Сарфи назар аз таъсири омилҳои манфии солҳои охир, аз ҷумла паҳншавии бемории сироятии КОВИД-19, низоъҳои тижоратӣ, муноқишаҳои минтақавӣ, ҳалалдор гардидани низоми муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодиву молиявӣ ва таъсири бевоситаи онҳо ба иқтисоди миллӣ, ба мо муяссар шуд, ки нишондиҳандаи рушдро дар ин марҳалаи ҳассос таъмин намоем.

Чи тавре Пешвои миллат дар Паёмҳои худ таъкид намудаанд, сиёсати хориҷии давлати мо “сиёсати дарҳои кушод” – суҳлхоҳона ва бегараз буда, дар роҳи татбиқи он давлати мо ба ҳамаи кишварҳои дунё робитаҳои дӯстонаро дар пояи эҳтироми ҳамдигар, баробарӣ ва ҳамкориҳои судмандро пайваста густариш медиҳад.

Пешвои миллат вобаста ба самтҳои асосии сиёсати хориҷии мамлакатамон дар замони муосир, ки рӯз то рӯз равандҳои мураккабу печидаи геополитикӣ, афзоиши муҳолифату низоъҳо, таҳдидҳои амниятӣ, бӯҳронҳои молиявӣ иқтисодӣ, инчунин мушкилоти марбут ба тағйирёбии иқлим, норасоии ғизо ва оби ошомиданӣ дар ҷаҳону минтақа ва паёмҳои онҳоро зимни ироаи паём мавриди баррасӣ қарор доданд. Пешвои миллат, қайд намуданд, ки дар ин самт Давлату Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тадбирҳои заруриро дар сатҳи минтақа ва ҷаҳон тарҳрезӣ карда истодааст. Дар ин самт давлати мо бо ҳамаи кишварҳо

муносибатҳои мутақобилан судмандро бо ҷомеаи ҷаҳонӣ, созмонҳои минтақавию байналмилалӣ бо дарназардошти манфиатҳои миллимон идома медиҳад. Ин иқдом аз пешбурди сиёсати сулҳхоҳона, муносибатҳои неки ҳамсоҷӣ, даҳлат накардан ба сиёсати дохилии давлатҳои дигар, ҳаллу фасли масъалаҳои баҳснок бо роҳи гуфтушунидҳои сиёсӣ қарор дода мешаванд.

Пешвои миллат дар Паём изҳор доштанд, ки барои ҳалли мушкилот ва зиддиятҳои замони муосир Тоҷикистон ҷонибдори созишномаҳои мебошад, ки онҳо аз тарфи СММ қабул карда шудаанд ва дар роҳи пайдории сулҳу субот дар ҳамаи минтақаҳои олам онҳоро ҷонибдорӣ менамояд ва тарафдори он аст, ки музокирот ва гуфтушунидҳои сиёсӣ роҳи ягонаи ҳалли ҳамагуна ихтилофотҳо бошанд. Дар ин самт Пешвои миллат қайд намуданд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳамаи созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ минтақавӣ, аз ҷумла СММ, ИДМ, СҲИ, СААД, САҲА ва ниҳодҳои дигар, ки ба фароҳамсозии шароит ва имконот барои тақвияти кишвар дар арсаи ҷаҳонӣ ва иштироки фаъоли он дар равандҳои глобалӣ ва барномаҳои заминаҳои мухталиф равона гардидааст, ҳамкориҳои худро идома медиҳад.

Тибқи ақидаи Пешвои миллат, дар ин раванд муносибатҳо ва робитаҳои судманд ва рушди ҳамкориҳо бо ҳамаи созмонҳо ва давлатҳо, хусусан давлатҳои, ки ҳамсоҷишвари мо мебошанд, муҳим арзёбӣ мегардад. Сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи даҳсолаҳои охир нишон медиҳад, ки дар давраи соҳибистиклолии кишвар Тоҷикистон ҳамкориҳои густурдаи худро барои ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, тижоратӣ, экологӣ ва таъмини амният ва сулҳу субот дар минтақа ва Осиёи Миёна маҳсуб меёфт, ин сиёсати худро бо дарназардошти манфиатҳои миллии ва умумибашарӣ тақвият дода истодааст.

Бояд қайд намуд, ки сиёсати хориҷии муваффақ имкон дод, ки тайи солҳои охир обрӯи мақоми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳонӣ баланд равад, зеро чандин ташаббус ва иқдомҳои аз ҷониби давлати мо пешниҳодшударо кишварҳои узви СММ яқдилона ҷонибдорӣ намуданд. Аз ҷумла, ташаббуси Тоҷикистон дар бобати ҳалли мушкилоти об дар ҷаҳон ва иқдоми Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор” барои солҳои 2018 – 2028, ки дар сатҳи ҷаҳонӣ амалӣ гардида истодааст аз ҷумлаи онҳо мебошад. Дар баробари ин пешниҳоди навбатии Ҷумҳурии мо оид ба қабули қатъномаи СММ дар бораи “Соли байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо” эълон кардани соли 2025, инчунин 21 – уми март ҳамчун рӯзи ҷаҳонии пирияхҳо ва таъсиси Ҳазинаи байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо барои ҷомеаи ҷаҳонӣ муҳим ва мояи ифтихори миллати мо маҳсуб меёбанд.

Пешвои миллат дар Паёмҳо ва мулоқоту вохӯриҳо бо намояндагони ҷомеаи шаҳравандӣ пайваста ибраз медоранд, ки ҳар як фарди ҷомеаро зарур аст, ки дар ҳифзи дастовардҳои истиклолият, сулҳу оромӣ, суботи сиёсӣ, ваҳдати ягонагии миллии, мубориза бо терроризм ва экстремизм саҳми арзандаи худро гузорад, кишварии мо низ дар ин самт, дар сиёсати хориҷии худ, дар масоили вобаста ба тағирёбии иқлим, мубориза бо терроризм ва экстремизм, маводҳои нашъаовар, ҷиноятҳои муташаккилонаи фаромиллӣ тибқи санадҳои қабулгардида, саҳмгузори намуда истодааст.

Ҳамаи ин иқдомҳои неку созанда, дар самти сиёсати хориҷии кишвар, ки аҳамияти минтақавӣ ва умумибашарӣ доранд, гувоҳи онанд, ки нақши Ҷумҳурии мо дар сатҳи байналмилалӣ мақоми назаррас дошта, дар шароити мураккаби вазъи муосири ҷаҳонӣ дар ҳалли масъалаҳои глобалӣ, муҳим ва саривақтӣ, арзёбӣ карда мешаванд. Сиёсати хориҷии муваффақ, оқилона ва беғараз, инчунин иқдому ташаббусҳои созандаи Давлату Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон зеро роҳбарии Пешвои миллат, имкон фароҳам меоранд, ки нақш ва мақоми ҷумҳурии мо дар сатҳи байналмилалӣ боло биравад ва Тоҷикистон чун давлати ташаббускор дар ҳалли масъалаҳои мубрами минтақавию ҷаҳонӣ, ки хусусияти глобалӣ доранд, саҳми арзандаи худро гузорад.

АДАБИЁТ

1. Омӯзиши вазъият ва шароитҳои татбиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон (Ҳисоботи таҳлилий оид ба натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологӣ). – Душанбе, 2021. – 95 с.

2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 26.01.2021 [манбаи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/25005> (санаи истифодабарӣ: 10.05.2021).
3. Рузизода А.Х. Афзунгардонии самаранокӣ истехсолоти кишоварзӣ - асоси таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар / А.Х. Рузизода, А.А. Исмоилов, Ҷ.О. Раҳимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2019. – №10-2. – С. 198-204.
4. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – 104 с.

СИЁСАТИ ХОРИҶИИ МУВАФФАҚ - ЗАМИНАИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ ГЛОБАЛӢ

Дар мақолаи мазкур мавзӯи сиёсати хориҷии муваффақ - заминаи ҳалли масъалаҳои глобалӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки сиёсати хориҷии муваффақ имкон дод, ки тайи солҳои охир обрӯю мақоми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳонӣ баланд равад, зеро ҷандин ташаббус ва иқдомҳои аз ҷониби давлати мо пешниҳодшударо кишварҳои узви СММ яқдилона ҷонибдорӣ намуданд.

КАЛИДВОЖАҲО: сиёсат, масъалаҳои глобалӣ, сиёсати хориҷӣю ташаббус.

УСПЕШНАЯ ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА – ОСНОВЫ ДЛЯ РЕШЕНИЯ ГЛОБАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ

В данной статье обсуждается тема успешной внешней политики и основы решения глобальных проблем. Автор отметил, что успешная внешняя политика позволила в последние годы поднять репутацию и статус Республики Таджикистан на мировой арене, поскольку ряд инициатив и мер, предложенных нашей страной, были единогласно поддержаны государствами-членами ООН.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: политика, глобальные проблемы, внешняя политика и инициатива.

SUCCESSFUL FOREIGN POLICY – A FRAMEWORK FOR SOLVING GLOBAL PROBLEMS

This article discusses the topic of successful foreign policy and the basis for solving global problems. The author noted that a successful foreign policy has made it possible in recent years to raise the reputation and status of the Republic of Tajikistan on the world stage, since a number of initiatives and measures proposed by our country were unanimously supported by UN member states.

KEYWORDS: politics, global problems, foreign policy and initiative.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Маҳинбону Раҷаб* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети фалсафа. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 903445150.

Сведения об авторе: *Махинбону Раджаб* - Таджикский национальный университет, магистр второго курса философского факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: 903445150.

Information about the author: *Mahinbanu Rajab* - Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Philosophy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: 903445150.

ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛӢБИИ ШАХСИЯТИ КӢДАКОН ДАР ШАРОИТИ МАКТАБ-ИНТЕРНАТ

Қурбонов А.И.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ташаккули шахсияти кӯдак яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад, зеро ояндаи кӯдак аз он вобастагии калон дорд. Агар аз ин паҳлӯ ба ин масъала наздик шавем, пас маълум мешавад, ки нақши асосиро дар ин раванд оила ва аъзоёни он мебозанд. Аммо мутаъсифона бинобар сабабҳои гуногун бисёри кӯдакон аз оилаҳояшон ҷудо дар дигар муҳит (мактаб-интернат) ба воя мерасанд. Сабабҳои ятим мондани кӯдакон бисёрад ва асоситарини онҳо метавонад майзадагӣ, нашъамандӣ, рафтори ғайриҷамъиятии волидайн, ҳуқуқвайронкуниҳо, партофтани кӯдак дар таваллудхона, марги волидон ва бисёре ба ҳамин монанд бошанд.

Муҳити оила омили муҳими рушди эмотсионалӣ ва психикии кӯдак мебошад [7, с. 76]. Вайрон кардани фазои солими психологӣ оила дар шакли ҷудошавӣ ва ба муҳити мактаб-интернат гузаштани кӯдакон ба ташаккулӣбии шахсияти онҳо таъсири муайян мерасонад. Оид ба ин масъала муаллифони зиёд ба монанди Б.Н.Алмазов, Ҷ. Боулби, Ю.В.

Василкова, Л.А. Грищенко, Н.Л. Иванова, А.Л. Козлова, А.В. Крилова, М.И. Лисина, А.В. Махнач, А.М. Прихожан, Н.Н. Толстих, А.К. Рубченко, А.Ш. Шахманова ва ғайраҳо кор кардаанд. Бисёр муаллифон ба масъалаи "муносибатҳои кӯдакон бо волидон ва таъсири он ба инкишофи кӯдак, инчунин ташаккули шахсият дар шароити мактаб-интернат" - ро мавриди омӯзиши махсус қарор додаанд. Дар байни онҳо мо метавонем В.В. Абраменков, Г.С. Абрамов, А.Я. Варга, В.Н. Дружинина, А.И. Захарова, С.В. Ковалева, А.Л. Козлов, Т.Д. Мартсинковская, Н.В. Поляшова, В. Сатир, Д.И. Фелдштейн, Э.Г. Эйдемиллер, В.В. Юститсиса ва дигаронро номбар кунем.

Агар ба масъалаи ташаккулёбии шахсияти кӯдак дар шароити мактаб-интернат наздик шавем он гоҳ маълум мешавад, ки дар ташаккулёбии хислатҳои хоси кӯдакони ятим шароити иҷтимоии инкишофи онҳо пеш аз ҳама маҳрумияти эмотсионалӣ, иҷтимоӣ ва психикӣ нақши муҳимро мебозанд. Вазъияти иҷтимоии инкишофи тарбиягирандагон дар шароити мактаб - интернат бо ҷудодӣ аз волидон тавсиф дода мешавад, ки муаллифон онро маҳрумияти модарӣ ва падарӣ меноманд [1, с.22]. Маҳрумӣ ҳамчун қонеъ накардани талаботҳои асосии кӯдак дар гули муддати гулонӣ фаҳмида мешавад.

Ба ақидаи А.Ш. Тхвостов ва Д.А. Степанович, дар муҳите, ки маҳрумият барои кӯдакон мавҷуд аст ва талаботҳои ӯ сарфи назар карда мешаванд, метавонад дар кӯдак ҳисси хатар, номуайяни, пайдоиши ҳолати ногувор, бепарвоӣ, афсурдагӣ, ҳисси нотавонӣ, деформатсияи симои худ ва ғайра шакл гирад. Инчунин, оқибатҳои маҳрумият ба худбаҳодиҳии кӯдак низ таъсир расонида метавонад. Таҷрибаи маҳрумият одатан ба оқибатҳои манфӣ оварда мерасонад. А.К. Рубченко таҷрибаҳои эпизодӣ ва музмини маҳрумиятро аз рӯйи давомнокӣ ба (вобаста ба ҷинс) мардона ва занона ҷудо мекунад.

С.В. Березин қайд мекунад, ки кӯдак ба «объекти» марказии муҳимтарини дилбастагӣ эҳтиёҷ дорад, ки фаъолияти ӯ ба он мутамакказ шуда, боварии заруриро ба оянда таъмин менамояд [2, с. 52]. Дар оила, чунин объект модар ё калонсоли назаррас аст. Акнун тасаввур менамоем, ки тамоми ин гуфтаҳои боло дар тарбиятгирандагони мактаб-интернат нест. Худ қазоват мекунем.

Е.Ю. Ляпина, Н.К. Радина, Т.Н. Павличева қайд мекунанд, ки кӯдаконе, ки дар шароити мактаб-интернат тарбия ёфтаанд дар соҳаи муносибатҳои байнишахсӣ, мутобиқшавии иҷтимоӣ душворӣ мекашанд. Инчунин, дар муайян кардани талаботҳо ва таҷрибаи шахсии онҳо мушкилот ба миён меоянд. Ихтилоли шахсият (худбаҳодиҳии паст, майлҳои худкушӣ ва ғ.), майл ба майзадагӣ ва дигар шаклҳои рафтори одаткунанда ба вучуд омаданаҳ аз эҳтимол дур нест.

О.А. Короткевич дар асарҳои худ далелҳоеро ошкор кардааст, ки муносибати манфии хатмкунандагони мактаб-интернат аён тавсиф шудааст. Хатмкардагони собиқ қайд мекунанд, ки дар кӯдакӣ онҳо худро бадбахт ҳис мекарданд ва ҳолати номуайяни ва ноустувориро аз сар мегузаронанд [3, с. 202].

Ҷамин тариқ, дар шароити маҳрумияти психологӣ ва эмотсионалӣ шахсияти типӣ невротикӣ бо худбаҳодиҳии паст, изтиробӣ зиёд, инъикоси номуайяни ва мутаносибат бо набудани тасвирҳои мушаххаси гендерӣ ташаккул меёбад. Вобаста ба ин гуфтаҳо мо бояд дар ташакули шахсияти кӯдакон мафҳуми хувияти гендериро низ ба назар гирем. Зеро барои ташакули дурусти кӯдак ин зухурот мавқеи муайяни худро дорад. Худи хувияти гендерӣ ҳамчун ҷузъи асосии хувияти иҷтимоӣ дида мешавад. Он шахсро аз нуқтаи назари узвият дар гурӯҳи мард ё зан тавсиф мекунад. Бам С. муътақид аст, ки хувияти гендерӣ ҷузъи шахсӣ дорад, ки аз вазъи иҷтимоии фарҳангии рушди инсон вобаста аст. Тадқиқотҳои психологӣ нишон медиҳанд, ки омилҳои ташаккулёбандаи хувияти гендерии кӯдакони ятим ба ҳам зид мебошанд. Дар як ҳолат онҳо дар фаъолияте сахм мегузоранд ва дар дигар ҳолат ба рушди оптималии шахсияти кӯдак ва идеяҳои мувофиқи нақши гендерӣ монеъ мешаванд. В.Л. Ситников қайд мекунад, ки дар оилаҳои солим муносибати мусбӣ нисбат ба кӯдак аз ҷониби волидайн метавонад Ман-образ ва шахсияти гендериро ташаккул диҳад. Муносибати манфӣ метавонад боиси ташакули худбаҳодиҳии паст, набудани худбаҳодиҳӣ, имичи нокифояи худ ва шахсияти гендерии шаклнашуда гардад.

Дар шароити мактаб - интернат услуби ягонаи рафтор боиси ҳамвор шудани сарҳадҳои фарқиятҳои рафтори ҷинсии духтарон ва писарон мегардад. Тибқи мушоҳидаҳои Н.Л. Белополская, Е.Е. Бочарова, С.В. Березин ва баъзе дигар тадқиқотчиён, инкишофи худшиносӣ ба азхудкунии меъёрҳои рафтор, ташаккули ҳисси масъулиятшиносӣ, муносибати мусбат ба худ ва дигарон, ба даст овардани мақоми муайяни иҷтимоӣ ва барқарор намудани муносибатҳои истеҳсолӣ дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёт боиси ҳамроҳсозии шахсият мегардад. Дар шароити мактаб-интернат ин раванд душвор аст.

Инкишофи кофии ин гурӯҳи кӯдакон танҳо дар шароите имконпазир аст, ки ин хусусиятҳо ба назар гирифта шуда, ташкили қори тарбиявӣ ба талаботи кӯдакон нигаронида шавад.

Дар шароити мактаб-интернат кӯдаконро занон (мураббӣён, табибон, омӯзгорон) ихота мекунад, ки дар натиҷа писар шахсияти гендерии худро дар асоси зиддиятҳо, яъне хоҳиши ба духтарон монанд накардан ташаккул медиҳад. Барои духтарон, муайян кардани нақши гендерӣ як раванди давомдор ва камхитлоф мебошад.

Тибқи натиҷаҳои тадқиқоти А.Л. Козлова ва Н.В. Поляшова кӯдаконе, ки дар мактаб-интернат тарбия ёфтаанд, аз ҷиҳати ҷузъҳои маърифатӣ ва эмотсионалии ҳувияти гендерӣ ба кӯдаконе, ки дар оила тарбия ёфтаанд, монандии кам доранд.

Ҷ. Боулби навъи шахсиятеро, ки дар кӯдаки маҳрум (ятим) ба вучуд меояд, ҳамчун “характери беэмотсия” тавсиф мекунад [9, с. 88]. Ба ин намуди шахсият бо ақибмонӣ дар рушди зеҳнӣ, қобилияти ворид шудан ба муносибатҳои пурмазмун бо одамони дигар, сусти аксуламалҳои эмотсионалӣ, хашмгинӣ ва худбоварии нокифоя хос аст. Ятимон хусусиятҳои хос доранд. Баръакси кӯдаке, ки аз лаҳзаи таваллуд бе нигоҳубини модар мондааст, ташаккули шахсияти кӯдаке, ки модар дорад, аз рӯйи намуди невротикӣ сурат мегирад. Ҷ. Боулби, ки В.А. Абелбеисов ишора кардааст, чунин мегӯяд; кӯдаконе, ки аз модари худ ҷудо шуда, ба шароити нави зиндагӣ мутобиқ мешаванд, аксар вақт кӯшиш мекунад, ки ўро фаромӯш кунанд ва шинохтан намехоҳанд, бозичаҳои аз ў гирифташударо мешикананд ва ғ.

Кӯдакон дар муассисаҳои бачагона на танҳо аз маҳрумӣ, балки аз робитаҳои гуногуни иҷтимоӣ низ азоб мекашанд. Дар мактаб-интернат шумораи зиёди робитаҳои байнишахсӣ вучуд доранд, аммо онҳо ҳама сатҳӣ, ғайриэмотсионалӣ ва расмӣ мебошанд. Барои кӯдаки ятим эҳсос накардани дилбастагӣ ба касе осонтар аст, аз он ки баъдтар ҷудошавиро эҳсос кунад. Қайд карда шудааст, ки дар шароити доимотағйирёбандаи калонсолон кӯдак на бештар аз чор маротиба робитаи кандашудаи эмотсионалӣ барқарор карда метавонад, ки баъд аз он нисбат ба онҳо бепарво мешавад.

Агар ба масъалаи таҳлил ва хусусиятҳои ҳуди мактаб-интернат назар андозем, он гоҳ ба нуқтаи назари М.Ю. Кондратов таъна намудан мумкин аст. Ў мегӯяд: мактаб-интернат - ин шароити қатъии низомаш пурзӯр, ҷудокунии хонандагон аз муҳити васеи иҷтимоӣ мебошад, ки тағйирпазирии интихобро коҳиш медиҳад, системаи робитаҳои байнишахсиро, ки барои онҳо муҳим аст, халалдор сохта, роҳи иҷтимоишавии муносиби шахсияти кӯдакро душвор мегардонад [4, с.304]. Баръакси мактабҳои муқаррарӣ дар мактаб - интернат кӯдакон дар ихтоси ҳамон ҳамсолон ва омӯзгорон қарор доранд, ки аз онҳо таассуроти нав гирифта наметавонанд ва ин боиси зиддиятҳои олами ботинии кӯдак гардида, ба ташаккули шахсияти ў монеа эҷод мекунад.

Хусусияти муҳими мактаб-интернат нобаробар будани раванди инкишофи кӯдакон мебошад. Кӯдакон дар мактаб-интернат бо зиддиятҳои гуногуни психофизиологӣ дучор мешаванд, аксар вақт ба безътиноии педагогӣ, қафомонӣ дар инкишофи нутқ ва инкишофи психикӣ, гирифтори бемориҳои музминӣ рӯдаю меъда, гурда ва ғайра мешаванд.

Мавқеи манфӣ ва агрессивона нисбат ба муҳити наздик натиҷаи маҳрумӣ эмотсионалӣ мебошад ва ҳатто ба бародарону хоҳарон низ паҳн мешавад. Кӯдакон ба бародарону хоҳарони худ қариб ҳеҷ гуна пайванди оилавӣ надоранд ва дар ҷараёни муошират наметавонанд бо дигарон муносибатҳои созанда ва эмотсионалӣ мувофиқро барқарор кунанд.

Кӯдаконе, ки дар шароити мактаб-интернат тарбия ёфтаанд, дар инкишофи тамоми ҷанбаҳои Ман-и худ (тасаввурот дар бораи худ, муносибат ба худ, образи Ман-и худ, худбаҳодиҳӣ) фарқиятҳои сифатӣ зоҳир мекунад. Дар хонандагони мактаб-интернат худбаҳодиҳии устувори паст инкишоф меёбад, ки асоси он радкунии шахсият ва вайроншавии невротикӣ мебошад. Набудани муҳаббати волидайн боиси пайдоиши ҳисси нобоварӣ дар кӯдак мешавад, ки дар марҳилаҳои аввали инкишофи синну сол пайдо шуда, баъдан ба як ҳислати устувори шахсият табдил меёбад. Аксар вақт агрессия ба як роҳи ҷуброннамоии худбаҳодиҳии паст табдил меёбад [5, с.304].

Давраи ташаккули системаи арзишҳои барои тарбиятгирандагони мактаб-интернат аз сабаби набудани шахси наздик муътадил намегузарад, ки дар натиҷа онҳо ба зиддиятҳо дучор мешаванд. Хол он ки кӯдакони ятим сазовори муносибати хуб ҳастанд. Ин боиси паст шудани муносибати ғаъол ба ҳаёт мегардад, ки дар натиҷа арзишҳо, принципҳо ва дастурҳои шахсии худ ташаккул намеёбанд. Дар акси ҳол мутобиқат ва вобастагӣ аз дигарон инкишоф меёбад. Одамоне, ки ҳадафҳо, арзишҳо ва эътиқодҳои ташаккулёфта надоранд, ба шахсияти ҷудошуда аз ҷамъият тавсиф мешаванд. Муҳим аст, ки кӯдак дар бораи шахсияти волидайн ва фаҳмиши дурусти онҳо маълумот дошта бошад. Кӯдакони дар шароити мактаб-интернат тарбиятгиранда бо Ман-и суст ташаккулёфта тавсиф мешаванд. Онҳо дар бораи худ ва гузашта, инчунин дар бораи оилаи худ хеле кам медонанд. Дар сурати мавҷуд набудани ҳисси возеҳи шахсият ҳолатҳои манфӣ ба монанди пессимизм, меланхолия, бепарвоӣ, бегонагӣ, изтироб, ҳисси нотавонӣ ва ноумедӣ ҳосанд. Ба шахсияти тафриқанашуда метавонад ба ҳисси нороҳатии барҷастаи психологӣ, тарс ва хоҳиши марг ҳамроҳ шавад.

Дар ҳар як марҳилаи инкишоф, ба ақидаи Э. Эриксон, кӯдаке, ки берун аз оила тарбия ёфтааст, ба мушкилиҳои муайян дучор мешавад. Дар марҳилаи аввал (соли аввали ҳаёт) ихтилофи байни боварии базавӣ ё нобоварӣ аз олами воқеӣ бо сабаби маҳрумият аз модарон дар самти нобоварӣ ҳал карда мешавад. Дар марҳилаи дуюм (давраи кӯдакӣ) ихтилоф байни мустақилият ва хусусияти шармгинӣ ҳал мешавад, зеро бо тарбия на мустақилият, балки хусусияти шармгинӣ ташаккул меёбад. Дар марҳилаи сеюм (кӯдакии томактабӣ) ихтилофи байни ташаббус ва ҳисси гунаҳкорӣ ҳал карда мешавад, зеро тарбияи қатъии танзимшуда аз болои иҷрои дастурҳои калонсолон барои инкишофи ташаббус замина муҳайё намекунад. Ташаббус на танҳо ҳавасманд ё қабул карда намешавад, балки аксар вақт ҷазо дода мешавад. Барои ташаккули шахсият дар ин марҳала муҳим аст, ки тавассути бозӣ ва фантазия нақшҳои марду зан, модарӣ ва падариро азхуд намояд, ки барои кӯдаке, ки берун аз оила ё дар оилаи асотсиалӣ тарбия ёфтааст, ниҳоят мушкил мегардад. Дар марҳилаи чорум (синни мактабии хурдсол) ихтилофи байни салоҳият ва ҳисси нокомӣ ҳал карда мешавад, зеро кӯдакони ин гурӯҳ аксар вақт дар ғаъолияти таълимӣ ноком мешаванд. Муваффақияти таълимӣ аксар вақт барои арзёбии қобилият, дониш ва маҳорат ҳалқунанда аст ва муаллимон на ба дастовардҳои ӯ, балки ба ҳатогиҳо, камбудииҳо ва нотавонӣ тавачҷӯх зоҳир мекунад. Дар марҳилаи панҷум (наврасӣ ва ҷавонӣ) ихтилоф байни ноил шудан ба комёбӣ ва ошӯфташуда мавқеи марказӣ пайдо мекунад, ки аксар вақт дар самти ошӯфташуда ҳал мешавад [4, с.47].

Дар писарон, шиносӣ бо симои мардона тасвирҳои духтарон ва занон баробар ба вучуд меояд. Писарбача вақте ки занҳо ва духтаронро дар атрофаш мебинад, мардонагии худро дарк мекунад. Дар духтарон, таҷрибаи занона мустақиман бо ҳамгирии (интеграция) тасвирҳои алоқаманд нест. Худбаҳодиҳии писарон бо ҳисси балоғат муайян карда мешавад, ки онро метавон ҳамчун наздик будани шахсияти воқеӣ ба симои стандартии марди калонсол муайян кард. Барои духтарон симои аксари занон ба симои худ наздиканд. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ҳисси камолот дар писарону духтарон характери дигар дорад. Дар писарон он бо муайян кардани ҷинс ва синну соли марди калонсол, дар духтарон - бо ҳамроҳ шудан ба ҷаҳони калонсолон алоқаманд аст.

Н.Ю. Римарев чунин мешуморад, ки хувияти мусбии гендерӣ дар кӯдак бо маҷмуи ҷузъҳои эмотсионалӣ, (ҷолиб будан ё қабул накардани тасвирҳои ҷинси муайян), маърифатӣ (донишҳои мувофиқ дар бораи фарқиятҳои ҷинс) ва рафторӣ (зухуроти

мушаххаси рафтори чинсҳои гуногун) таъмин карда мешавад. Хувияти мусбӣи чинсӣ ва гендерии писарбача бевосита ба дараҷаи наздикии субъективии тасвирҳои духтарону занон вобаста аст. Писарбача вақте ки дар паҳлӯяш зан пайдо мешавад, ҳамон тавре ки зикр кардем, мардонагии худро эҳсос мекунад. Барои духтарон дар байни сохтори ҷузъҳои эмотсионалӣ ва маърифатии хувияти гендерӣ зиддияти возеҳ вучуд дорад [8, с.55].

Дигар омили муҳимми ташаккули хувияти гендерӣ ин аст, ки кӯдак аз оилаи ғайрисотсиалӣ вобаста ба шароити тарбия дар синни хурди мактабӣ ба фаъолияти бозӣ кам дода мешаванд, яъне бозиҳои нақширо, ки дар онҳо нақшҳои гуногуни гендерӣ мавҷуд аст, қариб тамоман ба он машғул намешаванд ва ин боиси ташаккул наёфтани ҷанбаҳои гендерӣ дар кӯдак мегардад. Дар байни тарбияти гирандагони мактаб-интернат кӯдаконе ҳастанд, ки воқеан бо намунаҳои рафтори мардона комилан ошно нестанд, зеро онҳо қариб аз таваллуд дар муҳити сирф занона (дояҳо, омӯзгорон ва ғайра) ба воя расидаанд.

Мушкилоти ташаккули хувияти гендерӣ, инчунин, дар он аст, ки одамон дар оилаҳои худ, чун қоида, модели оилаи волидайнро дубора тавлид мекунанд, модели падарӣ ё модариро дар рафтор такрор мекунанд ё инкор мекунанд. Таҷрибаҳои манфии оилавӣ ба кӯдак имкон медиҳанд, ки дар раванди ташаккули шахсият, аз нав андешаронӣ кунад, идеяи худро дар бораи худ ҳамчун мард ё зан бунёд кунад. Дар шароити мактаб-интернат ин раванд печидатар буда, дар натиҷа як хувияти гендерии тафриқанашуда ва номуайян ба миён меояд, ки боиси мушкилот дар азхудкунии нақшҳои мувофиқи гендерӣ ва оилавӣ мегардад.

Яке аз сабабҳои асосии ташаккули тарафи манфии Ман-концепсия ва хувияти тафриқанашуда дар кӯдакони ҷетим дар он аст, ки ба кӯдак муддати дуру дароз на як калонсоли меҳрубон ғамхорӣ мекунанд, балки бо одамони зиёди доимотағйирёбанда сару кор дорад. Барои ташаккули шаклҳои баркамоли хувияти гендерӣ дар рушди кӯдак ҳузури шахси калонсол зарур аст. Мафҳуми «калонсолони муътабар» дар психология барои ифодаи нақши калонсолон дар ҳаёти кӯдак истифода мешавад. Калонсолони муътабар бевосита дар ташаккул ва таҳкими Ман-концепсияи худшиносии кӯдак нақш мегузорад.

А.М.Прихожан ва Н.Н.Толстих ду ҷанбаи муносибати кӯдакро ба худ таҳлил мекунанд, якум бартарияти ҷанбаи эмотсионалӣ ва дуҷум мураккаб ё содда будани ин муносибат. Кӯдаке, ки дар оила ба воя мерасад нисбат ба худ, аксар вақт муносибати эмотсионалии мусбат дорад. Чунин кӯдак новобаста аз баҳодихии манфӣ ё мусбӣ (аз худ ва атрофиёнаш) худро қабул мекунад ва дӯст медорад. Муносибати ӯ ба худ сохтори мураккабе дорад, ки унсурҳои он худпазирӣ ва қабул накардан, худбаҳодихии умумӣ ва ғайра мебошанд. Оила метавонад ба кӯдак дар маҳорату малака, қобилият ва дигар хусусиятҳои психологӣ аҳаммият надихад, аммо бисёр вақт дар кӯдакон ин аҳаммият надорад ва онҳо худро дӯст медоранд. Ин натиҷаи азхудкунии сатҳҳои гуногуни муносибат нисбат ба худ аз калонсолон, инчунин мавқеи худ аст. Чунин кӯдак дар ҳолатҳои гуногуни мушаххас ба худаш объективона баҳо медиҳад. Кӯдаке, ки берун аз оила ба воя мерасад, аз овони кӯдакӣ аз муҳаббати беҳамто маҳрум аст, ба ӯ муносибати оддӣ тафриқанашуда хос аст [6, с.400].

Бо мушоҳида ва тақлид кардани волидон, кӯдак манфиатҳо ва интизориҳои онҳоро дарк мекунад. Тасаввуроти ҳаёли, ки бисёр кӯдакон месозанд, ба гуфтаи Л.С. Виготский, марҳилаи дарки ибтидоии ҷаҳонро тавсиф мекунанд ва аксаран воқеиятро барои кӯдак иваз мекунанд. С.В. Березин ва ҳаммуаллифон бо истинод ба осори Л. Эймс ва Ч. Лэред бар ин назаранд, ки эҷоди ин гуна шахсиятҳо аксар вақт набудани гармӣ ва самимияти кӯдакро дар ҳаёти воқеӣ ҷуброн мекунад.

Тарбияи хонандагони мактаб-интернат ҳамчун тарбияташон душвор, мушкил аз ҷиҳати педагогӣ, рафтори зиддиҷамъиятӣ ва ғайра тавсиф карда мешаванд. Ин ҳислатҳо натиҷаи шароитҳои психологӣ ва иҷтимоӣ мебошанд, ки инкишофи шахсиятро дар ҳолати маҳрумияти равонӣ муайян мекунанд. Хонандагони мактаб-интернат, чун қоида, ҳамеша бо волидонаш дар ҳолати муноқиша қарор дошт ё шохиди муноқишаҳои музмини ғайриконтрукции байни волидон буд. Онҳо аксар вақт ба волидони худ сифатҳои мусбат ва ахлоқии баландро баҳодихӣ мекунанд. Хусусияти манфии чунин баҳодихӣ дар он аст, ки

кӯдак дар рафтори худ арзишҳо ва меъёрҳои рафтореро, ки волидайнӣ ӯ баён мекунад, роҳнамоӣ мекунад. Ҳамин тариқ, ташаккули хувияти гендерӣ ва муносибатҳои гендерӣ дар шароити мактаб-интернат бо сабаби омилҳои муҳити зист ва набудани стандартҳои гендерии дақиқ душвор аст.

АДАБИЁТ

1. Белопольская Н. Л. Экспериментальное исследование возрастной идентификации у подростков в ситуации жизненного кризиса / Н. Л. Белопольская, Е. Е. Бочарова // Специальная психология. 2010. No 3.
2. Березин С. В. Социальное сиротство: дети и родители: материалы к курсу «Педагогическая психология». / С. В. Березин, Ю. Б. Евдокимова. Самара: Изд-во Универс-групп, 2003.
3. Бутковская С. А. Становление гендерной идентичности в процессе профессионального самоопределения: диссертация ... кандидата психологических наук / С. А. Бутковская. Хабаровск, 2007.
4. Кондратьев М. Ю. Социальная психология закрытых образовательных учреждений / М. Ю. Кондратьев. Санкт-Петербург: Питер, 2005.
5. Практикум по психологическим играм с детьми и подростками / под ред. М. Р. Битяновой. Санкт-Петербург: Питер, 2008.
6. Прихожан А. М. Психология сиротства / А. М. Прихожан, Н. Н. Толстых. 2-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2005.
7. Разумникова О. М. Взаимодействие гендерных стереотипов и жизненных ценностей как факторов выбора профессии / О. М. Разумникова // Вопросы психологии. 2004. No 4.
8. Русалов В. М. Пол и темперамент / В. М. Русалов // Психологический журнал. 1993. Т. 14, No 6.
9. Синьковская И. Г. Динамика гендерных ролей / И. Г. Синьковская // Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании: материалы Международной научно-практической конференции. Одесса, 2010.

ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛҲЕБИИ ШАХСИЯТИ КӮДАКОН ДАР ШАРОИТИ МАКТАБ-ИНТЕРНАТ

Дар мақолаи мазкур масъалаи ташаккулҳебии шахсияти кӯдаконе, ки дар шароити мактаб-интернат тарбия мегиранд, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Чи тавре ки болотар қайд карда шуд, ташаккули шахсияти кӯдак яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад, зеро ояндаи кӯдак аз он вобастагии калон дорад. Агар аз ин паҳлӯ ба ин масъала наздик шавем, пас маълум мешавад, ки нақши асосиро дар ин раванд оила ва аъзоёни он мебозанд. Аммо мутаассифона бинобар сабабҳои гуногун бисёри кӯдакон аз оилаҳо ҷудо шуда дар дигар муҳит (мактаб-интернат) ба воя мерасанд. Сабабҳои ятим мондани кӯдакон бисёрад ва асоситарини онҳо метавонад майзадагӣ, нашъамандӣ, рафтори ғайриҷамъиятии волидайн, ҳуқуқвайронкуниҳо, партофтани кӯдак дар таваллудхона, марги волидон ва бисёре ба ҳамин монанд бошанд, ки ин падида таъсири манфии ҳудашро ба кӯдак, аниқтараш шахсияти кӯдак мерасонад. Бинобар ин, донишдон ва дастгирии психологӣ барои кӯдакони ятим каме ҳам бошад таъсири мусбӣ худро мерасонад. Ҳар як муассисаҳои таълимӣ аниқтараш мактаб-интернат ҳама вақт кӯшиш ба ҳарч меҳна, ки кӯдакон танҳо ва нороҳатиро ҳис накунад, аммо дурӣ аз волидон албатта таъсири манфии ҳудашро мегузорад.

КАЛИДВОЖАҲО: мактаб-интернат, кӯдак, ятим, гендер, хувияти гендерӣ, шахсият, эмотсия, тарс, изтироб.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ ДЕТЕЙ В УСЛОВИЯХ ИНТЕРНАТА

В данной статье обсуждается вопрос формирования личности детей, воспитывающихся в условиях школы-интерната. Как уже говорилось выше, формирование личности ребенка является одним из важнейших вопросов, потому что от этого зависит будущее ребенка. Если подойти к этому вопросу с этой стороны, то станет ясно, что главную роль в этом процессе играет семья и ее члены. Но, к сожалению, по разным причинам многие дети растут отдельно от семьи, в другой среде (школе-интернате). Причин сиротства детей много, и важнейшими из них могут быть алкоголизм, наркомания, асоциальное поведение родителей, нарушение прав, отказ от ребенка в роддоме, смерть родителей и многое другое. Поэтому знания и психологическая поддержка детей-сирот имеют положительный эффект. Каждое образовательное учреждение, а точнее школа-интернат, всегда старается сделать так, чтобы дети не чувствовали себя одинокими и неудобными, но пребывание вдали от родителей, безусловно, имеет свои негативные последствия.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: школа-интернат, ребенок, сирота, пол, гендерная идентичность, идентичность, эмоция, страх, тревога.

FEATURES OF CHILDREN'S PERSONAL DEVELOPMENT IN A BOARDING CONDITION

This article discusses the issue of personality formation of children brought up in a boarding school. As mentioned above, the formation of a child's personality is one of the most important issues, because the child's future depends on it. If we approach this issue from this angle, it becomes clear that the main role in this process is played by the family and its members. But, unfortunately, for various reasons, many children grow up separately from their families, in a different environment (boarding school). There are many reasons for the orphanhood of children, and the most important of them may be alcoholism, drug addiction, antisocial behavior of parents, violation of rights, abandonment of the child in the maternity

hospital, death of parents and much more. Therefore, knowledge and psychological support for orphans has a positive effect. Every educational institution, or rather a boarding school, always tries to make sure that children do not feel lonely and uncomfortable, but being away from their parents certainly has its negative consequences.

KEYWORDS: boarding school, child, orphan, gender, gender identity, identity, emotion, fear, anxiety.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Қурбанов Алишер Иномович* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми ихтисоси психологияи факултети фалсафа. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **+992933733310, +992107683668**

Сведения об авторе: *Курбанов Алишер Иномович* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса по специальности психологии факультета философии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. Телефон: **+992933733310, +992107683668**

Information about the author: *Kurbanov Alisher Inomovich* - Tajik National University, second-year master's student in Psychology of the Faculty of Philosophy. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. Phone: **+992933733310, +992107683668**

ФИЛОЛОГИЯ ВА ЖУРНАЛИСТИКА – ФИЛОЛОГИЯ И ЖУРНАЛИСТИКА

О ГЛАГОЛЕ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Ахророва З.

Таджикский национальный университет

Русский язык представляет собой богатое и многообразное пространство языковых форм. Особый интерес представляют глаголы – важные члены предложения. Они обозначают действия и процессы, их произношение и написание регулируется сложными правилами.

Глагол – это часть речи, обозначающая действие или состояние предмета как процесс. Когда говорят, что глагол обозначает действие, то имеют в виду не только механическое движение (*ходит, бегаёт*), но и состояние (*спит, радуется*), проявление признака (*белеет*), изменение признака (*желтеет*), отношение к чему-либо (*уважает, любит*).

Значение действия может быть выражено не только глаголом, но и существительным: бег, прыжки, ходьба. Однако действие, обозначенное существительным, опредмечивается в нашем сознании, мыслится как предмет: оно не приписывается какому-либо производителю и осмысливается безотносительно ко времени, тогда как действие, обозначенное глаголом, обычно предполагает какой-либо действующий предмет (лицо) и характеризуется с точки зрения времени. Действие, обозначенное существительным (ходьба), выражается в форме рода, числа и падежа, действие же, обозначенное глаголом (хожу), – в формах вида, залога, наклонения, времени и лица. [Бегаева Е.В., — М.: Экзамен, 2005]. В.В. Виноградов писал, что глагол – самая сложная и самая ёмкая грамматическая категория русского языка. Глагол наиболее конструктивен по сравнению со всеми другими категориями частей речи. Глагольные конструкции имеют решающее влияние на именные словосочетания и предложения [Виноградов В. В.М., 1972].

Л.М. Васильев считает, что русский глагол выделяется исключительной сложностью своего содержания, разнообразием грамматических категорий и форм, богатством парадигматических и синтагматических связей. [Васильев Л.М. М.: Высш. шк., 1990.]

Изучение особенностей функционирования лексических единиц того или иного языка в рамках определённого класса слов представляет особый интерес при теоретических исследованиях словарного состава языка, поскольку «лексическая система – это не просто структурированная совокупность отдельных слов, а система взаимосвязанных, пересекающихся классов слов разного объёма и характера». Во многих исследованиях взаимодействия лексики и грамматики внимание учёных направлено на изучение глагола как части речи, которая обладает ведущей ролью в лексической системе русского языка. Глагол занимает центральное место в лексической системе русского языка [Шведова Н.Ю. – М.: ИРЯ, 1995.]

В современном русском языке глаголы образуются морфологическим способом: используются такие его виды, как префиксальный, суффиксальный, постфиксальный, префиксально-суффиксальный, префиксно-постфиксальный, суффиксально-постфиксальный, префиксно-суффиксально-постфиксальный.

Глаголы могут образовываться как от основ глаголов, так и от основ других частей речи. Образование новых глаголов от основ глаголов называется внутривглагольным словообразованием.

Префиксальный способ образования глаголов является наиболее продуктивным. От любого бесприставочного глагола путем присоединения приставки возможно образовать новый глагол с иным оттенком в лексическом значении: *бежать, выбежать*. Лексическое значение приставки

наиболее отчетливо у глаголов движения. Характерной особенностью глагольных приставок является наличие в их кругу приставок-антонимов, что объясняет уяснение значения приставки: *заклеить* – *отклеить*, а также приставок-синонимов, уточняющих лексическое значение глаголов: *выгнать* – *изгнать*. Некоторые приставки вносят в значение глагола экспрессивные оттенки: *возрадоваться*. [Бегаева Е.В.,— М.: Экзамен, 2005].

Глагол состоит из двух основных частей – леммы и формы.

Лемма – это основа, которая не меняется в зависимости от предложения.

Форма глагола – это изменяющаяся часть, которая используется, чтобы отразить время действия, степень спряжения и вид процесса.

Глаголы являются основными словами в русском языке, поэтому их важно понимать и использовать правильно. Рассмотрим два вида глаголов: несовершенный вид и совершенный вид.

Несовершенный вид указывает на то, что действие еще не завершено. Например, глагол «стоять». Совершенный вид указывает на то, что действие уже завершено. Например, глагол «постоять».

Также есть так называемые временные категории глаголов. Временные категории показывают, когда действие происходит. Например, глагол ходить может иметь прошедшее время, настоящее время и будущее время.

Основные члены предложения – это слова, которые необходимы, чтобы сформулировать предложение. Они могут быть существительными, глаголами, прилагательными, наречиями и другими.

Второстепенные члены предложения – это слова, которые не являются обязательными для понимания предложения, но всё же придают ему дополнительную смысловую нагрузку. Знание различий между основными и второстепенными членами предложения помогает составлять более грамотные и корректные предложения на русском языке.

Наша речь полна глаголов, существительных и других частей. Однако в центре внимания должен быть сам глагол, поскольку он является основным и наиболее важным членом предложения. Глагол означает время действия и может связывать другие члены предложения. Второстепенные члены предложения могут предоставлять дополнительную информацию о действии или о людях и вещах, о которых идет речь.

Обычно глагол должен соответствовать лицу и числу существительного. Например, в предложении «*Она пишет письмо*» глагол «*пишет*» употреблен в третьем лице единственного числа. В предложении «*Они пишут письмо*» глагол «*пишут*» употреблен в третьем лице множественного числа.

Например, в предложении «*Я пишу письмо*» глагол «*пишу*» употреблен в настоящем времени. В предложении «*Я написал письмо*» глагол «*написал*» употреблен в прошедшем времени. А в предложении «*Я буду писать письмо*» глагол «*буду писать*» употреблен в будущем времени.

Таким образом, глагол играет немаловажную роль в грамматике современного русского языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бегаева Е.В., Лачимова Л.Я., Янсюкевич А.А., Гусева Т.И. Практическое пособие / Е.В. Бегаева, Л.Я. Лачимова., А.А. Янсюкевич., Т.И. Гусева. — М.: Экзамен, 2005.
2. Виноградов В. В. Русский язык. (Грамматическое учение о слове) / В.В. Виноградов. - М., 1972
3. Виноградов В. В. Лексикология и лексикография: избранные труды / В. В. Виноградов. М.: Наука, 1977.
4. Шведова Н.Ю. Глагол как доминанта русской лексики // Филологический сборник: К 100-летию со дня рождения акад. В.В. Виноградова. – М.: ИРЯ, 1995.

ДАР БОРАИ ФЕЪЛ ДАР ЗАБОНИ МУОСИРИ РУСӢ

Дар ин мақола муаллиф феълро аз нуқтаи назари забони муосири русӣ баррасӣ мекунад. Маънои он дар категорияҳои намуд, тарз, замон, шахс ва сиға ифода меёбад. Муаллиф бо овардани мисолҳо намудҳои феълро шарҳ додааст. Муаллиф қайд кардааст, ки аъзоёни асосии ҷумла калимаҳои мебошанд, ки барои тартиб додани ҷумла заруранд.

КАЛИДВОЖАҲО: феъл, лемма, шакл, намуд, замон.

О ГЛАГОЛЕ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье автор рассматривает глагол с точки зрения современного русского языка. Его значение выражается в категориях вида, залога, времени, лица и наклонения. Автор объяснил виды глаголов на примерах. Автор отмечает, что основные члены предложения – это слова, которые необходимы, чтобы сформулировать предложение.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: глагол, лемма, форма, вид, время.

ABOUT THE VERB IN RUSSIAN MODERN LANGUAGE

In this article, the author examines the verb from the point of view of the modern Russian language. Its meaning is expressed in the categories of aspect, voice, tense, person and mood. The author explained the types of verbs with examples. The author notes that the main members of a sentence are the words that are necessary to formulate a sentence.

KEYWORDS: verb, lemma, form, aspect, tense

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ахророва Земфира* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети филологияи рус. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **917-23-54-72**.

Сведения об авторе: *Ахророва Земфира* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета русской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **917-23-54-72**.

Information about the author: *Akhrorova Zemfira* – Tajik National University, master's student of the Faculty of Russian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **917-23-54-72**.

МАВЌЕИ ЖАНРИ ХАБАР ДАР АМИТ “ХОВАР”

Таварова М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

АМИТ «Ховар» — Агентии миллии иттилоотии Тоҷикистон «Ховар» агентии марказии давлатии иттилоотии мамлакат мебошад. Он баъди барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ дар минтақа аз ҷумлаи агентии маъруфтани иттилоотӣ ба шумор меравад.

Агентӣ дар шаҳри Душанбе соли 1925 ҳамчун Агентии телеграфии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ТоҷикТА) дар таркиби ТАСС ба фаъолият шуруъ намуд. ТоҷикТА 10 апрели соли 1992 баъди мустақилияти давлатии ҷумҳурӣ ба Агентии миллии иттилоотии назди Ҳукумати Тоҷикистон табдил дода шуд.

Он баъди барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ дар минтақа аз ҷумлаи агентии маъруфтани иттилоотӣ ба шумор меравад.

АМИТ «Ховар» имрӯз агентии ягонаи иттилоотии ҷумҳурӣ мебошад, ки мақоми расмӣ дорад. Кормандони агентӣ хабархоро бевосита аз манбаъҳои асосии онҳо ба даст оварда, ба воситаи каналҳои расмӣ фавран пахш мекунад, ҳамчунин хуччатҳои вобаста ба фаъолияти Президент, Парламент ва Ҳукумати Тоҷикистон ва фаъолияти тамоми дастгоҳи давлатӣ тавассути агентӣ пахш карда мешаванд.

Агентӣ пахшкунандаи бозғимоди ахбороти таъҷилӣ ва эътимодбахш дар бораи рӯйдодҳои ҳамаи минтақаҳои Тоҷикистон мебошад. Хабарҳои агентии миллии иттилоотии «Ховар» -ро на танҳо рӯзномаю маҷаллаҳо, телевизион ва радио, балки инчунин хонандагони сайтҳои интернетӣ, сафоратхонаҳои хориҷӣ, соҳибкору тоҷирон, вазорату идораҳо, созмонҳои ҷамъиятӣ ва одамони алоҳида чи дар Тоҷикистон ва чи дар хориҷи он истифода мебаранд.

Мавзӯҳои Оҷонсии иттилоотӣ — шарҳу тавзеҳи рафти воқеаҳо дар Тоҷикистон ва ҷаҳон, таҳлил ва шарҳи масъалаҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ, ҳаёти иҷтимоӣ ва фарҳангии мамлакат мебошад. АМИТ «Ховар» бо марказҳои калонтарини иттилоотии минтақа ва ҷаҳон ҳамкориҳои мутақобилаи муфид дорад.

1. Tajikistan and Turkey Strengthen Economic, trade-and-cultural-ties

19 мая, 2022 10:23

DUSHANBE, 19.05.2022 (NIAT Khovar) – The delegation from Sughd headed by its Chairman Rajabboy Ahmadzoda is on a working visit to Turkey in order to attract investment and strengthen economic and cultural ties with development partners.

The delegation was welcomed in Antalya by the governor of the province Ersin Yazici. Ahmadzoda expressed satisfaction with the expansion of economic, trade and cultural ties between Tajikistan and Turkey. He informed about the existing opportunities for developing cooperation in the field of industry, agriculture, tourism, and the investment climate in Sughd and called for strengthening ties with Antalya.

Yazici noted that the visit of representatives of Sughd will help improve relations.

He also added that Antalya is one of the most important tourist centers of Turkey and is in the center of attention of tourists due to its historical and natural beauty, cultural sites, and ancient places. The province also produces a variety of agricultural products. Ahmadzoda noted that Antalya is indeed a leader in the field of tourism and the construction of modern greenhouses, and the parties can fruitfully cooperate in this area. The parties expressed confidence that the responsible persons and business circles of Sughd will get acquainted with the best practices and will strive to introduce innovations in the future.

Тоҷикистону Туркия робитаҳои иқтисодӣ, тиҷоратӣ ва фарҳангиро таҳким мебахшанд.

19 майи соли 2022 10:23

ДУШАНБЕ, 19.05.2022 (АМИТ Ховар) – Ҳайати вилояти Суғд таҳти сарвари раиси он Раҷаббой Аҳмадзода бо мақсади ҷалби сармоягузорӣ ва таҳкими робитаҳои иқтисодӣ ва фарҳангӣ бо шарикони рушд дар Туркия сафари корӣ анҷом додааст. Ҳайатро дар Анталія раиси вилоят Эрсин Язичӣ истиқбол гирифт. Раҷаббой Аҳмадзода аз густариши рабобити иқтисодиву тиҷоратӣ ва фарҳангии Тоҷикистону Туркия изҳори қаноатмандӣ кард.

Вай аз имконоти мавҷудаи рушди ҳамкориҳо дар бахшҳои саноат, кишоварзӣ, гардишгарӣ ва фазои сармоягузорӣ дар вилояти Суғд иттилоъ дода, хостори таҳкими рабобит бо Анталія шуд. Язичӣ зикр кард, ки сафари намояндагони Суғд ба беҳбудии рабобит мусоидат мекунад. Вай, ҳамчунин, афзуд, ки Анталія аз муҳимтарин марказҳои гардишгарии Туркия буда, бо зебоӣҳои таърихӣ ва табиӣ, мавзеъҳои фарҳангӣ ва бостонӣ дар маркази таваҷҷуҳи сайёҳон қарор дорад.

Дар вилоят маҳсулоти гуногуни хочагии қишлоқ низ истеҳсол карда мешавад. Аҳмадзода қайд кард, ки Анталія воқеан дар соҳаи сайёҳӣ ва бунёди гармхонаҳои замонавӣ пешсаф аст ва ҷонибҳо метавонанд дар ин самт ҳамкориҳои судманд анҷом диҳанд. Ҷонибҳо изҳори итминон карданд, ки масъулин ва доираҳои тиҷоратии вилояти Суғд бо таҷрибаи пешқадам ошно шуда, дар оянда барои ҷорӣ намудани навоари талош хоҳанд кард.

Хабари дар боло овардашуда ба навъи дуҷуми жанри хабари дохил мешавад. Навъи дуҷуми хабарро хабари кӯтоҳ меноманд. Ҳаҷми он дар забони англисӣ 21 сатрро ташкил дода, ин шумора дар забони тоҷикӣ ба 22 баробар аст. Дар робита ба ин Профессор М. Муродӣ дар китобашон чунин андеша доранд: “Ба тарзи дигар дар ин навъи хабар, асосан, ходисаву рӯйдоде инъикос мегарданд, ки ба шарҳу тавзеҳ зарурат надоранд”. Хабар хонандаро аз рӯйдоди муҳим оид ба сафари ҳайати корӣ ба хориҷи кишвар огаҳ месозад. Дар он оид ба шартномаҳои кории дутарафа гуфта мешавад.

2. Ambassador of Tajikistan Meets Deputy Minister of Culture and Tourism of turkey

5 март, 2022 08:52

DUSHANBE, 05.03.2022 (NIAT Khovar) – On March 3, as part of the Tajik-Turkish Tourism Forum, the Ambassador of Tajikistan to Turkey Ashrafjon Gulov met with the Deputy Minister of Culture and Tourism of Turkey Nadir Alpaslan.

The parties exchanged views on the possibilities of strengthening and further developing cooperation in the fields of culture and tourism.

They agreed that in the future, business forums and meetings, including virtual, will be organized

on a regular basis for presenting the culture and tourism opportunities of Tajikistan and Turkey.

Вохӯрии Сафири Тоҷикистон бо муовини вазири фарҳанг ва сайёҳии Туркия

5 март соли 2022 08:52

ДУШАНБЕ, 05.03.2022 (АМИТ Ховар) – Рӯзи 3 март дар доираи Форуми сайёҳии Тоҷикистону Туркия мулоқоти Сафири Тоҷикистон дар Туркия Ашрафҷон Гулов бо муовини вазири фарҳанг ва сайёҳии Туркия Нодир Алмаслан баргузор гардид.

Ҷонибҳо доир ба имкониятҳои таҳким ва рушди минбаъдаи ҳамкориҳо дар соҳаҳои фарҳанг ва сайёҳӣ табодули афкор намуданд. Онҳо ба мувофиқа расиданд, ки дар оянда ҳам барои муаррифии фарҳангу имкониятҳои сайёҳии Тоҷикистону Туркия ба таври мунтазам анҷуману вохӯриҳо таъкил карда мешаванд.

Тавре маълум аст, хабар жанри маъмул ва маъруф дар журналистика мебошад. Мухаккиқон бар он назаранд, ки хабар маълумоти кӯтоҳест, ки дар он хонандаро аз навигарӣ ва воқеаҳо огоҳ месозад. Хабар низ ба навҳо тақсим мегардад. Профессори ватанӣ М. Муродӣ дар китобашон оид ба тақсимбандии хабар чунин андеша доранд. “Вобаста ба шакл хабарро ба 3 навъ: хроника, хабари кӯтоҳ, хабари васеъ ҷудо мекунанд”.

Асосан дар нигоҳ ба ҳаҷми хабар онро ба кадом гурӯҳ дахл доштани муайян мекунанд. Дар хабари ҷойдошта дар забони англисӣ 11 сатр мавҷуд аст, ки ин теъдод дар забони тоҷикӣ ба 12 сатр баробар аст. Бо назардошти сатрҳои ҷойдошта дар ҳарду забон ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ин хабари кӯтоҳ мебошад.

Олими ватанӣ М. Муродӣ ба ин ақидаанд, ки “Хабари кӯтоҳ шакли нисбатан маъмули хабар аст. Вай маълумоти хурди фарогирандаи ҷузъиёти наवे мебошад, ки ки моҳиятан барои ҳама ва ё қисми муайяни ҷомеа ҷолиб аст.”.

3. Tajikistan and Turkey Discuss Development of Bilateral cooperation

15 феврал, 2022 09:32

DUSHANBE, 15.02.2022 (NIAT Khovar) – Yesterday, Deputy Minister of Foreign Affairs Muzaffar Huseinzoda received the Ambassador of Turkey to Tajikistan Emre Zeki Karagol.

The parties exchanged views on the current state and prospects of bilateral cooperation between Tajikistan and Turkey.

They also expressed interest in expanding and strengthening ties between the two countries in the areas of mutual interest.

The officials stressed the importance of continuing cooperation within regional and international organizations.

3. Тоҷикистон ва Туркия рушди ҳамкориҳои дучонибаро баррасӣ мекунанд

15 феврал соли 2022 09:32

ДУШАНБЕ, 15.02.2022 (АМИТ Ховар) – Дирӯз муовини вазири корҳои хориҷӣ Музаффар Ҳусейнзода сафири Туркия дар Тоҷикистон Эмре Зеки Карағолро ба ҳузур пазируфт.

Ҷонибҳо доир ба вазъи кунунӣ ва дурнамои ҳамкориҳои дучонибаи Тоҷикистону Туркия табодули назар карданд. Онҳо ҳамчунин ба густириши ва таҳкими робитаҳои ду кишвар дар самтҳои мавриди тавачҷуҳи тарафайн изҳори ҳавасмандӣ карданд. Масъулин бар аҳамияти идомаи ҳамкорӣ дар ҷаҳорҷӯби созмонҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ таъкид карданд.

Хабари овардашуда дар таъриҳи 15 феврал соли 2022 дар сомонаи англисии Амит “Ховар” ҷоп гардида аст. Мухтавои он хабари сиёсӣ буда, дар робита ба имзои Созишномаҳои нави ҳамкорӣ суҳан меравад. Аз рӯи навъи хабар агар дида бароем он ба навъи дуҷуми хабар дохил мегардад. Бинобар сабаби оне, ки ин навъи хабар дорои хонандаи бештар аст, аксар ВАО-и ватанӣ ва хориҷӣ ба ин навъ хабар рӯ оварданро мувофиқи мақсад мешуморанд. Ҳам дар забони асл ва ҳам дар забони тарҷума аз 11 сатр иборат аст. Бо ин ҳаҷм мо онро хабари кӯтоҳ меномем.

4. Tajik u-16 football team leaves for turkey for training camp

20 января, 2022 15:07

DUSHANBE, 20.01.2022 (NIAT Khovar) – As part of preparations for the 2022 Asian Cup qualifying tournament, the Tajik U-16 football team flew to Turkey early this morning for a two-week training camp.

The training camp will last from January 20 through February 4. The head coach of the team invited 20 players, including 2 goalkeepers, 6 defenders, 8 midfielders, and 4 forwards.

The team has four control matches scheduled at the training camp.

Following the training camp, the Tajik team will go to Belarus, where they will take part in the Development Cup, which will be held from February 5 through February 14 in Minsk.

Дастаи футболбозони то 16 солаи Тоҷикистон барои тамринот ба Туркия рафт

20 январ, 2022 15:07

ДУШАНБЕ, 20.01.2022 (АМИТ Ховар) – Дар доираи омодагиҳо ба мусобиқаи интихобии Чоми Осӣ-2022, мунтахаби футболи ҷавонони то 16-солаи Тоҷикистон субҳи имрӯз барои анҷоми тамрини духафтаина ба Туркия парвоз кард.

Чаласаи тамринӣ аз 20 январ то 4 феврал идома мекунад. Сармураббии даста 20 бозигар, аз ҷумла 2 дарвозабон, 6 ҳимоятгар, 8 нимҳимоятгар ва 4 ҳамлагарро даъват кардааст. Дар ҷамъомади тамринии даста ҷаҳор бозиҳои назоратӣ дар назар аст.

Пас аз анҷоми ҷамъомади таълимиву тамринӣ мунтахаби Тоҷикистон ба Беларус меравад ва дар он ҷо дар Чоми рушд, ки аз 5-ум то 14-уми феврал дар Минск баргузор мешавад, ширкат хоҳад кард.

Як хусусияти махсуси хабарии сомонаи кори мо дар он аст, ки баъд аз сархати хабар хатман таърихи чопи он меистад. Дар илми ватанӣ бар он назаранд, ки “мақсади хабари кӯтоҳ, асосан, аз воқеа ва факти нав воқиф сохтан аст. Дар он шарҳу тавзеҳ муҳим нест”. Бо дарназардошти ин ҷиҳат хабари боло дар як забон аз 12 сатр ва дар дигар аз 13 сатр иборат аст. Муҳтавои он ба варзиш рабт дошта, оид ба дастаи футболбозон гуфта мегузарад.

Тавре ба назар мерасад дар робита ба талаботи давр мувофиқ гардонидани сомонаҳо ва дигар маводи чопӣ асосан бештари тавҷуҳ ба шакли хабари кӯтоҳ равона мегардад. Ин навъи хабар ҳам дар оҷонсҳои ватанӣ ва ҳам дар хориҷӣ ҷойгоҳи амиқ дорад.

АДАБИЁТ

1. Гулов С. Амвоҷи Сухан / С. Гулов – Душанбе: Эҷод, 2005.
2. Журбина Е. Искусство очерка / Е. Журбина. – М., 1957.
3. Муродӣ М. Асосҳои эҷодии журналистӣ / М. Муродӣ. – Душанбе, 2022. 4. Тертычный А. А. Жанры периодической печати / А. А. Тертычный. – М., 2000.
5. Усмонов И. К. Жанрҳои публицистика / И. К. Усмонов – Душанбе, 2009.

МАВҶЕИ ЖАНРИ ХАБАР ДАР АМИТ “Ховар”

Дар мақола нигоҳи асосии муаллиф ба мавқеи жанри хабар дар АМИТ “Ховар” нигаронида шудааст. Маводҳои дар мақола истифодагардида аз баҳши англисии АМИТ “Ховар” дастрас гардидааст. Дар натиҷаи таҳқиқ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки нисбат ба дигар навъи хабар хабари кӯтоҳ бештар дида мешавад.

КАЛИДВОЖАҲО: жанр, хабар, мавқеъ, АМИТ “Ховар”, хабари кӯтоҳ.

ПОЛОЖЕНИЕ ЖАНРА НОВОСТИ В НИАТ "Ховар"

В статье основной взгляд автора сосредоточен на положении новостного жанра в НИАТ «Ховар». Материалы, использованные в статье, получены из английского блока сайта НИАТ «Ховар». В результате исследования можно сделать вывод, что в НИАТ «Ховар», среди других типов новостей, короткие новости стали чаще публиковаться.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: жанр, новость, позиция, НИАТ «Ховар», короткие новости.

POSITION OF THE NEWS GENRE IN NIAT "Khovar"

In the article, the author's main view is focused on the position of the news genre in NIAT "Khovar". The materials used in the article were obtained from the English department of NIAT "Khovar". During the study, it was possible to achieve such a result that among other types of news in NIAT "Khovar" there are more short news.

KEYWORDS: genre, news, position, NIAT "Khovar", short news.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Таварова Мохира* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети журналистика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **918362122**.

Сведения об авторе: *Таварова Мохира* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета журналистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 918362122.

Information about the author: *Tavarova Mohira* - Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **918362122**.

СВЯЗЬ МОРФОЛОГИИ С ДРУГИМИ ЛИНГВИСТИЧЕСКИМИ ДИСЦИПЛИНАМИ

Алиев Х.

Таджикский национальный университет

Морфология – раздел лингвистики, в котором изучается морфологическая (грамматическая) система языка. Под морфологической системой языка понимается совокупность всех словоформ, объединенных в грамматические категории и части речи. Основными понятиями морфологии являются грамматическое значение, грамматическая форма слова, словоизменительная парадигма, словоизменение, формообразование, грамматическая категория, часть речи.

Грамматическое значение сопутствует лексическому значению слова. Если лексическое значение соотносит звуковую оболочку слова с реалией (предметом, явлением, признаком, действием и т. д.), то грамматическое значение формирует конкретную форму слова (словоформу), необходимую, главным образом, для связи данного слова с другими словами в тексте. Лексическое значение слова носит конкретный и индивидуальный, а грамматическое значение – абстрактный и обобщенный характер. Так, слова гора, стена, нора обозначают разные предметы и имеют разные лексические значения, но с точки зрения грамматики они входят в один разряд слов, имеющих один и тот же набор грамматических значений: предметности, именительного падежа, единственного числа, женского рода, неодушевленности. Показателем лексического значения в слове является основа слова, а у грамматического значения – специальные показатели: окончание (*окн-о, красив-ый, раст-ут*), формообразующий суффикс, префикс (*игра-л, бел-ее, с-делать*), ударение (*отрѐзать– отрѐзать*), чередование фонем (*слагать – сложить*), служебное слово (*буду играть, о пальто*) и др. Конкретная словоформа может иметь несколько грамматических значений.

Так, словоформа *крепкая* имеет значения именительного падежа, единственного числа, женского рода, а *читаю* – значения первого лица, единственного числа, несовершенного вида, изъявительного наклонения, настоящего времени действительного залога.

Грамматические значения делятся на общие и частные. Общее грамматическое (категориальное) значение характеризует самые большие грамматические классы слов – части речи (предметности – у существительного, признака предмета – у прилагательного, действия как процесса – у глагола и т. д.). Частное грамматическое значение свойственно отдельным формам слов (значения числа, падежа, лица, наклонения, времени и т. д.). Общее грамматическое значение складывается из совокупности частных грамматических значений (с обязательным учетом синтаксической позиции слова в предложении) и позволяет объединить в единое целое лексическое и грамматическое значения в слове. Так, главная синтаксическая позиция в предложении имени существительного – подлежащее (т.е. все существительные могут занимать в предложении позицию подлежащего), имени прилагательного – определение, глагола – простое глагольное сказуемое, наречия – обстоятельства, категории состояния – главный член безличного предложения. Например, значение предметности существительного составляют частные

грамматические значения рода, числа и падежа, а словоформа – носитель этих значений – в предложении может занимать место подлежащего.

Другими словами, если слово имеет независимые от сочетающихся с ним слов значения рода, числа, падежа и в предложении может выступить в функции подлежащего, то ему присуще значение предметности, следовательно, оно принадлежит к разряду имен существительных. Носителем грамматического значения на уровне слова является отдельно взятая форма слова – словоформа. Совокупность всех словоформ одного и того же слова называется парадигмой. Парадигма слова в зависимости от его грамматической характеристики может состоять как из одной словоформы (наречие *сгоряча*), так и из нескольких словоформ (парадигма существительного *дом* состоит из 12 словоформ). Способность слова образовывать парадигму, состоящую из двух и более словоформ, называется словоизменением.

В современном русском языке действуют следующие системы словоизменения: изменение по падежам (склонение); изменение по лицам (спряжение); изменение по числам; изменение по родам; изменение по наклонениям; изменение по временам. Способность слова образовывать особые формы называется формообразованием. Так образуются краткая форма и степени сравнения прилагательных, инфинитив, причастие и деепричастие у глаголов и др. В парадигме слова могут объединяться словоформы и особые формы слова.

Современная лингвистика рассматривает морфологию как самостоятельный раздел науки о языке, тесно связанный с синтаксисом, имеющий определенные связи с лексикологией, словообразованием. Общее грамматическое значение той или иной части речи (существительного, прилагательного, глагола, наречия и др.) складывается из совокупности частных грамматических значений (рода, числа, падежа, лица, вида и др.) словоформы и синтаксической связи (согласование, управление, примыкание и др.) этой словоформы с другими словоформами в предложении. Так, во фразе *Чёрная корова пасется на лугу* словоформа *корова*, имеющая независимые от других словоформ частные грамматические значения женского рода, единственного числа, именительного падежа требует согласовательной связи с определяющей ее словоформой *чёрная* в тех же значениях рода, числа и падежа. Совокупность независимых частных грамматических значений рода, числа и падежа у словоформы *корова*, независимая позиция в предложении формирует общее грамматическое значение «предметности», которое характерно для имени существительного, а согласованные со словом *корова* значения рода, числа и падежа словоформы *черная*, – общее грамматическое значение «признака предмета», характерное для имени прилагательного. В предложении имя существительное выступает в функции члена предложения подлежащего, а имя прилагательные – в функции члена предложения определения. Таким же образом через соответствие части речи члену предложения можно проанализировать всю фразу.

Объектом изучения морфологии и лексикологии является слово. Морфология изучает слово с позиции его грамматического значения, а лексикология – с позиции его лексического значения. Носитель общего грамматического значения – лексема. Лексема всегда грамматически оформлена, т. е. выступает в качестве той или иной словоформы, готовой к связи с другими словоформами в процессе речи. Даже если по правилам грамматики оформить фразу, в которой все корневые морфемы заменены на бессмысленные сочетания звуков (*Нрѐчая ворока тесанся ла гулу*), то любой носитель русского языка достаточно легко наполнит эту фразу понятным содержанием (*Чёрная корова пасется на лугу. Серая кошка валяется на полу* и т.д.) Данный пример свидетельствует о единстве лексического и грамматического значений в слове.

Связь морфологии со словообразованием особенно тесно проявляется в разграничении формообразования и словообразования. Механизмы формообразования и словообразования во многом схожи. Поэтому далеко не всегда можно уверенно сказать что перед нами – словоформы или разные слова. Сравните: *делать* – *сделать*, *сильный* – *сильнейший*, *построить* – *построенный* и т.д. Аргументы в пользу связей морфологии с вышеназванными лингвистическими дисциплинами далеко не исчерпываются приведенными примерами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бондарко А.В. Грамматическое значение и смысл / А.В. Бондарко. - Л., 1978.
2. Колесов В.В. Изменения грамматических категорий имени в русском языке // Развитие частей речи в истории русского языка. Рига, 1988.
3. Милославский И.Г. Грамматические категории современного русского языка / И.Г. Милославский. - М., 1981.
4. Мучник И.П. Грамматические категории глагола и имени в современном русском литературном языке / И.П. Мучник. - М., 1971.
5. Никитевич В.М. Грамматические категории в современном русском языке / В.М. Никитевич. - М., 1963.
6. Панова Г.И. Что изучает морфология русского языка // РЯШ. 2011. № 8.
7. Смирницкий А.И. Лексическое и грамматическое в слове // Вопросы грамматического строя / А.И. Смирницкий. - М., 1955.
8. Яцкевич Л.Г. Морфологическая парадигма как комплексная единица формообразования // Вопросы языкознания. 1992. № 4.

РОБИТАИ МОРФОЛОГИЯ БО ДИГАР ФАНҶОИ ЗАБОНШИНОСӢ

Морфология як баҳши забоншиносӣ буда, системаи морфологии (грамматикии) забонро меомӯзад. Системаи морфологии забон маҷмуи ҳамаи шаклҳои калима, ки ба категорияҳои грамматикӣ ва ҳиссаҳои нутқ муттаҳид шудаанд, фаҳмида мешавад. Мафҳумҳои асосии морфология маънои грамматикӣ, шакли грамматикии калима, парадигмаи флективӣ, флексия, ташаккул, категорияи грамматикӣ, қисми нутқ мебошанд.

КАЛИДВОЖАҶО: морфология, калима, маънои грамматикӣ, шакли грамматикии калима, парадигмаи флексионӣ, флексия, ташаккул, категорияи грамматикӣ, ҷузъи нутқ, маънои луғавӣ, забоншиносӣ.

СВЯЗЬ МОРФОЛОГИИ С ДРУГИМИ ЛИНГВИСТИЧЕСКИМИ ДИСЦИПЛИНАМИ

Морфология – раздел лингвистики, в котором изучается морфологическая (грамматическая) система языка. Под морфологической системой языка понимается совокупность всех словоформ, объединенных в грамматические категории и части речи. Основными понятиями морфологии являются грамматическое значение, грамматическая форма слова, словоизменяемая парадигма, словоизменение, формообразование, грамматическая категория, часть речи.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: морфология, слово, грамматическое значение, грамматическая форма слова, словоизменяемая парадигма, словоизменение, формообразование, грамматическая категория, часть речи, лексическое значение, лингвистика.

RELATIONSHIP OF MORPHOLOGY WITH OTHER LINGUISTIC DISCIPLINES

Morphology is a branch of linguistics that studies the morphological (grammatical) system of language. The morphological system of a language is understood as the totality of all word forms, combined into grammatical categories and parts of speech. The main concepts of morphology are grammatical meaning, grammatical form of a word, inflectional paradigm, inflection, formation, grammatical category, part of speech.

KEYWORDS: morphology, word, grammatical meaning, grammatical form of a word, inflectional paradigm, inflection, formation, grammatical category, part of speech, lexical meaning, linguistics.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Алиев Хасан* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети филологияи рус. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Алиев Хасан* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета русской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Aliev Hasan* – Tajik National University, master's student of the Faculty of Russian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ДИНАМИЧЕСКИЕ ПРИЗНАКИ ВНЕШНОСТИ ЧЕЛОВЕКА

Султонова З.

Таджикский национальный университет

Динамические признаки внешности – это обозначения изменений внешнего облика человека в момент наблюдения. изменения во внешности связаны с особенностями человека как биологического организма и как личности, наделенной способностью мыслить и чувствовать.

Отметим, что статические признаки, во-первых, преимущественно выражены именами прилагательными, которые непосредственно указывают на наличие какого-либо признака; во-вторых, не контролируются человеком, поскольку эти характеристики рассматриваются как априорные, данные человеку природой, являющиеся неотъемлемой частью образа конкретного человека.

В отличие от статических признаков, выраженных именами прилагательными, динамические преимущественно представлены глагольными конструкциями. можно выделить следующие динамические признаки внешности:

1) физиологические реакции тела и его частей – произвольные движения или отсутствие движения (*задрожать, оцепенеть, окаменеть*); изменение окраски кожного покрова (*покраснеть, побледнеть, позеленеть*); выделение жидкости (*взмокнуть, вспотеть, заплакать*) и др.: *Задрожавшими руками он сжал ее кудрявую темноволосую голову* (И. Муравьева. мещанин во дворянстве. 1994); *Мама почти не плакала, только оцепенела* (И. Грекова. Перелом. 1987); *Он посмотрел на ее побледневшее лицо с янтарными глазами и сразу догадался...* (В. П. Катаев. алмазный мой венец. 1975–1977); *Пожалуй, на его позеленевшем лице аришинными буквами было написано это отчаяние...* (А. Варламов. Купавна. 2000); *Он покраснел, стукнул кулаком по столу и закричал в исступлении...* (К. Феоктистов. траектория жизни. 2000); *Не однажды я видел ее, возвращавшуюся с окаменевшим лицом, она падала ничком на тахту, плечи неутешно вздрагивали – наконец, замирала* (А. Иличевский. ай-Петри. 2005);

2) мимические движения (*улыбнуться, раскрыть рот, нахмуриться, лицо исказилось, глаза округлились, измениться в лице*): *Глеб улыбнулся и покачал головой, как если б не хотел верить* (А. Солженицын. В круге первом. 1968); *Дух перехватило у Маргариты, и она уж хотела выговорить заветные и приготовленные в душе слова, как вдруг побледнела, раскрыла рот и вытаращила глаза* (М. А. Булгаков. Мастер и Маргарита. 1929–1940); *Он просиживал дни с окаменевшим лицом, на котором застыла гримаса ужаса и стыда* (А. Тарасов. миллионер. 2004);

3) движения тела и его частей (*пожать плечами, поклониться, развести руками, поникнуть головой*): *Кригсман несколько удивился столь лаконичной команде, но, пожав плечами, послушно потащился с пригорка* (В. Быков. Главный кригсман. 2002); *Печорин встал, поклонился ей, приложив руку ко лбу и сердцу, и просил меня отвечать ей, я хорошо знаю по-ихнему и перевел его ответ* (М. Ю. Лермонтов. Герой нашего времени. 1839–1841); *Я машинально обернулся к Мышкину. Тот беспомощно развел руками* (В. Белоусова. Второй выстрел. 2000); *Ах ты! – Он стиснул кулаки, и скулы у него налились...* (Ю. О. Домбровский. Факультет ненужных вещей. 1978); *Он объяснял это людям, чужим людям, зачем-то появившимся в его доме, они кивали головами, но вдруг выключили телевизор... он рванулся – и вдруг сразу ослабел, поникнув головой, сказал...* (А. Слаповский. Гибель гитариста. 1994–1995);

4) положение тела в пространстве (*приосаниться, сгорбиться, ссутулиться*): *Ехать на грузовике ему понравилось, отчего он даже приосанился* (О. Павлов. Казенная сказка. 1993); *Он шел, сгорбившись и засунув руки в карманы, лицо его было мрачным* (А. Геласимов. Дом на озерной. 2009); *Она ссутулилась, опустила голову, плечи ее прыгают, колени дрожат* (А. Иванов. Географ глобус пропил. 2002);

5) выражение лица и глаз (*радостный, гневный, грустный*): *Нет, я ее не осуждала, у нее было такое радостное и счастливое лицо, что мне самой весело стало* (В. Железников. Чучело. 1981); *Павел Алексеевич извинился и с недовольным лицом вышел из ординаторской* (Л. Улицкая. Казус Кукоцкого. 2000); *Отец исполнял эту песню под гитару с несколько насмешливым выражением лица, как бы желая подчеркнуть расстояние между собой и ею...* (Э. Лимонов. У нас была Великая Эпоха. 1987); *...слушая Анну Сергеевну, глядя на ее грустные глаза, милое, поблекшее и одновременно молодое лицо* (В. Гроссман. Все течет. 1955–1963).

Как видно из представленных примеров, динамические признаки внешности преимущественно являются произвольными (неконтролируемыми) и указывают на проявления внутренних состояний человека, которые оцениваются и интерпретируются

наблюдателем. С другой стороны, некоторые динамические признаки поддаются контролю в зависимости от способностей человека или ситуации, например физические реакции и движения тела и его частей: *Возвратившись, Марина не плакала, не билась о стенку головой* (В. Астафьев. Пролетный гусь. 2000); *...сказала бабушка, отворачиваясь от меня и отирая показавшиеся слезы* (Л. Н. Толстой. отрочество. 1854); *Поэтому я только засмеялся и поднял обе руки жестом безоговорочно сдающегося* (А. Волос. недвижимость. 2000) и др.

Менее употребительны высказывания *делать/ сделать какое-л. лицо*, утверждающие контролируемость эмоционального состояния, выражаемого на лице: *Он сделал жестокое лицо. Жестокость была его мечтой* (А. Слаповский. Гибель гитариста. 1994–1995); *Наконец мама, делая бодрое лицо, стала громко говорить мне, что «у бабушки с дедушкой ты всегда будешь накормлена и всегда на свежем воздухе»; потом она делала лицо веселое, а когда и это не помогло, потому что я любила ее больше жизни и заходила от рыданий, мама сделала лицо строгое и даже сердитое, чтобы я уверовала, что маме-то не грустно, потому что мама всегда права, и все идет как надо* (М. Палей).

Поминование. 1987). разделение признаков внешности на статические и динамические, однако, не является категоричным, статические признаки могут стать динамическими при учете временных изменений внешних признаков. В языке функционируют высказывания (главным образом, выраженные глагольными сочетаниями), которые утверждают динамичность заявленных выше статических признаков.

Так, динамичными являются характеристики компонентов внешности по объему, возрастным особенностям, выраженные глаголами *похудеть, располнеть, постареть, помолодеть* и т.д.: *Валя, когда-то худенькая девушка, потом толстая баба, а теперь снова сильно похудевшая, время от времени засовывала кудрявую голову в мужнин узкий кабинетик...* (Л. Улицкая. Казус Кукоцкого. 2000); *К концу этого срока лица у нас похудели и вытянулись...* (И. Вольский. Пропать им. Пантюхина. 1994); *А отец, располневший, круглолицый, вовсе не был похож на недавнего узника концлагеря* (Р. Б. Ахмедов. Промельки. 2011); *Его похудевшее, помолодевшее лицо обрело отсвет гипса...* (А. Вознесенский. на виртуальном ветру. 1998).

Социокультурные характеристики, описывающие одежду, прическу и внешний вид человека, также могут рассматриваться как динамические (*причесанный, элегантный, нарядный, лохматый, помятый, несвежий*), т. к. указывают на временные изменения, произошедшие во внешнем облике человека: *Она действительно была красива – стройная, с маленькой головкой, гладко причесанная* (Э. Герштейн. Перечень обид. 1997); *Он выглядел моложавым, довольно элегантным* (С. Довлатов. наши. 1983); *...на длинной скамье сидели нарядные бабы и старушонки и голосисто вели; Был дядя лохмат, небрит, телогрейка на нем была надета прямо на голое тело...* (В. Астафьев. Затеси. 1999); *В дежурной комнате сидел капитан с желтым помятым лицом* (Б. Окуджава. Искусство кройки и шитья. 1985); *Иван при шляпе, в шуришащем плаще, торжественный и помятый после вчерашних проводов* (В. Шукшин. Печки-лавочки. 197–1972); *Потертые джинсы, растянутый на локтях свитер, многодневная щетина, мешки под глазами, всклокоченные несвежие волосы, брызги дождя на лице – как слезы...* (Т. Тронева. Никогда не говори «навсегда»).

Эстетические характеристики выступают как динамические в сочетаниях с глаголами *похорошеть, подурнеть*: *Я взглянул на него: он был утомлен, даже, пожалуй, помят, причесок его сбился... но весь он помолодел, подтянулся и похорошел* (Ю. О. Домбровский. Леди Макбет. 1970); *Она подурнела: на щеках появились аллергические пятна, по утрам опухали суставы* (А. Житков. Кафедра. 2000); *Яна переживает, что после вторых родов фигура изменилась, раздалась, лицо подурнело* (М. Шишкин. Письмовник. 2009).

Данные глаголы в сочетаниях с компонентом внешности *лицо* функционируют в значениях, проявляющих внутреннее состояние человека: *Краем глаза заметила, что с лица соперницы сползла высокомерная улыбка, оно помрачнело и очень резко подурнело* (К. Сурикова. страсти по боттичелли. 2003); *Белосельцев видел, как потемнело, как подурнело от гнева лицо Дочери, как выдвинулся тяжелый подбородок и оттопырилась нижняя губа* (А. Проханов. Господин

Гексоген. 2001); *Скорей – пока не выдала ни одна интонация – прочь от этого радостно вспыхнувшего, сразу похорошевшего лица* (Л. Р. Кабо. Повесть о Борисе Беклешове. 1962).

Как было отмечено выше, характеристики внешности по цвету кожи представлены в обеих группах признаков – и статических, и динамических – в зависимости от типа описания. ср., например, статический признак *смуглый* и динамический *загореть (загорелый); румяный и покраснеть* (от стыда); *белолицый* и *побледнеть* (от страха).

Заметим также, что характеристики по цвету волос могут принять динамический тип в выражениях *поседесть (волосы поседели), крашенные волосы: ...потом на поверхности появилась крепко полысевшая и поседевшая голова с восторженными глазами и белозубой улыбкой* (и. муравьева. мещанин во дворянстве. 1994); *Уцелел и мой директор. Он постарел, поседел, осунулся* (Ю. о. Домбровский. хранитель древностей. 1964); *Женщина в воинской форме с крашеными светлыми волосами сравнила мое лицо с фотографией в паспорте...* (М. Зайчик. В нашем регионе. 2002).

Достаточно сложным является вопрос о принадлежности к динамическим признакам высказываний типа *на лице не написано, не дрогнул в лице, выражение лица не меняется/ не изменилось* и др., а также прилагательных *непроницаемое, бесстрастное, невозмутимое, неподвижное, деревянное, каменное* и др., которые указывают на отсутствие мимических движений и свидетельствуют о невозможности для наблюдателя проникнуть во внутренний мир человека: *А он, лишь раб, не мог оторвать своего взгляда, хоть даже выражение ее лица не менялось, лишенное, как у манекена, жизни* (О. Павлов. Асиастолия. 2009); *Девушка с минуту смотрела в буддopodobное бесстрастное лицо шефа, затем покраснела* (И. Адамацкий. Утешитель. 2001). сложность заключается в том, что непроницаемость, бесстрастность может быть, как чертой характера человека, обладающего такой способностью, так и проявлением сиюминутных состояний. Заметим, что в подобных описаниях может демонстрироваться желание человека намеренно скрыть свое внутреннее состояние: *Глянулся я ему или нет, этого прочесть по его непроницаемому лицу было невозможно* (О. Зайончковский. Счастье возможно: роман нашего времени. 2008).

Анализ исследованного материала – характеристик внешности по различным признакам – показал, что все многообразие описаний внешности и ее компонентов можно разделить на две группы: статические и динамические. однако, как выяснилось, границы между этими двумя типами описаний условны и требуют детального рассмотрения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Богуславский В. М. Оценка внешности человека: словарь / В.М. Богоустановский. - М.: ООО «Издательство Аст»; Харьков: «Торсинг». 2004.
2. Богуславский В.М. Человек в зеркале русской культуры, литературы и языка / В.М. Богуславский. - М., 1994.
3. Кожанов А. А. Внешность как фактор этнического сопоставления // Сов. этнография. 1977. № 3. с. 14–21.
4. Коротун О. В. Образ-концепт «Внешний человек» в русской языковой картине мира: дис. ... канд. филол. наук. Омск, 2002.
5. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е.С. Коротун. - М.: Наука, 1997.
6. Новый объяснительный словарь синонимов русского языка: проспект / Ю. Д. Апресян, О. Ю. Богуславская, И. Б. Левонтина, Е. В. Урысон; под общ. рук. Ю. Д. Апресяна. М.: Рус. словари, 1995.
7. Розина Р.И. Человек и личность в языке // Логический анализ языка. избранное. 1988–1995 / редкол.: Н.Д. Арутюнова, Н.Ф. Спиридонова. М.: Индрик, 2003. с. 369–374.

НИШОНАҲОИ ДИНАМИКИИ ЗОҲИРИ ИНСОН

Хусусиятҳои намуди зоҳирии шахс ҳамчун системаи аломатҳо, ки ҷанбаҳои гуногуни мавҷудияти ӯро ҳамчун объекти биологӣ ва иҷтимоӣ зоҳир мекунад, омӯхта мешаванд. Тамоми тавсифи намуди зоҳирӣ ва ҷузъҳои онро метавон дар асоси статикӣ ва динамикӣ тақсим кард. Дар рафти таҳлили мавод меёру параметрҳои асосӣ муайян карда шуданд, ки, ки хусусиятҳо ба ин ё он намуди тавсифшуда мансубро муайян мекунад.

КАЛИДВОЖАҲО: хусусияти зоҳирӣ, ҷузъи зоҳирӣ, аломати статикӣ, аломати динамикӣ.

ДИНАМИЧЕСКИЕ ПРИЗНАКИ ВНЕШНОСТИ ЧЕЛОВЕКА

Исследованы характеристики внешности человека как знаковой системы, проявляющей различные аспекты его существования как биологического и социального объекта. Всё многообразие описаний внешности и его компонентов можно разделить по признаку статичности и динамичности. В ходе анализа материала выявлены основные критерии и параметры, определяющие принадлежность характеристик к тому или иному типу описания.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: характеристика внешности, компонент внешности, статический признак, динамический признак.

DYNAMIC SIGNS OF HUMAN APPEARANCE

There are researched the characteristics of a person's appearance as a system of signs that reveal various aspects of existence of a human as a biological and social object. All the variety of appearance descriptions and its components may be divided according to the sign of static and dynamic character. The analysis reveals the basic criteria and parameters that determine the characteristics as this or that type of description.

KEYWORDS: appearance characteristics, component of appearance, static sign, dynamic sign.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Султонова Зарина* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети филологияи рус. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Султонова Зарина* – Таджикский национальный университет, магистр факультета русской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Sultonova Zarina* – Tajik National University, master's student of Faculty of Russian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ОИД БА МАСЪАЛАИ ДАВРАБАНДИИ ТАЪРИХИ ИНКИШОФИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Ғаниева М.Н.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳамаи забонҳои муосир решаҳои хешро дар забонҳои қадим доранд. Забони англисӣ истисно нест. Аз ҳама ҷолиб он аст, ки забоне, ки қариб дар ҳама мамлакатҳои ҷаҳон сухан мегуянд ва ҳама бо он ошно ҳастанд, аз замони қадим сарчашма мегирад.

Ҳамаи унсурҳои забони англисии муосир, ки ҳоло нисфи ҷаҳон бо он ҳарф мезананд, дар ҳамон даврони дур, вақте ки аҷдодони англисзабонҳои муосир – қабилаҳои саксонҳо, ютҳо, ва англисҳо дар қитъаи Аврупо хело пеш аз асри V зиндагӣ мекарданд, ҷорӣ шудаанд.

Забони англисӣ ба як гурӯҳи васеи забонҳо тааллуқ дорад, ки онро забонҳои германӣ меноманд. Ин гурӯҳ дар навбати худ ба оилаи забонҳои ҳинду-аврупоӣ, ки дар баробари забони германӣ, забонҳои славянӣ, романӣ, келтӣ ва дигар забонҳоро дар бар мегирад, дохил мешавад.

Ҳангоми омӯзиши таърихи забони англисӣ мо бо даврабандии он вомехӯрем. Забоншиносони муосир 3 давраи асосии таърихро ҷудо мекунанд: англисии кӯҳна, англисии миёна ва англисии муосир. Аммо олим ва забоншиноси маъруф В. Д. Аракин 4 давраи ташаккули забони англисиро муайян мекунад, яъне: давраи қадимтарин (аввали асрҳои VII-VIII), давраи қадим (миёни асрҳои VI-XI), давраи миёна (охири асри XI – охири асри XV), давраи муосир (аз охири асри XV), ки боз ба ду давраи дигар – аввали англисии муосир ва охири англисии муосир. Аммо ба гуфтаи баъзе забоншиносон, ба 3 давра тақсим кардани забони англисӣ комилин бас аст, зеро ки ҳанӯз пеш аз оғози далелҳои хаттии ташаккули забон, қабилаҳои муқими ҷазираҳои Британия бо ин забон ҳарф мезаданд.

Аввалин ёдраскуниҳо дар солномаҳои қадим дар бораи сокинони ҷазираҳои Бритониё ба соли 800 пеш аз милод рост меоянд. Ёдгориҳои маданияти моддӣ, ки ба мо расидаанд, аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки дар ҷазираи Британия қабилаҳои иберия зиндагӣ мекарданд. Дар ин вақт намояндагони мардуми ҳиндуаврупоӣ – келтҳо (асосан, ин қабилаҳои гелҳо ва бритониёӣҳо буданд) зиндагӣ мекарданд. Он қабилаҳо, ки то омадани халқи келтҳо дар ҷазираҳо зиндагӣ мекарданд, тавре ки интизор меравад, дар таърихи рушди забони англисӣ ягон осоре нагузоштанд.

Аз соли 800 пеш аз милод давраи забони келтӣ дар Бритониё оғоз шуд. Бисёре аз забоншиносон дар ин назаранд, ки вожаи “Бритониё” аз калимаи келтӣ – brith гирифта шуда, маънояш “рангшуда” аст. Дар солномаҳо метавон зикр кард, ки келтҳо воқеан хангоми шикор ё чанг, чехра ва бадани худро ранг мекарданд ва инчунин бо лаҳҷаи махсуси келтӣ ҳарф мезаданд. Тақрибан 90 калимаи келтӣ дар забони англисии қадим боқӣ мондаанд. Дар байни онҳо калимаҳои марбут ба мазҳаб зиёд ҳастанд: cromlech - кромлех (биноҳои друидҳо), согонach - нолаи бостонии шотландӣ; калимаҳои характери ҳарбӣ: javelin – найза, ribroch – суруди ҳарбӣ; номҳои ҳайвонот: hog – хук. Аммо баъзе аз ин вожаҳо дар забон боқӣ монда, хеле васеъ истифода мешаванд, масалан: toгу “аъзои ҳизби муҳофизакор” (дар забони ирландӣ ин калима маънои ғоратгарро дошт), clan - қабила, whisky - арақ. Ин калимаҳо байналмилалӣ шудаанд, масалан: виски, плед, клан ва ғайраҳо.

Далели он, ки забони келтӣ ба забони англисии қадимӣ амалан ҳеч таъсире надорад, дар заифии фарҳангии келтҳо дар муқоиса бо англосаксонҳо аст, ки дар миёнаҳои асри V ба ҳазираҳои Бритониё кӯчида, ба муборизаи бераҳмона ворид шуда буданд, шарҳ додан мумкин аст. Ин қабилаҳо аз ҷиҳати шумора аз қабилаҳои келтӣ хеле зиёд буданд, бинобар ин тадричан лаҳҷаи англосаксонӣ лаҳҷаи келтҳоро дар истифода пурра иваз кард.

Дар асри I пеш аз милод ба Бритониёи келтӣ аскарони румӣ ҳучум карда, онро забт карданд. Пас аз як аср дар соли 44 пеш аз милод Бритониёи Кабир ба музофоти Рум табдил ёфт. Дар ин давра робитаи зич байни румиён ва мардуми келт вучуд дошт, ки ин дар забон инъикос ёфтааст. Таъсири румиён, ки қисматҳои Бритониёро дар тули 400 сол назорат мекарданд, нисбат ба таъсири забонҳои келтӣ ва англосаксонӣ ба забони англисӣ бештар буд. Бо вучуди ин, калимаҳои латинӣ ба забони англисӣ дар якҷанд марҳила ворид шуданд. Ҳамин тариқ, бисёр калимаҳо дар забони англисии муосир решаҳои латинӣ доранд. Масалан, калимаи “castra” (англисии кӯҳна – ceaster, англисии муосир – chester (аз латинии “лагер”). Ин реша дар бисёр номҳои ҷойгоҳи Бритониёи муосир – Lancaster, Manchester, Leicester вомухӯрад.

Чунин калимаҳои маъмул ба монанди “street” (аз ибораи латинии via strata “роҳи сангфарш”) ва “wall – девор” (аз vallum “вал”) маълуманд. Калимаи “Saturday” маънояш “шанбе” дар мифологияи Рими қадим ҳамчун “рӯзи Сатурн” падари худои Юпитер тарҷума шудааст.

Инчунин, бисёр исмҳои маъмуле ҳастанд, ки аз латинӣ гирифта шудаанд: “wine – шароб” аз калимаи лот. “vinum”; “pear – нок” аз калимаи лот. “pigrum”; “papper – қаламфури булғорӣ” аз калимаи лот. “piper”.

Номи аслии бисёр навъҳои ғизо ва либос низ вожаҳои латинӣ мебошанд: butter – юнонӣ-латинӣ butyrum ‘равған’, cheese – лот. caseus “панир”, pall – лот. pallium “плаш”.

Соли 597 милодӣ насроникунони умумии Бритониё оғоз ёфт. Омезиши ин ду фарҳанг дар забон инъикос ёфт ва аз ин рӯ вожаҳои нава пайдо шуданд, ки дар ин замон ба вом гирифта шудаанд.

Масалан, “school – мактаб” аз лот. “schola”, “bishop – епископ” аз лот. “Episcopus”, “mount – кӯҳ” аз лот. “montis”, “pea – нахӯд” аз лот. “pisum”, “priest – коҳин” аз лот. “presbyter”.

Соли 878 забт кардани заминҳои Англия аз тарафи Дания оғоз ёфт. Дар натиҷа, як қатор иқтибосот аз забонҳои скандинавӣ дар забони англисӣ пайдо худ. Масалан, “amiss – номуносиб”, “anger – ғазаб”, “auk – ўрдаки кутбӣ”, “awe – изтироб”, “axle – меҳвар”, “aye – ҳамеша”. Комбинатсияи ҳарфҳои sk– ё s– дар оғози калима дар забони англисии муосир нишондиҳандаи он аст, ки ин калима иқтибос аз забони скандинавӣ аст. Масалан, “sky – осмон” (дар англисӣ “heaven”), “skin – пӯст” (анг. асл “hide”), “skull – косахонаи сар” (анг. асл “shell”). Дар охири ин давра раванди тағйирёбии системаи забон ба зухурот шуруъ мешавад, омехташавии забон боиси сода шудани морфология ва сохтори грамматикаи гардид. Умуман, дар забони англисии муосир аксари мафҳумҳои, ки бо калимаи “Dutch”, ки маънояш “даниягӣ” аст, маънои манфӣ доранд. Сабаби ин дар ҷангҳо барои ҳукмронӣ

дар баҳр буданд, ки аллақай дар асри VII сар зада буданд. Масалан: “in Dutch” маънои “дар хатар”, “a Dutch concert” – “консерт гурбагӣ”.

Ёдгориҳои хаттии қадимаи англисӣ матнҳои мебошанд, ки бо лаҳҷаҳои гуногун бо ҳарфҳои латинӣ навишта шудаанд. Дар байни ёдгориҳои, ки то ба мо расидаанд, инҳо ҳастанд:

— қутти рунии, ки дар рӯи он афсонаҳои қадими германӣ ва римӣ, инчунин воқеаҳои аз Инжил бо рун навишта шудаанд;

— салиби ратвелӣ, як салиби бузурги сангин аст, ки дар ду тарафаш бо навиштаҷоти руникӣ пӯшида шудааст, ки ду порчаи бузургро аз шеъри қадимаи англисӣ ифода мекунад.

Ба ғайр аз ёдгориҳо, тарҷумаҳои гуногуни асарҳо ва рисолаҳо ба забони латинӣ низ метавон далели хаттии забони англисии қадимро мисол овард.

Давраи минбаъдаи инкишофи забони англисӣ (давраи миёна) аз асрҳои XI то XV-ро дарбар мегирад. Ҳамлаи Норманҳо ба забони англисии қадим як қабати нави луғавии калимаҳоро ворид кард, ки аз лаҳҷаи фаронсавӣ-нормании забони фаронсавии қадим гирифта шудаанд. Аз ҳамин давра дар таърихи мардуми англис давраи истилоҳи 3 забон оғоз ёфт: фаронсавӣ, латинӣ ва англосаксонӣ. Забони фаронсавӣ – ба забони аристократия, судҳо ва дарборҳо табдил ёфт; Забони латинӣ – забони илм боқӣ монд ва мардуми оддӣ бо забони англосаксонӣ суҳбат мекарданд.

Чунон ки В. Д. Аракин мегӯяд, дар натиҷаи пайвандкунии ду забон яке аз онҳо грамматика ва лексикаи асосии худро нигоҳ дошта, ғолиб мебарояд. Дар муборизаи байни забони англисӣ бо забонҳои скандинавӣ ва фаронсавӣ маҳз ҳамин чиз рӯй дод. Забони англисӣ пирӯз баромад, сохтори грамматикӣ ва лексикаи асосии худро нигоҳ дошт, дар он ҳоле ки лаҳҷаҳои скандинавӣ ва фаронсавӣ дар Англия сифатҳои худро гум карда, зери таъсири забони англисӣ қарор гирифта, тадриҷан аз байн рафтанд. Дар навбати худ, забони англисӣ аз ҳисоби онҳо бо миқдори зиёди калимаҳо ва ибораҳои нав пурра карда шуд.

Гарчанде ки асоси забони англисӣ германӣ боқӣ монд, он шумораи зиёди калимаҳои фаронсавии қадимирано дар бар гирифт. Аксарияти калимаҳо марбут ба идоракунии давлатӣ ба забони фаронсавии қадим бармегарданд (ба истиснои калимаҳои аслии германӣ “king – шоҳ”, “queen – малика” ва чанде дигар):

— reign – ҳукмронӣ кардан, government – ҳукумат, crown – тоҷ, state – давлат ва ғ.;

— аксари унвонҳои ашроф: duke - герцог, peer - ҳамсол;

— вожаҳои марбут ба қорҳои ҳарбӣ: army – лашкари, peace – сулҳ, battle – набард, soldier – сарбоз, general – генерал, captain – капитан, enemy – душман;

— истилоҳоти судӣ: judge – судя, court – суд, crime – ҷиноят;

— истилоҳоти калисо: service – хидмат (калисоӣ), parish - приход.

Як далели ҷолиб он аст, ки вожаҳои марбут ба тиҷорат ва саноат аз забони фаронсавии қадим (commerce – савдо, industry – саноат, merchant – тоҷир) буда, номҳои хунароҳои оддии германӣ мебошанд.

Барои таърихи забони англисӣ ду қатори калимаҳои, ки Уолтер Скот дар романи худ "Айвенго" қайд кардааст: номҳои ҳайвоноти зинда германӣ мебошанд:

• Ox – барзагов;

• Cow – гов;

• Calf – гӯсола;

• Sheep – гӯсфанд;

• Pig – хук.

Гӯшти ин ҳайвонот бошад, номҳои худро аз забони фаронсавии қадима гирифтаанд:

• Beef – гӯшти гов;

• Veal – гӯшти гӯсола;

• Mutton – гӯшти гӯсфанд;

• Pork – гӯшти хук.

Дар ин давра дар сохти грамматикаи забон тағйироти зайл ба амал меояд: пасвандҳои исми ва феълӣ ҷойгир шуда, баъд суст шуда, тамоман аз байн мераванд. Дар сифатҳо, дар баробари роҳҳои оддии ташаккули дараҷаҳои муқоиса, усулҳои нави таҳлили бо калимаҳои нав ба сифат “more – бештар” ва “most – аз ҳама бештар” илова карда мешаванд. Дар фонетикаи забон низ тағйироти ҷиддӣ ба амал меояд, ки онро “Тағйирёбии бузурги садонокҳо” номиданд, ки барои тамоми ҷанбаҳои забони аҳаммияти калон доранд: тағйироти имлои забон, системаи грамматикаи забон, ташаккули артикл, тағйирёбии системаи нутқ, тағйирёбии системаи феъл, суффикс ва префикс ҳам тағйир ёфта, системаи феълӣ тадриҷан тағйир меёбад. Тарзҳои гуногуни ифодаи муносибатҳои синтаксисӣ низ тағйир меёбанд.

Вобаста ба инкишофи феодализм, муносибатҳои тичоратӣ иқтисодӣ дар ин давра мафҳумҳо, калимаҳо ва ибораҳои нав дар забони англисӣ пайдо шуданд.

Калимаҳо ба монанди:

- baronet – баронет (унвони дворянӣ), duke – герцог (унвони дворянӣ), peasant (зам. peasant) – деҳқон, дар давраи рушди феодализм;
- brewer (аз давраи англ. миёна) – пивопаз, аз феълӣ brewen – пиво пухтан;
- deyer (аз давраи англ. миёна) – аз феълӣ deyen – ранг кардан;
- craftsman (аз давраи англ. миёна) – усто, аз исми craft – ҳунармандӣ;
- shipman (аз давраи англ. миёна) – аз исми ship – киштӣ – дар давраи рушди ҳунарҳои дастӣ.

Ҳокимияти нави давлатӣ ва таҳияи меъёрҳои нави ҳуқуқӣ ҳам боиси пайдоиши калимаҳои сершумори нав дар забони англисӣ гардиданд:

- parlement – парламент;
- juge – ҳоким, қозӣ, ҳакам;
- governen – идора кардан;
- court – суд.

Он рӯйдодҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ, ки дар асрҳои XI – XII дар Англия ба амал омаданд, тадриҷан Лондонро ба маркази тичоратӣ ва истеҳсоли ҳунармандӣ табдил доданд. Лондон одамонро аз манотиқи гуногуни кишвар ҷалб кард. Дар натиҷаи муоширати хеле зич байни сокинони Лондон лаҳҷаи махсуси онҳо ташаккул меёбад, ки асосан хусусиятҳои ғуишҳои шарқӣ-марказӣ ва ҷанубиро дар бар мегирифт. Оҳиста-оҳиста лаҳҷаи лондонӣ ҷойи лаҳҷаҳои дигаронро гирифт ва дар тамоми ҷазираҳои Бритониё ба туфайли тарҷумаи Китоби Муқаддаси Инҷил ба забони англисӣ дар саросари ҷаҳон паҳн шуд.

Давраи инкишофи минбаъдаи забони англисӣ, ки ба он ташкили забони англисии муосир низ тааллуқ дорад, дар охири асри XV оғоз меёбад. Бо рушди чопшавии китоб, меъёри китоб мустақкам шуда, тағйир ва инкишофи фонетика, морфология ва забони гуфторӣ идома дорад.

Яке аз марҳилаҳои муҳимтарини инкишофи забони англисӣ ва паҳншавии он сиёсати мустамликадорӣ Англия ва инкишофи лаҳҷаҳои мустамликадорон мебошад, ки дар онҳо забонҳои аҳолии маҳаллӣ низ инъикос меёбанд.

Забоншиносон забони англисии муосирро ҳамчун як забони омехта ё ин ки гибрид шарҳ медиҳанд. Ин маънои онро дорад, ки бисёр калимаҳо ба маънои умумӣ, решаҳои умумӣ надоранд.

Як қатор калимаҳо ба забони тоҷикӣ муқоиса мекунем “сар — сарлавҳа — сардор”. Дар забони англисӣ ҳамин силсила бо калимаҳои “head – chapter – chief” пешкаш шудааст. Сабаби ин ҳодисаи забониро маҳз бо омехта шудани забони англисӣ бо забонҳои англосаксонӣ, лотинӣ ва фаронсавӣ шаҳр дода мешавад. Калимаҳои англосаксонӣ предметҳои мушаххасро ифода мекард, калимаи “head” аз ин ҷост. Забони лотинӣ – калимаи chapter боқӣ мемонад. Аз фаронсавӣ калимае, ки аёну ашроф истифода мебарданд, яъне “chief” боқӣ мондааст.

Асосгузори забони адабии англисӣ Вилям Шекспир ба ҳисоб меравад. Ӯро асосгузори бисёр ибораҳо ва калимаҳои идиомавӣ меноманд, ки дар забони англисии муосир низ

истифода мешаванд. Масалан, калимаи “swagger” бори аввал дар таърихи забони англисӣ дар песаи Шекспир “Хоб дар шаби тобистон».

“What hempen home-spuns have we swaggering here, So near the cradle of the fairy queen?”

“Дар ин ҷо чӣ гуна одамҳои ҷоҳил садо медиҳанд, дар назди гахвораи маликаи элф?”

Калимаи "swagge" дар забони муосир то имрӯз истифода мешавад. Он ҳамчун исм, феъл (to swagger about, to swagger in ва swagger out) ва сифат (“олуфтагӣ; оличаноб”).

Яке аз роҳҳои гуногунтарини пур кардани захираи луғати забони англисӣ, чунон ки В. Д. Аракин иддао мекунад, ин иқтибосот аз забонҳои гуногун мебошад. Ин сабаби робитаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ байни ҳалқи англис бо мардуми тамоми ҷаҳон мебошад.

Иқтибосоти забони англисӣ:

Аз забони лотинӣ:

Забони англисии муосир	Забони лотинӣ	Тарҷума
To decorate	Decorare	Оро додан
To indicate	Indicare	Зебу зинат додан
To omit	Omittere	Аз даст додан
Absent	Abesse	Ғайб будан
Correct	Corrigere	Ислоҳ кардан
Fragrant	Fragrare	Хушбӯй будан

Аз забони фаронсавӣ:

Забони фаронсавӣ	Тарҷума
Machine	Мошин
Magazine	Маҷалла
Bouquet	Дасти гул
Mirage	Сароб
Chemise	Перохани занонӣ

Аз забони итолёвӣ:

Забони англисии муосир	Забони итолёвӣ	Тарҷума
Bank	Banco	Харак, раф
Alarm	All'armi	Ҳаяҷон, ба яроқ
Piano	Piano	Роял
Balcony	Balcony	Балкон
Umbrella	Umbrella	Чатр
Volcano	Volcano	Вулкан

Аз забони испанӣ:

Забони англисии муосир	Забони испанӣ	Тарҷума
Cargo	Cargo	Бор кардан, вазнинӣ
Potato	Patata	Картошка
Cockroach	Cucaracha	Нонхӯрак
Armada	Armada	Флоти ҳарбӣ
Negro	Negro	Сиёҳранг

Аз забони ҳолландӣ:

Забони англисии муосир	Забони ҳолландӣ	Тарҷума
Rock	Roche	Чархи ресмонресӣ
Yacht	Jacht	Киштӣ
Easel	Ezel	Сепояи рассомӣ

Аз забони русӣ:

Забони англисии муосир	Забони русӣ	Тарҷума
R(о)uble	Рубль	Рубл
Tsar	Царь	Подшоҳ
Samovar	Самовар	Самовор
Steppe	Степь	Дашт
Vodka	Водка	Арақ
Сорекк	Копейка	Тин
Knout	Кнут	Қамчин
Polynya	Польня	Дармана
Sputnik	Спутник	Ҳамсафар

Вазъияти забони англисӣ дар асри XXI бешубҳа ба сатҳи ҷаҳонӣ расидааст. Ҳар дафъае, ки мо телевизорро ба қор меандозем, то бубинем, ки дар ҷануби Африқо, Балкан ё Осиё чӣ рӯй медиҳад, пас мо мушоҳида карда метавонем, ки сокинони маҳаллии кишварҳои гуногун мусоҳибаро бо забони англисӣ медиҳанд. Далели он, ки забони англисӣ ба сатҳи байналмилалӣ расидааст, метавонем яқини аҷиб аз таърихи гуфт: ҳангоме ки Папаи Рим ба Шарқи Наздик омад, ӯ ба насронӣҳо, мусулмонон ва яҳудиён на бо забони арабӣ, ибрий, итолиёвӣ ва ё ки бо забони зодгоҳаш полякӣ, балки бо забони англисӣ муроҷиат кард.

Дар ҳақиқат, забони англисӣ аҷиб аст, чунки ӯ дар даҳсолаҳои охир дар тамоми ҷаҳон босуръат паҳн шудааст. Илова ба он, ки забони англисӣ забони қорӣ СММ аст, забони қорӣ гурӯҳи тичоратии осӣи АСЕАН низ ба ҳисоб меравад. Ин забони тадқиқоти илмӣ байналхалқӣ дар физика, химия ва дигар фанҳо мебошад. Ин забони расмӣ Бонки марказии Аврупо аст. Дар айни ҳол, дар тамоми ҷаҳон зиёда аз як миллиард нафар одамон забони англисиро меомӯзанд.

Хусусияти намоёни паҳншавии забони англисӣ дар ҷаҳон он аст, ки бисёре аз аврупоӣҳо ва сокинони кишварҳои дигар онро забони дуҷуми худ медонанд. Ҳоло забони англисӣ ҳамчун забони дуҷум дар Дания, Норвегия, Шветсия, Швейтсария ва Ҳолланд устувор аст.

Дар ҷаҳорҷӯбаи Соли забонҳои аврупоӣ дар байни сокинони кишварҳои мухталиф назарсанҷӣ гузаронида шуд. Тадқиқот нишон дод, ки 83% сокинони Шветсия забони англисиро хеле хуб медонанд. Баръакси онҳо, танҳо 35% мардум дар Испания ва Португалия бо забони англисӣ ҳарф мезананд. 77% сокинони Аврупо муайян карданд, ки забони англисӣ барои омӯхтани забони муфид аст.

Забони англисӣ забони байналмилалӣ буда, инчунин забони иттилооти компютерӣ низ мебошад; қорандони мамлакатҳои гуногун бо забони англисӣ гуфтушунид мекунанд. Забони англисӣ – ин забони намоёндагҳои дипломатӣ ва гуфтушунидҳо буда, забони маданияти ҷаҳонии имрӯза низ мебошад. Забони англисӣ дар ҷаҳони муосир – ин забони кино ва мусиқӣ мебошад.

Забони англисӣ ҳамчун забони илмӣ иҷтимоӣ дар падида наметавонад ором бошад, вай мисли табиат ва ҷамъият доимо инкишоф меёбад. Ҳамин тариқ, мо метавонем чунин ҳулосабарорӣ намоём, ки забони англисӣ воситаи таҷвоии глобаликунонии ҷаҳон аст. Бо гузашти замон тағйиротҳои таҳаммул карда, ӯ хусусиятҳои асосии забони гурӯҳи олмонӣ

нигоҳ доштааст, гарчанде ки иқтибосоти зиёдеро дар худ дорад. Бо вучуди ки вай дар тули таърих бо ҳамроҳи забонҳои дигар ба ҳам пайваст шудааст, забони англисӣ ҳамеша бо қонунҳо ва қоидаҳои хеш голиб баромада, инкишоф ёфт. Бойшавии захираи луғавии забон бо инкишофи иқтисодӣ, саноатӣ ва маданияи фаъолияти ҳалқи англис ба амал омад. Тағйироте, ки дар соҳаи системаҳои фонетикӣ, грамматикӣ ва луғавии забони англисӣ ба амал омадаанд, тадричан ва оҳиста-оҳиста ба амал омада, унсурҳои сифати кӯҳна аз байн рафта, унсурҳои сифати нав ба забон ворид шуданд ва бо ҳамин роҳ тамоми системаи забони англисӣ ба дигаргуниҳои муҳими типологии сифатӣ оварда расонд.

Бойшавии захираи луғавии забон бо инкишофи иқтисодӣ, саноатӣ ва маданияи фаъолияти ҳалқи англис ба амал омад. Тағйироте, ки дар соҳаи системаҳои фонетикӣ, грамматикӣ ва луғавии забони англисӣ ба амал омадаанд, тадричан ва оҳиста-оҳиста ба амал омада, унсурҳои сифати кӯҳна аз байн рафта, унсурҳои сифати нав ба забон ворид шуданд ва бо ҳамин роҳ тамоми системаи забони англисӣ ба дигаргуниҳои муҳими типологии сифатӣ оварда расонд.

Ҳамин тавр, дар асоси ҳамаи гуфтаҳои болои В.Д. Аракин, мо метавонем диаграммаи зерини ташаккули забони англисии муосирро ташкил кунем:

— давраи қадимтарин – даврае, ки аввали асрҳои милодӣ VII-VIII. Ин давраи мавҷудияти забонҳои қабилаҳои қадимии англисӣ мебошад, ки баъдтар асоси забони мардуми англисро ташкил доданд. Ин забонҳо як қатор хусусиятҳои сифатӣ доштанд, аммо метавонад танҳо ба шарофати тадқиқоти муқоисавии таърихӣ барқарор карда шавад, зеро аз ин давра ба мо ягон ёдгориёе нарасидааст;

— давраи қадим – миёни асрҳои VI—XI. Ин давраи забони англисии навбаромад. Забони ин давра дорои як қатор хусусиятҳои сифатӣ дошт, ки аз рӯи ёдгориҳои хаттӣ, ки то ба мо расидаанд, ҳулоса баровардан мумкин аст;

— давраи миёна – охири асри XI то охири асри XV рост меояд. Ин давраи забони мардуми муқарраршудаи англисӣ, ки тадричан ба миллат табдил меёбад;

— давраи нав – аз охири асри 15 то айёми мо, ба ду давра тақсим мешавад:

а) аввали англисии муосир – давраи ташаккули меъёрҳои забони миллӣ;

б) забони англисии охири муосир – давраи муқарраргардидаи меъёрҳои забони миллӣ.

АДАБИЁТ

1. Аракин В.Д. История английского языка: Китоби дарсӣ /В.Д. Аракин. – Нашри дуввум. – М.: Физматлит, 2003. – С 13-20, 100-150, 242-260.
2. Астапова М. М. Национально-культурная специфика английских фразеологических единиц с компонентом-этнонимом. //Дискурс: концептуальные признаки и особенности их осмысления. Межвузовский сборник научных трудов. Нашри 2. – Краснодар, 2007. – С.8-9.
3. История английского языка / Энциклопедия «Вокруг света». Сарчашмаи электронӣ. Суроға: <http://vokrugsveta.ru>.
4. Wikipedia. The free encyclopedia. Сарчашмаи электронӣ.

ОИД БА МАСЪАЛАИ ДАВРАБАНДИИ ТАЪРИХИ ИНКИШОФИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар ин мақола давраҳои асосии инкишофи забони англисӣ, таъсири рӯйдодҳои таърихӣ ба ташаккули забони англисӣ тавсиф шуда, инчунин мисолҳои гуногун оид ба ташаккул ва гирифтани вожаҳои нав мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд.

КАЛИДВОЖАҲО: забони англисӣ, таърих, давраҳо, рушди забон, иқтибосот.

К ВОПРОСУ О ПЕРИОДИЗАЦИИ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В статье описываются основные периоды развития английского языка, влияние исторических событий на становление английского языка, а также рассматриваются различные примеры образования и заимствования нового словарного запаса.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: английский язык, история, периоды, развитие языка, заимствования.

THE ISSUE OF PERIODIZATION OF THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF ENGLISH LANGUAGE

The article describes the main stages of the development of the English language, the influence of historical events on the development of the English language, and discusses various examples of education and borrowings of new vocabulary.

KEYWORDS: English language, history, periods, language development, borrowings.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ганиева Мунаввархон Наимҷонова* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 90-505-17-60. E-mail: munavvara.ganieva@inbox.ru.

Сведения об авторе: *Ганиева Мунаввархон Наимҷонова* – Таджикский национальный университет, магистр факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 90-505-17-60. E-mail: munavvara.ganieva@inbox.ru.

Information about the author: *Ghanieva Munavvarkhan Naimjonovna* – Tajik National University, master's student of the Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 90-505-17-60. E-mail: munavvara.ganieva@inbox.ru.

ИДЕЙНОЕ СВОЕОБРАЗИЕ РАССКАЗОВ А.П. ЧЕХОВА И ИХ ПЕРЕВОД НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК ДЖ. ИКРАМИ НА ПРИМЕРЕ РАССКАЗА «КАШТАНКА»

Джураева Г.

Таджикский национальный университет

Вопросы перевода художественной литературы – важнейшая часть общей проблематики культурных связей между народами. В современном мире перевод все больше выступает как основная форма литературных контактов. Духовное общение народов через переводную литературу содействует их взаимопониманию и интернациональному единению.

Рассматривая проблему взаимосвязей литератур сквозь призму художественного перевода, правомерно ставить вопрос об их взаимном обогащении. Художественный перевод способствует сохранению национальных традиций в культуре того народа, на языке которого он выполнен, а национальная литература немыслима без переводной, отвечающей тем же запросам духовной жизни народа, что и литература на родном языке.

В то же время нельзя не сказать и о другой, не менее важной функции перевода. «Все познается в сравнении», – гласит известная поговорка. И именно художественный перевод дает национальному писателю, да и читателю, возможность сравнения – осознание себя среди других.

Перевод – идеологическое осмысление подлинника той исторической, классовой культуры, которая этот подлинник породила. «В этом смысле история переводов есть история социально – культурных влияний и взаимодействий, – движения литературы. Перевод должен сохранять не только идейное содержание, но и все художественные особенности подлинника: его стиль, систему художественных образов, их индивидуальные черты, язык, эмоциональную окраску, исторический и национальный колорит, общее звучание произведения...»

Молодая рыжая собака – помесь таксы с дворняжкой – очень похожая мордой на лисицу, бегала взад и вперед по тротуару и беспокойно оглядывалась по сторонам. Изредка она останавливалась и, плача, приподнимая то одну озябшую лапу, то другую, старалась дать себе отчет: как это могло случиться, что она заблудилась?

Саги ҷавони дурагаи малларанге, ки фукаш ба фуки рӯбоҳ монанд буд, дар ниёдарави кӯчае, пасу пеш метохт ва беқаророна ба ҳар тараф нигоҳ мекард. Гоҳ-гоҳ аз тохтан боз меистод ва гирякунон дам як пой ва дам пойи дигариширо боло бардошта кӯшиши мекард ба хотир биёрад, ки чи тавр шуда у роҳиширо гум карда мондааст.

Здесь в оригинале идет речь о собаке, которая является помесью таксы и дворняжки, но переводчик при переводе на таджикский язык благополучно опустил это и передал просто как помесь «дурага». И еще можно заметить, что во втором предложении собачка плачет, приподнимая то одну озябшую лапу, то другую, а в переводе переводчик убрал слово «озябшую», обозначаемое на таджикском языке «хунук хурда». Это предложение заканчивается

вопросительным знаком, которого в таджикском варианте нет. Но, несмотря на все различия оригинала, и перевода, переводчик сумел сохранить общий смысл текста.

Она отлично помнила, как она провела день и как в конце концов попала на этот незнакомый тротуар.

Рӯзро чи тавр гузаронид ва дар охир ба ин кӯчаи бегона чи тавр афтид – ҳамаи ин нағз дар ёдаи монда буд.

Во втором абзаце все передано предельно четко, по смыслу. Хотя расположения частей речи отличаются в русском и таджикском языках. Но об этом мы говорить не будем, так как наша задача проанализировать текст с литературной точки зрения.

День начался с того, что ее хозяин, столяр Лука Александрыч, надел шапку, взял под мышку какую-то деревянную штуку, завернутую в красный платок, и крикнул:

- Каштанка, пойдём!

Рӯз бо он сар шуд, ки соҳибаи харрот Лука Александрыч ба сари худ телтак пӯшида, як чизи чубини ба рӯймоли сурх печондашударо ба зери багалаи гирифта ҷег зад:

- Каштанка, биё равем!

В этом отрывке с целью точной, передачи смысла оригинала, переводчик применил приём перестановки.

Услышав свое имя, помесь таксы с дворняжкой вышла из-под верстака, где она спала на стружках, сладко потянулась и побежала за хозяином.

Саги малларанг номи худашро шунида, аз таги дастгоҳи харротӣ, ки дар ҷо дар болои парахахо хоб карда буд, берун баромада, бо кайфи тамом хамёза кашид ва давида аз паси соҳибаи рафт.

Нужно отметить, что Чехов несколько раз акцентирует внимание на то, что это собачка помесь таксы с дворняжкой, но мы этого не наблюдаем в переводе. Переводчик все упростил, обозначая Каштанку как «рыжая собака – саги малларанг». И в следующей части предложения говорится, что собачка «сладко потянулась», а в переводе «бо кайфи тамом хамёза кашид», то есть то, что обозначено в русском языке двумя словами, в таджикском языке передаётся сложными конструкциями.

Заказчики Луки Александрыча жили ужасно далеко, так что, прежде чем дойти до каждого из них, столяр должен был по нескольку раз заходить в трактир и подкрепляться.

Хонаҳои заказчиҳои Лука Александрыч бисёр дур буд, бинобар ин харрот пеш аз он ки ба хонаи ҳар кадоми онҳо бирасад, маҷбур мешуд, ки чанд маротиба ба трактир дарояд ва хӯроку арақ хӯрда нафаси худро рост кунад.

Опять же в тексте оригинала говорится, что заказчики живут далеко, но в перевод внесли уточнение, добавив, что их дома находятся далеко, и чтобы добраться до места назначения он должен подкрепляться, но как видим, чем и каким образом не уточняется, а в таджикском варианте есть «хӯроку арақ – еда и питьё».

Раз даже он с выражением алчности на лице забрал в кулак ее лисье ухо, потрепал и проговорил с расстановкой:

- Чтоб... ты... из...дох... ла, холера!

Боре ҳатто бисёр оташин шуда, гӯши рубоҳонаи ӯро гирифта тофт ва гапашро канда-канда гуфт:

- Ҳарр... ом му... рӣ, надарлағнат!

Как мы видим, в этом отрывке «он с выражением алчности на лице» говорится о гримасе злости, что при дословном переводе означает жадность, но компетентный переводчик, вооружившись знаниями о переводческих трансформациях, перевел отрывок по смыслу как «бисёр оташин шуда», что помогает читателю проникнуть в суть оригинала.

В следующем предложении вместо местоимения «ты-ту», которое обозначает второе лицо, он ограничился одним лишь глаголом «мури – издохла».

Еще одно различие – это то, что в оригинале столяр сгоряча называет Каштанку холерой, что в переводе вабо - значит чума, касофат и офат. Однако в ПЯ переводчик воспользовался двумя бранными словами «њарромӣ – на русском поганый, и падарлаънат – мерзавец, или дословно дитя, которого проклял собственный отец». Таким образом переводчик сумел передать смысл сказанного.

ЛИТЕРАТУРА

1. Федоров А. В.. Основы общей теории перевода (ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ) - Москва Издательский Дом «ФИЛОЛОГИЯ ТРИ», 2002, С.13
2. Первушина Е.А. Художественный перевод как проблема сравнительного литературоведения // RosaMundi. К 90-летию преподавания истории зарубежных литератур в ДВГУ. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 2007. – С. 174–181 [0, 45 п.л.]
3. Швейцер А.Д. Теория перевода (статус, проблемы, аспекты). М., 1988 ISBN 5-02-10882-0
4. Гаспаров М.Л. Брюсов и буквализм. //Мастерство перевода. Вып. 8. – М.: Советский писатель, 1971.
5. Русские писатели о переводе (XVIII-XX вв.). – Л.: Советский писатель, 1960.
6. Лозинский М.Л. Искусство поэтического перевода. //Перевод – средство взаимного сближения народов. – М.: Прогресс, 1987.
7. Эткинд Е.Г. Русские поэты-переводчики от Тредиаковского до Пушкина. – Л.: Наука, 1973.
8. Аверинцев С.С. Размышления над переводами Жуковского. //Зарубежная поэзия в переводах В.А. Жуковского в двух томах. – Т. 2. – М.: Радуга, 1985.
9. Межуев М.М. Стратегия переводческих преобразований в переводческой практике А. С. Пушкина: на материале сопоставления пьесы А. С. Пушкина «Пир во время чумы» и отрывка из пьесы Дж. Вильсона 'The City of the Plague'. Диссертация канд. филол. наук. – М., 2006.
10. Левин Ю.Д. Русские переводчики XIX в. и развитие художественного перевода. – Л.: Наука, 1985.

ХУСУСИЯТҶОИ ҶОЯВИИ ҲИКОЯҶОИ А.П. ЧЕХОВ ВА ТАРЧУМАИ ТОЧИКИИ Ҷ. ИКРОМӢ ДАР МИСОЛИ ҲИКОЯИ «КАШТАНКА»

Дар ин мақола тарҷумаи ҳикояҳои А.П. Чехов, роҳҳои интиқоли калимаҳо ба забони тоҷикӣ, ҳамчунин тарҷумаи онҳо аз рӯи маъно ва калимаҳое, ки тағйир наёфтаанд, баррасӣ карда мешаванд. Дар мақола, инчунин, калимаҳое, ки ба тарҷума дохил шудаанд, баррасӣ мешаванд. Маънои онҳо дар луғат оварда шудааст. Дар мақола, инчунин, синонимҳои ин калимаҳо баррасӣ карда мешавад. Ба тарҷумон, инчунин, тавсифи матни тарҷумашуда дода мешавад.

КАЛИДВОҶАҶО: тарҷума, ҳикоя, ангега, баррасӣ, таҳлил, муайян кардан, тағйир додани роҳ, интиқол, очерк, нависанда, асар, мутарҷим, характер, забон, баррасӣ.

ИДЕЙНОЕ СВОЕОБРАЗИЕ РАССКАЗОВ А.П. ЧЕХОВА И ИХ ПЕРЕВОД НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК ДЖ. ИКРАМИ НА ПРИМЕРЕ РАССКАЗА «КАШТАНКА»

В данной статье рассматривается перевод рассказов А.П. Чехова и пути передачи слов на таджикский язык и также их перевод по смыслу. В статье также рассматриваются слова, вошедшие в перевод. Их значение дается в словаре. В статье рассматриваются также синонимы данных слов. Также дается характеристика переводчику по поводу переведенного текста.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: перевод, рассказ, мотив, рассмотрение, анализ, определить, изменение пути, передачи, особенность, писатель, произведение, переводчик, характер, язык, рассмотрение.

THE IDEAL ORIGINALITY OF A. P. CHEKHOV'S STORIES AND THEIR TRANSLATION INTO TAJIK BY J. IKRAMI ON THE EXAMPLE OF THE STORY "KASHTANKA"

This article examines the translation of stories by A.P. Chekhov, ways of transmitting words into the Tajik language, also their translation according to meaning, words that have not changed are considered. The article also discusses the words included in the translation. Their meaning is given in the dictionary. The article also discusses synonyms of these words. The translator is also given a description of the translated text.

KEYWORDS: translation, story, motive, consideration, analysis, determine, change of path, transmission, feature, writer, work, translator, character, language, consideration.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Чураева Гулчехра* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети филологияи рус. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Джураева Гулчехра* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета русской филологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Juraeva Gulchehra* – Tajik National University, master's student of the Faculty of Russian Philology. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ТАСНИФОТИ ФЕЪЛҲОИ ЁРИДИХАНДА ВА ВАЗИФАҲОИ ОНҲО ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Изатзода А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Феълҳои ёридиҳанда дар таркибу ташаккул ва алоқаманд кардани феълҳои забони англисӣ нақши муҳиме доранд, зеро онҳо дар сохтани тамоми замонҳои феъл, бар истисноии шаклҳои тасдиқии замони ҳозира ва гузаштаи феъл хизмат мекунад. Онҳо маъноии мустақил надошта, танҳо маъноҳои гуногуни грамматикиро ифода мекунад, ки нишондиҳандаҳои замон, шахсу шумора, тарз ва ғайраҳо ба шумор мераванд. Худи амал бо феълҳои маънодор ифода ёфта, дар якҷоягӣ бо онҳо кор фармуда мешавад.

Зикр кардан ба маврид аст, ки феълҳои ёридиҳандаи забони англисӣ феълҳои мебошанд, ки маъноии мустақил надоранд ва барои ташкили шаклҳои мураккаби феъл хизмат мекунад. Ба ин феълҳо асосан дохил мешаванд: феълҳои **to be, to have, to do, shall (should), will (would)**. Онҳо чуноне ки қайд кардем дар таркибу ташаккул ва алоқаманд кардани феълҳои забони англисӣ нақши муҳиме доранд, зеро онҳо дар сохтани тамоми замонҳои феъл, бар истисноии шаклҳои тасдиқии замони ҳозира ва гузаштаи феъл (Present ва Past Indefinite) хизмат намуда, танҳо маъноҳои гуногуни грамматикиро ифода мекунад, ки нишондиҳандаҳои замон, шахсу шумора, тарз ва ғайраҳо ба шумор мераванд. Худи амал бо феълҳои маънодор ифода ёфта, дар якҷоягӣ бо онҳо кор фармуда мешавад.

Махсусияти хоси феълҳои ёридиҳандаи забони англисиро забоншиносон К.Н. Качалова ва Е.Е. Израилевич дар китобашон “Практическая грамматика английского языка” ба таври зайл баён намудаанд: “Дар асл феълҳои ёридиҳанда ба худ зада қабул намекунад: “**I am 'tired,**” said Miss Havisham (CH. Dockens, Great expectation, p. 72). “Ман хаста **ҳастам,**” – гуфт хонум Хавишам. She **has 'known** him only a fortnight (Jane Austen, “Pride and Prejudice” c. 14). - Ҷейн ўро ҳамагӣ ду ҳафта **мешиносад.**

Аммо ногуфта намонад, ки баъзе истисноҳое ба назар мерасанд, ки феълҳои ёридиҳанда дар он ҳолатҳо ба худ зада қабул мекунад:

а) ҳангоми иваз кардани феъли маънодор бо мақсади роҳ надодан ба такрори худи феъл: “**Why, you don't** mean to say, ...” began my sister. “**Yes I 'do,** Mum,” said Pumblechook; but wait a bit. (CH. Dockens, Great expectation, p. 125). “**Чаро шумо гуфтани нестед,** ...” - шуруъ кард хоҳарам. “**Бале, гуфтаниям** Модар, каме сабр кунед” - гуфт Памбличук (Тарҷумаи муаллиф).

б) вақте ки гӯянда маъноии амалеро, ки бо феъли маънодор ифода шудааст, таъкид кардан мехоҳад: **But I 'have** done it. - Аммо ман онро иҷро **кардам** [8, с. 194 - 195]

Таснифоти феълҳои ёридиҳандаи забони англисиро забоншинос Усмонова Муҳайё дар диссертатсияи худ бо номи “Глагол-связка в таджикском и английском языках”, ки дар муқоиса омӯхтааст, чунин гурӯҳбандӣ кардааст: “Ба гурӯҳи феълҳои ёридиҳанда чудо мешаванд **феълҳои модалӣ, бандакҳои хабарӣ** ва худи **феълҳои махсуси ёридиҳандаи таркибҳои феъли месохтагӣ**, ки барои ташаккули шаклҳои грамматикии феълҳои дигар хизмат мекунад. Дар вақти тасниф намудани феълҳо на танҳо маъноии луғавӣ, балки вазифаи онҳоро низ ба назар гирифтани лозим аст, ки ин махсусияти феълҳои ёридиҳанда ба

ҳисоб меравад” [Усмонова М., 2016]. **1. She could not afford** to have this third. – Вай имкони гирифтани ин сеюмиро надошт (Тарчумаи муаллиф). **2. Mrs. Morel was alone**, but she **was used** to it. – Хонум Морел **танҳо буд**, аммо ба ин **одат карда буд** (Lawrence D. H., Sons and Lovers pp. 9-10).

Дар ду мисоли аввал феъли модалии “**can**”, ки дар шакли “**could**” (could not afford) омадааст ва дар мисоли дуввум феъли якумаш, яъне бандаки хабарии “**was**” (was alone) маънои луғавии заиф дошта, феъли дуёми мисоли мазкур, яъне феъли ёридиҳандаи “**was**” (was used) аз маънои луғавӣ пурра холист ва ифодагари маъно нест. Аз ин лиҳоз аст, ки ҳамаи ин намуди феълҳои ёридиҳадаро аз ҷиҳати таснифоти семантикӣ як хел фарз намуда, якҷоя кардан ғайриимкон аст. Чунки дар ду вариантҳои аввал феълҳо то андозае маънои луғавии худро нигоҳ дошта, онҳоро метавон ба як гурӯҳ баъзан ворид сохт, лекин варианти сеюмро не, чунки он маъноеро баёнгар нест ва танҳо барои ифодаи дигар феъл ёрӣ мерасонад.

Бо дар назар дошти вазифаҳояшон, феълҳои мисолҳои якуму варианти аввали мисоли дуёмро метавон феълҳои ёрирасон (служебные глаголы) номид, ки аз ҷиҳати семантикӣ ва функционалӣ онҳо ду навъ мешаванд: феълҳои модалӣ («**can – тавонистан**», «**may – тавонистан**, мумкин», «**must – бояд**», «**to need – хостан**», «**ought – бояд**») ва бандакҳои хабарӣ (“**to be – будан**, ҳаст (аст)”, “**to become – шудан**, гардидан”, “**to seem – намудан**”, “**to remain – намудан**”, “**to get – шудан**, гардидан”). Аммо феъли намунаи сеюм бошад, ҳамчун феъли ёридиҳанда (вспомогательный глаголь) номида мешавад, зеро он танҳо вазифаи яххелаи морфемаи шаклгирандаро иҷро мекунад халос. Аз ин ҷост, ки ин навъи феъли ёридиҳандаро, инчунин, морфемаи шаклсоз низ меғӯянд: «**to be – будан**», «**to have – доштан**», «**to do – кардан**», «**shall – бояд**», «**will – хостан**».

Қобили зикр аст, ки бархе аз феълҳои ёридиҳанда ҳамзамон метавонад чандин вазифаро иҷро кунад ва ё худ ҳам ба ҳайси феълҳои модалӣ ва ҳам ба ҳайси феълҳои ёридиҳанда омада тавонанд. Барои мисол, феълҳои ёридиҳандаи **to be**, **to have**, **shall (should)**, **will (would)** – и забони англисӣ ва феълҳои тоҷикии “**будан**”, “**шудан**” ва “**хостан**” дар баъзе мавридҳо маънои модалии ифодакунандаи зарурият, матлуб ва нияти иҷроӣ амалеро доштанро доранд. Ҳамзамон феълҳои ёридиҳандаи **to be**, **to have**, **to do** ба сифати феълҳои мустақил низ истифода бурда мешаванд: **to be** - будан, **to have** - доштан ва **to do** - иҷро кардан.

Феъли ёридиҳандаи “to be”. Ин феъл дар забони англисӣ феъли серистеъмол ба ҳисоб рафта, вазифаҳои гуногунро ба худ касб мекунад. Феъли “**to be**” эквиваленти тоҷикиаш “**будан**, **ҳаст (аст)** ва **мебошад**” буда, баръакси дигар феълҳои забони англисӣ аз ҷиҳати шахсу шумора тасриф шуда, тағйир меёбад. Дар замони ҳозираи номуайяни (Present Indefinite Tense) он барои шахсони 1-ум ва 3-юм шаклҳои алоҳида дорад: I **am**, he (she, it) **is**, we (you, they) **are**. Дар замони гузашта бошад, шумораи танҳо ва ҷамъи он шаклҳои гуногунро, новобаста аз шахс доро аст: I (he, she, it) **was** ва we (you, they) **were**.

Шакли саволии феъли **to be** чӣ дар замони гузашта ва чӣ дар замони ҳозираи номуайян дар аввал, яъне дар оғози ҷумла меояд: **Am I? Were they?** Ҳангоми инкор бошад, он бо ҳиссаҷаи инкории “not” ифода меёбад, ки пас аз феъли ёридиҳандаи to be меояд: she **is not** (isn’t), you **were not** (you’re not). Феъли to be танҳо ду замон, замони ҳозираи давомдор (Present Continuous Tense) ва замони гузаштаи давомдор (Past Continuous Tense) дорад, ки асосан барои сохтани замони тарзи мафъулии мувофиқи феъл хизмат мекунад ва ҳамзамон он барои ифодаи замони мутлақи давомдор истифода бурда намешавад [Качалова К. Н., 2000, с. 195].

Чуноне ки аллакай қайд намудем, феъли **to be** вазифаҳои гуногунро иҷро намуда, сермахсултарин феъл ба ҳисоб меравад. Дар навбати худ метавонад ҳам ба вазифаи бандаки хабарӣ, феъли модалӣ, ҳам чун феъли ёридиҳанда ва ҳам ба ҳайси феъли маънодор ояд. Масалан: **1. We were** to start at dawn. – Мо **бояд** субҳи барвақт оғоз мекардем. **2. There was** no breathing-space between the day and the night – Байни шабу рӯз ҳеҷ фосилаи нафасгирӣ **набуд**. (Th. Haggard, p. 101) . **3. “He is a fool,”**- said Paul. - “**Ӯ аблаҳ аст**”, - гуфт Павлус. **4. I am driving** with father – Ман ҳамроҳи падарам мошин **ронда истодам**. (Lawrence D. H., Sons and Lovers pp. 283-285).

Дар мисоли аввал феъли “were” дар шакли замони гузашта, шахси якуми шумораи чамъ омада, дар чумла вазифаи модалиятро иҷро карда, боистанро (**бойд**) ифода мекунад. Варианти дуум, яъне феъли “was” бошад, феъли мазкурро ҳамчун феъли маънодор нишон медиҳад, ки чиҳати маъноӣ (**набуд**) касб кардани худро инъикос мекунад. Дар мисоли сеюм ба вазифаи бандаки хабарӣ истеъмом шуда, шакли замони ҳозираи давомдор, шахси сеюми шумораи танҳои “is”, варианти тоҷикиаш бандаки хабарии “act” ба ҳамин вазифа кор фармуда шудааст. Дар мисоли охирин бошад, феъли “am” (**истодаам**) ҳамчун ёвар дар таркиби феълӣ омада, вазифаи ёридиҳандагиро иҷро намудааст. Яъне ду чузъи таркиби феълӣ ба ҳамдигар тобеъ шуда, тавассути феъли ёридиҳанда шаклу замони муайянеро ташкил додаанд ва ба вазифаи ёридиҳандагӣ кор фармуда шудааст.

Феъли ёридиҳандаи “to have”. Ин феъл низ ба мисли феъли to be нисбат ба феъли “доштан” – забони тоҷикӣ сермазмунтар аст. Дар он ба мисли феъли to be имконияти васеи амал бар дӯш аст ва дар навбати худ вазифаҳои зиёдро анҷом медиҳад. Феъли мазкур дар замони ҳозира дорой шаклҳои “have” ва “has” (**have** барои шахси якум ва дууми шумораи танҳо ва ҳамаи шахсони шумораи чамъ (I (you, we, they) have) истифода шуда, **has** бошад, танҳо барои шахси сеюми шумораи танҳо (he (she, it) has) кор фармуда мешавад. Дар замони гузашта бошад, он барои тамоми шахсҳо танҳо шакли “had” – ро дорад.

Шаклҳои саволӣ ва инкорӣ феъли **to have** дар замони гузашта ва ҳозира бе феъли ёридиҳандаи **to do** ва ё бо феъли **to do** вобаста ба маъноаш, ки дар он феъли to have ҳамчун феъли маънодор истифода мешавад, меояд. Масалан: **Haven't** you settled the bills yet? ‘No. I **haven't had** a chance.’ [Mamadnazarov A., Temurmaliq – tajik people's hero, p. 20]. – Оё шумо то ҳол пардохти ҳисоботро ҳал накардед? Не, фурсаташро надоштам. **Have** you seen Nose? ‘I **haven't,**’ said Mrs. Morel (Lawrence D. H., Sons and Lovers, p. 45). – “Шумо Хосеро дидаед?”, - як зани қадпасте аз он тарафи роҳ чег зада. “Не, надидам” – гуфт хонум Морел (Тарҷумаи муаллиф).

Вазифаҳои феъли мазкур дар забони англисӣ ба таври назаррас аст ва метавонад дар навбати худ ба вазифаҳои **феъли мустақил, феъли ёридиҳанда, ҳамчун модалият** ва ҳатто баъзан чун **бандаки хабарӣ** низ ояд. Ҳамчун феъли мустақил эквиваленти тоҷикиаш феъли “доштан” буда, он ба маънои соҳиб будани чизе ва ё дар ихтиёр доштани худ кор фармуда мешавад. Дар замони ҳозира феъли **to have** инчунин баъзан дар шакли **have got** инъикос меёбад, махсусан ҳангоми ки пурқунанда бо ҷонишинҳои шахсӣ ишора ифода карда шуда бошад. Барои мисол, **she has – she has got (she's got), we have – we have got (we've got)**. Қобили қайд аст, ки ин шакли феъли мазкур дар замони гузашта кам ба назар мерасад.

Вазифаи ёридиҳандагиро иҷро кардани феъли to have бараъло назарас аст. Чунки бештарини вазифаи он ифодаи ёвари он ба шумор меравад. Тавассути ин вазифа феъли мазкур барои сохтани замон, тарз, сиға ва намудҳои феъл, махсусан замонҳои тарзи перфектӣ, ки бо структураи сифати феълӣ замони гузашта мувофиқат мекунад, истифода мешавад. 1. **‘Has** my dad come?’ he asked. ‘You can see he **hasn't,**’ said Mrs. Morel, cross with the futility of the question. – “Падарам **омаданд?**”, - пурсид вай. “Чӣ хеле ки мебинед, **наомадаанд**” - посух дод хонум Морел ба саволаш беаҳамиятӣ зоҳир намуда гузашта [21, p. 96]. 2. Vasil **has not finished** praying yet. – Восил ҳанӯз аз намоз **фориг нашуда буд** [16, с. 94]. 3. Once time, when Yazak **had finishing** his travels in Mavarannahr, with Qutayba's permission he went to Balkh. – Вақте ки Язак баъд аз **тамом кардани** сафарҳои Мовароуннаҳр бо рухсати Қутайба ба Балх рафт, Қутайба аз рухсат доданаҳ пушаймон шуд [16, с. 90].

Дар мисоли аввал истифодаи феъли ёвари “has”, ки ҳамчун феъли ёридиҳанда барои сохтани чумлаи саволӣ ва ифодаи замони ҳозира хизмат кардааст, ба мавқеъ омадааст. Чуноне ки аз тарҷума маълум аст, он дар рафти баргардон (**омаданд**) тарҷума нашудааст ва танҳо ифодагари замонро ҳолат аст. Феъли таркибии “has not finished” дар шакли инкорӣ ифода ёфта, барои инъикоси сифати феълӣ замони гузашта ба роҳ монда шудааст. Эквиваленти тоҷикиаш бошад, “**фориг нашуда буд**” тарҷума шуда, пуррақунандаи маънои феъли асосиро баёнгар аст. Дар мисоли сеюм феъли мазкур дар шакли “**had finishing**”, яъне давомдор дар замони гузашта акс ёфта, тарҷумаи “**тамом кардани**” – ро ба худ касб кардааст.

Қобили зикр аст, ки махсусияти муҳимми феъли мазкур ин шакли перфектӣ сохтани он ба ҳисоб меравад. Ба ақидаи А. И. Смирнитский перфект категорияи махсуси грамматикиро (вобаста ба ҳудуд ва замон) ифода менамояд, ки онроо категорияи нисбияти замонӣ меноманд [9, с. 125]. Ифодаи ин шакли феълӣ албатта, ки бо ёрии феъли ёриидшандаи to have, ки маъноеро инъикос намекунад, сохта мешавад: **to take – to have taken, to write – to have written** ва монанди инҳо.

Ҳамзамон зикр намудем, ки феъли мазкур ба вазифаи модалият ва бандак – феъл дар таркиби хабари таркибии феълӣ низ меояд. Акнун ин гуфтаҳо бо овардани мисолҳо дурусттару аниқтар шарҳ хоҳем дод. Масалан: 1. As a result, the news of Temur Malik's homecoming was spread in the city. Temur Malik **had to leave** the island. – Дар натиҷа хабари омадани Темурмалик дар шаҳр овоза шуд ва **ӯ маҷбур шуд**, ки аз ҷазира сафар кунад (Mamadnazarov A., Temurmaliq – tajik people's hero, с. 73). 2. **To have dinner** – хӯроки нисфирӯзӣ хӯрдан, **to have a talk** – суҳбат кардан, **to have a rest** – истироҳат кардан ва ҳаммонанди инҳо.

Дар мисоли аввал феъли **“had to leave”** ҳамчун феъли таркибӣ маҳсуб ёфта, ҷузъи таркибии **had** – и он ба вазифаи модалият (**маҷбур шуд**) омадааст. Яъне, он ифодагари маънои маҷбурият, чора надоштанро шарҳ додааст. Дар таркибҳои мисоли дуюм бошад, феъли мазкур ба сифати бандак – феъл омада, хабари таркибии феълиро ҳамчун як ҷузъ аз он шарҳ медиҳад.

Феъли ёриидшандаи “to do”. Шаклҳои феъли **“to do”** дар замони ҳозира барои шахси якум ва дуҷуми шумораи танҳо, инчунин барои тамоми шахсони шумораи ҷамъ низ **“do”** буда, барои шахси сеҷуми шумораи танҳо **“does”** мебошад. Барои ифодаи замони гузашта бошад, барои ҳамаи шахсони хоҳ шумораи танҳо ва хоҳ ҷамъ шакли **“did”** – ро мегирад. Замони ояндаи он тавассути феъли ёриидшандаи **“will”** пеш аз феъли to do сохта мешавад. Шаклҳои инкории он низ бо ёрии ҳиссаҷаи инкории **“not”** инъикос мегардад, масалан **do not (don't), does not (doesn't)** ва **did not (didn't)**.

Ин феъл аслан ба ду вазифа омада метавонад: аввал ба вазифаи феъли маънодор ва дуввум ба вазифаи ёриидшандагӣ. Муодили забони тоҷикиаш **“кардан”, “ичро кардан”** мебошад. Феъли мазкур дар ҳолатҳои зерин ҳамчун феъли ёриидшанда кор фармуда мешавад: 1) барои ифодаи шаклҳои саволӣ ва инкории замони ҳозира ва гузаштаи тамоми феълҳо (бар истиснои феълҳои модалӣ ва ёриидшанда): **“Didn't you buy the furniture for Walter?” she asked.** – “Оё шумо барои Уолтер мебел **нахаридед**”, – пурсид вай [21 p. 20]. His prison **did not have** a house, balcony and or any other building with a roof. – Зиндони **ӯ** хона, айвон ва дигар бинои сакфдор **надошт** [16, p. 95].

2) Барои ифодаи инкор кардани сифаи амрӣ: **Do not trust** your secret to anybody, As I have seen spies who shared meals with me. – **Манеҳ** дар миён роз ба ҳар касе, Ки ҷосус ҳамкоса дидам баче (Mamadnazarov A., Temurmaliq – tajik people's hero, с. 72). Ҳамзамон, шаклҳои инкори сифаи амрӣ барои феълҳои **“to be”** ва **“to have”** низ тавассути феъли ёриидшандаи **“to do”** амалӣ мешавад. 3) барои баланд бардоштани маънои амале, ки ҳамчун феъли маънодор дар шакли тасдиқии замони ҳозира ва гузаштаи номуайяни ифода шудааст. Дар ҳолатҳои зерин, феъли to do ҳамчун ёриидшанда дар замони ҳозира пеш аз феъли маънодор дар шакли do ва does (she, he ва it) ва дар замони гузашта дар шакли did омада, феъли маънодор дар шакли масдарӣ инъикос меёбад: - I am sorry you don't know my brother. – But I **do know** him. – Мутаасифам, ки шумо бародари маро намедонед. Аммо ман - ку **ӯро мешиносам**.

4) Барои тақвият бахшидани дархости худ барои ифодаи шакли сифаи амрӣ, ки феъли ёриидшандаи do дар ҷунин мавридҳо метавонад пеш аз феълҳои **“to be”** ва **“to have”** низ истифода шавад: **Do write** me a few lines. – **Хоҳишан** чанд мисрае ба ман **нависед**. **Do have** another cup of tea. – **Марҳамат**, як пиёла ҷойи дигар **нӯшед** [6, с. 204 - 205].

Ба вазифаи феъли маънодор ба маънои **“анҷом додани коре”, “ичро кардан”** феъли to do метавонад инчунин бо феъли ёриидшанда низ ояд: ‘I **don't** know how you **do** it,’ said Mrs. Morel. – ман ҳеч намефаҳмам, ки шумл ин корро чӣ тавр мекунад (Lawrence D. H., Sons and Lovers, p. 46). Дар ҷумлаи мазкур феъли аввал (**don't**) ҳамчун феъли ёриидшанда омада,

барои инкор ва баёни замони ҳозираи феъли мустақили **know** хизмат мекунад. Варианти дуом бошад (**do**), чун феъли маънодор инъикоси шуда, маънои **“ичро кардан”** - ро медиҳад.

Хулоса, донистану дуруст ба кор бурдани феълҳои ёридиҳандаи забони англисӣ барои сохтору таркиби дурусти ҷумлаҳо ба роҳ мондан ва ифодаи амиқу дурусти мақсади баёншуда кӯмак мерасонанд. Ҳар як омӯзандаро зарур аст, ки ҳангоми мутолиаи матнҳо ва ё умуман дар рафти тарҷумаи феълҳои ёридиҳанда ва ё қоидаҳои грамматикӣ ба маъно ва сохтори онҳо ҷиддӣ назар намуда, аҳамияти махсус диҳанд.

АДАБИЁТ

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик, ҷилди П. Душанбе: «Дониш», 1986. - 372 с.
2. Джамшедов, П. Очеркҳо оид ба типологияи забони англисӣ ва тоҷикӣ / П. Джамшедов, С. Мухторова, К. Усманов. – Душанбе, 1984. – 175 с.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. (Лексикология, фонетика, морфология), Нашриёти “Маориф”, Душанбе, 1982. – 465 с.
4. Камянова, Татьяна Григорьевна, English Grammar. Грамматика английского языка: теория и практика. Часть 1. Теоретическая грамматика / Татьяна Камянова. — Москва : Эксмо, 2017. — 768 с.
5. Качалова К. Н., Израилевич Е. Е., Практическая Грамматика Английского языка: Учебник / К.Н. Качалова. – Б., 2000. – 672 с.
6. Крылова И. П., Крылова Е. В., Английская грамматика для всех: Справ. Пособие /И.П. Крылова, Е.В. Крылова. – М.: Высш. Шк., 1989. – 271 с.
7. Қосимова, М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X) / М. Н. Қосимова. Душанбе, 2003. – Ҷ. 1. - 490 с.
8. Норматов М. Забоншиносии умумӣ. / М. Норматов. - Душанбе: Маориф, 1991. - 160 с.
9. Расторгуева Т. А., История английского языка: Учебник / Т. А. Расторгуева. – 2 – е изд., стер. – М. : ООО «Издательство Астрель»: «Издательство АСТ», 2013. – 348, [4] с.
10. Саиди Ҳалимиён, Феъл (Куниш) / (Дастури таълимӣ): Душанбе, 2013, - 129 с.
11. Усмонов К. Грамматикаи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / К. Усмонова. – Хучанд: Нури маърифат, 2017. – 372 с.
12. Усмонова М. Н. Английский глагол «to be» и его таджикские соответствия/М.Н. Усмонова// Ученые записки ХГУ имени Б. Гафурова, №4 (45). – Худжанд, 2014. с. 199-205
13. Усмонова М. Н. Глаголе «to be» и его в таджикские и эквиваленты /М. Н. Усмонова// Сборник научных трудов преподавателей факультета иностранных языков Худжандского государственного университета имени Б. Гафурова. Худжанд, 2015. - с. 75-77 (на тадж.яз)
14. Усмонова М. Н. О Глаголы-связки таджикских и английских языков и их признаки/ М. Н. Усмонова// Успехи современной науки №4, том 4. – Белгород, 2016. – с. 114-115
15. Belyaeva, K. M. Establishment and development of link-verbs in English: Brief synopsis of thesis (prepared by candidate) 10.01.01/ К.М. Belyaeva. - L., 1954. – 21 p.
16. Айни, Садриддин. Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик. Исёни Муқаннаъ. Тарҷума ба забони англисӣ ва сарсухани профессор Абдусалом Мамадназаров. – Душанбе: ЭР-граф, 2022. – 156 с.
17. Dickson, Ch. American Notes /Ch. Dickson.- М.: Foreign Languages, 1950.-256p.
18. Dickens Ch., Great expectation / МК Publication: sec. ed. – August 2021. – 580 p.
19. Haggard, H. King Solomon’s Mines / H. Haggard. - М.: Progress publishers, 1972. - 224 p.
20. Jane Austen, Pride and Prejudice. 2008. – 210 p.
21. Lawrence D. H., Sons and Lovers. 2008. – 641 p.

ТАСНИФОТИ ФЕЪЛҲОИ ЁРИДИҲАНДА ВА ВАЗИФАҲОИ ОНҲО ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур мавзӯи таснифоти феълҳои ёридиҳанда ва вазифаҳои онҳо дар забони англисӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф дар мақола феълҳои ёридиҳанда ва вазифаҳои онҳоро дар забони англисӣ бол мисолҳо шарҳ дода, эквиваленти онҳоро дар забони тоҷикӣ овардааст.

КАЛИДВОЖАҲО: феълҳои ёридиҳанда, феъл, эквивалент, феълҳои модалӣ.

КЛАССИФИКАЦИЯ ВСПОМОГАТЕЛЬНЫХ ГЛАГОЛОВ И ИХ ФУНКЦИЙ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье рассматривается тема классификации вспомогательных глаголов и их функций в английском языке. В статье автор на примерах объясняет вспомогательные глаголы и их функции на английском языке и приводит их эквивалент на таджикском языке.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: вспомогательные глаголы, глагол, эквивалент, модальные глаголы.

CLASSIFICATION OF AUXILIARY VERBS AND THEIR FUNCTIONS IN THE ENGLISH LANGUAGE

This article discusses the topic of classification of auxiliary verbs and their functions in English. In the article, the author explains auxiliary verbs and their functions in English with examples and gives their equivalent in Tajik.

KEYWORDS: auxiliary verbs, verb, equivalent, modal verbs.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Изатзода Аҳдия* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети забонҳои Осӣ ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **985515409**.

Сведения об авторе: *Изатзода Ахдия* – Таджикский национальный университет, магистр факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **985515409**.

Information about the author: *Izatzoda Ahdiya* – Tajik National University, master`s student of the Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **985515409**.

ГОНЧАРОВСКАЯ ВЕРСИЯ НИГИЛИЗМА. ОБРАЗ МАРКА ВОЛОХОВА

Мусаямов К.

Таджикский национальный университет

В 1869 году в журнале «Вестник Европы», а в 1870 году отдельным изданием был опубликован роман И.А. Гончарова «Обрыв», одним из центральных образов которого является образ Марка Волохова — человека, не называющего себя нигилистом, но следующего нигилистическим принципам. Гончаров, сторонник консервативных взглядов, ввел образ Волохова в роман с целью изобличить нигилизм, показать не только его несостоятельность, но и низкий культурный уровень, его угрозу для молодых умов. В городе у Волохова плохая репутация: Марк берет деньги в долг и не отдает их, входит в дом принципиально через окно, собирается затравить собаками полицмейстера. Сам он при встрече с Райским не без гордости именуется Стенькой Разиным. Изначально его характеристика построена так, что читатель воспринимает Марка как хулигана и бездельника. Речь о нем заходит сначала в третьем лице. Выясняется, что Волохов — «...пятнадцатого класса, состоящий под надзором полиции чиновник, невольный здешнего города гражданин!» [1, 44] Гончаров не обращается в романе «Обрыв» к политико-экономическим идеям нигилистов: они, судя по всему, кажутся ему несовместимыми с реалиями русского быта. Недаром во всем городе, куда сослан Марк, нашелся лишь один его последователь — подросток-гимназист, который и поплатился за запрещенные книги (его высекли). Гончаров сосредоточился на этических вопросах, касающихся сферы повседневных отношений между людьми. Политические взгляды Волохова практически не изложены в романе; Марк звал Веру к «новому делу», но к какому — неизвестно. Можно отметить то, что в «Обрыве» ведется не столько критика «новой правды», сколько ее полное отвержение, отказ от учения — материалистического, социалистического, революционного. Внешний портрет Марка дан глазами Райского: «...лет двадцати семи, сложенный крепко, точно из металла, и пропорционально. Он был не блондин, а бледный лицом, и волосы, бледно-русые, закинутые густой гривой на уши и на затылок, открывали большой выпуклый лоб. Усы и борода жидкие...» [1,44]. Лицо у героя — дерзкое и как будто выходит вперед, худощавое. У. Марка большие, цепкие кисти рук, а взгляд — холодный и небрежный ко всему. Описание Волохова напоминает нам какого-то не то зверя, не то зверька: «Сжавшись в комок, он сидел, неподвижен, но под этой неподвижностью таилась зоркость, чуткость и тревожность» [1,45]. Уже в данном описании угадывается отношение автора к герою и к нигилистам: Гончаров нарочито лишает образ Марка не просто аристократических черт, но и цивилизованности; при этом сходство героя с волком имеет двойственное значение — не то опасность и хищность, не то дикость и замкнутость. Большой лоб говорит о наличии ума, но при этом цвет его волос не определен: в его описании не чувствуется породы. Вполне закономерно предположить, что в некотором роде Райский является рупором идей Гончарова в отношении Волохова. Вся суть природы Марка, его образ жизни отображены во впечатлениях Бориса: «...витают, как птица или бездомная, бесприютная собака без хозяина, то есть без цели! Праздный ли это, затерявшийся повеса, заблудшая овца, или...» [2, 45]. Птица — символ высоты и свободы, но в то же время герой

сравнивается и с бродячей собакой; таким образом, получается, что место Марка в обществе не определено, он лишний: Волохов лишен возможности свободного полета, лишен дома, а главное — у него нет цели. А, по мнению Гончарова, ничтожность «волоховщины» именно в отсутствии цели, смысла. Вероятно, Гончаров осуждает стремление некоторых представителей молодого поколения к особому мнению и считает это плевком в сторону традиций, «отцов»: Гончаров хочет показать, что соблюдение традиций — это не старомодно и не скучно, именно в них — вся сила жизни, ее смысл. Вполне закономерно, что у Волохова демократичный стиль общения, и это соответствует нигилистическим принципам, но, в виду карикатурности, эта простота граничит с развязной, грубой манерой: «Философ! Отворяй! Слышишь ли ты, Платон?» — говорил он Козлову, пытаясь пробраться в его дом. Его поведение порой не просто озорное, а, скорее, напоминающее цирковое представление: это заметно по тому, как, представляясь Борису, он «вскочил с кресел и, став в церемонную позу, расшаркался перед Райским». Марк полостью отрицает господствующее миропонимание [религию, авторитеты, традиции] и в противовес ему уверенно провозглашает естественнонаучные материалистические взгляды. У него есть и определенные гражданские идеалы, судя по всему, социалистические, и он считает, что возможно осуществить этот идеал тотчас вслед за уничтожением «старой жизни». Безусловно, в Марке есть ряд положительных черт: это гордость, независимость, привязанность к друзьям [например, то, как он ухаживал за Козловым, когда тот болел]; и они роднят его с бабушкой Татьяной Марковной, которой он, против собственной воли, симпатизирует. Даже нигилист Волохов признает величие Бережковой — помещицы, которая, по мнению самого Гончарова, являет собой основу и силу русского общества. Волохов презирает внешнюю благопристойность дворянского «общества» из принципа, видя в ней проявление авторитарности и чиновничества, а на деле нарушает всякую благопристойность пугает людей ружьем и собаками, лазает в чужие дома через окна Писатель «окарикурирует» этого «волка», сводя его образ к дурашливому озорнику. Так, он нарушает закон о правдивости изображения, которому сам и считал должным следовать. Особое место в романе занимает тема любви. Несмотря на безграничную любовь, героиня не способна разорвать с традициями, которым, что немаловажно, она следует осознанно. В диалоге с Волоховым Вера говорит словами самого автора: «Всё отрицать, порицать, коситься на всех... Гордость это или тоже рисовка, позированье, новый образ воспитания «грядущей силы»...» [1. 37]. Любовь Веры находится высоко над тем образом Марка, который он сам для себя «строит». Она опасается за него, всерьез пытается отговорить от образа жизни, который герой ведет, и в то же время несерьезно относится к его «роли». Это сходится со взглядами автора: Гончаров и насмехается над нигилистами, и в то же время испытывает некоторые опасения насчет этой «эпидемии». Интересно, что и Марк в определенный момент, рьяно отстаивающий свои взгляды, всё-таки готов к венчанию с Верой. Так, автором показана сила традиции, побеждающая любую оппозицию. Если допустить, что Гончаров действительно не столько хотел изобличить демократически настроенную молодежь 1860-х годов в лице Волохова, а лишь указать на немногочисленную «прослойку», страдающую от «волоховщины», то уместно дать определение «волоховщине». Вероятно, речь идет не столько об идеологии, сколько о явлении, закравшемся в умы юношей, неподготовленных провинциальным бытом к этой перемене в своем мышлении. «Волоховщина» — это, прежде всего, бесцельность и безразличие к тем условиям, на которых строится жизнь. Нет ничего похвального в том, как одевается и где спит Марк [особый негатив исходит из уст Райского, когда последний в мыслях называет его «цыганом»]. Отличия Марка от других ограничиваются скорее внешними атрибутами жизни и играют не в его пользу. Ошибочно утверждать, что Волохов — отрицательный герой, скорее, «пустой», если говорить о содержательности его действий. Впрочем, эта «пустота» во многом объясняется тем, что в окончательной редакции «Обрыва» многое было вычеркнуто самим Гончаровым, в результате чего образ получился неоднозначный и неполный. Интересно, что и Марк в определенный момент, рьяно отстаивающий свои взгляды, всё-таки готов к венчанию с Верой. Так, автором показана сила традиции, побеждающая любую оппозицию. Если допустить, что Гончаров действительно не столько хотел изобличить демократически настроенную молодежь

1860-х годов в лице Волохова, а лишь указать на немногочисленную «прослойку», страдающую от «волоховщины», то уместно дать определение «волоховщине». Вероятно, речь идет не столько об идеологии, сколько о явлении, закравшемся в умы юношей, неподготовленных провинциальным бытом к этой перемене в своем мышлении. «Волоховщина» — это, прежде всего, бесцельность и безразличие к тем условностям, на которых строится жизнь.

Таким образом, мы не можем говорить о «полноценности» Волохова как представителя нигилистических взглядов, они присущи ему скорее в морально-бытовом плане. Мы можем отметить лишь чрезмерно аскетичный и «бродячий» образ жизни Марка, его максимальную непритязательность в отношении условий проживания. Он способен легко найти общий язык с простым народом, но это не дает ему преимущества перед Базаровым: он нигде не выказывает готовности действовать во благо крестьян.»: Марк в ней не раскрывается как персонаж, он просто носитель позиции, враждебной самому автору. Как известно, Гончаров этой историей, закончившейся падением Веры, хотел подчеркнуть вредоносный характер новых идей. Безусловно, способы изображения разными авторами героя-нигилиста обусловлены, в первую очередь, их различными идейными позициями. Тургенев был убежденным либералом-западником, но от многих представителей той или иной группировки его отличала широта мысли и способность к критическому взгляду на жизнь. Именно поэтому он склонен верить в любой порыв, устремленный к совершенствованию общества, будь то порыв либерала или радикала. В этой связи он «рисует» трагический образ. Можно ли говорить о законченности данного Тургеневым образа? Безусловно, можно: автор дает нам столько информации, сколько требуется для целостного понимания персонажа. Этого мы не можем говорить. Ничего подобного нельзя сказать о нигилисте, изображенном Гончаровым. Довольно трудно анализировать образ Волохова с тех же позиций, что и Базарова. Гончаров, болезненно реагирующий на многие общественные явления, рьяно отвергает «новую правду», списав образ с «нигилистов» в провинции, которых, вероятно, скорее уместно сравнивать с образами Ситникова и Кукшиной. Впрочем, и это спорно, потому что Марк наделен не только стремлением эпатировать. Мы уже отмечали, что в его речи и образе в целом есть здоровое зерно, но его Гончаров сознательно умалил по мере того, как росла его неприязнь к демократам.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Гончаров И.А. Обрыв. / И.А. Гончаров. М., 1980.
- 2 Пиксанов Н.К. Роман Гончарова «Обрыв» в свете социальной истории. / Н Пиксанов Н.К. И.А. Гончаров в воспоминаниях современников. Л., 1969. / Н.К Пиксанов. М. 1970.
3. Русская литература XIX –XX веков. В 2 т. Т. I: Русская литература XIX века: Учебное пособие для поступающих в вузы / Сост. И науч. Ред. Б.С. Бугров, М.М. Голубков. М., 2015.
4. Тихомиров С.В. «Отцы и дети» // Литература в школе от А до Я. Энциклопедический словарь-справочник. М., Дрофа. 2006.
5. .Ширинянц А.А. Русское общество и политика в XIX веке: революционный нигилизм // Вестн. Моск. ун-та. Политические науки. № 1. М., 2012.

НУСХАИ НИГИЛИЗМИ ГОНЧАРОВ. ОБРАЗИ МАРК ВОЛОХОВ

Дар мақолаи мазкур мавзуи нусхаи нигилизми Гончаров ва образи Марк Волохов мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Қаърамони асосӣ худро нигилист намегӯяд, балки аз рӯйи принципҳои нигилистӣ амал мекунад. Гончаров, ки худ тарафдори ақидаҳои кӯхнапарастӣ буд, бо тавсифи образи Волохов ноқомии равияи нигилизмро нишон дод.

КАЛИДВОЖАҲО: образ, қаҳрамон, мавзӯ, ҷаҳонбинӣ, муаллиф, нигилизм.

ГОНЧАРОВСКАЯ ВЕРСИЯ НИГИЛИЗМА. ОБРАЗ МАРКА ВОЛОХОВА

В данной статье обсуждается тема Гончаровской версии нигилизма и образа Марка Волохова. Главный герой не называет себя нигилистом, но следует нигилистическим принципам. Гончаров, сторонник консервативных взглядов, ввел образ Волохова в роман с целью изобличить нигилизм, показать его несостоятельность.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: образ, герой, тема, миропонимание, автор нигилизм.

GONCHAROV'S VERSION OF NIHILISM. IMAGE OF MARK VOLOKHOV

This article discusses the topic of Goncharov's version of nihilism and the image of Mark Volokhov. The main character does not call himself a nihilist, but follows nihilistic principles. Goncharov, a supporter of conservative views, introduced the image of Volokhov into the novel in order to expose nihilism and show its failure.

KEYWORDS: image, hero, theme, worldview, author nihilism.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мусаямов Киromуддин* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуоми факултети филологияи рус. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Мусаямов Киromуддин* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса факультета русской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Musayamov Kiromuddin* – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Russian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ПАЙДОИШИ ШЕВАҲОИ ЗАБОНИ АНГЛИСИИ АМРИКОӢ

Сангова Т.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Зикр кардан бо маврид аст, ки бо тақозои замон ва талаботи ҷомеаи имрӯза асосан он забонҳои мавриди омӯзиш қарор мегиранд, ки нуфузи ҷаҳонӣ доранд, дар тамоми ҷаҳон забони муоширати байни миллатҳои гуногун эътироф гардидаанд ва тарақиёти илму техника ва технология маҳз тавассути истифода аз ин забонҳо ба роҳ монда шудаанд. Дар баробари дигар забонҳо, забони англисӣ низ яке аз забонҳои байналхалқӣ ба шумор меравад.

Халқиятҳои зиёди рӯйи замин дар самтҳои гуногуни фаъолиятҳои забони англисиро васеъ истифода мекунанд, бо вучиди ин садҳо миллион одамони миллатҳои гуногун ҳамарӯза бо ин забон менависанд (мисол, танҳо дар Ҳиндустон бо забони англисӣ то се ҳазор газета чоп мешавад). Дар замони муосир ин забон забони тичорат, илм, технологияи информатсионӣ ва албатта забони гуфтугӯӣ ба шумор меравад.

«Умуман дар ҳамаи соҳаҳо ба хусус дар соҳаи иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии ҳаёти инсоният варианти амрикоии забони англисӣ дар рӯйи ҷаҳон паҳн гаштааст». Дар ИМА айни замон адаби бештари истифодабарандагони забони англисӣ зиндагонӣ менамоянд (дар соли 1995 аҳолии ИМА 263057 ҳазорро ташкил меод). Бахусус Амрико дар асри ХХ барои паҳн шудани забони англисӣ саҳми бештар дорад.

Доир ба мавзӯи баррасишаванда, мо аҳамияти хосаро ба масъалаи фарқият ва тафовути забони англисӣ дар Амрико ва дар Бритония на танҳо дар адабиёти махсуси лингвистӣ, балки дар адабиёти машҳур низ мавриди муҳокима қарор хоҳем дод.

Ба ақидаи мо моҳияти масъали мазкурро G.V. Shaw хеле хуб ва ба таври мухтасар шарҳ додааст: «We (the British and Americans) are two countries separated by a common language.» («Мо, бритониҳо ва амрикоӣҳо ду мамоликем, ки бо забони умумӣ ҷудо шудаем»).

Далелҳои нишон доданд, ки ашхоси шинохтаи адабиёти классикӣ нисбат ба ин масъала бетараф набудаанд ва онҳо низ доир ба ин мавзӯ баҳсу мунозироти зиёде доштанд.

Оскар Увайлд (Oscar Wilde) ақидаи худро оид ба варианти амрикоӣ ва бритонегии забони англисӣ чунин пешниҳод намудааст: «The Americans are identical to the British in all respect except, of course, language.» (Амрикоӣҳо бо бритониҳо дар ҳама ҳолат як буда, бо забон фарқ менамоянд).

Дар яке аз тадқиқоти худ забоншиноси амрикоӣ Вебстер «Dissertations on the English language» забони англисии амрикоиро ҳамчун забони мустақил арзёбӣ намуда, баробари варианти амрикоӣ ва англисии забони англисиро қайд намуд.

Бисёре аз нависандагони машҳури амрикоии он замон (Вашингтон Ирвинг, Фенимор Купер, Уолт Уитмен, Марк Твен, О. Генри ва Джек Лондон.) ҷонибдорони омӯзиши забони халқӣ буда, зидди варваризмҳо ва эвфамизмҳо худро меҳисобиданд [2, с.34].

Забони муосири англис аз он забоне, ки се қарн пеш вучуд дошт, фарсахҳо дур аст. Айни замон забоншиносон се гурӯҳро чудо менамоянд: 1) забони англисии куҳна (забони парлумон ва оилаи шохҳо), 2) стандарти қабулшуда (забони васоити ахбори омма), 3) таркибёфта (забони ҷавонон). Ҳангоми муқоисаи ин се типи забони англисӣ, танҳо типии таркибӣ хеле ғаъол буда, таркиби худро аз ҳисоби он ду типии дигар бой мегардонад.

Типии дуҷумро забони англисии «соф» меноманд. Вайро дар макотиби хусусии Eton, Harrow ва дар донишгоҳҳои Лондон (Oxford, Cambridge) дарс мегӯянд. Вай ҳамчун забони классикии адабӣ, ки мо онро дар макотиб меомузем, ба ҳисоб меравад.

Муҳолифат оид ба амалӣ намудани забони амрикоӣ ҳамчун забони мустақил бо сабаби он ба вучуд омад, ки забони муосире, ки амрикоӣҳо бо он ҳарф мезананд, каме аз забони классикии англисӣ фарқ мекунад: дар он тағйиротҳо дар қисмати фонетика, лексика ва ҳатто дар грамматика низ дида мешавад. Назар ба варианти бритонёӣ варианти амрикоӣ хеле осонтар ва фаҳмотар ба ҳисоб меравад. Баҳсҳо низ танҳо атрофи ду лаҳча – лаҳчаи амрикоӣ ва бритонёӣ хеле зиёданд. Барои ҳамин мо кӯшиш менамоем, ки дар қори худ умумият ва фарқияти ин ду лаҳчаро пешниҳод ва баррасӣ намоем. Дар раванди тадқиқот, то ҳади имкон лексика, фонетика ва грамматикаи ин ду лаҳчаро муқоиса намуда, исбот менамоем, ки оё варианти амрикоӣ аз забони англисӣ таркиб ёфтааст ё вай худ забони мустақил ба шумор меравад.

Пеш аз ҳама мо ба фарҳанги тафсири рӯй оварда, ба маъноии вожаҳои «забон» ва «шева» аҳаммият додем.

• **Забон** - ин системаи таърихии овозӣ, лексикӣ ва грамматикӣ мебошад, ки дар майнаи инсонҳо ҷой гирифта, барои фикр кардан ва воситаи алоқа дар байни инсонҳо ба ҳисоб меравад. Ба воситаи забон одамон таърих, фарҳанг ва ҳунарҳои худро барои насли оянда боқӣ мегузоранд;

• **Шева** - ин навъи забони маҳаллӣ ё иҷтимоии як қабила ба ҳисоб меравад, ки вай сохтори грамматикӣ ва таркиби луғавии худро дорад; [10, с.22].

Агар мо ба Амрикои асрҳои XVII – XVIII бар мегаштем, мо қисмати зиёди аҳолии бо забони испанӣ, фаронсавӣ, голандӣ, немисӣ, норвегӣ, шведӣ ва ҳатто бо забони русӣ гапзанандаро мушоҳида менамудем.

Назар ба истиқоматкунандагони Англия дар назди он муҳоҷирин мушқилотҳои дигаре вучуд дошт, яъне онҳоро флора ва фаунаи дигар ихота намуда буд. Дар он ҷо хусусиятҳои дигари инсонӣ, бартариятҳо ва камбудихо вучуд дошта, таърих низ бо дигар роҳ инкишоф меёфт. Забон наметавонист, ки ҳақиқатҳо ва хусусиятҳои ҳаёти амрикоӣҳоро ба худ нагирад ва дар ин натиҷа забон ҳам бо суръат тағйир ёфт.

Айни ҳол забони англисӣ яке аз забонҳои паҳншуда ба ҳисоб рафта, вай на танҳо дар ИМА истифода мешавад. Тасаввур менамоем, ки забони англисии амрикоӣ як забони мустақил буда, онҳо вай бояд таърихи бавучудоии системаи овозӣ ва сохтори ҳосии худро бошад. Ҳамин тавр бояд пайдоиши он дар Амрико, таърихи системаи овозӣ, луғат ва сохтораш дақиқ муайян гардад.

Барои дарёфти маълумот мо ба дастурҳои таърихӣ ва ҷуғрофӣ рӯй овардем. Дар он ҷо мо дарёфт намудем, ки забони англисӣ аввалин маротиба ба Амрико бо ташаббуси муҳоҷирин дар аввалҳои асри XVII паҳн гардида аст. Аввалин муҳоҷирини англис соли 1607 дар қисмати шимолии Амрико муҳоҷир шуда буданд, ки номи шаҳрашон Джеймстаун буд ва он дар ҷои штати Виржиния ҳозира ҷойгир буд. Моҳи ноябри соли 1620 муҳоҷирине, ки бо киштии «Мэйфлауэр» укёнусро убур карданд, шаҳри Плимутро ташкил намуданд.

Аҳолии ин ду минтақа анъанаҳои забонии мухталиф доштанд. Муҳоҷирини Джеймстаун аз қисмати ғарбии Англия аз Сомерсет ва Глостершир буданд, ки онҳо овози [s]-ро баланд талаффуз менамуданд, яъне онҳо Сомерсетро Зомерзет талаффуз менамуданд ва баъд аз садонокҳо низ талаффузи овози [r] аз ҷониби онҳо пайдо гардид. Муҳоҷирини Плимут аз қисмати шарқии Англия (Линколншир, Ноттингемшир, Эссекс, Кент, Лондон) буданд, ки талаффузи овози [r] баъди садонокҳо ҳосии онҳо набуд. Ин фарқияти овози то замони муосир ҷой дорад.

Бо шарофати раванди муқаррарии **ассимилятсия** бисёр оилаҳои муҳочирин дар давоми як-ду пушти худ бо забони англисӣ гапзаниро шуруъ намуданд. Бо вучуди ин забони англисӣ фарогири тамоми фарҳангҳо дар ИМА ба ҳисоб мерафт. Дар ИМА номҳои мавҷуданд, ки то ҳол хусусиятҳои миллии худро гум накардаанд, мисол: испанӣ - **Rodolfo, Dolores** в.ғ., италиявӣ - **Antonio, Niccolo, Paolo** в.ғ., португалӣ-**Mario, Manuel, Raul** в.ғ., немисӣ - **Rupert, Rudolf** в.ғ.;

Боз забони англисии қисмати шимолии Амрико аз ҳисоби иқтибосҳои аз забони хиндуй воридашуда бой шуда буд. Онҳо ин иқтибосотро ҳангоми мушоҳидаи баъзе растаниҳо ва ҳайвонҳои ношинос истифода менамуданд:

❖ **hickory** - финдик, ё **persimmon** - хурмо), (**raccoon** - ғул, **woodchuck** - суғури бешағӣ); фонди луғавии онҳо аз ҳисоби дигар забонҳо низ инкишоф меёфт, масалан аз забони фаронсавӣ «**chowder**» - намудҳои ордоба, «**prairie**» - прерия; аз забони ҳоландӣ «**scow**» - шаланда, қайқча, «**sleigh**» - чанна. Бисёр калимаҳои ҳангоми ифодаи ибораҳо сохта мешуд, мисол, «**backwoods**» - хилватҷой, «**bullfrog**»- қурбоқа [10, С.90].

Боз ақоиде мавҷудааст, ки агар муҳочират ба Амрико ду-се қарн пештар сурат мегирифт, он гоҳ варианти амрикоӣ аз англисӣ фарқи калонро касб менамуд, ё ин ки як забони комили дигар ба вучуд меомад.

Яке аз роҳҳои босамари бойгардонии фонди луғавӣ дар Амрико конверсия ба ҳисоб меравад. Як қатор гурӯҳи феълҳо дар он замон аз исмиҳо ба воситаи конверсия сохта шуда буданд. Дар фарҳанги соли 1806 «*A Compendious Dictionary of the English Language*» забоншиноси машҳури амрикоӣ Ной Вебстер бисёр калимаҳои лафзи халқиро ворида намуда, муаллиф гуфт, ки агар одамон аз онҳо васеъ истифода намоянд, онҳо он калимаҳои метавонанд бо осонӣ ба фонди луғавии забон ворида шаванд. Вебстерро бисёриҳо барои таҷқиқоти вулгаризмҳои танқид менамуданд.

Мо ба чунин хулоса омадем, ки ашхоси варианти бритониёгии забони англисиро омӯзанда, барои фаҳмидани нутқи амрикоӣ мушкилӣ намекашад.

Агар мо дар оянда нияти рафта хондан ва ё қор қарданро дар Амрико дошта бошем беҳтар мешуд, ки мо ба сохтори «*American English*» ошно мешудем.

АДАБИЁТ

1. Антрушина Г.Б. Лексикология английского языка: Учебное пособие / Г.Б. Антрушина. - М.: Высшая школа, 2001.
2. Аракин В.Д. История английского языка: Учебное пособие / В.Д. Аракин. - М., 1985
3. Арбекова Т.И. Лексикология английского языка: Учебное пособие / Т.И. Арбекова - М., 1977
4. Большой англо-русский словарь: 2-е издание, исправленное и дополненное. - Минск: Современный литератор, 2008.
5. Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка: Учебное пособие / В.И. Заботкина. - М.: Высшая школа, 2000.
6. Иванов В.В. «Школьный словарь иностранных языков» / В.В. Иванов. - Москва, «Просвещение», 1990.
7. Комиссаров В.Н. Слово о переводе / В.Н. Комиссаров. - М.: Международные отношения, 1993.
8. Collins. Russian-English Dictionary. - М., 2006.
9. Крупнов В.Н. Английский язык: Курс перевода / В.Н. Крупнов. - М.: Международные отношения, 1979.
10. Кутателадзе С.С. Советы эпизодическому переводчику / С.С. Кутателадзе. - Новосибирск: Издательство института математики, 2000.
11. Лехина И.В., Локшина С.М., Петров Ф.Н., Шаумян Л.С. «Словарь иностранных слов», Москва, «Русский язык», 2004.
12. Мюллер В.К. - Новый большой англо-русский словарь, Москва "Альта-Принт", 2007.
13. Нестерчук Г.В. США и американцы / Г.В. Нестерчук. - М.: Высшая школа, 1997.

ПАЙДОИШИ ЛАХҶАҶОИ АМРИКОИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф мавзӯи пайдоиши лаҳҷаҳои амрикоии забони англисиро мавриди баррасӣ қарор додааст. Муаллиф қайд кардааст, ки ки ашхоси варианти бритониёгии забони англисиро омӯзанда, барои фаҳмидани нутқи амрикоӣ мушкилӣ намекашад. Муаллиф, ҳамчунин, қайд кардааст, ки агар мо дар оянда нияти рафта хондан ва ё қор қарданро дар Амрико дошта бошем беҳтар мешуд, ки мо ба сохтори «*American English*» ошно мешудем.

КАЛИДВОЖАҶО: лаҳҷа, фонетика, грамматика, сохтор, гуна.

ПРОИСХОЖДЕНИЕ ДИАЛЕКТОВ АМЕРИКАНСКОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В данной статье автор рассматривает тему происхождения американских диалектов английского языка. Автор отметил, что у людей, изучающих британский вариант английского языка, нет проблем с пониманием американской речи. Автор так же отмечает, что, если мы собираемся в будущем учиться или работать в Америке, было бы лучше, если бы мы были знакомы со структурой «американского английского».

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: диалект, фонетика, грамматика, структура, вариант.

THE ORIGIN OF THE DIALECTS OF AMERICAN ENGLISH LANGUAGE

In this article, the author examines the topic of the origin of American English language. The author noted that people studying British English have no problems understanding American speech. The author also notes that if we are going to study or work in America in the future, it would be better if we were familiar with the structure of “American English”.

KEYWORDS: dialect, phonetics, grammar, structure, variant.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сангова Тахмина* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Сангова Тахмина* – Таджикский национальный университет, магистр факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Sangova Takhmina* – Tajik National University, master`s student of the Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ДИАЛЕКТИЗМҲО ДАР РОМАНИ “ГАРДИШИ ДЕВБОД”-И АБДУЛҲАМИД САМАД

*Наврӯзова П.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Лаҳчаҳои маҳаллӣ дар ҳама давру замон вобаста ба рушду таҳаввулоти ҷомеа таркиби луғавии забони адабии тоҷикро мукамал сохтаанд ва ин ҳолат имрӯз низ идома дорад. Муқаррар шудааст, ки таъсири лаҳчаҳо ба забони адабӣ аслан аз тариқи матбуот, асарҳои бадеӣ, инчунин ба воситаи аҳолии манотиқи гуногуни кишвар дар маркази кишвар омезиш ёфтани лаҳчаҳо ва ба забони адабӣ ворид гардидани баъзе аз ин вожаҳо ба амал меояд. Дар ҳар сурат набояд фаромӯш сохт, ки яке аз роҳҳои ғанӣ гардидани қудрати луғавии забони адабии тоҷикӣ унсурҳои луғавии аз лаҳчаҳо баромада мебошанд, ки қисмате аз онҳо тариқи асарҳои бадеӣ ворид мешаванд. Дар ин маврид масъулияти асосӣ бар дӯши нависанда бор мегардад, зеро маҳз тавассути ӯ, ки донандаи ин ё он лаҳча мебошад, диалектизмҳо аз забони образи персонажҳои садо медиҳанд.

Яке аз шоҳҳои инкишофёфтаи илми забоншиносии тоҷик лаҳчашиносӣ ё диалектология (аз калимаи юнонии *dialektos* – лаҳча, гуфтор ва *logos* – таълимот) мебошад, ки масъалаи меҳвари онро омӯзиши захираи луғавии лаҳчаҳои мухталифи забон ташкил медиҳад. Бояд ёдовар шавем, ки истилоҳи диалектизм дар забоншиносии тоҷик аз нимаи дуими солҳои 50-уми асри XX мавриди истифодаи васеъ қарор гирифтааст. Бори аввал муҳаққиқи донишманд В.С. Расторгуева ҳангоми таҳқиқи забонии лексикаи лаҳчаҳои гурӯҳи Хучанд-Конибодом аз ин истилоҳ бамаврид истифода намудааст [9; 113].

Боиси зикр аст, ки калимаҳои лаҳчавии тоҷикӣ соҳаҳои гуногуни ҳаёти моддӣ ва маънавӣ, урфу одатҳои гузаштаву ҳозираи мардуми тоҷикро дар бар гирифта, доираи истеъмоли ин гурӯҳи вожаҳои забон маҳдуд мебошад. Онҳо бештар дар шакли калимаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои табу, жаргон, этнографӣ, ономастикӣ ва ғайраҳо ифода меёбанд. Масалан, дар шеваҳои минтақаи Дарвоз чунин калимаҳои лаҳчавиро дучор шудан мумкин аст: **падар – боба, додар – биёрак, намешавад – нагараме** ва ғайра. Ё ин ки дар лаҳчаҳои манотиқи гуногуни вилояти Хатлон: **тақал – косаву табак, ката – калон, чламчи – дастшӯ, ҳабата – безеб** ва илояти Суғд: **уко – додар, секин – оҳиста, бехӣ – сабзӣ** ва ғайра.

Муқаррар шудааст, ки лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ аз ҳамдигар то андозае фарқ мекунад. Ин фарқият бештар дар сатҳи савтиёт ва луғат мушоҳида мешавад.

Ба қавли устод С. Айнӣ: “Ҳазинаи забони зиндаи халқ ханӯз дарбаста ва дастнорасида истодааст. Аввалин вазифаи ташкилотҳо ва шахсоне, ки дар ин соҳтор кор мекунад, дари ин ҳазинаро кушодан, луғатҳои зиндаи барҷастаро аз он ҷо гирифта бо як тадқиқоти илмӣ онҳоро ҷоп намудан ва ба ин восита забонро, чунонки тараққиёти имрӯзаи мо талаб мекунад, васеъ кардан аст” [6; 10].

Як қатор муҳаққиқон ба тасвири хусусиятҳои фарқкунандаи савтӣ ва дастурии шеваву лаҳҷаҳо, дигаре танҳо лексикаи як ё якчанд маҳалро дар алоҳидагӣ ва бархе аз онҳо бошад, оид ба ягон мавзӯи ҷудогонаи лексикаи лаҳҷаҳои ҷудогона кор кардаанд. Ба ин гурӯҳ метавон лаҳҷашиносони хориҷию ватанӣ В.С. Расторгуева, В.В. Григорев, А.А. Семёнов, И.И. Зарубин, М.С. Андреев, А.З. Розенфелд, М. Эшнӣёзов, О. Ҷалолов, Р. Неменова, У. Обидов ва дигаронро ворид намуд, ки дар таълифоти хеш ба мавзӯи луғати лаҳҷаву шеваҳои муҳталиф дахл намудаанд. Аз ин миён пажӯҳишҳои В.С. Расторгуева, Ю.И. Богорад, Ғ. Ҷӯраев, Т. Мақсудов ва Қ. Саидова қобили таваҷҷуҳ буда, бевосита ба таҳқиқи ҳамин соҳа нигаронида шудаанд.

Маълум аст, ки дар забоншиносии тоҷик забони насри бадеӣ нисбат ба забони назм бештар омӯхта шудааст, зеро доираи омӯзиши наср васеъ буда, он ҷиҳати ҳаматарафа ба тасвир овардани вазъи умумии забони адабӣ ва шоҳаҳои он имкониятҳои фаровон дорад. Аз ин рӯ, омӯзиши забони асари бадеии ин ё он нависанда ҳамеша ба манфиати забон буда, дар ин замина қудрати луғавии он муайян карда мешавад.

Яке аз ҳамин гуна адибони замони муосир, ки забони осораш ҷолибу қобили таҳқиқи махсус мебошад, Абдулҳамид Самад мебошад. Дар осори нависандаи мазкур калима ва ифодаҳои ноби лаҳҷавӣ хеле зиёд ва бамаврид истифода шудаанд, ки ҳар кадоме аз онҳо мафҳумҳои ҳаётан муҳим, ходисаву воқеаҳои нодирро мефаҳмонанд ва як қабати луғати осори нависандаро ташкил медиҳанд. Дар ин мақола мо диалектизмҳои яке аз романҳои машҳури нависанда – “Гардиши девбод”-ро аз нигоҳи савтию маъноӣ ва луғавӣ мавриди баррасӣ қарор додаем. Аз он ки нависанда намояндаи лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ мебошад, бештар аз унсурҳои лаҳҷавии ин мардум истифода намуда, онҳоро аз забони образи персонажҳо пешниҳод менамояд. Масалан, ҳангоми муомилаи қаҳрамони асар – Дилёб, бо атрофиён адиб ба ҷойи пасоянди **-ро** гунаи лаҳҷавии **-а**-ро истифода бурдааст. Чунончи:

Бечора аз захми чашми шумо нотоб шуда, **миёна** чудо бастаасту **сара** чудо (с.18). Раҳми **тифлака** хӯрдиву риштаи умри падару **модараша** буридӣ? – ашк дар чашм музгару ҳайрон нолиданд занҳо (с. 22). Замони пос доштани нону **намака** тарма бо хирс бурд, бачаи хола (с. 24). Ба риши сафеди ман як бори дигар бовар бикунед, ҷазои ин **сага** худам медиҳам (с. 26). Ку оинае, ки дили садпораву чигари ғирболи мани **мафлука** ба ин беғам нишон диҳад? (с. 173).

Ин ҳолат дар роман зиёда аз 200 маротиба мушоҳида гардид.

Дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ пасоянди **ворӣ**, ки тобиши монандиро ифода мекунад, муодили овозии пасоянди монандии **барин** мебошад, ки аз он дар роман бамаврид истифода шудааст:

Оби овардаи ту шахд **ворӣ** ширин аст (с. 142). Ту **ворӣ** сағболиға дар фурти ҷой мефиребад, – пичиррос зад Мирак, сипас бо садои ба ҳама шунаво амр кард (с. 144). – Э Дилёб, мӯйсафеди Некном **воре** одами боҳунару бобараката дар олам кам меёбӣ (с. 194).

Диалектизми маҳдудистеъмоли саволии **чиба** (чаро? барои чӣ?) дар романи “Гардиши девбод” низ ба кор рафтааст. Онро метавон гунаи лаҳҷавии ҷонишини саволии **чаро?** ҳисобид, ки дар лаҳҷаҳои мардуми ҷануб хеле серистеъмол аст:

– **Чиба** нона ба ёдашон овардӣ? – меошӯбад Мастура (с. 160). Ай биё, **чиба** мисли бегона рост меистӣ? (с. 193). – Бе ман, ки омаданӣ будед, **чиба** аввал нагуфтед (с.210). Кушо! **Чиба** дарҳол дарро намекушой? (с. 231).

Диалектизми **соф** дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ба тағйироти маъноӣ дучор шуда, маънои «комилан, билкул»-ро соҳиб шудааст. Ин калима бештар ба лаҳҷаҳои минтақаи Кӯлоб

дахл дорад ва вобаста ба ҳамин маънӣ ҳамчун диалектизми маъноӣ таҳлил мегардад. Масалан, дар ҷумлаҳои зайл:

Худаш аз рӯи шунидам **соф** ҷонибдори фақирону почакандаҳо будааст... (с. 50). Агар қурути хушқу **соф** аз рӯған бошад, боз хуб, – посух меदिҳад Меҳрон, ба он лаби дунё вайрон нашуда мерасад (с. 205).

Дар роман диалектизми **карат**-ро дарёфт намудем, ки тобиши маъноии арифметиқиро ифода мекунад, вале дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ вожаи мазкур барои ифодаи маънии “бори дигар, чанд маротиба, ин маротиба” истифода мешавад. А. Самад дар асар аз диалектизми зикршуда 13 маротиба истифода намудааст. Масалан:

Шодӣ, марди чорпахлӯи хушсурату шофбурут, албатта, барои огоҳондани соҳиби хона чанд **карат** ба остона пой кӯфтаву овоз рӯшан карда, барфи сару либосҳояшро метакад (с. 108). Мирак, пешонӣ ва рӯяш аз донаҳои арақ пур, бо домони челак ду-се **карат** хуни захмро пок кард (с. 173). Шаб духтари ғариб чанд **карат** хеста Дилёба доруву даво дод, – гуфт Сифат ва ба ҳаёл рафт (с. 225). Дарвозаашро кӯфта, ду-се **карат** овоз рӯшан карда, ба ҳавлӣ Имом ворид шуд, бачамарди тануманди чехрақушод (с. 296).

Муқаррар шудааст, ки дар натиҷаи ҳамнишинии фонемаҳо таркибҳои овозие пайдо мешаванд, ки бо ин ё он сабаб талаффузи онҳо барои соҳибони забон душворӣ пеш меорад. Аз ин рӯ, ҷиҳати осон шудани талаффуз дар ҷунин таркибҳои овозӣ як овоз (садонок ё ҳамсадо) зиёд ё азфуда мешавад. Ҷунин ҳодисаро дар илми овошиносӣ афзоиши овозҳо меноманд. Дар асари мавриди таҳқиқ бо ин усул мисолҳои зиёдеро дарёфт намудем: **туруш – турш, Урусия – Россия, урус – рус, кӯхтал – кӯтал, шавбех – шабех**:

Аз сояи дасти бачае мабодо лабаш **туруш** ва ашки чашмонаш ҷорӣ мешуд, эҳе хурду бузург ба ҳимояи ӯ бармехест (с. 17). Себ овардам, аз себи **турушаку** сероби Хирманҷо... (с. 145). Рафту омади Амир ба **Урусия** дигару ба Бухоро сар халондану реша давондани **урус** дигар аст – бо оҳанги дигар меафзояд муллобача (с. 37). Ва ҳангоме дастаи саворон хоку чанги роҳро ба ҳаво бардошта, аз ҳамгашти **кӯхтали** Дамгирак падидор шуд, баъзеҳо барои дарҳол шинохтани Гадо-болшавой каф болои чашм соябон карда, бодикқат ҷониби даста нигаристанд (с. 29). ... истиқболгирандагон ба пешсаф – марде чорпахлӯ, чорафзор, дар сар кӯлоҳи нӯгтези ситорадор, дар тан пӯшоки сабзтоби сарбозӣ, тугмаҳои пероҳанаш **шавбеҳи** гули қоқу заб-зарди ҷилодор, дар по мӯзаҳои пошнаву соқбаланди сип-сиёҳи ҷилодор, савори аспӣ масту бодпо чашм дӯхтанд (с. 29).

Ҳодисаи дигари савтӣ бадалшавии овозҳо мебошад. Бадалшавӣ гуфта, ҳодисаи ба ҳамдигар табдил шудани овозҳоро дар таркиби як калима ва дар мавридҳои гуногуни истеъмоли он мефаҳманд, ки ин ҳолат низ дар роман ба назар расид. Масалан, дар мисолҳои **рушқа – ришқа, алав – алов, биродар – бародар, бубинен – бубинед, попурус – папирос, това – тоба** ҳодисаи бадалшавии овозҳои **у-и, а-о, и-а, н-д, о-а ва в-б**-ро мушоҳида намудан мумкин аст:

- Хайр, агар сайр ҳисобедаш, ду-се рӯзам ба дарави **рушқаву** алафҳои боғи кампири Сифат гузашт (с. 18). Аз ҳама дахшаташ ин, ки чилд-чилд китобҳоро пеши чашми ҳазрати Эшон ба **алави** бухорӣ партофта, даст гарм кардаанд (с. 44). Акнун **биродар**, насиби нону намак, обу ҳавои диёр барои ман ҳам то имрӯз будааст (с. 45). **Бубинен**, душманона яксара бераҳмона нобуд, қир кард, вале бачаҳошона дар кӯча напартофт (с. 50). Ҳо, Комаруф, роҳбари ноҳия аз ин бачаи Санами рундук ҳазор маротиба баинсофу мусулмонтар, аз воқиа гӯшовоз шуда, худаш **попурус** дар кунҷи лаб, омада раиса аз ҳабс озод кард... (с. 51). Рӯ-рӯи роҳи мумфарши чун **това** тафсон гармии сӯзону нафасгардон шабеҳи шуълаи оташ мавҷак мезанад (с. 101).

Ҳодисаи савтии ҷойивазкунӣ падидаи овозиеро мегӯянд, ки ба туфайли он ду овози ҳамнишин ҷойи ҳамдигарро мегиранд, яъне ҳамсадои якум ҷойи ҳамсадои дуюм ва ҳамсадои дуюм мавқеи овози аввалиро ишғол мекунад. Ҷунончи, **кифт – китф, тасф – тафс, сурфа – суфра, қулф – қуфл** ва монанди инҳо:

Илоҷ ёбад, ҳайвонҳоро сари **кифт** бардошта ба чарогоҳ мебарад (с. 19). – Тавба! – мардон бо ришханду писханд, занон лаб газидаву пушти даст, **кифт** дарҳам кашиданд (с.

151). Аз **тасфи** офтоб меноланд ё аз ману ту?! – бо писханд пурсид Гулхумор (с.143). **Сурфаи** силсиладор пирамардро аз гуфтор бозмонд (с. 295). Ҳочати чустани калиду кушодани **кулфҳо** намонд (с. 508).

Ҳодисаи коҳиш ё ихтисори овозҳо дар илми савтиёт усули осон кардани талаффузи таркибҳои овозии душворталаффуз дар дохили калима мебошад. Бо ин роҳ вазнинии талаффуз дар калима бартараф гардида, он шинаму ҳамвор садо медиҳад. Дар роман диалектизмҳоеро пайдо намудем, ки маҳз бо ҳамин роҳ сохта шудаанд. Масалан: **дастанҳо – дасттанҳо, нахо – наход, одамо – одамон, алек – алейк, марак – мардак, ҷӯи – ҷони, чашмо – чашмон:**

Медонед-ку: писараш дар аскарӣ, худаш **дастанҳо** лоҳази афгор... (с. 18). - **Нахо?** О носераме! – чашмони мусоҳиб аз ҳасад медурахшанду вай ҳам ба ҷои тавба гиребон медорад, сипас бо оҳанги дигар меафзояд (с. 19). **Одамо** берӯву риё гӯшти ҳамдигар меҳӯранд (с. 24). Комилбой ба салони деҳотиён **алек** гуфтаву ба онҳо салом дода, дар қафои Гадо истод ва даст бардошт (с. 28). - Эй **марак**, дуои бади қадом кампир дар ҳаққат мустачоб шуд, ки аз бихишти рӯи замин ба шӯразор омадӣ – шӯхиомез пурсид бобои Раҳмат ва афзуд (с. 46). - Э **ҷӯи** ширин, - бо хашму алам посух медиҳад дарвозӣ, - оби Худоро шукр дар Дарвоз монд... (с. 46). Бо **чашмон** сарам дидам: ба рӯи Гадо туф накарду бас (с. 52).

Ҳодисаи аз ягон ҷиҳат ё комилан ба ҳамдигар монанд шудани овозҳои нутқро дар илми савтиёт монандшавӣ мегӯянд, ки он бештар дар ҷараёни нутқ ва дар заминаи мутобиқати фонемаҳои ҳамнишин рӯи медиҳад. Овозҳои гуногун дар таркиби калима аз ягон ҷиҳат бо ҳам талаффузи монандро соҳиб мешаванд. Масалан, дар мисолҳои зерин ҳамин ҳодисаро миёни ҳамсадоҳои **н** ва **м** мушоҳида кардан мумкин аст: **замбӯр – занбӯр, амбор – анбор, амбур – анбур, думбол – дунбол, гулчамбар – гулчанбар** ва ғайра:

Мисли зоғу **замбур** ба ӯ ҳамла оварданд (с. 144). Талх-талх, **замбӯри** зардак! Забонат доим чархзадаву мисли алмос тез аст (с. 55). Тухмира хушрӯ тоза карда, ба **амбор** рехтем... (с. 216). Вай паҳлӯи ӯ сари зону нишаста мисли дарранда дандон совида хаш-хаш нафаскашон панҷаи ифлосу мисли **амбур** дурушт ба пайкари зан зад (с. 134). – Яке бинем, ки бачамардҳо **думболи** ҳам баргаштанд (с. 138). Қатраҳои ашк дар сари миҷгон ва ба афтидан моил, лабашон аз ханда қачу килеб, дарҳол дам фуру баста, чашму гӯшу хуш ба чи хел ба абрӯи духтаракон кашидани сурма ё ба сари арӯс – Ороста андохтани рӯймол, аз болои он ниҳодани **гулчамбараке** аз гулҳои ҳаррангаи атроф ва «гула овардеме» сурудхонон якта-якта қадамзанон ӯро оварда, паси чодар дароварданд... (с. 171).

Таҳлили омӯри нишон дод, ки дар романи “Гардиши девбод” нависанда, дар умум, аз ҳодисаҳои гуногуни фонетикӣ зиёда аз 260 маротиба истифода намудааст.

Аз таҳлили мисолҳо бармеояд, ки нависанда бандакҷонишинҳоро низ ба гунаи лаҳҷавӣ зиёд ба кор бурдааст. Масалан, бандакҷонишинҳои соҳиби шахси якум, дуҷум ва сеҷуми танҳо **-ам, -ат, -аш** дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ба гунаи муҳаффафи **-м, -т, -ш** (яъне, овози **а** меафтад) истеъмол меёбанд. Чунончи: **некиҳот – некиҳоят, хола – холро, гаҳвораша – гаҳвораашро, хонаша – хонаашро, рӯт – рӯят** ва мисли инҳо:

Ин **некиҳот** бе подош намонанд (с. 20). Ин бача бе ягон балову қазо ба воя бирасаду ҳақиқати **хола** бифаҳмад, **гаҳвораша** бояд мисли гавҳараки чашм нигоҳ дорад (с. 22). Одамияшро нишон дод: нони Гули Хола хӯрду **хонаша** ҳаром кард (с. 26). Рангу бори риштаҳо, нақши шероз, гирдаву тора мисли гулҳои зинда ба **рӯт** механданд (с. 86).

Инчунин, бандакҷонишинҳои шахси якум, дуҷум ва сеҷуми ҷамъ **-амон, -атон, -ашон** низ дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ба гунаи **-мон, -тон, -шон** (ин ҷо ҳам овози **а** меафтад) истеъмол меёбанд: **початон – поятон, душманаш – душманҳояш, бачаҳош – бачаҳояш, пишакҳош – пишакҳояш, кудаком – кӯдакҳоям, гӯршон – гӯрашон, қадамотун – қадамҳоятон, холатун – холаатон:**

Ҳо, дар ҷойи тангу нобоб **початона** чунон газад, ки... – бо алам гуфта буд Некном (с. 26). Бубинен, **душманаша** яксара бераҳмона нобуд, қир кард, вале **бачаҳошона** дар кӯча напартофт (с. 50). Ман, ки болшавой, шогирди бовафои рафиқ Ленин бошам, зану

духтарҳои душманҳора бо сагу мурғу **пишакҳошон** дар пеши чашмашон...ба пеш! – наъра кашид Гадо ва аспро чорнаъл тозонда дар гардиши роҳи байни деҳа нопадид шуд (с. 50). Хона холӣ, – гахвораи **кӯдаком** сари **гуршон** холиву хайрон...(с. 79). – Дар **қадамотун** чонам, бихӯред, – бо лаҳҷаи ширин мегӯяд Гавҳар ва меафзояд. – **Холатуна** шод кардед... (с. 84).

Нависанда аз навъҳои гуногуни диалектизмҳо низ кор гирифтааст, ки қабати аз ҳама сермаҳсули онҳоро диалектизмҳои лексикӣ хосса ташкил медиҳанд. Тавре маълум аст, диалектизмҳои лексикӣ хосса аз воситаҳои муҳими табиӣ ва зинда ба қалам додани ҳодисаю воқеаҳои мавриди тасвир мебошанд. Муқаррар шудааст, ки диалектизмҳои лексикӣ хосса аз ҳисоби калимаҳои тоҷикӣ ва унсурҳои, ки дар забони адабии муосири тоҷикӣ қобили истеъмол нестанд, дар лаҳҷаҳои маҳаллӣ бештар зоҳир мешаванд. Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар эҷодиёти Абдулҳамид Самад аз ҳама зиёд диалектизмҳои луғавӣ хосса ба кор рафтаанд. Масалан, диалектизмҳои **барзангӣ** ба маънои “азимчусса, ваҳмовар”, **исқотӣ** “ҳаромӣ, ҳароммурда”, **гаргин** “ифлос, гирифтори бемории хоришдор”, **бафурча** “оромона, саросема нашуда”, **ҳадаҳа** “саросемавор”, **қадова** “роҳ, чода”, **вағу чағ** “нолаву фиғон”, **наваса** “набера”, **мома** “модаркалон, бибӣ”, **шиғ** “дастаи чӯбҳои бофташудае, ки барои муайян кардани ҳудуди ҳавлӣ бештар дар дехот истифода бурда мешавад”, **ҳангӣ** “майзада, овоздор”, **буна** “аҳли хонавода, хочагӣ”, **бачу кач** “фарзандон”, **пича** “қисмати пеш ва бари муйи сар” ва ғайра:

Мӯйсафеди **барзангӣ** алафи ҳаму пуштаҳои Девлоха чунон пасту покиза даравидааст, ки ҳисобаш гум (с. 19). Кинои **исқотӣ** нисфи шаб ба охир расад, дар торикиву роҳи ноҳамвор омадана фикр кунед, чони бобо (с. 205). Вай хурчини алои пурбор сари кифт ҳамоил, пешонӣ ва таги чашмонаш вараму пурдоғ ва сиёҳу кабуд, шабеҳи гурбаи **гаргини** ба об афтода ҳолаш таббоҳ, нигоҳи ҳаросон аз пеши по нақанда, – мабодо сангсораш бикунанд! (с.208). **Бафурча** ҳам равам, бо рӯшноӣ ба ваъдачо мерасем (с. 211). **Ҳадаҳа** ҳам шуда сари писарак бардошт (с. 167). Яке аз **қадоваи** мо бигузаред, ба кулбаи мо марҳабо (с. 118). Ниҳоят вай аз **шиғи** чӯбҳои пӯсидаву рехта гузашта, лаби бораи таги тути пир расида, ба тақия асо оҳиста нишаст (с.74).

Ҳамин тарик, дар нутқи қаҳрамонҳои роман диалектизмҳо хеле зиёд истифода шудаанд, ки бо роҳҳои гуногуни ҳодисаҳои савтӣ ба миён омадаанд. Аз таҳлилу баррасии калимаҳои лаҳҷавӣ дар романи “Гардиши девбод” чунин хулосабардорӣ кардан мумкин аст, ки нависанда аз луғати забони адабии классикӣ ва шеваю лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ, хосатан лаҳҷаҳои чанубӣ, хуб огаҳӣ дорад. Аз ин ҷиҳат, унсурҳои луғавӣ ҳар ду шоҳи забони тоҷикӣ – забони адабӣ ва забони лаҳҷаҳои маҳаллиро дар роман хеле устокорона ва бамаврид қорбурд намудааст. Диалектизмҳои лексикӣ хоса дар романи мазкур зиёда аз 500 маротиба истифода шудаанд, ки қисмати аз онҳоро мо мавриди таҳлил қарор додем.

АДАБИЁТ

1. Исмоилов Ш. Баъзе масъалаҳои таълими забони тоҷикӣ дар мактаб / Ш. Исмоилов. - Душанбе, 1994.
2. Исмоилов Ш. Лексикаи Каратегинского говора. АҚД / Ш. Исмоилов. - Душанбе, 1982.
3. Исмоилов Ш. Лексикаи лаҳҷаи водии Рашт / Ш. Исмоилов. - Душанбе, 2018.
4. Исмоилов Ш. Як омили халқияти забони асари бадеӣ / Ш. Исмоилов. - Душанбе, 2012.
5. Максудов Т. Лексика ва фразеологияи шеваҳои тоҷикони Исфара / Т. Максудов. - Душанбе, 1977.
6. Маҳмудов М., Ҷӯраев Ф. Луғати шеваҳои забони тоҷикӣ (лаҳҷаҳои чанубӣ) / М. Маҳмудов, Ф. Ҷӯраев. - Душанбе, 1997.
7. Мачидов Ҳ. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. Луғатшиносӣ / Ҳ. Мачидов. - Душанбе, 2007.
8. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. - Сталинобод, 1959.
9. Неменова Р.Л., Ҷӯраев Ф. Шеваи чанубии забони тоҷикӣ, ҷ. 1. / Р.Л. Неменова, Ф. Ҷӯраев. - Душанбе, 1980.
10. Расторгуева В.С. Очерки по таджикской диалектологии (Ленинабадско – Канибадамская группа северных таджикских говоров) / В.С. Расторгуева. - Москва, 1956.
11. Сабзаев С.М. Забон ва услуби шоирони маорифпарвар / С.М. Сабзаев. - Душанбе, 1991.
12. Эшнӣёзов М. Диалектологияи тоҷик. Қисми 2 / М. Эшнӣёзов. - Душанбе, 1979.

ДИАЛЕКТИЗМҲО ДАР РОМАНИ “ГАРДИШИ ДЕВБОД”-И АБДУЛҲАМИД САМАД

Дар мақола ба мавқеи диалектизмҳо ва роҳҳои пайдоиши онҳо дар романи “Гардиши девбод”-и А. Самад тавачҷуҳ шудааст. Муаллиф дар заминаи таҳлили маводи фаровон муқаррар менамояд, ки нависанда аз унсурҳои лаҳҷавии шеваҳои ҷанубии забони тоҷикӣ ҳангоми тасвири мафҳумҳои алоҳида ва ходисаву воқеаҳо ҳеле бамаврид истифода намудааст. Муайян карда мешавад, ки вожаҳои зикршуда, асосан, бо роҳҳои маъмули савтӣ, аз қабилӣ бадалшавӣ, афзоиш, монандшавӣ ва қоҳиши овозҳо дар мавқеҳои гуногуни калимаҳо ба вуҷуд омадаанд. Мавқеи диалектизмҳои ҳосса дар роман махсус арзёбӣ гардида, таъкид мегардад, ки қисмате аз онҳо имрӯзҳо низ танҳо дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ доираи истеъмоли маҳдудро соҳибанд.

КАЛИДВОЖАҲО: калима, калимаҳои лаҳҷавӣ, диалектизм, забони тоҷикӣ, лаҳҷаҳои ҷанубӣ, ходисаи афзоиш, монандшавӣ, қоҳиш, диалектизмҳои ҳосса.

ДИАЛЕКТИЗМЫ В РОМАНЕ АБДУЛХАМИДА САМАДА «ГАРДИШИ ДЕВБОД»

В статье рассматривается положение диалектизмов и способы их появления в романе «Гардиши Девбод» А. Самада. На основе анализа материала автор устанавливает, что писатель весьма эффективно использовал диалектные элементы южных стилей таджикского языка при описании отдельных понятий и событий. Определено, что указанные слова образовались преимущественно общими звуковыми способами, такими как изменение, увеличение, сходство и редукция звуков в разных позициях слов. Особо оценивается положение специальных диалектизмов в романе и подчеркивается, что некоторые из них имеют ограниченную сферу употребления только в южных диалектах таджикского языка.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: слово, диалектные слова, диалектизм, таджикский язык, южные диалекты, явления роста, сходства, редукции, характерные диалектизмы.

DIALECTISM IN ABDULHAMID SAMAD'S NOVEL “GARDISHI DEVBOD”

The article examines the position of dialectisms and the ways of their appearance in the novel “Gardishi Devbod” by A. Samad. Based on the analysis of rich material, the author establishes that the writer very effectively used dialect elements of the southern styles of the Tajik language when describing individual concepts and events. It was determined that these words were formed predominantly by common sound methods, such as change, increase, similarity and reduction of sounds in different positions of words. The position of special dialectisms in the novel is especially assessed and it is emphasized that some of them have a limited scope of use only in the southern dialects of the Tajik language.

KEYWORDS: word, dialect words, dialectism, Tajik language, southern dialects, phenomena of growth, similarity, reduction, characteristic dialectisms.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Наврӯзова Парвина* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети филологияи тоҷик. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудақӣ, 17. Телефон: **919702424**.

Сведения об авторе: *Наврузова Парвина* – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса факультета таджикской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **919702424**.

Information about the author: *Navruzova Parvina* – Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Tajik Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **919702424**.

ВИЖАГИҲОИ ГРАММАТИКӢ - СЕМАНТИКИИ ЛЕКСИКАИ МУНОСИБАТҲОИ АХЛОҚӢ

Зиёева Д.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Маънои асосии умумии грамматикӣ категорияҳои исм маънои объективист, вале семантикаи ҳолат аз рӯи моҳияти худ хусусияти объективӣ не, балки хусусияти ҳос дорад. Исмҳо ҳамеша ба касе ё чизе нисбат дода мешаванд. Дар лексикаи муносибатҳои ахлоқӣ атрибут ба категорияи моҳият шомил мешавад, аз ин рӯ, исмҳо тавассути ҳолати объективӣ вазифаи номинативии худро бавосита иҷро мекунанд.

Забоншинос Арнолд, И.В. чунин ишора мекунад: Аз рӯи вижагиҳои грамматикӣ семантикии худ лексикаи муносибатҳои ахлоқӣ ба гурӯҳи номҳои абстрактӣ дохил мешавад, ки танҳо маънои аломатӣ дорад, мафҳуми «ахлоқ» мебошад. Маънои категориалии калима бо таркиби морфемикӣ он ифода меёбад. Дар забон моделҳои ҳоси

калимасозӣ барои номҳои давлатӣ мавҷуданд [6, с.49-58]. Хусусияти грамматикӣ морфологӣ ва функционалиро синтаксисро дарбар мегирад. Александрова З.Е. дар бораи тамоюли характерноки «гурӯҳҳои калон дар атрофи марказҳои асосии маъно гурӯҳбандии калимаҳо» навиштааст, ки дар натиҷаи он «гурӯҳҳои маъноии калимаҳо» ба вуҷуд меоянд [1, с.18].

Лексикаи муносибатҳои ахлоқӣ аз ҷиҳати ягонагии се хусусият: маъноӣ, морфологӣ (калимасозӣ) ва функционалӣ-синтаксисӣ тавсиф мешаванд. В.В. Виноградов менависад: «калима ягонагии дохилии конструктиви маъноҳои лексикӣ ва грамматикиро ифода мекунад. Муайян кардани маъноӣ луғавии калима аллақай нишондиҳандаи хусусиятҳои грамматикӣ калимаро дар бар мегирад» [7, с.46].

Зерсинфи маъноӣ-грамматикӣ лексикаи муносибатҳои ахлоқӣ якхела нест. Ин номҳо аз ҷиҳати моҳият ва тарзи ифодаи субъекти лексикаи муносибатҳои ахлоқӣ фарқ мекунанд.

Дар ин замина дар забони англисӣ вожаҳои зерин ҷудо карда мешаванд: **ill - naturalness** - хашмгинӣ - хашм; **depression** - афсурдагӣ, хастагӣ; **homeless** - бесарпаноҳ, беҳонаву дар, саргардон; **pity** - афсӯс хӯрдан, озор додан, раҳм кардан; **sufferings** - азобу укубат; **inspiration** - илҳом [8, с.32].

Дар ҳаёти инсоният дар муносибатҳои байниҳамдигарии одамон раванду ҳодисаҳои зиёде ба вуқӯ мепаиванданд, ки бо ёрии калимаҳои (истилоҳоти) махсус маъно ва мафҳуми он шарҳ дода мешавад. Махсусан он мафҳуми категорияҳои, ки ифодагари маъноӣ умумӣ ва хосияти илмию соҳавӣ доранд ва ба назар душвору нофаҳмо менамоянд.

Дар байни лексикаи муносибатҳои ахлоқӣ баъзе хосиятҳои луғавӣ-грамматикӣ мавҷуданд, ки ба лексикаи муносибатҳои ахлоқӣ предмети шахсӣ ва ғайришахси умуманд. Лексикаи муносибатҳои ахлоқӣ вобаста ба маъноӣ инфиродии луғавии худ бо хусусиятҳои муайяни семантикӣ ва грамматикӣ хос мебошанд:

■ **ҳолат - сифат**

Ба ин гурӯҳи дар забони англисӣ калимаҳои зеринро дохил мекунем:

- ✓ **weakness** - нимчонӣ, заифӣ;
- ✓ **cheerfulness** - хушҳолӣ, шодӣ;
- ✓ **uncertainty** - нобоварӣ, номуайяни;
- ✓ **inertness** - беҳаракатӣ, беҳолӣ, сустӣ;
- ✓ **madness** - девонагӣ, беҳушӣ;
- ✓ **indifference** - хунуқназарӣ, безътиной, беаҳмиятӣ, бепарвой;
- ✓ **dullness** - номалумӣ, номуайяни, норавшанӣ [8, 54].

Хусусияти семантикаи номҳои гурӯҳи интиҳобшуда дар моделҳои муайяни калимасозӣ ифода меёбад. Онҳо бо усули калимасозӣ, истифода аз пасвандҳои - **ness** хос аст: **inertness** - *беҳолу - бемадорӣ, заъф, хастагӣ*; **cheerfulness** - *хурсандӣ, шодӣ, хушҳолӣ*.

Исмҳои ифодакунандаи ҳолат - сифат, аксар вақт дар модел **муносибатҳои ахлоқӣ + ҳолат** дар таносуби предикативии атрибутӣ муносибатҳои **ахлоқӣ** бо субъект (шахс ё ғайришахс) тавассути тасниф (ҳолат) сурат мегирад. Феълҳои ёридиҳандаи «будан» ва «мондан» баъзан ҳамчун пайвандаки предикативӣ амал мекунанд. Масалан: **Almost the whole day Arthur stay strong nervousness** - Артур қариб, тамоми рӯз дар ҳолати изтиробӣ шадид буд [8, с.69].

Ҷумлаҳои, ки аз рӯйи ин намуна сохта шудаанд, бо таркиби сифатҳои синонимӣ алоқаманданд: **He is weak** - Вай бемадор, беҳол мебошад. (аксар вақт номи ҳолат дар ҳамбастагӣ бо пуршиддат меояд). **He is absolutely tranquil.** - Ӯ дар ҳолати оромии комил аст. **He is in absolute tranquility.** - Ӯ тамоман ором аст.

Моделҳои синонимӣ имконпазир аст, ки дар он сифатҳои предикативии ҳолат бо маҷмуи таснифкунанда бо ҳолат - сифат ифода ёфта, маъноӣ баҳодихӣ ва тавсифкунанда пайдо мекунад:

➤ **He is in feeble (cheerful, wild, irresponsible) state** – Ӯ дар ҳолати нимчонӣ (хурсандӣ, ваҳшӣ, номукаллаф) қарор дорад.

Вазифаҳои муайянкунанда дар таснифкунанда метавонанд калимаҳои баҳодихии ҳолис бошанд:

➤ **He is in good (bad, awful, excellent) state** - \bar{U} дар ҳолати хуб (бад, даҳшатнок, аъло) қарор дорад.

Тафовути маъноии байни исмҳои сифатӣ ва ҳолат мутлақ нест ва ин дар ҳолати синтаксисии онҳо зоҳир мегардад: ҳамон ном вобаста ба хусусияти муносибати байни чӯзҳои сохторию семантикии модели, ки дар он амал мекунад, метавонад ифода ёбад.

➤ **He is indifferent (to others sufferings)** - \bar{U} дорои хислати безътиной аст (нисбат ба ғаму андухи дигарон);

➤ **She is in thoughtfulness** - \bar{U} дар ғарқи хаёл мебошад.

Мо сохтори муайяни калимасозии исмҳои сифатиро хоси ин гурӯҳ мешуморем, ки дар асоси моделҳои муайяни калимасозӣ дар забони англисӣ истифода мешаванд:

- **исмҳои сифатӣ:**

▪ **torment** - уқубат;

▪ **disability** - мушкилот;

▪ **excitement** - азоб;

▪ **agitation** - ҳаяҷон;

▪ **exaltation** - вачд.

- **исм:**

▪ **degradation** - таназзул, завол.

Хусусиятҳои маъноии лексикаи муносибатҳои ахлоқии протсессуалӣ бо ангезаи калимасозии онҳо алоқаи зич дорад. Семантикаи исмҳои мавриди баррасишаванда метавонад ҳамчун натиҷаи чараён ё ҳодисае, ки дар гузашта ба вуқӯъ омада буд, муайян карда шуда, ҳамчун мотиви амалишавии ҳодиса ё ҳолати марбут ба нақшаи перспективӣ амал кунад.

Ин хусусият дар исмҳои феълӣ зоҳир мегардад; вобаста ба хусусияти модели, ки дар он фаъолият мекунад, онҳо нав карда мешаванд ё мафҳуми муассир доранд:

➤ **He is in exhaustion state.**- Вай дар ҳолати хастагӣ мебошад.

➤ **He is exhausted** - Вай хаста шудааст.

Исмҳои ифодакунандаи ҳолати протсессуалӣ бояд аз исмҳои абстрактӣ бо маънои чараёни воқеъ ё амали фаъл фарқ карда шаванд: онҳо аз ҷиҳати хусусияти субъект, барандаи хусусияти предикативӣ фарқ мекунанд. Ин тафовут ба хусусиятҳои функционалӣ ва синтаксисии баъзе исмҳо таъсир мерасонад.

Исмҳои ифодакунандаи ҳолати протсессуалӣ ва амалҳо дар моделҳои дорои субъекти фаъл, ки ба таври возеҳ ифода ё дар назар дошта шудаанд, амал мекунанд. Муносибати предикативии аломати ҳолати протсессуалӣ бо предмет бо истифода аз феълҳои дар зер овардашуда:

▪ **happen** - ба вуқӯъ меояд, рӯй медиҳад (мазмунӣ бефаъолиятии субъектро фаҳмонда медиҳад), ва инчунин бо истифода аз феълҳои марҳилавӣ (**come** - меояд, **merasad**; **raise** - баланд мешавад; **grow (up)** - афзоиш менамояд; **lowern** - паст мешавад; **shorten** - кӯтоҳ мешавад).

➤ **Came prolonged fall in temperature and only frozen sense of homelessness and depression worried her** - Ҳавои сарди дуру дароз расид, танҳо бесарпаноҳӣ ва руҳафтадагӣ ӯро азоб.

АДАБИЁТ

1. Александрова, З. Е. Словарь синонимов русского языка: практический справочник: Ок. 11 000 синоним. рядов / 6-е изд., перераб. и доп., - М.: Рус. яз., 1989. - 495 с.
2. Апресян, Ю. Д. Лексическая семантика / Ю.Д.Апресян. -М. 1974.- 380 с.
3. Апресян, Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю.Д.Апресян. - М.: Инфра-М. 2004. - 257 с.
4. Аракин, В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков [Текст] / В.Д. Аракин - М.: ФИЗМАТЛИТ, 2005. - 282 с.
5. Арбекова, Т.И. Лексикология английского языка (практический курс) // Учеб. пособие для II-III курсов ин-тов и фак. иностр. языков / Т.И. Арбекова. - М.: Высшая школа, 1977. - 385 с.

6. Арнольд, И. В. Семантическая структура слова в современном английском языке и методика ее исследования // Ленинградский государственный педагогический институт им. А. И. Герцена. Ученые записки, том 295 / И.В.Арнольд. - Ленинград: Просвещение, 1966. - С 272 - 286.
7. Виноградов В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. Лексикология и лексикография // Избр. труды, – М.: Наука, 1977. –161с.
8. Oxford Dictionary of Current Idiomatic English. – Hong Kong: Oxford University Press. 1991. – 686 pp.

ВИЖАГИҲОИ ГРАММАТИКӢ - СЕМАНТИКИИ ЛЕКSIКАИ МУНОСИБАТҲОИ АХЛОҚӢ

Дар мақолаи мазкур мавзуи вижагиҳои грамматикии-семантикии лексикаи муносибатҳои ахлоқи мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф бо истифода аз мисолҳои марбут ба мавзӯ тавонистааст, ки онро ба пуррагӣ баррасӣ намояд. Муаллиф қайд кардааст, ки лексикаи муносибатҳои ахлоқи аз ҷиҳати ягонагии се хусусият: маъноӣ, морфологӣ (қалимасозӣ) ва функционали-синтаксисӣ тавсиф мешаванд.

КАЛИДВОЖАҲО: исм, морфология, хусусият, синтаксис, субъект, предмет.

ГРАММАТИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЛЕКСИКОНА ПРАВСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ

В данной статье рассматривается тема грамматико-семантических особенностей лексики нравственных отношений. Используя примеры, относящиеся к теме, автор смог ее полностью рассмотреть. Автор отметил, что лексика нравственных отношений характеризуется единством трех признаков: семантического, морфологического (словообразования) и функционально-синтаксического.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: существительное, морфология, признак, синтаксис, предмет, объект.

GRAMMATIC-SEMANTIC FEATURES OF THE LEXICON OF MORAL RELATIONS

This article discusses the topic of grammatical and semantic features of the vocabulary of moral relations. By using examples related to the topic, the author was able to cover it completely. The author noted that the vocabulary of moral relations is characterized by the unity of three features: semantic, morphological (word formation) and functional-syntactic.

KEYWORDS: noun, morphology, feature, syntax, subject, object.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Зиёева Давлатбӣ* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** 907705032. **E-mail:** Ziyaevadavlatbi@gmail.com

Сведения об авторе: *Зиёева Давлатби* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** 907705032. **E-mail:** Ziyaevadavlatbi@gmail.com.

Information about the author: *Ziyoeva Davlatbi* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** 907705032. **E-mail:** Ziyaevadavlatbi@gmail.com

ГУРӢҲОИ МАӢНОӢ ВА СОҲТОРИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ТАШБЕҲӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Почоева М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

1. Гурӯҳҳои сохтори ВФТ

Чи тавре ки муҳаққиқ Ҳ. Ҷ. Дӯстов зикр кардааст, «ВФТ бо сохту таркиби устувори худ яке аз қабатҳои муҳимму асосии захираи фразеологии забонро ташкил медиҳанд. Дар назари аввал онҳо ибораву таркиб ва ҷумлаҳои синтаксисиро ба хотир меоранд. Зеро онҳо низ дар заминаи воҳидҳои синтаксисӣ пайдо шуда, дар қолабҳои онҳо мавҷуд ҳастанд. Танҳо сохту таркиби рехта ва маъноӣ устувори онҳо гувоҳи он аст, ки онҳо ба гурӯҳи ибораву таркиб ва ҷумлаҳои синтаксисӣ дохил нашуда, гурӯҳи махсусро ташкил медиҳанд ва аз рӯйи сохтор ба ибораҳои ташбеҳӣ, таркибҳои ташбеҳӣ ва ҷумлаҳои ташбеҳӣ таснифбандӣ мешаванд. Бешубҳа, ҳар яке аз ин гурӯҳҳо бо маънову ифода ва сохту таркиб аз ҳам тафовутдоранд» [Дӯстов, 2014, с. 146].

Бисёр муҳаққиқону забоншиносони хориҷию ватанӣ дар мақолаву асарҳои худ кӯшиш кардаанд, ки ВФ-ро ба гурӯҳҳо тасниф кунанд, ки Мордвилко А.П., Молотков А.И., Шанский Н.М., Виноградов В.В., Мачидов Ҳ.О., Дӯстов Д.Ҳ. аз қабиле онҳоянд.

Забоншиноси рус Шанский Н. М. «ВФ-ро аз рӯи сохт ба ду гурӯҳ тақсим кардааст: 1) фразеологизмхое, ки аз рӯи сохт ба чумлаҳо монанданд ва 2) ибораҳои фразеологӣ» [15, с.71-72]. Профессор Маҷидов Ҳ. бори нахуст дар илми забоншиносии тоҷик ба таври мушаххас ВФ-ро таснифот намудааст. Ӯ қонуниятҳои сохтори забонро ба ҳисоб гирифта, ВФ-ро ба гурӯҳҳои ибораҳои фразеологӣ, таркибҳои фразеологӣ ва чумлаҳои фразеологӣ тақсим кардааст.

Сохти лексикиви грамматикӣ ва қолаби ВФТ-ро ба назар гирифта, онҳоро низ ба таркибҳои ташбеҳӣ, ибораҳои ташбеҳӣ ва чумлаҳои ташбеҳӣ чудо намудаанд.

а) **Таркибҳои ташбеҳӣ.** Яке аз гурӯҳҳои сохтори ВФТ таркибҳои ташбеҳӣ буда, онҳо аз ҷиҳати алоқаи байни ҷузъҳо, таркибу сохти устувор, ифодаи морфологии ҷузъҳо аз ибораву чумлаҳои ташбеҳӣ тафовут доранд. Асоси таркибҳои ташбеҳиро таркибҳои одии синтаксисӣ ташкил медиҳанд. Сохти устувор ва ба вазифаи ҷузъи ёридиҳандаи онҳо истифода шудани фақат пешоянду пасоянди монандӣ хусусияти хоси таркибҳои ташбеҳӣ буда, онҳоро аз таркибҳои одии синтаксисӣ фарқ мекунонад. Набудани калимаи асосии тобеъкунанда хусусияти махсуси онҳост. Дар як гурӯҳи онҳо калимаҳои мустақилмаъно тавассути бандаки изофӣ алоқаманд мешавад ва ин тобеият чунон хира шудааст, ки фарқ кардани ҷузъи асосӣ аз тобеъ амри маҳол аст. Шабоҳати онҳо ба ибораҳои ташбеҳӣ зоҳирӣ аст. Барои мисол: **чун чароғҳои бешумор, чун қолинҳои хурду калони зебо, чун чодари сиёҳ, монанди ошқадуи лухсида, монанди донаҳои барги ба оби ҳавзи калон афтода:**

Ситораҳо **чун чароғҳои бешумор** осмони нилгун деҳаро ранг медоданд (К. Мирзоев, Суруди муҳаббат, с. 9). Чодари арӯсии ӯ ба ҳаёлаш дар он лаҳзаҳо **чун чодари сиёҳ**, чодари ғаму андух намуд (К. Мирзоев, Суруди муҳаббат, с. 46) ... чавон ҳам шуда табарзинро ба даст гирифт дар навбати аввал бо як зарба сари Қатағанӯғлонро **монанди ошқадуи лухсида** пош хӯронд ва баъд аз он бо зарбаҳои паёпай муғулро аз по афтонд ва бо захмҳои гарон худаш ҳам ба болои мурдаи Темурмалик афтид. (С. Айнӣ, Қаҳрамонони халқи тоҷик Темурмалик. Исёни Муқаннаъ, с. 78). The young bent over, took the poleaxe, and with one blow smashed the head of Qatahanughlan **like an oshkady** (a kind of edible pumpkin), with continuous blows killed a few Mongols before felling on the ground on top of the dead body of Temur Malik (S. Ayni, Temur Malik – Tajik People's Hero. Muqanna's Rebellion, p. 78). Дар ин мисол ВФТ-и **монанди ошқадуи лухсида** - **like an oshkady** тарҷума шудааст. Ошқаду реалия аст ва хусусияти миллии дорад ва тарҷумон дар қавс шарҳи онро овардааст: a kind of edible pumpkin – як намуди қадуи хӯрданбоб.

Дар он сурат аскарони аз роҳи дур – Бағдод ояндаи арабҳо **монанди донаҳои барги ба оби ҳавзи калон афтода** об шуда рафтанд мегирифтанд (С. Айнӣ, Қаҳрамонони халқи тоҷик Темурмалик. Исёни Муқаннаъ, с. 145). In this case, the Arab soldiers who were coming from a far distance – from Baghdad – would have been defeated easily (S. Ayni, Temur Malik – Tajik People's Hero. Muqanna's Rebellion, p. 145). Таҳлили ҳамаҷонибаи ин мисол имкон медиҳад, то хусусиятҳои тарҷумавии ин чумларо ошкор созем. Мутарҷим моҳирона аз усули компрессия – фишурдан истифода кардааст. Ҳангоми усули компрессия маълумоти дуҷумдараҷа партофта мешавад.

Ҳангоми дар қолаби изофию пасояндӣ истифода шудан, таркибҳои ташбеҳӣ боз ҳам рехтатар ба чашм мерасанд, масалан, **бинои дуошӯна барин, чодугари афсонавӣ барин:**

Падару писар чигинаро назди ғарами гандум, ки ба назар **бинои дуошӯна барин** менамуд, нигоҳ доштанд (К. Мирзоев, Суруди муҳаббат, с. 24). Ҳарчанд аз тексти дар боло нақлкардашуда илмҳои гуногунро омӯхтани Муқаннаъ фаҳмида шавад ҳам, муаллифони мазкур ӯро дар назари хонанда як найрангбози одӣ ва **як чодугари афсонавӣ барин** карда нишон додаанд (С. Айнӣ, Қаҳрамонони халқи тоҷик Темурмалик. Исёни Муқаннаъ, с. 115). Although, the text quoted above shows that Muqanna studied sciences, these authors described him as engaging in simple trickery, **as a fantastic magician** (S. Ayni, Temur Malik – Tajik People's Hero. Muqanna's Rebellion, p. 115).

Дар байни ҷузъҳои дохили таркибҳои ташбеҳӣ ҷо додани калимаи бегона номумкин буда, ин яке аз хусусиятҳои хоси онҳо ба шумор меравад, зеро илова кардани унсурҳои

бегона сабаби аз байн бурдани маънову сохти устувори таркиб шуда, онро ба таркиби озоди синтаксисӣ мубаддал месозад.

б) **Ибораҳои ташбеҳӣ.** Гурӯҳи дигари фаровони ВФТ аз ҷиҳати сохтор ибораҳои ташбеҳӣ буда, бо доштани ҷузъи асосию иловагӣ ва ёридиҳандаи монандӣ аз дигар намуди ВФТ фарқ мекунад. Мисолҳо: **барф барин сафед, монанди сипарҳои оҳанин рост карда истодан, монанди уқобони тезноҳун парвоз кардан:**

Риши калону базеби **ӯ барф барин сафед** (К. Мирзоев, Суруди муҳаббат, с. 70). Аммо аҳолии ҷонбози Ҳирот дар он раҳна **монанди сипарҳои оҳанин худро рост карда истода** душманро ба шаҳр роҳ намедоданд (С. Айнӣ, Қаҳрамонони халқи тоҷик Темурмалик. Исёни Муқаннаъ, с. 35). However, the fearless population of Herat still prevented the Mongols from entering the city (S. Ayni, Temur Malik – Tajik People's Hero. Muqanna's Rebellion, p. 35). Ҳангоми тарҷума компрессия истифода шудааст. Тирҳои пӯлодпайкони синашикоф аз камонҳои ҷавонони тоҷики қодирандоз ҷафта аз дариҷаҳои кишти баромада **монанди уқобони тезноҳун**, аммо бо суръати барқ дар ҳаво парвоз мекарданд ва бехато ба сина, шикам ва рӯи ҷашми муғулон зада ҷок-ҷок мегардонданд (С. Айнӣ, Қаҳрамонони халқи тоҷик Темурмалик. Исёни Муқаннаъ, с. 43). The arrows with iron arrowhead came from the bows of the young Tajik qodirandoz through small doors of the ship, **like eagles with their sharp nails**. With the speed of thunder, they soared into the air, and without mistake they hit and cut the breast, bellies, face and eyes of Mongols (S. Ayni, Temur Malik – Tajik People's Hero. Muqanna's Rebellion, p. 43).

Ду гурӯҳи ибораҳои ташбеҳиро фарқ мекунад: ибораҳои ташбеҳии сифатӣ ва ибораҳои ташбеҳии феълӣ. Ин таснифот дар асоси ба вазифаи ҷузъи асосӣ омадани сифат ё феъл сурат мегирад. Яқинан, ибораҳои ташбеҳии сифатӣ гурӯҳи калони ВФТ-ро ташкил дода, дар онҳо мавқеи адоти ташбеҳӣ устувор мебошад ва он бисёртар дар байни ҷузъҳои ташбеҳшаванда ва ташбеҳкунанда меояд: **гул барин зебо, санг барин сахт, шер барин далер** ва ғ. Мисолҳои зерин ба гурӯҳи ибораҳои ташбеҳии феълӣ дохил мешаванд: **хирс барин хоб кардан, ҳайкал барин шах шудан, мисли шамъ об шудан.**

в) **Ҷумлаҳои ташбеҳӣ.** Гурӯҳи сеюми сохтори ВФТ-ро ҷумлаҳои ташбеҳӣ ташкил медиҳанд, онҳо аз ҷиҳати устуворӣ, образнокӣ, муассирӣ ва рангорангӣ аз дигар навъҳои ВФ фарқ карда, дар фонди фразеологияи тоҷик ҷойи ниҳоятдараҷа маҳсусро ишғол мекунад. Онҳоро бисёртар дар таркиби ҷумлаҳои мураккабу сертаркиб вохӯрдан мумкин аст. Онҳо зоҳиран вазифаи ҷумлаи пайравро иҷро мекунад. Мисоли дар поён зикршуда шохиди ин гуфтаҳо:

Тирҳои **ӯ монанди уқобоне, ки ногаҳонӣ парвоз карда ба гурӯҳи бумҳо ҳучум оваранд**, ба тӯдаи душманон парвозкунон мерафтанд ва ҳар тири **ӯ** бехато одаме ё асперо ба замин мегелонид (С. Айнӣ, Қаҳрамонони халқи тоҷик Темурмалик. Исёни Муқаннаъ, с. 56). His arrows **like eagles that can suddenly attack even the owls**, were flying towards the enemy warriors. Each arrow brought down to the ground a man or a horse without missing (S. Ayni, Temur Malik – Tajik People's Hero. Muqanna's Rebellion, p. 56).

Дар мисоли дар боло омада ҷумлаи ташбеҳии **монанди уқобоне, ки ногаҳонӣ парвоз карда ба гурӯҳи бумҳо ҳучум оваранд (like eagles that can suddenly attack even the owls)** қисми эзоҳдиҳандаи ҷумларо ташкил медиҳад.

Профессори маъруфи тоҷик, забоншинос Мачидов ин намуд ҷумларо «ҷумлаи фразеологияи баста» ном бурдааст. «Гурӯҳи дуҷумлаи ҷумлаҳои фразеологияи бо сохтори мураккабро ҷумлаҳои фразеологияи баста ташкил медиҳанд» [7, с.207]. Ҷузъи асосии ҷумлаҳои ташбеҳӣ дар таркиби сарҷумла омада, қисми боқимонда тавассути пайванди тобеҷкунандаи ки ба он тобеҷ мегардад.

Хуллас, таркибҳои ташбеҳӣ, ибораҳои ташбеҳӣ ва ҷумлаҳои ташбеҳӣ гурӯҳи сохтори ВФТ буда, шаклгирии онҳо ба таври аниқу муайяну маъмули синтаксисӣ сурат мегирад.

2. Гурӯҳҳои маъноии ВФТ.

Мутаассифона, ВФТ-ро аз бобати классификасияи маъноӣ муҳаққиқону забоншиносони тоҷик пурра мавриди омӯзиш қарор надодаанд. Дар рисолаи худ муҳаққиқ Дӯстов «ВФТ-ро аз нуқтаи назари ифодаи маъно ба гурӯҳҳои идиомаҳои ташбеҳӣ ва

фраземаҳои ташбеҳӣ тасниф кардааст ва ӯ дар забони тоҷикӣ мавҷуд набудани фразеологизмҳои ғайриидиоматикиро махсус зикр кардааст» [Дӯстов, 2014, с. 137]. Сохтори махсуси ВФТ ва мавҷуд будани адоти ташбеҳӣ, инчунин, соҳиб шудан ба маъноӣ қисман ё пурраи маҷозӣ асоси ин таснифотро ташкил медиҳад.

а) **Идиомаҳои ташбеҳӣ.** Чунин ибораҳои рехтаеро, ки унсурҳои таркибии онҳо пурра маҷозимаъноянд, идиома меноманд. Рехтагиву устуворӣ хоси ҷузъҳои таркибии идиомаҳо буда, мазмуни рангоранг ва яклухти онҳо боиси ба вучуд омадани маъноӣ воҳиди фразеологӣ мешавад. Идиомаҳои ташбеҳӣ гурӯҳи калони идиомаҳои забонамонро ташкил дода, дар онҳо маъноӣ луғавӣ пурра аз байн рафтааст ва маъноӣ маҷозӣ пайдо шудааст. Пешояндҳои ташбеҳии таркиби идиомаҳои ташбеҳӣ ҳам то як дараҷа вазифаи грамматикӣ ва маъноӣ худро гум кардаанд. Илова кардани пешоянду пасояндҳои ташбеҳӣ ибораҳои озоди синтаксисиро ба идиомаҳои ташбеҳӣ мубаддал мегардонад, масалан: **гули зебо – гул барин зебо, лолаи суп-сурх – чун лола суп-сурх, ҷӯби хушк – монанди ҷӯби хушк, чанори пир – чун чанори пир:**

Вақте ки соли 1946 Хосият Надяро бори нахуст дид, **гул барин зебо**, тару тоза буд (К. Мирзоев, Суруди муҳаббат, с. 19). Рухсораҳояш дар равшании ҷароғи хона **чун лола суп-сурх** метофтанд (К. Мирзоев, Суруди муҳаббат, с. 26). Ман **чун чанори пир** аз дарун месӯзаму то хокистар шуда афтидан ба сарат соя меафканем (Ҷ. Ақобир, Пазмонӣ, с. 70). Ӯ ҳам бузриш, чумчарӯй, чашмчуқур, рангзардоб, **монанди ҷӯби хушке** буд, ки бештар аз одам ба хӯсаи ҷуворипоя мемонд (Р. Ҷалил, Одамони ҷовид, 18).

Ҳамин тавр, ҷузъҳои идиомаҳои ташбеҳӣ ивазнашаванда буда, пурра маҷозимаъноянд ва аз рӯйи қолабҳои гуногуни синтаксисӣ сохта мешаванд.

б) **Фраземаҳои ташбеҳӣ.** «Фраземаҳо аз рӯйи сохту таркиби доимӣ, мундариҷаи яклухт, пуробуранг будан ва образнокӣ ба идиомаҳо наздикӣ дошта, дар ташаккули маъноӣ яклухт ва сохтори онҳо як дигаргунӣ дида мешавад, ки танҳо ба ин гурӯҳ хос аст» [7, с.32]. Тафовути асосии онҳо аз идиомаҳо дар он зоҳир мегардад, ки яке аз унсурҳои таркибии онҳо ба маъноӣ луғавӣ омада, унсурҳои дигар маҷозимаъноянд. Сохту таркиби онҳо на он қадар устувор аст. Масалан, **арғувонӣ чун ранги галстукҳои шогирдон, яхдон барин хунук, чун барги бед ба ларза омадан, чун тиллорезаҳо йилтирос задан:**

Аксари онҳо сурх, **арғувонӣ чун ранги галстукҳои шогирдонаш**, ки дар саҳни васею озодаи мактаб, назди ӯ ҷамъ шуда буданд (К. Мирзоев, Суруди муҳаббат, с. 99). Аз роғи дару деворҳо дар зимистон барф мебаромад, синфҳо **яхдон барин хунук** буданд (К. Мирзоев, Суруди муҳаббат, с. 22). Садҳо сол боз дар дунёӣ, барфу борон, шабҳои зулмот, хунуқиҳои бекиёс **чун барги бед ба ларза омадани** замин ... ҳамаи инҳоро шоҳид шудай. (К. Мирзоев, Суруди муҳаббат, с. 82). Ситораҳо ҷониби ӯ **чун тиллорезаҳо йилтирос мезаданд** (К. Мирзоев, Суруди муҳаббат, с. 45).

Ҷузъи эзоҳдиҳандаи фраземаҳои ташбеҳӣ ба маъноӣ луғавӣ меояд ва маҳз он сабаби пайдоиши фраземаҳои ташбеҳӣ мегардад. Дар гурӯҳи фраземаҳои ташбеҳӣ ҷузъи эзоҳдиҳанда калимаи ифодакунандаи мафҳум мебошад.

Хулоса, дар забони тоҷикӣ таснифоти гурӯҳҳои мансубияти ҳиссаинутқӣ, сохторӣ ва маъноӣ ВФТ мушоҳида мешавад. Аз бобати мансубияташон ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ, ВФТ сифатӣ, феълӣ ва зарфӣ мешаванд, аз ҷиҳати сохтор ба ибора, таркиб ва ҷумлаҳои ташбеҳӣ ҷудо мешаванд ва аз рӯйи ифодаи маъно гурӯҳи идиома ва фраземаҳои ташбеҳиро ташкил медиҳанд.

АДАБИЁТ

1. Азимова М.Н. Сопоставительно-типологический анализ фразеологической системы таджикского и английского языков: Автореф. дис... докт. филол. наук. Душанбе, 2006.
2. Азимова М.Н. Сопоставительно-типологическое исследование фразеологической системы таджикского и английского языков / М.Н. Азимова. - Д: 2006.
3. Бабаев Э. Некоторые семантические особенности образных сравнительных оборотов в современном английском и таджикском языках. // Вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков: Сб. науч. – Том 98. – Душанбе, 1975.

4. Дӯстов Ҳамроҳон Ҷумъаевич. Воҳидҳои фразеологӣи ташбеҳӣ дар забони адабии муосири тоҷик. – Душанбе, «Ҷонибек». - 2014.
5. Маджидов Х. К вопросу об определении содержания фразеологической семантики в таджикском языке. // Вестник Таджикского гос. ун-та, 1990. - №1.
6. Маджидов Х. Лексико-семантические особенности глагольных фразеологических единиц современного таджикского литературного языка: Автореф. дисс... канд. филол. наук. - Душанбе, 1968.
7. Маджидов Х. Некоторые вопросы фразеологии современного таджикского языка. // Сборник работ аспирантов. - Вып. 4. Серия филологических наук. - Душанбе: Ирфон, 1966.
8. Маджидов Х. О заимствовании фразеологических единиц из русского языка в таджикском. // Русский язык и литература в таджикской школе, 1981. - №2.
9. Мордвилко А. П. Очерки по русской фразеологии (именные и глагольные фразеологические обороты). - М.: Просвещение, 1964.
10. Ожегов С.И. О структуре фразеологии // Лексикографич. сб. Вып. 2. – М., 1957.
11. Орлова В.И. Фразеологические обороты со сравнительными союзами. // РЯШ. - 1966. - №3.
12. Панфилов В.З. Взаимоотношение языка и мышление / В.З. Панфилова. - М.: Наука, 1971.
13. Тахохов Б.А. Фразеологические единицы русского и таджикского языков / Б.А. Тахохов. - Душанбе, 1988.
14. Тилавов Б. Поэтика таджикских народных пословиц и поговорок / Б. Тилавов. - Душанбе: Дониш, 1967.
15. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка / Н.М. Шанский. - М.: Высшая школа, 1985.
16. Айнӣ, Садриддин. Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик. Исёни Муқаннаъ. Тарҷума ба забони англисӣ ва сарсухани профессор Абдусалом Мамадназаров. – Душанбе: ЭР-граф, 2022.
17. Мирзоев Кароматулло. М 65 Суруди муҳаббат: Очеркҳо – Душанбе: Адиб, 1988.

ГУРҶҲОИ МАЪНОӢ ВА СОҲТОРИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ТАШБЕҲӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур гурӯҳҳои маъноӣ ва сохтори воҳидҳои фразеологӣи ташбеҳӣ дар забони тоҷикӣ, ки дар он фразеологизмҳои ташбеҳӣ ба гурӯҳҳои идиомаҳо ва метафораҳо тақсим мешаванд, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ҳамчунин, сохтори воҳидҳои фразеологӣи ташбеҳӣ муайян шудааст, ки онҳо ба навъҳои ибораҳои маҷозӣ, таркибҳои маҷозӣ ва ҷумлаҳои маҷозӣ тақсим шудаанд.

КАЛИДВОЖАҲО: фразеология, фразеологизм, фразеологизмҳои ташбеҳӣ.

СЕМАНТИЧЕСКИЕ И СТРУКТУРНЫЕ ГРУППЫ СРАВНИТЕЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье рассматриваются семантические и структурные группы сравнительных фразеологизмов в сопоставляемых языках», в которой сравнительные фразеологизмы делятся на группы идиом и метафорических словосочетаний. Также определяется структура сравнительных фразеологизмов, и они делятся на группы метафорических словосочетаний, метафорических композиций и метафорических предложений.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: фразеология, фразеологизм, компаративные фразеологизмы.

MEANINGFUL AND STRUCTURAL GROUPS OF COMPARATIVE IDIOMS IN THE TAJIK LANGUAGE

The following article is about "Semantic and structural groups of comparative idioms in comparable languages", in which comparative idioms are divided into groups of idioms and metaphorical combinations. The structure of comparative phraseological units is also determined, and they are divided into groups of metaphorical combinations, metaphorical compositions and metaphorical sentences.

KEYWORDS: phraseology, phraseological units, comparative phraseological units.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Почоева Мударриса* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **988702806**.

Сведения об авторе: *Почоева Мударриса*- Таджикский национальный университет, магистрант факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17. Телефон: **988702806**.

Information about the author: *Pochoeva Mudarrisa* - Tajik National University, master`s student of Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17. Phone: (+992). **988702806**.

ВИЖАГИҶОИ ТАҒЙИРОТИ МОРФОЛОҒИ ДАР ИҚТИБОСОТИ АРАБИ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСИ

Ҳакимова С.
Донишгоҳи милли Тоҷикистон

Барои ифодаи ҳолатҳои муайяни ва номуайяни калимаҳо дар забонҳои мухталиф роҳи равишҳои гуногун истифода мешавад. Аз ҷумла, дар забони англиси як навъи махсуси калимаҳо корбурд мешаванд, ки ба муайяни ва номуайяни исмҳо далолат мекунад. Ин гуна калимаҳоро артикл мегӯянд. Артиклҳои забони англиси ду навъ доранд: 1) артикли муайяни «The» - **the bus, the car, the enemies**; 2) артиклҳои номуайяни «a» (пеш аз исмҳои, ки бо ҳарфи ҳамсадо оғоз шудаанд) ва «an» (пеш аз исмҳои, ки бо ҳарфи садонок оғоз шудаанд) - **a car, a bus, an enemy**.

Дар забони араби бошад, барои муайян кардани ҳолати исмҳои артикли муайяни (ال) ва танвин (وُ) истифода бурда мешаванд. Артикли «ال» дар аввали калима омада, ба муайяни исмҳои далолат мекунад. Масалан, калимаи «الكتاب» - яъне, пештар ин исми зикр кардаанд ва аллақай ба шунаванда маълум аст, ки дар бораи кадом китоб сухан меравад. Танвин дар охири калима омада, ба номуайяни исмҳои далолат мекунад. Масалан, калимаи «كتاب» (китобе) - яъне, шунаванда дар бораи китоб ягон тасаввурот надорад ва бори аввал дар бораи он сухан меравад.

Ҷангоми муқоисаи артиклҳои дар забонҳои англиси ва араби ба мушоҳида мерасад, ки онҳо аз ҷиҳати сохтор ва корбурд аз ҳам тафовут доранд. Бояд дар назар дошт, ки артикли «ال» дар забони англиси ба сифати ҷузъи калима истифода мешавад ва ҷузъи муайяни он ҳазф мегардад. Яъне, дар калимаи «Alcohol» артикли «ال» вазиғаи артиклиро аз даст дода, ба сифати ҷузъи калима омадааст. Инчунин, калимаҳои зерин ба ин мисол шуда метавонанд:

- Калимаи «Alcalde» дар забони араби шакли «قاض» – ро дорад. Дар ҷумлаи «هو القاضى» калимаи «قاض» дар ҳолати муайяни омада, артикли «ال» нишондиҳандаи ҳолати муайяни он аст. Ба забони англиси ин калима аз шакли «القاضى» иқтибос шудааст, вале артикл дар ин ҷо ҳамчун ҷузъи калима омадааст ва ба ягон ҳолати он калима далолат намекунад. Дар забони араби шакли занонаи он «القاضية» мебошад.

- Калимаи «Alcazar» дар забони араби шакли «قصر» - ро дорад ва ба забони англиси аз шакли «القصر» иқтибос шудааст. Шакли ҷамъи он дар забони араби «القصور» мебошад. Дар ин калима низ артикли «ال» вазиғаи асосии худашро гум карда, ҷузъи калима ҳисобида мешавад.

- Калимаи «Alchemy|chemistry» дар забони араби шакли «الكيمياء» - ро дорад. Дар раванди иқтибосшави артикли «ال» - и ин калима вазиғаи асосии худашро гум карда, ҷузъи калима ҳисобида мешавад.

- Калимаи «Alcove» дар забони араби шакли «قبّة» - ро дорад ва ба забони англиси аз шакли «القبّة» иқтибос шудааст. Калимаи «قبّة» дар забони араби исми занона аст. Шакли ҷамъи он «قباب» буда, дар забони англиси шакли «alcoves» - ро гирифтааст.

- Калимаи «Aniline» аз калимаи арабии «انيل» (дар ҳолати муайяни, яъне «النيل») иқтибос шудааст. Дар забони араби ҳарфҳои ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: ҳарфҳои шамси (س ز ر ن د ث) вақте ки пеш аз ин ҳарфҳои артикл омада бошад, пас ҳарфи «ل» хонда намешавад ва дар болои ин ҳарфҳои аломати ташдид гузошта мешавад (ج ج ح ح ج) ва қамарӣ (ب ب ا ي و ه م ك ق ف) дар калимаҳои, ки ҳам артикл дошта, бо ин ҳарфҳои оғоз мешаванд, ҳарфи «ل» ба пурраги хонда мешавад). Аз ин сабаб, ин калима дар забони араби дар шакли «Aniline» талаффуз карда мешавад. Дар ин ҷо ҳодисаи ассимилятсия (монанд кардани як овоз ба дигар) дида мешавад. Дар фарқи аз забони англиси, ҳолати ассимилятсия дар забони

арабӣ талаффуз карда мешавад, вале дар шакли хаттӣ он дарҷ намегардад. Яъне, ба ҷойи ҳарфи «лом» ҳарфи «нун» - ро мехонем, вале шакли навишти калима тағйир намеёбад.

- Калимаи англисии «*Adobe*» аз калимаи арабии «*الطوب*» гирифта шудааст.

- Калимаи «*Athamor*» аз калимаи арабии «*التنور*» гирифта шуда, дар ин ҷо низ ҳодисаи ассимилятсия ба назар мерасад. Яъне, дар ин калима ба ҷойи ҳарфи «лом» ҳарфи «нун» талаффуз карда мешавад. Артикли «*ال*» дар ин калима низ маънои асосиашро гум карда, ҷузъи калима махсуб меёбад. Дар забони арабӣ ҳарфи «лом» навишта мешавад, вале талаффуз карда намешавад.

Дар забони арабӣ исмҳо аз ҷиҳати ҷинсиат ду навъ доранд: 1) *المذكر* (мардона) ва 2) *المؤنث* (занона). Аз ҷиҳати сохт шакли исмҳои музаккар (ҷинси мардона) сода буда, исмҳои муаннас (ҷинси занона) пасвандҳои махсусе доранд, ки ба ҷинсиати онҳо далолат мекунад. Дар забони арабӣ исмеро, ки пасванди ба ҷинси занона далолаткунанда надошта бошад, исми музаккар мегӯянд. Масалан, калимаи «*هاتف*» исми музаккар буда, калимаи «*جرة*» исми муаннас мебошад. Дар ин ҷо ҳарфи «ة» («т» - и марбута) далели исми муаннас будани калимаи «*جرة*» мебошад.

Дар забони англисӣ чунин қоида вучуд надорад. Яъне, калимаҳои забони англисӣ категорияи ҷинсиат надоранд. Танҳо калимаҳои, ки ба гурӯҳи исмҳои ҷондор дохил мешавад, ба ҷинсиат тақсим шудаанд. Исмҳои бечон бошанд, бо ҷонишини «It» ишора карда мешаванд. Категорияи ҷинсиат танҳо дар ҷонишинҳо, аниқтараш дар шахси сеюми забони англисӣ (She ва He) дида мешавад. Бояд гуфт, ки ин ҷонишинҳо дар ҳолати муайян будани ҷинси исми хоси мавриди назар истифода бурда мешаванд. Мисоли ин гуфтаҳо ҷумлаҳои зерин шуда метавонанд:

Jane is married. She has two children. – Дар ҷумлаи аввал мо исми шахсро зикр кардем ва маълум шуд, ки сухан дар бораи зан меравад. Аз ҳамин хотир дар ҷумлаи баъдӣ ба ҷойи зикри исми зан ҷонишини «She» - ро истифода кардем.

Adam is single. He lives alone. – Дар ин ҷумла низ аввал исми шахси мавриди назарро оварда, сипас дар ҷумлаи баъдӣ ҷонишини «He» - ро истифода кардем.

Дар рафти таҳқиқот ба мо маълум гашт, ки аз иқтибосоте, ки аз забони арабӣ ба забони англисӣ ворид шудаанд, хусусияти ҷинсиати худро гум кардаанд. Дар забони арабӣ он калимаҳо ба гурӯҳи исмҳои муаннас дохил шуда, дар забони англисӣ онҳоро дигар ба категорияи ҷинсиат ҷудо намекунад. Мисоли ин гуфтаҳо калимаҳои зерин шуда метавонанд:

- Калимаи «*Jar*» аз калимаи «*جرة*» иқтибос шудааст. Дар забони арабӣ ин калима исми муаннас буда, ҳарфи «ة» ба ҷинси занона далолат мекунад.

- Калимаи «*Jumper*» аз калимаи «*جبة*» иқтибос шудааст. Ин калима низ дар забони арабӣ исми муаннас буда, ҳарфи «ة» далели исми муаннас будани он мебошад.

- Калимаи «*Alchemy|chemistry*» аз калимаи «*الكيمياء*» иқтибос шудааст. Дар ин калима ҳарфи «ء» аломати занонагӣ буда, пас калимаи «*الكيمياء*» исми муаннас мебошад.

- Калимаи «*Alcove*» аз калимаи «*قبعة*» иқтибос шудааст. Калимаи «*قبعة*» дар забони арабӣ исми муаннас буда, дар забони англисӣ ин хусусияти худро гум кардааст.

- Калимаи «*Giraffee*» дар забони англисӣ шакли «*غرافة*» - ро дорад, ки ҳарфи «ة» далели исми муаннас будани он мебошад. Вале дар забони англисӣ онро исми занона намегӯянд.

- Калимаи «*Hookah*» низ дар забони арабӣ исми муаннас буда, шакли асосиаш «*حقة*» мебошад.

- Калимаи «*Vizier*» аз калимаи арабии «*وزير*» гирифта шудааст. Дар забони арабӣ ин калима исми музаккар буда, барои дар ҷинси муаннас истифода бурдани он, дар охири калима ҳарфи «ة»-ро илова мекунем, яъне «*وزيرة*». Вале дар забони англисӣ калимаи «*Vizier*» ҳам барои мард ва ҳам зан истифода бурда мешавад.

- Калимаи «*Fakir*» аз калимаи арабии «*فقير*» иқтибос шудааст. Дар забони арабӣ шакли муаннаси он «*فقيرة*» буда, вале ба забони англисӣ танҳо дар шакли музаккар, яъне «*فقير*» иқтибос шудааст. Дар забони англисӣ ин калима ҳам барои мард ва ҳам зан истифода бурда мешавад.

- Калимаи «*Hakim*» дар забони арабӣ шаклҳои «*حكيم*» (исми музаккар) ва «*حكيمة*» (исми муаннас) дошта, дар забони англисӣ танҳо шакли музаккари он, яъне «*حكيم*» истифода бурда мешавад.

- Калимаи «*Coffee*» дар забони арабӣ шакли «*قهوة*»-ро дошта, ба гурӯҳи исмҳои муаннас дохил мешавад. Дар забони англисӣ бошад, калимаи «*Coffee*» ба гурӯҳи чинси миёна дохил шуда, дар ҷумла онро бо ҷонишини «*It*» ишора мекунанд.

Дар забони арабӣ боз исмҳои ҳастанд, ки аломатҳои ба муаннас ҳосро доранд, вале исми музаккар махсуб меёбанд. Онҳоро муаннаси лафзӣ мегӯянд. Ба забони англисӣ исмҳои муаннаси лафзӣ низ иқтибос шудаанд. Масалан, калимаи «*Khalif*» дар забони арабӣ шакли «*خليفة*» - ро дорад, вале новобаста ба аломати таънис (аломатҳои, ки ба чинси занона далолат мекунанд), ин калима исми музаккар (мардона) мебошад. Дар забони англисӣ ин калима ба чинсиат тақсим нашудааст.

Дар забони арабӣ ду навъи ҷамъбандии исмҳо вуҷуд дорад: ҷамъи солим ва ҷамъи шикаста. Ҷамъи солим дар навбати худ ба ду навъ тақсим мешавад: ҷамъи музаккари солим (*مسلمون - مسلم*) ва ҷамъи муаннаси солим (*مسلم مسلمات -*). Дар ҷамъи солим ба охири калима пасвандҳои муайян изофа мешаванд (дар ҷамъи музаккари солим пасвандҳои «*ون*» (ҳолати рафъ) ва «*ين*» (ҳолати насбу ҷар) ва дар ҷамъи муаннаси солим пасвандҳои «*ات*» (ҳолати рафъ) ва «*ات*» (ҳолати насбу ҷар)). Дар ҷамъи шикаста бошад, дар шакли аслии калима тағйирот ворид мешавад. Масалан, калимаҳои «*مدرسة*» - «*مدارس*», «*امام*» - «*ائمة*» ва ғ.

Дар забони англисӣ бошад шакли ҷамъи исмҳо бо илова кардани ҳарфи «*s*» ва «*es*» дар охири калимаҳо сохта мешавад. Пас, калимаҳои дар боло овардамон дар забони англисӣ ҷунин ҷамъбандӣ мешаванд: *muslim – muslims, madrasa – madrasah, imam – imams*.

Қариб тамоми иқтибосоте, ки дар забони англисӣ аз забони арабӣ гирифта шудаанд, ба гурӯҳи исмҳо дохил шудаанд. Масалан, «*admiral*», «*adobe*», «*alidade*», «*alcohol*», «*amber*», «*cotton*», «*giraffe*», «*candy*» ва ғ.

Дар ин ҷо бояд як нуктаро қайд созем, ки иштиқоқ яке аз хусусиятҳои хоси калимасозӣ дар забони арабӣ мебошад. Дар забони арабӣ аз як реша якчанд калимаи дигар сохта мешавад. Масалан, аз решаи калимаи «*كتب*» калимаҳои «*كتاب*», «*مكتوب*», «*مكتبة*» сохта шудаанд. Дар раванди иқтибосшавӣ калимаҳои арабӣ ин хусусияти худро гум мекунанд.

Хулоса, дар таркиби калимаҳои, ки аз забони арабӣ ба забони англисӣ иқтибос шудаанд, тағйироти фонетикӣ, морфологӣ ва семантикӣ дида мешаванд. Иқтибосоте, ки аз забони арабӣ ба англисӣ ворид шудаанд, баъзе аз хусусиятҳои аввалаи худро гум кардаанд. Аз ҷумла, хусусиятҳои муайяни (артикли «ал»), чинсиат (музаккар ва муаннас), шакли ҷамъбандӣ ва тарзи калимасозӣ (дар забони арабӣ ва дар забони англисӣ).

АДАБИЁТ

1. Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов / Д.С. Лотте. - М.: Наука, 1982. Саҳ10)
2. Маҷидов Х, Забони адабии муосири тоҷик. – Ҷилди 1. Луғатшиносӣ / Х. Маҷидов. – Душанбе, 2007.
3. Мирсаминова Гузалхон Махмудҷонова. Арабские и персидско-таджикские заимствования в английском языке. Диссертация / Мирсаминова Гузалхон Махмудҷонова. – Душанбе – 2018.
4. Назарзода С. Забон ва истилоҳот: андешаҳо дар атрофи забони тоҷикӣ / С. Назарзода. - Душанбе: Дониш, 2003.
5. Норматов М. Муқаддимаи забоншиносӣ / М. Норматов. - Душанбе, «Матбуот», 2007
6. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов Просвещение 1976 саҳ.543)
7. Саймидинов Д. Пажӯҳишҳои забоншиносӣ / Д.Саймидинов. - Душанбе, «Шарқи озод», 2013.

ВИЖАГИҲОИ ТАҒЙИРОТИ МОРФОЛОГИИ ИҚТИБОСОТИ АРАБӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур мавзӯи вижагиҳои тағйироти морфологии иқтибосоти арабӣ дар забони англисиро мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар таркиби калимаҳои, ки аз забони арабӣ ба забони англисӣ иқтибос шудаанд, тағйироти фонетикӣ, морфологӣ ва семантикӣ дида мешаванд. Муаллиф дар мақолаи худ фарқиятҳои грамматикӣ забонҳои арабӣ ва англисиро зикр карда, онҳоро бо овардани калимаҳои иқтибосшуда шарҳ додааст.

КАЛИДВОЖАҲО: артикл, грамматика, муфрад, морфология, шумораи ҷамъ.

ОСОБЕННОСТИ МОРФОЛОГИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ АРАБСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье обсуждается тема особенностей морфологических изменений арабских заимствований в английском языке. Фонетические, морфологические и семантические изменения можно увидеть в составе арабских заимствований в английском языке. В своей статье автор упомянул грамматические различия между арабским и английским языками и объяснил их приводя несколько примеров заимствованных слов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: артикль, грамматика, единственное число, морфология, множественное число.

FEATURES OF MORPHOLOGICAL CHANGES IN ARABIC LOANWORDS IN ENGLISH LANGUAGE

This article discusses the topic of features of morphological changes in Arabic loanwords in English. Phonetic, morphological and semantic changes can be seen in the composition of Arabic loanwords in English. In his article, the author mentioned the grammatical differences between Arabic and English and explained them with several examples of loanwords.

KEYWORDS: article, grammar, singular, morphology, plural.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳакимова Саидабону* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Хакимова Саидабону* - Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17.

Information about the author: *Hakimova Saidabonu* - Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Asian and European languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17.

ТАРҶУМАИ АДАБӢ ВА ЧОЛИШҶОИ ОН

Фаҳад Х.Т.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таърифи тарҷума ва аҳамияти он. Тарҷума фароянди табдили мутун аз як забон ба забони дигар аст ва яке аз абзорҳои аслии барои барқарории иртибот байни фарҳангҳои мухталиф ба ҳисоб меравад. Ба интиқоли дониш, фарҳанг ва адабиёт аз забоне ба забони дигар кумак мекунад ва хонандагонро қодир месозад аз муҳтавои аслии ба забони модарии худ баҳраманд шаванд.

Тарҷума дар дунёи муосири мо аз аҳамияти зиёде бархӯрдор аст, зеро василае барои иртиботи муассир байни мардум ва фарҳангҳои мухталиф аст. Ба тақвияти тафохум ва ҳамкориҳои байналмилалӣ кумак мекунад ва ба густариши идеҳо, дониш ва фарҳанг дар байни мардум мадад мерасонад. Ба лутфи тарҷума, афрод метавонанд ба иттилоот ва муҳтавои тавлидшуда дар кишварҳои дигар ва ба забонҳои дигар дастрасӣ дошта бошанд, бинобар ин уфуқи диди худро густариш дода ва ба пешрафти шахсӣ ва хирфай даст меёбанд.

Тарҷума аз забони форсӣ ба забони арабӣ бо ҷолишҳои забонӣ, фарҳангӣ, адабӣ ва фаннии бисёре мувоҷеҳ аст. Тафовути низомии забонии забони форсӣ ва забони арабӣ яке аз барҷастатарин ҷолишҳои забонӣ аст. Забони форсӣ аз хонаводаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ ва забони арабӣ аз хонаводаи забонҳои сомӣ аст. Бинобар ин, қавоиди дастури забон, сохторҳои забонӣ ва вожагонӣ байни ду забон мутафовит аст ва фароянди тарҷумаро ба ҷолиши душвор табдил мекунад.

Илова бар ҷолишҳои забонӣ, тарҷума аз забони форсӣ ба забони арабӣ бо ҷолишҳои фарҳангӣ низ мувоҷеҳ аст. Ҷар забоне фарҳанг ва мафохими фарҳангии мунҳасир ба фарди худро дорад. Аз ин рӯ, мутарҷим бояд бо фарҳанги форсӣ ва арабӣ ошно бошад, мафохими фарҳангӣ ва иҷтимоии марбут ба матни аслиро дарк карда ва ба забони мақсад ба дурустӣ баён кунад.

Забоншинос ва муҳаққиқ Фараҳон Ҷарбӣ мегӯяд: «Ҷар матни адабӣ умуман манзум ё мансур дорои вижагӣҳое аст, ки онро аз соир мутун мутамоиз мекунад, аммо мабонӣ ва меъёрҳои кулӣ вучуд дорад, ки ба таври кулӣ матни адабиро мушаххас мекунад, вижагӣҳои матни адабӣ ҷустуҷӯ аст. Барои огоҳӣ аз мабонӣ ва меъёрҳои кулӣ, ки адабиёт

бар он устувор аст ва шинохти вижагиҳое, ки метавонад аз тариқи ба коргирии ин мабонӣ дар адабиёт, чизе аст, ки ба унвони назарияи адабиёт шинохта мешавад, ё ин фароянде аст, ки вижагиҳои куллиро мутамоиз мекунад ва вижагиҳои матни адабӣ ва вижагиҳо ва мабонии куллӣ ҳоким бар маҳсули адабиёт. [3, с.57].

Чолишҳои адабӣ низ бахши муҳимме аз фароянди тарҷума аз забони форсӣ ба забони арабӣ аст. Адабиёти форсӣ дорои таърихи тулонӣ ва ғанӣ аст ва сабкҳои адабии мутанаввев монанди шеър, роман ва театр аз вижагиҳои он аст. Бинобар ин мутарчим бояд битавонад ин сабкҳои адабиро дақиқ ва халлоқона тарҷума кунад.

Чолишҳои адабӣ дар тарҷума.

1. Сабки адабӣ ва адабиёти форсӣ. Тарҷумаи адабӣ аз забони форсӣ ба забони арабӣ чолиши бузурге барои мутарчимон аст, зеро мусталзими дарки амиқи сабки адабии забони форсӣ ва адабиёти форсӣ аст. Сабк ба маъное гуфта мешавад, ки дар қолаби калимот ва вожагон ба гунае танида шавад, ки дар хидмати маъноӣ мавриди назар бошад, ки дар назар гирифта шудааст, дарк шавад [1, с. 12-13].

Сабки адабӣ ба далели ғино, печидагӣ ва танаввуъ, яке аз муҳимтарин аносири мутамоизкунандаи адабиёти форсӣ ба шумор меравад. Аз ин рӯ, чолишҳое, ки мутарчими забони форсӣ дар талош барои тарҷумаи адабиёти форсӣ ба арабӣ бо он мувоҷиҳ аст.

а) Чолишҳои сабки адабӣ. Вижагии сабки адабӣ дар забони форсӣ, печидагӣ ва ғинои он аст, зеро дар он аз шеваҳои шеърӣ ва ибороти истиорӣ ва намодини бисёре истифода мешавад. Сабки адабӣ дар забони форсӣ мутанаввев ва чанд будӣ аст, зеро метавонад мустақим равой, истиорӣ ё намодин бошад. Аз ин рӯ, чолишҳои тарҷумаи адабӣ аз забони форсӣ ба забони арабӣ ба вучуд меояд.

Яке аз чолишҳои аслии мутарчими форсӣ, тарҷумаи сабкҳои шеърӣ, ибороти истиорӣ ва намодин аст. Шеъри форсӣ ба шиддат мутаққӣ ба вазн, қофия, ташбеҳ ва истиора аст ва ҳамин амр тарҷумаи дақиқи онро ба арабӣ душвор мекунад. Забони арабӣ суннатҳои шеърӣ ва вазнҳои мутафовите дорад ва аз ин рӯ, тарҷумаи шеъри форсӣ дар бархӯрд бо қофия ва ташбеҳ ба маҳорати баланди тарҷумонӣ ниёз дорад.

Илова бар ин, мутарчими забони форсӣ дар тарҷумаи ибороти истиорӣ ва намодине, ки дар адабиёти форсӣ ба кор меравад бо чолиш мувоҷиҳ аст. Ибороти истиорӣ ва намодин мумкин аст бо фарҳанг, таърих ва суннатҳои эронӣ муртабит бошад ва барои хонандаи арабзабон ошно набошад. Бинобар ин мутарчими забони форсӣ бояд бо фарҳанги забони форсӣ, таърих ва суннатҳои эронӣ ошно бошад, то битавонад ин иборотро ба дурустӣ тарҷума кунад ва онҳоро ба дурустӣ дарк кунад.

б) Чолиши адабиёти форсӣ. Адабиёти форсӣ ба далели доро будани таърихи тулонӣ ва мероси ғанӣ, яке аз куҳантарин адабиёти ҷаҳон ба шумор меравад. Вижагии адабиёти форсӣ танаввуъ ва касрати жанрҳои он аст, ки шомили шеър, наср, роман, театр, балоғат, фалсафа, таърих ва мерос аст. Аз ин рӯ, чолишҳои тарҷумаи адабиёти форсӣ ба арабӣ матраҳ мешавад.

Тарҷумаи шеър ва адабиёти форсӣ чолиши вижа барои мутарчими форсӣ аст чаро, ки бояд зебоии забон, сабки адабӣ, эҳсосот ва андешаҳоро ба таври дақиқ ва халлоқона мунтақил кунад. Шеъри форсӣ яке аз бузургтарин шеърҳои ҷаҳон ба шумор меравад, зеро аз назари ғино, зебой ва умқ мутамоиз аст. Аз ин рӯ, мутарчим бо чолиши тарҷумаи шеър форсӣ ба арабӣ мувоҷиҳ аст, зеро бояд қофия, ташбеҳ ва истиораро ҳифз кунад ва зебоишносии забон ва сабкро ба дурусти мунтақил кунад.

Мутарчим илова бар шеър, бо чолиши тарҷумаи роман ва намоишнома аз форсӣ ба арабӣ низ мувоҷиҳ аст. Романҳо ва намоишномаҳои форсӣ ҳовии ҷузъиёт, рӯйдодҳо ва шахсиятҳои печидае ҳастанд ва мутарчим бояд онҳоро дақиқ ва халлоқона баён кунад. Мутарчим бояд битавонад сабки равой ва сабки намоиширо тарҷума кунад ва эҳсосот ва идеяҳои матни адабиро мунтақил кунад.

Ба таври хулоса, тарҷумаи адабиёти форсӣ ба арабӣ мусталзими он аст, ки мутарчими форсӣ дар дарки сабки адабӣ ва адабиёти форсӣ маҳорати болое дошта бошад. Мутарчим бояд бо қофияҳо, ташбеҳот, истиораҳо, ибороти маҷозӣ ва намодҳое, ки дар адабиёти форсӣ ба кор меравад ошно бошад. Ў ҳамчунин бояд бо фарҳанги форсӣ, таърих ва

суннатҳои эронӣ ошно бошад то битавонад адабиёти форсиро ба дурустӣ тарҷума кунад ва онро ба дурустӣ дарк кунад.

2. Тарҷумаи шеър ва адаби форсӣ. Тарҷумаи ашъор ва адабиёти форсӣ ба забони арабӣ чолиши бузурге барои мутарҷим аст, чаро, ки ниёзманди дарки амиқи фарҳанг ва адабиёти форсӣ, илова бар маҳоратҳои тарҷумаи боло барои интиқоли дақиқ ва саҳеҳи зебоишиноси матни асли ва мафҳуми амиқи он аст. Ба забони арабӣ дар ин бахш ба чолишҳои мепардозем, ки мутарҷими форсӣ дар тарҷумаи шеър ва адабиёти форсӣ ба арабӣ бо он мувоҷиҳ аст.

Нодир Ҳаққонӣ дар мавриди ин нуқта изофа мекунад: «Тарҷумаи комил аз ҳеҷ матне ҷӣ шеър, ҷӣ наср наметавон ироа дод, зеро ҳеҷ вожае дар як забон комилан ҳамсон ва мутародиф бо вожаи дигар дар забони мақсад нест. [6, с.35].

а). Чолишҳои сабки шеърӣ. Шеърӣ форсӣ бо сабки шеърӣ мунҳасир ба фард ва истифода аз истиора, ташбеҳ ва намодгароӣ мутамоиз аст. Аз ин рӯ, ҳангоми тарҷумаи шеърӣ форсӣ ба арабӣ, чолишҳои бузурге барои мутарҷими форсӣ ба вучуд меояд. Мутарҷим бояд битавонад бо ҳифзи ритм ва лаҳни шеърӣ, зебоии сабки шеърӣ ва ибороти мунҳасир ба фарди шеърӣ форсиро бо диққат ва халлоқият ба арабӣ мунтақил кунад.

Муҳаммадҷавод Маймандинаҷод ҳам менависад: «Тарҷумаи шеър пойи озои мутарҷимро беш аз ҳар мавриди дигар ба пеш мекашад, ҷӣ дар тарҷумаи матнҳои мансур, озоии мутарҷим маҳдуд ба расондани тамоми паём ва мақсуди нависандааст, ҳол он ки дар тарҷумаи шеър агар мутарҷим барои худ қоил ба озоӣ шуд, ки дар бисёре аз маворид ногузир аз он аст, мсӯлияти ӯ танҳо ба расондани паёми шеър мунҳасир намешавад, балки тарҷумаи ӯ агар ҷӣ ба наср, бояд ҳолате аз эҳсоси шеъреро ба хонанда мунтақил кунад. [5, с. 235].

б) Чолишҳои фарҳанг ва мерос. Фарҳанг ва мероси форсӣ яке аз ғанитарин меросҳои адабӣ дар ҷаҳон маҳсуб мешавад, зеро дорои вожагон, истилоҳот ва истилоҳоти мунҳасир ба фарде аст, ки таърих ва фарҳанги мардуми порсиро баён мекунад. Аз ин рӯ, мутарҷими форсӣ дар ҳангоми тарҷумаи адабиёти форсӣ ба арабӣ, чолишҳои бузургеро пеш меовард, зеро бояд ин вожагон ва истилоҳотро дарк кунад ва бо ҳифзи маонии асли ва сиришти форсӣ онҳоро ба таври дақиқу дуруст ба забони арабӣ мунтақил кунад.

в) Чолишҳои сабки адабӣ. Вижагии адабиёти форсӣ сабки адабии мунҳасир ба фарди худ аст, зеро дар он аз таъбир ва сабкҳои адабии пешрафтаи бисёре истифода мешавад. Аз ин рӯ, дар тарҷумаи романҳо ва намоишномаҳои форсӣ ба арабӣ чолишҳои бузурге барои мутарҷими форсӣ пеш меояд. Мутарҷим бояд битавонад бо ҳифзи сабки адабӣ ва сиришти аслии матни адабии форсӣ, зебоишиносии сабки адабӣ ва ибороти адабиро ба таври дақиқ ва халлоқона ба арабӣ мунтақил кунад.

г) Чолишҳои шеър ва қофия. Абёт ва қофияҳо ҷузъи зарурии шеърӣ форсӣ аст, ки аз вижагиҳои он сабки қофия ва истифода аз қофияҳои устодона аст. Аз ин рӯ, ҳангоми тарҷумаи шеърӣ форсӣ ба арабӣ, чолишҳои бузурге барои мутарҷими форсӣ ба вучуд меояд. Мутарҷим бояд битавонад зимни ҳифзи ритм, лаҳни шоирона ва сиришти матни асли, хутут ва қофияҳои шоиронаро дар тарҷума ҳифз кунад.

«Ҳамаи он чи дар шеър лозим аст ин аст, ки мутарҷим ба забони мабдаъ тасаллут дошта бошад, дар нигориш ба забони мақсад соҳиби сабк бошад калимотро бо ҳассосият ба кор гирад ва қадре бо қавоиди шеър ошно бошад. Бехтар аст мутарҷими шеър, худи шоир набошад, зеро вақте ӯ нуқсе дар шеър мебинад, саъй мекунад ин нуқсро дар тарҷума аз миён бибарад ва бо ин кор дар шеър тасарруф кунад.» [5].

3. Чолишҳои адабӣ дар тарҷумаи роман ва намоишнома. Тарҷумаи роман ва намоишнома аз форсӣ ба арабӣ чолиши адабии бузурге аст, ки мутарҷим бо он мувоҷиҳ аст. Ин осори адабӣ аносири адабӣ ва фарҳангии бисёреро дар худ доранд, ки мутарҷим бояд ба онҳо тавачҷуҳ кунад ва бо эҳтиёт ва диққат ба он бипардозад. Дар ин бахш ба чолишҳои адабӣ мутарҷим дар тарҷумаи роман ва намоишнома аз забони форсӣ ба забони арабӣ мепардозем.

а). Чолишҳои сабкӣ ва адабӣ. Чолишҳои сабкӣ ва адабӣ аз муҳимтарин чолишҳои мутарҷим дар тарҷумаи роман ва намоишнома аз форсӣ ба арабӣ аст. Ҳар забоне сабки

адабӣ ва қавоиди забонии мутамоизи худро дорад ва бинобар ин мутарчим бояд битавонад ин сабк ва сабки адабиёро ба таври дақиқу дуруст ба забони арабӣ мунтақил кунад. Аз ҷумлаи чолишҳои сабкие, ки мумкин аст мутарчим бо он мувоҷиҳ шавад, иборатанд аз:

➤ *Сабки адабӣ ва адабиёти форсӣ.* Вижагии адабиёти форсӣ сабки адабии мунҳасир ба фард ва мутанаввеъи он аст ва шомили адабиёти гуногуне монанди шеър, наср, роман ва намоишнома аст. Яке аз чолишҳои, ки мутарчим бо он мувоҷиҳ аст, интиқоли дақиқу дуруст ин адабиёт ва сабки адабии форсӣ ба забони арабӣ аст. Мутарчим бояд бо анвои адабиёти форсӣ ва сабкҳои адабии он ошно бошад ва дар тарҷумаи роман ва намоишнома аз равишҳои муносиб истифода кунад.

➤ *Сабки равой ва тавсифӣ.* Романҳо ва намоишномаҳои форсӣ сабки равой ва тавсифи мутамоише доранд, ки дар он аз тавсиф, ташбеҳ ва намодҳо бисёр истифода мешавад. Яке аз чолишҳои, ки мутарчим бо он мувоҷиҳ аст, интиқоли дақиқ ва зебоишинохтии ин сабки равой ва тавсифӣ ба забони арабӣ аст. Мутарчим бояд битавонад аз равишҳои равой ва тавсифи муносиб дар тарҷумаи роман ва намоишнома истифода кунад ва зебоишиносии матни адабиёро ҳифз кунад.

➤ *Чолишҳои фарҳангӣ ва таърихӣ.* Романҳо ва намоишномаҳои эронӣ ҳовии аносири фарҳангӣ ва таърихӣ бисёре аст, ки баёнгари мерос ва фарҳанги мардуми порсӣ аст. Яке аз чолишҳои, ки мутарчим бо он мувоҷеҳ аст, интиқоли ин аносири фарҳангӣ ва таърихӣ ба забони арабӣ бо диққат ва дарки саҳеҳ аст. Мутарчим бояд бо таърих ва фарҳанги форсӣ ошно бошад ва аз истилоҳоти муносиб барои интиқоли саҳеҳ ва қобили фаҳми ин аносир истифода кунад.

➤ *Чолишҳои шоирона ва мусиқӣ.* Романҳо ва намоишномаҳои форсӣ гоҳ ҳовии абёт ва қатаоти мусиқоие ҳастанд ва тарҷумаи ин аносир чолиши адабӣ пешорӯйи мутарчим аст. Шеър ва мусиқӣ қавоид ва сабки хосе дорад ва мутарчим бояд битавонад зебоишиносии шеър ва мусиқиро бо диққату шуқуҳ ба забони арабӣ мунтақил кунад. Яке аз чолишҳои, ки мумкин аст, мутарчим бо он мувоҷиҳ шавад, интиқоли калимоти муносиб ва тарҷумаи саҳеҳи ашъор аст, то зебоишиносии матни адабӣ ҳифз шавад.

П.Н. Хонларӣ дар мақолаи "Тарҷумаи шеър" ба ин нукта ишора мекунад ва менависад: «Нақли маонии як қитъаи шеър аз забоне ба забони дигар нима аз қор аст ва нима дигар ва нимаи бисёр мушкил, нақли сурати шеър, яъне мусиқии алфоз аст, ин мусиқиро ҳаргиз наметавон айнан аз забоне ба забони дигар мунтақил кард [2, с.80].»

➤ *Чолишҳои драматӣ ва бозигарӣ.* Намоишномаҳои форсӣ ҳовии аносири намоишӣ ва намоиши мутамоиш аст ва тарҷумаи ин аносир барои мутарчим чолиши адабӣ аст. Мутарчим бояд битавонад иҷроҳои намоишӣ ва бозигариро дақиқ ва бо ҳассосият мунтақил кунад ва аз равишҳои муносиб барои тарҷумаи диалогҳо ва иҷроҳои эҳсосӣ истифода кунад. Яке аз чолишҳои, ки мумкин аст, мутарчим бо он мувоҷеҳ шавад, интиқоли калимот ва ибороти муносиб барои интиқоли дуруст ва қобили фаҳми шахсиятҳо ва рӯйдодҳо аст.

АДАБИЁТ

1. أمين مصطفى. علي الجارم. البلاغة الواضحة: البيان والمعاني والبدیع (الطبعة الأولى)، القاهرة: دار المعارف. 1999.
2. پرویز نائل خانلری. "ترجمه شعر" چاپ 1. تهران: انتشارات خاندان. 1385.
3. علی خزاعی فر. (ترجمه شعر) فصلنامه علمی فرهنگی مترجم. سال اول. پاییز شماره 3.
4. فرحان الحرّبی. جامعة بابل الجمهورية العراقية. "مكونات النص الأدبي أو عناصر النص الأدبي". 2017.
5. محمد جواد میمندی نژاد. «ترجمه متن های ادبی». چ 1. تهران: انتشارات خاندان. 1385.
6. نادر حقانی. (نظرها و نظریه های ترجمه) چ 1. تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر. 1386.

ТАРҶУМАИ АДАБӢ ВА ЧОЛИШӢОИ ОН

Тарҷума дар замони муосири мо аз аҳаммияти зиёде бархӯрдор аст, зеро василае барои иртиботи муассир байни мардум ва фарҳангҳои мухталиф аст. Ба тақвияти тафохум ва ҳамкориҳои байналмилалӣ кумак мекунад ва ба густариши идеяҳо, дониш ва фарҳанг дар байни мардум мадад мерасонад. Ин пажӯҳиш барҷасти тарҷумани мушкилоти мутарҷими забони арабӣ ва забони форсиро дар ҳангоми тарҷумаи як матни адабӣ монанди масъалаи қофия ва мусиқии шоирона ва ҳамчунин сабки адабӣ, фарҳанг ва мерос ва ҳамчунин чолишҳои мавҷуд дар тарҷумаи матни адабӣ мавриди барраси қарор медиҳад.

КАЛИДВОЖАҲО: тарҷума, тарҷумон, адабӣ, форсӣ, арабӣ, мушкилот, сабк, фарҳанг.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ПЕРЕВОД И ЕГО ПРОБЛЕМЫ

Перевод очень важен в нашем современном мире, поскольку это инструмент эффективного общения между людьми разных культур. Это помогает укреплять международное взаимопонимание и сотрудничество, а также способствует распространению идей, знаний и культуры среди людей. В данном исследовании рассматриваются наиболее заметные проблемы, с которыми сталкиваются переводчики арабского и персидского языков при переводе литературного текста, такие как проблема ритмы и поэтической музыки, а также литературный стиль, культура и наследие, а также проблемы при переводе литературного текста.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: перевод, переводчик, литературный, персидский, арабский, проблема, стиль, культура.

LITERARY TRANSLATION AND ITS PROBLEMS

Translation is very important in our modern world, as it is a tool for effective communication between people of different cultures. It helps to strengthen international understanding and cooperation and promotes the spread of ideas, knowledge and culture among people. This study examines the most prominent problems faced by Arabic and Persian translators when translating literary text, such as the problem of rhyme and poetic music, as well as literary style, culture and heritage, and problems in translating literary text.

KEYWORDS: translation, translator, literary, Persian, Arabic, problem, style, culture.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Фаҳад Халид Тунайбик* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рудаки 17. E-mail: Fahdaa2@hotmail.com. Телефон: (+992)501046677.

Сведения об авторе: *Фаҳад Халид Тунайбик* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: Fahdaa2@hotmail.com. Телефон: (+992)501046677.

Information about the author: *Fahad Khaled Tunaybik* – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: Fahdaa2@hotmail.com. Phone: (+992)501046677.

МАҲҶУМИ ИСТИЛОҶ ВА ИСТИЛОҶШИНОСӢ ДАР ЗАБОНШИНОСӢ

Сафарова С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Забони тоҷикӣ ба ҳайси забони давлатӣ баъд аз эълони Истиқлол тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоиву сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангию адабии ҷомеаро фаро гирифтааст. Аз тарафи дигар, бо пайдо шудани мафҳумҳои зиёди нави иҷтимоиву сиёсӣ ва илмиву техникӣ ба забон вожаву истилоҳоти фаровоне ворид мешаванд, ки таҳқиқу ҳамгунсозии онҳо яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносии тоҷик мебошад.

Аҳамияту моҳияти таҳқиқи истилоҳотро Мирзо Ҳасани Султон чунин таъкид кардааст: “Таркиби луғавии ҳар як забон дар баробари калимаҳо ва ё вожаҳои маъмули забони расмӣ ва ё адабӣ, инчунин аз истилоҳот (маҷмуи калимаву ибораҳо, ки мафҳумҳои илмиро ифода мекунад) ва номвожагон (маҷмуи калимаву ибораҳо, ки номҳои ҷуғрофӣ, нучумӣ, наботот, ҳайвонот, маъдану филизот ва ғ.-ро ифода менамоянд) иборат мебошад. Таъини ташхиси илмии мафҳумҳои калима, истилоҳ ва номвожа, ки вожаҳои луғавии забони илманд, барои шинохти дараҷаи ташаккулу тақомули ин забон аз аҳамият ҳолӣ нест”.

ИСТИЛОҶ (ар. اصطلاح – сулҳ кардан, созиш намудан), калима ё ибораест, ки тобиши махсуси маъноӣ дошта, дар доираи амалқарди як соҳа ё илми мушаххас мафҳуми муайянеро ба шакли мучазу дақиқ ифода мекунад”. Ҳангоми маъноӣ истилоҳӣ пайдо кардан, калима ҳамаи маъноҳои дигари он сарфи назар карда мешаванд. Истилоҳ метавонад гоҳе дар матн маънии истилоҳии худро аз даст диҳад ва ба сифати калимаи маъмули забонӣ истифода шавад.

Дар забоншиносии муқоисавӣ-типологии ватанӣ ҳам дар солҳои охир пажӯҳишҳои зиёд ба таҳқиқи истилоҳот дар забонҳои мухталиф бахшида шудаанд. Аз рӯи иттилои забоншинос А. Мамадназаров зиёда аз 360 асру мақолаҳои илмӣ ба истилоҳот бахшида шудаанд, аз ҷумла зиёда аз 20 рисолаҳои докторӣ ва номзадӣ дар ин соҳа дар солҳои охир дифоъ гардидаан, ки ин аз аҳаммияту моҳияти муҳим доштани истилоҳот дар забоншиносии муқоисавии тоҷикии муосир шаҳодат медиҳад.

Истилоҳ ё термин (аз *terminus*-и лотинӣ ҳад, ҳудуд) калима ё иборае, мебошад, ки дар ҳавзаи амалкарди ягон соҳаи илму фан маънои мушаххасро ифода мекунад. Пас истилоҳшиносӣ як соҳаи забоншиносӣ оид ба таҳқику омӯзиши истилоҳот мебошад. Агар дар масъалаи таърифи истилоҳ дар байни забоншиносон ақидаи каму беш ҳамсон вучуд дошта бошад, дар бораи талабот нисбат ба он дар забоншиносии англисӣ, русӣ ва тоҷикӣ фикрҳои гуногун вучуд доранд. Олими англис О. Найбеккен (O. Nybakken) “забони фаннии англисӣ”-ро дар муқобили мафҳуми «забони маҳаллии англисӣ» пешниҳод карда, изҳор мекунад, ки «забони фаннии англисӣ» бештар аз «истилоҳоти фаннӣ» (*technical terms*) иборат аст. Ў хусусиятҳои асосии «истилоҳоти фаннӣ»-ро чунин мепиндорад:

- а) Ифодаи қатъӣ ва дақиқ (*precise restrained descriptiveness*);
- б) Самтдорӣ ба соҳаи худ ва соҳаҳои вобаста (*orientation in its own related areas*);
- в) Хусусиятҳои худвижагӣ (*specificity*);
- г) Мутобиқат ба меъёрҳои забонӣ.

Пеш аз ҳама донишмандон ва забоншиносон кӯшиш карданд, ки фарқи байни калима, вожа ва истилоҳро муайян намоянд. Дар аксари ҳолатҳо вожа, калима ва истилоҳ ҳамтоӣ якдигар буда, онҳоро забоншиносон ба як маънӣ истифода мекунанд. Вале дар ҳолатҳои муайян фарқи байни онҳоро низ ташхис додаанд. О.С. Аҳманова бошад, шакли истилоҳ-терминро ба забонҳои англисӣ (*term*), фаронсавӣ (*terme*), немисӣ (*Fachwort*), испанӣ (*termino*) оварда, таъкид мекунад, ки он “вожа ва ё иборай забони мушаххас мебошад (илмӣ, техникӣ ва ғ.), ки барои дақиқан ифода кардани мафҳумҳои мушаххас ва муайян кардани предметҳои вижа (истифода мешавад”. О.С. Аҳманова талаботи мушаххасеро нисбати истилоҳ-термин таъкид намекунад. Дар забоншиносии тоҷик оид ба ташхиси мушаххасу муфассали илмии мафҳумҳои истилоҳ ва номвожа ба сифати воҳиди луғавии забони илм дар Тоҷикистон то ҳанӯз таҳқиқоти алоҳида интишор нашудааст. Вале дар аксари асарҳои илмӣ рисолаҳои муҳаққиқону забоншиносони тоҷик таърифҳои истилоҳро овардаанд, ки бо ҳамдигар шабоҳат доранд. Дар асарҳои муқоисавӣ-типологии ба истилоҳот бахшидашуда ҳам, дар бораи ташаккул ва тақомули истилоҳи ин ё он соҳаи истилоҳот оварда шудааст. Масалан дар рисолаҳои доктории С. Сулаймонов [1991], Т. Шокиров [2002], С. Джаматов [2015] ва номзодии Л.М. Мамаджанова [2006], С. Абдулфайзов [2013], Н.С. Назарова [2014], Х. Ҷураев [2019], М.С. Джураева [2019], М. Комилов [2020] ва дигарон бахши алоҳида дар бораи мафҳум ва маънои истилоҳ ва истилоҳшиносии соҳаи таҳқиқи муайян ёфта мумкин аст.

Луғати америкоии тафсирии М. Вебстер нух маънои асосӣ ва чандин зермаъноҳои вожаи англисии “*term*” – терминро, ки аз лотинӣ маншаъ мегирад, чунин тафсир кардааст (дар тарҷумаи мо, С.Ғ):

term *n* [аз англисии миёна *terme*, сарҳад, охир, аз фаронсавии қадим ва лотинӣ *terminus*; ҳамчунин *termon*-и юнонӣ – сарҳад, охир, дар асри XIII ба забони англисӣ ворид шудааст] **1. а:** охир, қатъ; ҳамчунин: вақте барои чизе муайяншуда (мисли пардохт) **б:** вақти қатъшавии ҳомилаи муқараррӣ **2 а:** вақти маҳдуд ё муайян; хусусан: вақти давомияти чизе: давомият, муҳлат (муҳлати хизмати идоравӣ) **б:** тамоми давра, ки амвол ваколат дода шудааст; ҳамчунин: амвол ва ғайра, ки касе дар давраи муайян мегирад **в:** давраи фаъолияти қори суд; **3 pl** банду шартҳои муайяншуда ё пешниҳодшуда барои пазирӣ, ки табиат ва ҳаҷми аҳдномаро муайян мекунанд (шартҳои фурӯш, қарз) **4 а:** вожа ва ё иборае, ки дар баъзе ҳолатҳои истифода маънои мушаххас дорад ва ё ҳосил илм, санъат, касб, ё мавзӯе (ҳуқуқ) мебошад; **б pl** навъи махсуси сабқ; **5 а** иборай унитарӣ ё мураккаби риёзӣ, ки бо дигаре бо плюс ё минус пайваست шудааст; **б** унсури каср; **6 pl а** робитаи мутоқобила **б:** аҳднома, шартнома; **7:** ҳар яке аз се унсури асосии силлогизм; **8:** сутуни чоркунҷа; **9:** бахши муайяни соли таҳсил.

Дар забони англисӣ вожаи *term* – термин вожаи сермаъно мебошад. Масалан, А. Мамадназаров дар фарҳанги худ зери унвони “*Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ*” зимни шарҳи вожаи “*term*” чунин маъноҳоро овардааст:

term 1) муҳлат, давра, даврон, муҳлати хизмат, муддати хизмат; 2) семестр, нимсолаи таҳсил, чоряк (*омӯзиш*) (*инч. school term*): When does a new term begin at the University? Нимсолаи нав дар донишгоҳ кай оғоз мегардад? 3) вожа, ибора, истилоҳ; a technical term вожаи фанӣ; in flattering terms бо ибораҳои тавсифӣ; 4) *pl* шарт: They carried out the terms of the agreement. Онҳо шартҳои аҳдномаро иҷро карданд. 5) *pl* равобит, муносибот: They are on friendly terms. Онҳо равобитӣ дӯстона доранд.

Забоншинос М. Бозидов дар “Муқаддимаи забоншиносӣ” вожаи терминро чунин шарҳ додааст: “Терминҳо калимаҳои соҳагӣ ва якмаъноӣ буда, ба тобишҳои гуногун мафҳум ва номи аниқӣ чизҳоро ифода мекунад, ки барои илм, техника ва сиёсат зарур мебошанд. Онҳо калимаҳои махсуси аз рӯйи таъиноти худ маҳудмаъноанд”.

Муаллифони “Луғати терминҳои забоншиносӣ” Х. Хусейнов ва К. Шукурова хангоми тафсири вожаи “*истилоҳ*” дар луғати худ онро ба вожаи “*термин*” ҳавола мекунад: “**истилоҳ** *ниг. термин*”, дар мақолаи луғавии “термин” бошад, маъноҳои дар боло овардари бо чанд илова баён кардаанд:

“**термин** (лот. *terminus* – ҳад, ҳудуд, *сарҳад*, *аломати ҳудудӣ*). Калима ё ибораест, ки мафҳуми ба илм, техника ё санъат вобастаро аниқу муайян ифода мекунад. Фарқи термин аз калимаҳои умумистеъмоли, ки одатан сермаъно мешаванд, дар он аст, ки вай чун қоида, ба як маъно маҳдуд мебошад. *Хусусияти эксперсивӣ-эмотсионалӣ маъноӣ надорад*. Термин, асосан, ба таркиби як терминология дохил мешавад.

Мураттибони “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” баръакси Х. Хусейнов тафсири вожаи “термин”-ро наовардаанд ва онро ба вожаи “истилоҳ” ҳавола кардаанд: **термин** *лот. термин*. *ниг. истилоҳ*... Вожаи истилоҳ бошад чунин тафсир дорад: **истилоҳ** *а. اصطلاح* калима ё иборае, ки дар ҳавзаи амалқарди ягон соҳаи илму фан маънои мушаххасро ифода мекунад; **(ба) дар истиллоҳи**... ба ифодаи..., аз рӯйи гуфти..., ба иборай...

Истилоҳ маъмулан шомили ин ё он соҳаи мушаххас аст; истилоҳоти адабиётшиносӣ, забоншиносӣ, математика, физика, таърих. Гурӯҳи муайяни истилоҳот мансуби чанд соҳа буда метавонанд...” Таърифи дар боло овардашудаи ин забоншиносон аз таърифи дар китоби дарсии ЗАХТ ва Х. Хусейнов фақат дар он фарқ мекунад, ки истилоҳи лотинии “*термин*”-ро ба вожаи арабии “*истилоҳ*” иваз кардаанд. Яъне, ба ҷойи як вожаи иқтибосӣ вожаи дигари иқтибосиро иваз кардаанду халос. Маънои вожаи арабии истилоҳро низ наовардаанд. Аз ҷиҳати тафсири маъноии истилоҳ бошад, ин таърифҳо қариб ҳамсон мебошанд. Азбаски дар забони муосири тоҷикӣ ҳар ду вожагон яъне ҳам “термин” ва ҳам “истилоҳ” мавриди истеъмол қарор доранд, назаре ба баромади калимаи истилоҳ низ аз манфиат холӣ нест. Истилоҳ аслан, калимаи сирф арабӣ буда, аз феъли навъи VIII *istalaha* ба маънии 1) беҳ шудан, ислоҳ гаштан; 2) сулҳ қардан (бо касе *مع*); 3) мувофиқа қардан (дар бобати чизе *على*), созиш қардан, шарт бастан, пазируфтани (чизеро *على*) падида омада, дар ин забон маънии 1) шартӣ будан, мувофиқаи умумӣ; суханронии маъмулӣ; 2) ифодаи махсусро дорад.

Чунон ки ба мушоҳида мерасад таърифҳои дар боло овардашуда аз ҳамдигар чандон тафовуте надоранд ва чунин ба назар мерасад, ки аз як манбаъ маншаъ гирифтаанд. Илова бар ин, ҳарчанд асарҳои номбурда дар солҳои гуногун, ҳам дар даврони шуравӣ ва ҳам дар давраи истиқлоли миллии кишвар таълиф шуда бошанд ҳам, муаллифону таҳиягарони онҳо на танҳо дар таърифу шарҳи илмии ин мафҳум ба таври ҷиддӣ иқдом наварзидаанд, балки ҳатто барои ифодаи ин мафҳум низ аз истифодаи мутлақӣ вожаи “истилоҳ” голибан худдорӣ кардаанд.

АДАБИЁТ

1. Камолиддинов Б. Сухан аз баҳри дигарон гуянд / Б. Камолиддинов. - Душанбе, 2015, 400 с.
2. Каушанская В.Л. A grammar of the English language / В.Л. Каушанская. - Москва, 1967, - 356 с.
3. Миюлер В. К. Новый англо русский словарь. Издание второе / В.К. Миюлер. - М. изд. дом «Диалог», 2002. - 895с

4. Муродов М. Асосҳои эҷоди журналисти / М. Муродов. - Душанбе, Ирфон. - 2014.
5. Назарияи публицистика. - Душанбе: Маориф. - 2000.
6. Назарзода Сайфиддин. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, ғароиш ва дурнамо / Назарзода Сайфиддин. – Душанбе: 2014. - 369 с.
7. Саидов Ҳ. А. - Система дипломатических терминов в таджикском и английском языках / Ҳ.А. Саидов. - Душанбе, 2013. - 335 с.
8. Сайидрахмон Сулаймонӣ. Фарҳанги арабӣ - тоҷикӣ шомили зиёда аз 70-ҳазор калима / Сайидрахмон Сулаймонӣ. - Душанбе” ЭР-граф” 2005.
9. Фарҳанги тоҷикӣ-русии тафсирии истилоҳоти ҳуқуқи башар. - Душанбе, ЭР-граф. 2004. - 153 с.
10. Шаҳобова М.Б. Луғати мухтасари англисӣ –тоҷикӣ- форсӣ / М.Б. Шаҳобова. - Душанбе, Маориф, 1989. - 248с
11. Шаҳобова М.Б. Забони англисӣ, қисми 1 / М.Б. Шаҳобова. - Душанбе 1958с
12. Galperin R. Stylistics, Moscow «Higher school» 1970.342 pages.
13. Galperin R. Stylistics, II part. Moscow «Higher school» 1977.335 pages.

МАҲҶУМИ ИСТИЛОҲ ВА ИСТИЛОҲШИНОСӢ ДАР ЗАБОНШИНОСӢ

Ин мақола ба вижагиҳои мафҳуми истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносӣ бахшида шудааст. Таъриқи луғавии ҳар як забон дар баробари калимаҳо ва ё вожаҳои маъмули забони расмӣ ва ё адабӣ, инчунин аз истилоҳот ва номвожагон иборат мебошад. Хулоса, муҳаққиқон нишон медиҳанд, ки тайину ташхиси илмии мафҳумҳои калима, истилоҳ ва номвожа, ки вожаҳои луғавии забони илманд, барои шиноختи дараҷаи ташаккулу тақомули ин забон аз аҳаммият холӣ нест

КАЛИДВОЖАҲО: мафҳум, истилоҳ, истилоҳшиносӣ, забоншиносӣ, таъриқи луғавӣ, вожаҳои маъмулӣ, забони расмӣ, адабӣ, номвожагон.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ТЕРМИН И ТЕРМИНОЛОГИИ В ЛИНГВИСТИКЕ

Данная статья посвящена особенностям понятия термина и терминологии в лингвистике. Лексический состав каждого языка состоит из общеупотребительных слов или слов официального, или литературного языка, а также терминов и существительных. В заключение исследователи показывают, что научное определение и рассмотрение понятий слова, термины и существительные, являющиеся словарными словами языка науки, имеют немаловажное значение для распознавания уровня сформированности и совершенствования этого языка.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: понятие, терминология, терминология, языкознание, лексика, общеупотребительная лексика, формальный, литературный язык, имена существительные.

DEFINITION OF TERM AND TERMINOLOGY IN LINGUISTICS

This article is devoted to the peculiarities of the concept of term and terminology in linguistics. The lexical composition of each language consists of commonly used words or words of the official or literary language, as well as terms and nouns. In conclusion, the researchers show that the scientific definition and consideration of the concepts of words, terms and nouns, which are vocabulary words of the language of science, are of no small importance for recognizing the level of formation and improvement of this language.

KEYWORDS: concept, terminology, terminology, linguistics, vocabulary, common vocabulary, formal, literary language, nouns.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сафарова Саёҳат* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **905400034**.

Сведения об авторе: *Сафарова Саёҳат* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **905400034**.

Information about the author: *Safarova Sayohat* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **905400034**.

АРХЕТИП ДОРОГИ В ПОЭЗИИ ЛЕРМОНТОВА

Рауфдҷанзода Д.

Таджикский национальный университет

Дорога – это архетипический образ, содержание которого формировала многовековая культурная традиция. Архетипы дают основы для многочисленных художественных образов в искусстве. Так и архетип дороги получил множество реализаций: это и метафора жизни, путь как

топос внутреннего мира, пространственная реалья. Н.Д. Арутюнова разграничивает значения «дороги» и «пути»: «Для нашей страны... понятия «дорога» и «путь» играют необычайно большую роль в семантике, метафорике, символике, художественном творчестве. Они определяют сам способ мышления о жизни и человеке. Можно было бы даже утверждать, что путь – это своего рода якорь спасения, брошенный человеку в бушующем океане стихии и хаоса. В семантике дороги акцент поставлен на пространственно – предметном денотате...» [1, 11]. В семантическое поле слова «путь» входят слова: дорога, дорожка, тропа, тропинка, странствие, путешествие, паломничество, изгнание, блуждания. Архетип дороги восприняли и развивали в своем творчестве многие русские писатели. Показательным с этой точки зрения является творчество М.Ю. Лермонтова Жизнь поэта располагала к тому, что он много путешествовал. Образы пути и дороги имеют большое значение для лермонтовского творчества, однако в литературе не рассматривается их преемственная связь с русским фольклором и античной и христианской мифологией и эволюция в лермонтовском творчестве. В отличие от фольклорных и мифологических текстов образы пути и дороги различаются в стихах поэта по значению. Путь не имеет цели и завершения и часто является указанием на факт движения, дорога предполагает наличие цели. Путь и дорога проходят через «чужой мир», являются нечистым местом. В ранней лирике лермонтовский лирический герой не имеет спутников, никогда не возвращается домой, встреча в пути, как правило, причиняет гибель или страдание одному из героев. В зрелой лирике возникает образ спутника, «своего мира», встреча в пути может быть позитивной. Особый интерес с точки зрения развития рассматриваемых образов представляют стихи «Воздушный корабль», где герой движется из «чужого мира» на родину, оказывающуюся тоже чужой, и возвращается обратно, и «Выхожу один я на дорогу...», в котором описывается конец пути. Образы пути и дороги играют огромную роль в мировой культуре. Как путь по небу осмысливается движение светил, как путь осмысливается сама человеческая жизнь и даже ее финал воспринимается как дорога в иной мир. В.И. Даль дает следующие определения словам дорога и путь: «Дорога, ж. - ездая полоса; накатанное или нарочно подготовленное различным образом протяженье, для езды, для проезда или прохода, путь, стезя; направление и расстояние от места; // самая езда или ходьба, путина, путешествие», (2,486). Т. е. эти две лексемы в определенных ситуациях взаимозаменяемы, но значение лексемы «путь» шире. В фольклоре образы пути и дороги являются одними из важнейших, независимо от того, выступают они отдельно или в качестве биннома путь-дорога. Е. М. Неелов объединяет образы пути и дороги в сказке: «"дорога" в сказке равна "пути", более того, "дорога" создается "путем" <.> Вне пути нет дороги, поэтому дорога в сказке может быть проложена везде, где человеку - путь», и отмечает, что об образе дороги в сказке можно говорить «в двух смыслах - широком (тогда вся сказка - дорога) и в узком (тогда дорога оказывается одной из форм сказочного пространства, элементом композиционной структуры, одним из звеньев сказочного сюжета и т. д.)» [4, 96]. С. Ю. Исследователь разделяет путь и дорогу в фольклоре: «Что же касается слова путь, практически синонимичного слову дорога, то оно в бытине встречается несравнимо реже, а в сказке скорее фигурирует в «связанном» виде, в составе биннома путь—дорога. Дело, возможно, в том, что по своему значению лексемы дорога и тропа гораздо конкретнее, чем лексема путь...» Путь/дорога - это жизнь и судьба главного героя [4, 101], она проходит через все пространство сказки [4, 101], воспринимается как «нечистое место» и приводит через чужой мир домой. В похоронном обряде дорога связывает мир живых и мир мертвых [2, 228-230]. В дороге герой сталкивается с различными испытаниями, он может получить помощь от другого персонажа, но «форма контакта на сказочной дороге <...> обычно встреча. Сопутствие персонажей скорее характерно для героических сюжетов, и то спутники едут вместе только до расстани...» [4]. Движение по дороге -это всегда движение к цели [3, 98], В дороге может возникнуть ситуация выбора дальнейшего пути (как правило, у камня или столба с соответствующей надписью), но, как доказывает Исследователь, это ситуация ложного выбора. Путь, т. е. судьба, предрешен изначально [4, 103]. В античной мифологии образ пути также занимает значительное место, формируя целые мифологические циклы. Путь героев лежит через чужой мир, сопровождается

чередой испытаний и имеет целью возвращение домой (Аргонавты. Одиссей) или обретение нового дома (Эней). Путь может связывать мир живых и мир мертвых (переправа через Ахерон), иногда целью такого пути тоже является возвращение домой, в мир живых (Орфей, Одиссей, Эней, Геракл). В дороге герой может встретить другого персонажа, который ему помогает или устраивает испытание. У каждого героя своя судьба, а значит, и свой путь, поэтому не все спутники идут вместе до конца (Одиссей и Эней постепенно теряют спутников). Возможна и ситуация ложного выбора, возникающая также на перекрестке, здесь показателен миф об Эдипе. Воспитанный приемными родителями, он узнает о своей судьбе и, пытаясь ее изменить, уходит из Фив. На перекрестке трех дорог Эдип встречает своего настоящего отца, не узнает его и после ссоры убивает, реализуя предсказанное даже против своей воли. Образы пути / дороги важны и в христианской мифологии. Христос проповедует, переходя с места на места и двигаясь в Иерусалим; к богу нужно прийти. В.Н. Телегин указывает как на особо значимый «крестный путь Иисуса Христа на Голгофу с особо выделяемыми 12 остановками на этом пути - от смертного приговора до смерти» [6, 353]. Есть и ситуация ложного выбора - молитва в Гефсиманском саду у камня (Лук. 22, 41-42 об изменении судьбы, которая не может быть изменена). Лермонтовская энциклопедия выделяет мотив пути как один из важнейших в поэтике Лермонтова и романтизма в целом и связывает его с такими значимыми для творчества поэта мотивами, как одиночество, странничество, изгнанничество. В лирике Лермонтова можно заметить определенные отличия в значениях лексем «путь» и «дорога». В отличие от фольклорных текстов, слово «путь» используется значительно чаще, чем «дорога» (по данным Частотного словаря Лермонтовской энциклопедии, вообще в стихах соотношение употребления этих лексем 99 к 47 [1, 729; 750]). «Путь» встречается в составе устойчивого сочетания, являющегося именем собственным: Каждую ночь она в лучах /Путь проходит млечный («Посреди небесных тел.»). Путь может пониматься как жизнь или судьба: Оборвана цепь жизни молодой // Окончен путь, бил час, пора домой («Смерть»); Тому ль пускаться в бесконечность, // Кого измучил краткий путь («Два великана»); Есть розы, друг, и на земном пути! // Их время злобное не все покосит! («К П...ну»); В самозабвенье // Не лучше ль кончить жизни путь? («Валерик»). Если речь идет о физическом перемещении в пространстве, то путь обозначает движение в некоем направлении, факт этого движения, его цель и смысл могут быть неизвестны или вообще отсутствовать: Чтоб путь на север заградить // Звездам, кочующим с востока («Вид гор из степей Козлова»); Урочный свой путь совершал караван («Три пальмы»); Идет и к рулю он садится // И быстро пускается в путь. Идет и, махнувши рукою, // В обратный пускается путь (Воздушный корабль); Утром в путь она умчалась рано, // По лазури весело играя. («Утес»). Если цель пути указывается, то это не физический, пространственный ориентир, а некая нравственная ценность: Но вспоминай, что путь ко счастью труден // От той страны, где царствует порок! («Посвящение. N. К.»); Дорога, как правило, имеет какое-то окончание, куда-то приводит: в «Казачьей колыбельной песне» говорится о дороге «в чужой край», на войну, в «Видении» дорога, указанная прохожим, приводит к домику у Клязьмы; отметим, то в этом примере герой встречает на дороге помощника: Ему дорогу молча указал. Дорога изображается как опасное, «нечистое» место: Он прибежал, чтоб скрыть свой стыд, // К врагу людей, безбожный! // И на дороге уж большой // Творил убийство и разбой («Три ведьмы») В фольклорных и мифологических текстах места, где герой сталкивается с ситуацией ложного выбора, обычно отмечены камнем и расположены у развилки, как правило, здесь происходит краткая остановка. Герой не имеет возможности повлиять на свою судьбу, и эти знаки отмечают какие-то рубежи, этапы в его жизни. В сказке после камня с надписью следуют испытания, в Евангелии после молитвы у камня начинается путь на Голгофу, в мифе об Эдипе у развилки дорог реализуется страшное пророчество. В лирике Лермонтова камень или перекресток также отмечают место остановки и какой-то рубеж в пути-судьбе героя: Молю, да снидет день прохладный // На знойный дол и пыльный путь, // Чтоб мне в дороге безотрадной // На камне в полдень отдохнуть («Спеша на север издалека.»). В стихотворении «В альбом» («Нет! - я не требую вниманья.») стихи лирического героя, записанные в альбом, отождествляются с могильным камнем «у дороги столбовой» - могилой странника, умершего в пути, не достигшего

своей цели, и камень здесь отмечает конец его жизни и самого пути.. Герой не имеет возможности повлиять на свою судьбу, и эти знаки отмечают какие-то рубежи, этапы в его жизни. ..»). В стихотворении «В альбом» («Нет! - я не требую вниманья.») стихи лирического героя, записанные в альбом, отождествляются с могильным камнем «у дороги столбовой» - могилой странника, умершего в пути, не достигшего своей цели, и камень здесь отмечает конец его жизни и самого пути. (3, 56) Дорога или путь в ранней лирике обычно пролегает через «чужой мир» и не имеет конца и четко определенной цели. Следствием этой бесцельности пути становится вечное скитальчество и бесприютность лермонтовского лирического героя, его неспособность завершить путь, вернуться в «свой мир», домой (в стихотворении «Смерть» под домом понимается небытие), в отличие от фольклорных и мифологических текстов, в которых целью и финалом пути обязательно является возвращение домой. В зрелой лирике характеристики пути и дороги меняются. В этот период конфликт лирического героя и окружающего мира становится менее напряженным, герой находит точки соприкосновения с внешним миром, и, как следствие этого, путь изображается как нечто приятное и вызывающее не тоску или безразличие, а радость: Проселочным путем люблю скакать в телеге («Родина»), окружающее пространство воспринимается как свое, родное, а не чужое, а отсутствие четкой цели пути не обозначает бессмысленности жизни, герой наконец-то возвращается из «чужого мира» домой, а встречи в пути несут не гибель и страдания, а покой, которого не хватало бесприютному герою ранней лирики. В этот же период появляется образ спутника: Мы шли дорогою одною, // Нас обманули те же сны («Графине Ростопчиной»). В этом стихотворении, как и в стихотворении «Родина», Лермонтов отходит от описанной ранее закономерности в использовании слов «путь» и «дорога». Проселочной должна быть дорога, поэт же пишет «путь». В послании «Графине Ростопчиной» слово «дорога» можно понимать в значении «путь», тогда героев объединяет общая судьба, а можно отталкиваться от собственного значения слова, тогда героев связывает общая цель на определенном отрезке жизни, а значит, появляется и цель в движениях самого лирического героя, а значит, и смысл жизни. Особый интерес с точки зрения характеристики пространства, через которое проходит путь, представляет стихотворение «Воздушный корабль»: Наполеон, восстав из могилы, мчится с чуждого ему острова Св. Елены к берегам «Франции милой», но, не найдя там единомышленников, возвращается обратно. Родная Франция, где нет ни «усачей-гренадеров», ни «любезного сына», ни маршалов, становится для него таким же чужим миром, как и скалистый остров, на котором император умер, т. е. путь героя проходит из чужого мира в родной, ставший чужим, и обратно. Подобное описание пространства реализуется и в поэме «Мцыри». Одним из самых сложных в смысле реализации образов пути и дороги оказывается стихотворение «Выхожу один я на дорогу». С точки зрения стилистики, его начало кажется тавтологическим: Выхожу один я на дорогу // Сквозь туман кремнистый путь блестит, (3, 67) но с точки зрения значения этих слов в лирике поэта дорога, т. е. пространство, предназначенное для движения, превращается в путь, т. е. судьбу. Этот путь объединяет весь мир и приводит к перекрестку, дубу, объединяющему вертикальное и горизонтальное направления движения, точке объединения мироздания, знаку рубежа в судьбе, где герой сливается с миром, воспринятым как дом (ср. с ранним стихотворением «Мой дом»), полностью его принимает и обретает долгожданный покой.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. / Н.Д. Арутюнова М., 1988.
2. Даль Толковый словарь живого великорусского языка в 4 х т. т 3. / В. Даль М Наука., 1977.
3. Лермонтов М.Ю. Собрание сочинений: в 4-х томах т.2 // М Ю Лермонтов. М., Наука, 1984.
4. Лермонтов. Исследования и материалы. // Л., 1964, 1972. Лермонтовская энциклопедия. М., 1981.
5. Мелетинский Е.М. О литературных архетипах// М., Мелетинский Е.М. Поэтика мифа. М., 1995.
6. Топоров С.М. Философия мифа. // С.М. Телегин. М., 1994.

АРХЕТИПИ РОҶ ДАР АШЪОРИ ЛЕРМОНТОВ

Дар мақола мавзӯи архетипи роҳ дар ашъори Лермонтов баррасӣ мешавад. Дар ашъори Лермонтов ба фарқи байни мафҳумҳои роҳ таваҷҷуҳи зиёд дода мешавад. Ин образҳо барои эҷодиёти Лермонтов аҳамияти

калон доштанд. Роҳ ҳадаф ё интиҳо надорад ва аксар вақт нишондиҳандаи далели ҳаракат аст; роҳ мавҷудияти ҳадафро пешбинӣ мекунад. Энциклопедияи Лермонтов асоси роҳро ҳамчун яке аз муҳимтарин унсурҳои ашъори Лермонтов ва умуман романтизм таъкид намуда, онро бо чунин ангезаҳои муҳими эҷодиёти шоир ба мисли танҳо, саргардонӣ ва ғурбат пайваст мекунад.

КАЛИДВОЖАҲО: архетип, нақшҳои фолклор, роҳ, пайраҳа, сайёҳ, танҳо, пайроҳаи хордор.

АРХЕТИП ДОРОГИ В ПОЭЗИИ ЛЕРМОНТОВА

В статье рассматривается архетип дороги в поэзии Лермонтова. Большое внимание уделяется различию понятия путь и дорога в поэзии Лермонтова. Эти образы имели большое значение для лермонтовского творчества. Путь не имеет цели и завершения и часто является указанием на факт движения, дорога предполагает наличие цели. Лермонтовская энциклопедия выделяет мотив пути как один из важнейших в поэтике Лермонтова и романтизма в целом и связывает его с такими значимыми для творчества поэта мотивами, как одиночество, странничество, изгнанничество.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: архетип, фольклорные мотивы, дорога, путь, путник, одиночество тернистый путь.

ARCHETYPE OF THE ROAD IN LERMONTOV'S POETRY

The article examines the archetype of the road in Lermontov's poetry. Much attention is paid to the difference between the concepts of path and road in Lermontov's poetry. These images were of great importance for Lermontov's work. The path has no goal or end and is often an indication of the fact of movement; the road presupposes the presence of a goal. The Lermontov Encyclopedia highlights the motif of the path as one of the most important in the poetics of Lermontov and romanticism in general and connects it with such significant motifs for the poet's work as loneliness, wandering, exile.

KEYWORDS: archetype, folklore motifs, road, path, traveler, loneliness, thorny path.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Рауфҷонзода Дилшода* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети филологияи рус. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Рауфджонзода Дилшода* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета русской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Raufdzhonzoda Dilshoda* – Tajik National University, master's student of the Faculty of Russian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ТАРҶУМАИ ПОРЧАЕ АЗ БОБИ ШАШУМ «КОРКАРДИ МАЪДАН ВА САНОАТ» АЗ КИТОБИ «САРЗАМИНИ МОВАРОУННАҲР (ФАРОРҶУД) ДАР АҲДИ АББОСИЁН»-И ДОКТОР МАҲМУД МУҲАММАД ХАЛАФ

Сабурова Г.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

1. Минтақаи Суғд.

а) Бухоро. Шаҳри Бухоро дар баробари шуҳрати кишоварзӣ доштаниш, дорои маъданҳои зиёде мебошад, ки дар сарғаҳи он тилло, нукра, оҳан, мис, руҳ, симоб, нафт, навшодирӣ (аммиаки) хом, рағани зоч (чавҳари гугирд) ва ангиштсанг меистанд.

Сарчашмаҳои исломӣ дар бораи аз маъдан ғанӣ будани Бухоро бо иттифоқи ҳам маълумот додаанд. Ибни Ҳавқал мегӯяд: «Дар кишварашон маъдани оҳан чунон фаровон аст, ки аз этиёҷоташон зиёд буда, онро хеле бисёр ба фурӯш мебароранд. Дар он ҷо маъданҳои тилло, нукра ва симоб чунон фаровон аст, ки ҳеҷ маъдане дар фаровонӣ ба он баробар нест ва дар бораи мавҷуд будани навшодир дар кишварҳои мусулмоннишин, ба ҷуз дар Мовароуннаҳ (Фарорӯд), маълумот надошам, то ин ки миқдоре аз онро дар Сиқилия (Ситилия) дидам, вале дар қувватнокӣ ба монанди навшодирӣ онҳо набуд». Дар сарғаҳи ин маъданҳо миси зард қарор дорад, ки дар рӯйкаш қардани минбарҳо истифода мешуд ва дар сиккаҳои маҳалӣ ва рӯйпуш намудани дарвозаҳои шаҳр ба кор мерафт. Гузашта аз ин, дар сохтани зарфҳои мисин аз қабилӣ дегҳо, офтобаҳо ва дигар зарфҳои гуногун мавриди истифода қарор мегирифт. Инчунин, мис дар саноати қалъагӣ ва руҳ, ки хуллаҳои биринҷиро ташкил медоданд ва онҳо дар саноати олоти вазнину аслиха ба кор мерафтанд, истифода мешуд.

Аз чумлаи маъданҳои Бухоро маъдани руҳ (тутиё) ва ангиштсанг низ ҳаст, ки яке аз ҷаҳонгардони ҷуғрофияшинос онро чунин васф кардааст: «Сангест, ки мисли ангишт месӯзад».

Дар мавриди сангҳои қиматбаҳо бошад, дар воқеъ, Бухоро ба истехсоли як навъи хуби ин гуна сангҳои қиматбаҳо бо номи бечода машҳур буд, ки онро гавҳаршиносони араб шабеҳи ёкут ҳисобидаанд, зеро он дар ранг ва баъзе сифатҳо ба ёкут монанд аст. Бечода аз ёкут ба он фарқ мекунад, ки дар бештар маврид ҷило надорад, то ин ки аз зераш сурух карда шавад. Ҳамин тавр, ҳарорат ва хушкӣ бечода нисбат ба ёкут камтар аст. Яке аз навъҳои бечода ин бечодаи сурхранг аст, ки он аз накутариаш ба ҳисоб рафта, марҳам номида мешавад. Навъи дигари он зардранг буда, онро зардуф мегӯянд. Навъи сеюми онро ки ба зарди моил аст, норӣё менаманд. Бечода дар бозорҳои Бағдод ба нархи даҳ динор фурӯхта мешуд. Бухоро, инчунин, ба истехсоли дигар намуди санги қиматбаҳо бо номи яшм шуҳрат дошта, аз конҳои зумуруд истихроҷ карда мешудааст ва бинобар ин дар сабзрангӣ ва устуворӣ ба зумуруд шабоҳат дорад, ки онҳоро танҳо гавҳаршиноси нуктасанҷ ва соҳибтаҷриба фарқ карда метавонад. Арзиши яшм, ба эҳтимоли зиёд, аз як то сеяки динор будааст.

б) Самарқанд. Маъданҳо дар Самарқанд нисбат ба Бухоро камтар будаанд, аммо ин шаҳр ба истехсоли навъи хуби навшодир ва симоб шуҳрат доштааст. Бештари кӯчаҳои шаҳр сангфарш гардида будааст ва сангҳои онро аз кӯҳе бо номи «Кӯҳак», ки дар наздикии шаҳр қарор доштааст, меовардаанд. Назар ба қавли ал-Истаҳрӣ дар ин шаҳр конҳои тилло ва нуқра низ ҷой доштааст.

2. Минтақаи Таҳористон.

Ин минтақа ба истехсоли зиёди маъданҳо ва сангҳои қиматбаҳо шуҳрат доштааст.

а) Хутал. Дар шаҳри Хутал тилло ва нуқра истихроҷ карда мешудааст. Инчунин, дар ин шаҳр санги шохӣ, ки дар сабзрангӣ ба зумуруд шабоҳат дошта, арзишаш аз ним динор то шашак динор будааст ва санги мозинҷ, ки он санги миссин буда, рангаш сурхи моил ба сиёҳист, истихроҷ мешудааст. Санги мозинҷ ҷаҳор навъ аст: офрандӣ, хиндӣ, кирмонӣ ва каркӣ. Беҳтарини он сабзранги монанд ба зумуруд мебошад ва арзиши як мисқоли холиси он баробар ба ду мисқол тилло будааст.

б) Бадахшон. Бадахшон дар истехсоли маъданҳо ва сангҳои қиматбаҳо пешгом буда, аз замонҳои қадим ба истихроҷи лаъл шуҳрат доштааст. Тайфошӣ қайд менамояд, ки лаъл се навъ аст. Навъи якум сурхранг буда, онро қадумранг менаманд, зеро сурхияш шабеҳи сурхии қадум буда, он навъи беҳтарин маҳсуб меёбад. Навъи дуюм сабзранг ва навъи сеюм зардранг мебошад. Қайд кардан ба маврид аст, ки ин маъдан дар табиат камёб аст, бинобар ин ба даст овардани он маблағ ва нуруи қорӣ зиёдро тақозо мекард. Арзиши он дар бештар маврид нисфи арзиши ёкути холис будааст.

Инчунин, дар Бадахшон санги бечода ва санги лочвард вучуд дорад, ки он санги раҳрах буда, беҳтарину дурахшонтарин ва пурсафотариаш осмонранг мебошад. Аз санг нигинҳои шохона сохта мешуд. Як пораи он ба миқдори як ман будааст. Ал-Қалқашандӣ қайд намудааст, ки он дар сохтани ранг ба қор рафта, сарлавҳаи бобҳо, фаслҳо ва монанди онҳо ба он навишта мешудааст. Бадахшон, ҳамчунин, бо санги пилта (фатила) низ машҳур будааст. Ин санг ба он хотир чунин номида шудааст, ки он дар пилтаи ҷароғҳо ба қор мерафтааст. Дар болои баъзеи он матои дастархон бофта мешудааст ва агар он ифлос мешудааст ё иваз карданиаш мехостаанд, онро дар оташ меандохтаанд, то сӯхта тоза шавад. Охири чизе, ки Бадахшон ба он шуҳратёр шудааст, ин маъдани булури холис (кристал) мебошад ва он сангест, ки дар бартарӣ аз ёкут поинтар меистад. Беҳтарини он сафеди рушан мебошад. Як пораи он, ки ба миқдори як ратл (408 гм) вазн дошта ва сапсафеду бенуксон бошад, даҳ динор арзиш доштааст.

в) Самангон. Шаҳри Самангон ба он машҳур аст, ки сангҳои кӯҳхояш сафед буда, ба руҳом шабоҳат доранд. Аз ин рӯ, онҳо дар сохтмони хонаҳо ва масҷидҳо ба қор мерафтаанд.

3. Минтақаи Фарғона.

Ҷаҳонгардони ҷуғрофияшинос қайд намудаанд, ки дар минтақаи Фарғона оҳан, симоб, мис, сурб, тилло нуқра, нафт, қатрон (зифт) ва нафшодир истехсол карда мешудааст.

Оҳани Фарғона бо нармияш тафовут дошата, қобили коркард ва куфтан будааст ва аз ин чихат он ҳамчун маводи хом дар коркарди пӯлод истифода мешудааст. Эҳтимол аз он шамшер, тоскӯлоҳ, сарнайза ва дигар олотӣ ҷангӣ месохтаанд. Аз кӯҳи «Асира», ки дар ҳудуди Фарғона воқеъ аст, ангиштсанг истихроҷ мешудааст ва он барои рӯшноии хонаҳо дар шаб истифода мегардидааст. Ал-Истахрӣ қайд менамояд, ки ангишт дар ин минтақа арзон аст, то ҷое ки се бори шутур аз он ба як дирҳам фурӯхта мешавад. Кӯҳи «Яттум» ба истехсоли навъи хуби нафшодир машҳур будааст. Ҷаҳонгардон ин кӯҳро васф карда мегӯянд, ки он кӯҳи бузург буда, аз он бухори шадид мебарояд ва ҳеҷ касе аз шиддати гармӣ ба он ворид шуда наметавонад, магар ин ки пӯстҳои бо об таркардашуда пӯшида, шитобон медароянду микдори андаке аз он навшодир ба даст меоранд. Ал-Масъудӣ ба мо тавсифи ачиби ба даст овардани маъданро баён карда, мегӯяд, ки чанде одамонро дидам, ки аз сарзамини Суғд бар болои кӯҳҳои навшодир раҳсипор шуда, сӯйи сарзамини Тибету Чин ва ба кишвари Хуросон рафтанд.

Дар баробари маъданҳои мазкур, минтақаи Фарғона ба истехсоли сангҳои қиматбаҳо низ машҳур гардидааст, ки аз ҷумлаи онҳо фирӯза аст. Фирӯза санги кабудӣ аз лочвард саҳтгар буда, ду навъ мебошад: санҷобӣ (хокистаранг) ва халангӣ. Беҳтарини он сабзранги софи дурахшон аст ва арзиши он вобаста ба сифаташ гунонӯг мебошад. Шояд нархи як пораи он аз як динар то панҷоҳ динар расад. Он ҷо санги подзаҳор низ ҳаст, ки он санги нозук ва зудшикан буда, дорои рангҳои бисёр аст. Баъзе онҳо зардранг ва баъзеашон хокистаранги моил ба сурхиву сафедӣ мебошад. Беҳтарини он зардранги тира аст. Гавҳаршиносони араб равишero баён кардаанд, ки ба воситаи он сифати санги подзаҳр муайян карда мешавад. Он равиш ин аст, ки он санг монанди марворид аз қабатҳои тунуки рӯйиҳам иборат буда, дар он нуқтаҳои тираи сиёҳранг ба назар бирасад ва тамъаш талх бошад. Ат-Тайфосӣ қайд менамояд, ки ҳиндуҳо бутҳояшонро аз ин маъдан месохтанд.

4. Минтақаи Истаравшан.

Ин минтақа ба истехсоли оҳан, ки аз он олотҳои сохта мешавад, маъруф буда, оҳани он ҷо ба Хуросон ва Ироқ содир мешудааст. Инчунин, дар ин минтақа баъзе маъданҳои дигар аз қобили мис, сурб ва қалъагӣ, ки дар истехсоми корезҳо ва сохтани сақфи биноҳои умумӣ истифода мешавад, вучуд доштааст ва илова бар ин дар ин минтақа нафт, қир, зифт ва дигар маъданҳо истехсол мегардидааст. Танҳо Ал-Яъқубӣ ба вучуд доштани тилло дар ин минтақа ишора карда, гуфтааст: «Дар он ҷо сабикаҳои заррин мавҷуд аст ва хабар ёфтам ки дар ҳеҷ ҷойе аз Хуросон тилло нест, магар дар ин водӣ».

5. Минтақаи Чоч.

Ин минтақа бо истехсоли маъданҳои тилло, нуқра, оҳан, миси зард ва сурб бартарӣ дорад. Хусусан, шаҳри Савч- яке аз шаҳриҳои ин минтақа, ба истехсоли маъдани симоб, ки аз он ҷо ба дигар шаҳрҳо интиқол меёбад, бартарӣ дорад.

Аз ҷумлаи сангҳои қиматбаҳое, ки дар ин минтақа мавҷуд будааст, санги фирӯза ва ёқут, ки он санги тиллоранг мебошад, маҳсуб меёбанд. Ёқут се навъ мешавад: сурх, ки он беҳтарин ва қиматтарин навъи ёқут аст; зард, ки навъҳои гунонун дорад ва ахиран сафед, ки камарзиштарини он ба шумор меравад. Дар бораи арзиши ёқут Ат-Тайфосӣ чунин қайд намудааст: «Ёқути сурхи холис агар вазнаш ним дирҳам бошад, арзишаш шаш мисқор тиллоӣ холис аст; санге, ки вазнаш як дирҳам аст, арзишаш шонздаҳдах динар мебошад ва санге, ки вазнаш як мисқол бошад, арзишаш ду динар аст.

АДАБИЁТ

1. Баранов, Х.К. Арабско-русский словарь / Х.К. Баранов. – М.: Рус.яз. 1989.
2. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ, ҷ. I (зери таҳрири Холматова С., Салихов С., Каримов С.), 2005
3. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ, ҷ. II (зери таҳрири Саймидинов Д., Холматова С., Каримов С.), 2006
4. Барномаи электронии “Арабус”.

ТАРҶУМАИ ПОРҶАЕ АЗ БОБИ ШАШУМ «КОРКАРДИ МАЪДАН ВА САНОАТ» АЗ КИТОБИ «САРЗАМИНИ МОВАРОУННАХР (ФАРОРҶУД) ДАР АҲДИ АББОСИЁН»-И ДОКТОР МАҲМУД МУҲАММАД ХАЛАФ

Дар мақолаи зерин мавзӯи Тарҷумаи порҷае аз боби шашум «Коркарди маъдан ва саноат» аз китоби «Сарзамини Мовароуннахр (Фарорӯд) дар аҳди Аббосиён»-и доктор Маҳмуд Муҳаммад Халаф мавриди

баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф дар он қисмате аз боби шашуми китоби зикршударо тарҷума карда, дар мақолаи худ овардааст.

КАЛИДВОЖАҲО: сарзамин, саноат, маъдан, канданиҳои ғоиданок, ёқут, сангҳои қиматбаҳо.

ПЕРЕВОД ЧАСТИ ШЕСТОЙ ГЛАВЫ «КОРКАРДИ МАЪДАН ВА САНОАТ» ИЗ КНИГИ ДОКТОРА МАХМУДА МУХАММАДА ХАЛАФА «САРЗАМИНИ МОВАРОУННАҲР (ФАРОРҶД) ДАР АҲДИ АББОСИЁН»

В следующей статье рассматривается тема перевода фрагмента шестой главы «Коркарди маъдан ва саноат» из книги «Сарзамини Мовароуннаҳр (Фароруд) дар аҳди Аббосиён» доктора Махмуда Мухаммада Халафа. Автор перевел часть шестой главы упомянутой книги и представил ее в своей статье.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: земля, промышленность, ископаемые, полезные ископаемые, рубин, драгоценные камни.

TRANSLATION OF PART OF THE SIXTH CHAPTER “KORKARDI MA`DAN VA SANOAT” FROM THE BOOK OF DOCTOR MAHMUD MUHAMMAD KHALAFA “SARZAMINI MOVAROUNNAHR (FARORUD) DAR AHDI ABBOSIYON”

The following article discusses the topic of translating a fragment of the sixth chapter “Korkardi ma`dan va sanoat” from the book “Sarzamini Movarounnahr (Farorud) dar ahdi abbosiyon” by Dr. Mahmud Muhammad Khalaf. The author translated part of the sixth chapter of the mentioned book and presented it in his article.

KEYWORDS: land, industry, fossils, minerals, ruby, precious stones.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сабурова Гулзор* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Сабурова Гулзор* - Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17.

Information about the author: *Saburova Gulzor* - Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Asian and European languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17.

ИҚТИСОД – ЭКОНОМИКА

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ СИЁСАТИ МУҲОЧИРАТИ МЕҲНАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Саидмуродзода Г.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои охир ба масъалаҳои муҳоҷирати меҳнатӣ, ки ҳалли онҳо дар сиёсати дохилӣ ва берунии давлат яке аз самтҳои муҳимтарин мебошад, диққати ҷиддӣ дода, то дараҷае танзими давлатии онро ба роҳ мондааст.

Маҳз бо ҳамин мақсад аз тарафи ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи солҳои охир як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул гардидаанд, аз он ҷумла дар бораи таъсис додани хадамоти муҳоҷирати назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Инҳо имконият медиҳанд, ки душвориҳои дар ин самт ҷойдошта бо роҳи ташкил ва танзими ҷараёни муҳоҷирати меҳнатӣ дар хориҷа пешбинӣ гардида, пайиҳам ҳалли худро пайдо намоянд.

Сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи муҳоҷирати меҳнатӣ ба хориҷа, ин пешгирии афзоиши муҳоҷирати ғайриқонунӣ ва танзими муҳоҷирати меҳнатӣ мебошад.

Муҳоҷирати меҳнатӣ қисми асосии муҳоҷирати иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, фаъол намудани бозори меҳнати ҷаҳонӣ ва хоҷагии ҷаҳониро умуман муайян менамояд.

Яке аз сабабҳои муҳоҷирати байналхалқии қувваи коргар ин нобаробарии тараққиёти иқтисодии ҷаҳонӣ, нобаробарии даромадҳо ва имкониятҳо дар давлатҳои алоҳида, алалхусус, байни мамлакатҳои ҷиҳати саноати тараққиқарда ва мамлакатҳо рӯ ба тараққӣ мебошанд.

То замони таъсисёбии Хадамоти муҳоҷирати назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз солҳои 1992 то соли 2006 сиёсати муҳоҷират ба души Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли буд ва бо фармони Президенти мамлакат, аз 30 ноябри соли 2006 таҳти №9, ҳалли масъалаҳои муҳоҷирати меҳнатӣ ба салоҳияти Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузошта шуда буд.

Пас аз омӯзишу баррасии коршиносон андешаи таъсиси мақомоти махсуси давлатие, ки ба масъалаҳои муҳоҷирати ҳаматарафа расидагӣ кунад ва фаъолияти мутташакилона дошта бошад, ба миён омад.

Ҳамин тариқ, мутобиқи фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 январи соли 2011 таҳти №1014 “Дар бораи хадамоти муҳоҷирати назди ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон” интишор гардид.

Бо қарори Ҳукумати мамлакат аз 30 апрели соли 2011 таҳти № 229” Дар бораи хадамоти муҳоҷирати назди ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон” Низомнома, сохтори дастгоҳи марказӣ, нақшаи идоракунӣ ва номгӯии ташкилотҳои системаи он ташкил карда шуд.

Вазифаҳои асосии хадамоти муҳоҷирати назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз инҳо иборат аст:

- ба танзим даровардани масъалаҳои муҳоҷирати меҳнати шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- ташкил намудани таълими касбии муҳоҷирони меҳнатӣ;
- бо қор таъмин кардани шаҳрвандони мамлакат дар хориҷи кишвар;
- ташкил намудани робитаҳои зич бо ҳамватанони беруни кишвар;
- танзими муҳоҷирати меҳнати шаҳрвандони хориҷӣ дар каламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Вобаста ба масъалаҳои зикргардида хадамоти муҳоҷират фаъолияти худро равона менамояд.

Бояд қайд намоем, ки танзими масъалаҳои муҳоҷирати меҳнатӣ ба ҳамаи ташкилоти мақомотҳои давлативу ҷамъиятӣ вобастагӣ дорад.

Муҳоҷирати аҳоли дар зери таъсири омилҳои мухталиф ба амал меояд. Дар шароити ҳозира дар қатори омилҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва мадания ахлоқӣ нақши омилҳои сиёсӣ дар инкишофи равандҳои муҳоҷират баланд гаштааст.

Мутобиқи ахбороти Созмони Милали Муттаҳид, дар ҷаҳон имрӯза 200 миллион нафар муҳоҷирон берун аз ҳудуди кишвари худ ҳаёт ва фаъолияти қорӣ доранд ва шумораи онҳо рӯз аз рӯз зиёд мегардад. Аз ин хотир, ҳамаи давлатҳои ҷаҳонро бевосита вазир сатҳи тараққиёти иқтисодии он, лозим аст, ки барои ба танзим даровардани масъалаҳои муҳоҷирати аҳоли лоиҳаю барномаҳои миллӣ, созишномаҳои дуҷонибаи байниҳукуматӣ, санадҳои меъёрию ҳуқуқии дар асл амалкунанда ва дигар ҳуҷҷатҳои заруриро қабул карда, ҳифзи иҷтимоию ҳуқуқии муҳоҷиронро дар қаламрави якдигар таъмин намоянд.

Дар давраи ҳозираи инкишофи ҷомеа тамоюлҳои асосии муҳоҷирати аҳоли чунинанд: афзудани суръати муҳоҷирати аҳоли дар аксарияти мамлакатҳо, зиёд гаштани муҳоҷирати мардон нисбати занон; зиёд гардидани теъдоди мутахассисон ва шахсони қобили меҳнат нисбати корношоямон; муҳоҷирати шахсони баландихтисос, зиёиёни эҷодкор ва ғайраҳо ба мамлакатҳое, ки дар онҳо шароити зарурӣ барои тақмили малакаю маҳорат ва қобилияти касбӣ мавҷуд аст.

Барои ҳарчи зудтар ноил гардидан ба натиҷаҳои назаррас бояд нақшаҳои стратегии давлатӣ қабул гардида, тақлифу дархостҳо ба он дохил карда шаванд.

Бо мақсади таъмини ҳимояи ҳуқуқию иҷтимоӣ ва ташкили шароити мусоиди қорӣ муҳоҷири меҳнатӣ дар моҳи октябри соли 2004 Созишнома “Дар бораи фаолияти меҳнатӣ ва ҳуқуқҳои шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Федератсияи Русия ва шаҳрвандони Федератсияи Русия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” ба имзо расид. Ҳамин гуна созишномаҳо бо ҷумҳурии Қазоқистон ва Қирғистон низ имзо шудаанд.

Ба ғайр аз ин, бо татбиқи намунаҳои чораҳои амалӣ дар соҳаи муҳоҷират, аз ҷумла муҳоҷирати меҳнатӣ, комиссияи байниидоравӣ оид ба танзими равандҳои муҳоҷирати меҳнати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шудааст.

Масъалаи ҳифзи иҷтимоии ҳуқуқи муҳоҷирони меҳнати кишварамон аз ҷумла, аз ҷониби онҳо тайи солҳои охир яке аз масъалаҳои муҳимми ҷумҳурӣ ба ҳисоб рафта, пайваста дар мадди назари роҳбарияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар Вазорату идораҳои дахлдори Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад.

Бо фармони Президенти мамлакат, аз 30 ноябри соли 2006 таҳти №9 ҳалли масъалаҳои муҳоҷирати меҳнатӣ бо салоҳияти Вазорати қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузошта шудааст ва аз ин хотироти вазорати номбурдари лозим аст, ки иҷрои Барномаҳо дар ҳамкорӣ бо дигар мақомоти дахлдори давлатӣ, созмонҳои байналмилалӣ ва ғайридавлатӣ мавриди баррасӣ ва таъмини саривақтии он қарор диҳанд.

АДАБИЁТ

1. Ачақосо Томас. Роль трудовой миграции в развитии Таджикистана. Доклад эксперта / Ачақосо Томас. Душанбе. 2010 г.
2. Влияние мирового финансового кризиса на трудовых мигрантов из Таджикистана: мнение мигрантов. Экспресс – опрос. НИЦ «Соц-сервис».
3. Иммиграционный потенциал труда российского Дальнего Востока: (китайцы на рынке труда Дальневост. региона) А. М. Шкуркин ; М-вотрансп. Рос. Федерации, Федер. агентство ж. д. трансп., Дальневост. гос. ун-т путей сообщ., Ин-т комплекс анализа регион. проблем Дальневост. отд-ния Рос. акад. наук. - Хабаровск Изд-во ДВГУПС, 2007. - 168 с
4. Олимова С. Таджикистан первая остановка на пути Афганской миграции Центральной Азия и Кавказ.- 1999.- №1.- С. 105-113.
5. Олимова С., Боек И. Трудовая миграция из Таджикистана. - Душанбе, 2003.
6. Трудовая миграция из Таджикистана, МОМ, НИЦ “Шорк”. - Душанбе, 2003.
7. Олимова С., Мамаджанова Н. Торговля людьми в Таджикистане / С. Олимова, Н. Мамаджанова. - Душанбе, 2006.

8. Рахимов Р., Нурмахмадов М. Внешняя трудовая миграция и политика занятости. - «Общество и экономика». Душанбе, 2002, №2.

9. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Душанбе, 2021.

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ СИЁСАТИ МУҲОЧИРАТИ МЕҲНАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақолаи мазкур ба масъалаҳои назариявии муҳоҷирати аҳоли ва таснифоти муҳоҷират бахшида шудааст. Дар шароити муосир якҷанд шаклҳои таснифоти муҳоҷирати қувваи корӣ вучуд дорад. Тибқи нишондиҳандаҳои ташкилотҳои байналмилалӣ, муҳоҷират ба панҷ шакл тақсим шудааст, ки инҳо мебошанд: тасодуфӣ, паёпай, мавсимӣ, муваққатӣ ва бебозгашт. Дар адабиёти илмӣи ватанӣ ва хориҷӣ намудҳои дигари муҳоҷирати қувваи корӣ низ мавҷуданд, ки вобаста ба марказҳои ҷаҳонӣи ҷалби қувваи корӣ гуруҳбандӣ карда мешаванд.

КАЛИДВОЖАҶО: муҳоҷирати қувваи корӣ, мавсимӣ, қувваи корӣ, ғоидаи иқтисодӣ, музди кор, сабабҳои иқтисодӣ, асосҳои назариявии муҳоҷират.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОЛИТИКИ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Данная статья посвящена теоретическим вопросам миграции населения и классификации исследуемой миграции. В современных условиях существует несколько форм классификации трудовой миграции. По показателям международных организаций миграция делится на пять форм: случайную, непрерывную, сезонную, временную и необратимую. В отечественной и зарубежной научной литературе встречаются и другие виды трудовой миграции, которые группируются по мировым центрам набора рабочей силы.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: трудовая миграция, сезонность, рабочая сила, экономическая выгода, заработная плата, экономические причины, теоретические основы миграции.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF LABOR MIGRATION POLICY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article is devoted to theoretical issues of population migration and the classification of migration under study. In modern conditions, there are several forms of classification of labor migration. According to indicators of international organizations, migration is divided into five forms: random, continuous, seasonal, temporary and irreversible. In domestic and foreign scientific literature, there are other types of labor migration, which are grouped according to global labor recruitment centers.

KEYWORDS: labor migration, seasonality, labor force, economic benefit, wages, economic reasons, theoretical foundations of migration.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидмуродзода Гулноза – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2-юми ихтисоси иқтисодиёти ҷаҳон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: gulnozasaidmurodova58@mail.com

Сведения об авторе: Саидмуродзода Гулноза – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса по специальности мировой экономики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: gulnozasaidmurodova58@mail.com

Information about the author: Saidmurodzoda Gulnoza – Tajik National University, second-year master`s student in World Economy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: gulnozasaidmurodova58@mail.com

ОСОИШГОҶОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Рабиева С., Саидова М., Ҷумаева Ш.

Донишкадаи давлатии санъати тавсирӣ ва дизайни Тоҷикистон

Осоишгоҳ — муассисаи беҳдоштиест, ки речаи муқаррарии дамгирӣ дорад ва барои истироҳати одамони солим пешбинӣ шудааст.

Осоишгоҳҳо ду намуд: умумӣ (барои калонсолон) ва махсус (оилавӣ, барои занҳои ҳомила, ҷавонон ва ғ.) мешаванд. Осоишгоҳҳо барои дамгирии якрӯза, 6 -рӯза, 12-рӯза ва 24-рӯза таъин шудаанд. Қори осоишгоҳ доимӣ (тамоми сол) ё мавсимӣ мешавад, Дар осоишгоҳ барои бештар ҳавои тоза гирифтани, саёҳат, экскурсияҳо, машқҳои ҷисмонӣ ва варзишӣ, бо туризм машғул шудани имконияти хуб муҳайёст. Пештар қисми асосии роҳхатҳоро ба осоишгоҳҳо кумитаҳои маҳаллии иттифоқҳои касаба бепул ё фақат 30% нархашро гирифта медоданд. Ҳоло бисёр осоишгоҳҳо хусусӣ шудаанд ва аз ҷониби соҳибмулкони идора карда мешаванд. Дар замони истиқлолият бисёр ташкилот ва

корхонаҳои кудратманд хонаҳои истироҳати худро кушодаанд. Инчунин, Осоишгоҳи “Харангон”, Осоишгоҳи “Шоҳамбарӣ”, Осоишгоҳи “Курант”—и Заводи Арзии Тоҷик (“Талко”), инчунин, истироҳати мавсимии мактаббачагонро бо шаклҳои лагерҳои берузназноҳиявӣ, меҳнатӣ–истироҳатӣ, омӯзишӣ–истироҳатӣ дар водии Ҳисор амал мекунанд.

Дар Тоҷикистон осоишгоҳҳои: «Қаротоғ», «Явроз» дар водии Ҳисор;

Осоишгоҳи Зумрад, «Баҳористон», «Конибодом», «Ҳавотоғ», ва «Уротеппа» ва диг. дар вилояти Суғд; «Чилучорчашма», «Сари Хосор» ва диг. дар вилояти Хатлон; «Гармчашма» ва диг. дар ВМКБ амал карда истодаанд.

Дар Осоишгоҳҳои Тоҷикистон на фақат шахрвандони Тоҷикистон, инчунин сокинони кишварҳои хориҷӣ низ истироҳат мекунанд.

Баҳористон — осоишгоҳ дар вилояти Суғд. 22 майи 2011 дар соҳили обанбори Қайроққум сохта шудааст. Масоҳат 22 га. Масофа аз Гулистон то Баҳористон — 20 км.

Иқлими маҳал континентӣ ва хушк буда, вобаста ба фаслҳо тағйир меёбад. Ҳарорати миёнаи моҳи январ — 4 — +10С, июл 16-290 С мебошад. Дар худуди «Баҳористон» 5 бинои замонавӣ сохта шудааст. Дар бинои асосии «Баҳористон» 61 утоқи зисти мучаҳҳаз бо таҷҳизоти зарурӣ, ҳамчунин китобхона, сартарошхона, машшотахона, толори билиярдбозӣ ва ғ. қарор доранд. Бинои яқум аз 46 утоқ иборат буда, дар он 92 нафар чой мешавад. Бинои дуҷуми «Баҳористон» барои фароғат ва муолиҷа пешбинӣ шудааст. Дар он утоқҳои табобат, ошхона, толори варзиш ва ғ. чойгиранд. Бахши муолиҷавии осоишгоҳ аз 5 утоқи муоинаву ташхис ва 17 утоқи табобати бемориҳо иборат аст. Бинои табобатии “Баҳористон” бо таҷҳизоти замонавии физиотерапиявӣ мучаҳҳаз аст. Дар ин ҷо ба беморон гиёҳҷой ва доруҳои наботии тақвиятбахш низ медиҳанд. Дар варзишгоҳ ва толорҳои варзишии «Баҳористон» барои бозии футбол, баскетбол, теннис, шиноварӣ ва ғ. шароити мусоид фароҳам овардаанд. Маҷлисоҳои «Баҳористон» дорои компютерҳои замонавӣ ва васоити электронӣ буда, дар мизи мудаввари он барои 30 нафар чойи нишаст тайёр карда шудааст. Дар «Баҳористон» ҳамчунин 2 бинои тобиствона сохта шудааст, ки дар онҳо 104 нафар одамон чой дода мешаванд.

Ба омилҳои табобатии «Баҳористон» мансубанд: гармишифой (лойқашифой, регшифой, мумшифой ва ғайра), барқшифой (муолиҷа бо ултрасадо, электрофорез, индуктотерапия ва ғайра), лазершифой, обшифой (души мудаввар, обзани «марворидӣ», обзанҳои табобатӣ ва ғайра), намакшифой, масх (аз чумла масхи барқӣ), сӯзаншифой ва ғ. Воситаи асосии муолиҷа лойқаи шӯри кӯли Сакии ш. Саки (Украина) мебошад. Лойқаи кӯл хосса барои муолиҷаи бемориҳои пӯст, селлюлит, мӯйрезӣ, нохун, артритҳо, остеохондроз, никрис, бенаслии зану мард, сусткамарӣ, псориаз, шукуфа, кубоъ, моҳипӯстӣ, неврит, радикулит, асабдард, дарди нимсара, сарчархӣ, ғамбеморӣ, бехобӣ, назла, гайморит, гулӯдард, пневмония, бронхит, зиқи нафас, пародонтоз, гингивит, стоматит, гепатитҳо, илтиҳоби талхадон, захми меъдаву рӯдаи дувоздаҳангушта, илтиҳоби рӯда, бемориҳои гӯшу даҳон ва ғ. муфид аст.

Осоишгоҳи «Зумрад» дар қисми чанубу ғарбии водии Фарғона, дар соҳили дарёи Исфара, дар баландии 940 метр аз сатҳи баҳр, дар масофаи 3 километр аз маркази шаҳр, 110 километр аз маркази вилояти Суғд - шаҳри Хучанд чойгир шуда, дар нишемангоҳҳои кӯҳҳои Вороруд доман паҳн кардааст. Мавзеи «Зумрад» ба осорхонаи табиӣ шабоҳат дорад ва зебоманзартарин қисми ноҳияи Исфара ба шумор меравад. Ин мавзеъ бо табиати афсункор, манзараҳои зебо, ҳавои софу бегубор, меваҳои шарбатрез, дарахту буттаҳои ороишӣ, дарёи шӯҳи кӯҳиву ҳавзҳои пуроб аз қадим манбаи сиҳативу омили табобат барои мардум будааст.

Асосгузори бевоситаи осоишгоҳи «Зумрад» табиби варзидаи Тоҷикистон Олимов Мирзо мебошад.

“Зумрад” аз чумлаи беҳтарин осоишгоҳҳои чумҳуриамон буда, дорои 3 хобгоҳи замонавӣ ва 2 котежд (ҳамагӣ барои 500 чой), 3 бинои табобатӣ барои қабули 250 нафар дар як соат, қасри «Шифокорон» барои 300 нафар чойи нишаст, бо китобхона ва толори рақсӣ, чойхонаи пур аз нақшу нигори Сино, Осорхонаи тибби тоҷик ба номи Мирзо Олимов,

ошхона барои табобатгирандагон бо 500 ҷойи нишаст, барои коргарон бо 60 ҷойи нишаст, қаҳвахона, озмоишгоҳи саририву биокимёвӣ, шӯбаи ташхиси вазифӣ, шӯбаи дандонпизишкӣ мебошад.

“Зумрад” — яке аз марказҳои бузурги табобатӣ ва ташхисӣ буда, то имрӯз 200 ҳазор нафар шаҳрвандонро солим гардондааст.

“Зумрад” маркази варзишӣ шифой бо 37 намуди дастгоҳҳои муолиҷавӣ, мизҳои барои бiliarд, теннисӣ рӯйимизӣ, майдончаи волейболу бадминтон, майдончаи рақсӣ буда, ба табобатгирандагон 25 намуди хидматрасонии маданӣ ва маишӣ расонида мешавад.

Худуди умумии осоишгоҳ 20 гектар буда, онро буттаҳою дарахтони нодири ороишию мевадиханда, гулу гулбуттаҳо зебоӣ мебахшанд. Дарёчаи шӯҳи Исфара, ҳавзу ҷӯйборҳои худуди осоишгоҳ хаворо аз озон бой намуда, ба мардум таровати махсусе ҳада менамоянд, чаҳ - чаҳи булбулу хониши паррандагони ин мавзеъ асабро ором намуда, ба ҷисму ҷони инсон оромию фараҳ мебахшанд.

Дар осоишгоҳ ҷунин бемориҳо табобат карда мешаванд:

- Бемориҳои дилу шараён;
- Бемориҳои узвҳои ҳаракат;
- Бемориҳои асаб ва сутунмуҳра;
- Бемориҳои узвҳои дохилӣ;
- Амрози занона.

Осоишгоҳи Шоҳамбарӣ дар водии Ҳисор, 25 км дар самти шимолу ғарбӣ аз шаҳри Душанбе дар баландии 1150 м., дар мавзеи хушманзари қаторкӯҳҳои Ҳисор, дар назди деҳаи Шоҳамбарӣ ҷой гирифтааст. Осоишгоҳи «Шоҳамбарӣ» бо таркиби физикӣ-кимёвӣ, бо хосиятҳои шифобахшии худ дар радифи обҳои маъдани Есентукӣ, Боржомӣ ва ғайраҳо меистад. Таркиби ин оби шифой намак, сулфат, хлорид, гидрокарбонат, натрий дорад ва ҳарораташ 33-36 дараҷа гарм мебошад. Он барои табобати бемориҳои узвҳои ҳозима, ҳаракат ва таъғоҳ, асаб, амрози занона, қанд (дараҷаи якум ва дуюм), ҷоғар, пӯст ва ғайраҳо давои беҳтарин аст. Истифодаи васеи оби маъдани «Шоҳамбарӣ» аз чашмаи якум, ки маъданнокиаш 2,0- 3,5 г/литр мебошад, ҳангоми муолиҷаи беморон берун аз шароити шифохона ниҳоят мувофиқ аст. Осоишгоҳ дорои 500 ҷойи хоб буда, дар масоҳати 17 гектар воқеъ аст.

Бори нахуст соли 1952 тавассути пармачоҳҳо оби шифобахши мавзеи Шоҳамбарӣ кашф карда шуда, барои табобати мардум ба кор шуруъ намудааст. Соли 1986 пармачоҳҳои нави оби шифобахш кофта шуданд. Соли 1990 бинои 5 қабатаи нави осоишгоҳ сохта шуд.

Агар қисмати аз сайёҳони хоричӣ ба кишвари офтобрӯяи мо бо мақсади сайру саёҳат ва ҳаловат бурдан аз боду ҳавои мусоиди ҷумҳурӣ ташриф биёваранд, пас қисмати дигар бо ҳадафи барқарорсозии саломатии хеш ба Ватани аҷдодии мо сафар менамоянд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон осоишгоҳу табобатгоҳҳои зиёде мавҷуд аст, ки дар онҳо барои қабули беморон тамоми шароитҳои зарурӣ муҳайё мебошад. Яке аз ҷунин ҷойҳои зебоманзар ва барои табобату истироҳат муфид Осоишгоҳи «Ҳоҷа Оби Гарм», воқеъ дар ноҳияи Варзоб мебошад, ки аз соли 1935 то инҷониб меҳмононро қабул менамояд. Ин осоишгоҳ дар баландии қариб 2000 метр аз сатҳи баҳр, дар нишебии қаторкӯҳҳои зебои Ҳисор ҷойгир буда, дар атрофи он ҷангалҳои боҳашамат ҷой гирифтаанд. Дар ин макон барои сайёҳон ва истироҳаткунандагон тамоми шароитҳои истироҳативу маишӣ фароҳам оварда шудааст.

Осоишгоҳи "Ҳоҷа Оби Гарм" ягона осоишгоҳест, ки дар он беморонро бо буғи радиоактивӣ муолиҷа мекунад.

Аз «Гармчашма» то маркази ноҳия 60 км, то шаҳри Хоруғ 45 км. Омили асосии табобатии «Гармчашма» оби шифобахши Гармчашма аст. Иқлими маҳал континентии хушк буда, тобистон гарм, зимистон муътадил аст. Ҳарорати миёнаи ҳаво дар моҳи июл +31,6°C, январ — 19,5°C. Боришоти солона — 100 мм. Дар як сол 2500-3000 соат давраи офтобист. Намнокии ҳаво ба ҳисоби миёна 43 %. Дар ноҳия фасли баҳор аз 3 март оғоз ёфта, то 3 июн, тобистон аз 4 июн то 18 сентябр, тирамоҳ аз 19 сентябр то 19 декабр, зимистон аз 20 декабр то 2 март давом мекунад.

Соли 1957 дар назди чашма осоишгоҳи балнеологии Помир бунёд карда шуд, ки 50 кат дошт. Ба он аз тамоми ғӯшаю канори собиқ Иттиҳоди Шуравӣ беморон барои табобат меомаданд. 25 июни соли 2010 дар ҷойи он маҷмааи «Гармчашма» бо тарҳу нигоҳи замонавӣ сохта шуд. «Гармчашма» аз 5 бинои замонавӣ, варзишгоҳ, иншооти табобатию фароғатӣ, меҳмонхона («Сомон ТМ»), майдончаҳои баскетбол, волейбол, теннис ва офтобдихии бадан барои занону мардон иборат аст. «Гармчашма» чанд микроавтобус дорад, ки ба мизочон хидмат мерасонанд. Дар «Гармчашма» бемориҳои пӯст (псориаз, экзема, нейродермит, склеродермия, хориши пӯст, моҳипӯстӣ, шукуфай сурх, парасориаз ва ғайра), бемориҳои роҳи нафас, узвҳои таъя ва ҳаракат муолиҷа карда мешаванд. Усулҳои табобат дар «Гармчашма»: обзанҳои умумии давомоташон 10-15 дақиқа (5-6 рӯз муттасил, як рӯз истироҳат). Барои беморони гирифтори псориази музмин, кубо (экзема), нейродермит, склеродермия ва ғ. 24 маротиба таъйин карда мешаванд. Ҳамин гуна обзанҳоро 2-3 рӯз пай дар пай (дар як даври муолиҷа 22-24 маротиба) низ таъйин мекунанд (рӯзи чаҳорум истироҳат). Он хусусан барои илочи парасориаз, хориши пӯст ва экзема нафъ дорад. Дар «Гармчашма» аз офтобшифой (гелиотерапия) низ истифода карда мешавад. Ваннаҳои офтобиро баъди 2-3 соати қабули обзанҳои минералӣ (аз 5-7 то 15-30 дақиқа) рӯздармиён (ҳамагӣ 12-15 навбат) таъйин менамоянд.

АДАБИЁТ

- 1 Лейзерман В. Г. Управление деятельностью санаторно-курортного учреждения в новых экономических условиях: автореф. дис. ... канд. мед. наук. — Оренбург, 2000.
- 2 Лимонов В. И. О механизме регулирования рынка санаторно — оздоровительных услуг// Вопросы курортологии физиотерапии и лечебной физической культуры 2002 № 3 с.44 –46
- 3 Баричев С., Афанасьев Д. Шаги в INTERNET самостоятельно / С. Баричев, Д. Афанасьев. — М.: Кулиц-образ, 2001.
- 4 Беганова Т. В. К вопросу совершенствования управления лечебным процессом в санаторно- курортном учреждении // Агрокурорт М., 2001 № 4 с. 10-13.

ОСОИШГОҶҶОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур муаллифон дар бораи осоишгоҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумот овардаанд. Онҳо қайд мекунанд, ки осоишгоҳ— муассисаи беҳдоштиест, ки речаи муқаррарии дамгирӣ дорад ва барои истиरोҳати одамони солим пешбинӣ шудааст.

КАЛИДВОЖАҶО: дамгирӣ, реча, табиб, лазер-шифой.

САНАТОРИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье авторы предоставляют информацию о санаториях Республики Таджикистан. Они отмечают, что санаторий является лечебным учреждением, имеющим регулярный график отдыха и предназначенным для отдыха здоровых людей.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: отдых, распорядок дня, врач, лазерное лечение.

SANATORIUMS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article, the authors provide information about the sanatoriums of the Republic of Tajikistan. They note that the sanatorium is a medical institution that has a regular rest schedule and is intended for the relaxation of healthy people.

KEYWORDS: rest, daily routine, doctor, laser treatment.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Рабиева Сайрам* - Донишкадаи давлатии санъати тавсирӣ ва дизайни Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети технологияи иттилоотӣ ва иқтисод, ихтисоси веб-дизайни компютерӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кучаи С. Айни 31. Телефон: **002020785**.

Саидова Мафтун - Донишкадаи давлатии санъати тавсирӣ ва дизайни Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети технологияи иттилоотӣ ва иқтисод, ихтисоси веб-дизайни компютерӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кучаи С. Айни 31.

Ҷумаева Шукрона - Донишкадаи давлатии санъати тавсирӣ ва дизайни Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети технологияи иттилоотӣ ва иқтисод, ихтисоси веб-дизайни компютерӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кучаи С. Айни 31.

Сведения об авторах: *Рабиева Сайрам* – Таджикский государственный институт изобразительного искусства и дизайна, магистр второго курса факультета информационных технологий и экономики по специальности компьютерный веб-дизайн. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Айни, 31. Телефон: **002020785**.

Саидова Мафтун - Таджикский государственный институт изобразительного искусства и дизайна, магистр второго курса факультета информационных технологий и экономики по специальности компьютерный веб-дизайн. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Айна, 31.

Джумаева Шукрона - Таджикский государственный институт изобразительного искусства и дизайна, магистр второго курса факультета информационных технологий и экономики по специальности компьютерный веб-дизайн. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Айна, 31.

Information about the authors: *Rabieva Sairam* – State Institute of Fine Arts and Design of Tajikistan, second-year master’s student of the Faculty of Information Technologies and Economics, specializing in computer web design. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, S. Aini street, 31. Phone: **002020785**.

Saidova Maftuna - State Institute of Fine Arts and Design of Tajikistan, second-year master’s student of the Faculty of Information Technologies and Economics, specializing in computer web design. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, S. Aini street, 31.

Jumaeva Shabnam - State Institute of Fine Arts and Design of Tajikistan, second-year master’s student of the Faculty of Information Technologies and Economics, specializing in computer web design. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, S. Aini street, 31.

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛЁБИИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

Фотимаи С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити ҳозираи рушди тамаддуни инсонӣ иқтисодиёти Тоҷикистон низ ба вартаи равандҳои ҷаҳонишавӣ ворид гардидааст, ки ин роҳи беалтернативии гузариш ба модели нави тараққиёти иқтисодӣ, яъне истифодаи ҷамаҷонибаи технологияҳои рақамӣ мебошад. Охириин бошад, дар навбати худ талаботҳои нисбатан баландро нисбат ба иқтидори зеҳнии захираҳои меҳнатӣ ва васеъкунии иқтидори эҷодиро дар фаъолияти хоҷагидорӣ мегузарад. Ҷамаи ин мубрамияти таҳқиқоти асосҳои назариявӣ-методологӣ ва коркарди ҷанбаҳои институтсионаливу технологияи муҳити нави иқтисодиро дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ тақозо мекунад.

Рақамикунонии иқтисодиёт барои таъсиси модели нави рушди иқтисодӣ, ҷалби сармояи хориҷӣ, тақон додан ба табодули намудҳои мавҷуда ва рушди намудҳои нави истеҳсолот, таҳкими тамоюли содиротӣ ва ҳамзамон қонеъ гардонидани талаботи дохилӣ бо роҳи воридотивазкунӣ имконият фароҳам меорад. Тамоюли ивазшавии қолабҳои рақамӣ мушоҳида карда мешавад: агар қаблан кишварҳои пешрафта табодули рақамиро дар доираи соҳаҳои алоҳида баррасӣ менамуданд, пас имрӯз иқтисоди миллии кишварҳои тараққиқарда пурра ба роҳи рақамӣ мегузарад.

Ин тамоюли нав асоси ҷараёни рақамикунонии Ҷумҳурии Тоҷикистон мегардад [1]. Иттилотикунонии ҷомеа имрӯз ба таври объективӣ гузариши аксарияти давлатҳои ҷаҳонро аз иқтисодиёти навъи индустриалӣ ва ба навъи иқтисоди постиндустриалӣ ва рақамӣ ба миён гузоштааст. Дар натиҷаи он бешубҳа таҳассусҳои қаблан шухратманд аз байн рафта, намудҳои нави фаъолияти иқтисодӣ, ки ба таври принципиалӣ аз ҳам фарқ мекунанд, ба миён меоянд. Аз ин нуктаи назар ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар соҳаҳо ва бахшҳои иқтисоди хоҷагидориро метавон дар низоми омилҳои сохтории на танҳо ҳуди иқтисодиёт дар маҷмӯъ, балки дар дохили бозорҳои алоҳида, аз ҷумла бозори меҳнат низ мушоҳида намуд.

Аммо, пеш аз он ки гуфтаҳои болоро таҳлил намоем, зарур мешуморем, ки истифодаи истилоҳи «иқтисоди рақамиро» аз нигоҳи мазмун, мундариҷа ва муҳтаво таҳлил кунем.

Истилоҳи “рақамикунонӣ” дар натиҷаи пурзӯршавии технологияҳои иттилоотию иртиботӣ пайдо шудааст. Баъзе аз олимони, ба монанди Е.Л. Варганов, М.И. Максеенко, С.С. Смирнов ин мафҳумро ҳамчун интиқоли маълумот ба рақам дида баромада, ҳамзамон таркиби инфрасохторӣ, идоракунӣ, рафторӣ ва фарҳангии маорифро ба он ворид кардаанд [3, с.353-356].

Шамсов И.С. бошад, рақамикунониро ҳамчун зухуроти муносибат ва ҳамалоқамандии ҳамдигар бо ҷомеа дида баромадааст [5., с.85-89].

Рақамикунониро ҳамчун яке аз муносибатҳои асоситарин барои истифодаи захираҳои рақамӣ на фақат дар маориф, балки ҳамчунин дар иқтисодиёт ҳисоб кардан мумкин аст. Ҳамзамон тақсими нақши технологияҳо ва равандҳо бо мақсади мукамалнамоии муҳити иттилоотӣ таълимӣ дар назар дошта мешавад. Рақамикунонӣ суръатбахшии равандҳои истеҳсолоти пешбинӣ мекунад [6, с.33-44].

Таҳлили сарчашмаҳои гуногуни илмӣ нишон медиҳад, ки як қатор таърифҳо оид ба мафҳуми иқтисоди рақамӣ мавҷуд аст. Дар асоси омӯзиши сарчашмаву адабиётҳои соҳавӣ як қатор таърифҳо аз ҷониби муаллиф муайян карда шуданд ва дар ҷадвали 1 оварда шудаанд.

Таҳлили таърифҳои дар ҷадвали 1 нишон медиҳанд, ки намуди мазкури иқтисодиётро метавон ҳамчун иқтисоде, ки дар он ба сифати комплекси истеҳсолӣ ва низоме, ки маҳсулот ва хизматрасониҳо, ки таъмини фароғат ва осоиштагии инсонро таъмин мекунанд, як низоми киберфизикӣ баромад мекунад.

Ҷадвали 1.

Андешаҳои олимони доир ба мафҳуми иқтисоди рақамӣ

№	Муаллиф	Таъриф
1.	Пичков О.Б. Риски и несовершенства развития цифровой экономики на современном этапе // Страховое дело. – 2017. – № 11. – с. 3-8.,	Иқтисоди рақамӣ - ин шакли вазкунии иқтисодиёт, бизнес-ҷараёнҳо ва ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ дар шоҳроҳаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ.
2.	The economist - world news politics economics business & finance journal., Knickrehm M., Berthon B., Daugherty P. Digital disruption: The growth multiplier. - Dublin: Accenture, 2016. – 12 p	Иқтисодиётест, ки қобилияти пешниҳод намудани инфрасохтори баландсифати иттилоотиву коммуникатсиониро дошта, қобилияти сафарбаркунии имкониятҳои технологияҳои иттилоотиву коммуникатсиониро ба манфиати истеъмолкунанда, бизнес ва давлат пешбинӣ мекунад.
3.	Харченко А.А., Конюхов В.Ю. Цифровая экономика как экономика будущего // Молодежный вестник ИрГТУ. 2017. № 3. С. 17.	«Иқтисоди рақамӣ» - истеҳсолоти баланди технологӣ, таъминоти барномавӣ, технологияҳои компютерӣ ва инчунин диагрвоситаҳои муосир, аз ҷумла пешниҳоди хизматрасониҳои электронӣ ва хизматрасониҳои интернетӣ якҷоя бо интернет-мессенджерҳо.
4.	Всемирный банк. Развитие цифровой экономики в России.	Соҳти нави иқтисодиёт, ки дар заминаи донишҳо ва технологияҳои рақамӣ асос ёфта, дар доираи он малақаҳои нави рақамӣ ва имкониятҳо барои ҷомеа дар самти пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ пайдо мешаванд.
5.	Шамсов И.С. Современное состояние и проблемы развития цифровой экономики в Таджикистане // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и	Иқтисоди рақамӣ - иқтисодест, ки дар он технологияҳои пешрафтаи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ ва донишҳои инсонӣ ба василаи асосии истеҳсолот табдил меёбанд ва ин боиси вобастагии мутақобилаи ҳамаи субъектҳои иқтисодӣ, афзоиши самаранокии тамоми шаклҳои фаъолияти хоҷагидорӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Бо вучуди ин технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ (ТИК) имкон медиҳанд, ки харочотҳоро коҳиш дода, ба ин васила самаранокӣ ва ҳосилнокии меҳнатро дар бисёр аз бахшҳо ва соҳаҳои иқтисодиёт баланд бардоранд. Дар чунин шароит вазъияти корхонаҳо ва муассисаҳо дар бозор бо назардошти иқтисоди рақамӣ нисбатан мураккаб мегардад. Хавфҳо ва дараҷаи номуайяниҳо дар рафти қабули қарорҳои стратегӣ хоҳанд афзуд.

Нуктаи назари муҳаққиқони дар боло зикршуда ва низоми санадҳои меъёриву ҳуқуқие, ки таърифи мазкурро шарҳ додаанд ба низом дароварда, пеш аз ҳама бояд қайд намуд, ки истилоҳи мазкур на танҳо дар иқтисодиёти Тоҷикистон, балки дар тамоми низоми хоҷагии ҷаҳон нисбатан нав аст.

Ба андешаи олими ватанӣ Мирзоаҳмедов Ф имрӯз иқтисоди рақамӣ заминаи босамари тараққиёти низоми идоракунии давлатӣ (бидуни бюрократия ва коррупция), иқтисодиёт, бахшҳои иҷтимоӣ ва тамоми ҷомеа баромад мекунад. Ташаккулёбии иқтисоди рақамӣ- ин ҳамчунин масоили бехатарии миллӣ ва соҳибистиклолии Тоҷикистон, рақобатпазирии ширкатҳои миллӣ, мавқеи кишвар дар арсаи ҷаҳонӣ дар давраи дарозмуддат мебошад [4, с.187].

Дар ҳақиқат ҳамаи гуфтаҳои болоӣ воқеияти асили тамоми ҷомеаҳои мутамаддине, ки ба иқтисоди рақамӣ гузаштаанд, маҳсуб меёбад, зеро барои заминаҳои объективӣ, аз ҷумлаи:

- гузаронидани ислоҳоти идоравӣ ва дастгирии давлатии рушди илм ва инноватсия;

- ворид намудани тағйирот дар муқаррар намудани мақоми муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва мувофиқсозии сохтори онҳо вобаста ба талаботи замони муосир;

- муайян кардани самтҳои афзалиятдоштаи илм, мутамакказ гардонидани қувваҳои илмӣ-инноватсионӣ ва воситаҳои моддиву техникий соҳаи мазкур ба ин самтҳо;

- ташаккул ва мукамалгардонии инфрасохтори илмӣ-инноватсионӣ ва дастгирии фаъолияти илми-инноватсионӣ дар соҳаи илм ва технологияҳои инноватсионӣ;

- азнавсозии заминаи моддӣ-техникии илмӣ-инноватсионӣ;

- ҳамгирии илман асосноки бахшҳои илмҳои академӣ, соҳавӣ ва фаъолияти илмӣ-инноватсионии мактабҳои олии ва ғ.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, замианҳои мавҷудаи гузариш ба иқтисоди рақамӣ дар шакли тасвир дар расми 1 оварда шудаанд [7, с.305-307].

Расми 1. Заминаҳои асосии гузариш ба иқтисоди рақамӣ

Табиист, ки воридшавии технологияҳои рақамӣ ба тамоми ҷанбаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ расидан ба нишондиҳандаҳои устувори иқтисодиро васеъ намуда, ҳамзамон бо ин муаммоҳои нав ба навро дар бахшҳои гуногуни фаъолияти инсонӣ ба вучуд овард. Аз ҷумла, мантиқан рушди технологияҳои рақамӣ метавонад вазъиятро дар бозори меҳнат тавассути таъсиррасонӣ ба шуғли аҳоли тезу тунд гардонад.

Дар пасманзари тамоюли бавукуъомада, ки тамоми ҷаҳон бо тамаддуни рақамии бозор рӯ ба рӯ мешавад, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ муаммоҳои тараққиёти иқтисоди рақамӣ марҳила ба марҳила мавзӯи таҳқиқ, музокирот ва омӯзишу баррасӣ қарор мегирад. Даргузашта аз ин, ки рушди иқтисоди рақамӣ дар марҳилаи ибтидоӣ дар тамоми ҷаҳон қарор дорад, он асосан эҳёи худро дар асри XXI гирифта, имрӯз дар бисёре аз симпозиумҳои байналмилалӣ ва конференсу фаъолияти ташкилотҳои байналмилалӣ масоили мубрами рӯз қарор гирифтааст. Аз ҷумла, «Ташкилотии умумичаҳонии меҳнат якҷоя бо Фонди аврупоии беҳсозии шароити зиндагӣ ва меҳнат дар соли 2017 ҳисобот «Фаъолият ҳамавақт ва дар ҳамаҷо [10]: тағйирот дар ҷаҳони меҳнат», Ташкилоти ҳамкориҳои иқтисодӣ ва тараққиёт дар конференси соли 2016-ум шаклҳои нави шуғл ва қобилиятҳои фатҳнашавандаи кормандро дар шароити ҷомеаи иттилоотӣ мавриди баррасӣ қарор доданд» [8].

Рушди иқтисодиёти рақамӣ дар байни мамлакатҳои ҷаҳон дар асоси нишондиҳандаҳои гуногун баҳо дода шуда, он аз тарафи ташкилотҳои муайяни байналмилалӣ, муассисаҳо ё институтҳои илмӣ-таҳқиқотии муайян ҳисоб карда мешаванд.

Тоҷикистон дар ҳалли масъалаҳои ташкили иқтисоди рақамӣ дар марҳилаи ибтидоӣ қарор дорад. Илова бар ин, баъзе нишондиҳандаҳои сатҳи рушди иқтисоди рақамӣ, ки нисбати Тоҷикистон аз ҷониби баъзе ташкилотҳои байналмилалӣ, институтҳо ё пажӯҳишгоҳҳои махсуси таҳқиқотӣ тавсиф мешаванд, ҳисоб карда нашудаанд. Махсус қайд карда мешавад, ки барои кишварҳои Осиёи Марказӣ, ки дар он ҷо низомии тайёркунии кадрҳо ба таври кофӣ ба технологияҳои рақамӣ нигаронида ва мутобиқ нашудааст, гузариш ба иқтисоди рақамӣ дар марҳилаҳои ибтидоӣ метавонад лаҳзаҳои манфиро ба вучуд орад. Дар марҳилаҳои ибтидоӣ, иқтисоди рақамӣ мушкилоти шуғлро дар бозори меҳнат боз ҳам шадидтар менамояд. Дар ин ҷо метавонем шабеҳи иқтисодиёти рақамиро ба монанди истеҳсолоти мошинӣ, яъне пайдошавии мошинҳоро дар истеҳсолот оварем. Дар ҳақиқат, ташаккули иқтисоди рақамӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ дар марҳилаи ибтидоӣ қарор дорад.

Дар қатори чанбаҳои мусбат, иқтисоди рақамӣ ҳамчунин метавонад муаммои таъмини шуғло дар бозори меҳнат тезу тунд гардонад. Дар ин ҷо метавон монандии иқтисоди рақамиро бо тарзи истеҳсолотии мошинӣ, яъне пайдошавии машинаҳо дар истеҳсолот ва автоматизатсияи истеҳсолот мисол овард. Масалан, оид ба муаммои баровардани кормандон аз соҳаҳои саноат ханӯз аз ҷониби чунин иқтисоддонҳои маъруф, ба монанди Дж. Милл ва Карл Маркс гуфта шуда буд. Аз ҷумла, Карл Маркс менависад: «Гарчанде машинаҳо бевосита кормандонро аз он соҳаҳои меҳнат, ки талабот ба техникаву техникаҳо меафзояд, берун оваранд, аммо ҳамзамон дар дигар соҳаҳо шуғлоҳои навро ба вуҷуд меоранд [9, с.358-373].

Дар ин росто чуноне ки Жиленко Е.П. қайд мекунад «Агар ба дурнамои начандон дур назар кунем, пас маълум мешавад, ки 20 соли оянда мошинаҳо инсонҳоро аз бисёр намудҳои фаъолияти касбӣ берун меорад... Автоматизатсиякунонии аксари соҳаҳои саноат сабаби пайдошавии ҷойҳои нави корӣ гардид (зиёда аз 2 миллион нафар дар тамоми ҷаҳон, ҷунони аналитикҳо, коркарди барномаҳои таъминотӣ, муҳандисон ва дигар мутахассисони дорои таҳассуси баланд). Аммо 7 миллион нафари дигари аҳоли аз ҷойҳои кории худ боз монда, дар ҷустуҷӯи ҷойҳои нави корианд» [2, с.23-24].

Мушкилоти асосие, ки иқтисоди рақамӣ дар сатҳи макроиқтисодӣ метавонад эҷод кунад, ин пайдошавии вобастагии афзоюндаи субъектҳо аз пешвоёни ширкатҳо дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, тамаркузи ҳокимият дар бозор, пайдоиши инҳисорот, забти бозор аз ҷониби ширкатҳои трансмиллӣ, вайрон кардани устувории низоми пулӣ ва ғайра мебошад. Дар мавриди бозори меҳнат, ҷорӣ кардани технологияҳои рақамӣ, тақвияти талабот ба сифатҳои касбии кормандон ва сохтори бозори меҳнатро тағйир медиҳад.

Гузариш ба иқтисоди рақамӣ тағйироти назарраси технологиро дар раванди истеҳсолот дар бар мегирад ва тағйирот дар низоми идоракунӣ ва муносибатҳои иҷтимоӣ дар соҳаи муносибатҳои иҷтимоӣ ва меҳнатӣ аз ҷиҳати истифодаи захираҳои инсонӣ мушкилоти нав эҷод мекунад.

Ҳамин тариқ, хусусиятҳои объективии гузариш ба иқтисоди рақамӣ мубрамияти масоили мазкурро тақвият бахшида, ҳамзамон вазифаҳои навро дар назди давлат дар хусуси бунёд ва фароҳам овардани шароитҳои зарурӣ ба мақсади таъмини устувории бозори меҳнат дар шароити тараққиёти иқтисоди рақамӣ ба миён меоварад. Дар ин ҷо, пеш аз ҳама таҳкими донишҳои таҳассусӣ, малкаи касбӣ, баланд бардоштани сифатҳои таҳассусии мутахассисон, аз ҷумла кадрҳои омодаменамудаи мактабҳои олии ва муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ бояд нақши асосиро иҷро кунанд. Дар ин росто таъмини меҳнати дорои маҳсулнокии баланд, баланд бурдани сатҳи зиндагии шоистаи аҳолии Тоҷикистон дар шароити иқтисоди рақамӣ ба сифати вазифаҳои калидии дар назди давлату Ҳукумат ва муассисаҳои ваколатдор қарор бояд гиранд.

АДАБИЁТ

1. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «30» декабри соли 2019, №642 тасдиқ шудааст.
2. Жиленкова Е.П. Трансформация рынка труда в условиях цифровизации экономики. / Вызовы цифровой экономики: условия, ключевые институты, инфраструктура. -М. 2018, - С. 23-24.
3. Н.П. Петрова, Г.А. Бондарева. Цифровизация и цифровые технологии в образовании// Международный научный журнал «Мир науки, культуры, образования». -№ 5 (78) 2019. –С. 353-355.
4. Мирзоахмедов Ф., Сафоев Н. Цифровая экономика в социально-экономическом развитии России: взгляд молодых: сборник статей и тезисов докладов XV международной научно-практической конференции студентов, магистрантов и аспирантов (26 февраля 2019 г.) / Уральский филиал Финансового университета. – Москва: «Перо», - С.187.
5. Шамсов И.С. Мушкилоти рушди тичорати электронӣ дар Тоҷикистон //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодӣ (мачалаи илмӣ). –Душанбе, 2014. – №2 2/2(131) – С.85-89.
6. Шамсов И.С. Предпосылки цифровизации экономики и их влияние на отечественный рынок труда //Вестник Таджикистан и современный мир. ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан. -Душанбе «Аржанг», 2019. -ISSN 2075-9584. – №2 3 (66). – С.33-44.

7. Шамсов И.С. Направление становления цифровой экономики и их влияние на формирование новых профессий на рынке труда // Финансовая экономика, Всероссийский научно-аналитический журнал. – №2 9 -Ч.3, 2019 г. ISSN 2075-7786. – С.305-307.
8. Центр компетенций по нормативному регулированию цифровой экономики. – <http://sk.ru> Working anytime, anywhere: The effects on the world of work /v Publications Office of the European Union, -Geneva, 2017. – 73 p.
9. Keynes J.M.Economic Possibilities for our Grandchildren // Essays in Persuasion. -N.Y.: W. W. Norton & Co, 1963. -pp. 358-373.
10. Working anytime, anywhere: The effects on the world of work /v Publications Office of the European Union, - Geneva, 2017. – 73 p. 20 Panel 4.2 “Skills for a Digital World” of the OECD Ministerial Meeting on the Digital Economy, 21-23 June 2016, Cancun (Mexico)/ - <http://www.oecd-ilibrary>.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛЁБИИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

Дар мақолаи мазкур асосҳои назариявии ташаккулёбии иқтисоди рақамӣ мавриди омӯзиш ва тадқиқ қарор дода шуд. Дар натиҷаи тадқиқ ҷанбаҳои таърихӣ, таҳаввулотӣ ва муносири ташаккули иқтисоди рақамӣ аз нигоҳи олимон-қоршиносони хориҷӣ ва ватанӣ мавриди таҳлил қарор дода шуд. Таҳлили заминаҳои гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси барномаҳои мақсадноки давлатӣ мавриди таҳлил қарор дода шуда, имкониятҳои гузариш ба низоми мазкур асоснок гардиданд.

КАЛИДВОЖАҲО: назария, иқтисоди рақамӣ, идораи давлатӣ, бозори меҳнат, омилҳои рушди иқтисодӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

В данной статье были изучены и исследованы теоретические основы формирования цифровой экономики. В результате исследования проанализированы исторические, эволюционные и современные аспекты формирования цифровой экономики с точки зрения зарубежных и отечественных ученых-экспертов. Проведен анализ основ перехода Республики Таджикистан на основе целевых государственных программ и обоснованы возможности перехода к цифровой экономике.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: теория, цифровая экономика, государственное управление, рынок труда, факторы экономического развития.

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR THE FORMATION OF THE DIGITAL ECONOMY

In this article, the theoretical foundations of the formation of the digital economy were studied and explored. As a result of the study, historical, evolutionary and modern aspects of the formation of the digital economy were analyzed from the point of view of foreign and domestic scientific experts. An analysis of the foundations of the transition of the Republic of Tajikistan based on targeted government programs was carried out and the possibilities of transition to a digital economy were substantiated.

KEYWORDS: theory, digital economy, public administration, labor market, factors of economic development.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Фотимаи Содик* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси якуми иқтисоди 26010110 - идораи мақомоти марказӣ ва маҳаллӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **(+992)988240172**.

Сведения об авторе: *Фотимаи Содик* – Таджикский национальный университет, магистрант первого курса специальности 26010110 – управление центральными и местными органами. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **(+992)988240172**.

Information about the author: *Fotimai Sodiq* - Tajik National University, first-year master's student, specialty 26010110 - management of central and local bodies. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: **(+992)988240172**.

ҲУҚУҚ – ПРАВО

МАФҲУМ, НАМУД ВА ҚОИДАҲОИ ИСТИФОДАБАРИИ ВОСИТАҲОИ ТЕХНИКӢ ДАР МУРОФИАИ ЧИНОЯТӢ

Абдалиев А.А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Истифодабарии воситаҳои техникӣ дар соҳаи муурофияи чиноятӣ дар тули асри 20 ва аввали 21 бо суръати баланд боло рафт. Солҳои охир дар амалияи ҳаррӯзаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ворид шудани миқдори зиёди воситаҳои техникӣ бо мақсадҳои гуногун чунон суръат гирифт, ки қонунгузори амалкунанда барои мутобиқ шудан ба шароити доимо тағйирёбанда фурсат надорад ва ин ҳолат истифодаи навоариҳои техникиро дар мубориза бар зидди чинояткорӣ мушкул месозад.

Дар ҳамин ҳол, фаъолияти муассир оид ба ошкор ва тафтиши чиноятҳо бидуни таъмини қонунгузорӣ оид ба истифодаи воситаҳои нави техникӣ амалан ғайриимкон аст. Номутобиқатӣ, номувофиқӣ ва баъзан мавҷуд набудани заминаҳои ҳуқуқии истифодаи воситаҳои техникӣ дар соҳаи муурофияи чиноятӣ боиси ба миён омадани мушкулоти ҳуқуқӣ ва муурофиявӣ мегардад, ки ба сифати амалҳои тафтишотӣ ва баррасии парвандаҳои чиноятӣ дар суд таъсири назаррас мерасонанд.

Дар баробари ин, шумораи чиноятҳо, ки бо истифодаи воситаҳои техникӣ содир карда мешаванд, мунтазам меафзояд. Ин тамоюл дар ояндаи наздик метавонад ба суръати ошкоршавии чиноятҳо таъсири манфӣ расонад ва ҷилавгирӣ аз афзоиши он чиноятҳо, ки дар онҳо воситаҳои муосиртарини техникӣ метавонанд истифода шаванд, бояд бо истифода аз воситаҳои техникӣ мукамалтар аз ҷониби мақомоти таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ амалӣ карда шаванд.

Яке аз мушкулотҳо, ки ҳангоми истифодаи воситаҳои техникӣ ва иттилооте, ки дар натиҷаи истифодаи онҳо дар муурофияи чиноятӣ ба даст омадаанд, муҳолифатҳо мебошанд, ки дар қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки фаъолияти муурофиявӣ-чиноятӣ ва оперативӣ-чустучӯиро танзим мекунад, инъикос ёфтааст. Қонунгузори амалкунанда на танҳо принципҳои ягонаи танзими истифодаи воситаҳои техникӣ ҳангоми гузаронидани амалҳои муурофиявӣ ва ҷорабинҳои оперативӣ-чустучӯиро таҳия накардааст, балки мафҳумҳо ва истилоҳоти умумиро низ муайян накардааст.

Илова бар ин, истифодаи воситаҳои техникӣ дар фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ қисми ҷудонашавандаи раванди ошкор ва тафтиши чиноятҳо буда, мувофиқан танҳо дар сурати риояи қатъии қонун сурат гирифтаниш мумкин аст.

Имрӯз дар ҷомеа таҳаввулоти технологӣ ба амал омада, дастгоҳҳои гуногун ҳам дар сатҳи маишӣ ва ҳам дар ҷараёни фаъолияти илмӣ касбӣ ба таври васеъ истифода мешаванд. Ин падида аз мадди назари муурофияи чиноятӣ давлати мо низ берун нарафтааст. Ҳар рӯз дар тамоми марҳилаҳои муурофияи чиноятӣ воситаҳои гуногуни техникӣ истифода мешаванд: аз ҷониби муфаттиш ё мутахассис барои сабти раванд ва мундариҷаи амали тафтишотӣ ё барои ошкор, ҳифз ва дарёфт кардани осори чиноят, аз ҷониби коршинос бо мақсади беҳтар намудани сифати экспертиза, аз тарафи суд, барои таъмини пурраи протоколи маҷлиси суд ва ғ.

Меъёрҳои қонунгузори муурофиявӣ-чиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои гуногуни истифодаи воситаҳои техникиро дар доираи муурофияи чиноятӣ пешбинӣ мекунад. Дар Кодекси муурофияи чиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз даҳ меъёре мавҷуд аст, ки қоидаҳои истифодаи воситаҳои техникиро дар ҳолатҳои гуногун, ки дар раванди тафтишоти пешакӣ ва муурофия ба миён меоянд, танзим мекунад.

Аммо қонунгузор муайян накардааст, ки зери мафҳуми «воситаҳои техникӣ» чиро бояд дар назар дошт. Дар қонуни мурофиавии ҷиноятӣ мавҷуд набудани ягон меъёр вобаста ба мафҳуми воситаҳои техникӣ саволҳои зиёдро ба миён меорад: масалан, В.В. Иванов ва В.Цой дар мақолаи илмӣ худ чунин саволҳоро гузоштаанд: зери мафҳуми «Воситаҳои техникӣ чӣ дар назар дошта шудааст, кадом дастгоҳ, механизм ва барои чӣ?», «Оё дар шароити муайян истифодабарии воситаҳои техникӣ мумкин аст?», «Кӣ ҳуқуқи истифодабарии воситаи техникиро дорад, оё нисбати истифодабарандагони воситаҳои техникӣ ягон талабот вучуд дорад?» ва ғ. [8].

Саволи алоҳида ин аст, ки оё мафҳумҳои дар қонуни мурофиавии ҷиноятӣ зикргардида, аз қабилӣ «ҳомилҳои электронии иттилоот», «сабти овоз ва видео», «мушоҳидаҳои электронӣ, видеоӣ, магнитофонӣ», «дигар воситаҳои техникӣ назорат», «маводи аксбардорӣ ва навори кино» ва «сабти аудио ва видео» ба категорияи «воситаҳои техникӣ» дохил мешаванд ё на? Дар илми ҳуқуқи мурофиавии ҷиноятӣ кӯшишҳои муайян кардани мафҳуми «воситаҳои техникӣ» аллақай вучуд доранд. Биёед инро муфассалтар дида бароем.

Г.И. Грамович воситаҳои илмию техникиро дастгоҳҳо, асбобҳо, маводҳо, ки махсус омода ва мутобиқ карда шудаанд ё бе тағйир аз дигар соҳаҳои фаъолияти инсон гирифта шуда, барои ошкор намудан, ба қайд гирифтани, омӯختани далелҳо, инчунин ба роҳ мондани дигар чорабиниҳо, ки дар ошкор, тафтиш ва пешгирии ҷиноятҳо истифода бурда мешаванд, номида буд [5].

Х.А. Селиванов зери мафҳуми воситаҳои техникӣ чунин воситаҳоеро мефаҳмад, ки истифодабарии онҳо ба усулҳои тафтиш, ошкорсозӣ, бақайдгирӣ, банду баст кардан, омӯзиши далелҳои шайъӣ, омода кардани намунаҳои муқоисавӣ барои экспертиза ва дигар амалҳо нигаронида шудаанд [14].

Э.П. Ишенко воситаҳои техникиро ҳамчун «дастгоҳу материалҳои техникӣ, техника ва усулҳои илмӣ, ки барои ҳалли масъалаҳои вобаста ба ошкор, тафтиш ва пешгирии ҷиноятҳо истифода мешаванд» муайян кардааст [7].

И.И. Литвин зери мафҳуми “воситаҳои техникӣ” ҳама гуна воситаи ошкор, сабт ва таҳқиқи иттилооте, ки дар рафти тафтишоти пешакӣ истифода мешаванд, мефаҳмад [12].

Муаллифони болозикр ҳадафи асосии истифодаи воситаҳои техникиро ҳамчун воситаи гузаронидани тафтиши пешакӣ муайян мекунанд.

Таърифе, ки А.Е.Федюнин додааст, ҷолиби диққат аст. Зери мафҳуми воситаҳои техникӣ, ки дар мурофиаи ҷиноятӣ истифода мешаванд, ба ақидаи муаллиф, бояд маҷмуи воситаҳои техникӣ (асбобҳо, дастгоҳҳо, маҳсулоти барномавӣ), ки иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ бо мақсади таъмини гузаронидани амалҳои мурофиавӣ, мувофиқи салоҳият ва ваколатҳое, ки қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ муайян кардааст, истифода мешаванд, фаҳмида шаванд [15].

Ба фикри мо, ин таъриф мақсадҳои истифодабарии воситаҳои техникиро дар мурофиаи ҷиноятӣ ба пуррагӣ ошкор мекунад.

Криминалистика ба ташаккули институти воситаҳои техникӣ дар мурофиаи ҷиноятӣ таъсири калон расонд, ки дар натиҷа ин ё он аломатҳои муайяни воситаҳои техникӣ бо марҳилаи пешбурди мурофиаи ҷиноятӣ зич алоқаманд буданд.

Р.С. Белкин “воситаи техникӣ-криминалистӣ” -ро ҳамчун дастгоҳ ё маводе, ки барои ҷамъоварӣ ва омӯзиши далелҳо ё фароҳам овардани шароите, ки содир кардани ҷиноятро душвор мегардонад, мефаҳмид [3].

И.А. Анишенко мафҳумҳои «воситаҳои илмӣ-техникӣ» ва «воситаҳои техникӣ ва криминалистикаро» ҷудо намуда, чунин мешуморад, ки охири хусусияти маҳдудтар, махсусгардониро доро мебошад. «Дастгоҳҳои техникӣ ва криминалистӣ»-ро дар мурофиаҳои ҷиноятӣ, шаҳрвандӣ, маъмурӣ ва дар фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ истифода бурдан мумкин аст. Доираи татбиқи воситаҳои илмию техникӣ васеътар буда, он аз ошкор ва пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо ва мубориза бо онҳо хеле фарохтар аст» [1].

Дар бораи воситаҳои техникӣ ва криминалистӣ суҳан ронда, Н.А. Натура ба ин мафҳум таърифи худро медиҳад. «Дастгоҳи техникӣ ва криминалистӣ ин асбобҳо ва

таҷҳизотҳои гуногун мебошанд, ки тибқи асосҳои муайяни ҳуқуқӣ бо мақсади пешгирӣ ё тафтиши ҷиноят истифода бурда мешаванд» [13].

Н.М. Балашов барои тавсифи воситаҳои техникӣ истилоҳи «техникаи криминалистӣ»-ро истифода мебарад. Ҳамин тариқ, Н.М. Балашов зери мафҳуми техникаи криминалистӣ маҷмуи воситаҳои техникӣ таъиноти гуногун (умумии илмӣ, умумии техникӣ, криминалистика махсус), ки барои истифода дар фаъолияти амалии кушодан ва тафтиши ҷиноятҳо тавсия карда мешаванд, мефаҳмад [2].

Дар асоси гуфтаҳои боло, ҳуди меъёри муайянкунандае, ки чи воситаи техникӣ доништа мешавад, хеле васеъ аст. Муаллифон ба он ҳама гуна объектҳои олами моддӣ, инчунин техникаю усулҳои гуногунро, ки барои ҳалли масъалаҳои муурофияи ҷиноятӣ бо ин ё он роҳ истифода бурдан мумкин аст, дохил мекунанд. Ин рӯйхат маҳдуд нест. Масалан, баъзе муаллифони муосир масъалаи истифодаи сағхоро дар рафти тафтишоти пешакӣ фаъолона муҳокима мекунанд. Ҳамин тариқ, А.В. Эгкардт дар асари худ принсипи кори ташҳиси одорологиро тавсиф намуда, менависад, ки «сағ дар ин ҳолат на ҳамчун мутахассис, балки ҳамчун асбобе баромад мекунад, ки барои муайян намудани осори хусусияти хоси пайҳо кумак мекунад» [16], ки онро муаллифони дигар дастгирӣ кардаанд [5]. Дар ҳақиқат, дар ин сурат сағ вазифаҳои воситаи техникӣ — ба ном «биодетектор»-ро иҷро мекунад, ки тавассути он ҳадафи ташҳиси одорологӣ ба даст меояд. О.Г. Костюченко ва Е.П. Ищенко қайд мекунанд, ки «нармафзори махсус барои содда ва зуд гирифтани иттилоот аз доираи васеи воситаҳои алоқаи мобилӣ имкон медиҳад» ва ғайра [11]. Инчунин, қонуни муурофиявии ҷиноятӣ истифодаи барномаҳои гуногуни графикаро ҳангоми сохтани диаграммаҳои релеф, биноҳо ва ашё манъ намекунад.

Моддаҳои Кодекси муурофиявии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳолатҳои махсусро ба танзим мебароранд, ки дар онҳо иштирокчиёни муурофияи ҷиноятӣ барои истифодаи воситаҳои техникӣ, шартҳо, мақсадҳо ва қоидаҳои истифодаи онҳо ҳуқуқ ё уҳдадорӣ доранд.

Одатан, танзими меъёри истифодабарии воситаҳои техникӣ дар марҳилаи тафтишоти пешакӣ пурратар аст. Масалан, дар қисми 3 моддаи 171 Кодекси муурофиявии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст, ки «ҳангоми пешбурди амали тафтишӣ мумкин аст воситаҳои техникӣ, усулҳои илман асосноки ошкоркунӣ, бақайдгирию сабт ва ёфта гирифтани изҳои ҷиноят ва далелҳои шайъӣ истифода шаванд [9].

Қонунгузор шахсонро номбар намекунад, ки ҳангоми гузаронидани амали тафтишӣ ҳуқуқи истифодаи воситаҳои техникиро доранд. Дар сурати ба миён омадани зарурат муфаттиш тибқи моддаи 179 Кодекси муурофиявии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ дорад ба амали тафтишӣ мутахассисро ҷалб намояд, ки вай ба ҷойи муфаттиш ё дар баробари он бо ӯ аз воситаи техникӣ истифода мебарад. Ҳуди муфаттиш, албатта, ҳуқуқ дорад, ки воситаҳои техникиро истифода барад. Бештари вақт аз дастгоҳҳои сабткунӣ (компютер барои тартиб додани протоколи тафтишотӣ, фотоаппарат, видеокамераҳо, диктофон ва монанди инҳо) истифода мебарад.

Моддаи 172-и Кодекси муурофиявии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон қоидаҳои умумии истифодаи воситаҳои техникиро ҳангоми гузаронидани амали тафтишӣ муқаррар кардааст. Ҳамин тариқ, протокол метавонад дастнавис ё тавассути компютер чоп карда шавад. Агар муфаттиш имконияти истифодаи воситаҳои техникиро дошта бошад (масалан, гузаронидани амалиёти тафтишотӣ дар утоқи муфаттиш ё бо истифода аз лабораторияи сайёри криминалистӣ), он гоҳ протокол, чун қоида, дар шакли электронӣ бо истифода аз компютер чоп карда мешавад ва баъд иштирокчиёни амали тафтишӣ бо ӯ шинос шуда, дар сурати набудани эътироз дурустии онро бо имзои худ тасдиқ мекунанд.

Дар протокол, инчунин, бояд воситаҳои техникӣ ҳангоми гузаронидани амали тафтишӣ истифода шуда, шарту тартиби истифодаи онҳо, объектҳои, ки ин воситаҳо нисбат ба онҳо татбиқ карда шудаанд ва натиҷаҳои ба даст овардашуда нишон дода шаванд. Дар баробари ин, қайд кардан зарур аст, ки шахсон дар амалиёти тафтишотӣ иштироккунанда дар бораи истифодаи воситаҳои техникӣ дар рафти тафтиш пешакӣ огоҳ карда мешаванд.

Мутобиқи моддаи 201-и Кодекси муурофиявии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, агар хангоми пурсиши гумонбаршуда, айбдоршаванда, шохид ё ҷабрдида сабти овоз ва видео анҷом дода шавад, дар протокол бояд маълумот дар бораи воситаҳои техникӣ, шартҳои сабти овоз ва видео дарҷ карда шавад. Муфаттиш дар бораи сабти овоз ва видео қарор қабул мекунад ва дар ин бобат ба пурсишшаванда то оғози пурсиш хабар медиҳад.

Ба таври асоснок тахмин кардан мумкин аст, ки қонунгузор ба «воситаҳои техникӣ» муқаррароти қисми 6 моддаи 196-и Кодекси муурофиявии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар назар дорад, яъне, таҷҳизоте, ки бо ёрии онҳо назорат ва сабти гуфтугӯҳои телефонӣ ва дигар гуфтугӯҳо амалӣ карда мешавад.

Дар марҳилаи муурофияи судӣ мафҳуми «воситаҳои техникӣ» дар моддаи 341 Кодекси муурофиявии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр шудааст, ки имконияти аз ҷониби яке аз судяҳо бо истифода аз воситаҳои техникӣ баровардани ҳукмро пешбинӣ менамояд. Дар марҳилаи тафтишоти пешакӣ воситаҳои техникӣ ҳамин вазифаҳоро иҷро мекунанд, яъне бақайдгирии раванд ва мазмуни амали тафтишӣ, инчунин тартиб додани протоколи амали тафтишӣ.

Ҳамзамон, дар моддаи 6 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ» №687 аз 25 март соли 2011 гӯш кардани гуфтугӯҳои телефонӣ ва сабти онҳо, гирифтани иттилоот аз каналҳои техникӣ алоқа ва гирифтани иттилооти компютерӣ дар рафти фаъолияти ҷустуҷӯӣ пешбинӣ шудааст [10]. Дар рафти амалӣ намудани чорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ бояд воситаҳои техникӣ истифода шаванд, ки ба ҳаёт ва саломатии инсон, муҳити зист зарар нарасонанд.

Хангоми гузаронидани тафтишоти пешакӣ натиҷаҳои истифодабарии воситаҳои техникӣ дар фаъолияти оперативӣ-тафтишотӣ низ аҳаммияти калон дорад. С.В. Зуев чунин мешуморад, ки истифодаи чунин иттилооти электронӣ дар ҷараёни исбот иҷозат аст, аммо дар он бояд ҳамон талаботи қонунгузори муурофиявии ҷиноятӣ ба мисли дигар натиҷаҳои фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ риоя карда шавад, яъне талаботи имконпазирӣ набояд нисбат ба ҳуди маълумот татбиқ карда шавад, балки ба интиқолдиҳандаи он ва усулҳои ба даст овардан ва таъмин кардани он [7].

Дар асоси гуфтаҳои боло, воситаҳои техникӣ аз рӯйи якҷанд асосҳо гурӯҳбандӣ намудан мумкин аст.

Воситаҳои техникӣ аз рӯйи имконпазирӣ тақсим мешаванд:

- имконпазирии умумӣ;
- имконпазирӣ дар ҳолатҳои муайян.

Воситаҳои техникӣ вобаста ба субъектҳои муурофияи ҷиноятӣ тақсим мешаванд:

- воситаҳои техникӣ, ки аз тарафи муфаттишон ва дигар шахсони мансабдори мақомоти ҳифзи ҳуқуқ истифода бурда мешаванд;
- воситаҳои техникӣ, ки шахсони воқеӣ (ҷабрдида, намояндаи ӯ, ҷимоятгар ва даъвогари граждани) истифода мебаранд;
- воситаҳои техникӣ, ки шахсони дар пешбурди муурофияи ҷиноятӣ мусоидаткунанда (коршинос, мутахассис) истифода мебаранд.

Дар бораи субъектҳои, ки воситаҳои техникӣ истифода мебаранд, суҳан ронда, бояд гуфт, ки барои шахсони мансабдор вобаста ба вазъият ин метавонад ҳам ҳуқуқи субъективӣ ва ҳам уҳдадорӣ бошад. Шахсони воқеӣ, ки барои ҳифзи манфиати худ воситаҳои техникӣ истифода мебаранд (айбдоршаванда ва ҷимоятгари ӯ, ҷабрдида ва намояндаи ӯ) чунин уҳдадорӣ дошта наметавонанд. А.И. Гаева ин ҳолатро нисбат ба гумонбаршуда ва айбдоршаванда бо ҳуқуқи ҷимояи онҳо асоснок карда, ба онҳо имкон медиҳад, ки роҳи ҷимояи самараноки ҳуқуқ ва манфиатҳои худро интихоб кунанд [4].

Нисбат ба дигар шахсони воқеӣ ин ҳуқуқро қоидаҳои умумии ҳифз ва таъмини ҳуқуқҳои иштирокчиёни муурофияи ҷиноятӣ муайян мекунанд. Дар қонун рӯйхати кушоди ҳолатҳои, ки дар онҳо истифодаи воситаҳои техникӣ имконпазир аст, пешбинӣ гардидааст, ба мисли: зарурати бақайдгирии рафти тафтиш ва мазмуни амали тафтишӣ (маҷлиси судӣ), бо мақсади тасдиқ намудани пешбурд ва натиҷаҳои амали тафтишӣ (маҷлиси судӣ), тартиб додани протоколи амали тафтишотӣ (маҷлиси судӣ), зарурати ошкор, ҳифз ва ҳабс кардани

ашё ва хуччатҳо, гузаронидани амалҳои тафтишотӣ (мониторинг ва сабти суҳбатҳои телефонӣ ва ғ.), гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ, нухабардории маводи парвандаи ҷиноятӣ ва дигар ҳолатҳои, ки қонунгузории муурофиавии ҷиноятӣ пешбинӣ кардааст.

Ҳангоми истифодаи воситаҳои техникӣ бояд як қатор шартҳои риоя шаванд, аз ҷумла:

- ҳангоми гузаронидани амали тафтишӣ муфаттиш бояд шахсони иштироккунандаи амали тафтиширо дар бораи истифодаи воситаҳои техникӣ огоҳ намояд;

- дар протоколи тафтишӣ ҳатман нишон додани маълумот оид ба воситаҳои техникӣ истифодашаванда, хусусиятҳои онҳо, шартҳои суратгирӣ, сабти аудио ва (ё) видео;

- ҳангоми гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ воситаҳои техникӣ истифодашаванда набояд ба ҳаёт ва саломатии инсон, муҳити зист зарар расонанд.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи омӯзиши адабиёти илмӣ ва қонунгузорӣ ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки ҳар як муаллиф мафҳуми «воситаҳои техникӣ»-ро ба таври худ муайян мекунад. Дар таърифи ҳар як муаллиф муқаррарот дар бораи чӣ будани воситаи техникӣ муқаррар шудааст, вале вобаста ба мақсади истифодабарии ин воситаҳо, шартҳои истифодабарии онҳо тафовутҳо ба вучуд меоянд ё чунин аломатҳо қомилан вучуд надоранд, ки ин мафҳумҳоро қомилан муқаммал намегардонад. Институти воситаҳои техникӣ дар муурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон яқранг нест. Муқаррароти меъёрие, ки ба доираи шахсоне, ки ба истифодаи воситаҳои техникӣ ҳуқуқ доранд, шартҳои истифодаи онҳо, инчунин мақсадҳои, ки онҳо бояд иҷро кунанд, дар қонунгузории муурофиавии ҷиноятӣ ба таври «пароканда» нишон дода шудаанд. Ин ҳолат муфаттиш ва таҳқиқбарандаро водор месозад, ки ҳангоми ҳалли масъалаи истифодаи воситаҳои техникӣ ба интиҳоби дурусти воситаҳои мушаххаси техникӣ, муайян кардани субъектҳо ва шартҳои истифодаи онҳо дар амали мушаххаси муурофиавӣ диққат диҳад.

АДАБИЁТ

1. Анищенко И. А. Сущность и система научно-технических средств в криминалистике // Вестник Академии МВД Республики Беларусь. 2002. № 2.
2. Балашов Н. М., Парфененков А.П. и др. Криминалистическая техника / Н.М. Балашов., А.П. Парфененков. - М.: ООО «Юрлитинформ», 2002.
3. Белкин Р.С. Курс криминалистики: Учебное пособие для вузов в 3-х томах. 3-е изд. Т. 1 / Р.С. Белкин. - М.: Юнити, 2001.
4. Гаевой А. И. Диспозитивность как принцип применения технических средств в уголовном судопроизводстве // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. 2020. № 12-2.
5. Грамович Г. И. Криминалистическая техника (научные, правовые, методологические, организационные основы): монография. Минск, 2004.
6. Данилов В. В., Абдульмянова Т. В., Асанова И. П. Основы методики экспертного одорологического (запахового) исследования // Вопросы российского и международного права. 2021. Том 11. № 4А.
7. Зуев С. В. Использование электронной оперативно-розыскной информации в уголовном процессе // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия Право. 2018. Том 18. № 1.
8. Иванов В.В., Цой В.А. Понятие, виды и правила применения технических средств в уголовном процессе. <https://doi.org/10.48417/technolang.2021.04.07>
9. Кодекси муурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03.12.2009 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2016. – №3.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ғайолияти оперативӣ-чустучӯӣ»-и Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25.03.2011 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2018. – №4.
11. Костюченко О. Г., Ищенко Е. П. Современные технико-криминалистические средства, применяемые для обнаружения доказательств на электронных носителях информации // Вестник ВосточноСибирского института МВД России. 2021. № 2.
12. Литвин И. И. Технические и электронные средства в уголовном судопроизводстве: понятие, место и роль // Юридические исследования. 2017. № 1.
13. Натура Н. А. и др. Криминалистика / под. ред. А.Г. Филипповой. 5 изд., перераб и доп. М.: Юрайт, 2013.
14. Селиванов Н.А. Советская криминалистика: система понятий / Н.А. Селиванов. - М.: Юридическая литература, 1982.
15. Федюнин А.Е. Правовое регулирование применения технических средств в сфере уголовного судопроизводства: дис. ... д-ра юрид. наук. М., 2008.
16. Экгардт А. В. К вопросу об организации и проведению одорологического исследования // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. 2018. № 11-3.

МАФҲУМ, НАМУД ВА ҚОИДАҲОИ ИСТИФОДАБАРИИ ВОСИТАҲОИ ТЕХНИКӢ ДАР МУРОФИАИ ЧИНОЯТӢ

Дар мақолаи мазкур мафҳуми «воситаҳои техникӣ» дар доираи муурофияи чиноятӣ дар сатҳи илмӣ ва қонунгузорӣ, намудҳои воситаҳои техникӣ, ки дар тафтиши парвандаҳои чиноятӣ истифода мешаванд, инчунин шарту қоидаҳои умумӣ ва ҷузъии истифодаи ин воситаҳо мавриди баррасӣ қарор дода шуда, таваҷҷуҳи махсус ба таҳлили меъёрҳои қонунгузории муурофиявии чиноятӣ вобаста ба истифодаи воситаҳои техникӣ, инчунин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ» зоҳир карда шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: муурофияи чиноятӣ, криминалистика, воситаҳои техникӣ, истифодабарии воситаҳои техникӣ.

ПОНЯТИЕ, ВИД И ПРАВИЛА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНИЧЕСКИХ СРЕДСТВ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

В данной статье исследуется понятие “технические средства” в рамках уголовного процесса как на научном, так и на законодательном уровне, виды технических средств, используемых при производстве по уголовному делу (поисковые средства, средства фиксации, исследовательские, вспомогательные и др.), а также общие и частные условия и правила применения этих средств. Особое внимание уделяется анализу норм уголовно-процессуального законодательства, связанных с применением технических средств, в том числе УПК РТ и Закон РТ “Об оперативно-розыскной деятельности”.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: уголовный процесс, криминалистика, технические средства, применение технических средств.

CONCEPT, TYPE AND RULES FOR THE USE OF TECHNICAL MEANS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

This article examines the concept of “technical means” within the framework of the criminal process both at the scientific and legislative level, the types of technical means used in criminal proceedings (search means, fixation means, research, auxiliary, etc.), as well as general and specific conditions and rules for the use of these funds. Particular attention is paid to the analysis of the norms of criminal procedural legislation related to the use of technical means, including the Code of Criminal Procedure of the Republic of Tajikistan and the Law of the Republic of Tajikistan “On Operational-Investigative Activities”.

KEYWORDS: criminal procedure, criminalistics, technical means, application of technical means.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдалиев Аброрҷон Абдуқаҳорович* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Абдалиев Аброрҷон Абдуқаҳорович* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Abdaliev Abrorzhon Abdulkahorovich* – Tajik National University, second- year master’s student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚИ МАДАНИӢ БАРОИ ВАЙРОН КАРДАНИ ҚОНУНГУЗОРӢ ОИД БА СИФАТИ МОЛ

Азизова Ф.Н

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Барои инкишофи муътадили муомилоти ҳуқуқи маданӣ лозим аст, ки иштирокчиёни онҳо уҳдадорихо ба зимма гирифтаи худро ба таври дахлдор иҷро намоянд. Дар сурати иҷро накардан ё ба таври дахлдор иҷро карда нашудани уҳдадорихо, сухан дар бораи иҷро накардани уҳдадорихо меравад, вайрон кардани уҳдадорихо на танҳо ба субъектони муомилоти маданӣ, балки ба тамоми ҷаъмият зарар мерасонад. Бо мақсади баргараф намудани ҷунин ҳуқуқвайронкуниҳо ва оқибати онҳо ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ дар намуди татбиқ намудани муҷозот барои содир намудани вайронкунии муқаррар карда мешавад.

Чавобгарии ҳуқуқӣ – ин оқибати манфии ҳуқуқвайронкунӣ мебошад. Дар натиҷаи ҳуқуқвайронкунии содишуда барои ҳуқуқвайронкунанда бояд оқибатҳои муайяни манфӣ ба вучуд ояд.

Дар чавобгарии ҳуқуқи маданӣ танҳо чунин чораҳо нисбати ҳуқуқвайронкунанда татбиқ карда мешавад, ки дар натиҷа ӯ маҳрумияти молу мулкиро адо намояд.

Чавобгарии ҳуқуқи маданӣ – чавобгарии як иштирокчии муносибати маданӣ дар назди дигар иштирокчии ҳамон муносибати ҳуқуқӣ, чавобгарии ҳуқуқвайронкунанда дар назди ҷабрида мебошад, ки асос ва таркиби ба худ хос дорад.

Чавобгарии мазкур хусусияти ҷабронӣ дорад: молу мулки аз даст додани ҷабрида аз ҳисоби молу мулки ҳуқуқвайронкунанда ҷаброн карда мешавад.

Чавобгарии ҳуқуқи маданӣ чун қоида аз муносибатҳои шартномавӣ бармеояд ва дар ситонидани ноустуворона ва зарар ифода меёбад.

Дар адабиёти соҳа вобаста ба ҳаҷми ҷавобгарӣ барои таъмини сифати мол ва расонидани моли сифатан номатлуб ақидаҳои гуногун ҷой дорад. Масалан, Е.А. Тихоненко чунин меҳисобад: “Ин гуна усул дар вақти ҳалли масъала барои руёнидани ҷазоҳои ҷаримавӣ барои расонидани маҳсулоти пастсифат имкон намедихад, ки ба чавобгарии молу мулкӣ бо назардошти ҳама далелҳои ба вазнинии ҳуқуқвайронкунӣ таъсиррасон фарқият гузорем”. Масъалаи ба ҳисоб гирифтани шакл ва дараҷаи гуноҳ дар вақти муайян намудани ҳаҷми ҷазои ҷаримавии ситонидашаванда барои расонидани маҳсулоти пастсифат, бояд мукамал баррасӣ шавад”.

Дар шартномаи молрасонӣ тибқи м. 551 КМ ҚТ чораҳои таъмини манфиатҳои харидорон имконияти ба молрасон пешниҳод намудани талаботи дар м. 529 КМ ҚТ пешбинигардида мебошад, ба истиснои ҳолате, ки агар молрасонӣ оид ба норасоии мол аз харидор огоҳӣ гирифта, февран моли расонидашударо ба моли хушсифат иваз карда бошад. Ба ғайр аз ин, қ. 2 м. 551 КМ ҚТ ба фурӯшандаи (бадасторандаи) амалкунандаи фурӯши чакана ҳуқуқи иваз намудани молҳои пастсифат дар муҳлати одилоноро, ки аз ҷониби истеъмолкунанда баргардонидани шудааст, пешниҳод мекунад. Агар дар шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад.

Агар молрасон талаботи харидорро оид ба ивази моли пастсифат ё комплектикунонии мол дар муҳлати муқарраргардида иҷро кунад, харидор ҳуқуқ дорад моли норасонидаро аз дигар шахс бо ҷаброн намудани ҳама ҳарачотҳо барои ба даст овардани онҳо аз молрасон қабул намояд. Харидор (бадасторанда) ҳуқуқ дорад аз пардохти моли пастсифат даст кашад, агар ин гуна мол пардохт шуда бошад, баргардонидани маблағи пардохтшударо пешакӣ бо бартараф намудани нуқсони мол ё ивази онҳо талаб намояд.

Чораҳои ҷавобгарӣ барои сифати номатлуб дар ҳолати номутобикати сифати мол ба талаботи шартнома ва (ё) қонун, ошкор кардани нуқсон дар мол ва ғайра татбиқ мешавад. Чораи ҷавобгарӣ, инчунин, дар ҳолати расонидани зарар дар натиҷаи норасоии мол татбиқ карда мешавад.

Новобаста аз ҳаҷми нархи харид, фурӯшанда агар он нуқсонҳоро нагуфта бошад, уҳдадор аст ба харидор ашъеро дар он ҳолате диҳад, ки ӯ бояд пас аз бартараф намудани ҳама нуқсонҳо ба даст меовард.

Таҳлили овардашудаи м. 523 КМ ҚТ нишон медиҳад, ки қисми зиёди ҷазоҳо наметавонанд ба чораҳои чавобгарии ҳуқуқи маданӣ ворид карда шаванд. Ин табиати ҳуқуқиро танҳо як ҷазо доро мебошад, ки ба ҷаброн намудани зарари харидор уҳдадор мебошад. Дар ин ҳолат, харидор иҷроиши номатлубро рад намуда, онро ба фурӯшанда бармегардонад ва пурра барҳам додани уҳдадорӣ аввалини фурушандаро талаб мекунад; бар ивази он уҳдадорӣ нав ба вучуд меояд – ҷаброн намудани зарари харидор. Ба ин уҳдадорӣ иловагӣ дигар хусусияти муҳимми чавобгарии ҳуқуқи маданӣ низ хос аст, ғайриэквивалентӣ, аз даст додани молу мулк аз ҷониби фурӯшанда.

Функсияи “ҷазодихандагӣ” - и ин пардохт маълум аст: ба ҳолати аввала баргашта, фурӯшанда ҳамчун оқибати гунаҳгорунаи роҳ додани ӯ оид ба иҷрои шартнома, пардохти ройгон мекунад.

Бо ёрии ин чораҳои Ҳимоя ба харидор иҷроиши дахлдори шартнома ба воситаи ба ӯ додани ашёи мукаммали иҷроиш таъмин карда мешавад ё ҳуқуқи молумулкии фурушанда то он сатҳе расонида мешавад, ки он бояд тибқи муносибати эквивалентӣ – чубронӣ тибқи шартномаи хариду фуруш чунин бошад.

Чораҳои Ҳимояи ҳуқуқи маданӣ ҳамеша бо уҳдадорихо, ки тибқи шартномаи хариду фуруш пайдо мешавад, вучуд дорад, иваз намудани онҳо бо уҳдадорихои нави фурушанда чуброн намудани зарари харидор маънои истифодаи намуди дигари мучозоти ҳуқуқи маданӣ чораҳои ҷавобгариро дорад.

Ҳуқуқҳои истеъмолкунандагонро суд Ҳимоя мекунад. Даъвоҳо ба суди ҷойи зисти даъвогар ё маҳалли ҷойгиршавии ҷавобгар ва ё ҷойи зарари расида пешниҳод карда мешавад. Мақоми давлатии ваколатдор (раёсати минтақавии онҳо), ки ба сифати мол назорат мекунад, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятии истеъмолкунандагон доир ба даъвоҳо, ки ба манфиати истеъмолкунандагон, гурӯҳи истеъмолкунандагон, гурӯҳи номуайяни истеъмолкунандагон пешниҳод мекунад, бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ аз пардохти боқи давлатӣ озод карда мешаванд.

Истеъмолкунандае, ки ба ӯ моли дорои сифатан номатлуб фурухтаанд ва ӯро фурушанда пешакӣ аз он огоҳ накардааст, ҳуқуқ дорад, бо хости худ талаб намояд, ки он: ба моли дигари ҳамин хел тамға (модел, артикул) ё ба ҳамон хел моли тамға (модел, артикул) – и дигар бо ҳисобу китоби дахлдори нархи хариди мол иваз карда шавад; нуқсони молро бемузд бартараф намуда ё маблағе, ки барои ислоҳи он аз ҷониби истеъмолкунанда ё шахси сеюм харч шудааст, чуброн карда шавад; шартномаи хариду фуруш бекор карда шавад; нархи хариди мол мутобиқан кам карда шавад.

Ташаккул ва таҳаввулоти Ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон аз ИМА маншаъ мегирад. “Эътирози якуми истеъмолкунандагон, ки расман тасдиқ шудааст, соли 1775 дар штати Массачусетс ба амал омад. Дар он ҷой фурушандаи ашёи вайроншударо ба симҷӯби шармандагӣ ҳукм карданд”. Ба масъалаи Ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон давлат диққати махсус дода, асоси қонунгузориро барои ин Ҳимоя таъсис медиҳад. Қабули қонуни Шерман соли 1980, Қонуни федералӣ оид ба Комиссияи савдо соли 1914 ва ғ. гуфтаҳои моро собит месозанд.

Муносибатҳои бо қонунгузорӣ оид ба Ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон танзимшаванда метавонад аз шартномаи хариду фуруши чакана, иҷора (инчунин уироя), иҷораи бинои истиқоматӣ (аз ҷумла, иҷораи иҷтимоӣ), аз ҷумла иҷрои қор ва расонидани хизмат тибқи истифодаи дахлдори хонаи истиқоматии мазкур ҷойгир аст, пайдо шавад.

Аз оғози солҳои 1990 қонунгузорӣ оид ба Ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон ба истилоҳи пурра фаро гирифта шуд, ки пеш аз ҳама дар бекор кардани санадҳои меъёрии идоравӣ, ки муносибатҳоро дар соҳаи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагон ба танзим медарорад, қабул намудани Қонуни ҚТ “Дар бораи Ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон” ва як қатор дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии дигар ифода меёбад.

Мутобиқи м. 548 ҚТ ба харидоре, ки моли сифаташ номатлуб дода шудааст, агар камбудихои он аз ҷониби фурушанда қайду шарт намуда бошад, ҳуқуқ дорад аз иҷрои шартномаи хариду фуруши чакана даст кашад ва баргардонидани маблағи барои мол пардохтшударо талаб намояд.

Дар ин ҳол харидор бо талаби фурушанда ва аз ҳисоби ӯ бояд моли бесифат гирифташударо баргардонанд.

Дар ҳолати аз ҷониби харидор баргардонидани маблағи пули барои мол пардохтшуда, фурушанда ҳуқуқ дорад, ки ба он арзиши мол аз сабаби пурра ё қисман истифода намудани мол ва аз даст додани намуди молӣ паст карда шудааст.

Унсурҳои муҳимтарини механизми Ҳимояи ҳуқуқии ҳуқуқи истеъмолкунандагон ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ баромад мекунад. Он дар ду шакли асосӣ вучуд дорад, ҷавобгарӣ барои вайрон кардани уҳдадорӣ ва ҷавобгарии ғайришартномавӣ.

Масъаларо оид ба чуброни зарари маънавӣ баррасӣ намуда, суд бояд ба назар гирад, ки вайрон кардани ҳуқуқи истеъмолкунанда дар соҳаи сифати номатлуби мол ба суд пешниҳод намудани далели расонидаи зарари ҳам моддӣ ва ҳам маънавӣ зарур аст, дар акси

ҳол суд метавонад ҳатто дар вақти маълум будани расонидани зарари маънавӣ аз ҷониби истеъмолкунанда, ҷуброн намудани онро рад кунад.

Амалияи судӣ имконияти танзими КМ ҚТ пурра намуда, аз ҷумла дар муайян намудани асоси пайдоиши уҳдадорӣ оид ба ҷуброни зарари маънавӣ, кӯшиш намудааст, ки номгӯйи ҳолатҳои аз ҷониби судҳо дар вақти баррасӣ намудани парвандаҳои маданӣ оид ба ҷуброни зарари маънавии мадди назар зикр намудааст.

Мутобиқи м.634 КҲМ ҚТ барои бе ҳучҷатҳои дорои маълумот дар бораи истехсолкунанда, таҳвилгар ва фурушанда ба аҳоли фурухтани мол, ба шахсони воқеӣ ба андозаи аз се то ҳафт, ба шахсони мансабдор аз бист то сӣ ва ба шахсони ҳуқуқӣ аз ҳафтод то сад нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҷарима таъйин карда мешавад. Барои дар давоми як соли баъди таъйини ҷазои маъмури такроран содир намудани кирдори дар қисми якуми ҳамин модда пешбинишуда, ба шахсони воқеӣ ба андозаи аз даҳ то бист, ба шахсони мансабдор аз чил то панҷоҳ ва ба шахсони ҳуқуқӣ аз яксаду панҷоҳ то дусад нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҷарима таъйин карда шудааст.

Тибқи м.644 КҲМ ҚТ барои фуруши ғайриқонунии мол, ки тибқи қонунгузори амалкунанда фуруши озоди он манъ ё маҳдуд карда шудааст, ба андозаи аз даҳ то бист нишондиҳанда барои ҳисобҳо бо мусодираи ашёи ҳуқуқвайронкунии маъмури ҷарима таъйин карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июли соли 2023 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 26.12.2023).
2. Сангинов Д.Ш., Мирзоев П.З. Масъалаҳои ҳуқуқии танзими сифати мол, қор ва хизмат дар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳқиқоти сивилистӣ / Д.Ш. Сангинов, П.З. Мирзоев. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2021.
3. Сангинов Д.Ш., Мирзоев П.З. Ҳуқуқи соҳибқорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ / Д.Ш. Сангинов., П.З. Мирзоев. – Душанбе: “Андалеб – Р”, 2015. – 600с.
4. Суханов Е.А., Шерстобитов А.Е. Торговое обслуживание граждан по законодательству СССР // Гражданско-право регулирование отношений по удовлетворению потребностей граждан // Под ред. В. П. Грибанова. – М.: Изд-во МГУ, 1989. -С .84.
5. Тихоненко Е. А. Качество продукции и строительных работ. // Гражданско-правовые средства обеспечения / Ред. кол. Е. А. Тихоненко, А.Н. Романович. – Минск: Наук и техника, 1966. – С.16.
6. Ҳуқуқи граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ: қисми дуюм.// Мухаррири масъул М. А. Маҳмудов – узви вобастаи АИ ҚТ, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор. – Душанбе: “ЭР – граф”, 2007. -508с.
7. Ҳуқуқи граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ: қисми дуюм.// Мухаррирони масъул: Мудири кафедраи ҳуқуқи граждани факултети ҳуқуқшиносӣ ДМТ, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор. Фаёров Ш.К. ва номзади илми ҳуқуқшиносӣ, дот. Сулаймонов Ф. С. –Душанбе: “Эр – граф”, 2014. –424с.
8. Ҳуқуқи граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ: қисми якум.// Мухаррирони масъул: Мудири кафедраи ҳуқуқи граждани факултети ҳуқуқшиносӣ ДМТ, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор. Фаёров Ш.К. ва номзади илми ҳуқуқшиносӣ, дот. Сулаймонов Ф. С. –Душанбе: “Эр – граф”, 2013 – 320с.

ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚИ МАДАНӢ БАРОИ ВАЙРОН КАРДАНИ ҚОНУНГУЗОРӢ ОИД БА СИФАТИ МОЛ

Дар мақолаи мазкур муаллиф баъзе масъалаҳои ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ барои вайрон кардани қонунгузорӣ оид ба сифати молро бо истифода аз адабиётҳои ҳуқуқӣ мавриди баррасӣ қарор додааст. Дар натиҷаи баррасии масъалаи мазкур маълум гардид, ки тамоми масъалаҳои ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ барои вайрон кардани қонунгузорӣ оид ба сифати мол дар соҳаи ҳуқуқи маданӣ дар санадҳои байналмилалӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии миллӣ таҷассуми ҳудро ёфтааст.

КАЛИДВОЖАҲО: сифати мол, восита, ҳуқуқ, тарзҳои таъминкунӣ, танзими техникӣ, шартнома, ҷавобгарӣ.

ГРАЖДАНСКАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НАРУШЕНИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА О КАЧЕСТВЕ ТОВАРА

В данной статье автор рассматривает некоторые вопросы гражданско-правовой ответственности за нарушение законодательства о качестве товаров с использованием юридической литературы. В результате рассмотрения данного вопроса выяснилось, что все вопросы ответственности культурных прав за нарушение законодательства о качестве товаров в сфере культурных прав закреплены в международных документах и национальных правовых нормах.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: качество товара, средства, право, способы поставки, техническое регулирование, договор, ответственность.

CIVIL LIABILITY FOR VIOLATION OF LEGISLATION ON PRODUCT QUALITY

In this article, the author examines some issues of civil liability for violation of legislation on the quality of goods using legal literature. As a result of consideration of this issue, it became clear that all issues of liability of cultural rights for violation of legislation on the quality of goods in the field of cultural rights are enshrined in international documents and national legal norms.

KEYWORDS: product quality, means, law, delivery methods, technical regulation, contract, responsibility.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Азизова Фарахнозхон Найимҷоновна* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **935930869**.

Сведения об авторе: *Азизова Фарахнозхон Найимджоновна* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудакӣ, 17. Телефон: **935930869**.

Information about the author: *Azizova Farakhnozkhon Naiimjonovna* – Tajik National University, second- year master's student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **935930869**.

ҲУҚУҚУ ОЗОДИҲОИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД ДАР РАВАНДИ ҶАҲОНИШАВӢ

Манижаи Б.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Раванди ҷаҳонишавӣ дар баробари паҳлуҳои мусбати худ имрӯз башариятро дар рӯ ба рӯӣ омезишу бархӯрди арзишҳо ва фарҳангҳои гуногун қарор додааст. Мо ҳамчун миллати қадима ва фарҳангӣ ҳаргиз муҳолифи ҳамдигарро шинохтани фарҳангу тамаддунҳои мухталиф нестем. Баръакс, мо ҷонибдори гуфтугӯи тамаддунҳо ва истифода аз сарватҳои илмӣ ва дастовардҳои фарҳангии халқҳои Фарбу Шарқ ба хотири таҳкими низоми дунявӣ давлати худ мебошем. Маҳз бо дарназардошти чунин воқеият фарҳангу арзишҳо ва ҳувияти миллии мо ба дастгирии ҳамаҷонибаи ҷомеа ва давлат ниёз доранд.

Дар ҷаҳони имрӯза вазъи ҳуқуқи инсон ё таълимот дар хусуси ҳуқуқҳои одам аз сарҳадҳои миллии давлатҳо берун гардида, ба масъалаи умумибашарӣ табдил ёфтааст. Обрӯю мартабаи давлатҳо дар муносибатҳои байналмилалӣ бештар вақт ба он вобаста аст, ки онҳо то кадом дараҷа ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро бо қонунҳои миллии эътироф риоя ва қарорат медиҳанд. Санадҳои муҳимтарини байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон, аз қабили Оинномаи Созмони Милали Муттаҳид, Эълوميҳои умумии ҳуқуқи башар, санадҳои байналхалқӣ дар бораи ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, дар бораи ҳуқуқҳои сиёсӣ ва шаҳрвандӣ ва ғайра ҳуқуқҳои инкорнашавандаи инсон ва шаҳрванд ва озодиҳои ӯро дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт эълон намуда, давлатҳои ба ин санадҳо ҳамроҳшударо водор менамоянд, ки дар қонунҳои миллии ба онҳо қарорат диҳанд.

Дар аксари давлатҳои тозаистиклол муассисаҳои махсуси назоратӣ аз болои риояи ҳуқуқҳои инсон ташкил ёфта, ба онҳо омбудсмен - ваколатдор оид ба ҳуқуқҳои инсон таъин карда шудаанд.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз номи мардуми ҷумҳурӣ озодӣ ва ҳуқуқи шахсро муқаддас мешуморад. Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро эътирофу риоя ва ҳифз намудани давлат ҳамчун яке аз асосҳои сохтори конститутсионии Тоҷикистон муайян шудааст. Дар ҳамин заминаҳо боби дуюми Конститутсия ҳуқуқ, озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрвандро муқаррар менамояд. Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба воситаи Конститутсия, қонунҳои ҷумҳурӣ ва санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки аз тарафи Тоҷикистон эътироф шудаанд, ҳифз мегарданд.

Ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд бевосита амалӣ мешаванд. Онҳо мақсад, мазмун ва татбиқи қонунҳо, фаъолияти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия, мақомоти маҳаллии

ҳокимияти давлатӣ ва худидоракуниро муайян мекунад ва бавоситаи ҳокимияти судӣ таъмин мегарданд. Маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд танҳо ба мақсади таъмини ҳуқуқ ва озодии дигарон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи асосҳои сохтори конституционӣ, амнияти давлат, мудофияи мамлакат, ахлоқи ҷомеа, сиҳати аҳолӣ ва тамомияти арзии ҷумҳурӣ раво доништа мешавад.

Хусусияти низоми ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд, ки Конститутсия пешбинӣ намудааст дар он мебошад, ки онҳо аксаран ба шахс - одам таъин гардида, фақат барои татбиқи баъзеи онҳо шаҳрванд будан зарур аст. Ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд муносибатҳои муҳимтарини байни инсону шаҳрванд ва ҷомеаю давлатро ифода мекунад. Дар онҳо манфиатҳои интиҳои на фақат инсон ва шаҳрванд, балки ҷомеаю давлат низ таҷассум ёфтаанд. Аз ин рӯ, ба татбиқи сифатҳои онҳо ҳамаи тарафҳои номбаршуда ҳавасманд мебошанд.

Низоми ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд, ки Конститутсия муқаррар кардааст, давраи нави инкишофи ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва ғоявӣ Тоҷикистонро инъикос менамояд. Дар ин низом ҳуқуқу озодиҳои фардӣ мақоми хоса доранд. Маҳз дахлнопазирии ҳаёт, кадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фардӣ инсон ва қафолатҳои он қисми марказии ин низом мебошанд. Тағйирёбии арзишҳои сохтори ҷамъиятӣ ба вазъи конституционии инсон ва шаҳрванд таъсир мерасонанд. Дар муҳайё сохтани шароит ва қафолат додан ба татбиқи ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои асосӣ на фақат давлат, балки ҳиссаи ҳуди шахс низ метавонад хеле назаррас бошад. Инро қонуниятӣ гузариш ба бозорӣ иқтисодӣ низ тақозо менамояд. Аз комёбиҳои иҷтимоию иқтисодӣ баҳраманд гардидан ба ҳиссагузориҳои ҳуди шахс низ вобаста аст.

Аҳаммияти ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои асосиро дар ташаккулёбии шахс ба эътибор гирифта, дар асоси Конститутсияи нав ва қонунҳои мувофиқи он қабулшуда истода мазмуни ҳар як ҳуқуқу озодӣ ва вазифаи асосӣ маънидод карда мешавад.

Ҳуқуқи инсон яке аз арзишҳои муҳимтарини тамаддуни ҷаҳонист. Амалисозӣ ва ё баръакс вайрон кардани ҳуқуқи инсон ба инкишофи руҳӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсии ҷи давлат ва ҷомеа умуман ва ҷи ҳар як шахсияти алоҳида таъсир мерасонад. Ҳуқуқҳои инсон ба ҳар як одами дар ҷаҳон зиндагикунанда танҳо ба он хотир хос аст, ки вай инсон аст. Онҳо барои он заруранд, ки моҳияти инсонии ҳар одам ҳимоя карда ва нигоҳ дошта шавад, барои ҳар инсон дар рӯи замин зиндагонии шоистаю шарафмандона таъмин гардад. Дар ҳар сурат падидаи вазъи ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд яке аз унсурҳои муҳими илми ҳуқуқи инсон ба ҳисоб рафта, барои дарки амиқи ҳуқуқҳои инсон мусоидат менамояд. Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, пеш аз ҳама таҷассумгари инсон будани шахсро ифода мекунад. Дар раванди ҷаҳонишавӣ ин масъала боз ҳам инкишоф ёфта истодааст. Тасаввурот дар бораи озодии инсон, обрӯ, мустақилияти шахсӣ, адолати иҷтимоӣ, ки дар натиҷа аз онҳо консепсияи ҳуқуқи инсон ташаккул ёфтааст, дар тамоми таърихи инсоният арзи ҳастӣ намудааст. Одамон дар ҳамаи давру замон дар бораи озодӣ ва адолат андешаронӣ менамуданд. Масъалаҳои вобаста ба озодӣ ва адолатро дар ҳамаи таълимоти динию ахлоқии қадим мушоҳида намудан мумкин аст. Аксарияти олимони бар он назаранд, ки тавлиди ақидаи ҳуқуқи инсон аз замони атиқа сарчашма мегирад. Мутафаккирони атиқа - софистон, киникҳо, равоқийн (стоикҳо) - на танҳо ин ё он меъёрҳо ва арзишҳои иҷтимоиро эълон мекарданд, балки кӯшиш менамуданд то ба воситаи далелҳои ақлӣ ва ҳиссӣ бо така ба тасаввуроти динӣ ё бидуни он онҳоро асоснок ё рад кунанд. Маҳз бо полисҳои атиқа - давлат - шахрҳои Юнони қадим- якумин бор ҳуди истилоҳоти "озодии сиёсӣ", "баробарии одамон", "ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ" садо додаанд. Маҳз дар ин марҳила, яъне асрҳои 6-4 то с.м файласуфон ба дарки фоҷиабори ҳамон зиддиятҳо, ки маҳсули ҷамъияти ба худшиносӣ ва инкишоф ҳаракаткунанда буданд, машғул мегарданд. Ҳазорсолаҳост, ки афкори иҷтимоиро ин масъала (баробарии адолат) мушавваш сохтааст ва гаштаю баргашта роҷеъ ба монеаҳои инкишофи он, ақидаҳо баён мешаванд.

Фалсафаи Юнон, дар қатори дастовардҳои бузурги илмӣ дар соҳаи фалсафа, таърих ва илмҳои дақиқ дар шинохти ҳуқуқи инсон хизмати бузурге кардааст. Юнони қадим аввалин шуда ҳуқуқҳои шаҳрвандонро дар ҳудуди шахр-давлатҳо шинохтаанд. Ба ақидаи

онҳо шаҳр - давлатҳо офаридаи Худованд буд. Онҳое, ки дар он зиндагӣ мекунанд тибқи қонун ва адолати Худованд умр ба сар мебаранд. Қонун на ба зӯрӣ ва қувва, балки ба адолати илоҳӣ ва тартибот така мекунад, мегуфтанд онҳо [6].

Чавҳари таълимоти нахустини сиёсию ҳуқуқиро тасаввуроти асотирӣ ташкил медиҳад. Ба ҷумлаи машҳуртарин ва ба ташаккулдиҳии ақидаҳо оид ба ҷомеа ва сиёсат ҳиссаи назаррас гузоштатарин, давраи асотири Юнони қадим оид ба худоҳо, аз ҷумла "Одиссея" - машҳури Гомер дохил мешаванд. Дар Юнони қадим аввалан на ҳуқуқи инсон, балки ҳуқуқи шаҳрванд эълон гардидааст. Мафкураи Юнони қадим оид ба ҳуқуқи инсон дар асоси ақида оид ба он, ки полис (шаҳр-давлат) ва қонунҳои он баромади илоҳӣ дошта, така ба адолати илоҳӣ менамоянд, ташаккул ёфтаанд. Аҳолии шаҳрро шаҳрвандони аз ҷиҳати иқтисодӣ ва сиёсӣ озод ташкил медоданд. Ба сиёсат машғул шудан ба онҳо ҳам ҳуқуқ ва ҳам уҳдадорӣ ба ҳисоб рафта, иштирок дар баррасии қорҳои иҷтимоӣ-ҷанбаи асосии ҳаёти сиёсӣ. Ташаккули минбаъда ва паҳнгардии ақидаи ҳуқуқи инсон дар қорҳои Геосид (7 аср то с.м) ба назар мерасад. Дар манзумаҳои "Теогония" ва "Меҳнатҳо ва рӯзҳо" Адолат ва Қонунҳои хушӣ ҳамчун хоҳарон - худоҳо ва духтарони худои олии олимпӣ Зевс ва худои адолати судӣ Фемида ба ҳайси қаҳрамонҳои асосӣ баромад мекунанд. Эзоҳ ҷоиз аст, ки хоҳар -худо доим дар ҳифзи Эвномия мебошад, ки дар симои ӯ идеали сохтори полисии давлати юнонӣ ва волияти қонунҳои боадолат инъикос меёбад. Гесиод дар заминаи гуфтаҳои қаҳрамонҳои худ оид ба нобарориҳои полис изҳор менамояд, ки агар ҷамъият дар қонунҳои худ аз муқаррароти илоҳӣ дур шавад, агар " ҳақиқатро мушт иваз намояд " ва қувва ҳуқуқро иваз кунад, пас ин боиси бесуботӣ хоҳад гардид. Ҳамин тариқ, аввалин афкори вобаста ба ҳуқуқи инсон дар асарҳои бадеии мутаффакирони бузурги атиқа гузошта шудаанд. Ёдгориҳои хаттии ақидаҳои илмӣ сиёсию ҳуқуқӣ баъдтар, ҳангоми оғози баҳамии афкори адолат ва афкори баробарӣ, ба миён меоянд.

Дар ин масъала аҳамияти таърихро ислоҳоти Солон дорад. Солон, ки дар давлати Афина мансабҳои олии давлатиро ишғол намуда, ваколатҳои қонунгузorro доро буд, ҳуқуқ ва қувва, ҳуқуқ ва қонунро ба таври дақиқ ҷудо менамуд. Қонуни полисӣ, дар Солон ҳамчун ифодаи ҳокимияти давлатӣ маънидод менамуд ва бо ҳамаи шаҳрвандони озод таносуб мекард, маъноӣ аз тарафи ҳокимияти полисӣ эътирофи расмӣ ҳуқуқҳои ҳамаи аъзоҳои полисро дошт. Умумияти қонунҳои давлат маъноӣ талаботи баробарии ҳуқуқиро инъикос мекунад, алалхусус: ҳамаи шаҳрвандони озод ба таври баробар зери Ҳимояи қонунҳои давлат қарор доранд, ки зарурияти риояи бечунучарои ин қонунҳоро шарт мегардонад. Ба гуфтаи дигар, агар ту хоҳӣ, ки ҳуқуқҳои ту ба давлат ва дигар аъзоҳои ҷамъият қонеъ гардад, пас ту низ бояд талаботҳои умумиро риоя намой. Ҳамин тариқ, ғояи баробарӣ, ки аз ҳокимият дар шакли қонун маншаъ мегирад, дутарафа буд: ҳама дар назди қонун баробаранд - ҳам аъзоҳои алоҳидаи полис ва ҳам ҳуди полис, дар ба ҳар як аъзои худ ҳуқуқу озодиҳои қонуниро дар ҳудудҳои дар қонун муқарраршуда қафолат медиҳад.

Худи пайдоиши масъалаи ҳуқуқи инсон бо ташаккули ҷамъият, давлат ва фардияти инсон алоқаи ногузастанӣ дорад. Таърихан, аввалин шакли азҳудкунӣ ва тасдиқи эътибори фардӣ ва мухторияти шахсият нисбат ба ҳокимият афкори ҳуқуқи табиӣ гардидааст, ки дар ҳазорсолаи якуми то солшумории мелодӣ ба миён омадаанд.

Якумин бор ин афкор дар қорҳои файласуфон - софистони Юнони қадим: Ликофрон, Антифон, Алкидам ва дигарон дар асрҳои 6-5 то с.м. вомехӯранд. Онҳо изҳор менамуданд, ки ҳамаи одамон аз лаҳзаи тавлид баробаранд ва дорои ҳуқуқҳои якхелаи бо табиат шартшуда мебошанд. Худи давлатро бошад, Ликофрон ҳамчун натиҷаи шартномаи ҷамъиятӣ маънидод менамуд. Алкидам баробарии табиӣ - ҳуқуқӣ ва озодиро нисбат ба ҳамасронии худ васеътар маънидод менамуд. Ӯ мафҳуми озодиро ба ҳамаи одамон, чи шаҳрвандони озод ва чи ба ғуломон нисбат медод. Алкидам яке аз аввалинҳо шуда, иброз намуд, ки " Худованд ҳамаро озод халқ намудааст, табиат бошад ҳеҷ касро ғулом наофаридааст". Аз ин нуктаи назар Алкидам бешубҳа метавонад асосгузори пояи фаҳмиши муосири ҳуқуқи инсон, ки дар Эломиаи умумии ҳуқуқи башар қайд шудааст, шуморида шавад.

Ҳиссаи назаррасро ба концепсияи ҳуқуқи инсон Арасту ворид намудааст. Ӯ ҳуқуқро, ки ба инсон аз таваллуд мутааллиқ буданд, пеш аз ҳама ҳуқуқҳои ӯро ба моликияти шахсӣ, химоя менамуд. Ин ҳуқуқ ба табиати ҳуди инсон реша медавонад ва ба муҳаббати ӯ ба худаш асос меёбад. Арасту якҷанд ақидаҳои ба концепсияи муосири ҳуқуқи инсон наздикро изҳор намудааст. Чунончӣ, ӯ на танҳо ҳуқуқҳои шахрвандони давлатро эътироф менамуд, балки ҳуқуқи табиӣ ва ҳуқуқи шартӣ, ҳуқуқи позитивиро фарқ мекард, аз ҷумла, ақида дошт, ки ҳуқуқи табиӣ барои ҳуқуқи шартӣ бояд ҳамчун намуна баромад кунад, ҳуқуқи шартӣ бошад дар навбати худ бештар тағйирёбанда буда, натиҷаи фаъолияти ҳокимият ва созиши миёни одамон аст. Ин ақидаи волюнтаризми ҳуқуқи табиӣ бар қонунҳои давлат дар назарияҳои муосири ҳуқуқи инсон, аз ҷумла, концепсияи давлати ҳуқуқбунёд, ташаккул ёфтааст. Арасту намудҳои адолатро кашф намуда, аввалин маротиба роҷеъ ба кафши адолат бо усули тақсими имтиёз, маҳдуд намудани неру ва таъмини баробарии имконият дастрасии адолатро барои инсонҳо пешниҳод менамояд. Адолат ба ду намуд чудо мешавад: адолати баробаркунанда ва тақсимшаванда. Адолати тақсимшаванда - адолатест, ки адолат дар натиҷаи тақсими ҳуқуқат, ҳаққи меҳнат ва дигар имтиёзҳо дар байни мардум риоя мешавад. Адолати баробаркунанда дар доираи муносибатҳои муомилотӣ мушоҳида мешавад: дар аҳдҳо, рӯёнидани товони зарар, ҷиноят, ҷазо ва ғайра. Мухторият, эътибор ва баробарии афрод дар муносибати мутақобила бо давлат ва дигар одамон аз тарафи файласуфони Юнони қадим ва Рими қадим бештар ба шахрвандони озод, на ба ғуломон, ки ба ақидаи Арасту ба онҳо табиатан сифатҳои дорои таъиноти тобеият ва иҷроиши супоришоти соҳиб насиб гардидааст, паҳн мешуданд. Миёни тарафдорони атиқии ҳуқуқи табиӣ танҳо равоқӣён шиори баробарии табиӣ одамонро новобаста аз ҷинс, миллат ва вазъи иҷтимоӣ эълон намудаанд, зеро ҳамаи одамон аз тарафи кайҳон офарида шудаанд ва "душвории ҳаёт баробар ба ҳама аст".

Ҳиссаи назаррас дар таълимоти ҳуқуқи инсон ба Эпикур тааллуқ дорад. Ӯ асосгузори назарияи шартномавии пайдоиш ва моҳияти давлат ва ҳуқуқ мебошад. Илова бар ин, ба ақидаи Эпикур шартнома барои таъмини озодии фардӣ ва беҳатарии мутақобилаи одамон зарур буд. Маҳз бо ҳамин, Эпикур яке аз тарғибкунандагони чунин арзишҳои фардӣ, ба монанди озодӣ, лаззат, атараксия (оромии беошӯби рӯҳ) буд. Ақидаҳои табиӣ - ҳуқуқии файласуфони юнонӣ идомаи инкишофи ҳудро дар ҳуқуқи Рими қадим ёфтанд. Ҳуқуқшиносони Рими қадим Ситсерон, Волен, Улпиан, Гай, Юстиниан дар асоси ғояҳои олии инсонпарварии поквичдонӣ, ҳақиқатнигорӣ, адолатпарварӣ заминаи устувори ҳуқуқи хусусии римиро таҳрезӣ намуданд. Ҳуқуқшиноси римӣ оид ба дарки табиати ҳуқуқии ҳуқуқҳои инсон хизматҳои шоёнро кардаанд. Онҳо аввалин шуда, чунин ҷанбаҳои муҳимми ҳуқуқи инсонро, ба монанди субъектони ҳуқуқ, мақоми ҳуқуқии шахсон, озодии табиӣ инсон, тақсими ҳуқуқи умумӣ ва хусусиро дар илми ҳуқуқшиносӣ кашф карданд. Бузургтарин навоариё, ки онҳо дар илми ҳуқуқ ворид намуданд, ин мушаххасии талаботи меёр ва техникаи қонунгузорӣ буд. Натиҷаи меҳнати ҳуқуқшиносони римӣ буд. Аврупои замони эҳё дар асрҳои 17 - 18 бо таъя бо ин ҳуқуқ муносибатҳои молумулқӣ ва шахрвандии замони капитализмро ба осонӣ идора карда тавонист. Ҳоло низ дастовардҳои ҳуқуқи Рими қадим дар қонунгузорию граждании аксари давлатҳои ҷаҳон истифода мешавад. Яке аз низомҳои бонуфузи илми ҳуқуқшиносӣ оилаи ҳуқуқи романию олмонӣ, ки айни ҳол низоми ҳуқуқҳои аксари давлатҳои ҷаҳонро ба худ тобеъ кардааст, баромади ҳудро аз ҳамин низоми ҳуқуқӣ гирифтааст.

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994, бо тағироту иловаҳои солҳои 199, 2003, ва 2016. - Душанбе. 2016.
2. Эълонии умумии ҳуқуқи башар аз 10 декабри соли 1948.
3. Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ аз 16 декабри соли 1966.
4. Конвенсияи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил оид ба ҳуқуқ ва озодии асосии инсон аз 26 - майи соли 1995.
5. Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи шахрвандӣ" аз 8 августи соли 2015.
6. Холиқов А.Ф. Мухтасар аз таърихи ҳуқуқи инсон / А.Ф. Холиқов. – Душанбе: "Маориф ва Фарҳанг", 2007.
7. Диноршоев А.М. Сафаров Д.С. Ҳуқуқи инсон. / А.М. Диноршоев, Д.С. Сафаров. - Душанбе - 2010.

ҲУҚУҚУ ОЗОДИҲОИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД ДАР РАВАНДИ ҶАҲОНИШАВӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф амалисозии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро дар раванди ҷаҳонишавӣ, таърихи пайдоиши ҳуқуқи инсон, ақидаҳои олмимон оид ба ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ва мустақкам намудани онҳоро дар қонунҳои кишвар ҳамчониба таҳлил ва таҳқиқ намуда, ишора бар он менамояд, ки дар замони муосир амалигардонии он амри зарурист.

КАЛИДВОЖАҲО: ҳуқуқу озодиҳо, инсон ва шаҳрванд, раванди ҷаҳонишавӣ, ҳуқуқи инсон, башарият, арзиш, инкишоф, консепсияи ҳуқуқи инсон.

ПРАВА И СВОБОДЫ ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА В ПРОЦЕССЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В данной статье автор всесторонне анализирует и исследует реализацию прав и свобод человека и гражданина в процессе глобализации, историю возникновения прав человека, взгляды олигархов на права и свободы человека и гражданина и их закрепление в законах страны, ссылаясь на то, что в наше время ее осуществление является необходимостью.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: права и свободы, человек и гражданин, процесс глобализации, права человека, человечество, ценность, развитие, концепция прав человека.

HUMAN AND CIVIL RIGHTS AND FREEDOMS IN THE PROCESS OF GLOBALIZATION

In this article, the author comprehensively analyzes and explores the realization of human and civil rights and freedoms in the process of globalization, the history of the emergence of human rights, the views of oligarchs on human and civil rights and freedoms and their consolidation in the laws of the country, referring to the fact that in our time its implementation is a necessity.

KEYWORDS: rights and freedoms, man and citizen, the process of globalization, human rights, humanity, value, development, the concept of human rights.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Маниҷаи Баҳодур* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 1 - уми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **985564268**.

Сведения об авторе: *Маниҷаи Баҳадур* – Таджикский национальный университет, магистр 1 - го курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **985564268**.

Information about the author: *Manizha Bahadur* - Tajik National University, 1st-year master's student of the Faculty of Law of the. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **985564268**.

МАФҲУМИ ПРИНЦИПҲОИ ҲУҚУҚИ МАДАНИӢ

Бобоева Б.И.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Проблемаи қор қарда баромадани асосҳои назариявии танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ барои илми ҳуқуқ ҳамеша тезу тунд буд. Инкишофи назариявии ҳуқуқ сари вақт аз нав дида баромадани як қатор категорияҳо ва ба дараҷаи нави тадқиқот баромаданро талаб мекунад. Сухан, аз ҷумла, дар бораи проблемаи моҳияти принципҳои ҳуқуқи маданӣ, вобастагии байниҳамдигарӣ ва алоқаи онҳо бо дигар зухуроти ҳуқуқӣ меравад ва гарчанде илми ҳуқуқшиносӣ, аз ҷумла ҳуқуқи маданӣ ба омӯзиши принципҳои ҳуқуқ, ба як низоми муайян даровардани онҳо, таҳияи тавсияҳои, ки дар ин замина ба тақмили қонунгузорӣ ва амалияи татбиқи он нигаронида шудаанд, тавачҷуҳи хоса зоҳир қарда бошад ҳам, аммо дар айни замон проблемаи принципҳои ҳуқуқи маданӣ манфиати шахсро ба миён мегузорад. Ҷониби амалии ин масъала аз он иборат аст, ки дар шароити афзояндаи озодии субъектҳои муносибатҳои иқтисодӣ сари вақт танзими ҳуқуқии рафтори онҳо, ки ба тамоюлҳои нав мутобиқ аст, зарурат пайдо мекунад. Тавачҷуҳи илмӣ ба принципҳои асосии ҳуқуқи маданӣ бо муҳокимаҳо ва фикру муҳокимаҳои зиддиятнок оид ба ин масъалаҳо тасдиқ мегардад.

Братус навишта буд, ки принципҳои асосии ҳуқуқ дар хусусиятҳои муносибатҳои ҷамъиятии танзимшавандаи соҳаи ҳуқуқ инъикос меёбанд, ки дар қашфи онҳо таҳлили мантиқию шаклии матни қонунҳо, амалияи судӣ ва тадқиқоти амиқи илмӣ аҳамияти қалон

дорад. Таъсис ё хулосабарории принципҳои як соҳаи ҳуқуқ барои дурусттар татбиқ намудани меъёрҳои ин соҳа, беҳтар фаҳмидани моҳият ва ҳадафи иҷтимоии он мусоидат мекунад.

Тавре ки маълум аст, калимаи “принсип” (лотинӣ – principium) маънои асос, идеяи роҳбарикунанда, мавқеи ибтидоиро дорад. Принципҳои ҳуқуқ муҳимтарин категорияи ҳуқуқиро ифода мекунад. Онҳо ҳамчун унсурҳои пайвастандаи байни тафсириҳои фалсафӣ ва ҳуқуқӣ-догматикии моҳияти ҳуқуқ баромад мекунад. Дар адабиёти фалсафӣ “принсип” ҳамчун чамъбасти бевоситаи таҷриба ва далелҳо, ки натиҷаи он андешаи асосӣ, идеяе мебошад, ки барои сохтани назария хизмат мекунад, фаҳмида мешавад.

Дар мантиқеи принсипи мафҳуми марказӣ ҳамчун асоси система буда, умумисозӣ ва густариши мавқеъро ба тамоми падидаҳои ин соҳа ифода мекунад, ки ин принсип аз он абстрактӣ мешавад. Одатан, проблемаҳои принципҳои ҳуқуқ тавачҷуҳи хоси олимони ва таҷрибаомӯзонро ба худ ҷалб мекунад.

Дар назарияи ҳуқуқӣ принципҳо одатан ҳамчун ғояҳои баррасӣ мешаванд, ки дар танзими меъёрӣ ва амалияи татбиқи ҳуқуқ амалӣ карда мешаванд. Принципҳои ҳуқуқӣ муқаррароти раҳнамоии ҳуқуқ, ифодакунандаи қонунҳои объективӣ, равияҳо ва ниёзҳои ҷомеа, моҳияти тамоми система, соҳа ё институти ҳуқуқро муайян намуда, аз рӯи таҳкими ҳуқуқии худ дорои хусусиятҳои умумии ҳуқуқӣ мебошанд.

Принсипҳои ҳуқуқ дорои хусусиятҳои объективӣ ва субъективӣ мебошанд. Принципҳои ҳуқуқӣ характери объективӣ доранд, зеро муносибатҳои ҷамъиятии ба таври объективӣ мавҷудбуда мазмуни ҳақиқии принципҳоро муайян мекунад. Ғояҳои бунёдӣ, ки илм дар ин ё он соҳаи фаъолияти инсон таҳия кардааст, дар натиҷаи муносибати фаъол ва эҷодии шахс ба воқеияти атроф амал мекунад. Хусусиятҳои объективии принципҳо аз он иборат аст, ки ҳамаи онҳо бо ҳам зич алоқаманд буда, истисно кардани яке аз онҳо боиси вайрон шудани фаъолияти тамоми системаи ҳуқуқӣ мегардад. Принсипи субъективӣ аз имконияти интиҳоби маҷмуи принципҳо иборат аст, ки асоси институтҳои ҳуқуқӣ ва меъёрҳои ҳуқуқи маданӣро ташкил медиҳанд.

Принсипҳои ҳуқуқ дар шаклҳои гуногун инъикос меёбанд:

- Ҳамчун меъёри мустақили ҳуқуқии дорои хусусияти умумӣ;
- Идеяи асосие, ки як гурӯҳи меъёрҳо, соҳа ва ё ҳатто тамоми системаи ҳуқуқро дар маҷмуъ фаро гирифтааст;
- Дар шакли санадҳои меъёрии ҳуқуқии дорои хусусияти ғайримаъёрӣ, масалан, бо роҳи дар муқаддима ифода намудани принсипи ҳуқуқӣ;
- Ҳамчун анъанаи ҳуқуқӣ.

Принсипҳои асосии ҳуқуқи маданӣро ҳамчун шакли махсуси ҳуқуқи маданӣ фаҳмидан лозим аст, ки дар муқоиса бо дигар шаклҳои ҳуқуқ дараҷаи олитарини умумиро дорад. Принципҳои асосии ҳуқуқи маданӣ ба давлат, пеш аз ҳама ба қонунгузор нигаронида шудаанд, вале бояд на танҳо ҳангоми эҷоди қонун, балки дар фаъолияти амалии мақомоти давлатӣ низ ба назар гирифта шаванд. Принципҳои асосии ҳуқуқро ҳамчун талабот ба рафтори иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ фаҳмидан мумкин нест.

Мақсади тадқиқоти мазкур ошкор намудани мафҳум, моҳият ва хусусиятҳои принципҳои ҳуқуқӣ ва ҳуқуқи маданӣ, инчунин таснифи алоҳидаи онҳо ба ҳисоб меравад. Принципҳои ҳуқуқи маданӣ хусусиятҳои асосии онро ифода мекунад, ки дар сурати набудани онҳо ҳуқуқи маданӣ ҳамчун як соҳа ба таври муътадил амал карда наметавонад.

Принсипҳои ҳуқуқӣ то андозае яке аз маҳакҳои муайянсозандаи мустақилияти соҳаи ҳуқуқро ташкил медиҳанд. Агар мустақилияти ҳуқуқи маданӣ аз ин нуқтаи назар низ баррасӣ шавад, пас он комёб мегардад, зеро ҳуқуқи маданӣ соҳиби принципҳои ба худ хос мебошад.

Принсипҳои ҳуқуқи маданӣ гуфта, асосҳои роҳбарикунандаеро дар назар доранд, ки моҳият хусусиятҳои умдаи ҳуқуқи маданӣро ифода намуда, бо сабаби таҳкими ҳуқуқӣ диданашон аҳаммияти ҳатмиро касб кардаанд.

Мафҳуми принципҳои ҳуқуқи маданӣро бошад олимони ватаниамон чунин нишон додаанд:

Принсипҳои ҳукуқи маданӣ гуфта, заминаҳои асосии қонунгузори маданӣ фаҳмида мешавад, ки ба озодии шахсони воқеӣ ва шахсони ҳуқуқӣ ҳангоми ба даст овардан ва ба амал овардани ҳуқуқҳои субъективии маданӣ асос ёфта, кафолати конституционии ягонагии фазои иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Тибқи қисми 1 моддаи 3 Кодекси мадания Ҷумҳурии Тоҷикистон қонунҳои маданӣ ба принсипҳои баробарӣ, дахлнопазирии моликият, озодии шартнома, номумкин будани даҳлати худсаронаи ҳар касе ба қорҳои хусусӣ, зарурати татбиқи бемонсаи ҳуқуқи граждани, таъмини барқарор намудани ҳуқуқи вайронгардидаи граждани ва ҳифзи судии онҳо асос меёбанд.

Мафҳуми принсипи ҳуқуқӣ то ҳол баҳсбарангез аст. Таҳлили нуқтаи назарҳои гуногун имкон дод, ки хусусиятҳои асосии принсипҳои ҳуқуқӣ муайян карда шаванд, ки онҳо ин дастурҳо мебошанд: бо сабаби тасдиқи қонунгузорӣ принсипҳо аҳамияти умумихатмӣ доранд; онҳоро ҳамчун меъёри ҳуқуқии мустақили дорои характери умумӣ ҳисоб кардан мумкин аст; принсипҳо устувор ва универсалӣ мебошанд; онҳо ба ҳам алоқаманд ва вобаста буда, ба ҳамдигар таъсир мерасонанд; асоси фаъолияти амалии мақомот ва субъектони қонунгузорӣ баромад мекунад; шаклҳои объективии инкишофи муносибатҳои ҷамъиятиро таҷассум менамоянд.

Дар марҳилаи мазкур ҳуқуқи маданӣ низ оид ба хусусиятҳои ҳуқуқӣ ва таснифи принсипҳои ҳуқуқи маданӣ назари умумӣ надорад. Аммо бештари муаллифон чунин мешуморанд, ки онҳо дастуралалҳое мебошанд, ки дар зери таъсири омилҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ сиёсӣ ташаккул ёфта, устуворӣ доранд ва хусусиятҳои мазмуни ҳуқуқи маданиро ифода мекунад.

Принсипҳои ҳуқуқи маданӣ хусусиятҳои асосии онро ифода мекунад, бинобар ин, дар сурати мавҷуд набудани онҳо, ҳуқуқи маданӣ ҳамчун як соҳаи ҳуқуқ наметавонад ба таври муътадил амал кунад.

Принсипҳои ҳуқуқи маданӣ усул ва воситаи анъанавии таъсири ҳуқуқӣ ба муносибатҳои ҷамъиятиро мебошанд, ки предмети ҳуқуқи маданиро ташкил медиҳанд. Илми ҳуқуқ, аз ҷумла илми ҳуқуқи маданӣ ҳамеша ба омӯзиши принсипҳои ҳуқуқ, ба як низоми муайян даровардани онҳо ва таҳияи тавсияҳо дар ин замина, ки ба тақмили қонунгузорӣ ва амалияи татбиқи он нигаронида шудаанд, тавачҷуҳи зиёд меод. Хотиррасон кардан кифоя аст, ки дар ибтидои асри 20 профессор И. Покровский проблемаҳои асосии ҳуқуқи маданиро ба назар гирифта, ба принсипҳои ҳуқуқӣ диққати калон дода, таъкид мекард, ки "...ҳар як одами маълумотнок ва махсусан ҳуқуқшинос бояд принсипҳои асосии қонуни худро ҳамеша равшан фаҳмад".

АДАБИЁТ

1. Абрамов А.И. теоретические и практические проблемы реализации функций права. Монография. / А.И. Абрамов. - Самара, 2008.
2. Братусь С.Н. предмет и система советского гражданского права / С.Н. Братусь. – М. 1963.
3. Ведяхин В.М. понятие и классификация и принципов права//Право и политика. – 2002. №4
4. Кодекси мадания Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми якум // Нашрияи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2 январи соли 2023. №1-9 (4584-4592). [Захираи электронӣ]. <https://www.sadoimardum/tj>
5. Ковалев Д.А. Конституционный принцип: его понятие, реальность и фиктивность// Теория государства и права / Под ред. Проф. В.К. Бабаева. – М., 2001.
6. Сицивица О.М. Методы и формы научного познания / О.М. Сицивица. - М., 1972
7. Ҳуқуқи граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Қисми якум/ Мухаррирони масъул: доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор, мудири кафедраи ҳуқуқи граждани факултети ҳуқуқшиносии ДМТ Ғаюров Ш.К. ва номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Сулаймонов Ф.С. Душанбе, “Эр-граф”, 2013.

МАФҲУМИ ПРИНСИПҲОИ ҲУҚУҚИ МАДАНИ

Мақсади тадқиқоти мазкур ошкор намудани мафҳум, хусусият ва моҳияти принсипҳои ҳуқуқӣ ва маданӣ, инчунин тавсифи намудҳои алоҳидаи онҳо, аз ҷумла принсипи озодии шартнома ҳамчун принсипи асосии иқтисоди бозорӣ мебошад.

КАЛИДВОЖАҲО: принсипҳои ҳуқуқ, принсипҳои ҳуқуқи маданӣ, озодии шартнома, баробарӣ, принсипҳои асосии қонунгузори маданӣ.

ПОНЯТИЕ ПРИНЦИПОВ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВ

Целью исследования является раскрытие понятия, значения и сущности правовых и гражданско-правовых принципов, а также характеристика отдельных их видов, в том числе, - принципа свободы договора, как основополагающего принципа в условиях рыночной экономики.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: принципы права, принципы гражданского права, свобода договора, равенство, основные принципы гражданского законодательства.

CONCEPT OF CIVIL LAW PRINCIPLES

The purpose of the research is to reveal the concept, meaning and essence of legal and civil principles, as well as to characterize their individual types, including the principle of freedom of contract, as a fundamental principle in a market economy.

KEYWORDS: principles of law, principles of civil law, freedom of contract, equality, basic principles of civil legislation.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Бобоева Баҳор Илҳомовна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992).988683897. E-mail:boboevabahor1@gmail.com

Сведения об авторе: *Бобоева Бахор Илхомовна* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992).988683897. E-mail:boboevabahor1@gmail.com

Information about the author: *Boboeva Bahor Ilhomovna* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992).988683897. E-mail:boboevabahor1@gmail.com

БЕЗОПАСНОСТЬ ТОВАРА: ПОНЯТИЕ, ПРИЗНАКИ И СФЕРА ПРИМЕНЕНИЯ

Хуршедзода Ш.

Таджикский национальный университет

В толковых словарях «безопасность» определяется как отсутствие опасности, находиться в полной безопасности; опасность - возможность, угроза бедствия, катастрофы, чего-нибудь нежелательного; опасный - содержащий, влекущий за собой, несущий в себе опасность, вообще вредный, вредно. Различают виды и подвиды безопасности. Социальную (правовую, интеллектуальную, духовно-культурную); экономическую (финансовую, хозяйственную, технологическую); территориальную (экологическую, сырьевую, жизненную). Военные специалисты говорят о безопасности в военном смысле как о положении, при котором на субъект безопасности не могут воздействовать факторы угрозы, ввиду их отсутствия. Таким образом, «безопасность» является межотраслевым понятием, применяемым как в разных отраслях права, так и в экономической, политической, социальной областях науки.

В целом можно говорить о трех ступенях логического развития понятия «безопасность»: безопасность – отсутствие опасности (угрозы); безопасность – защищенность от опасности (угрозы); безопасность – обеспечение защищенности от опасности (угрозы). Современная законодательная конструкция видового определения понятия «безопасность» выстраивается на основе обозначенной выше третьей ступени: безопасность – состояние защищенности кого-либо (чего-либо) от вредного воздействия чего-либо.

С правовой точки зрения понятие безопасности товара (продукции) является подвидовой категорией социальной безопасности. Имеющиеся в российском законодательстве трактовки безопасности товаров (продукции, процессов) относятся к числу частных случаев подвидовых определений понятия «безопасность». Данные определения сформулированы как такое состояние объекта, при котором отсутствует риск причинения вреда кому-либо (чему-либо) (по такой конструкции построены законодательные определения «безопасность», «механическая безопасность» применительно к строительным конструкциям и основаниям зданий или сооружений). Нормативное определение «безопасность товаров» формулируется и как состояние

обоснованной уверенности в том, что товары при обычных условиях их использования не являются вредными и не представляют опасности для здоровья нынешнего и будущих поколений.

С учетом изложенного можно заключить, что *в законодательстве безопасность, в т.ч. безопасность товара (продукции), в большинстве случаев определяется через термин «состояние» - состояние защищенности, состояние объекта, состояние обоснованной уверенности.* В словарях термин «состояние» («состоять») определяется как положение, внешние или внутренние обстоятельства, в которых находится кто-что-нибудь; пребывать, находиться. Из содержания нормативных положений применительно к безопасности продукции не ясно, к чему относится «состояние»: к состоянию объекта (продукции) или к состоянию субъекта (человека или окружающей среды). Такая двусмысленность существенна и для задания в технических регламентах требований, обеспечивающих безопасность: применительно к чему их устанавливать – к продукции или субъекту (человеку или окружающей среде). Как показал выборочный анализ проектов технических регламентов, в них применяют оба варианта задания требований. В связи со сказанным интересным представляется понимание безопасности в гражданском праве как защищенности устойчивого состояния общественных отношений, входящих в предмет гражданского права. Представляется, что законодательные акты о безопасности: радиационной безопасности населения, пожарной безопасности, промышленной безопасности опасных производственных объектов и т.п. формулируют понятие «безопасность» исключительно с позиции защиты объекта – публичных интересов от возможного вредного воздействия определенных факторов, а также в связи с необходимостью достижения целей законодательного акта. Исходя из такого подхода, законодательные акты определяют «безопасность» через состояние защищенности. Некорректно, на наш взгляд, определяется «безопасность товара (работы, услуги)» в Законе Республики Таджикистан «О защите прав потребителей»: безопасность товара (работы, услуги) - это безопасность товара (работы, услуги) для жизни, здоровья, имущества потребителя и окружающей среды при обычных условиях его использования, хранения, транспортировки и утилизации, а также безопасность процесса выполнения работы (оказания услуги). Здесь допускается логическая ошибка: когда определяемое понятие включается в определяющее понятие в качестве его части. Такие определения носят название тавтологий. Нельзя определять понятие через само себя или определять его через такое другое понятие, которое, в свою очередь, определяется через него. Задача определения - раскрыть содержание ранее неизвестного понятия и сделать его известным. В логике (науке о мышлении) считается, что определение, содержащее «круг», разъясняет неизвестное через него же. В итоге неизвестное так и остается неизвестным.

Примечательно, что в современном зарубежном законодательстве правовое регулирование вопросов, связанных с безопасностью товара осуществляется, как правило, в рамках самостоятельных отраслей правового регулирования. В частности, в рамках продовольственного законодательства ЕС (франц. legislation alimentaire), именуемого также (в источниках на английском языке) «продовольственным правом» (англ. food law). В большинстве стран существует потребительское право (англ. consumer law).

«Общая обязанность безопасности» устанавливается в национальных законодательствах многих стран. В частности, в Общих предписаниях по безопасности продукции Великобритании 2005 г. содержится правило: «производитель (поставщик) не будет иметь места на потребительском рынке, пока его продукция не будет безопасной». Закон Великобритании о защите потребителей 1987 г. первоначально устанавливал требования об общей безопасности потребительской продукции, но затем указанное предписание было расширено. Были установлены широкие требования об общей безопасности любой продукции.

Безопасность товара - категория многоаспектная и предполагает различные варианты законодательных определений. Данная многозначность обуславливается спецификой сфер материального (общественного) производства, подразделением безопасности по видам «опасности», объектам, субъектам. *В правовом аспекте можно говорить, по крайней мере, о двух*

направлениях использования данной категории: по линии защиты публичных интересов (к примеру, в рамках системы технического регулирования); как условие гражданско-правового обязательства.

Целесообразно за рамки рыночного саморегулирования вывести те свойства продукции, которые могут негативно повлиять на жизнь и здоровье людей, окружающую среду. Остальные свойства должны устанавливаться непосредственно под воздействием рынка путем его саморегулирования.

Однако в правовом смысле безопасность товара означает не просто его свойство или группу свойств, а соответствие группы свойств товара, наличие которых в товаре может влиять на вероятность причинения вреда в процессе эксплуатации (потребления) товара, установленным требованиям. Последние формулируются, в т.ч. при помощи показателей количественных характеристик одного или нескольких свойств товара. Эти показатели охватывают свойства товара, которые могут представлять опасность для жизни, здоровья и имущества потребителей. Большинство таких показателей, в соответствии с установившейся практикой, регламентируются общеобязательными нормативными предписаниями и адресуются изготовителям (поставщикам, исполнителям). Несоблюдение таких показателей предполагает наступление публично-правовой ответственности (в большинстве случаев административной), а также гражданско-правовой ответственности. Правомерной следует считать ситуацию, при которой показатели, связанные с безопасностью товара, устанавливаются (либо повышаются) сторонами гражданско-правового договора в форме соответствующих договорных условий. Следовательно, за их невыполнение может предусматриваться гражданско-правовая (договорная) ответственность.

Все вышесказанное позволяет утверждать, что в правовом срезе безопасность товара - один из аспектов его качества, исходя из следующего соотношения: качество товара - родовое понятие, безопасность товара - его вид.

Кроме того, представляется, что безопасность товара с правовой точки зрения связана с необходимостью обеспечения при помощи права, правовых средств возможности безопасного использования товара, а термин «использование» - с экономической категорией потребительной стоимости, означающей полезность вещи: «Полезность вещи, делает ее потребительной стоимостью. Обусловленная свойствами товарного тела, она не существует вне этого последнего. ... Потребительная стоимость осуществляется лишь в пользовании или потреблении». Свойства товара, характеризующие его потребительную стоимость должны находиться и поддерживаться в состоянии, при котором исключается либо сводится к минимуму вероятность причинения вреда в процессе использования (эксплуатации, потребления) товара. Для безопасности товара особое значение имеет его использование в соответствии с установленным целевым назначением. В этих целях разрабатываются многочисленные инструкции, устанавливающие правила правильной эксплуатации товара. Суды оставляют иски потребителей к продавцам (изготовителям) о возмещении убытков, в т.ч. компенсации морального вреда, в связи с обнаружением недостатков в купленной вещи (товаре), без удовлетворения в случае несоблюдения потребителем при пользовании приобретенной вещью (товаром) инструкций по эксплуатации товара.

В Законе США о безопасности потребительской продукции 1972 г. опасной считается продукция, которая вызывает неразумные материальные (имущественные) риски причинения вреда или риск смерти потребителей. Закон Новой Зеландии о добросовестной торговле 1986 г. устанавливает право генерал-губернатора, по рекомендации министра по делам потребителей, специальным правительственным декретом подготовить предписания, касающиеся товаров определенного вида (сорта, класса), в целях предотвращения или уменьшения риска причинения вреда от их использования, в т.ч. относительно эксплуатационных качеств (характеристик), состава (структуры), чертежа (модели), процессов производства, обработки, упаковки товаров, испытаний продукции, ее маркировки и инструкций, сопровождающих товары.

Отличительной чертой как отечественного, так и зарубежного законодательства является наличие нормативного указания на виды товаров, на которые распространяется действие

конкретного нормативно-правового акта. В зарубежном законодательстве конкретизируются виды продукции (товара), не подпадающие под действие того или иного закона. Например, в Законе США о совершенствовании безопасности потребительской продукции 2008 г. подробно перечисляются виды продукции, не подпадающие под его действие: табак, табачная продукция, автомобильный подвижной состав или оснащение автомобильного подвижного состава, пестициды (средства для борьбы с вредителями), самолеты, устройства самолетов, пропеллеры или иные приборы, лекарства, косметика и др. Перечисленные категории продукции либо регулируются другими «потребительскими» законами, либо не предназначаются для продажи потребителю для использования в домашних (семейных, бытовых) целях и, как следствие, подпадают под действие специального режима налогообложения.

С учетом сказанного, можно сделать вывод, что *правовая категория «безопасность товара» связана с нормальным и предсказуемым использованием товара, предполагает отсутствие риска причинения вреда жизни, здоровью и имуществу потребителей, либо возможную (предсказуемую) минимизацию указанного риска.* Показательны в этом плане положения Общих предписаний по безопасности продукции Великобритании 2005 г. Под безопасной понимается продукция, которая предполагает нормальные и предсказуемые условия ее использования: продолжительность использования, сервисное обслуживание, монтаж, а также не представляет какого-либо риска или представляет только минимальные риски, совместимые с использованием продукта. Такая продукция может рассматриваться как приемлемая и соответствующая высокому уровню защиты относительно безопасности и здоровья людей. Устанавливается, что продукция, не являющаяся безопасной, является опасной. Продукция не считается опасной, если другая продукция безопаснее или существовала возможность изготовить продукцию более безопасной.

Таким образом, изучив категорию «безопасность товара», можно заключить, что *безопасность товара с правовой точки зрения является одним из элементов его качества и означает такое соответствие определенной группы свойств товара установленным требованиям, при котором исключается или сводится к обоснованному минимуму риск причинения вреда в процессе использования товара по назначению.* Требуемое соответствие указанной группы свойств товара обеспечивается посредством достижения и поддержания соответствующих показателей, устанавливаемых в порядке и способами, предусмотренными законом, иными нормативно-правовыми актами либо договором.

ЛИТЕРАТУРА

1. Панова А.С. Безопасность продукции как правовая категория // Законодательство. 2011. № 1.
2. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Т. 1. М.: Политиздат, 1973. С. 44-45.
3. Синецкий В.П. О понятийном аппарате общей теории безопасности // Военная мысль. 1994. № 8. С. 60.
4. Салиева Р.Н. Гражданско-правовой аспект обеспечения безопасности, защиты жизни и здоровья людей, охраны природы и культурных ценностей // Правовые и нравственные аспекты обеспечения безопасности личности и государства на современном этапе политических и экономических санкций: сб. материалов Всерос. науч.-практ. конф. (Чебоксары, 15 апреля 2016 г.): в 2 ч. Ч. I. Чебоксары: Изд-во Чуваш. ун-та, 2016. С. 266.
5. Хазиев И.Х. Понятие социальной безопасности: логико-методологический анализ // Среднерусский вестник общественных наук. 2014. № 3 (33). С. 103.

БЕХАТАРИИ МАҲСУЛОТ: МАФҲУМ, АЛОМАТҶО ВА СОҶАИ ИСТИФОДА

Дар мақолаи мазкур муаллиф мавзуи мафҳум, аломатҷо ва соҷаи истифодаи беҳатарии маҳсулотро мавриди баррасӣ қарор додааст. Муаллиф қайд кардааст, ки бо омӯхтани категорияи «беҳатарии маҳсулот» мо ба хулосае омадем, ки беҳатарии маҳсулот аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ яке аз унсурҳои сифати он буда, чунин мувофиқати гурӯҳи муайяни ҳосиятҳои маҳсулот ба талаботи муқарраршуда мебошад, ки дар он хавфи зарар хангоми истифодаи маҳсулот баргараф карда мешавад ё ба ҳадди ақали мақсаднок кам карда мешавад.

КАЛИДВОЖАҶО: беҳатарӣ, категория, хавф, гурӯҳ, қонун.

БЕЗОПАСНОСТЬ ТОВАРА: ПОНЯТИЕ, ПРИЗНАКИ И СФЕРА ПРИМЕНЕНИЯ

В данной статье автор рассматривает тему понятий, признаков и сферы применения безопасности товара. Автор отмечает, что, изучив категорию «безопасность товара», можно заключить, что безопасность товара с правовой точки зрения является одним из элементов его качества и означает такое соответствие определенной

группы свойств товара установленным требованиям, при котором исключается или сводится к обоснованному минимуму риск причинения вреда в процессе использования товара по назначению.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: безопасность, категория, угроза, группа, закон.

PRODUCT SAFETY: CONCEPT, SIGNS AND SCOPE OF APPLICATION

In this article, the author examines the topic of concepts, signs and scope of product safety. The author notes that, having studied the category “product safety”, we can conclude that the safety of a product from a legal point of view is one of the elements of its quality and means such compliance of a certain group of product properties with established requirements, which eliminates or reduces to a reasonable minimum the risk of harm in the process of using the product for its intended purpose.

KEYWORDS: security, category, threat, group, law.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Хуршедзода Ш.* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Хуршедзода Ш.* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Khurshedzoda Sh.* – Tajik National University, second- year master`s student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ БАРОИ ОДАМРАБОӢ

Шеров А.Н.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити ҳозира яке аз масъалаҳое, ки тамоми инсониятро ба таҳлука оварда, боиси доғи сиёҳе дар ҳаёти одамон гаштааст, масоили одамрабӣ мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ, дар шароити глобализатсионӣ бо роҳҳои муайян намудани ҷораҳои маҷбуркунии давлатӣ ҷиҳати пешгирии ин амали зидди ҳуқуқу озодиҳои конституционии инсон ва шаҳрванд, ҳамроҳшавӣ ба созмонҳои ташкилотҳои байналмилалӣ ҷиҳати мубориза бар зидди одамрабӣ, ратификатсия ва имплементатсия намудани санадҳои байналмилалӣ - ҳуқуқӣ, пурзӯр намудани низоми муқаррарот ва техникаи ҳуқуқии санадҳои миллии меъёрӣ-ҳуқуқии мамлакат оид ба ҳифз ва решақан намудани амалҳои ба кирдори ҷиноятии одамрабӣ вобаста, бо фишангҳои гуногун баланд бардоштани маданият, маърифат, савияи дониш ва шуури ҳуқуқии шаҳрвандон кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки ин амали зиддиҳуқуқӣ то рафт кам гашта, аз ҷомеа бартараф карда шавад.

Озодӣ барои инсон муҳимтарин омил барои татбиқи қулли ҳуқуқ ва уҳдадориҳои ӯ мебошад. Ҳодисаҳои аввалини одамрабӣ дар Аврупо ба қайд гирифта шудаанд. Ҳодисаҳо дар ин асрҳои ибтидоӣ нишон медиҳанд, ки сатҳи камбизоатӣ дар саросари Бритониё ҷунун баланд буд, ки дуздӣ ашӯе ба монанди либос, брошюра, ороишоти мӯй ва амсоли инҳо нисбат ба гирифтани ва ҳабси кӯдак саҳттар арзёбӣ карда шавад: “Дар соли 1817, Луиза Перкинс барои дуздӣ Эмма, фарзанди панҷсолаи бевазан Сюзанна Поттер айбдор карда шуд. Перкинс, инчунин, барои дуздӣ либоси кӯдакон айбдор карда шуд: сарпӯш, пелис, шим, курта, ҷуроб ва мӯза. Тибқи сабтҳои додгоҳ, модари Эммас аксар вақт ӯро ба маҳалли зисташон фиристодааст. Чунин ҳисси амниятӣ буд, ки ба ӯ иҷозат дод, ки мустақилона ба мактаб равад. Дар рӯзи руҳ додани ҷиноят, вай аз Эмма хоҳиш карда буд, ки ба як нонвойхонаи маҳалли рафта, барои наҳорӣ нон харад. Вақте ки вақт гузашт ва Эмма натавонист баргардад, Сюзанна бо кумаки ҳамсоҳаҳо ва полис дӯконҳо ва кӯчаҳои наздикро кофт, аммо дар ёфтани кӯдак муваффақ нашуд. Ҳангоми бозгашт ба хона, ба ӯ хабар доданд, ки Эмма пайдо шудааст ва дар хона таҳти назорати афсари полис аст. Субҳи Эмма пайҳас кард, ки зане аз паси ӯ меравад. Ин зан, ки ба паҳлӯяш гаштугузор карда буд, аз дасташ гирифт ва ҳамроҳи ӯ ба сеҳи нонпазӣ рафт. Эмма гуфт: “Вақте ки ман аз дӯкони нонпазӣ берун шудам, зан маро бардошта бурд. Вай гуфт, ки ба ман қулчақанд медиҳад ва

ба ман либоси лӯхтакча месозад. Вай ба ман як куртаи кӯҳна дод, то пӯшам». Хушбахтона, афсари полис гирияҳои Эммаро пай бурда, барои фирор аз асораташ мубориза мебурд. Ӯ ҳис кард, ки тарс аз ҳадди ҷанҷоли маъмулӣ зиёдтар аст, ӯ то чанде аз паси онҳо рафтанд. Бо гузашти вақт, ӯ онҳоро боздошт ва аз Перкинс дар бораи сабаби дарди кӯдак пурсид. Вай ҷавоб дод, ки кӯдак, ҷияни ӯ, ки ба нигоҳубини ӯ бовар карда шудааст, дар изтироб аст. Афсар гуфт, ки вай танҳо ин ду нафарро озод хоҳад кард, агар Перкинс ӯро ба хонаи кӯдакон, ки суханони ӯро тасдиқ кардан мумкин аст, ҳамроҳӣ кунад. Дар роҳ, Перкинс кӯшиш кард, ки гурезад. Корманд ӯро дастгир кард. Ҳангоми мурофиаи судӣ, ҷимояи ягонаи Перкинс дар он буд, ки вай то ҳадди ҳассосият нӯшидааст. Ин даъво ноком шуд. Ба ӯ ҷазо дар намуди ҳафт соли меҳнати вазнин дар колонияи ислоҳии Австралия таъин намуданд».

Аввалин ҳолатҳои одамрабӣ дар шакли дуздидани кӯдакон содир гардидаанд. Чунин кирдор аввалин маротиба дар ҳудуди ИҶШС соли 1984 ба қайд гирифта шуда буд. Худи калимаи одамрабӣ аз ду реша одам – мавҷудоти биологии дорой шуур ва интелекти воло ва рабудан – гайриқонунӣ ба даст овардани чиз мебошад. Дар баъзе иёлотҳо, ба монанди Пенсилвания, ҷинояти одамрабӣ вақте сурат мегирад, ки ҷабрдида барои подош ё ҳамчун сипар ё гарав ё барои мусоидат ба содир кардани ягон ҷинояти вазнин ё расонидани зарари ҷисмонӣ ё таҳдид ба ҷабрдида даҳолат кардан ба иҷрои ягон вазифаҳои ҳукумати ё сиёсӣ.

Унсурҳои одамрабӣ иборатанд аз:

1. Рабудани гайриқонунӣ, ҳабс ва маҳдудият;
2. Ҳаракат;
3. Нияти гайриқонунӣ.

Ният

Дар аксарияти иёлотҳои ИМА вобаста ба вазнинии ҷинояти одамрабӣ содирнамуда ҷазои сахттар бо истифода аз низоми ҳуқуқи англисаксонӣ таъин мешавад. Муайян кардани далели рабуда шудани одамон аксар вақт пул мебошанд.

Тибқи "Қонуни ҷиноятӣ, нашри дуввум" аз Чарлз П. Немет, одамрабӣ одатан ба ин мақсадҳо содир мешавад:

1. Пул;
2. Ҷинсӣ;
3. Сиёсӣ;
4. Ҷустуҷӯи ҳаяҷонангез.

Ҳаракат

Баъзе давлатҳо талаб мекунанд, ки барои исботи одамрабӣ қурбонӣ маҷбуран аз як ҷой ба ҷойи дигар гузаронида шавад. Умуман, одамрабӣ ҷинояти бераҳмона ҳисобида мешавад ва дар бисёре аз давлатҳо талаб карда мешавад, ки барои нигоҳ доштани ҷабрдида баъзе қувва истифода шавад.

Дараҷаҳои одамрабӣ

Шахсе, ки одамрабоиро содир мекунад, дар ҳамаи давлатҳо гунаҳгор аст, аммо аксарияти давлатҳо дараҷаҳо ё сатҳҳои гуногун бо дастурҳои мухталифи ҳукм доранд. Одамрабӣ як ҷинояти федералӣ мебошад ва одамрабо метавонад бо айбҳои давлатӣ ва федералӣ рӯ ба рӯ шавад.

1. Одамрабӣ дар дараҷаи аввал тақрибан ҳамеша зарари ҷисмонӣ ба ҷабрдида, таҳдиди зарари ҷисмонӣ ё вақте ки қурбонӣ кӯдак аст.

2. Дуздидани дараҷаи дуввум одатан вақте ситонида мешавад, ки ҷабрдида осеб надида ва дар ҷойи бехатар гузошта шавад.

3. Ҳукм дар бораи рабудани падару модарон камтар шадид аст ва вобаста аз вазъият, одатан ба ҳисоби миёна се сол зиндон таъин шудааст.

Чи гунае ки дар боло қайд намудем, Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бо меъёрҳои санадҳои миллии қонунгузориҳои худ масоили пешгирии одамрабоиро танзим намуда, бобати амалӣ намудани чорабиниҳои давлатӣ барномаву концепсияҳои гуногун қабул намудааст. Яке аз санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқие, ки мавзӯи одамрабоиро зерин танзими худ қарор додааст, ин Кондекси ҷиноятӣ буда, бо доштани санксияҳои мутлақо муайян ва алтернативӣ нисбати

ин кирдори доғи рӯзмарра чазо пешбинӣ намудааст. Тамоми ҳукуку озодиҳоеро, ки хангоми содир намудани ҷинояти одамрабӣ поймол мегардад, дар баробари Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон боз дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, аз қабилӣ Кодекси маданӣ, Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, қонунҳои мухталиф ва алалхусус Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон зери ҳимояи худ қарор додааст.

Одамрабӣ кирдори ҷиноятие мебошанд, ки дар фасли 7- уми Кодекси ҷиноятӣ, яъне “Ҷиноятҳо ба муқобили шахсият”, боби 17, “Ҷиноятҳо ба муқобили озодӣ, обрӯ ва эътибори шахсият”, моддаи 130 таҳким ёфта, аз 3 қисмат ва эзоҳ иборат мебошад. Дар натиҷаи одамрабӣ шахс аз ҳукуку озодиҳои конститутсионии худ маҳрум гашта, зери таарруз қарор мегирад. Чунин амал таърихан дар даврони сохти давлатдорӣ гуломдорӣ ба чашм мерасид. Мувофиқи муқаррароти меъёрии моддаи 130 - и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Одамрабӣ - яъне пинҳонӣ, ошкоро, бо роҳи фиреб ё суиистифодаи боварӣ ё бо истифодаи зӯрварӣ, зиддиҳуқуқӣ ба даст овардани шахс хангоми мавҷуд набудани аломатҳои ҷинояти моддаи 181-и ҳамина Кодекс” ба шумор меравад. Ногуфта намонад, ки моддаи 181 – “Ғасби гаравгон” ном гирифта, шаклан бо кирдори ҷиноятии одамрабӣ монанд аст, танҳо бо тарафи субъективиашон ва дар баъзе мавридҳо бо шакли содиршавиашон фарқ мекунад. Дар зери мафҳуми «одамдӯздӣ» бояд ҳаракатҳои қасдонаи зиддиҳуқуқии бо роҳи пинҳонӣ ё қушод ва ё бо истифодаи фиреб ғасби одами зинда, маҳрум сохтани ӯ аз иштирок дар муносибатҳои иҷтимоии муътадил, ҷойивазкунии вай аз ҷойи истиқомати доимӣ ё муваққатӣ бо мақсади нигоҳ доштан дар ҷойи дигар зидди иродаи ӯ фаҳмида шавад. Объекти бевоситаи асосии он озодии шахсии (ҷисмонии) одам аст. Дар баъзе ҳолат ба сифати объекти иловагӣ, инчунин, бехатарии ҳаёт, саломатии одам, муносибатҳои молумулкӣ ва ғайра баромад мекунад. Ба сифати ҷабрида дар ҳолати иҷтимоӣ ва монанди инҳо баромад мекунад. Тарафи объективи одамдӯзиро бо роҳи пинҳонӣ ё қушод ва ё бо истифодаи фиреб ғасби одами зинда, маҳрум сохтани ӯ аз иштирок дар муносибатҳои иҷтимоии муътадил, ҷойивазкунии вай аз ҷойи истиқомати доимӣ ё муваққатӣ бо мақсади нигоҳ доштан дар ҷойи дигар зидди иродаи ӯ ташкил медиҳад. Одамдӯздӣ танҳо бо ҳаракати ғайриқонуни содир карда мешавад. Одамдӯздӣ бо роҳи пинҳонӣ, қушод, фиреб ва ё ба боварӣ даромадан содир карда мешавад. Дар бисёр ҳолат якбора амалҳои ғасб, ҷойивазкунӣ ва нигоҳ доштани одам назаррас аст. Дар таҷриба, инчунин бо роҳи фиреб ва ё бо истифодаи боварӣ ба ҷое овардани одам ва баъд нигоҳ доштани ӯ ба чашм мерасад. Қобили қайд аст, ки муддати нигоҳ доштани одам барои классификатсияи ҷиноят аҳамият надорад. Вақти ба итмом расонидани одамдӯздӣ аз вақти ба ғасб гирифтани ва ҷойивазкунии ӯ ба ҷойи дигар дар муддати вақт ҳисоб карда мешавад. Ҷойивазкунии пинҳонӣ бо розигии одам, бидуни хабардор будани шахси ба тақдирӣ ӯ вобастабуда, таркиби ҷинояти мазкурро бекор мекунад. Аз рӯи моддаи 130 ҚҶ ҚТ доштани фарзанди худ ва ё шахси ба фарзандхонӣ гирифта шуда, бидуни розигии ҳамсар, волидайнӣ дигар ё наздикон классификатсия карда намешавад. Дар ин ҳолат аз падару модар маҳрум сохтани субъект аҳамият надорад. Нигоҳ доштани кӯдак аз тарафи наздикон (мисол, бибию бобо) бидуни розигии онҳо одамдӯздӣ ҳисобида намешавад, агар ин ба ғайриқонунӣ кӯдак равона шуда бошад. Одамдӯздӣ дар якҷоягӣ бо дигар кирдорҳои ҷиноятӣ, ба мисли таҳдиди одамқушӣ, лату кӯб, таҷовуз ба номус ва ғайраҳо содир карда шуданаш мумкин аст. Дар баъзе ҳолатҳо ин гуна одамдӯздӣ бо истифодаи маҷбуркунии ҷисмонӣ ё маънавӣ бо мақсади содир кардани ҳаракатҳо, ки мақсади дӯздиданро доранд (ба мисли пулсупорӣ барои озод намудан, баргардонидани қарз, ба одамдӯздон додани молу мулк ва ғайра), содир карда мешавад. Тарафи субъективи одамдӯзиро гуноҳ дар намуди қасди бевосита ташкил медиҳад. Гунаҳгор мефаҳмад, ки одами дигарро ғайриқонунӣ ғасб менамояд ва аз ҷойе ба ҷойи дигар, бе розигии ӯ мебарад ва ҳамаи ин корро дарк карда метавонад. Ангезаи ҷинояти мазкур дар бисёр маврид ғараз мебошад, вале дар баъзе ҳолат қасд, қассос, рашк, авбошӣ, ки сабабгори содир намудани ҷинояти дигаранд низ шуда метавонанд. Ба ғайр аз ғарази шахсӣ (банди «з» қисми 2 моддаи мазкур), онҳо ба квалификатсияи кирдори содиршуда таъсир намерасонанд. Субъекти одамдӯздӣ - ин ҳама гуна шахсе, ки ба синни ҷордаҳсолагӣ расидааст, ба шумор меравад. Намудҳои

квалификасионии одамдуздӣ дар бандҳои «а» - «з» қисми дуюми моддаи 130 ҚҶ ҚТ нишон дода шудаанд. Одамдуздӣ аз ҷониби гурӯҳи ашхос бо маслиҳати пешакӣ (банди «а» к.2 м.130 ҚҶ ҚТ), яъне, дар ин намуди одамдуздӣ гурӯҳи ашхос то содир намудани ҷиноят, оид ба дуздидани одам пешакӣ маслиҳат кардаанд. Дар ҳолатҳое, ки одамдуздӣ бо тақсими ролҳо байни ҳамширокон содир карда шудааст, шарикони ҷиноят, ба ғайр аз иҷроқунанда, ки дар ғасб ва ҷойивазкунӣ бевосита иштирок нашошанд, барои содир кардани одамдуздӣ бо ин банд ба ҷавобгарӣ кашида намешаванд. Онҳо аз рӯи бандҳои дигари м.130 бо истифодаи м.36 ҚҶ ҚТ ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд. Марги ҷабрдида, ҳамчун оқибати вазнини одамдуздӣ, мумкин аст ба сифати одамкушӣ баромад кунад. Дар ин ҳолат квалификатсияи иловагӣ бо моддаҳои дахлдори ҳамин Кодекс талаб карда мешавад. Ба дигар оқибатҳои вазнини одамдуздӣ, аз ҷумла, инҳо дохиланд: худкушии ҷабрдида, марги наздикони ӯ, ба касалии вазнин дучор гаштани ӯ, расонидани дигар зарари ҷисмонии вазнин ба саломатии ӯ, расонидани зарари моддии калон ба ҷабрдида, вайрон намудани аҳди калони тичоратӣ ва ғайра. Ба оқибатҳои вазнин, инчунин пайдо шудани бетартибҳои оммавӣ, вайрон намудани мувозинати маҳалли зисти ҷабрдида ва ғайра дохиланд. Мувофиқи эзоҳоти дар охири ин модда овардашуда, шахсе, ки одами дуздаашро ихтиёрӣ озод мекунад, агар дар кирдори ӯ таркиби ҷиноятҳои дигар мавҷуд набошад, аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда мешавад. Дар ин ҳолат қонунгузор ба як ҷизи асосӣ – ихтиёран озод намудани шахси дуздашуда диққат додааст. Дар ин ҳолат ихтиёран озод намудани шахси дуздашуда, яъне, озод намудан дар ҳолате ҷой дорад, ки шахси гунаҳгор метавонист кирдори худро давом диҳад, лек аз ин кор ӯ даст мекашад ва шахси дуздашударо ихтиёран озод мекунад. Асоси дигар ин аст, ки дар ҳаракатҳои дигари шахси гунаҳгор таркиби ҷиноятҳои дигар ҷой нашошта бошанд. Истифодаи ин эзоҳот барои як маротибаи дигар фикр кардани гунаҳгор ва пушаймон шудани ӯ имконият медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон 21 майи соли 1998 – Душанбе “Сифат”, 2019.
2. Уголовное право: Особенная часть: Учебник / Под ред. М.П.Наумова // М: Юрист-2006.
3. Тафсири кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон / Муҳаррирон Х.Х. Шарипов. Душанбе.2005.-ISIN
4. Квалификация преступлений: закон, теория, практика, Л.Д. Гаухман, Москва АО «Центр ЮрИнфоР» 2001.
5. Бриллиантов А.В. Комментарий к Уголовному кодексу Таджикской Федерации. 2011 год.

ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ БАРОИ ОДАМРАБОӢ

Дар мақолаи мазкур ҷавобгарии ҷиноятӣ барои кирдори ҷиноятӣ одамрабӯӣ таҳлил гардидааст. Дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ, ки ба масоили таҳқиқшаванда бахшида шудааст, инчунин сохти моддаи 130 Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, муаллиф ба хулосае омадааст, ки қонунгузор ҳангоми тарҳрезии маҳфуми одамрабӯӣ баъзе норасоиро ба вуҷуд меоварад, ки метавонад дар татбиқи ин меъёр мушкилоти зиёд ба бор орад.

КАЛИДВОЖАҲО: одамрабӯӣ, қонуни ҷиноятӣ, ҷиноят, ратификатсия, имплементатсия, тафсири умумӣ.

УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ПОХИЩЕНИЯ ЧЕЛОВЕКА

В данной статье анализируется уголовная ответственность за деяние похищения человека. На основе изучения научной литературы, посвященной исследуемым вопросам, структуры статьи 130 Уголовного кодекса Республики Таджикистан, автор пришел к выводу, что при конструировании понятия похищения человека, законодатель создает некоторые проблемы, которые могут вызвать множество проблем при реализации данного положения.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: похищения человека, уголовный закон, преступления, ратификация, имплементация, общая характеристика.

CRIMINAL LIABILITY FOR KIDNAPPING

This article analyzes criminal liability for act of kidnapping. Based on the study of scientific literature devoted to the issues under study, the structure of Article 130 of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan, the author came to the following conclusion that when constructing the concept of kidnapping, the legislator creates some problems that can cause many problems in the implementation of this provision.

KEYWORDS: kidnapping, criminal law, crimes, ratification, implementation, general characteristics.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шеров Аминҷон Назаралиевич* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 55-444-00-65; 203-45-51-51.

Сведения об авторе: *Шеров Амиджон Назаралиевич* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 55-444-00-65; 203-45-51-51.

Information about the author: *Sherov Aminjon Nazaralievich* – Tajik National University, master`s student of the Faculty of Law. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: 55-444-00-65; 203-45-51-51.

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ БАЪЗЕ АЗ МАСЪАЛАҲОИ ФАЪОЛИЯТИ ИНҲИСОРӢ

Бобобеков И.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Фаъолияти инҳисорӣ - дар бозорҳои мол аз мавқеи ҳукмфармоии худ сӯиистифода кардани субъекти хоҷагидор (гурӯҳи шахсон), баستاني созишнома ё иҷрои амалҳои мувофиқашудае, ки бо қонунгузорию зиддиинҳисорӣ манъ карда шудаанд [1, с.76]. Ба субъектоне фаъолияти инҳисорӣ дохил мешаванд:

- субъектоне хоҷагидор;
- гурӯҳи шахсон;
- мақомоти ҳокимияти давлатӣ;
- мақомоти худидоракунии маҳалӣ.

Таснифи фаъолияти инҳисорӣ ба намудҳои одатан вобаста ба шумораи иштирокчиёни ин фаъолият ва хусусиятҳои сифатии он амалӣ карда мешавад. Вобаста ба ин дар амалия фаъолияти зиддирақобатии фардӣ ва созишнома (коллективи)-ро аз ҳам ҷудо мекунам.

Фаъолияти инфиродии инҳисорӣ дар истифодабарии ҳолати ҳукмфармоии худ аз ҷониби субъекти хоҷагидор дар бозор ифода мегардад. Одатан барои ин амал шартнома истифода бурда мешавад.

Фаъолияти коллективи инҳисорӣ – фаъолияти ташкилию хоҷагидорӣ аст, ки мақсадаш таъсис додани сохторҳои гуногуни инҳисории ҳукмфармо дар бозор мебошад. Яке аз шаклҳои он созишномаҳои дорои хислати маҳдудсозӣ мебошад. Дар ин маврид маслиҳати пешакии субъектон барои муқаррар намудани нарх, таъсири бевосита ба рушди нарх, муомилоти иттилоот ва ғайра аст.

Амали (беамалии) субъекти хоҷагидор (гурӯҳи шахсон), ки боиси роҳ надодан, маҳдуд сохтан, барҳам додани рақобат ва (ё) халалдор намудани манфиати дигар субъекти хоҷагидор (гурӯҳи шахсон) ё шахсони воқеӣ гаштаанд ё мегарданд, манъ аст, аз ҷумла ҷунин амал (беамалӣ):

-аз муомилот гирифтани молҳо, ки мақсад ва натиҷааш ташкил ё дастгирӣ намудани камчинӣ дар бозор ё баланд бардоштани нарх мебошад;

-ба зиммаи аҳли шартнома бор кардани талаботе, ки барояш муфид нест ва ба мавзуи шартнома (беасос додани воситаҳои молиявӣ, амволи дигар, ҳуқуқи амволӣ, қуваи корӣ, ризоияти баستاني шартнома фақат бо шарт ба он илова кардани муқаррарот оид ба молҳои, ки аҳли шартнома, аз ҷумла истеъмолкунанда, ба онҳо ҳавасманд нест ва ғайра) дахл надорад;

-ба шартнома дохил намудани шартҳои таъъизӣ, ки аҳли шартномаро нисбат ба дигар субъектҳои хоҷагидор дар вазъияти нобаробар мегузорад;

-монעיят кардан ба субъектҳои хоҷагидори дигар ҳангоми дохил шудан ба бозор (баромадан аз бозор);

-вайрон кардани қоидаи нархгузорӣ, ки дар асоси санади меъёрӣ муқаррар шудааст;

-муқаррар ва дастгирӣ кардани нархҳои баланди (пасти) инҳисорӣ;

-ба харидорони ҳамон як мол муқаррар намудани нархҳои (тарифҳои) гуногуне, ки аз нигоҳи иқтисодӣ, техникӣ ва ғайра беасос мебошанд;

-фароҳам овардани шароити табъизӣ (дискриминатсионӣ);

-беасос кам ё қатъ кардани истеҳсоли молҳое, ки ба онҳо истеъмолкунандагон талабот доранд ва ё онҳоро фармудаанд агар имконияти безарар истеҳсол кардани онҳо мавҷуд бошад;

-беасос даст кашидан аз бастанӣ шартнома бо харидорони (супоришдиҳандагони) алоҳида, агар имконияти истеҳсол ва таҳвили моли дахлдор мавҷуд бошад.

Ба субъектҳои хоҷагидоре, ки дар бозори як мол (молҳои баҳамивазшаванда) амал мекунанд, бастанӣ шартномаҳо, аҳдҳои дигар, созишномаҳо (минбаъд- созишномаҳо) ё анҷом додани амали мувофиқашуда манъ аст, ки боиси натиҷаҳои зайл мегарданд ё хоҳанд гашт:

-муқаррар намудани (дастгирии) нархҳо (тарифҳо), тахфиф, изофапулӣ (иловапулӣ), нархҳои иловашуда, хароҷот, фоида ё ҳама гуна амалҳои дигар;

-баланд бардоштан, паст кардан ё тағйир надодани нарх дар музоядаҳо ва савдо;

-дар хусуси муштарак ворид гардидан ба бозор, баромадан аз бозор, тақсими бозор тибқи аломатҳои худудӣ, оид ба ҳаҷми фурӯш ё харид мутобиқи навъҳои молҳои фурӯхташаванда ё вобаста ба доираи фурӯшандаҳо ё харидорон (фармоишгарон);

-маҳдуд сохтани ҳуқуқи ворид шудан ба бозор ё аз он бартараф намудани дигар субъектҳои хоҷагидор ба сифати фурӯшандагони моли муайян ё харидорони (фармоишгарони) он;

-маҳдуд сохтани истифодаи иттилоот ё аз иттилооти ҳолати бозор маҳрум намудани субъектҳои хоҷагидор;

-шартнома набастан бо фурӯшандагон ё харидорони (фармоишгарони) муайян;

-ба зиммаи аҳли шартнома вогузоштани талаботе, ки барояш судманд ва ба мавзӯи шартнома алоқаманд намебошад (талаби беасоси додани воситаҳои молиявӣ, амволи дигар, ҳуқуқҳои амволӣ, ризоияти бастанӣ шартнома танҳо бо шарт ба он ворид кардани муқаррарот оид ба молҳое, ки аҳли шартнома ба онҳо ҳавасманд нест ва ғайра);

-барои харидорони ҳамон як мол муқаррар намудани нархҳои (тарифҳои) гуногуне, ки аз нигоҳи иқтисодӣ, техникӣ ва ғайра беасос мебошанд;

-ихтисор ё қатъ кардани истеҳсоли молҳое, ки ба онҳо эҳтиёҷ ё фармоиш вучуд дорад, ҳангоми мавҷудияти имконияти истеҳсоли безарари онҳо;

-муҳайё сохтани шароит барои узвият (иштирок) дар иттиҳодияҳои касбӣ ва дигар иттиҳодияҳо, ки метавонад боиси роҳ надодан, маҳдуд сохтан ё бартараф намудани рақобат гардад [2,с.84].

Ба субъектҳои хоҷагидор, ки дар бозори як мол амал мекунанд, бастанӣ созишномаҳо ё анҷом додани амали мувофиқашуда, ки дар натиҷаи он роҳ надодан, маҳдуд сохтан, бартараф намудани рақобат ё ҳалалдор кардани манфиатҳои дигар субъектҳои хоҷагидор ҷой доранд ё ҷой дошта метавонанд, манъ аст. Ба субъектҳои хоҷагидори дар бозорҳои моли дахлдор байни худ рақобат надоштае, ки мол (молҳои ҳамдигарро ивазкунанда) мегиранд (харидорони имконпазир) ва мол фароҳам меоваранд (фурӯшандагони имконпазир) бастанӣ созишномаҳо ё анҷом додани амали мувофиқашуда манъ аст, агар дар натиҷаи бастанӣ чунин созишнома ё анҷом додани амали мувофиқашуда роҳ надодан, маҳдуд сохтан ё бартараф намудани рақобат ҷой дошта бошанд ё ҷой дошта тавонад. Ба иттиҳодияҳои шахсони ҳуқуқӣ (иттифокҳо, ассотсиатсияҳо), субъектҳои хоҷагидор амалӣ гардонидани ҳамоҳангсозии фаъолияти соҳибкории шахсони ҳуқуқӣ, ки дар натиҷаашон рақобат маҳдуд гаштааст ё метавонад маҳдуд гардад, манъ аст. Вайрон кардани талаботи зикршуда барои бо даъвои мақомоти давлатии зиддиинҳисорӣ ва бо тартиби судӣ барҳам додани иттиҳодияҳои шахсони ҳуқуқӣ (иттифокҳо, ассотсиатсияҳо), субъектҳои хоҷагидор, ки фаъолияти соҳибкориро ҳамоҳанг месозад, асос мегардад.

Ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот қабул намудани санад ё ба анҷом расонидани амалҳое, ки мустақилияти субъектҳои хоҷагидорро маҳдуд месозанд, шароити табъизӣ ё баръакс, имконияти мусоидро барои фаъолияти субъектҳои хоҷагидори алоҳида фароҳам меоранд, агар ин санад ва амалиёт боиси роҳ надодан, бартараф намудан ва маҳдудшавии

рақобат, ҳалалдор намудани манфиатҳои субъектҳои хоҷагидор ё шахрвандон гарданд, манъ аст. Аз ҷумла, ин амалҳо манъ карда мешаванд:

-беасос ҷорӣ намудани маҳдудкунӣ ба таъсиси субъектҳои хоҷагидори нав дар ягон соҳаи фаъолият, инчунин муқаррар намудани монеа барои амалӣ намудани шаклҳои алоҳидаи фаъолият ё истехсоли намудҳои муайяни молҳо, ғайр аз ҳолатҳое, ки қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудааст;

-муқаррар намудани монеа ба хариду фурӯши мол аз як минтақа ба минтақаи дигар ё бо роҳи маҳдуд намудани ҳуқуқи субъектҳои хоҷагидор барои хариду фурӯши молҳо;

-ба субъектҳои хоҷагидор додани дастур дар бораи дар навбати аввал ба доираи муайяни харидорон (супоришдиҳандагон) таҳвил намудани молҳо (корҳо, хизматрасонӣ) ё бастании шартномаҳо ба назардошти афзалиятҳое, ки қонунгузорӣ ё дигар санади меъёрии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар кардааст;

-беасос ба як ё якчанд субъектҳои хоҷагидор додани имтиёзҳо, ки онҳоро дар бозори мол нисбат ба дигар субъектҳои хоҷагидор дар ҳолати афзалиятнок мегузорад;

-барои харидорони молҳо (корҳо, хизматрасонӣ) вобаста ба интиҳоби субъектҳои хоҷагидоре, ки онҳоро истехсол (ичро, пешниҳод) мекунанд, ба истиснои ҳолатҳои ҷойгиронии молҳо, ки қонунгузорӣ муайян кардааст, маҳдудият муқаррар менамояд [3, с.78].

Қарорҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот оид ба масъалаҳои таъсис, азнавташқилкунӣ ва барҳамдиҳӣ бо тартиби муқарраргардида (дар ҳолатҳое, ки дар қонунгузориҳои зиддиинҳисорӣ пешбинӣ шудаанд), инчунин додани имтиёз ба субъекти хоҷагидори алоҳида бо мақомоти давлатии зиддиинҳисорӣ мувофиқа карда мешавад, агар дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дигар амал пешбинӣ нашуда бошад.

Муттаҳидшавии шахсони ҳуқуқӣ ва мақомоти ҳокимияти давлатӣ бо мақсади инҳисор намудани истехсолот ё фурӯши молҳо, ба мақомоти мавҷудаи ҳокимияти давлатӣ додани салоҳиятҳое, ки иҷрои онҳо боиси маҳдудкунии рақобат мегардад, инчунин якҷоя кардани вазифаҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва субъектҳои хоҷагидор, ба зиммаи субъектҳои хоҷагидор вогузоштани вазифа ва ҳуқуқҳои мақомоти назорати давлатӣ манъ аст, ба истиснои ҳолатҳое, ки қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар кардааст. Дар ҳама гуна шакл бастании созишнома ё анҷом додани амали мувофиқашудаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот ва ташқилотҳои ваколатдори мақомоти зикршуда байни худ ё байни онҳо ва субъекти хоҷагидор, ки дар натиҷаи он роҳ надодан, маҳдуд сохтан ё бартараф намудани рақобат ё ҳалалдор кардани манфиатҳои субъектҳои хоҷагидор ҷой дорад ё ҷой дошта метавонад, манъ аст [4,с.156]. Аз ҷумла, бастании созишнома ё анҷом додани амали мувофиқашуда, ки боиси натиҷаҳои зайл гардидааст ё мегардад, манъ аст:

-баланд бардоштан, паст кардан ё тағйир надодани нархҳо (тарифҳо);

-беасос муқаррар намудани сатҳи тағйирёбандаи нархҳо барои харидорони гуногуне, ки ҳамон як молро ба даст меоранд;

-тақсим кардани бозор аз рӯи принсипи худудӣ, ҳачми фурӯш ё харид, номгӯи молҳои фурӯш ё аз рӯи доираи фурӯшандагон ё харидорон (фармоишгарон);

-маҳдуд сохтани дастрасии бозор ё аз он дур сохтани субъектҳои хоҷагидор.

Ҳангоми гузаронидани озмун барои ҷойгиронии фармоишҳо ҷиҳати молрасонӣ, иҷрои корҳо ва хизматрасонӣ барои эҳтиёҷоти давлатӣ ба амалиёти зерин иҷозат дода намешавад:

-фароҳам овардани шароити афзалиятноки ширкат дар озмун, аз ҷумла дастрас намудани иттилооти махфӣ, кам кардани музди пардохт барои иштироккунандагони алоҳидаи озмун;

-дар озмун иштирок кардани созмондиҳандагон (фармоишгарон) ва кормандони созмондиҳандагони озмунҳо ё шахсоне, ки бо корманди созмондиҳандаи озмун шомили як гурӯҳи шахсон мебошад, инчунин шахсони ҳуқуқие, ки дар онҳо корманди созмондиҳандаи озмун ҳуқуқ дорад беш аз бист фоизи шумораи умумии овозҳои марбути саҳмҳои овоздор ё

ташкилкунандаи саҳми оинномавӣ ё сармояи чамъшавандаи ҳиссаи шахси ҳуқуқиро ихтиёрдорӣ намояд;

-аз ҷониби созмондиҳандаи озмун амалӣ кардани фаъолияти ҳамоҳангсозии иштирокдорони он, ки дар натиҷа маҳдудияти рақобат байни иштироккунандагони озмун ё маҳдуд сохтани манфиати иштироккунандагони он ҷой доранд, ё ҷой дошта метавонанд;

-вайрон намудани тартиби муайян кардани ғолиб (ғолибон);

-беасос маҳдуд сохтани дастрасии ширкат дар озмун [5,с.200].

Вайронкунии қоидаҳои муқаррарнамудаи моддаи мазкур барои аз ҷониби суд безътибор донишҷӯи озмун, аз ҷумла тибқи даъвои мақомоти давлатии зиддиинҳисорӣ асос шуда метавонад. Таҳти мафҳуми ёрии давлатӣ ва маҳаллӣ барои мақсадҳои қонун аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, инчунин ташкилотҳои ваколатдори мақомоти зикргардида фароҳам овардани имтиёзҳои инфиродӣ ва (ё) бартарият ба як ё якчанд субъектҳои хоҷагидор фаҳмида мешавад. Фароҳам овардани (ҷудо, тақсим намудани) маблағҳои давлатӣ ё маҳаллӣ (захираҳо, имтиёзҳои инфиродӣ ва (ё) афзалият) ба шахси алоҳида вобаста ба натиҷаҳои савдо (озмун) ва (ё) мутобиқи дигар расмиёти пешбиниамудаи қонунҳо ёрии давлатӣ ё маҳаллӣ ба ҳисоб намеравад. Фароҳам овардани (ҷудо, тақсим намудани) маблағҳои давлатӣ ё маҳаллӣ (захираҳо, амвол) ба шахсони алоҳида бо мақсади рафъи оқибати офати табиӣ, садама, фалокат ва ҳолатҳои фавқуллода, оқибати амалиёти низомӣ ва амалиёти зиддитеррористӣ аз фондҳои эҳтиётии мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ёрии давлатӣ ва маҳаллӣ ба ҳисоб намеравад. Ёрии давлатӣ ё маҳаллӣ, ба истиснои ёрии пешбиниамудаи қонунгузорӣ танҳо бо иҷозати пешакии мақомоти давлатии зиддиинҳисорӣ метавонад фароҳам оварда шавад. Шахсе, ки ният дорад ба як ё якчанд субъектҳои хоҷагидор ёрии давлатӣ ё маҳаллӣ фароҳам оварад, ба мақомоти давлатии зиддиинҳисорӣ дар хусуси додани иҷозат барои расонидани кумак дархост фиристода, тамоми иттилооти заруриро, ки номгӯи онро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд, ба он замима мекунад.

Мақомоти давлатии зиддиинҳисорӣ вобаста ба дархости иҷозат додан барои ёрии давлатӣ ё маҳаллӣ яке аз қарорҳои зайлро қабул мекунад:

1. Дар хусуси қонё гардонидани дархост, агар ёрии давлатӣ ё маҳаллӣ боиси бартараф намудан ё роҳ надодан ба рақобат нагардад ва ба категорияҳои зерин мансуб бошад:

-ёрӣ бо мақсади гузаронидани тадқиқоти бунёдии илмӣ, ки мустақиман бо истеҳсоли маҳсулоти нав ё беҳтар намудани сифати он ё равандҳои мавҷудаи технологӣ нигаронида нашауда бошад;

-ёрӣ ба мақсади ҳимояи муҳити зист;

-ёрие, ки барои рушди фарҳанг ва ҳифзи мероси фарҳангӣ нигаронида шудааст;

-ёрӣ барои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ.

2. Оид ба зарурати тадқиқи иловагии маводи дархост, агар мақомоти давлатии зиддиинҳисорӣ дар хусуси эҳтимоли номутобиқати ёрӣ ба шартҳои дар банди якуми ҳамин қисм зикргардида ва зарурати дарёфт намудани иттилооти иловагӣ барои қабули қарор ҷиҳати қонё гардонидани дархост ё рад гардонидани он ба ҳулоса оянд.

3. Дар хусуси қонё нагардонидани дархост, агар ёрии давлатӣ ё маҳаллӣ ба шартҳои пешбиниамудаи қонун набошад.

Мақомоти давлатии зиддиинҳисорӣ оид ба дархости иҷозат барои расонидани ёрии давлатӣ ё маҳаллӣ дар давоми ду моҳ аз рӯзи гирифтани ҳамаи маълумоти зарурӣ қарор қабул мекунад. Дар мавриди гузаронидани тадқиқи иловагӣ мақомоти давлатии зиддиинҳисорӣ дархосткунандаро огоҳ намуда, дар давоми як моҳ аз рӯзи гирифтани маълумоти зарурӣ доир ба дархост қарор қабул мекунад. Қарор оид ба қонёгардонии дархост ҷиҳати расонидани ёрии давлатӣ ё маҳаллӣ метавонад дорои дастуре бошад, ки дар он барои гирандаи дастур талаботи зарурии ба шароитҳои мутобиқат кардани ёрии давлатӣ ва маҳаллӣ муқаррар гардидааст. Иҷрои дастур ҳангоми расонидани ёрӣ ҳатмӣ мебошад [6,с.100].

Мақомоти давлатии зиддиинҳисорӣ риояи мақсад ва шартҳои расонидани ёрии давлатӣ ва маҳаллиро, ки дар дархости иҷозати расонидани чунин ёрӣ зикр гардидааст, таҳти назорат мегирад. Тартиби расонидани ёрии давлатӣ ва маҳаллӣ, баррасии дархост оид ба ёрирасонӣ, назорати истифодаи он, бекор кардани қарори қоньгардонии дархост оид ба расонидани ёрӣ, инчунин баргардонидани он бинобар дар қонунҳои амалкунанда ва қонунгузории буҷет танзим нагардиданаш, аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси низомномаи тасдиқнамудаи он муқаррар карда мешавад.

Мақомоти давлатии зиддиинҳисорӣ ҳуқуқ дорад дар ҳолатҳои заил қарори қоньгардонии дархости расонидани ёрии давлатӣ ё маҳаллиро бекор кунад ё ҷиҳати баргардонидани он амрӣя барорад:

-агар қарор оид ба қоньгардонии дархости расонидани ёрии давлатӣ ё маҳаллӣ ба иттилооти нодурусте асос ёфта бошад, ки барои қабули қарор аҳамият дорад;

-аз ҷониби дархосткунанда вайрон кардани талаботи расонидани ёрии давлатӣ ё маҳаллӣ, ки мутобиқи моддаи мазкур пешбинӣ шудааст;

-номутобикати ёрии давлатӣ ва маҳаллӣ ба мақсад ва шартҳои фарогирифтаи дархости иҷозати расонидани ёрӣ;

-расонидани ёрии давлатӣ ё маҳаллӣ бо вайрон кардани тартиби муқаррарнамудаи қонун.

Санадҳои (қарор, амрӣя, фармоиш, дастури хаттӣ) мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, инчунин мақомоти ваколатдоршуда, ки ба субъектҳои алоҳидаи хоҷагидор афзалият ва (ё) имтиёз фароҳам меоранд, бо тартиби судӣ аз рӯи даъвои мақомоти давлатии зиддиинҳисорӣ безътибор доништа мешаванд [2,с.74].

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994. Душанбе: «Шарқи озод». 2016.
2. Рахимов М.З. Правовые проблемы достижения конечного результата предпринимательской деятельности / М.З. Рахимов. – Душанбе: «Сино», 1998.
3. Рахимов М.З., Каримов А. Қ. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рақобат ва маҳдудкунии ғаёлияти инҳисорӣ дар бозорҳои мол» / М.З. Рахимов, А.Қ. Каримов. - Душанбе, «Шуҷоиён», 2011.
4. Сангинов Д.Ш. Предпринимательское право Республики Та-джикистан. Учебное пособие / Д.Ш. Сангинов. - Душанбе: «ЭР-граф», 2013.
5. Сангинов Д.Ш. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқи соҳибқорӣ (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). Воситаи таълимӣ / Д.Ш. Сангинов. - Душанбе. 2013.
6. Сангинов Д.Ш. Ҳуқуқи соҳибқорӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон (матни лексия): Воситаи таълимӣ // Душанбе: «ЭР-граф», 2014.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи санҷиши ғаёлияти субъекти хоҷагидор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон" аз 25 декабри соли 2015, № 1269// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2015, №7, к. 1, мод. 1115.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ” 19 март соли 2013, № 943// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2007, №3, мод.168; с.2008, №10, мод.814; с.2013, №12, мод.899; Қонуни ҚТ аз 23.11.2015 с., № 1256
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи монополияҳои табиӣ"// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2007, №3, мод.168; с.2008, №10, мод.814; с.2013, №12, мод.899; Қонуни ҚТ аз 23.11.2015 с., № 1256.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон"// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон с. 2004, №12, к.1, мод. 699; с. 2008, №10, мод. 805; мод. 817; с. 2013, №12, мод. 896; Қонуни ҚТ аз 18.03.2015 с., №1193.
11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи реклама"// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2003, №8, мод.457; с.2007, №6, мод. 432; с.2008, №10, мод. 824; с.2011, №12, мод.843; с.2012, №4, мод.262; с. 2014, №11, мод. 672; Қонуни ҚТ аз 18.03.2015 с., № 1202.
12. Низомномаи Комиссия оид ба масъалаҳои реструктуризатсияи субъектҳои монополияи табиӣ ва корхонаҳои махсусан калон аз аз 2 апрели соли 2005, №125// Бонки марказии иттилооти ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон. ADLIA. 03.04.2017.
13. Низомномаи Хадамоти зиддиинҳисорӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 3 майи соли 2010, № 227//
14. Низомнома оид ба танзими нарх ба маҳсулот ва моли тайёркарда, хизматрасонии анҷомдодаи субъектҳои хоҷагидор - доминантҳо ва инҳисорон аз 26 июли соли 2011, №850// Бонки марказии иттилооти ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон. ADLIA. 03.04.2017.

15. Низомнома оид ба танзими нарх ба маҳсулот ва моли тайёркарда, хизматрасонии анҷомдодаи субъектҳои хоҷагидор - доминантҳо ва инҳисорон аз 26 июли соли 2011, №850// Бонки марказии иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. ADLIA. 03.04.2017.

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ БАЪЗЕ АЗ МАСЪАЛАҲОИ ФАЪОЛИЯТИ ИНҲИСОРӢ

Дар мақолаи мазкур баъзе аз масъалаҳои танзими ҳуқуқии фаъолияти инҳисорӣ мавриди таҳлил қарор дода шуда, аҳамияти назариявӣ амалии он баррасӣ гардидааст. Фаъолияти инҳисорӣ – сӯиистифода аз мавқеи бартари субъекти хоҷагидор (гурӯҳи шахсон) дар бозорҳои мол, ба таври шартнома ё анҷом додани амалҳои мувофиқашуда, ки қонунгузори зиддинҳисорӣ манъ кардааст. Ба субъектҳои фаъолияти инҳисорӣ дохил мешаванд субъектҳои хоҷагидор, гурӯҳи шахсон, мақомоти давлатӣ, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ. Муаллиф бар он андеша ҳаст, ки таснифи фаъолияти инҳисорӣ одатан амалӣ карда намешавад ва аз шумораи иштирокчиёни ин фаъолият ва хусусиятҳои сифатии он вобаста аст. Дар асоси ин дар амал амалиёти инфиродии зидди рақобат ва шартномаҳои коллективӣ ҷудо карда мешаванд.

КАЛИДВОЖАҲО: фаъолияти инҳисорӣ, рақобат, Мақомоти давлатии зиддинҳисорӣ, субъектҳои хоҷагидор, тағйир надодани нархҳо, маҳдуд сохтани дастрасии бозор.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ НЕКОТОРЫХ ВОПРОСОВ МОНОПОЛИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В данной статье анализируются некоторые вопросы правового регулирования монополистической деятельности и обсуждается ее теоретическое и практическое значение. Монополистическая деятельность - злоупотребление доминирующим положением экономического субъекта (группы лиц) на товарных рынках, заключение договора или осуществление согласованных действий, запрещенных антимонопольным законодательством. К субъектам монополической деятельности относятся хозяйствующие субъекты, группы лиц, государственные органы, органы местного самоуправления. Автор придерживается мнения, что классификация монополистической деятельности обычно не осуществляется и зависит от количества участников этой деятельности и ее качественных характеристик. Исходя из этого, на практике различают индивидуальные антиконкурентные действия и коллективные договоры.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: монополистическая деятельность, конкуренция, государственные антимонопольные органы, хозяйствующие субъекты, неизменность цен, ограничение доступа на рынок.

LEGAL REGULATION OF SOME ISSUES OF MONOPOLISTIC ACTIVITY

This article analyzes some issues of legal regulation of monopolistic activity and discusses its theoretical and practical significance. Monopolistic activity is the abuse of the dominant position of an economic entity (group of persons) in commodity markets, the conclusion of an agreement or the implementation of concerted actions prohibited by antimonopoly legislation. Subjects of monopoly activities include business entities, groups of persons, government bodies, and local government bodies. The author is of the opinion that the classification of monopolistic activities is usually not carried out and depends on the number of participants in this activity and its qualitative characteristics. Based on this, in practice a distinction is made between individual anti-competitive actions and collective agreements.

KEYWORDS: monopolistic activity, competition, state antimonopoly authorities, business entities, price constancy, limited access to the market.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Бобобеков Искандарҷон* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **881000021**.

Сведения об авторе: *Бобобеков Искандарҷон* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **881000021**.

Information about the author: *Bobobekov Iskandarjon* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **881000021**.

ФУНКСИЯҲОИ СУДИ КОНСТИТУТСИОНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Гулова М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчунин дар пайдоиш ва ташаккули як қатор падида ва ниҳодҳои нави ҷомеаи демократӣ, аз қабили таъсиси Суди

конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон – ҳамчун мақомоти махсуси назорати конститутсионӣ шароити мусоиди ташкилию ҳуқуқӣ фароҳам овард.

Суди Конститутсионӣ унсури муҳимми низоми сиёсӣ ба ҳисоб меравад. Он дар доираи муқаррароти муайяннамудаи Конститутсия барои таъмини устувории сиёсӣ, инкишофи равандҳои сиёсӣ хизмат мекунад.

Суди конститутсионӣ дар инкишоф ва такмили низоми ҳуқуқии мамлакат бевосита иштирок намуда, дар қарору таъиноти худ меъёрҳои ҳуқуқи моддиро баҳо дода, ба таҳкими меъёрҳои мувофиқавӣ низ аҳамияти ҷиддӣ медиҳад ва қайд менамояд, ки набудани тартиби татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи моддӣ барои иҷро накардани муқаррароти Конститутсия, ки меъёрҳои он мустақиман амал мекунанд, асос ва сабаб шуда наметавонад. Бо ин роҳ принципҳои умумӣ ва соҳавии ҳуқуқ, волоияти Конститутсия ва амали бевоситаи меъёрҳои он, ки ба ҳифзи ҳуқуқи инсон ва шахрванд, аз ҷумла ҳуқуқи шахс ба ҳифзи судӣ равона карда шудаанд, татбиқи воқеӣ ва таъиноти аслии ҳудро меёбанд. Зеро дар Тоҷикистон танҳо суд ҳуқуқи баррасии парвандаҳо ва ҳаллу фасли баҳсҳои гуногунро дошта, аз номи давлат ҳукм, ҳалнома ва қарор мебарорад. Дар доираи адлу инсоф ҳақро ба ҳақдор мерасонад, кафолати ҳифзи судӣ доштани ҳар як шахс, адолату баробарино беғаразона таъмин месозад, ҳуқуқу озодиҳои инсонро шахрвандро самаранок ҳифз менамояд. Мувофиқати қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқиро ба Конститутсия муайян карда, ба ин васила волоияти Конститутсия ва қонунҳоро таъмин месозад ва ба рушди босубот ва бонизоми ҷомеа мусоидат менамояд.

Ҳифзи Конститутсия функцияи асосии Суди конститутсионӣ буда, муҳим будани муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки дар Конститутсия танзим мешаванд, зарурати таъмини волоияти конститутсияро дар низоми санадҳои ҳуқуқӣ, мутобиқ будани дигар санадҳо ва меъёрҳо ба меъёрҳои Конститутсия ва зарурати ҳифзи ҳуқуқии Конститутсияро талаб менамояд. Ҳифзи ҳуқуқии Конститутсия барои мустаҳкам намудани сохтори ҷамъиятӣ ва давлатӣ, ки дар қонуни асосии мамлакати мазкур муқаррар шудааст, устувории ҳолати ҳуқуқии шахс, иҷроиши қатъии меъёрҳои Конститутсия аз тарафи тамоми субъектони ҳуқуқи конститутсионӣ (ташкilotҳои давлатӣ ва шахсони мансабдори онҳо, ташкilotҳои ҷамъиятӣ, шахсони ҳуқуқию воқеӣ), яъне барои ба конститутсия мутобиқ намудани таҷрибаи ҳуқуқтатбиқкунӣ, нигаронида шудааст.

Ҳимояи ҳуқуқии Конститутсия гуфта маҷмуи воситаҳои тарзҳои фаҳмида мешаванд, ки бо ёрии онҳо қатъи риоя намудани речаи қонунияти конститутсионӣ, мувофиқати тамоми санадҳои ҳуқуқии дигар ба Конститутсия, риоя кардани принциби қабул накардан ё бекор кардани санадҳои ҳуқуқии ғайриконститутсионӣ, инчунин меъёрҳои алоҳидаи онҳо, таъмин карда мешавад.

Дар давраи амали Конститутсияҳои аввалин тарзҳои махсуси ҳифзи ҳуқуқии Конститутсия вучуд надошт. Амалияи назорати конститутсионӣ ба он асос меёфт, ки мақомоте, ки қонунро қабул намудааст (яъне парламент) бояд конститутсионӣ будани онро таъмин намуда, онро назорат кунад. Чунин таҷриба дар баъзе давлатҳо то имрӯз низ амал мекунад, аз ҷумла Люксембург, Финландия ва Шветсия. Татбиқи назорати конститутсионии мазкур аз он бармеояд, ки парламент дар низоми ҳокимияти давлатӣ мавқеи олиро ишғол намуда, ягон мақомоте, ки назорати конститутсиониро амалӣ менамояд, аз он боло шуда наметавонад. Бинобар ин танҳо парламент метавонад тақдири қонунро, ки ба конститутсия мувофиқат намекунад, ҳал намояд. Судҳо вазифадоранд, ки назоратро танҳо бо мақсади таъмини конститутсионӣ будани санадҳои ҳокимияти иҷроия амалӣ намоянд. Масалан, моддаи 120 Конститутсияи Ҳолланд муқаррар менамояд: «Конститутсионӣ будани санадҳои парламент ва шартномаҳои судҳо назорат карда наметавонанд».

Дар баробари ин, дар баъзе мамлакатҳо, ба монанди Шветсия, Финландия, Канада парламент ва ҳукумат ҳуқуқ доранд, ки пешакӣ дар мақомоти махсус ё Суди Олӣ конститутсионӣ будан ё набудани лоиҳаи қонуни баррасишавандаро муҳокима намуда, ҳулосаи онро гиранд. Масалан, дар Шветсия ин мақомот Шурои қонунгузорӣ мебошад, ки

аз аъзоёни Суди Олӣ ва Суди Олии маъмурӣ иборатанд. Аммо тақдири лоиҳаи қонуни асосӣ охирон маротиба боз аз тарафи парламент ҳал карда мешавад.

Бо инкишоф ёфтани падидаи Конститутсия ва дар ҷаҳон паҳн гаштани он, шаклҳои нави ҳимояи Конститутсия ба вучуд омад. Аз ҷумла, дар асри XIX дар ИМА судҳо ҳангоми баррасии парвандаҳои мушаххас ҳуқуқи татбиқ накардани санадеро, ки ба Конститутсия муҳолифат мекунад, соҳиб шуданд. Дар ИМА суди иёлотҳо ҳангоми баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ ва граждании, дар вақти ғайриконститусионӣ эътироф шудани қонун, пеш аз ҳама масъалаи татбиқ накардани онро ҳал менамоянд. Суди Олии ИМА бори нахуст ин таҷрибаро соли 1803 дар парвандаи У. Мэрбери зидди Ч. Мэдисон истифода намуд. Судя Ч. Маршал ки, парвандаи мазкурро баррасӣ мекард, эълон намуд, ки Конститутсияи ИМА санади олии давлат буда, ҳар як қонуне, ки аз ҷониби Конгресс қабул карда мешавад ва ба Конститутсия муҳолиф мебошад, ғайриконститусионӣ эътироф карда мешавад. Баъдан таҷрибаи мазкурро давлатҳои Америкаи Лотинӣ (Бразилия аз соли 1891) ва то ҷанги якуми ҷаҳони баъзе давлатҳои Аврупо (Норвегия, Юнон) қабул намудаанд.

Ҳимояи Конститутсия аз ҷониби мақомоти махсус баъд аз ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба вучуд омадааст. Асосгузори падидаи мазкур олими австриягӣ Ганс Келзен мебошад, ки дар солҳои 1920 назарияи худро оид ба ин масъала пешниҳод намуд. Назарияи пешниҳодшуда дар муддати кӯтоҳ дар қисми зиёди давлатҳои Аврупо, Африқо ва баъзе давлатҳои араб паҳн шуд. Паҳншавии тарзи мазкури ҳимояи Конститутсия бо ду омил вобастагӣ дорад. Якум, барои ҳифз намудани ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд, дуоим таъмин намудани низоми мувозинат ва боздориро дар муносибатҳо байни мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ. Чун шакл ҳамчун монеа бар зидди поймол намудани меъёрҳои Конститутсия баромад мекунад. Судҳо вазираданд, ки назоратро танҳо бо мақсади таъмини конститусионӣ будани санадҳои ҳокимияти иҷроия амалӣ намоянд. Масалан, моддаи 120 Конститутсияи Ҳолланд муқаррар менамояд: «Конститусионӣ будани санадҳои парламон ва шартномаҳои судҳо назорат карда наметавонанд». Ҳамин тариқ, дар марҳилаи муосир дар мамлакатҳои гуногун тарзҳои гуногуни ҳимояи ҳуқуқи конститутсия мавҷуд аст.

Дар қонун тартиби оғоз кардани мурофиаи Суди конститусионӣ ва барои баррасӣ тайёр намудани парванда танзим ёфтааст. Муқаррар карда шудааст, ки муроҷиат ба Суди конститусионӣ дар шакли хаттӣ пешниҳод карда мешавад. Судя пешниҳодот ё дархостро, ки дар шакли муайяншуда аз тарафи субъектони ваколатдор пешниҳод шудааст, тафтиш намуда, дар муддати даҳ рӯз ба Суд дар бораи оғоз кардани мурофиаи судӣ ё рад кардани оғози мурофиаи судӣ тақлиф мегузорад. Судя аз рӯйи мурофиаи судии оғозёфта бояд дар муҳлати ду моҳ парвандаро ба муҳокима тайёр намояд.

Раиси Суди конститусионӣ дар ҳолатҳои дар моддаи 43 қонун пешбинишуда метавонад барои баррасӣ тайёр намудани парвандаро ба якҷанд судя супорад ва муҳлати тайёриро на бештар аз як моҳ дароз кунад.

Суди конститусионӣ мувофиқи қонун бояд омӯзиши масъаларо дар муҳлати на дертар аз даҳ рӯзи гирифтани пешниҳодот ё дархост, ки ба талаботи пешниҳодшуда мувофиқ аст, сар кунад. Баррасии масъала бояд дар давоми шаш моҳ аз вақти гирифтани маводи дахлдор ё ошкор шудани сабаби дахлдор ба охир расад.

Дар доираи салоҳияти худ Суди конститусионӣ санадҳоро дар шакли қарорҳо, ҳулосаҳо ва таъинотҳо қабул мекунад. Қарори Суди конститусионӣ бо овоздиҳии кушода қабул карда мешавад. Судяҳо ҳақ надоранд аз овоздиҳӣ худдорӣ кунанд ва ё дар он иштирок накунанд. Раисикунанда дар ҳамаи ҳолатҳо дар охир овоз медиҳад.

Қарори Суди конститусионӣ ҳамон вақт қабулшуда ҳисоб меёбад, ки агар ба тарафдорӣ он аксарияти судяҳои дар маҷлис иштирокдошта овоз диҳанд. Қарори суд фаврӣ қабул ва эълон карда мешавад. Судяи Суди конститусионӣ, ки бо қарори суд розӣ нест, ҳақ дорад фикри худро дар шакли хаттӣ ифода карда, онро ба суратмаҷлиси ҷаласаи суд ҳамроҳ намояд. Фикри махсуси ифодаёфтаи судя ба сифати замимаи қарори суд ҷоп карда мешавад.

Санади Суди конститусионӣ аз вақти қабулаш эътибор пайдо мекунад. Онҳо қатъӣ буда, аз хусуси онҳо шикоят кардан мумкин нест. Санадҳои Суди конститусионӣ аз қарор,

хулоса ва таъинот иборатанд, ки тартиби қабули онҳо дар Қонуни конституционӣ танзим ёфтааст. Ҳангоми ошкор шудани вайронкунии мушаххаси Конституция ва қонунҳо Суди конституционӣ ба мақомоти салоҳиятнок ва шахсони мансабдоре, ки ба вайронкунӣ роҳ додаанд, пешниҳод ирсол менамояд.

Суди конституционӣ бо мақсади иҷрои корҳои ахборию маълумотдиҳӣ, илмию машаратӣ ва иҷрои дигар корҳои ёрирасон Дастгоҳи суд ташкил мекунад. Низомномаҳо дар бораи дараҷаҳои таҳассусии судьяҳои Суди конституционӣ ва рутбаҳои коркунони Дастгоҳи Суди конституционӣ бо пешниҳоди Суди конституционӣ Маҷлиси намояндагон тасдиқ менамояд.

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-ноябри соли 1994. www.mmk.tj. (15.12.2018).
2. Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Суди конституционӣ.. www.mmk.tj. (05.12.2018.)
3. Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи мақомоти судии Ҷумҳурии Тоҷикистон. www.mmk.tj. (20.12.2018.)
4. Имомов А.И. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2012.
5. Сафаров Д.С. Табиати ҳуқуқии санадҳои Суди конституционӣ.// Рушди давлатдорӣ Тоҷикистон дар 20 соли истиқлолият (Маводҳои конфронси илмӣ-назариявӣ бахшида ба 20 солагии истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон), Душанбе, 2011.
6. Холиқов К.Н. Конституционный суд Республики Таджикистан: статус, организация и деятельность. Москва, 2009.

ФУНКЦИЯҲОИ СУДИ КОНСТИТУЦИОНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур гуфта шудааст, ки ҳифзи Конституция функцияи асосии Суди конституционӣ буда, муҳим будани муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки дар Конституция танзим мешаванд, зарурати таъмини волеияти Конституцияро дар низоми санадҳои ҳуқуқӣ, мутобиқ будани дигар санадҳо ва меъёрҳо ба меъёрҳои Конституция ва зарурати ҳифзи ҳуқуқии Конституцияро талаб менамояд. Ҳифзи ҳуқуқии Конституция барои мустақкам намудани соҳтори ҷамъиятӣ ва давлатӣ, ки дар қонуни асосии мамлақати мазкур муқаррар шудааст, устувории ҳолати ҳуқуқии шахс, иҷроиши қатъии меъёрҳои конституция аз тарафи тамоми субъектони ҳуқуқи конституционӣ, яъне барои ба Конституция мутобиқ намудани таҷрибаи ҳуқуқатбиккунӣ, нигаронида шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: ҳифзи судӣ, кафолати ҳифзи судӣ, ҳимояи ҳуқуқи, инсонӣ шахрванд, волеият, тадбиқ, таъсис, назорат, қарор, ҳуқуқатбиккунӣ, иҷроиши меъёрҳои Конституция.

ФУНКЦИИ КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье указано, что защита Конституции является основной функцией Конституционного Суда, важность общественных отношений, регулируемых Конституцией, необходимость обеспечения верховенства Конституции в системе правовых актов, соблюдения иных актов и норм с нормами Конституции, и необходимостью правовой защиты Конституции. Правовая охрана Конституции направлена на укрепление общественного и государственного строя, установленного в Основном законе этой страны, стабильность правового статуса личности, неукоснительное выполнение положений Конституции всеми субъектами конституционного права, что, то есть привести практику правоприменения в соответствие с Конституцией.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: судебная защита, гарантия судебной защиты, защита прав, человека и гражданина, суверенитет, реализация, установление, контроль, решение, правоприменение, реализация норм Конституции.

FUNCTION OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article, it is indicated that the protection of the Constitution is the main function of the Constitutional Court, the importance of public relations regulated by the Constitution, the need to ensure the supremacy of the Constitution in the system of legal acts, compliance with these acts and norms. s the norms of the Constitution, and the necessity and legal protection of the Constitution. Legal protection of the Constitution is aimed at strengthening the public and state structure established in the Basic Law of this country, the stability of the legal status of the individual, the strict implementation of the provisions of the Constitution by all subjects of constitutional law, so that the practice of law enforcement is in accordance with the Constitution.

KEYWORDS: judicial protection, guarantee of judicial protection, protection of rights, human and civil rights, sovereignty, implementation, establishment, control, decision, law enforcement, implementation of constitutional norms.

Маълумот дар бораи муллиф: *Гулова Майдомоҳ* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **003770120**.

Сведения об авторе: *Гулова Майдомоҳ* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **003770120**.

Information about the author: *Gulova Maidamoh* – Tajik National University, master's student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **003770120**.

ҶАМЪОВАРИИ ДАЛЕЛҶО ВА АҶАММИЯТИ ОН

Маҳмадалиев С.Ҷ.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар замони имрӯза дар баробари рушд ва ташаккул ёфтани шабакаҳои интернетӣ содир намудани ҷиноятҳои иттилоотӣ низ зиёд шуда истодааст, ки барои роҳҳои пешгирӣ ва бартараф намудани ин кирдорҳо қонунгузориҳои ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои ҳуқуқӣ ва дигар санадҳои байналмилалӣ дар худ нуқтаҳои муайянеро дарҷ намудаанд. Ба хусус, дар моддаи 140 Кодекси муҳофизати ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон "Иттилоот дар воситаҳои ахбори омма" чунин омадааст:

Иттилооти воситаҳои ахбори омма барои оғози парвандаи ҷиноятӣ асос шуда метавонад, ба шарте ки он асоси воқеаи дошта, дар рӯзнома ё маҷалла дарҷ гардида ё ба воситаи радио ва телевизион пахш шуда бошад. Шахси мансабдори воситаи ахбори омма, ки иттилоотро дар бораи ҷиноят дарҷ ва ё пахш кардааст, бо талаби шахси барои оғози парвандаи ҷиноятӣ ваколатдор вазифадор аст, ки ҳамаи ҳуҷҷатҳо ва маводи дар ихтиёраш будаи тасдиқкунандаи иттилооти пахшшударо дастрас кунад, инчунин шахси пешниҳодкардаи ин маълумотро, ба ғайр аз ҳолатҳои, ки ин шахс онро бо шартҳои маҳфӯз доштани маъбаи иттилоот додааст, номбар кунад.

Дар замони имрӯза ҷомеа рӯз аз рӯз тараққӣ менамояд, аз ин ҳамин сабаб он имкониятҳои навро пайдо мекунад. Тақрибан сад сол пеш судҳо парвандаҳои мухталифро бо асосҳои гуногун баррасӣ мекарданд, ки қоидаву меъёрҳои муҳофизати судӣ ва пешбурди парвандаҳои ҳудро доранд. Бо вучуди ин, мушкилот аз бисёр ҷиҳатҳо, яъне ҷи гуна муайян кардани шахси гунаҳкор дар сурати мавҷуд набудани далелҳои равшан ба миён омаданд. Бо ҳамин хотир истилоҳи «далел» ҳамчун аломати асосии гуноҳи шахс дар амали мушаххас мебошад. Ҷамъоварӣ намудани далелҳо амали муайяне мебошад, ки бо истифода аз методҳои муайян барои ҷустуҷӯи дурустии гуноҳ ё бегуноҳии тарафҳо дар муҳофизати судӣ анҷом дода мешавад. То ин замон ҷомеа кӯшиш мекард, ки ба ин тамоюл то ҳадди имкон самаранок машғул шавад, аммо ин на ҳама вақт аз сабаби набудани технологияҳо ва роҳҳои, ки метавонад ғоизи дақиқи эҳтимолии тадқиқотро зиёд кунад, имконпазир буд.

Ба шарофати рушди ғоилонаи прогресси илмию техникаи мақомоти давлатӣ метавонанд имтиҳонҳои мураккабро гузаронанд, ки на танҳо як, балки маҷмуи пурраи далелҳои ҷамъоварӣ мекунад. Далелҳо аз рӯи табиати худ доираи васеъ, инчунин доираи татбиқро доранд: он омили пешакии мавҷудият ва тартиби татбиқи муносибатҳои ҳуқуқии муҳофизати ҷиноятӣ мебошад. Далелҳо дар илм ва амалияи ҷиноятӣ унсури ногӯсастанӣ бо раванди ҷиноятӣ ҳисобида мешаванд ва он нуқтаи дастгирикунанда ҳисобида мешаванд, ки мувофиқи ин ё он қарори суд метавонанд қабул карда шаванд. Ҷамъоварии далелҳо дар ҷараёни муҳофизати ҷиноятӣ тавассути амалҳои тафтишотӣ ва дигар амалҳо сурат мегирад. Ҷамъоварии далелҳо қисми ҷудонашавандаи раванди ҷиноятӣ буда, бо мурури замон оид ба ин мафҳум нуқтаи назари гуногун, ки бо як идея муттаҳид гардидаанд, ташаккул ёфтаанд.

А.И. Винберг: Маҷмуи амалҳо барои ошкор, сабт, мусодира ва нигоҳ доштани далелҳои гуногун.

Н.В. Терзиев: ошкор кардан, чамъ кардан, ба қайд гирифтани ва омухтани далелҳоро дар як сатҳ дида баромад.

А.М. Ларин : ҷустуҷӯ ва ошкор намудани далелҳо ва мустаҳкам намудани онҳоро марҳалаҳои мустақили раванди исбот ҳисоб карданд.

А.П. Лупинская: Дарёфт кардан, чамъ кардан, гирифтани ва бо тартиби муқарраршуда таъмин намудани далелҳо.

С. Шафер : Ҷустуҷӯ, дарк ва муттаҳидсозии далелҳои иттилоотӣ.

А.Р. Ратинов: Ҷустуҷӯ, ошкор ва гирифтани (истихроҷи) маълумоти дар онҳо мавҷудбуда.

Дар натиҷаи таҳлили ақидаҳои дар боло зикргардида оид ба ҷамъоварии далелҳо, мо ба хулосае омадем, ки дар умум, муаллифон як маънои умумӣ додаанд: ҷамъоварии далелҳо марҳилаи муҳимми раванди ҷиноятӣ ва ҷустуҷӯи далелҳо, муфассал омӯхтан ва мустаҳкам намудани онро дарбар мегирад. Шахсони дар поён зикргардида ҳуқуқдоранд, ки ашё, ҳуҷжатҳои мухталифро ҷамъоварӣ ва пешниҳод намоянд, ҳамзамон ба парвандаи ҷиноятӣ мушаххас илова намоянд: гумонбаршуда, ҷабрдида, айбдоршаванда, ҷавобгари граждани ва намояндаи ӯ, даъвогари граждани.

Якчанд усулҳои мурофиавии ҷамъоварии далелҳо вучуд доранд: ҳабси амвол, эксгуматсия, ҳабси фиристодани почта ва телеграф, азназаргузаронӣ ва мусодириаи онҳо, гирифтани намунаҳои тадқиқот, назорат ва сабти музокирот, экспертизаи судӣ, таҷрибаи тафтишотӣ пурсиши шохид, ҷабрдида, гумонбаршуда ва айбдоршаванда, коршинос (мутахассис), тасдиқи нишондод дар ҷойи ҳодиса, рӯ ба рӯ муаррифӣ барои муайян кардани шахсият ва ғ. Воситаҳо ва усулҳои номбаршуда танҳо имконпазир нестанд, зеро онҳо бевосита ё бавосита ба Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон тааллуқдоранд. Усулҳое, ки ба Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон тааллуқдоранд, усулҳое мебошанд, ки тафтиш ва санҷишҳои мухталифро дар назар доранд, ки аз ҷониби ҳимоя ё мақомоти иштирокчии мурофиавии ҷиноятӣ дархост карда мешаванд. Ин, инчунин, тартиб додани протокол дар асоси амали мушаххаси ғайриқонунии содиршуда ё эътирофи гуноҳро дар бар мегирад. Ҳар як ҳолати алоҳида зарурати навсозии технологияҳои мавҷуда ва усулҳои ҷамъоварии далелҳоро ба вучуд меорад, ки мо баъзеи онҳоро номбар мекунем:

1) амалҳои оперативӣ-тафтишотии дорои хусусияти ҷамъиятӣ;

2) экспертизаи судии тиббӣ;

3) азназаргузаронии шахрвандоне, ки нисбат ба онҳо ба ғайриқонунии амал гумонбар мешаванд (масалан, санҷиши мавҷудияти машрубот дар бадан);

4) азназаргузаронии ашё;

5) азназаргузаронии биноҳо, биноҳои шахсони воқеӣ ё ҳуқуқӣ ва ғ.

Ҷамъоварии далелҳо ва субъекти ҷамъоварии далелҳо метавонанд: танҳо шахси мансабдоре мебошанд, ки парвандаи ҷиноятиро пеш мебаранд.

Ҳангоми ҷамъоварии далелҳо, мо метавонем чунин хулоса барорем, ки аз як тараф мақомот барои зарурати ҷамъоварии далелҳо ба таври кофӣ заминаи моддӣ ва асоснок пешниҳод мекунанд. Ҳарду тарафҳои муносибатҳои ҳуқуқии мурофиавии ҷиноятӣ, инчунин намояндагони мақомоти дахлдор ва қонун ҳуқуқдоранд, ки далелҳо ҷамъ кунанд. Интиҳоби ҷамъоварии далелҳо дар он аст, ки дар замони мо рӯйхати хеле васеи имкониятҳо дар соҳаи ҷамъоварии далелҳо (ҳуҷжатҳо, ашёҳо, суратҳо, шаҳодатномаҳо, иқтибосҳо ва ғайра) мавҷуд аст, ки дар ҷараёни мурофиавии ҷиноятӣ ҳамчун далелҳо амал мекунанд, ки ба натиҷаи парвандаи баррасишаванда таъсир мерасонанд. Аз тарафи дигар назари муҳим ин аст, ки ҷамъоварии далелҳо ҳатман марҳилаи аввал ва асосии мурофиавии ҷиноятӣ нест. Марҳилаи аввалро метавон ташаккули далелҳо донист, ки коркарди маълумоти муфиде, ки дар марҳилаи ибтидоӣ аз шахсони алоҳида гирифта шуда буд, ба далел (шаҳодат, протокол, хулосаи коршинос ва ғ.) дохил мешаванд. Оддӣ карда гӯем, эҷод кардани далелҳо (бо роҳи ҷамъоварӣ ё ташаккул додан) маънои табдил додани иттилоот, ашё, далелҳо ва ҳуҷжатҳои мавҷударо ба як унсури ягонаи маъноӣ дорад, ки метавонад нуктаи назари мушаххасро барои парванда ва мурофиавии ҷиноятӣ аз ҷиҳати мантиқӣ ва техникӣ асоснок кунад. Ҳамин

тариқ, чамъоварии далелҳо қисми муҳимтарини раванди ҷиноятӣ мебошад, зеро ҳар як шаҳрванди кишвари мо ҳуқуқ ба адолати судии софдилона дорад ва онро метавон танҳо тавассути чамъоварӣ, шарҳу эзоҳи дуруст, ба таври муассир табдил додани ашё, далелҳо, ҳуҷҷатҳои чамъоваришуда таъмин кард, ки дар суд ҳамчун далели раднашавандаи ҳақ будани яке аз тарафҳо баромад мекунанд.

Барои ҳарчи зудтар муайян намудани далелҳо усулу техника ва воситаҳои техникӣ-криминалистӣ ва дигар воситаҳо истифода бурда мешаванд. Онҳо хеле гуногун буда, шартан онҳоро ба се гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст: органолептикӣ, физикӣ ва химиявӣ

Ҳисси - усулҳои муайян кардани далелҳо бо истифода аз эҳсосоти инсон. Онҳо ба раванди мураккаби физиологӣ ва психологӣ хосанд, ки субъективии ин усулҳоро пешакӣ муайян мекунанд. Ҳамаи панҷ ҳисси инсон дар арзёбии органолептикӣ иштирок мекунанд. Вобаста ба ҳиссиётҳои истифодашаванда ва нишондодҳои сифат муайян карда мешаванд, усулҳои органолептикӣ ба панҷ зергурӯҳ тақсим мешаванд: усулҳои визуалӣ, ламсӣ, бӯй, лаззат ва аудио.

Усулҳои физикӣ ба асбобсозӣ бо истифода аз равандҳои физикӣ, ба монанди индуксияи электромагнитӣ ҳангоми ҷустуҷӯи ашёи металлӣ бо истифода аз детектори металлӣ ё ҳисси инсон тавассути асбобҳо, ба монанди биниш бо истифода аз шишаи калон ё микроскоп, асос ёфтааст.

Усулҳои кимиёвии ошкор кардани далелҳо истифодаи моддаҳои дар бар мегиранд, ки ҳангоми муошират бо объекти дилхоҳ реаксияи рангкунии ранг медиҳанд. Усулҳои кимиёвии ошкор кардани далелҳо аз рӯйи табиати худ харобкунанда (нобудкунанда) мебошанд ва аз ин рӯ ба ҳама объектҳо татбиқ намешаванд. Масалан, барои ошкор кардани изи даст дар ҳуҷҷатҳо бо усулҳои химиявӣ — далелҳои шайъӣ манъ аст. Ҳангоми ошкор шудани далелҳо амалиёти мушаххаскунӣ оғоз мешавад.

Раванди сабти далелҳо хеле мураккаб буда, ду тараф дорад: муурофиавӣ ва судӣ. Гузашта аз ин, дар фаҳмиши муурофиавии сабти далелҳо шакли муурофиавии муайян ва сабти онҳо дар мадди аввал меистад. Баръакси ҷанбаи муурофиавӣ ҷанбаи криминалистии сабт моҳият дорад, зеро тавачҷӯҳ ба амалҳои сабти далелҳо ва воситаҳои анҷом додани ин амалҳо дода мешавад. Ҷанбаҳои муурофиавӣ ва криминалистии сабт бо ҳам алоқаманданд.

АДАБИЁТ

1. Кодекси муурофиаи ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2009.
2. Понятие и способы собирания доказательств. Облога А.В, Научный сетевой журнал «Столыпинский вестник» №4/2023
3. Автореферат. Способы собирания доказательств на стадии возбуждения уголовного дела в Российском уголовном процессе. Коневец К.С
4. Автореферат. Собрание доказательств в ходе досудебного производства путём проведения иных процессуальных действия. Демурчев Л.Г. Краснодар 2012

ЧАМЪОВАРИИ ДАЛЕЛҲО ВА АҲАММИЯТИ ОН

Дар мақолаи мазкур мафҳуми чамъоварии далелҳо ва аҳаммияти он дар доираи илми криминалистика ва раванди муурофиаи ҷиноятӣ дар сатҳи илмӣ ва қонунгузорӣ барассӣ мешавад. Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, ки дар тафтиши парвандаҳои ҷиноятӣ истифода бурда мешаванд, оварда шудаанд. Тактика ва усулҳои чамъоварии далелҳо низ таҳлил ва муҳокима мешаванд. Намудҳои усулҳои чамъоварии далелҳо муфассалтар омӯхта ва ошкор карда мешаванд.

КАЛИДВОЖАҲО: чамъоварии далелҳо; раванди муурофиаи ҷиноятӣ; криминалистика; далелҳо; тактикаи чамъоварии далелҳо.

СБОР ДОКАЗАТЕЛЬСТВ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ

В данной статье рассматривается понятие сбор доказательств и их значение в рамках науки криминалистики и уголовного процесса на научном и законодательном уровне. Приводятся нормативно-правовые документы, используемые при расследовании уголовных дел. Также анализируется и обсуждаются тактика и способы сбора доказательств. Исследуется и более подробно раскрывается виды методов сбора доказательств.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: сбор доказательств; уголовный процесс; судебная экспертиза; факты; тактика сбора доказательств.

COLLECTION OF EVIDENCE AND ITS SIGNIFICANCE

This article examines the concept of collection of evidence and its significance within the framework of the science of criminology and the criminal justice process at the scientific and legislative level. Regulatory and legal documents used in the investigation of criminal cases are provided. Tactics and methods for collecting evidence are also analyzed and discussed. The types of evidence collection methods will be explored and revealed in more detail.

KEYWORDS: collection of evidence; criminal process; forensic examination; data; evidence collection tactics.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Маҳмадалиев Сироҷиддин Ҷамшедович* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ 17. Телефон: +992987702835. E-mail: sirojiddinmahmadaliev@gmail.com

Сведения об авторе: *Махмадалиев Сироджиддин Джамшедович* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, города Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки 17. Телефон: +992987702835. E-mail: sirojiddinmahmadaliev@gmail.com

Information about the author: *Mahmadaliev Sirojiddin Jamshedovich*, - Tajik National University, master`s student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: +992987702835. E-mail: sirojiddinmahmadaliev@gmail.com

ТАЪМИНИ СИФАТИ МОЛ, КОР ВА ХИЗМАТ БА ВОСИТАИ ЧОРАҲОИ ҲИМОЯ ВА ЧАВОБГАРӢ

Шодиева Т.Н.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Зери тарзҳои ҳимояи ҳуқуқи субъективии граждани чораҳои моддӣ-ҳуқуқии дар қонун дарҷгардидаи хусусияти маҷбуркунидошта фаҳмида мешавад, ки ба воситаи он барқароркунии (эътирофи) ҳуқуқҳои вайронгардида (мавриди баҳс қароргирифта) ва таъсиррасонӣ ба ҳуқуқвайронкунанда амалӣ карда мешавад. Чораҳои ҳастанд, ки муҷозот намебошанд, онҳо бо эътирофи ҳуқуқ ё пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ анҷом меёбанд. Вале чораҳои ҷавобгарӣ дорои муҷозоти маҳдудкунанда мебошанд. Онҳо моҳияти ҷавобгари ҳуқуқиро инъикос мекунад. Дар баъзе ҳолатҳо шахси ҳуқуқаш вайронгардида метавонад на ҳама воситаҳо, балки воситаи мушаххаси ҳимояи ҳуқуқи худро истифода барад. Аксаран ба дорандаи ҳуқуқи субъективӣ имконияти интихоби муайяни тарзи ҳимояи ҳуқуқи вайронгардидаи худ пешниҳод карда мешавад. Масалан, дар шартномаи пудрат, агар пудратчӣ ба даст кашидан аз шарт шартнома, ки натиҷаи қорро бад кардааст, ё ба дигар норасоӣҳо дар қор роҳ дода бошад, фармоишгар ҳуқуқ дорад бо интихоби худ ройгон ислоҳ намудани камбудҳои зикргардидаро дар муҳлати муайян, ё паст кардани нархи барои қор муқарраршуда, ё ҷуброн намудани хароҷотҳои худ барои бартараф намудани норасоӣҳоро талаб намояд, агар ҳуқуқи фармоишгар ба бартараф кардани онҳо дар шартнома пешбинӣ шуда бошад. Тарзи ҳимояи ҳуқуқҳои граждани қатъ гардидан ё тағйир ёфтани муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошад. Масалан, харидор дар ҳолати ҷиддӣ вайрон гардидани талаботи сифати мол, ҳуқуқи аз иҷроиши шартномаи хариду фурӯш даст кашиданро дошта, метавонад маблағи барои мол пардохтшударо талаб намояд, ё иваз кардани моли сифаташ пастро ба моли хушсифати ба шартнома мувофиқаткунанда талаб намояд. Тарзҳои ҳимояи дар м. 12 ҚТ ҚТ номбаршуда аз рӯи табиати худ яхела набуда, ба имконияти амалисозии онҳо таъсири ҷиддӣ мерасонад.

Дар адабиёти соҳа ҷудо намудани ин тарзҳо ба чораҳои ҳимоя ва чораҳои ҷавобгарӣ паҳнғаштатар мебошад, ки байни худ бо асосҳои истифодабарӣ, таъиноти иҷтимоӣ ва иҷроиши функсияҳо, принципҳои амалигардонӣ ва дигар мавридҳо фарқ мекунад. Аз рӯи қоидаи умумӣ чораҳои ҷавобгарӣ дар муқоиса ба чораҳои ҳимоя, танҳо нисбати шахси гунаҳгори ҳуқуқҳои субъективиро вайроннамуда татбиқ мегардад ва дар чораҳои иловагӣ дар намуди маҳрум кардани ҳуқуқҳои муайяни ҳуқуқвайронкунанда ва бар дӯши ӯ воғузор намудани уҳдадорӣҳои муайян ифода мегардад. Дар асоси Амри Прокурори генералии ҚТ аз 27-уми октябри соли 2000, тахти №7-30 «Дар бораи пурзӯр намудани назорати прокурорӣ

нисбати иҷрои Қонуни ҶТ «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» қайд шудааст, ки: «Дар шароити гузариш ба иқтисоди бозаргонӣ, зиёд шудани шумораи корхонаҳо ва соҳибкорон, ки маҳсулоти озуқаворӣ истеҳсол мекунад, зиёд кардани ҳаҷми маҳсулотҳои ба мамлакат воридшаванда аз ҷониби сохторҳои хусусӣ ва соҳибкорон вазифаи ҳимояи истеъмолкунандагон аз ворид шудани маҳсулотҳои пастсифат ба бозори истеъмолӣ, инчунин баланд бардоштани сифат ва рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ хеле муҳим мегардад. Мутобиқати сифати маҳсулоти ба бозори истеъмолӣ воридшаванда ба стандартҳо ва меъёрҳои муқаррарнамудаи давлат, вазифаи умумидавлатӣ мебошад, ки аз он саломатии аҳолии мамлакат, ояндаи миллат вобаста аст. Ба мақсади ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон, таъмини риояи қонунгузорӣ, ки мутобиқати сифати маҳсулоти озуқавориро танзим мекунад, назорати прокурориро аз болои сифати маҳсулоти озуқаворӣ, ки ба мамлакат ворид шуда, аз ҷониби ҳама корхонаҳо ва ташкилотҳо новобаста аз шакли моликият, аз ҷумла, аз ҷониби шахсони хусусӣ амалӣ мегардад, пурзӯр намудан зарур аст.

Дар робита бо ин, санҷишҳои доимӣ бо иштироқи мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ дар маҳал, мақомотҳои андоз, мақомоти назорати санитарӣ оид ба санҷиши риояи қонунгузории мазкур гузаронида мешавад. Дар рафти санҷиш муқаррар намудан зарур аст: – шумораи субъектони хоҷагидори ҳама намуди моликият, ки маҳсулоти озуқавориро истеҳсол намуда, мефурӯшанд; – доштани сертификати мутобиқат ба маҳсулотҳои озуқаворӣ истеҳсолшаванда ва ба фурӯш гузошташуда; – мавҷуд будани маълумот оид ба муҳлат ва шароити нигоҳдории маҳсулот, номгӯи стандарт, ки онҳо бояд ба он мутобиқаткунанда, таркиби маҳсулот, номгӯи хосиятҳои асосии истеъмолӣ, вазн, ҳаҷм, калориянокӣ, доштани моддаҳои зараровар барои саломатӣ дар муқоиса бо талаботи стандартҳо, аломати манъ барои истеъмол, нарх, шартҳои бадастдорӣ, суроғаи истеҳсолкунанда; – мутобиқат намудани маҳсулоти истеҳсолшаванда ва фурӯхташуда ба сифати зикргардида; – риоя кардани шароити нигоҳдорӣ; – вучуд доштани шаҳодатнома ё патенти ҳуқуқи машғул шудан ба намуди фаъолияти мазкур, стандарт ба маҳсулоти истеҳсолшаванда, сертификати сифат. Инчунин, назорати прокурориро нисбати фаъолияти мақомотҳои гумрукии мамлакат ва риоя намудани қонунгузорӣ дар вақти гузаронидани маҳсулоти озуқаворӣ ба воситаи сарҳад, риоя намудани расмиёт ва тартиби гузаронидани маҳсулот, ки ҳатман бояд сертификатсия шаванд, пурзӯр намудан зарур аст. Муқаррар намудани мавҷудияти амалкунии озмоишгоҳҳо дар минтақаҳои назоратӣ барои гузаронидани озмоиш ва сертификатсияи маҳсулотҳо, амалӣ намудани назорати мутобиқати сифати маҳсулот, ки дар ин минтақа истеҳсол ва фурӯхта мешавад, чораҳои таъсирасон, ки аз ҷониби озмоишгоҳҳои мазкур дар ҳолати ошкор намудани мутобиқат накардани сифати маҳсулот татбиқ карда мешавад. Пурзӯр намудани назорати прокурорӣ нисбати фаъолияти мақомотҳои санитарӣ оид ба таъмини сифати дахлдори маҳсулотҳои истеҳсолшаванда ва фурӯхташуда, риоя намудани меъёрҳои санитарӣ дар вақти истеҳсол ва фурӯши онҳо. Дар рафти санҷиш оид ба далелҳои ошкоршудаи вайрон намудани қонун нисбати шахсони мансабдори корхона ва ташкилот новобаста аз шакли моликият ва шахрвандон андешидани чораҳои тибқи қонунгузории амалкунанда, инчунин шахсони мансабдори мақомотҳои назоратӣ дар ҳолати аз ҷониби онҳо наандешидани чораҳои оид ба пешгирии далелҳои истеҳсол ва фурӯши маҳсулотҳои озуқаворӣ пастсифат дар бозорҳои истеъмолӣ, ки ба СД мувофиқат накарда, барои ҳаёт ва саломатии аҳоли ва таъмини ҳуқуқи истеъмолкунандагон хатарнок мебошад. Дар вақти гузаронидани санҷиши риояи қонунҳои ҶТ: «Дар бораи стандартонӣ», «Дар бораи ченаки ягона», «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон», Амри Президенти ҶТ «Дар бораи чораҳои оид ба ҳимояи бозори истеъмолии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 20-уми ноябри соли 1998, таҳти №111, Қарори Ҳукумати ҶТ «Дар бораи чораҳои оид ба ҳимояи бозори истеъмолии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ворид гардидани маҳсулотҳои пастсифат» аз 16-уми март соли 1999, таҳти №97, ба инобат гирифта мешаванд. Нишондодҳои мазкур доимиамалкунанда буда, бечунучаро иҷро карда мешаванд. Аз ҷониби прокуророни вилоятҳо нишондодҳои мазкур то прокурорҳои поёни расонида мешавад ва иҷроиши онро таъмин менамоянд. Ҷавобгарӣ барои иҷрои нишондодҳои мазкур шахсан ба зимаи прокурорҳо мебошад. Аз баррасии

масъалаи чораҳои таъсиррасонии ҳуқуқӣ ба хулоса омадан мумкин аст, ки чораҳои маҷбуркуниро ба иҷроиши уҳдадорӣ, ки ба барқароркунии ҳуқуқҳои объективии вайроншудаи ҷабрдида (чораҳои ҳимояи ҳуқуқҳои субъективӣ ва таъмини уҳдадорӣ) равона гардидааст, аз дигар уҳдадориҳои ба шахс воғузоргардида, яъне аз чораҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҷудо намудан зарур аст.

АДАБИЁТ

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6.11.1994, бо тағйири иловаҳо аз 26 уми сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 16 майи соли 2016.
2. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.12.2021.
3. Кодекси маданияи Ҷумҳурии тоҷикистон аз 1 июли соли 2023.
4. Қонуни Ҷумҳурии тоҷикистон “Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон” аз 9 уми декабри соли 2004.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “ Дар бораи амнияти озуқаворӣ” аз 29.12.2010.

ТАЪМИНИ СИФАТИ МОЛ, КОР ВА ХИЗМАТ БА ВОСИТАИ ЧОРАҲОИ ҲИМОЯ ВА ҶАВОБГАРӢ

Мақолаи мазкур ба яке аз мавзӯҳои мубрами ҳуқуқи соҳибкорӣ аз қабилӣ таъмини сифати мол, кор ва хизмат ба воситаи чораҳои ҳимоя ва ҷавобгарӣ бахшида шудааст. Дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ соҳа ва қонунгузори амалкунанда масоили таъмини сифати мол, кор ва хизмат ва ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифт.

КАЛИДВОЖАҲО: соҳибкорӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кафолат, сифат, мол, кор, хизмат амнияти озуқаворӣ, қонунгузорӣ оид ба сифати мол, кор, хизмат мақомоти ваколатдор, бақайдгирии давлатӣ, ҳавасмандгардонии ҳуқуқӣ, дастгирии давлатӣ, Кодекси андоз.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ КАЧЕСТВА ТОВАРОВ, РАБОТ И УСЛУГ ПОСРЕДСТВОМ МЕР ЗАЩИТЫ, И ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Данная статья посвящена одной из актуальных тем предпринимательского права, такой как обеспечение качества товаров, работ и услуг посредством мер защиты, и ответственности. На основе изучения научной литературы отрасли и действующего законодательства были проанализированы и рассмотрены вопросы обеспечения качества товаров, работ и услуг, и правовой защиты потребителей.

Ключевые слова: предпринимательство, Республика Таджикистан, гарантия качество, товары, работы, услуги продовольственная безопасность, законодательство о качестве товаров, работ, услуг уполномоченные органы, государственная регистрация, правовые стимулы, государственная поддержка, Налоговый кодекс.

ENSURING THE QUALITY OF GOODS, WORKS AND SERVICES THROUGH PROTECTION AND LIABILITY MEASURES

This article is devoted to one of the relevant topics of business law, such as ensuring the quality of goods, works and services through protection and liability measures. Based on the study of the scientific literature of the industry and current legislation, the issues of quality assurance of goods, works and services and legal protection of consumers were analyzed and considered.

KEYWORDS: entrepreneurship, Republic of Tajikistan, guarantee, quality, goods, works, services food security, legislation on the quality of goods, works, services authorized bodies, state registration, legal incentives, state support, Tax Code.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шодиева Турсунӣ Насимовна* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ 17. Телефон: **980885234**.

Сведения об авторе: *Шодиева Турсунӣ Насимовна* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, города Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки 17. Телефон: **980885234**.

Information about the author: *Shodieva Tursunoy Nasimovna* - Tajik National University, master`s student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **980885234**.

ПОНЯТИЯ И ВИДЫ ПРАВОТВОРЧЕСТВО

Рустамзода Б.С.

Таджикский национальный университет

Правотворчество является важной функцией государства, которая направлена на формирование и совершенствование системы правовых норм, регулирующих отношения в обществе. В современном мире правотворчество приобрело свою специфику, основываясь на согласованных и непротиворечивых нормах [3]. Категория "правотворчество" прошла длительный путь развития и получила современное определение во второй половине XX века. Современные взгляды на правотворчество основываются на важных положениях, связанных с соотношением права и процесса его формирования. Право рассматривается как система норм, которая регулирует отношения между различными субъектами в обществе. Это подразумевает, что нормы права должны быть понятными и применимыми для всех участников правовых отношений. Акцент делается на обеспечении защиты прав и свобод человека. Права человека признаются основой правового регулирования и нормирования. Так же устанавливается принцип верховенства права [2, с.133]. Это означает, что все нормы права должны быть согласованы между собой и не должны противоречить друг другу. Все эти изменения в понимании права приводят к тому, что правовая система становится более гибкой и адаптируется к изменяющимся потребностям и ценностям общества. Это позволяет праву быть более эффективным инструментом социального управления и решения социальных проблем. Это расширенное определение правотворчества отражает более сложный и всесторонний процесс формирования правового регулирования в обществе. Включает в себя не только создание новых правовых норм, но и замену или отмену уже существующих.

Таким образом, правореализация является равнозначным элементом правообразования, так как она направлена на применение и исполнение правовых норм, которые были сформированы в результате правообразования [10, с.254]. Важным аспектом правореализации является соблюдение и защита прав граждан и обеспечение справедливости. Она осуществляется через судебные разбирательства, административные процедуры, правоохранительную деятельность и другие механизмы, позволяющие гарантировать соблюдение прав и обязанностей в рамках правового регулирования.

Неразумно ограничивать понятие правотворчества только процессом издания правовых актов, так как это лишь один из этапов этого процесса. Правотворчество включает в себя исследование общественных отношений, выявление необходимости создания или совершенствования нормативного правового акта, подготовку проектов таких актов и их обсуждение.

Существует многообразие подходов к классификации видов правотворчества. Рассмотрим четыре основных критерия выделения видом правотворчества:

- субъект правотворчества (наиболее распространённая классификация);
- регламенты правотворчества различных государственных органов, т. е. предлагается разграничить виды правотворчества в зависимости от законодательно закреплённой процедуры нормотворчества;
- виды правовых актов как цели правотворческих процессов;
- тема, объём и содержание будущего правового акта. На основе названных критериев выявляются «пять основных видов правотворчества: законотворчество, подзаконное правотворчество, локальное правотворчество местного самоуправления (как известно, признаётся муниципальное право), прямое, непосредственное правотворчество, договорное нормотворчество» [1].

По мнению М.Ю. Осипова в качестве критерия классификации необходимо выделить уровень действия правотворческих актов, т.е. акты международно-правового уровня, общегосударственного, регионального, местного (муниципального), локального (уровень юридического лица) [11, с. 41]. В данном случае локальное правотворчество по уровню действия оказалось ниже муниципального правотворчества. Однако локальное и муниципальное правотворчество не находятся в отношениях подчинения. Кроме того, локальный нормативный правовой акт крупного акционерного общества может затрагивать интересы несоизмеримо большего количества лиц, чем устав муниципалитета, на территории которого проживает немного жителей.

Однако некоторые исследователи, например А.Г. Братко и В.В. Лазарев, наряду со стадией правотворческой инициативы выделяют, в частности, такие, как «решение компетентного органа о необходимости разработки проекта нормативно-правового акта и включение его в план законопроектных работ; разработка проекта нормативного акта и его предварительное обсуждение; рассмотрение проекта нормативного акта в том органе, который уполномочен его принять; принятие нормативного акта; доведение содержания принятого акта до его адресата» [10, с.200].

С методологической точки зрения наиболее удачным и верным является широкое понимание правотворческого процесса, подразумевающее включение в его содержание также процессуальной деятельности по подготовке и обсуждению проекта нормативно-правового акта, которая предшествует процедуре официального внесения проекта на рассмотрение компетентного правотворческого органа (т.е. стадии правотворческой инициативы). На основании указанного подхода к пониманию правотворческого процесса строится классификация его стадий, предложенная И.Л. Дюрягиным и А.С. Пиголкиным. Так, авторы выделяют следующие стадии двух основных этапов правотворческого процесса. Под первым подразумевается - предварительное формирование государственной воли, внешне выражается в составлении проекта нормативного акта. Данная ситуация носит подготовительный характер и состоит из действий, которые непосредственно не порождают правовых норм. Она создает основу для последующих стадий, являясь предпосылкой принятия акта. Здесь можно выделить ряд самостоятельных стадий: принятие официального решения о разработке проекта акта, подготовка проекта, его обсуждение, согласование и доработка проекта. Под вторым подразумевается официальное возведение государственной воли в норму права. На этом этапе правотворческого процесса решающее значение имеет деятельность самого правотворческого органа. Сюда относятся внесение проекта на рассмотрение правотворческого органа, непосредственное обсуждение проекта, принятие нормативного акта и его опубликование [6, с.45].

При этом С.В. Бошно совершенно обоснованно пишет о том, что «ключевая роль в процессе создания будущей правовой нормы принадлежит соответствующему правотворческому органу, который выступает стороной в большинстве складывающихся в ходе правотворчества отношений и которому, в конечном счете, только и принадлежит право принятия окончательного решения. Это различие, общее для всех разновидностей (видов) правотворчества, имеет особое значение применительно к процессу создания законов» [4, с.154].

В литературе выработалось два подхода к вопросу о том, что считать фактическим началом законодательной инициативы. Высказывается суждение, что стадия законодательной инициативы заканчивается принятием решения о направлении законопроекта на предварительное рассмотрение вспомогательными подразделениями законодательного органа [14].

Особое значение имеет обучение депутатов, которые осуществляют законодательную функцию, но часто не имеют достаточных знаний для этого. Ученые-юристы могут оказывать воздействие на депутатов через научно обоснованное обучение.

Проблема качества принимаемых нормативных правовых актов связана с компетентностью субъектов, разрабатывающих проекты. Для повышения качества правотворчества необходимо

устранять объективные причины, которые могут быть изменены без радикальных изменений в правовой системе страны. Для этого требуется политическая воля законодателей и совместный труд ученых, практических работников в сфере юриспруденции и субъектов правотворчества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Багдасаров В.Ю. Основания классификации правотворчества // Теоретические проблемы российского права и государственности // <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovaniya-klassifikatsii-pravotvorchestva>
2. Байтин М. И. О совместимости разных направлений правопонимания и путях поиска общего понятия права // Байтин М. И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков). Изд. 2-е, доп. М., 2005.
3. Большой юридический словарь. 3-е изд, доп. и перераб. / под ред. А. Я. Сухарева. М., 2007.
4. Бошно С.В. Законодательная инициатива: внесение законопроектов в Государственную Думу // Право и образование. 2004. № 2.
5. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 г. С изменениями и дополнениями от 22 мая 2016. – Душанбе: Ганч.
6. Липень С.В. Идеи правотворчества и правореализации в политико-правовой мысли России XIX - начала XX век: автореф. дис. ... канд. полит. наук / С.В. Липень. СПб., 2013.
7. Мазуренко А. П. Правотворческая политика: понятие и соотношение со смежными юридическими категориями // Государство и право. 2010. № 4.
8. Марченко М.Н. Проблемы теории государства и права: Учебник / М.Н. Марченко. М: Проспект, 2001.
9. Общая теория государства и права. Академический курс: в 3 т. / под ред. М. Н. Марченко. М., 2001. Т. 2.
10. Общая теория права: Учебник для юридических вузов // Ю.А. Дмитриев, И.Ф. Казьмин, В.В. Лазарев и др.; Под общ. ред. А.С. Пиголкина. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Изд-во МГТК им. Н.Э. Баумана, 1996.
11. Осипов М.Ю. Понятие и соотношение правового регулирования и правотворчества / М.Ю. Осипов. - М., 2010.
12. Павлушкин А.В., Павловский А.С. Современное правотворчество: новые возможности для общества и государства / А.В. Павлушкин, А.С. Павловский // Журнал российского права. 2015. № 3.
13. Рыбаков В.А. Правотворчество в переходной период развития права // Юридическая техника. – 2015. – № 9.
14. Сотиволдиев Рустам Шарофович. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ / Сотиволдиев Рустам Шарофович Чилди 1. – Душанбе., 2010.

МАФҲУМ ВА НАМУДҲОИ ҲУҚУҚЭҶОДКУНӢ

Дар мақолаи мазкур равишҳои гуногуни фаҳмиши ҳуқуқэҷодкунӣ маврида баррасӣ қарор гирифтааст. Ҳуқуқэҷодкунӣ - меъёри муҳимтарини ба меъёрҳои ҳуқуқӣ таъдил додани талаботи муносибатҳои ҷамъиятӣ дар танзими ҳуқуқи мебошад. Ба сифати ҳуқуқэҷодкунӣ бисёр ҳолатҳои дорои хусусияти объективӣ ва субъективӣ таъсир мерасонанд. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки дар ҳоли ҳозир бо сабабҳои объективӣ босуръат ва куллан беҳтар намудани сифати ҳуқуқэҷодкунӣ имконнопазир аст.

КАЛИДВОЖАҶО: ҳуқуқэҷодкунӣ, намудҳои ҳуқуқэҷодкунӣ, ҳуқуқ, шаклҳои ҳуқуқ, муносибатҳо ва меъёрҳо, принципҳои ҳуқуқэҷодкунӣ,

ПОНЯТИЯ И ВИДЫ ПРАВОТВОРЧЕСТВО

В данной статье рассматриваются, различные подходы к пониманию правотворчество, а также его соотношение с правообразованием. Правотворчества — это важнейший критерий воплощения в нормах права потребностей общественных отношений в правовом урегулировании. На качество правотворчества воздействуют многие обстоятельства объективного и субъективного характера. Проведенное исследование показывает, что в настоящее время быстро и кардинального повышения качества правотворчества осуществить невозможно в силу объективных причин.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: правотворчество, виды правотворчество, право, формы права, отношения и нормы, принципы правотворчества.

CONCEPTS AND TYPES OF LAWMAKING

This article will consider various approaches to understanding lawmaking, as well as its relationship with law education. Including the main types of law-making, lawmaking is the most important criterion for the implementation of the needs of public relations in legal regulation in the norms of law. The quality of lawmaking is influenced by many circumstances of an objective and subjective nature. The conducted research shows that it is currently impossible to achieve a rapid and drastic improvement in the quality of lawmaking due to objective reasons.

KEYWORDS: law-making, types of law-making, law education, law, forms of law, relations and norms, principles of law-making.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Рустамзода Баҳром Сухроб* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 900171999. **Email:** bahrom_2019@mail.ru

Сведения об авторе: *Рустамзода Баҳром Сухроб* – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** +992 900171999. **Email:** bahrom_2019@mail.ru

Information about the author: *Rustamzoda Bahrom Sukhrob* – Tajik National University, master's student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 900171999. **Email:** bahrom_2019@mail.ru

МУСОИДАТИ ШАҲРВАНДОН БА МАҚОМОТИ ОПЕРАТИВӢ-ЧУСТУЧӢӢ

Расулиён А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Фаъолияти оперативӣ-чустучӢӢ, фаъолияте мебошад, ки бо таври ошкоро ё гайриошкоро аз ҷониби мақомоти амаликунандаи фаъолияти мазкур, ки қонунгузорӣ онҳоро бевосита муайян сохтааст, ба роҳ монда мешавад. Мафҳуми онро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-чустучӢӢ» аз 25 марти соли 2011 № 687 чунин шарҳ медиҳад: «Фаъолияти оперативӣ-чустучӢӢ- намуди фаъолиятест, ки ба таври ошкоро ё гайриошкоро аз ҷониби мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-чустучӢӢ дар доираи салоҳияти худ бо роҳи гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-чустучӢӢ бо мақсади ҳифзи ҳаёт, саломатӣ, ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, моликият, таъмини амнияти ҷамъият ва давлат аз таҷовузҳои ҷиноятӣ амалӣ карда мешавад».

Кормандони оперативӣ бо истифода аз сарчашмаҳои гуногуни маълумот метавонанд ҷиноятҳоро ошкор намоянд. Дар баробари фаъолияти пурсамари кормандони оперативӣ, ҳамзамон бояд ёдовар гардид, ки шаҳрвандон низ барои ошкор ва пешгирӣ намудани ҷиноятҳо сахмгузор мебошанд. Дар рафти амалисозии фаъолияти ошкоро ва гайриошкорои кормандони оперативӣ, масъалаи мусоидаи шаҳрвандон яке аз масоили мубрам ба ҳисоб меравад. Яъне, шаҳрвандон ҳуқуқ доранд баҳри ошкор ва пешгирӣ намудани дилхоҳ ҷиноятҳо ба мақомоти оперативӣ-чустучӢӢ мусоидат намоянд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-чустучӢӢ» аз 25 марти соли 2011 мусоидати шаҳрвандонро ба мақомоти амаликунандаи ФОҶ пешбинӣ намудааст. Тибқи қонуни мазкур мусоидати шаҳрвандон бо мақомоти оперативӣ-чустучӢӢ аз ҳамдигарфаҳмӣ, боварии яқдигар ва розигии дучониба байни шахс ва корманди оперативӣ ба ҳисоб меравад. Ин яке аз маҳакҳои асосии ҷалби шаҳрвандон ё шахсони дигар ба ҳамкорӣ ба мақомоти оперативӣ-чустучӢӢ ба ҳисоб меравад.

Бояд гуфт, ки чунин муносибатҳо бо тарзи хаттӣ, шифоҳӣ ё роҳҳои дигар (мисол, электронӣ) метавонанд ба роҳ монда шаванд ва дар ҳуҷҷатҳои хизматӣ-оперативӣ хатман бояд дарҷ гарданд. Мусоидати шаҳрвандон ба мақомоти оперативӣ-чустучӢӢ фақат барои ҳалли вазифаҳои дар Қонун пешбинишуда равона шудааст. Вазифаҳои дар Қонуни ФОҶ пешбинишуда, ки иборатанд, аз ошкор намудан, огоҳонидан, пешгирӣ кардан ва кушодани ҷиноятҳо, ҳамчунин ошкор ва муайян намудани шахсони ин ҷиноятҳоро тайёркунанда, содиркунанда ё содиркарда; чустучӢӢи шахсони аз мақомоти таҳқиқ, тафтиш ва суд пинҳоншуда, аз адои ҷазои ҷиноятӣ саркашинамуда, ҳамчунин чустучӢӢи шахсони бедарак гумшуда; ба даст овардани маълумот дар бораи ҳодиса ё ҳаракатҳои (беҳаракатие), ки ба ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, амнияти ҷамъиятӣ, давлатӣ, ҳарбӣ, иқтисодӣ, иттилоотӣ ё экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳдид менамоянд; муайян намудани номгӯӣ ва ҷойи молу мулки аз ҷониби суд мусодирашаванда; таъмини амнияти системаҳои иттилоотӣ, наметавонанд бе мусоидати шаҳрвандон дар аксарияти ҳолатҳо дуруст ба роҳ монда шаванд.

Аз ин ҷост, ки ҳангоми ҷалби шаҳрвандон барои мусоидат ба мақомоти оперативӣ-чустучӯӣ байни мақомот ва шаҳрванд як қатор муносибатҳои ҳуқуқӣ ва уҳдадорихои дучониба ба миён меоянд, ки донишҷуи чунин талаботҳо барои кормандони ин соҳа шарт ва зарур мебошад, ба мисли маблағгузорӣ, пинҳонкорӣ, ҳимояи иҷтимоӣ ва ҳуқуқии шахсони мусоидаткунанда ва аҳли оилаи онҳо, таъмини нафақаи онҳо а ғ.

Асоси ҳуқуқии мусоидати шаҳрвандон ба мақомоти оперативӣ-чустучӯӣ тавассути Қонуни ФОҶ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии махфӣ дар мақомоти дахлдор вучуддошта ба танзим дароварда шудааст. Масалан, боби 4-уми Қонуни ФОҶ масъалаи мусоидати шаҳрвандонро танзим намудааст, ки дар он чунин омадааст: “Шахсони алоҳида бо розигии ҳуди онҳо барои тайёр намудан ё гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ метавонанд ҷалб карда шаванд. Дар чунин ҳолатҳо бо хоҳиши ин шахсон махфияти мусоидати онҳо ба мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ, аз он ҷумла мусоидат тибқи қарордод нигоҳ дошта мешавад. Шахсони мазкур уҳдадоранд маълумотеро, ки дар рафти тайёр ё гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ ба онҳо маълум гардидаанд, ҳамчун сир нигоҳ доранд ва ҳуқуқи ба мақомоти мазкур дидаю доништа пешкаш намудани иттилои бардурӯғро надоранд.

Мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ метавонанд бо шахсони ба балоғатрасидаи қобили амал, сарфи назар аз шаҳрвандӣ, миллат, наҷод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, таҳсилот, вазъи иҷтимоӣ ва молу мулкӣ, мансаб ва мансубият ба иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ оид ба мусоидат дар тайёр намудан ё гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ қарордод банданд.

Ба мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ мутобиқи қарордод истифода бурдани мусоидати махфӣи узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, вакили Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия, судя, прокурор ва адвокат манъ аст”.

Бояд тазаққур дод, ки надонишҷуи муносибатҳои ҳуқуқии шахсони мусоидаткунанда бо мақомот аз тарафти кормандони оперативӣ баъзан ба вайронкунии принципҳои пинҳоннокорӣ ва ифшо сохтани сирри ҳамкорӣ оварда расонида, инчунин ба сар задани ҳолатҳои фоҷиавӣ нисбати чунин шахсон ва наздикони онҳо анҷом меёбад.

Яке аз масъалаҳои муҳими дигар дар ин самт, ин ҳимояи иҷтимоӣ ва ҳуқуқии шахсони ба мақомати оперативӣ-чустучӯӣ мусоидаткунанда ба ҳисоб меравад. Чунин шахсонро давлат таҳти ҳимояи бевоситаи худ қарор додааст. Давлат ба шахсоне, ки розианд мутобиқи қарордод ба мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ мусоидат намоянд, иҷрои уҳдадорихои ҳудро тибқи қарордод кафолат медиҳад, аз он ҷумла, кафолати ҳимояи ҳуқуқии онҳоеро медиҳад, ки аз ҷониби ин шахсон бо иҷрои қарзи шаҳрвандӣ, ҷамъиятӣ ё уҳдадорихои дигари ба зиммаи онҳо гузошташуда алоқаманданд.

Ҳангоми ба миён омадани таҳдиди воқеии таҷовузи зиддиҳуқуқӣ ба ҳаёт, саломатӣ ё молу мулкӣ шахсони алоҳида вобаста ба мусоидати онҳо ба мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ, ҳамчунин ҳешовандони наздики онҳо, ин мақомот уҳдадоранд барои рафъи ҳаракатҳои зиддиҳуқуқӣ, муайян намудани гунаҳгорон ва ба ҷавобгарии пешбининамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон кашидани онҳо чораҳои зарурӣ андешанд.

Аъзои гурӯҳи ҷиноятӣ, ки кирдори зиддиҳуқуқӣ содир намуда, он боиси оқибатҳои вазнин нагардидааст ва ӯ барои ҳамкорӣ бо мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ ҷалб шуда, дар кушодани ҷиноятҳо фаъолна мусоидат карда, зарари расонидашударо ҷуброн намудааст ё ба таври дигар товони зарари расонидашударо талофӣ намудааст, тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда мешавад.

Шахсоне, ки бо мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ ҳамкорӣ мекунад ё ба онҳо дар кушодани ҷиноятҳо ё маълум кардани шахсони онҳоро содиркарда кумак намудаанд, метавонанд бо мукофоти пулӣ ё молӣ кадр гарданд. Мукофотҳои пулию

молии гирифтаи шахсони мазкур андозбандӣ намешаванд ва дар эълумияи (декларатсияи) даромадҳо нишон дода намешаванд.

Давраи ҳамкориҳои шахрвандон мутобиқи қарордод бо мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ ҳамчун шугли асосӣ ба ҳисоб рафта, ба собикаи меҳнати шахрвандон дохил мешавад. Шахсони мазкур мутобиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъмини нафақа ҳуқуқ доранд.

Бо мақсади таъмини амнияти шахсони бо мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ ҳамкорикунанда ва хешовандони наздики онҳо тибқи тартиби муайяннамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои муҳофизати онҳо гузаронидани чорабиниҳои махсус мумкин аст.

Дар сурати вобаста ба иштирок дар гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ ба ҳалокат расидани шахсе, ки мутобиқи қарордод бо мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ ҳамкорӣ менамуд, ба оилаи ҷабрдида ва шахсони таҳти сарпарастии ӯ қарордошта аз ҳисоби бучети дахлдор ёрдампулии якдафъаина ба андозаи маоши панҷсолаи ҳалокшуда пардохт карда мешавад ва мувофиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сабаби аз даст додани саробон нафақа таъин мегардад.

Дар сурати вобаста ба иштирок дар гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ осеб دیدан, захм бардоштан, контузия гирифтани маъҷуб шудани шахси мутобиқи қарордод бо мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ ҳамкорикунанда, ки ҳамкориҳои минбаъдаи ӯро бо мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ ғайриимкон мегардонад, ба шахси мазкур аз маблағҳои бучети дахлдор ёрдампулии якдафъаина ба андозаи маоши сесолаш пардохт карда мешавад ва тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ӯ нафақаи маъҷубӣ таъин мегардад.

Қонунгузор ду намуди ҷалб намудани шахрвандонро пешбинӣ намудааст: 1) мусоидат ва 2) ҳамкорӣ. Ҷалб намудан барои мусоидат (расонидани мусоидат) тибқи Қонуни ФОҶ маъноӣ қабул намудани кумаки муайян аз шахси мушаххас дар ҳалли вазифаҳои мубориза бар зидди ҷинояткориро дорад. Ҷалб намудан ба ҳамкорӣ маъноӣ ба фаъолияти якҷоя машғул шуданро дорад, ки барои чунин амал шахси мусоидаткунанда чун қоида мукофот мегирад. Аз ин бармеояд, ки мафҳуми «мусоидат» доираи васеи вариантҳои ҷалб намудани шахсонро барои иштирок намудан дар ФОҶ дар бар мегирад, аз он ҷумла, ҳамкориро низ дар бар мегирад.

Қайд кардан зарур аст, ки мафҳуми «ҷалб намудан барои мусоидат» ва «ҷалб намудан ба ҳамкорӣ» дар умум ба роҳ мондани муносибатҳои муайяно байни мақомоти оперативӣ-чустучӯӣ (шахси мансабдори он) ва шахси воқеӣ дар назар дорад.

Ҳамин тариқ, он муносибатҳоеро, ки дар соҳаи ФОҶ ба миён меоянд, муносибатҳои оперативӣ-чустучӯӣ меноманд. Хусусияти хоси муносибатҳои оперативӣ-чустучӯӣ аз он иборат аст, ки барои ба миён омадани он ҳатман розигии (хоҳиши) тарафҳо дар муқаррар ва тақвият додани чунин муносибат ҷой дошта бошад. Ҳангоми ноил шудан ба розигии шахрванд ҷиҳати муқаррар намудани муносибатҳои оперативӣ-чустучӯӣ, хусусият ва намуди он муайян карда мешавад.

Хулоса, маҳз мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ, ки номгӯӣ онҳо дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ” пешбинӣ гардидаанд, дар доираи салоҳияти худ тибқи муқаррароти қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ тактикаи гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ ва ҳаракатҳои оперативӣ-чустучӯиро қорқард менамоянд ва бо истифода аз шахсони мусоидаткунанда баҳри ошкор ва решакан намудани тамоми ҷиноятҳо тамоми саъю талоши худро ба роҳ мемонанд. Танҳо воҳидҳои мақомоти мазкурро, ки қонунгузор барои амалисолии фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ бо мақсади таъмини амнияти ҷомеа ва давлат аз ҳама гуна таҳдиду таҷовузҳои ҷиноятӣ вақолатдор намудааст, метавонанд ба ҳайси субъектони фаъолияти мазкур баромад намоянд.

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 дар раъйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд. – Душанбе, 2016.
2. Раҳимов Р.Х. Фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ / Р.Х. Раҳимов. – Душанбе: «ЭР-граф», 2012.
3. Қонуни ҚТ «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ» аз 25.03.2011с. - № 687 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 19.09.2023).
4. Қонуни ҚТ «Дар бораи воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳо» аз 10.12.1999с., № 687 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 19.09.2023).
5. Горайнов К.К. Овчинский В.С. и др. Теория Оперативно- розыскной деятельности / К.К. Горайнов. - Москва Инфра-м. 2006.
6. Петров В.В. Правовое регулирование осуществления оперативно-розыскных мероприятий по противодействию незаконному обороту наркотиков / В.В. Петров. - М. 2005.
7. Раҳимов Р.Х. Оперативно-розыскные мероприятия / Р.Х. Раҳимов. - Душанбе. Ирфон. 2006.
8. Ривман Д.В. Комментарий к Федеральному Закону «Об оперативно-розыскной деятельности» / Д.В. Ривман. - Санкт-Петербург. 2003.
9. Самойлов В.Г. Правовые, морально-этические основы и принципы ОРД ОВД: Материалы и лекции для слушателей и курсантов учебных заведений МВД СССР. М. 1984.
10. Смирнов М.П. Оперативно-розыскная деятельность полиции зарубежных стран / М.П. Смирнов. - Москва. Центр юридической литературы «Щит». 2001.
11. Смирнов М.П. Комментарий оперативно-розыскного законодательства РФ и зарубежных стран. Учебное пособие / М.П. Смирнов. - Москва. Издательство «Экзамен», 2002.

МУСОИДАТИ ШАҲРВАНДОН БА МАҚОМОТИ ОПЕРАТИВӢ- ЧУСТУЧӢӢ

Мубориза бар зидди ҷинояткорӣ яке аз вазифаҳои муҳимтарини давлат мебошад. Дар мақолаи мазкур муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки вобаста ба мусоидати шаҳрвандон ба мақомоти оперативӣ-чустучӯӣ ба миён омадаанд, мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

КАЛИДВОЖАҲО: мусоидати шаҳрвандон ба мақомоти оперативӣ-чустучӯӣ, фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ, қорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ, субъекти фаъолият.

СОДЕЙСТВИЕ ГРАЖДАН ОРГАНАМ, ОСУЩЕСТВЛЯЮЩИМ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Борьба с преступностью является одной из важнейших функций государства. В статье рассматриваются общественные отношения, которые возникают в связи и по поводу оказания содействия органам, осуществляющим оперативно-розыскную деятельность, отдельными лицами.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: содействие граждан органам, осуществляющим оперативно-розыскную деятельность, оперативно-розыскная деятельность, оперативно-розыскное мероприятие, субъект деятельности.

CITIZENS' ASSISTANCE TO AUTHORITIES CARRYING OUT OPERATIONAL SEARCH ACTIVITIES

The fight against crime is one of the most important functions of the state. The article examines the social relations that arise in connection with and regarding the provision of assistance to bodies carrying out operational investigative activities by individuals.

KEYWORDS: assistance of citizens to bodies carrying out operational investigative activities, operational investigative activities, operational investigative activities, subject of the activity.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Расулиён Аниса Қаҳҳор* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992)919601063.

Сведения об авторе: *Расулиён Аниса Қаҳҳор* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** (+992)919601063.

Information about the author: *Rasuliyon Anisa Qahhor* – Tajik National University, master`s student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** (+992)919601063.

РЕАЛИЗАЦИЯ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫХ НОРМ В СФЕРЕ ТОРГОВЛЕ ЛЮДЬМИ В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Олимов С.О.

Таджикский национальный университет

Основатель мира и Национального единства - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон, в своем ежегодном Послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан 23 декабря 2022 года указал, что: “Во всех развитых странах и цивилизованном обществе человек, его права и свободы, составляют основную суть политики государства. Ярким примером этого является признание мировым сообществом в качестве высшей ценности человека его права и свободы”. Но невозможно реализовывать эти высшие цели без законов, отвечающих современным требованиям демократического общества, а также регулирующих системную деятельность государственных органов.

Свобода человека является одной из главных ценностей современного цивилизованного общества, а обеспечение неприкосновенности свободы личности – одной из главных функций государства.

Проблема торговли людьми берет свое начало со времен рабовладения. Первые попытки ее решения предпринимались международным сообществом еще в начале XIX в., однако лишь к началу XXI в. было выработано согласованное на международном уровне определение торговли людьми, позволяющее отграничить данное преступление от смежных составов рабства, порабощения и работорговли. Такое определение нашло свое закрепление в принятом Генеральной Ассамблеей ООН 15 ноября 2000 г. Протоколе о предупреждении и пресечении торговли людьми, особенно женщинами и детьми, и наказании за нее, дополняющем Конвенцию ООН против транснациональной организованной преступности (далее Палермский протокол).

Сужение сферы применения Палермского протокола до противодействия торговле людьми, носящей транснациональный характер и совершенной организованной преступной группой, в юридической литературе относят к его недостаткам. В целом соглашаясь с данной точкой зрения, отметим, что в современных условиях глобализации, упрощения процедур пересечения границ и увеличения миграционных потоков торговля людьми все больше приобретает транснациональный характер и представляет собой проявление организованной преступности, малоуязвимой для непосредственного антикриминального воздействия. Содержащееся же в Палермском протоколе определение торговли людьми, во-первых, не содержит указания на обязательное наличие элемента транснациональности и (или) причастности организованной преступной группы; во-вторых, согласованные государствами в качестве своего рода общего стандарта нормативные определения составов преступлений предназначены, как справедливо отмечает Г. В. Игнатенко, для использования при установлении или корректировке *внутригосударственного* уголовно-правового решения о составе преступления.

В Республике Таджикистан соотношение международно-правовых и внутригосударственных норм в первую очередь определяется ч. 3 ст. 10 Конституции РТ, согласно которой общепризнанные принципы и нормы международного права и международные договоры РТ являются составной частью ее правовой системы. Общая инкорпорация определенных международно-правовых норм в таджикскую правовую систему вместе с тем не отрицает необходимости принятия имплементационного законодательства в целях реализации тех международных договоров или отдельных договорных положений, которые не являются самоисполнимыми.

Так, в постановлении Пленума ВС РТ от 15 ноября 2013 г. № 7 «О применении судами общей юрисдикции общепризнанных принципов и норм международного права и международных договоров Республики Таджикистан» подчеркивается невозможность

непосредственного применения судами РТ международных договоров, «нормы которых предусматривают признаки составов уголовно наказуемых деяний, поскольку такими договорами прямо устанавливается обязанность государств обеспечить выполнение предусмотренных договором обязательств путем установления наказуемости определенных преступлений внутренним (национальным) законом». Обязанность криминализации торговли людьми в национальном законодательстве государств участников предусматривается ст. 5 Палермского протокола. С момента принятия указанного протокола около 100 государств приняли новые или усовершенствовали уже имеющиеся нормы национального законодательства о противодействии торговле людьми.

Если государством избран иной, помимо отсылки, способ внутригосударственной правовой имплементации нормы международного права, то влияние такой нормы на соответствующую норму внутреннего законодательства не всегда очевидно. Однако в случае с введением посредством закона от 16 сентября 2008 г. № 157-ЗРТ состава торговли людьми в УК РТ прослеживается учет законодателем формулировок Палермского протокола, подписанного от имени Республики Таджикистан тремя годами ранее.

В силу принципа *parata sunt servan da* в национальном законодательстве государств, ставших участниками Палермского протокола, должна быть предусмотрена ответственность за торговлю людьми. Вместе с тем дословное воспроизведение в тексте закона формулировок международного договора не является обязательным. Норма международного права есть результат и выражение согласования воли государств, что подразумевает под собой создание таких норм (в том числе норм-дефиниций) путем взаимных уступок. Признаки, на включение которых в качестве элементов состава преступления договорились государства, могут быть конкретизированы и дополнены в процессе имплементации норм международного права в национальное законодательство.

Установив же в соответствии с положениями Палермского протокола цель эксплуатации в качестве обязательного признака субъективной стороны, законодатель фактически декриминализировал часть преступных деяний, особенно те из них, которые совершаются в отношении несовершеннолетних. Неопределенность положений данной статьи, обусловившая неоднозначность их толкования правоприменителями, привела к тому, что деяния, связанные с продажей матерью своего ребенка, в ряде случаев не были квалифицированы как деяния, подпадающие под понятие «торговля людьми», ибо были совершены без цели эксплуатации. Так, вне сферы уголовно-правового воздействия остались факты купли-продажи младенцев для незаконного усыновления.

Сложившаяся в законодательстве РТ ситуация, не способствовавшая борьбе с торговлей детьми и не соответствовавшая международно-правовым стандартам в области защиты детей, получила правовое разрешение только в конце 2019 г. в результате внесения в диспозицию ч. 1 ст. 167¹ УК РТ изменений, четко определяющих, что купля-продажа и иные сделки в отношении человека образуют состав торговли людьми независимо от преследуемой ими цели. Что касается сопутствующих торговле людьми действий (вербовка, перевозка, передача, укрывательство или получение), то они по-прежнему образуют состав торговли людьми только в случае их совершения с целью эксплуатации.

Указанные изменения не носили комплексного характера и стали своеобразной полумерой. Это становится ясно на примере с продажей младенца для усыновления. Как купля-продажа такого ребенка, так и, к примеру, перевозка не преследуют цели его эксплуатации. Ю.Е. Пудовочкин ставит под сомнение обоснованность включения в понятие торговли людьми действий, состоящих в вербовке, перевозке и укрывательстве, поскольку они характеризуют не саму торговлю, а поведение, сопровождающее, предшествующее или следующее за ней.

Понятие торговли детьми было возвращено в законодательство РТ в ноябре 2019 г.: «Торговля детьми — купля-продажа несовершеннолетнего, иные сделки в отношении несовершеннолетнего, а равно совершенные в целях его эксплуатации, вербовка, перевозка,

передача, укрывательство или получение». Несложно заметить, что приведенная норма основана на положениях диспозиции соответствующей статьи УК РТ о торговле людьми.

Однако если законодательное решение об уравнивании опасности действий соучастников с опасностью действий исполнителя может быть объяснено признанием повышенной степени опасности таких действий и следованием положениям Протокола о торговле людьми, то использование специальной цели эксплуатации в диспозиции нормы неоправданно в случае с торговлей детьми. В то же время практически невозможно представить себе ситуацию торговли взрослыми людьми без цели их эксплуатации. Поэтому в научной литературе присутствуют обоснованные предложения о восстановлении ответственности за торговлю несовершеннолетними в статье УК РТ и установлении цели эксплуатации несовершеннолетнего в качестве квалифицирующего признака.

Учета возрастных факторов уязвимости в контексте проблемы торговли людьми требуют и международные стандарты в области защиты прав детей. Так, Конвенция ООН о правах ребенка 1989 г. обязывает государства принимать все необходимые меры для предотвращения похищения детей, торговли детьми или их контрабанды в любых целях и в любой форме. В принятом для достижения целей этой Конвенции Факультативном протоколе, касающемся торговли детьми, детской проституции и детской порнографии 2000 г. (далее — Факультативный протокол), торговля детьми рассматривается как любой акт или сделка, посредством которых ребенок передается любым лицом или любой группой лиц другому лицу или группе лиц за вознаграждение или любое иное возмещение. Ни о какой цели эксплуатации речь не идет, что позволяет сделать вывод о различии терминов «торговля людьми» и «торговля детьми» в международном праве.

В определении «торговля людьми», содержащемся в Палермском протоколе, также присутствует специальное положение, направленное на установление повышенных гарантий безопасности ребенка от практики торговли людьми: «вербовка, перевозка, передача, укрывательство или получение ребенка для целей эксплуатации считаются «торговлей людьми» даже в том случае, если они не связаны с применением какого-либо из средств воздействия, указанных в подпункте «а» настоящей статьи» (угроза силой или ее применение; другие формы принуждения, похищения, мошенничества, обмана, злоупотребления властью или уязвимостью положения, подкуп). Подпункт «b» ст. 3 Палермского протокола обязывает не принимать во внимание согласие жертвы торговли людьми на запланированную эксплуатацию, если было использовано любое из указанных средств воздействия.

Толкование положений Палермского протокола, на наш взгляд, не дает оснований поддерживать мнение авторов, считающих согласие взрослого потерпевшего обстоятельством, которое в международном уголовно-правовом смысле исключает преступность торговли людьми. Основным объектом рассматриваемого преступления выступает свобода человека. Этим объясняется нахождение состава торговли людьми в гл. 17 «Преступления против свободы, чести и достоинства личности» УК РТ, гл. III «Преступления против свободы, чести и достоинства личности» УК Украины, гл. 22 «Преступления против личной свободы, чести и достоинства» УК Республики Беларусь, гл. 19 «Преступления против свободы и достоинства личности» УК Азербайджанской Республики и т. д.

Право на свободу относится к числу неотъемлемых от человеческой личности прав и свобод, принадлежит каждому от рождения, не приобретается и не отчуждается. Таким образом, отказ от права на свободу, равно как и согласие лица на совершение в отношении него деяния, нарушающего право на свободу, не может рассматриваться в качестве юридически действительного, исключая преступность и наказуемость деяния. Допущение возможности выражения лицом добровольного (свободного от влияния принуждения или заблуждения) согласия на совершение в отношении него торговли людьми противоречило бы как пониманию сущности данного преступления, обязательным элементом которого является сочетание принудительного перемещения и последующей эксплуатации, так и правилам толкования международных договоров.

Криминализация торговли людьми в национальном законодательстве государства, безусловно, является важной составляющей борьбы с рассматриваемым преступлением, но не единственной. Рассмотренные протоколы демонстрируют комплексный подход к пониманию борьбы с торговлей людьми, проявляющийся в трех основных аспектах: 1) предупреждение данного преступления; 2) наказание виновных; 3) защита жертв торговли людьми.

Аналогичный подход прослеживается в региональных актах, направленных на борьбу с торговлей людьми, среди которых Конвенция Совета Европы о противодействии торговле людьми 2005 г, Соглашение о сотрудничестве государств — участников СНГ в борьбе с торговлей людьми, органами и тканями человека 2005 г. (вступило в силу для Республики Таджикистан 17 марта 2009 г.) и др.

В целях гармонизации законодательства государств — участников СНГ также были приняты два модельных закона: «О противодействии торговле людьми» и «Об оказании помощи жертвам торговли людьми». Юридическая природа модельных актов предопределяет невозможность их непосредственного действия в рамках правовых систем государств. Они призваны служить «нормативно-ориентирующим стандартом» при разработке национального законодательства, регулирующего соответствующие правоотношения.

Задача принятия подобных актов в Республики Таджикистан продиктована необходимостью обеспечения системности и комплексности правового регулирования противодействия торговле людьми. В настоящее время в законодательстве Таджикистан присутствуют лишь разрозненные меры, в той или иной степени способствующие предупреждению торговли людьми, и, как справедливо отмечает Т.Я. Хабриева, «практически нет норм, закрепляющих права жертв торговли людьми».

Как справедливо отмечает В.С. Овчинский, парадоксальной выглядит ситуация, когда указанные модельные законы приняты по инициативе и активном участии Республики Таджикистан, но в самой Таджикистан аналогичные законы не принимаются, хотя попытка разработки соответствующих законопроектов была предпринята Межведомственной рабочей группой при Комитете Маджлиси Намояндагон по законодательству еще в 2005 — 2008 гг. На постсоветском пространстве законы о противодействии торговле людьми приняты в Белоруссии, Узбекистане, Украине.

Для эффективной профилактики торговли людьми данную проблему необходимо рассматривать в широком смысле — как проблему, связанную с бедностью, гендерным неравенством, теневой экономикой, коррупцией, незаконной миграцией и т.д. В соответствии с этим требуется законодательное закрепление как общих, способствующих устранению коренных причин торговли людьми, так и специальных мер, направленных в числе прочего на повышение осведомленности населения о проблеме торговли людьми, профилактику виктимного поведения потенциальных жертв, противодействие спросу, порождающему эксплуатацию людей, и др.

В сфере противодействия торговле людьми следует признать положительным законодательный опыт Республики Беларусь. Так, в соответствии с Указом Президента Республики Беларусь от 1 сентября 2010 г. деятельность по трудоустройству граждан за границей, а также деятельность, связанная со сбором и распространением информации о физических лицах в целях их знакомства (деятельность брачного агентства), относятся к категории лицензируемых. Закон Республики Беларусь от 7 января 2012 г. «О противодействии торговле людьми» запрещает публиковать объявления о трудоустройстве и учебе граждан за пределами Белоруссии без их согласования с Министерством внутренних дел и Министерством образования соответственно. Указанные ведомства обязаны размещать в средствах массовой информации и сети Интернет информацию о юридических лицах и индивидуальных предпринимателях, имеющих лицензии на такую деятельность. Кроме того, МВД Республики Беларусь должно вести и публиковать перечень организаций, признанных Верховным судом Республики Беларусь причастными к торговле людьми.

Следует отметить, что данные о торговле людьми, органами и тканями человека входят в перечень информации, подлежащей передаче в Межгосударственный информационный банк,

что обусловлено транснациональным характером рассматриваемого преступления. Создание совместного банка данных о транснациональных преступных группах, их лидерах, юридических и физических лицах, причастных к торговле людьми, а также об исчезнувших лицах, которые, вероятно, стали жертвами торговли людьми, — одно из основных направлений сотрудничества по противодействию торговле людьми в Соглашении о сотрудничестве государств — участников СНГ в борьбе с торговлей людьми, органами и тканями человека 2005 г. Обмен информацией, как и любое другое направление сотрудничества, требует гармонизации подходов государств к криминализации и пенализации общественно опасных деяний в сфере торговли людьми.

Таким образом, важность качественной реализации норм международного права, направленных на повышение эффективности противодействия торговле людьми, заключается не только в совершенствовании национального правового регулирования данной проблемы, но и в достижении цели гармонизации (сближения, унификации) законодательства государств, что, в свою очередь, выступает основой для объективно необходимого сотрудничества государств и иных субъектов международного права в сфере противодействия торговле людьми, обеспечения международной безопасности и правопорядка. Актуальность решения рассматриваемой задачи подтверждена в положении Стратегии национальной безопасности Республики Таджикистан до 2030 г. о прогнозируемом росте угроз, связанных с торговлей людьми и иными формами транснациональной организованной преступности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Послание Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон, в ежегодном Послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан 23 декабря 2022 года- Конуният, Душанбе-2022
2. Права человека и торговля людьми (обзор) [Электронный ресурс] // Управление Верховного комиссара ООН по правам человека. URL: <https://www.ohchr.org/RU/Issues/Trafficking/TiP/Pages/Index.aspx> (дата обращения: 04.02.2022).
3. Норов, У. С. Проблема торговли людьми и ее влияние на состояние национальной безопасности Республики Таджикистан / У. С. Норов // Современное право. - 2008. - № 7. - С. 113-116.
4. Алихаджиева И. С. О повышении эффективности нормы УК РФ об ответственности за торговлю людьми // «Черные дыры» в российском законодательстве. 2006. № 1.
5. Бельцов Д. В. Особенности уголовной ответственности за преступления против семьи и несовершеннолетних // Российский следователь. 2007. № 20.
6. Винокуров С. И., Пристанская О. В. Научный комментарий к Модельному закону «О противодействии торговле людьми». Приложение к постановлению МПА СНГ от 23 ноября 2012 г. № 38-19.
7. Голованова Н. А. Международные стандарты и уголовное законодательство России об искоренении насилия в отношении детей // Международно-правовые стандарты в уголовной юстиции Российской Федерации: науч.-практ. пособие / отв. ред. В. П. Кашепов. М., 2012.
8. Доклад «О состоянии борьбы с торговлей людьми в Российской Федерации» / под ред. Е. Б. Мизулиной. М., 2006.
9. Егорова Л. Ю. Торговля несовершеннолетними: проблемы квалификации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2007.
10. Зайдиева Д. Я. Уголовно-правовая охрана личной свободы человека: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2006.
11. Игнатенко Г. В. Международное право и внутригосударственное право: проблемы сопряженности и взаимодействия. М., 2012.
12. Иногамова-Хегай Л. В. Торговля людьми как тягчайшее нарушение конституционного права личности на свободу // Конституционные основы уголовного права: матер. I Всерос. конгресса по уголовному праву, посвященного 10-летию УК РФ. М., 2006.

АМАЛИШАВИИ МЕЪЁРҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР САМТИ САВДОИ ОДАМОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақолаи илмӣ дар доираи яке аз масъалаҳои мубрами ҷомеаи Тоҷикистон ва ҷаҳон – хариду фурӯши одамон ва ҳамкориҳои байналмилалӣ-ҳуқуқии давлатҳо бахшида шудааст, ки ҷинойтҳои дорои хусусияти байналмилалӣ бо объекти таҷовуз ва дараҷаи хавфи ҷамъиятӣ фарқ мекунад. Муаллиф қайд кардааст, ки инҳо чунин кирдорҳои ҷинойтии ашхос ё гурӯҳҳои шахсоне мебошанд, ки на танҳо ба тартиботи миллий, балки ба тартиботи ҳуқуқи байналмилалӣ таҷовуз карда, барои ду ва зиёда давлатҳо хавфи ҷамъиятиро ифода мекунад. Яке аз ҷинойтҳои вазнини дорои хусусияти байналмилалӣ хариду фурӯши одамон мебошад, ки ҳамкориҳои муассир ва густариши байнидавлатиро тақозо мекунад, зеро ин падида давлатҳои дунёро водор месозад, ки бо ҳамкориҳои мутақобилаи худ роҳи ин зухуроти номатлубро пешгири намоянд.

КАЛИДВОЖАҲО: муқовимат, амалишавӣ; ҳамкорӣ; хариду фурӯши одамон.

РЕАЛИЗАЦИЯ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫХ НОРМ В СФЕРЕ ТОРГОВЛЕ ЛЮДЬМИ В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются международное законодательство по противодействию торговле людьми, взаимодействие органов Республики Таджикистан с правоохранительными органами зарубежных государств в данной сфере. Автор делает выводы о том, что сформирована правовая основа международного сотрудничества по противодействию и предупреждению торговли людьми; на разных уровнях осуществляется сотрудничество государств по противодействию торговле людьми; Республики Таджикистан активно участвует в данном процессе, ее деятельность соответствует комплексной государственной политике по борьбе с этим явлением; результаты международного сотрудничества Республики Таджикистан по противодействию торговле людьми имеют высокую эффективность.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: противодействие; реализация; сотрудничество; торговля людьми.

IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL LEGAL NORMS IN THE FIELD OF COMBATING HUMAN TRAFFICKING IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article examines international legislation on counteracting human trafficking, the interaction of Internal Affairs bodies of the Republic of Tajikistan with Law Enforcement agencies of foreign countries in this sphere. The author concludes that the legal basis for international cooperation to counteract human trafficking has been formed; cooperation of states on counteracting human trafficking is carried out at different levels; Tajikistan actively participates in this process and complies with a comprehensive state policy to combat this phenomenon; the results of international cooperation of the Republic of Tajikistan on combating human trafficking are highly effective.

KEYWORDS: agreements; implementation; counteraction; human trafficking.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Олимов Сомон Олимович* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюм факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **930200070**.

Сведения об авторе: *Олимов Сомон Олимович* - Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудакӣ, 17. Телефон: **905-08-44-43**.

Information about the author: *Olimov Somon Olimovich* - Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **930200070**.

ОБЪЕКТҲОИ МУНОСИБАТИ ҲУҚУҚИ МАДАНИ

Раҷабова Д.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳуқуқи маданӣ ҳамчун соҳаи мустақили ҳуқуқ дар низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи махсусро ишғол намуда, асосан баҳри танзими муносибатҳои молумулкӣ рағбона карда шудааст.

Объекти ҳуқуқи маданӣ ба маънои объективӣ - ин муносибатҳои ҷамъиятии эътироф карда мешаванд, ки аз ҷониби меъёрҳои ҳуқуқи маданӣ ба танзим дароварда мешаванд.

Бояд қайд кард, ки категорияи объект дар илми ҳуқуқшиносӣ ба якҷанд маъно истифода бурда мешавад. Аз ҷумла, объекти муносибати ҳуқуқи маданӣ ба маънои объективӣ ва объекти муносибати ҳуқуқи маданӣ ба маънои субъективӣ, ки дар ин ҳолат сухан дар бораи объектҳои ҳуқуқҳои субъектҳои маданӣ меравад.

Ба сифати объектҳои ҳуқуқи маданӣ як қатор неъматҳо ва ҳуқуқҳои молумулкӣ ва ғайримолумулкӣ, ки дар қонунгузориҳои ҷорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла Кодекси маданӣ, муқаррар карда шудаанд, баромад менамоянд. Пас аз ин ҷо ҳулоса баровардан мумкин аст, ки объектҳои ҳуқуқи маданӣ (объектҳои ҳуқуқи маданӣ ба маънои объективӣ) ин неъматҳо ва ҳуқуқҳои молумулкӣ ва ғайримолумулкӣ, ки субъектҳои ба воситаи онҳо манфиати ҳудро қонеъ намуда, бо ин васила дар муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ иштирок мекунанд, эътироф карда мешавад.

Лозим ба зикр аст, ки муносибатҳои маданӣ-ҳуқуқӣ дорои объектҳои худ мебошад. Зеро ин муносибатҳо ба монанди дигар муносибатҳои маданӣ-ҳуқуқӣ дорои субъект,

объект ва мазмун мебошанд. Дар ин асно мебояд қайд кард, ки объекти муносибати маданӣ-хуқуқӣ бо объекти ҳуқуқи маданӣ ҳаммаъно мебошанд.

Объектҳои ҳуқуқи маданӣ ба неъматҳо ва ҳуқуқҳо тақсим мешаванд. Ба сифати неъматҳо он объектҳои ҳуқуқи маданӣ фаҳмида мешаванд, ки ба ҳайси ҳуқуқи субъективӣ баромад накарда, чиҳати қонё гардонидани манфиатҳои субъект истифода бурда мешаванд.

Ҳуқуқҳо низ ба сифати объекти ҳуқуқи маданӣ баромад намуда, дар муомилоти маданӣ иштирок мекунанд ва манфиатҳои субъектҳои ҳуқуқи маданиро қонё мегардонанд.

Дар навбати худ неъматҳо ва ҳуқуқҳо ба ду гурӯҳ чудо қада мешаванд:

- Неъматҳо ва ҳуқуқҳои молумулкӣ;
- Неъматҳо ва ҳуқуқҳои ғайримолумулкӣ.

Тамоми объектҳои ҳуқуқи маданиро, дар шакли умумӣ метавон ба чунин намудҳо тақсим намуд (м.136-и КМ):

- 1) неъматҳои молумулкӣ;
- 2) ҳуқуқҳои молумулкӣ;
- 3) неъматҳои ғайримолумулкӣ;
- 4) ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулкӣ.

Неъматҳои молумулкӣ гуфта, ин объектҳои ҳуқуқи маданиро меноманд, ки арзиши иқтисодӣ дошта, дар муомилоти маданӣ ба сифати объект баромад менамояд. Ба ҳайси чунин объект чизу чора (ашё), пул, аз ҷумла: асбори хоричӣ, қоғазҳои қиматнок, қору хизматрасониҳо, иттилоот, амал, натиҷаи фаъолияти зехнӣ, номи фирма, тамғаи молӣ ва воситаҳои дигари фардиқунонии маҳсулот шомил мегарданд.

Ҳуқуқҳои молумулкӣ низ ба сифати объектҳои ҳуқуқи маданӣ баромад намуда, дорои арзиши иқтисодии худ буда, чун неъматҳои молумулкӣ эътироф карда намешавад. Зеро объектҳои ҳуқуқи маданӣ танҳо он ҳуқуқҳои молумулкӣ, ки имқонияти талаб карданро ба соҳибҳуқуқи худ фароҳам меоваранд, баромад менамоянд.

Неъматҳои ғайримолумулкӣ низ ба сифати объектҳои ҳуқуқи маданӣ баромад менамоянд. Ба сифати чунин неъматҳо дохил мешавад: ҳаёт, шаъну шараф, номи нек, шухрати касбӣ ва ғайраҳо баромад менамояд. Хусусияти асосии ин объектҳо ҷудонопазирӣ ва бегонанашаванда аз субъект ва надоштани арзиши иқтисодӣ (пулӣ) мебошанд. Бинобар сабаби надоштани арзиши иқтисодӣ онҳо дар муомилоти маданӣ ширкат варзида наметавонанд ва бинобар ин, онҳо ба сифати объекти ҳуқуқҳои субъекти маданӣ баромад намуда, ба ҳайси объектҳои муомилоти маданӣ баромад намекунанд.

Ҳуқуқи шахсии ғайримолумулкӣ низ ба сифати объектҳои ҳуқуқи маданӣ баромад намуда, онҳо барои аз ҷониби субъект қонё намудани манфиатҳои худ бо истифода аз неъматҳои ғайримолумулкӣ равона карда шудаанд.

Инчунин, қайд намудан лозим аст, ки вобаста аз қобилияти гардиши объектҳои ҳуқуқи маданӣ, объектҳоро ба намудҳои зерин чудо кардан мумкин аст:

- 1) Объектҳое, ки дар муомилоти граждани озодона баромад менамоянд.

Ба сифати чунин объектҳо тамоми объектҳои ҳуқуқи маданӣ, аз қабилӣ неъматҳо ва ҳуқуқҳои молумулкӣ баромад менамоянд.

- 2) Объектҳое, ки гардиши онҳо дар муомилоти маданӣ маҳдуд карда шудааст (объектҳое, ки қобилияти муомилотиашон маҳдуд аст).

Ба сифати чунин объектҳо, он объектҳои ҳуқуқи маданӣ баромад менамоянд, ки барои ба вучуд омадани ҳуқуқ ба онҳо ин ё он иҷозати маҳсус доштани субъект ҳатмӣ мебошад.

- 3) Объектҳое, ки гардиши онҳо дар муомилоти маданӣ манъ карда шудааст (объектҳои аз муомилот баровардашуда).

Ин гурӯҳи объектҳо объектҳое мебошанд, ки нисбати онҳо ҳуқуқҳои маданӣ, умуман ба вучуд омада наметавонанд.

Яке аз объектҳои асосии ҳуқуқи маданӣ ин ашё (чизу чора) баромад менамояд.

Ашё ҳамчун объекти ҳуқуқи маданӣ ба сифати неъматҳои молумулкӣ баромад менамояд. Бинобар ин, тамоми хусусиятҳои хоси неъматҳои молу мулкӣ, ки дар боло зикр

намудем аз ҷумлаи дорои арзиши муайянбудаи онҳо ва ҳамеша дар шакли моддӣ зоҳир гардидани онҳо, пурра нисбати ашё низ татбиқ карда мешаванд.

Ашё вобаста аз ин ё он хусусиятҳо ва нишонаҳо ба намудҳои гуногун табақабандӣ карда мешаванд. Масалан, чунин амудҳои ашёро фарқ кардан мумкин аст:

- 1) Ашёи манқул ва ғайриманқул.
- 2) Ашёи тақсимшаванда ва тақсимнашаванда.
- 3) Ашёи мураккаб ва асосию мансубият.
- 4) Ашёи хосса ва ашёи бо нишони нав муайяншуда.

Ашёи манқул гуфта, ашёро меноманд, ки имконияти ҷойивазкуниро доро буда, ҳангоми ҷойивазкунӣ моҳият ва таъиноти худро гум намекунад. Ба сифати ашёи манқул пул, қоғазҳои қиматнок, автомашина, дучарха ва ба монанди инҳо дохил мешаванд. Ашёи ғайриманқул ашёе мебошанд, ки бо замин алоқамандии зич дошта, хусусияти ҳаракаткунандаеро доро буда, интиқоли онҳо аз ҷой ба ҷойи дигар ба таъиноти ашёи мазкур зарар хоҳанд расонд. Инчунин, ба сифати ашёи ғайриманқул ашёе, ки хусусияти манқулро доро мебошанд, яъне ҷойивазкунии онҳо бар зарари таъиноти онҳо равона карда намешаванд, дохил мешаванд. Масалан, ҳавопаймо, киштиҳои баҳрӣ аз ҷумлаи инҳо.

Бинобар ин, сабаб дар назарияи ҳуқуқи маданӣ ашёи ғайриманқулро ба ашёи ғайриманқули табиӣ (масалан иншоот, бино) ва ашёи ғайриманқул мутобиқи қонун (киштиҳои баҳрӣ, ҳавопаймо ва ғайраҳо) мебошанд.

Ашёи тақсимшаванда аз номи худ маълум менамояд, ки ашёи тақсимшаванда имконияти тақсим шуданро доро буда, ҳангоми тақсим шудан, ашё таъиноти худро гум намекунад.

Ашёи тақсимнашаванда бошад, ашёе, ки дар ҳолати тақсим намудани онҳо моҳияти худро гум мекунад.

Ашёи мураккаб бошад, ашёе мебошанд, ки аз якчанд ашёи дигар иборатанд. Ин ашё ба сифати як объекти томи ҳуқуқҳои граждани эътироф карда шуда, дар муносибатҳои маданӣ-ҳуқуқӣ ба сифати як объект бо воситаи як аҳд ба муомилот бароварда мешавад.

Дар Кодекси маданӣ дигар объектҳои ҳуқуқи маданӣ низ муқарар шудаанд. Аз ҷумла:

- Корхона;
- самара, маҳсулот ва даромад;
- ҳайвонот;
- натиҷаи фаъолияти зеҳни ҳифзшаванда, сирри хизматӣ ва тичоратӣ;
- амал (беамалӣ);
- пул (асъор);
- арзишҳои асъорӣ;
- қоғазҳои қиматнок;
- неъматҳои ғайримоддӣ.

Ба ин низоми объектҳои ҳуқуқи маданӣ ба охир намерасад, зеро объектҳо ҳелло мураккаб буда, доираи васеи масъалаҳоро дар бар мегиранд.

АДАБИЁТ

- 1 Гражданское право. Учебник// под ред. Е.А. Суханова. М., 2000; 2004.
- 2 Гражданское право. В 3-х томах. Учебник/ Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. М., 2000; 2004.
- 3 Гражданское право// под ред. А.Г. Калпина, А.И. Масляева. М., 1997.
- 4 Ҳуқуқи граждани. Қисми 1. / зери таҳрири М.А. Маҳмудов. Душанбе, 2007.
- 5 Ҳуқуқи граждани. Қисми 2. / зери таҳрири М.А. Маҳмудов. Душанбе, 2007.

ОБЪЕКТҲОИ МУНОСИБАТҲОИ ҲУҚУҚИ МАДАНӢ

Мақолаи мазкур ба яке аз мавзӯҳои муҳими ҳуқуқи маданӣ, аз қабилҳои объектҳои муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ, ки дар низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи махсусро ишғол намудааст, бахшида мешавад. Дар асоси омӯзиши адабиётҳои илми соҳаи ҳуқуқшиносӣ масоили низоми объектҳои муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифт.

КАЛИДВОЖАҲО: объект, ҳуқуқи маданӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, муносибатҳои молумулкӣ, неъматҳо, субъект, ашё, кодекси маданӣ, ҳуқуқ, аҳд, ашёи манқул ва ғайриманқул.

ОБЪЕКТЫ ГРАЖДАНСКИХ ПРАВООТНОШЕНИЙ

Данная статья посвящена одной из важных тем культурного права, таким как объекты культурно-правовых отношений, которые занимают особое положение в правовой системе Республики Таджикистан. На основе изучения научно-правовой литературы проанализированы и обсуждены вопросы системы объектов культурно-правовых отношений.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: объект, культурные права, Республика Таджикистан, отношения собственности, льготы, субъект, объект, культурный код, право, договор, движимые и недвижимые объекты.

OBJECTS OF CIVIL LAW RELATIONS

This article is devoted to one of the most important topics of cultural law, such as the objects of cultural law relations that have a special place in the legal system of the Republic of Tajikistan. Based on the study of the scientific literature in the field of law, the issues of the system of objects of cultural relations of cultural law were analyzed and discussed

KEYWORDS: object, cultural law, Republic of Tajikistan, property relations, goods, subjects, objects, cultural code, law, transaction, movable and immovable things.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҷабова Дилноза* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 1 - уми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **988274766**.

Сведения об авторе: *Раджабова Дилноза* – Таджикский национальный университет, магистр 1 - го курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **988274766**.

Information about the author: *Rajabova Dilnoza* - Tajik National University, 1st-year master's student of the Faculty of Law of the. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **988274766**.

СУБЪЕКТЫ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА

Собирзода С.Э.

Таджикский национальный университет

Субъекты гражданского права - это носители гражданских прав и обязанностей, вступающие между собой в гражданские правоотношения. К основным субъектам гражданского права можно отнести физических лиц (люди), юридических лиц (предприятия, фирмы) и государство в лице разных органов. Гражданские правоотношения предполагают равноправие, свободу воли участников, поэтому государство в данном случае выступает строго как равноправный партнёр, например, покупает, или продаёт имущество, сдаёт в аренду предпринимателю офис и т.п.

К физическим лицам относятся граждане, апатриды (лица без гражданства), бипатриды (лица с двойным гражданством) и граждане иностранного государства. Физические лица действуют от своего имени в гражданских правоотношениях. Они могут свободно заключать не запрещённые законом сделки. Однако, если заключение сделок носит регулярный характер с целью извлечения прибыли, физическое лицо должно быть зарегистрировано в качестве индивидуального предпринимателя.

Регистрация индивидуального предпринимателя осуществляется налоговой инспекцией по месту жительства физического лица. Незарегистрированная предпринимательская деятельность карается кодексом об административных правонарушениях и влечёт штраф.

Юридическое лицо - учрежденное физическими или иными юридическими лицами предприятие, от своего имени заключающее сделки, несущее ответственность за них. К примеру, гражданин заключает сделку приобретения услуги ремонта дома с фирмой. Договор подписывает директор фирмы, но гражданин вступает в правоотношения с самой фирмой. И даже если там изменится руководство, это не будет означать прекращения прав и обязанностей по сделке. Другой пример: студенты, поступившие на платное отделение вуза, заключают договор об образовании с самим вузом (юридическим лицом), хотя подписывает его ректор.

Все юридические лица можно разделить на коммерческие и некоммерческие. Первые созданы для получения прибыли, которая потом становится собственностью владельцев юридического лица. Некоммерческие юридические лица учреждены с целью удовлетворения общественных и личных потребностей, не связанных с получением прибыли. Такие юридические лица также могут заниматься предпринимательской деятельностью и получать прибыль, но она распределяется на реализацию целей, для реализации которых было создано некоммерческое предприятие. К примеру, школа - некоммерческое юридическое лицо. Оно может заниматься бизнесом (например, оказывать платные образовательные услуги - курсы, консультации), но прибыль должна направляться на улучшение образовательного процесса (ремонт школы, оборудование классов, зарплата учителям и т.п.).

Государство может вступать в гражданские правоотношения на равноправных началах. Оно также подписывает договоры со своими партнёрами.

Если говорить о правосубъектности, то, во-первых, правосубъектность - это общественно-юридическое качество лица: юридическое качество правосубъектного лица «заключается в признании за ним правосубъектности со стороны действующего законодательства» [2, 206]. Во-вторых, правосубъектность, а также норма права и юридический факт являются предпосылками возникновения конкретных правоотношений. В-третьих, правосубъектность устанавливает границы участия в гражданских правоотношениях. «По мнению большинства ученых, сущность правосубъектности наиболее кратко может быть охарактеризована как основанная на нормах права юридическая способность лица быть участником правоотношений» [3, 14].

Правосубъектность включает три компонента: - правоспособность - способность номинально быть носителем гражданских прав и обязанностей. Принадлежит каждому от рождения и до смерти. Правоспособность неотчуждаема - т.е. её нельзя продать, передать, ограничить и т.п.; - дееспособность - способность своими самостоятельными действиями осуществлять гражданские права и нести обязанности. Дееспособность в полной мере принадлежит человеку по достижении 18-летнего возраста; - деликтоспособность - способность самостоятельно нести юридическую ответственность за свои действия.

Понятие, предмет и метод гражданского права.

Гражданское право - это совокупность правовых норм, регулирующих имущественные и личные неимущественные отношения в целях осуществления законных интересов субъектов гражданского права и организации экономических отношений в обществе.

Гражданское право является основополагающей составной частью правовой системы государства, закрепляет правила, по которым существует общество.

Предмет гражданского права объединяет две группы отношений – имущественные и личные (неимущественные).

Имущественные отношения складываются по поводу имущества, которое включает в себя:

- вещи;
- иное имущество, не ограниченное общими свойствами вещей (информационные ресурсы);
- имущественные права (право собственности, оперативного управления);
- имущественные обязанности (передать вещь по договору купли-продажи и др.).

К личным (неимущественным) отношениям относятся:

- личные неимущественные отношения, связанные с имущественными (право автора произведения);
- личные неимущественные отношения, несвязанные с имущественными (честь и достоинство).

Метод гражданского права – это способ воздействия норм права на отношения, регулируемые гражданским законодательством. Характерные черты гражданско-правового метода:

- дозволительный характер, т. е. действует правило «разрешено все, что не запрещено законом»;

- диспозитивный характер – заключается в том, что нормы гражданского права предоставляют субъектам широкую свободу в определении и осуществлении имущественных прав и содержат большое количество диспозитивных правил, от которых участники гражданских правоотношений могут отступать.

Принципы гражданского права:

- принцип равенства субъектов гражданских правоотношений;
- принцип неприкосновенности собственности;
- принцип свободы договора;
- принцип беспрепятственного осуществления гражданских прав;
- принцип недопустимости вмешательства кого-либо в частные дела;
- принцип обеспечения восстановления нарушенных прав;
- принцип судебной защиты гражданских прав.

Понятие гражданского правоотношения.

Гражданское правоотношение - регулируемое нормами гражданского права правоотношение, возникающее между юридически равными субъектами по поводу имущества, а также нематериальных благ, выражающаяся в наличие у них субъективных прав и обязанностей.

Участники правоотношений, регулируемые гражданским правом:

- физические лица (граждане, иностранцы, апатриды, бипатриды);
- юридические лица;
- государство (в качестве унитарного и административно- территориальных единиц);
- местные органы государственной власти и самоуправления.

Субъектом гражданского права может быть только лицо, которое обладает определенным статусом — является *правоспособным и дееспособным*.

Возможность субъекта быть участником правоотношения определяется его *правосубъектностью*, т. е. способностью быть субъектом права.

Правосубъектность — способность лица иметь и осуществлять, непосредственно или через своих представителей, субъективные права и юридические обязанности, то есть выступать субъектом правоотношения.

Правосубъектность *включает в себя следующие элементы:*

- правоспособность;
- дееспособность;
- деликтоспособность.

Правоспособность - способность иметь гражданские права и нести обязанности. Правоспособность гражданина возникает в момент рождения и прекращается в момент наступления смерти.

Чтобы быть полноправным участником гражданско-правовых отношений, гражданин должен обладать и дееспособностью. *Под дееспособностью* понимается способность гражданина своими действиями приобретать и осуществлять гражданские права и создавать для себя гражданские обязанности и исполнять их.

По объему дееспособности граждане подразделяются на четыре группы:

- полностью дееспособные;
- частично дееспособные;
- ограниченно дееспособные;
- недееспособные.

Пример недееспособности юридического лица приводит Н.В. Козлова: это случай, когда юридическое лицо находится на стадии банкротства, когда полномочия руководителя прекращаются и вводится внешнее управление. «Правоспособность должника сохраняется, хотя и в усеченном виде, поскольку он по-прежнему может обладать гражданскими правами и обязанностями (право собственности и пр.), однако не может приобретать и осуществлять их своими действиями» [5, 4]. С.Н. Прошин роль конкурсного управляющего сравнивает с ролью попечителя (опекуна) при физическом лице, ограниченном или лишенном дееспособности [8, 28].

Деликтоспособность - способность гражданина своими действиями приобретать и осуществлять гражданские права и создавать для себя гражданские обязанности и исполнять их.

Понятие договора. Договор платных медицинских услуг в здравоохранении.

Договор — это двухсторонняя или многосторонняя сделка, для заключения которой необходимо выражение воли сторон. Оказание медицинской помощи является по своей сути особым родом услуги.

Являясь участником гражданских правоотношений, возникающих в системе ОМС, медицинские учреждения вправе совершать действия, которые направлены на установление, изменение или прекращение гражданских прав и обязанностей. Такие действия называются *сделками*.

Услуга - это совершение определенной деятельности или совокупности определенных действий, направленных на удовлетворение потребностей других лиц.

К услугам часто относят все виды полезной деятельности, не создающей материальных ценностей, т. е. главным критерием отнесения той или иной деятельности к сфере услуг служит неосязаемый, невидимый характер производимого в данной сфере продукта.

Медицинская услуга - это совокупность необходимых, достаточных, добросовестных профессиональных действий медицинского работника (производителя услуги), направленных на удовлетворение потребностей пациента (потребителя услуги).

Особенности медицинской услуги:

- при ее оказании законом предъявляются повышенные требования к квалификации исполнителя;
- она ориентирована на особое благо — здоровье;
- содержание медицинской услуги можно условно разделить на сугубо профессиональную ее основу и сервисные атрибуты при ее оказании;
- определение и измерение качества услуг затруднено, особенно в приложении к медицине;
- она неотделима от процесса ее оказания и потребляется в процессе ее производства. Она не осязаема до момента ее оказания, не способна к хранению, накоплению;
- рынок медицинских услуг относится к рынку с так называемым «нарушенным суверенитетом покупателя (пациента)»;
- потребитель не только пассивно присутствует при оказании ему медицинской помощи, но и сам активно участвует, влияет на этот процесс.

Большинство правоотношений в процессе оказания медицинской помощи относятся к имущественным, а, следовательно, регулируются нормами гражданского права.

Личные неимущественные отношения, связанные с имущественными, а именно, осуществление права на охрану здоровья также в этой сфере регулирования.

Гражданско-правовая ответственность: понятие, виды, условия и формы.

Юридическая ответственность – это претерпевание субъектами неблагоприятных последствий за результаты своей противоправной деятельности.

Гражданско-правовая ответственности – это вид юридической ответственности, которая состоит в претерпевании правонарушителем неблагоприятных последствий имущественного характера, наступающих по требованию потерпевшей стороны.

Гражданско-правовая ответственность имеет *отличительные черты*, выделяющие ее среди других видов ответственности, что объясняется сущностью гражданско-правовых отношений, возникающих между равноправными и свободными субъектами:

- нацелена на имущественную сферу должника, а не на его личность;
- направлена на восстановление имущественного положения потерпевшей стороны, поэтому санкции взыскиваются в пользу кредитора, а не в пользу государства как в уголовной и административной ответственности;
- применяется по требованию потерпевшей стороны, которая самостоятельно решает предъявлять либо нет требования к правонарушителю, в отличие от других видов

ответственности, где желание потерпевшего не учитывается. Свобода воли сторон проявляется также при установлении объема и условий ответственности.

Виды гражданско-правовой ответственности:

1. В зависимости от основания возникновения различают договорную и внедоговорную (деликтную) ответственность.

Договорная ответственность – возникает из нарушений условий заключенного договора сторонами (например, ответственность арендатора либо арендодателя, исходя из заключенного договора аренды и т.д.)

Внедоговорная (деликтная) ответственность – возникает из нарушений прав субъектов гражданского оборота, между которыми не был заключен договор (например, ответственность из факта причинения вреда имуществу либо жизни, здоровью).

Деликт - правонарушение, которое причиняет вред обществу, государству, личности и является основанием для привлечения правонарушителя к предусмотренной законом ответственности.

2. В зависимости от характера ответственности обязанных лиц различают долевую, солидарную, субсидиарную ответственность.

Долевая – это ответственность между должниками в определенных долях (при этом доли предполагаются равными). Например, согласно ст.949 ГК суд вправе возложить на лиц, совместно причинивших вред, ответственность в долях, определив их, исходя из степени вины причинителей вреда.

Солидарная – обязанность каждого из должников отвечать в полном объеме. Такая ответственность является повышенной, создает гарантии для кредиторов, поэтому ее применение возможно лишь в случаях, установленных в законе либо договоре. Например, солидарная ответственность поручителя и должника по основному обязательству перед кредитором.

Субсидиарная – это ответственность субсидиарного (дополнительного) должника по обязательству основного должника. Предусмотрена как в законе, так и в договоре.

Условия наступления гражданско-правовой ответственности в сфере здравоохранения:

- наличие вреда, причиненной пациенту (в материальной и/или моральной форме);
- противоправный характер поведения медицинского персонала лечебного учреждения (действие/бездействие);
- причинно-следственная связь между совершенным противоправным деянием (бездействием) и наступившим вредом для пациента;

Гражданско-правовая ответственность и сфера здравоохранения.

Гражданско-правовая ответственность преследует цель компенсации материального и морального вреда, в том числе и в сфере здравоохранения, например при компенсации вреда, причиненного пациенту в процессе оказания медицинской помощи.

Под вредом, причиненном пациенту, следует понимать ущерб, причиненный его нематериальным благам, а именно жизни и здоровью, неприкосновенности частной жизни, чести и доброму имени медицинской организацией либо медицинскими работниками.

Имущественный вред – это вред, причиненный в результате определенных действий медицинской организации (медицинских работников), повлекший материальные последствия. моральный вред – физические и нравственные страдания, причиненные пациенту в результате определенных действий, нарушающих его личные неимущественные права, либо посягающие на принадлежащие ему нематериальные блага.

Моральный вред – физические и нравственные страдания, причиненные пациенту в результате определенных действий, нарушающих его личные неимущественные права, либо посягающие на принадлежащие ему нематериальные блага.

Из данной нормы закона явно следует, что вред также можно поделить на правомерный и неправомерный вред (медицинский риск, недостатки медицинской услуги и т.д.).

Особенности возмещения вреда, причиненного жизни или здоровью гражданина, вследствие ненадлежащего оказания медицинской помощи.

1. В случаях нарушения прав пациента, оказания ему помощи ненадлежащего качества, причинения вреда его жизни и здоровью медицинская организация несет гражданскую (имущественную) ответственность. Она обязана полностью возместить убытки потерпевшему.

2. Ответственность за вред, причиненный здоровью пациента, несет перед ним медицинская организация.

Ответственность наступает при следующих условиях:

- противоправность;
- причинение пациенту вреда;
- существование причинной связи между противоправным деянием и возникшим вредом;
- наличие вины медицинской организации.

3. Медицинская организация признается виновной, если установлена вина ее работников, выражающаяся в неисполнении или ненадлежащем (виновном) исполнении служебных обязанностей по оказанию медицинской помощи. При наличии вины организации не имеет значения, умышленно или по неосторожности был причинен вред.

ЛИТЕРАТУРА

1. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 года: офиц. текст. - Душанбе: Маориф, 2003. 84 с. - (на тадж., рус. и англ. яз.).
2. Гражданский кодекс Республики Таджикистан от 30 июня 1999 г., № 802. Ч. 1 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. - 1999. - №6. - Ст. 153; 2001. - № 7. - Ст. 508; 2002. - №4, ч. 1. - Ст. 170; 2005. - №3. - Ст. 125; 2006. - №4. - Ст. 193; 2007. - №5. - Ст. 356; 2010. - №3. - Ст. 156; 2010. - №12. - Ст.802.
3. Гражданский кодекс Республики Таджикистан от 11 декабря 1999, № 884. Ч. 2 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. - 1999. - №12. - Ст. 323; 2002. - №4, ч. 1. - Ст. 170; 2006. - №4. - Ст. 194; 2009. - №12. - Ст.821; 2010. - №7. - Ст.540.
4. Гражданский кодекс Республики Таджикистан от 1 марта 2005 г., № 84. Ч. 3 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. - 2005. - № 3. - Ст. 123.
5. Гражданский кодекс Республики Таджикистан от 24 декабря 2022 года №1918. Ч.1 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – 2022 - №915
6. Налоговый кодекс Республики Таджикистан: введен в действие 1 янв. 2005 г. // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. - 2004. - №12, ч. 1. - Ст. 688, 689; 2005. - №12. - Ст. 629; 2006. - №7. - Ст. 341; №12. - Ст. 543; 2007. - №3. - Ст.17; №7. - Ст. 668; 2008. - №3. - Ст. 195; №6. - Ст.455; 2009. - №3. - Ст. 86; 2009. - №5. - Ст. 332; №12. - Ст. 823; 2010. - №7. - Ст.559; 2010. - №12. - Ст. 824, 826.
7. Об авторском праве и смежных правах: Закон Республики Таджикистан от 13 нояб. 1998 г., № 726 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. - 1998. - №23-24. - Ст. 348; 2003. - №8. - Ст. 450; 2006 - №3. - Ст. 153; 2009. - №12. - Ст. 825.
8. О народной медицине: Закон Республики Таджикистан от 9 дек. 2004 г., № 73 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. -2004. - №12, 4.1. - Ст. 700; 2007. - №5. - Ст.374; 2008. - №12, ч.2. -Ст.1009.
9. О защите информации: Закон Республики Таджикистан от 2 дек. 2002 г., №71 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. - 2002. -№11. - Ст.696; 2005. - №12. - Ст. 646.
10. О защите прав потребителей: Закон Республики Таджикистан от 9 дек. 2004 г., № 72 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. -2004. - №12, ч.1. - Ст. 699; 2008. - №10. - Ст.805, Ст.817.
11. О коммерческой тайне: Закон Республики Таджикистан от 18 июня 2008 г., № 403 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. -2008. - №6. - Ст. 461.
12. О лицензировании отдельных видов деятельности: Закон Республики Таджикистан от 17 мая 2004 г., № 37 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. - 2004. - № 5. - Ст. 348; 2005. - №3. - Ст. 120; 2006. - №7. - Ст.343; 2007. - №6. - Ст.433; 2008. - №1, ч.2. - Ст. 14; 2008. - №6. - Ст.457; 2008. - №10.- Ст. 816; 2009. - №3. -Ст.78; 2009.- №5. - Ст.326; 2009. - №9-10. Ст.544; 2010. - №12. - Ст.821.
13. Козлова Н.В. Правосубъектность юридического лица. М.: Статут, 2005. Ст.220.
14. Прошин С.Н. Дееспособность юридического лица – одна из составляющих его правоспособности // Нотариус. 2012. Ст. 26-29.

СУБЪЕКҶОИ ҲУҚУКИ МАДАНИ

Дар ҳуқуқи маданӣ субъектҳои ҳуқуқи маданӣ одатан ҳамчун падидаи системавӣ тавсиф карда мешаванд. Системанокӣ дар он аст, ки ҳамаи меъёрҳои ҳуқуқи маданӣ робитаи ба ҳамдигар вобаста доранд. Мақсади мақола нишон додани хусусияти систематикӣ меъёрҳои механизми танзими ҳуқуқи маданӣ мебошад. Дар асоси натиҷаи кор ба хулосае омадан мумкин аст, ки меъёрҳои механизми танзими ҳуқуқи маданӣро як ҷомеаи меъёрӣ муттаҳид мекунад, ки ба алоқамандӣ, пайғирӣ, инчунин вобастагии мутақобилаи меъёрҳо хос буда, ҳамчун принсипи муттаҳидкунанда амал мекунад. Зарур аст, ки дар механизми танзими ҳуқуқи маданӣ сохторҳои ҳуқуқӣ таъсис дода шаванд.

КАЛИДВОЖАҲО: ҳуқуқи маданӣ, муносибатҳои моликият ва шахсӣ, усули ҳуқуқи маданӣ, принципҳои ҳуқуқи маданӣ, муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ, субъектҳои ҳуқуқи маданӣ, субъекти ҳуқуқи.

СУБЪЕКТЫ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА

В цивилистике субъектов гражданского права принято характеризовать как системное явление. Системность заключается в том, что все нормы гражданского права имеют взаимообусловленную связь. Цель статьи - показать системность норм механизма гражданско-правового регулирования. По результатам работы сделан вывод о том, что нормы механизма гражданско-правового регулирования объединены нормативной общностью, которая характеризуется взаимосвязанностью, согласованностью, а также взаимообусловленностью норм и выступает тем объединяющим началом, которое необходимо для создания юридических конструкций в механизме гражданско-правового регулирования.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: гражданское право, имущественные и личные отношения, метод гражданского права, принципы гражданского права, гражданское правоотношение, субъекты гражданского права.

SUBJECTS OF CIVIL LAW

In civil law, subjects of civil law are usually characterized as a systemic phenomenon. Systematicity lies in the fact that all norms of civil law have an interdependent relationship. The purpose of the article is to show the systematic nature of the norms of the civil law regulation mechanism. Based on the results of the work, it was concluded that the norms of the mechanism of civil legal regulation are united by a normative community, which is characterized by interconnectedness, consistency, as well as interdependence of norms and acts as the unifying principle that is necessary to create legal structures in the mechanism of civil legal regulation.

KEYWORDS: civil law, property and personal relations, civil law method, principles of civil law, civil legal relationship, subjects of civil law.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Собирзода Соҷида Эмомалӣ* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 1 - уми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 000066206. E-mail: sojidasobirzoda@gmail.com

Сведения об авторе: *Собирзода Соҷида Эмомали* – Таджикский национальный университет, магистр 1 - го курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 000066206. E-mail: sojidasobirzoda@gmail.com

Information about the author: *Sobirzoda Sojida Emomali* - Tajik National University, 1st-year master's student of the Faculty of Law of the. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 000066206. E-mail: sojidasobirzoda@gmail.com

МАҶЛИСИ ОЛӢ – ПАРЛАМЕНТ, МАҚОМОТИ ОЛИИ НАМОЯНДАГӢ ВА ҚОНУНГУЗОРИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Тоҳирзода Ш.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Шакли пасошуравии мақоми олии намояндагии ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон – Маҷлиси Олӣ, ки бо Конститутсияи соли 1994 қабулшуда эълон шудааст, ҳамчун мақоми олии намояндагӣ ва қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1995 ба қор шуруъ намудааст.

Маҷлиси Олӣ, ки Шурои Олиро иваз кард, дорои хусусиятҳои намояндагии ба худ ҳос мебошад. Дар баробари ин, Маҷлиси Олӣ мақоми олии намояндагӣ ва қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, як қатор хусусиятҳои хосеро касб намуд, ки аз мавқеи воқеии он ҳамчун мақоми олии ҳокимияти давлатии давлати соҳибхитӣ бармеоянд. Номи «Маҷлис», ки аз арабӣ гирифта шудааст, ҳеле пештар ба ҳазинаи забони халқҳои мусулмон, аз ҷумла забонҳои форсӣ-дарӣ ҳамчун шакли коллегиалии ҳаллу фасли масъалаҳои ҷомеа ва ҳаёти давлатӣ ворид гардид.

Маҷлиси Олӣ бо тағйири иловаҳои ба Конститутсияи соли 1994 воридгардида, ҳамчун як палатаи ташкилшуда таъсис дода шуд. Он шакли сессиявии фаъолияти асосии ҳудро нигоҳ дошт, ки дар як сол на камтар аз ду маротиба даъват карда мешуд.

Маҷлиси Оли ваколатҳои пешбиниамудаи Конституция ва қонунҳоро ба раиси Маҷлиси Оли вогузор намудааст. Ҳайати Маҷлиси Оли аз раис, муовини якум ва муовинони ӯ, раисони кумитаҳо ва комиссияҳои доимӣ иборат буд.

Вазъи ҳуқуқӣ ва мақоми воқеии Маҷлиси Оли мувофиқи Конституцияи соли 1994 қабулшуда, дар асоси шакли идораи президентӣ муайян карда мешавад. Дар Конституцияи ҚТ бевосита оид ба ваколат, салоҳияти палатаҳои Маҷлиси Оли сухан меравад.

Ба салоҳияти Раёсати Маҷлиси Оли дар баробари ҳалли масъалаҳои ташкилии давлат ва фаъолияти Маҷлиси Оли, ҳамчунин масъалаҳои ташкили робитаҳои байнипарлумонӣ, додани розигӣ ба таъин ва бозхонди раисон, инчунин, намояндагиҳои дипломатии Тоҷикистон дар мамлакатҳои хориҷӣ ва созмонҳои байналхалқӣ низ шомил буданд. Раиси Маҷлиси Оли фаъолияти Маҷлиси Оли ва Раёсати онро назорат карда, ҳамчунин дар дохил ва хориҷи кишвар Маҷлиси Олиро намояндагӣ мекард ва созишномаҳои байнипарлумониро ба имзо мерасонд.

Дар натиҷаи ислоҳоти конституционии соли 1999 дигаргуниҳои зиёде дар Маҷлиси Оли ба вуҷуд омад. Маҷлиси Оли Парламенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақоми олии намояндагӣ ва қонунгузор эълон гардид. Маҷлиси Оли мувофиқи ин ислоҳот шакли дупалатагиро гирифт. Аз он вақт инҷониб Маҷлиси Оли аз ду маҷлис - Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон иборат аст, ки ҳар яке палатаҳо дорой салоҳияти ба худ хос мебошанд.

Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 63 вакил иборат мебошад, ки 41 нафари онҳо аз тариқи ҳавзаҳои якмандатии интихобот ва 22 нафари онҳо аз рӯйи рӯйхатҳои ҳизбҳои, ки дар интихобот иштирок менамоянд, дар ҳавзаҳои бисёрмандатаи ягонаи умумиҷумҳуриявӣ интихоб мешаванд.

Маҷлиси намояндагон палатаи қонунгузор мебошад. Тамоми лоиҳаи қонунҳо, ки аз ҷониби субъектҳои ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ таҳия мешаванд, ба ин Маҷлис пешниҳод мегарданд. Баъди муҳокима ва қабули қонун дар ин Маҷлис, он барои ҷонибдорӣ ба Маҷлиси миллӣ фиристода мешавад (ба истиснои қонунҳо дар бораи бучети давлатӣ ва авф).

Аъзои Маҷлиси миллӣ аз ҷониби маҷлисҳои мақомоти маҳаллии намояндагии ноҳия, шаҳр ва вилоят (дар вилоятҳо ва шаҳри Душанбе, шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ дар якҷоягӣ) – 5 нафарӣ интихоб мешаванд, ҳамчунин 8 аъзои Маҷлиси миллӣ аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъин карда мешавад.

Маҷлиси миллӣ қонунҳои қабулкардаи Маҷлиси намояндагонро ҷонибдорӣ менамояд, ё ҷонибдорӣ намекунад. Дар сурати аз ҷониби Маҷлиси миллӣ дастгирӣ наёфтани қонуни қабулшудаи Маҷлиси намояндагон ин қонун бо эроду пешниҳодҳои Маҷлиси миллӣ ба Маҷлиси намояндагон барои баррасии такрорӣ фиристода мешавад.

Конституцияи соли 1994 салоҳияти Маҷлисро ба се категория тақсим кард: ваколатҳои ҳарду палата, ки дар ҷаласаҳои якҷояи онҳо баррасӣ мешаванд (моддаи 55), ваколатҳои Маҷлиси миллӣ (моддаи 56) ва ваколатҳои Маҷлиси намояндагон (моддаи 57).

Тартиби ташкил ва тақсими ваколатҳо байни Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон муқаррар шудааст. Маҷлиси намояндагон палатаи халқии парламент мебошад. Қонунҳо барои қабул ба Маҷлиси намояндагон фиристода мешаванд ва Маҷлиси намояндагон барои ҷонибдорӣ ба Маҷлиси миллӣ пешниҳод менамояд ва барои тасдиқ ва имзо ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда мешавад. Ҳангоми рад кардан ва ё, барои баррасии дубора ба Маҷлиси намояндагон баргардонда мешавад.

Тағйири иловаҳо ба Конституция аз 22 майи соли 2016 ҳамзамон бо эълони Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сурат гирифт. Ба ин муносибат дар моддаи 65 Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мазмуни зайл қисми панҷум илова карда шуд: «Маҳдудияти дар қисми чоруми ҳамин модда пешбинишуда нисбат ба Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ татбиқ намегардад.

Дар мавриди мақоми Маҷлиси Оли, дар тағйироту илова ба Конституцияи (Сарқонуни) 22 майи соли 2016, тағйироти ҷиддие ворид нагардидааст, ба истиснои он, ки синни узви Маҷлиси миллӣ на камтар аз 30 сол (қаблан 35 сол) муқаррар шудааст. - И.А.), ба

истиснои шахсе интихоб карда мешавад танҳо шаҳрвандии ҚТ ва дорои маълумоти олий бошад. (Қисми панҷуми моддаи 49). Қоидаи нав ин аст, ки “узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон пас аз интихоб ё таъин шудан дар чаласаи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон ба мардуми Тоҷикистон савганд ёд мекунад” (қисми ҳафтуми моддаи Моддаи 49).

Ҳамин тавр, мақомоти олии намояндагии ҳокимияти давлатии Тоҷикистон, ки дар оғози бунёди давлатдории халқи тоҷик ташкил ёфта буданд, роҳи начандон дуру дарози рушдро тай намуданд.

АДАБИЁТ

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994, бо тағироту иловаҳои солҳои 1999, 2003 ва 2016. - Душанбе. - 2016;
2. Конститутсияи Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон. С.1937;
3. Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 19 апрели соли 2000.
4. Қонуни конститусионии ҚТ “Дар бораи интихоботи Маҷлиси Олии ҚТ” аз 10.12.1999 с., бо тағироту иловаҳои соли 2004.
5. Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи Вазъи ҳуқуқии узви Маҷлиси Миллӣ ва вакили Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 августи соли 2000.
6. www.parlament.tj
7. www.mmk.tj
8. Имомов А.И. Ҳуқуқи конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ / А.И. Имомов. - Душанбе, Интишороти Олӣ Сомон, 1997, 390 с.
9. Имомов. А.И. Интихобот ва парлумони Ҷумҳурии Тоҷикистон. / А.И. Имомов. – 2001.
10. Имомов А.И. Ҳуқуқи конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарси. Нашри дуюм. Бо тағйиру иловаҳо / А.И. Имомов. - Душанбе: 2004.
11. Конституционное право. Энциклопедический словарь. М., 2000г.
12. Конституционное право. Учебник. (коллектив авторов).- М. 1999.
13. Конституционное (государственное) право зарубежных стран.

МАҶЛИСИ ОЛӢ - ПАРЛАМЕНТ, МАҚОМОТИ ОЛИИ НАМОЯНДАГӢ ВА ҚОНУНГУЗОРИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола масоили вазъи ҳуқуқии парлумони кишвар мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Қайд мегардад, ки инкишофи падидаи парлумонгарой дар асоси қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз гардида, дар натиҷаи тағйиру иловаҳои солҳои 1999, 2003 ва 2016-ум инкишоф ёфтааст. Ҳамчунин, масоили вобаста ба қабули санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ чиҳати такмили қонунгузории кишвар мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

КАЛИДВОЖАҲО: парламент, тағйиру иловаҳо, санадҳои меъёрӣ, вазъи ҳуқуқӣ.

МАДЖЛИСИ ОЛИ — ПАРЛАМЕНТ, ВЫСШИЙ ПРЕДСТАВИТЕЛЬНЫЙ И ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЙ ОРГАН РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются вопросы правового статуса парламента страны. Отмечается, что развитие явления парламентаризм, основанный на принятии Конституции Республики Таджикистан стартовал в результате изменений и дополнений в 1999, 2003 и 2016 годах. Также обсуждаются вопросы, связанные с принятием нормативно-правовых документов в целях совершенствования законодательства страны.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: парламент, поправки, нормативные акты, правовой статус.

MAJLISI OLI - PARLIAMENT, HIGHEST REPRESENTATIVE AND LEGISLATIVE BODY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses issues of the legal status of the country's parliament. It is noted that the development of the phenomenon of parliamentarism, based on the adoption of the Constitution of the Republic of Tajikistan, started as a result of changes and additions in 1999, 2003 and 2016. Issues related to the adoption of regulatory documents in order to improve the country's legislation are also discussed.

KEYWORDS: parliament, amendments, regulations, legal status.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Тоҳирзода Шукрона* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 1 - уми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **938124242**.

Сведения об авторе: *Тохирзода Шукрона* – Таджикский национальный университет, магистр 1 - го курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 938124242.

Information about the author: *Tohirzoda Shukrona* - Tajik National University, 1st-year master's student of the Faculty of Law of the. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 938124242.

МУДОФИАИ ЗАРУРӢ ВА ШАРТӢОИ ҚОНУНӢ БУДАНИ ОН

Турахонова Ш.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Масъалаи ҳолатҳое, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад дар ҳуқуқи ҷинояти бевосита бо мафҳуми ҷиноят алоқаманд аст. Ҷиноят кирдоре эътироф мешавад, ки ба объектҳои муҳимми ҳифзи ҳуқуқи ҷиноятӣ таъовуз карда, дар оқибат зарари ҷиддӣ расонида мешавад ва барои ҳамин ҳам барои ҷамъият хавфнокӣ кирдорро ташкил медиҳад. Мавҷуд набудани ҷунин хавф ҷиноят ва сазовори ҷазо будани кирдорро истисно мекунад. Аммо ҷиноят ғайр аз аломати барои ҷамъият хавфнокӣ боз дорои аломати зиддиҳуқуқӣ низ мебошад, ки ҳамон кирдори барои ҷамъият хавфнок бояд дар қонуни ҷиноятӣ ба сифати ҷиноят муқаррар шуда бошад. Гуфтан мумкин аст, ки ҷиноят ҳамчун табиати ягонаи барои ҷамъият хавфнок ва зиддиҳуқуқӣ тавсиф карда мешавад. Масалан, ягон кирдор новобаста аз дараҷаи барои ҷамъият хавфнокӣ ҳамчун ҷиноят эътироф карда намешавад, ба шарте, ки он аз тарафи қонуни ҷиноятӣ манъ карда нашуда бошад. Инчунин, баръакс кирдореро, ки барои ҷамъият хавфнок намебошад, ҳамчун ҷиноят эътироф кардан мумкин нест, новобаста аз он, ки дорои тамоми аломатҳои таркиби ҷиноят мебошад.

Ҳамин тариқ, бисёр вақт аз тарафи инсон дар ҳолатҳои гуногуни ҳаёт ҳаракатҳое содир карда мешавад, ки дар натиҷаи он оқибатҳое ба миён меоянд, ки дар қонунгузори ҷиноятӣ муқаррар карда шудааст. Барои ҳамин ҳам, аз тарафи аломатҳои зоҳирӣ онҳо ҳамчун ҷиноят дида мешаванд. Инак шахрванд аз ҳучуми ҷинояткор худро ҳимоя карда истода, ба ӯ зарари гуногуни ҷисмонӣ мерасонад ё ин ки ҳангоми дастгир намудани шахси ҷинояткоре, ки мехост аз ҷойи ҳодиса ғайб занад ё ин ки ҳангоми муқобилият нишон додан ҷинояткор аз ҷониби кормандони мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ зӯрварӣ нишон дода мешавад, ки дар натиҷа ба ин ҷинояткор зарари гуногуни ҷисмонӣ расонида мешавад ва ғайра.

Ҷунин ҳаракатҳо новобаста аз он, ки ба шахсият ё ҳуқуқҳои молумулқӣ ё ин ки ба дигар объектҳо зарар мерасонад, ҳамчун ҷиноят эътироф карда намешавад, чунки дар ҷунин ҳаракатҳо аломати асосии ҷиноят, яъне ба ҷамъият хавфнокӣ дида намешавад. Ҷунин ҳолатҳоро дар ҳуқуқи ҷиноятӣ- ҳолатҳое меноманд, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад. Ҳолатҳое, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад, дар қонунгузори ҷиноятӣ ҳамчун кирдори барои ҷамъият ғоиданок гуфта шуда, пеш аз ҳама барои пешгирии намудани ҷиноят ва мубориза бо он содир карда мешавад. Мафҳуми ҳолатҳое, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад, дар қонунгузори ҷиноятӣ пешбинӣ нашудааст. Аммо бо назардошти аломатҳои дар боло қайдшуда мафҳуми он метавонад ҷунин шарҳ дода шавад: ҳолатҳое, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад, ин ҳаракат рафтори барои ҷамъият ғоиданоки инсон мебошад, ки зоҳиран ба ҷиноят монандӣ дошта, аммо аз сабаби мавҷуд набудани аломати асосии таркиби ҷиноят ҳамчун ҷиноят эътироф карда намешавад. Аз таърифи додашуда ҷунин муайян кардан мумкин аст, ки ҳолатҳое, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад, дорои ҷунин хусусиятҳои ба худ хос мебошанд: ба ҷамъият ғоиданок, ҳуқуқӣ; маҷбурӣ ва мувофиқи мақсад.

Дар Кодекси ҷиноятии РСС Тоҷикистон соли 1961 ҳамагӣ ду намуди ҳолатҳое, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад, дар моддаҳои 13 ва 14 муқаррар карда шуда буданд. Ҳоло бошад, қонунгузори ҷиноятии амалкунонда бо мақсади боз ҳам пешгирии намудани ҷиноят дорои ҳолатҳое, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад, се

маротиба зиёд гардонид, ки дар моддаҳои 40, 41, 42, 43, 44 ва 45 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда шудаанд. Назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ, ғайр аз шаш намуди ҳолатҳое, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад, боз намудҳои дигари онро низ медонад: розигии ҷабрида, барқарор намудани ҳуқуқҳои худ, иҷрои уҳдадорихои касбӣ. Аммо чунин тадқиқотҳои назариявӣ ҳоло дар қонунгузори ҷиноятӣ ҷойи ҳурро наёфтаанд. Барои ҳамин ҳам, ҳолатҳои номбаршуда ҷиноят будани кирдорро истисно намекунад, лекин ҳамчун ҳолатҳои сабуқкунандаи ҷазо хизмат карда метавонад.

Ҳамин тариқ, ҳолатҳое, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад, ҳаракатҳои ба ҷамъият ғоиданок буда, барои бартараф намудани таҳдиди зарарҳое, ки ба муносибатҳои ҷамъиятӣ равона шудааст, содир карда мешавад. Дар боби 8-уми Кодекси ҷиноятии амалкунанда шаш намуди ҳолатҳое, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад, нишон дода шудааст, ки инҳоянд:

1. Мудоғиби зарурӣ (м. 40 КҶ).
2. Расонидани зарар ҳангоми дастгир кардани шахсе, ки ҷиноят содир намудааст (м. 41. КҶ).
3. Зарурати ниҳой (м. 42 КҶ).
4. Маҷбуркунии ҷисмонӣ ё руҳӣ (м. 43 КҶ).
5. Таваккали асоснок (м. 44 КҶ).
6. Иҷрои фармон ё амр (м. 45 КҶ).

Мувофиқи моддаи 40 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон – ҳаракате, ки дар ҳолати мудоғиби зарурӣ, яъне ангоми ҳимояи шахсият ва ҳуқуқҳои мудоғибакуанда ё шахси дигар, манфиатҳои бо қонун ҳифзшавандаи ҷомеа ё давлат аз таҷовузи барои ҷамъият хавфнок бо роҳи расонидани зарар ба таҷовузкунанда содир шудааст, агар ин таҷовуз бо зӯрварӣ барои ҳаёти мудоғибакуанда ё шахси дигар хавфнок бошад, ё ин ки бо таҳдиди бевоситаи истифодаи чунин зӯрварӣ алоқаманд бошанд, ҷиноят ҳисобида намешавад.

Ҳуқуқ ба мудоғиби зарурӣ - ин ҳуқуқи табиӣ ҳар як шахрванд ба ҳисоб меравад. Табиӣ будани ҳуқуқ дар он зоҳир мегардад, ки чунин ҳуқуқ аз тарафи давлат муқаррар карда нашудааст, аммо он эътироф ва баҳо дода мешавад.

Ҳол он ки пештар дар ҳуқуқи римӣ гуфта шуда буд, ки ҳуқуқи мудоғибакунӣ аз ҳуди ашӯҳои табиат сарчашма мегирад (*vim enim vi delarendere omnes leges omniague jura permitunt*). Кодекси амалкунанда мудоғиби заруриро ҳамчун як ҳолате, ки ҳангоми ҳимояи шахсият ва ҳуқуқҳои мудоғибакуанда ё шахси дигар, манфиатҳои бо қонун ҳифзшавандаи ҷомеа ва давлат аз таҷовузи барои ҷамъият хавфнок муайян намудааст, ба шарте, ки мудоғиби зарурӣ аз ҳад нагузашта бошад. Ҳамин тариқ, мақсади мудоғиби зарурӣ ин ҳимояи манфиатҳои бо қонун ҳифзшаванда ба ҳисоб рафта ва он зараре ки ба таҷовузкунанда расонида мешавад, хусусияти маҷбуркуниро дорад.

Мудоғиби зарурӣ ҳуқуқи субъективӣ ҳар як шахрванд аст, ки барои ҳимоя намудани манфиатҳои худ ё шахси дигар аз кирдорҳои таҷовузкорона содир карда мешавад. Шахс, сарфи назар аз имконияти ҳалос шудан аз таҷовуз, новобаста аз тайёрии касбӣ ё дигар тайёрии махсус ё мақоми хизматиаш ё имконияти ба ашҳоси дигар ё мақомоти ҳокимият барои кумак муроҷиат карданиш, ба мудоғиби зарурӣ ҳуқуқ дорад (қ. 4 м. 40 КҶ).

Агар мудоғиби зарурӣ барои ҳар як шахрванд ҳамчун ҳуқуқи субъективӣ онҳо ҳисоб шавад, аммо барои баъзе категорияҳои шахсон, яъне қормандони мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ, хизматчиёни ҳарбӣ ва ғайра ин уҳдадорӣ ҳуқуқи он мебошад.

Ҳангоми аз ҷониби чунин категорияҳои шахсон иҷро накардани уҳдадорихои ба зиммашон гузошташуда, боиси ба миён омадани ҷавобгарӣ ва дар баъзе ҳолатҳо ҷавобгарии ҷиноятӣ низ мегардад.

Назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва таҷрибаи судӣ дар он ҳолате мудоғиби заруриро ҳуқуқӣ ва мувофиқи мақсад эътироф мекунад, ки агар он ба қатор шартҳое, ки ба ҳимоя ва таҷовуз хос аст, мувофиқат кунад. Инак ба шартҳои мудоғиби зарури, ки ба таҷовуз хосанд, дохил мешаванд:

1) Барои чамъият хавфнок будани таҷовуз. Барои чамъият хавфнокии таҷовуз дар он ифода меёбад, ки он ба манфиатҳои бо қонун ҳифзшаванда зарар мерасонад ё ин ки таҳдиди расонидани чунин зарарро ба миён меоварад. Ҳамин ҳолат низ боиси сабаби ба вучуд омадани ҳуқуқ ба мудофияи зарурӣ мегардад. Зери маънои таҷовуз кирдори ҷинояткоронае фаҳмида мешавад, ки барои расонидани ҳама гуна намуд зарар содир карда мешавад.

Қаблан дар қарори Пленуми Суди Олии собиқ Иттиҳоди Шуравӣ «Дар бораи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани қонунгузорие, ки ҳуқуқ ба мудофи заруриро аз таҷовузиҳои барои чамъият хавфнок таъмин менамояд» аз 16-уми августи соли 1984, № 14 шарҳ дода шуда буд, ки «Ҳолати мудофияи зарурӣ на танҳо дар ҳуди лаҳзаи таҷовузи барои чамъият хавфнок, инчунин ҳангоми таҳдиди ҳақиқии ҳучум оғоз меёбад. Ҳамин тариқ, ҳолати мудофияи зарурӣ ҳуқуқи расонидани зарар ба шахси таҷовузкунанда вақте ба вучуд меояд, ки агар ҳучум оғоз ёфта бошад ва ё таҳдиди ҳақиқии барои чамъият хавфнокиро ба миён орад.

Яке аз ҳолатҳои махсуси ҳуқуқӣ будани мудофияи зарурӣ ин мудофия бар зидди таҷовузи шахсони номукаллаф ва шахсони ба синну соли муайянкардаи қонун нарасида ба ҳисоб меравад. Вақте ки мудофиякунанда дарк мекунад, ба ӯ номукаллаф ё шахси хурдсол ҳучум карда истодааст, он гоҳ ӯ уҳдадор аст, ки ҳамаи чораҳои заруриро барои қатъ кардани ҳучум андешад, ғайр аз ҳолати истисноие, ки боиси зарари дигар мегарданд. Яъне, дар ин ҳолат ҳуқуқ ба мудофия бояд маҳдуд карда шавад. Дар чунин ҳолатҳо зарур доништа мешавад, ки аз принципи инсондӯстӣ пайравӣ намуда ва танҳо дар сурате ба ҳучумкунанда зарар ворид намудан мумкин аст, ки чунин тарзи мудофия воситаи ягонаи аз байн бурдани хавфи таҳдидкунанда мебошад. Ҳолати дар боло гуфташуда ба он ҳолатҳое, ки гурӯҳ ҳучум мекунад ва ҳучуме, ки барои ҳаёти мудофиякунанда хавфнок аст, тааллуқ надорад.

2) Нахт будани таҷовуз. Нахт будани таҷовуз, он таҷовуз ба ҳисоб меравад, ки оқибат ба муносибатҳои чамъиятии бо қонун ҳифзшаванда (ҳуқуқ ва манфиатҳои қонуни шахрвандон, чамъият ва давлат) зарар расонида мешавад ё ин ки таҳдиди расонидани чунин зарарро ба вучуд меорад. Аммо зарурате нест, ки мудофиякунанда интизор шавад, ки ба ӯ зарбаи аввал аз ҷониби таҷовузкунанда расонида мешавад. Вале бояд қайд ки таҷрибаи судӣ он ҳолатеро, ки кирдор бо мақсади бартараф кардани таҷовуз содир шудааст, вале барои ҳаёт ва саломатӣ хавфнок аст, амали ҳуқуқӣ эътироф намекунад (масалан, шахс барои ҳимоя намудани моликияти худ аз болои деворҳои хонаи худ сими барқ мегузаронад). Дар ин ҳолат нахт мавҷуд будани таҷовуз вучуд надорад.

Бояд қайд кард, ки масъалаи нахт асоси таҳлили ҳимоя, маҷмуи ҳолатҳо ва мавҷуд будани далелҳо омӯхта мешавад.

3) Ҳақиқӣ будани таҷовуз. Таҷовуз ҳақиқӣ эътироф мешавад, агар он воқеӣ вучуд дошта, дар ҳақиқати объективӣ амалӣ карда шавад. Таҷовуз дар ин ҳолат бояд ба таври объективӣ вучуд дошта бошад, на дар тасаввуроти мудофиякунанда. Тасаввуроти хатои шахс дар бораи ҳучуми содиршаванда, ки дар ҳақиқат чунин ҳучум тамоман ҷой надошт ва чораҳои пешгирикунанда оид ба ҳучуми дар тасаввуроти мудофиякунандаро дар ҳуқуқи ҷиноятӣ мудофияи фаразӣ мегӯянд. Фаҳмо, ки агар ҳақиқтан таҷовуз ҷой надошта бошад, он гоҳ ҳуқуқ ба мудофияи зарурӣ низ ба вучуд намеояд. Ҳангоми мудофияи фаразӣ масъалаи ҷавобгарии мудофиякунанда, на аз рӯйи қоидаҳои мудофияи зарурӣ, балки вобаста аз хатогии воқеӣ ҳал карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон 21 майи соли 1998 – Душанбе, «Сифат Оффсет», 2019.
2. Ткаченко В.И. Необходимая оборона по уголовному праву / В.И. Ткаченко. - М.: Юрид. Лит., 1979.
3. Уголовное право: Особенная часть: Учебник / Под ред. М.П. Журавлёва., Норма, 2007.
4. Кудрянцев В.Н. Уголовное право. Под ред. В.Н. Кудрянцева, А.В. Наумова // М.: Юристъ 2006.
5. Бриллиантов А.В. Комментарий к уголовному кодексу Российской Федерации. 2011 год.
6. Муллаев М. Комментарий к Уголовному кодексу Таджикской ССР / М. Муллаев. - Душанбе, «Ирфон». 1988.

МУДОФИАИ ЗАРУРӢ ВА ШАРТӢОИ ҚОНУНӢ БУДАНИ ОН

Дар мақолаи мазкур яке аз ҳолатҳое ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад, яъне мудофияи зарурӣ таҳлил карда шудааст. Дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ, ки ба масоили мазкур баҳшида шудааст, инчунин соҳти моддаи 40 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муаллиф ба ҳулосае омадааст, ки қонунгузор ҳангоми тарҳрезии мафҳуми мудофияи зарурӣ, баъзе норасоиро ба вучуд меовард, ки метавонад дар татбиқи ин меъёр мушкилоти зиёд ба бор орад. Вобаста ба ин, мафҳуми мазкур, аз нуқтаи назари муаллиф, ба таҳлилу тақмил ниёз дорад.

КАЛИДВОЖАҲО: қонуни ҷиноятӣ, ҷиноят, тафсир ба кодекси ҷиноятӣ, мудофияи зарурӣ.

НЕОБХОДИМАЯ ОБОРОНА И УСЛОВИЯ ЕЕ ЗАКОННОСТИ

В данной статье анализируется один из случаев, исключающий преступность деяния, то есть необходимая оборона. На основании изучения научной литературы, посвященной данным вопросам, а также структуры статьи 40 УК РТ, автор пришел к выводу, что законодатель, разрабатывая понятие необходимой обороны, создал привнеся некоторые недостатки, которые могут вызвать множество проблем при реализации данной нормы. Исходя из этого, данная концепция, с точки зрения автора, нуждается в анализе и совершенствовании.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: уголовное право, преступление, толкование УК, необходимая оборона.

ESSENTIAL DEFENSE AND CONDITIONS OF ITS LEGALITY

This article analyzes one of the cases that excludes the criminality of the act, that is, necessary defense. Based on a study of scientific literature devoted to these issues, as well as the structure of Article 40 of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan, the author came to the conclusion that the legislator, while developing the concept of necessary defense, created some shortcomings that can cause many problems in the implementation of this norm. Based on this, this concept, from the author's point of view, needs analysis and improvement.

KEYWORDS: criminal law, crime, interpretation of the Criminal Code, necessary defense.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Турахонова Шукрона* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 1 - уми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 555-29-65-65.

Сведения об авторе: *Турахонова Шукрона* – Таджикский национальный университет, магистр 1 - го курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 555-29-65-65.

Information about the author: *Turakhonova Shukrona* - Tajik National University, 1st-year master's student of the Faculty of Law of the. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: 555-29-65-65.

РОҲӢОИ ОСОИШТАИ ҲАЛЛИ БАҲСӢОИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ

Давлатова Ф.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Гуфтушуниди байни давлатҳо аз муқаррар намудани алоқаҳо ва муҳокимаи масъалаҳои баҳснок дар сатҳи дутарафа иборат аст. Баъзан барои ҳалли баҳсҳо гуфтушунидҳои бисёрҷониба ё конференсияи байналмилалӣ ташкил карда мешаванд, ки ба он давлатҳои манфиатдор ва иштирокчиёни бонуфузи муносибатҳои байналмилалӣ даъват карда мешаванд.

Машваратҳо аз рӯи масъалаҳои мураккабу баҳснок аксар вақт дар шартномаҳои байналмилалӣ пешбинӣ карда шудаанд. Машваратҳо, ба монанди гуфтушунид, мумкин аст ҳам бо иштироки давлатҳо ва ҳам бо иштироки созмонҳои байналмилалӣ сурат гирад, ғайр аз ин, ба онҳо коршиносони байналмилалӣ дар соҳаҳои муайян ҷалб карда шаванд.

Яке аз воситаҳои осоиштаи ҳалли баҳсҳо тафтиш ба воситаи комиссияҳои тафтишотӣ мебошад. Мақсади асосии комиссияҳо мусоидат намудан ба ҳалли баҳсҳо тавассути муайян кардани далелҳои марбут ба баҳс тавассути тафтишоти беғаразона ва одилона мебошад.

Машҳуртарин парвандаи баҳсбарангези таъсиси ҷунин комиссия дар вақтҳои охир таъсиси Комиссияи махсуси СММ оид ба ҳалли сиқоҳи Ироқ мебошад, ки ба он вақолатҳои ниҳоят васеи иловагӣ дода шудааст.

Тибқи моддаи 2 Конвенсияи Гаагаи соли 1907, давлатҳо дар сурати ихтилофи чиддӣ бояд ба хидматҳои нек ё миёнаравии як ё якчанд давлатҳои дӯст муроҷиат кунанд.

Идораҳои хуб ё миёнаравӣ метавонанд аз ҷониби давлатҳои пешниҳод карда шаванд, ки дар баҳси мушаххас иштирок намеkunанд. Ҳангоми миёнаравӣ шахси сеюм ҳуқуқ дорад дар раванди гуфтушунид иштирок намуда, оид ба моҳияти баҳс пешниҳодҳо созад.

Ташкилотҳои байналмилалӣ, инчунин, метавонанд офисҳои хуб ё миёнаравӣ пешниҳод кунанд. Дар давраи бӯҳрони Куба дар соли 1962 СССР ба хидматҳои неки Котиби Генералии Созмони Милали Муттаҳид барои мусоидат намудан ба гуфтушунид бо Иёлоти Муттаҳида, ки амнияти Кубаро таъмин мекард, розӣ шуд.

Гуфтушунид ҳамчун воситаи бо роҳи осоишта ҳал намудани баҳсҳои байналхалқӣ аз ёфтани роҳҳои ҳалли масъалаҳои баҳснок аз тарафи ҳуди тарафҳои баҳскунанда бо роҳи муқаррар намудани алоқаи бевосита ва ба даст овардани созиши байни онҳо иборат аст.

Музокирот қадимтарин институти ҳуқуқи байналмилалӣ буда, пайдоиши он бо пайдоиши ҳуди ҳуқуқи байналмилалӣ алоқаманд аст.

Аз дунёи қадим то имрӯз институти гуфтушунид дигаргуниҳои чиддӣ ба амал омад, вале дар арсенали воситаҳои ҳалли осоиштаи баҳсҳо мавқеъҳои роҳбарикунандаи он устуворона боқӣ мондаанд. Дар Оинномаи СММ (банди 1, моддаи 33), оинномаҳои созмонҳои минтақавӣ ва ҳама муҳимтарин санадҳои ҳуқуқи байналмилалии бисёрҷониба, ки ба ҳалли осоиштаи баҳсҳои байналмилалӣ, гуфтушунидҳо марбутанд, дар ҷойи аввал гузошта шудаанд, ки самаранокӣ, универсалӣ ва ҳамаҷониба будани онҳоро тасдиқ мекунанд.

Дар Санади генералии аз нав дида баромадашуда оид ба ҳалли осоиштаи баҳсҳои байналмилалӣ, ки аз ҷониби Ассамблеяи Генералии СММ 28 апрели соли 1949 (моддаи 1) қабул шудааст, истифодаи расмиёти мусолиҳа танҳо дар сурате пешбинӣ шудааст, ки баҳсро бо роҳи дипломатӣ ҳал кардан ғайриимкон бошад, пас бо гуфтушунид вучуд доранд.

Тибқи моддаи 2 Конвенсияи Гаагаи соли 1907, давлатҳо дар сурати ихтилофи чиддӣ бояд ба хидматҳои нек ё миёнаравии як ё якчанд давлатҳои дӯст муроҷиат кунанд. Идораҳои хуб ё миёнаравӣ метавонанд аз ҷониби давлатҳои пешниҳод карда шаванд, ки дар баҳси мушаххас иштирок намеkunанд.

Ҳар як аъзои Ташкилоти Давлатҳои Муттаҳида метавонад ба диққат Совети Амният ё Ассамблеяи Генералӣ ҳар гуна баҳсҳоеро, ки давом додани он ба муҳофизати сулҳу амнияти байналхалқӣ таҳдид карда метавонад, пешниҳод кунад.

Давлатҳои узви Созмони Милали Муттаҳид метавонанд баҳсеро, ки дар он иштирок доранд, ба Ассамблеяи Генералӣ ва Шурои Амният пешниҳод кунанд, агар онҳо уҳдадор шаванд, ки баҳсро бо роҳи осоишта ҳал кунанд.

Шурои Амният ваколатдор аст, ки ҳама гуна баҳс ё вазъиятеро, ки боиси ихтилофоти байналмилалӣ гардад ё боиси баҳс гардад, тафтиш кунад, то муайян кунад, ки оё идомаи ин баҳс ё вазъият ба нигоҳдории сулҳ ва амнияти байналмилалӣ таҳдид мекунад.

Совети Амният метавонад ҳар гуна воситаҳои ҳалли осоиштаи баҳсҳоеро, ки дар Оиннома нишон дода шудааст, тавсия кунад ё шартҳои ҳалли баҳсҳоеро, ки ба он мувофиқ мешуморад, тавсия кунад.

Бар асоси Оинномаи СММ, қарорҳои Шурои Амният барои тарафҳои баҳсбарангез ва дигар аъзои Созмон ҳатмӣ мебошанд.

Ассамблеяи Генералии Созмони Милали Муттаҳид метавонад ҳар гуна вазъиятро, сарфи назар аз пайдоиши он, ки ба ақидаи Ассамблея некуаҳволии умумӣ ва ё муносибатҳои дӯстонаи байни давлатҳо халалдор мекунад, баррасӣ намуда, барои ҳалли осоиштаи он чораҳо пешниҳод намояд.

Қарорҳои Ассамблеяи Генералӣ машваратӣ мебошанд. Ассамблеяи Генералӣ метавонад ҳар гуна вазъият ё баҳсҳои байналхалқиро ба диққати Совети Амният расонад.

Муассисаҳои махсуси Созмони Милали Муттаҳид дар санадҳои таъсисии худ муқарраротро дар бораи тартиби ҳаллу фасли баҳсҳои марбут ба тафсири санадҳои таъсисии худ дар бар мегиранд. Баҳс, ки бо роҳи гуфтушунид ҳал нашудааст, метавонад ба мақомоти асосии ташкилот пешниҳод карда шавад.

Тартиби мурочиат кардан ба Суди байналхалқӣ оид ба ҳалли баҳсҳои байни давлатҳо, чунон ки маълум аст, метавонад, дар асоси дутарафа ба амал бароварда шаванд.

Якум, дар асоси муқаррароти конвенсияи махсус, ки дар шартнома мавҷуд аст, ки салоҳияти ҳатмии суди байналмилалиро пешбинӣ мекунад.

Дуюм, дар асоси шартнома дар бораи эътирофи юрисдиксияи маҷбури мувофиқи банди ихтиёри характери шикояти тарафҳои баҳсқунанда ба тартиби ҳалли судӣ баҳсҳо (банди 2 моддаи 36 Оиннома) мебошад

Дар асоси аҳаммияти нақши принсипи поквичдонӣ дар созиш ҳосилнамуда қарор қабул шуда, масъалаи юрисдиксия ба миён меояд. Бевосита ба таҳлили қонуниятҳои рафтор гузаштан ба мақсад мувофиқ аст.

Давлат соҳибхитёр буда, субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ мебошад ва аслан вай ҳуқуқ дорад муайян кунад, ки оё юрисдиксияи маҷбурии Суди байналхалқиро қабул кунад ё на.

АДАБИЁТ

- 1 Бобров Р.Л. Проблемаҳои асосии назарияи ҳуқуқи байналмилалӣ / Р.Л. Бобров. - М. 1993.
- 2 Бобров Р.Л. Ҳуқуқи муосири байналмилалӣ / Р.Л. Бобров. - Л. 1989.
- 3 Бобров Р.Л., Малинин С.А. Созмони Милал / Р.Л. Бобров, С.А. Малинин. - М. 1998.
- 4 Васильев Н.М. Котиботи СММ механизми иҷроияи СММ мебошад / Н.М. Васильев. - М. 1965.
- 5 Голубев Н.Н. Конгрессҳо ва конференсияҳои байналмилалӣ. Иншо дар бораи таърих ва амалия / Н.Н. Голубев. - М. 1995.
- 6 Де Ваттел Э. Ҳуқуқи халқҳо / Де Ваттел Э. - М. 1960.
- 7 Дембо Л.И. Оид ба принципҳои бунёди низоми ҳуқуқ, «Давлат ва ҳуқуқ», 1996, №8, с.88-98.

РОҲҲОИ ОСОИШТАИ ҲАЛЛИ БАҲСҲОИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ

Дар мақола мафҳум ва моҳияти созиш бо роҳҳои осоиштаи ҳалли баҳсҳои байналмилалӣ ва вазифаҳои зерин тасдиқ шудааст:

- омӯхтани проблемаҳои умумии ин принсип, концепсия, муқаррар кардан ва тасдиқ намудани принсипи бо роҳи осоишта ҳал намудани баҳсҳои байналхалқӣ;
- воситаҳои асосии ҳалли мусолиҳаи баҳс;
- омӯзиши роҳҳои асосии танзим дар созмонҳои байналмилалӣ.

КАЛИДВОЖАҲО: мафҳуми дипломатия, ҳалли баҳсҳои байналмилалӣ, ҳамкориҳои байналмилалӣ, муноқишаи байналмилалӣ, конфронси байналмилалӣ, гуфтушунидҳои давлатӣ.

МИРНЫЕ СПОСОБЫ МИРНОГО РАЗРЕШЕНИЯ СПОРОВ

В статье подтверждены понятие и сущность соглашения о мирных средствах разрешения международных споров, поставлены следующие задачи:

- изучение общих проблем этой концепции, установление и утверждение принципа мирного разрешения международных споров;
- рассмотрение основных способов разрешения споров;
- изучение основных способов регулирования в международных организациях.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: концепция дипломатии, разрешение международных споров, международное сотрудничество, международный конфликт, международная конференция, переговоры государства.

CONCILIATORY METHODS OF PEACEFUL RESOLUTION OF DISPUTES

The article confirms the concept and essence of an agreement on peaceful means of resolving international disputes, and sets the following tasks:

- study of the general problems of this concept, establishment and approval of the principle of peaceful resolution of international disputes;
- consideration of the main ways to resolve disputes;
- study of the main methods of regulation in international organizations.

KEYWORDS: concept of diplomacy, resolution of international disputes, international cooperation, international conflict, international conference, state negotiations.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Давлатова Фотима* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Давлатова Фотима* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического курса. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

ХУСУСИЯТҲОИ ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТИИ НОБОЛИҶОН

Шамсиддинова Ш.Р.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Аксарияти санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар муносибат ба ноболиғон меъёри махсус муқаррар намудаанд. Аз ҷумла, Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазодиҳии ноболиғон меъёрҳои махсусро дар худ мустақкам намудааст, ки аз қоидаҳои умумии ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазодиҳӣ тафовут доранд. Вобаста ба ҳолати психофизиологии ноболиғон, ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазодиҳии онҳо нисбатан сабуктар мебошанд, ки аз татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии байналмилалӣ, инчунин принципҳои инсондӯстӣ ва адолат далолат медиҳанд. Тибқи муқаррароти дебочаи Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак, ки бо Қатъномаи 1386 Ассамблеяи Генералии СММ аз 20 ноябри соли 1989 қабул гардидааст, ноболиғ «бинобар ба камолоти ҷисмонӣ ва фикри нарасиданаш ба муҳофизату ғамхорӣ махсус, аз ҷумла ҳифзи зарурии ҳуқуқӣ» эҳтиёҷ дорад.

Асосан сохти ҷинояткорӣ ноболиғон аз ҷиноятҳои ғаразнок ва ғаразнокӯ зуроварӣ, ки дастаҷамъона содир мешаванд, иборат мебошанд. Дар баробари сухан рондан оид ба ҷинояткорӣ миёни ноболиғон бояд он хусусиятҳои ба вучуд омадани қасди ҷиноятӣ ва он майлу рағбатҳоеро, ки дар кирдори ҷиноятӣ ифода гардидаанд, дар назар дошт. Шумораи зиёди ин ҷиноятҳо аз шӯҳигӣ, нодуруст баҳо додани вазъият, майли исбот кардани хулқи мардонагӣ, таъсири беруна ва ғайра содир мегарданд.

Бо дарназардошти қишри осебпазири ҷомеа будани ноболиғон давлат нисбат ба онҳо ғамхорӣ махсус зоҳир намудааст. Дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба ҷавобгарии ҷиноятии ноболиғон фасл, боб ва моддаҳои алоҳида бахшида шудааст, ки инҳо фасли V, боби 14 ва моддаҳои 86 то 95 мебошанд. Дар ин фасл, боб ва моддаҳо фақат хусусиятҳои хоси ҷавобгарии ҷиноятии ноболиғон ба танзим дароварда шуда, масъалаҳои умумии ҷавобгарии ҷиноятӣ, ки ҳам ба ноболиғон ва ҳам ба калонсолон паҳн мегарданд, дар фаслҳо, бобҳо ва моддаҳои дигари Қисми умумии Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба танзим дароварда шудаанд. Кодекси ҷиноятии РСС Тоҷикистон солҳои 1935 ва 1961 дорои ҷунин фасл ва боб набуданд.

Мутобиқи қисми 1 моддаи 86 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон шахсоне ноболиғ эътироф мегарданд, ки дар вақти содир намудани ҷиноят синни чордаҳсолагиро пур намудаанд, вале ба синни ҳаҷдаҳсолагӣ нарасидаанд. Синни камтарини ноболиғ ҳамчун субъекти махсуси муносибатҳои ҳуқуқӣ ҷиноятӣ-синни камтарини ҷавобгарии ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад. Ҳуқуқи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон синни камтарине, ки аз он ба ҷавобгарии ҷиноятӣ ҷалб намудан мумкин аст, тибқи муқаррароти қисми 2 моддаи 23 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз чордаҳсолагӣ муайян гардидааст. Ноболиғони синни чордаҳро пур карда ва ба синни шонздаҳ нарасида дар содир намудани яке аз 22 номгӯи ҷиноятҳо, ки дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар гардидаанд, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешаванд: Одамкушӣ (моддаи 104), қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ (моддаи 110), қасдан расонидани зарари миёна ба саломатӣ (моддаи 111), одамрабӣ (моддаи 130) таҷовуз ба номус (моддаи 138), кирдори зӯроварӣ дорои хусусияти шахвонӣ (моддаи 139), терроризм (моддаи 179), ғасби гаравгон (моддаи 181), тасарруфи силоҳ, лавозимоти ҷангӣ, моддаҳои тарканд ва воситаҳои тарқиш (моддаи 199), муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор ё моддаҳои психотропӣ бо мақсади ба соҳибияти каси дигар додан (моддаи 200), муносибатҳои ғайриқонунии бо воситаҳои нашъадор ё моддаҳои психотропӣ (моддаи 201), тасарруфи воситаҳои нашъадор ё моддаҳои психотропӣ (моддаи 202), парвариши ғайриқонунии зироатҳои дорои моддаҳои

нашъаовари кишташон манъшуда (моддаи 204), муомилоти ғайриқонунии моддаҳои сахтгаъсир ва захролуд бо мақсади ба соҳибияти каси дигар додан (моддаи 206), корношоям сохтани воситаҳои нақлиёт ё роҳҳо (моддаи 214), авбошӣ дар ҳолатҳои вазнинкунанда (қисмҳои дуюм ё сеюми моддаи 237), дуздӣ (моддаи 244), ғоратгарӣ (моддаи 248), роҳзанӣ (моддаи 249), тамаъчӯӣ (моддаи 250), ғайриқонунӣ ҳай карда бурдани автомобил ё дигар воситаҳои нақлиёт бидуни мақсади тасарруф (моддаи 252), қасдан несту нобуд ё вайрон кардани молу мулк дар ҳолатҳои вазнинкунанда (қисми дуюми моддаи 255).

Дар вақти баррасии парванда оид ба ҷиноятҳое, ки аз ҷониби ноболиғон содир карда шудаанд, мақомотҳои дахлдори давлатӣ бояд тамоми чораҳои заруриро нисбати аниқ муайян кардани синну соли ноболиғ андешанд. Мавриди зикр аст, ки дар ин бора Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қарори худ аз 12 декабри соли 2002 «Оид ба амалияи аз ҷониби суд татбиқ намудани қонунгузорӣ нисбати парвандаҳои ҷиноятии ноболиғон ва ҷалби онҳо ба ғаёлияти ҷинояткорӣ» аҳаммияти махсус зоҳир намудааст. Дар асоси ин қарор қоидаҳои зерини муайян кардани синну соли ноболиғон муқаррар карда шудаанд, ки мақомоти дахлдори давлатӣ бояд ба роҳбарӣ гиранд:

а) шахс, аз рӯзи таваллуд ба синну соли муайянрасида ҳисоб карда намешавад, балки аз шабонарӯзи оянда сар карда, синну соли ӯ муқаррар карда мешавад;

б) дар ҳолати муқаррар кардани синну сол аз тарафи экспертизаи судӣ-тиббӣ, рӯзи охирини ҳамон соле, ки мумайизҳо муайян кардаанд, ҳисоб карда мешавад;

в) дар ҳолати муайян кардани синну сол бо миқдори ақал ё баландтарини солҳо, синну соли ақаллии чунин шахс, ки эксперт пешниҳод кардааст, гирифта шавад.

Барои дар амалия дуруст татбиқ намудани меъёрҳои қонунгузории ҷиноятӣ, дуруст муайян кардани синну соли шахси гунаҳгор ҳатмӣ мебошад. Одатан синни ҷавобгарӣ аз рӯйи ҳуҷжат (шаҳодатномаи таваллуд, шиноснома, китоби қайди асноди ҳолатҳои шаҳрвандӣ ва ғайра) муайян карда мешавад. Вале, дар баъзе мавридҳо зарурати боз ҳам аниқ кардани синну соли шахс ба миён меояд. Мувофиқи Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тартиби судии баррасии парвандаҳо оиди ҷиноятҳои ноболиғон» таҳти № 6 аз 12 декабри соли 2002, аниқ муайян кардани синну соли ноболиғ, ба гурӯҳи ҳолатҳое дохил мешавад, ки доир ба парвандаҳои ноболиғон муайян кардани ҳатмӣ мебошад. Дар вақти муайян намудани синну соли ноболиғ, ба назар гирифтани зарур аст, ки шахс ба синну соле, ки мувофиқи қонун ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад, на аз рӯзи таваллудаш, балки аз соати сифри шабонарӯзи дигар мерасад, яъне шахс ба синни муайян расида аз соати 24:00 баъди рӯзи таваллуд ҳисоб карда мешавад. Мисол, шахс санаи 1 - уми январи соли 2013 зодрӯз дорад ва ба синни чордаҳсолагӣ қадам мегузорад. Агар ҳамин шахс то соати 24:00 санаи 1 уми январи соли 2013 яке аз ҷиноятҳое ки дар қисми 2 моддаи 23 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинишударо содир намояд, субъекти ҷиноят эътироф карда намешавад, гарчанде оқибати кирдори ба ҷамъият хавфнок соати 00:01 санаи 2 юми январ ба вуқӯ пайваста бошад, чунки дар қисми 2 моддаи 12 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст «вақти содир намудани ҷиноят вақти содир шудани кирдори барои ҷамъият хавфнок, сарфи назар аз вақти фаро расидани оқибатҳои он, эътироф карда мешавад». Дар сурати вучуд надоштани ҳуҷжатҳои расмӣ дар хусуси муайян намудани синну соли ноболиғ, пас барои аниқ кардани он экспертизаи судӣ-тиббӣ таъин карда мешавад. Ҳангоми тавассути экспертизаи судӣ-тиббӣ аниқ муайян кардани синну соли судшаванда, рӯзи таваллуди ӯ рӯзи охирини ҳамон соле, ки аз тарафи экспертҳо муайян карда шудааст, ҳисобида мешавад ва дар вақти муайян намудани синну сол бо адади камтарин ва баландтарин аз ҷониби суд бояд синни камтарини пешниҳодкардаи экспертҳо ба инobat гирифта шавад.

Хурдсолони ба синни чордаҳсолагӣ нарасида ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида намешаванд. Агар ноболиғ дар вақти содир намудани кирдори ба ҷамъият хавфнок ба синну соли муқарраркардаи қонунгузории ҷиноятӣ пешбинишуда (14 ё 16 солагӣ) расида бошад, аммо дар натиҷаи ақиб мондан дар инкишофи руҳӣ, ки бо парешонҳолии руҳӣ алоқаманд намебошад, наметавонист ба таври пурра хусусияти воқеӣ ва хавфи ҷамъиятии ҳаракати (беҳаракатии) худро дарк кунад ё онҳоро идора намояд, ӯ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ

кашида намешавад. Агар шахси ноболиғи мукаллафе, ки дар вақти содир намудани ҷиноят на бо сабаби ақиб мондан дар инкишофи руҳӣ, балки бар асари парешонҳолии руҳӣ наметавонист пурра хусусияти воқеӣ ва хавфи ҷамъиятии ҳаракати (беҳаракатии) худро дарк намояд ё онро идора намояд, тибқи муқаррароти моддаи 25 Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад. Ақиб мондан дар инкишофи руҳӣ бо гузашти солҳо ислоҳ шуданаш мумкин аст, ки он ба парешонҳолии руҳӣ алоқамандие надорад. Бо баробари расидан ба синни ҳаждаҳсолагӣ, шахс дигар ноболиғ эътироф карда намегардад.

Ҳамин тавр, тибқи қисми 2 моддаи 86 Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ноболиғоне, ки ҷиноят содир намудаанд, мумкин аст ҷазо ё ҷораҳои маҷбурии дорои хусусияти тарбиявидошта таъин карда шавад.

Тарбияи солим, пурра ба ҳаёти мустақилона дар ҷомеа омода будан, ва дар руҳияи сулҳ, шараф, таҳаммул, озодӣ, баробарӣ ва ҳамраъӣ ба воя расонидани ноболиғон вазифаи аввалиндараҷаи ҷомеа ва давлат мебошад. Агар меъёрҳои қонунгузории ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистонро аз назар гузаронем, маълум мегардад, ки ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии ноболиғонро ҳифз намудааст. Ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии ноболиғон дар ҷунин мавридҳо мушоҳида мегардад:

- Қонунгузории ҷиноятӣи ҷавобгарии ҷиноятӣи ноболиғонро маҳдуд намудааст. Ин маҳдудият аз рӯйи муқаррароти синну соли (моддаи 23) ё мавқеи иҷтимоӣ, воқеӣ ё ҳуқуқии ноболиғ муайян карда мешавад. Ҳамин тавр, ноболиғон аз рӯйи мавқеи воқеии худ субъекти ҷиноятҳои мансабӣ, ҳарбӣ ва дигар ҷиноятҳои, ки субъекташон аз ҳаждаҳсолагӣ болотар муқаррар гардидаанд, буда наметавонанд. Маҳдудияти татбиқи қонунгузории ҷиноятӣи нисбат ба ноболиғон, инчунин, дар он ифода мегардад, ки ба ноболиғон ҷазоҳои нисбатан саҳттар таъин намегарданд. Аз 12 намуди ҷазои ҷиноятӣе, ки дар моддаи 47 Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар гардидаанд, ба ноболиғон тибқи муқаррароти қисми I моддаи 87 Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамагӣ 5 - тои он таъин мегарданд.

-Тибқи банди “б” қисми 1 моддаи 61 Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ноболиғ будани гунаҳгор ҳамчун ҳолати сабуққунандаи ҷазо ба инбат гирифта мешавад. Ҳолати сабуққунанда будани ҷавобгарии ҷиноятӣи ва ҷазои ҷиноятӣи, яке аз хусусиятҳои хоси ҷавобгарии ҷиноятӣи ноболиғон эътироф мешавад. Ҳолати сабуққунанда на танҳо дар муқаррароти банди “б” қисми 1 моддаи 61 Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин ҳангоми таъини ҷазо аз рӯйи синни поёнӣ ва болоии ноболиғ (моддаи 88 Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод намудан моддаи 91 Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон) ҳангоми ба ҷазои нисбатан сабуқтар иваз намудани ҷазо, ихтисор намудани ҷазо ё муҳлати барҳам додани доғи судӣ (моддаҳои 92, 93 ва 94 Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон), мушоҳида мегардад.

-Хусусияти дигари ҷавобгарии ҷиноятӣи ноболиғон дар он ифода мегардад, ки ҳолатҳои фардии ноболиғ аз ҷумла шароити зиндагӣ ва тарбияи ӯ, дараҷаи инкишофи руҳӣ, вазъи саломатӣ, хусусиятҳои дигари шахсӣ, инчунин таъсири шахсони дигар ба назар гирифта мешавад (моддаи 88 Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон).

-Хусусияти ба худ хоси ҷавобгарии ҷиноятӣи ноболиғон дар он ифода мегардад, ки дорои татбиқи ҷораҳои махсуси ҳуқуқии ҷиноятӣи мебошад- ҷораҳои маҷбурии дорои хусусияти тарбиявидошта (моддаҳои 89 ва 90 Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон). Ин ҷораҳо наметавонанд дар мақсадҳои ҷавобгарии ҷиноятӣи ноболиғон мавқеи муҳимро ишғол намоянд.

Моддаи 95 Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, меъёрҳои қонунгузории ҷиноятӣи, ки ба хусусиятҳои ҷавобгарии ҷиноятӣи ноболиғон бахшида шудаанд, дар ҳолатҳои истисно, бо дарназардошти кирдори содиршуда ва шахсият, ба шахсоне, ки дар синни аз ҳаждаҳсолагӣ то бистсолагӣ ҷиноят содир намудаанд, тааллуқ медонанд. Ин муқарраротро суд ҳуқуқ дорад (на уҳдадор аст). Ба ғайр аз муассисаи тарбиявӣ ё табобатӣи тарбиявӣ барои ноболиғон ҷойгир кардани онҳо, татбиқ намояд. Дар ҷунин маврид суд пеш аз ҳама ба ҷамъият хавфнокии кирдори содиршуда, маълумот оид ба шахсияти гунаҳгор,

шароитҳои ҳаётии ӯро ба назар мегирад. Дар ин маврид хулосаи экспертизаи судӣ-психиатрӣ ва хулосаи психолог гирифта шуда, омӯзиши пурраи шахсияти гунаҳкор вобаста ба тарбия, муносибат бо волидайн, бо доираи шахсони ӯро ихота намуда, муносибат бо рафиқон, шиносон, рафтор дар оила, корхона, мактаб ва ғайра, роҳандозӣ шуданаш муҳим аст.

Ғайр аз боби 14 хусусиятҳои ҷавобгарии ҷиноятии ноболигон дар дигар бобҳои КҶ низ пешбинӣ шудаанд. Масалан, ҳангоми эътироф намудани ретсидиви ҷиноят доғи судӣ барои ҷинояте, ки шахс то синни 18-солагӣ содир намудааст, ба назар гирифта намешавад (қ. 4 м. 21 КҶ), ноболиғ будани гунаҳгор ҷазоро сабук мекунад (банди «б» қ. 1 м. 61 КҶ). Ба шахсони ноболиғ, ки ҷиноят содир кардаанд, ҷораҳои зерини характери ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ дошта татбиқ карда мешаванд:

А) таъйини ҷазо мувофиқи м.м. 87, 88 КҶ);

Б) озод кардан аз ҷазо бо татбиқи ҷораҳои маҷбуркунии дорои хусусияти тарбиявидошта (қ. 1 м. 90 КҶ);

В) озод кардан аз ҷазо бо ҷой кардани ноболигон дар муассисаи махсуси тарбиявӣ ё муассисаи табобатӣ-тарбиявӣ (қ. 2 м. 90 КҶ);

Г) озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо татбиқи ҷораҳои маҷбуркунии дорои хусусияти тарбиявидошта (м. 89 КҶ).

Ҳамин тариқ:

-хусусиятҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазодиҳии ноболигон дар фасли V Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст;

-Ҷавобгарии ҷиноятии ноболигон мувофиқи муқарраротҳои умумии КҶ, бо дарназардошти он қоидаҳое, ки дар фасли V пешбинӣ шудаанд, ба миён меоянд. Ин чунин маъно дорад, ки агар дар вақти ба ҷавобгарӣ кашидани ноболигон ин ё он масъала дар фасли V танзим нашуда бошад, он гоҳ бояд, ки муқаррароти умумии Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳбарӣ гирифта шавад.

- Аниқ муайян кардани синну соли ноболигон шарти зарурии риояи принсипи қонуният ба ҳисоб меравад.

АДАБИЁТ

1. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон 21 майи соли 1998-Душанбе, «Сифат-Офсет» 2019.
2. Ализода А., Хусейнзода С., Ҳасанов Ш. Ҳифзи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва ҷавобгарии ҷиноятии ноболигон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дастури таълимӣ-илмӣ, 2019.
3. Абдурашидзода А., Назаров У. Ҳуқуқи ҷиноятӣ (қисми умумӣ), курси лексияҳо / А. Абдурашидзода, У. Назаров. - Душанбе - 2017.
4. Шарипов Т., Сафарзода А., Диноршоҳ А. Ҳуқуқи иҷрои ҷазои ҷиноятӣ / Т. Шарипов, А. Сафарзода, А. Диноршоҳ. - Душанбе-2019.
5. Тафсир ба Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе-2005.

ХУСУСИЯТҲОИ ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТИИ НОБОЛИҒОН

Дар мақолаи мазкур хусусиятҳои ҷавобгарии ҷиноятии ноболигон таҳлил гардидааст. Дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ, ки ба масоили таҳқиқшаванда бахшида шудааст, инчунин мазмуни фасли 5, боби 14, моддаҳои 86-95 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муаллиф ба хулосае омадааст, ки қонунгузор ҳангоми тарҳрезии моддаҳои 86-95 хусусиятҳои ҷавобгарии ҷиноятии ноболигон баъзе норасоиро ба вуҷуд меоварад, ки метавонад дар татбиқи ин меъёрҳо мушкулоти зиёд ба бор оварад. Вобаста ба ин мафҳуми мазкур аз нуқтаи назари муаллиф ба таҳқиқу такмил ниёз дорад.

КАЛИДВОЖАҲО: қонуни ҷиноятӣ, ҷиноят, ноболиғ, субъект, экспертизаи судӣ-тиббӣ, парешонҳолии руҳӣ, мукаллафӣ, номукаллафӣ.

ОСОБЕННОСТИ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

В данной статье анализируются особенности уголовной ответственности несовершеннолетних. На основании изучения научной литературы, посвященной исследуемым вопросам, а также содержания раздела 5, главы 14, статей 86-95 Уголовного Кодекса Республики Таджикистан, автор пришел к выводу, что законодатель при разработке статей 86-95 особенностей уголовной ответственности несовершеннолетних допустил некоторые недостатки, которые могут вызвать множество проблем при реализации данных норм. Исходя из этой концепции, с точки зрения автора, она нуждается в исследовании и совершенствовании.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: уголовное право, преступление, несовершеннолетний, субъект, судебно-медицинская экспертиза, психическое расстройство, вменяемость, невменяемость.

FEATURES OF CRIMINAL LIABILITY OF MINORS

This article analyzes the features of criminal liability of minors. Based on the study of scientific literature devoted to the issues under study, as well as the content of section 5, chapter 14, articles 86-95 of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan, the author came to the conclusion that the legislator, when developing articles 86-95 of the features of criminal liability of minors, made some shortcomings that can cause many problems in the implementation of these norms. Based on this concept, from the author's point of view, it needs research and improvement.

KEYWORDS: criminal law, crime, minor, subject, forensic medical examination, mental disorder, sanity, insanity.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шамсиддинова Шукрона Раҷабалиевна* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **907-13-66-13**.

Сведения об авторе: *Шамсиддинова Шукрона Раҷабалиевна* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **907-13-66-13**.

Information about the author: *Shamsiddinova Shukrona Rajabaliyeva* – Tajik National University, master's student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **907-13-66-13**.

МАТЕРИАЛЬНАЯ И ДИСЦИПЛИНАРНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ В ТРУДОВОМ ПРАВЕ

Утамуродова Н.Ш.

Таджикский национальный университет

Трудовым законодательством Республики Таджикистан установлено два вида ответственности – дисциплинарная и материальная. У каждого из названных видов имеются разные основания, меры и порядок привлечения к ответственности.

Согласно Трудовому Кодексу Республики Таджикистан (далее ТКРТ) материальная ответственность сторон трудового договора наступает за ущерб, причиненный ею другой стороне этого договора в результате ее виновного противоправного поведения (действий или бездействия).

Сторонами трудового договора являются работник и работодатель. Работником, как стороной трудового договора, может быть гражданин, достигший пятнадцати лет. Работодателями, как стороной трудового договора, могут быть следующие лица:

- соответствующий орган государственной власти, организация, а также его представительства и филиалы;
- физическое лицо, зарегистрированное в установленном законодательством Республики Таджикистан порядке, в качестве индивидуального предпринимателя или пользующееся трудом других лиц для нужд своего личного потребительского хозяйства.

Предмет трудового договора составляют трудовые отношения между работником и работодателем, в соответствии с которым работник выполняет работу (обязанности) по одной профессии, нескольким определенным профессиям, специальности или должности с соответствующей квалификацией с соблюдением внутреннего трудового распорядка, а работодатель обеспечивает условия труда, своевременно и в полном объеме выплачивает работнику заработную плату и иные выплаты, определенные настоящим Кодексом и иными нормативными правовыми актами Республики Таджикистан, трудовым договором, соглашением и коллективными договорами, соглашением сторон.

Исходя из вышесказанного, стороны трудового договора имеют определенные обязанности, предусмотренные в Трудовом Кодексе. Если одна из сторон трудового договора не

выполняет их в полной мере, причиняя ущерб другой стороне, то соответственно сторона, которая нанесла такой ущерб должна возместить ее в полной мере.

Таким образом материальная ответственность – это обязанность одной стороны трудового договора, виновной в причинении ущерба другой стороне, возместить его в размере и порядке, предусмотренными законом.

В трудовом договоре, соглашении и коллективных договорах может быть конкретизирована материальная ответственность работника и работодателя.

Важно отметить, что прекращение трудового договора после причинения ущерба не влечет за собой освобождения стороны трудового договора от материальной ответственности по возмещению причиненного ущерба другой стороне.

Условия наступления материальной ответственности сторон трудового договора за причинение ущерба

Согласно ч.2 ст. 184 ТКРТ Работодатель несет материальную ответственность перед работником:

- за ущерб, причиненный незаконным лишением работника возможности трудиться на своем рабочем месте;

Работодатель обязан возместить работнику не полученную им заработную плату и иные причитающиеся ему выплаты в случае незаконного перевода на другую работу, недопущения работника к рабочему месту, одностороннего изменения условий трудового договора, отстранения от работы, необоснованного расторжения трудового договора.

Трудовым договором, соглашением и коллективными договорами, актами работодателя, согласованными с представителями работников, могут быть установлены дополнительные случаи возмещения работодателем ущерба, причиненного незаконным лишением работника возможности трудиться.

- за ущерб, причиненный имуществу работника;

Работодатель, причинивший ущерб имуществу работника, обязан возместить его в полном объеме в соответствии с условиями трудового договора, соглашения и коллективных договоров.

- за вред, причиненный жизни и (или) здоровью работника.

При причинении вреда жизни и здоровью работника в связи с исполнением им трудовых обязанностей работодатель обязан возместить вред в объеме, предусмотренном гражданским законодательством Республики Таджикистан.

Порядок возмещения работодателями вреда, причиненного жизни и (или) здоровью работников, определяется законодательством Республики Таджикистан.

Работник несет материальную ответственность перед работодателем:

- за ущерб, причиненный утратой или повреждением имущества работодателя;

- за ущерб, причиненный в результате действия (бездействия) работника - работодателя.

Обстоятельство и объем материальной ответственности работника за ущерб, причиненный работодателю, определяется Трудовым Кодексом Республики Таджикистан и иными законодательными актами Республики Таджикистан.

Работник обязан возместить прямой действительный ущерб, причиненный работодателю. Под прямым действительным ущербом понимается реальное уменьшение наличного имущества или ухудшение состояния указанного имущества (в том числе имущества третьего лица, находящегося у работодателя, если работодатель несет ответственность за сохранность этого имущества), а также необходимость для работодателя произвести затраты либо излишние выплаты на приобретение, восстановление имущества либо на возмещение ущерба, причиненного работником третьим лицам.

Ответственность работника за ущерб, причиненный работодателю, исключается, если ущерб возник в результате непреодолимой силы, либо крайней необходимости, а также неисполнения работодателем обязанности по обеспечению надлежащих условий для сохранности имущества, переданного работнику.

Недопустимо возложение на работника ответственности за такой ущерб, который может быть отнесен к категории нормального производственно - хозяйственного риска. Работодатель обязан создать работникам условия, необходимые для нормальной работы и обеспечения полной сохранности вверенного им имущества.

До принятия решения о возмещении ущерба конкретными работниками работодатель обязан провести проверку для установления размера причиненного ущерба и причин его возникновения.

Для проведения такой проверки работодатель вправе создать комиссию с участием соответствующих специалистов. Истребование от работника письменного объяснения для установления причины возникновения ущерба является обязательным.

Работник имеет право участвовать в проведении проверки и ознакомиться со всеми материалами проверки.

Взыскание с виновного работника суммы причиненного ущерба, не превышающего месячного заработка, производится по распоряжению работодателя. Распоряжение может быть издано не позднее двух недель со дня обнаружения ущерба.

В случае несогласия работника с произведенным взысканием суммы причиненного ущерба, он вправе обратиться в суд. Если сумма причиненного ущерба, подлежащая взысканию с работника, превышает его средний месячный заработок или истек двухнедельный срок со дня обнаружения ущерба, взыскание осуществляется в судебном порядке.

Пределы материальной ответственности работника

Необходимо отметить о том, что у материальной ответственности есть свои пределы. Например, за причиненный ущерб работник несет материальную ответственность в пределах своей средней месячной заработной платы, за исключением случаев, предусмотренных Трудовым Кодексом.

Случаи полной материальной ответственности работника за причинение ущерба работодателю предусмотрена в ст. 190 ТКРТ. Согласно данной статье материальная ответственность в полном размере ущерба, причиненного работодателю, возлагается на работника в случаях:

- не обеспечения сохранности имущества и других ценностей, переданных работнику на основании письменного договора о принятии на себя полной материальной ответственности;
- не обеспечения сохранности имущества и других ценностей, полученных работником под отчет по разовому документу;
- причинения ущерба в состоянии алкогольного, наркотического или токсического опьянения, вызванном употреблением спиртных напитков, наркотических средств, психотропных или других одурманивающих веществ;
- недостачи, умышленного уничтожения или умышленной порчи материалов, полуфабрикатов, изделий (продукции), в том числе при их изготовлении, а также инструментов, специальной одежды и других предметов, выданных работодателем работнику в пользование;
- причинения ущерба незаконными действиями работника, в порядке, установленном законодательством Республики Таджикистан.
- причинение ущерба не при исполнении трудовых обязанностей;
- умышленного разглашения служебной, коммерческой тайны, если условия сохранения ее предусмотрены законодательством Республики Таджикистан и трудовым договором;
- в случаях, когда в соответствии с законодательством Республики Таджикистан на работника возложена полная ответственность за ущерб, причиненный при исполнении трудовых обязанностей.

Ответственность в полном размере причиненного ущерба может быть установлена трудовым договором, заключаемым с руководителем организации, его заместителями и главным бухгалтером.

Коллективная материальная ответственность за причинение ущерба и определение размера ущерба

При совместном выполнении работниками отдельных видов работ, связанных с хранением, обработкой, продажей (отпуском), перевозкой, применением или иным использованием переданных им ценностей, когда невозможно разграничить ответственность каждого работника за причинение ущерба и заключить с ним договор о возмещении ущерба в полном размере, может официально вводиться коллективная материальная ответственность.

Между работодателем и всеми членами коллектива заключается письменный договор о коллективной материальной ответственности.

В случаи добровольного возмещения ущерба степень вины каждого члена коллектива определяется по соглашению между всеми членами коллектива и работодателем. Если же работники не возместят ущерб добровольно, то ущерб будет взыскиваться в судебном порядке. При взыскании ущерба в судебном порядке степень вины каждого члена коллектива определяется судом.

Размер причиненного работодателю ущерба определяется по фактическим потерям на основании данных бухгалтерского учета.

При недостатке, умышленном уничтожении или умышленной порче материалов, полуфабрикатов, изделий (продукции), в том числе при их изготовлении, а также инструментов, специальной одежды и других предметов, выданных работодателем работнику для использования и относящихся к основным фондам (средствам), размер ущерба исчисляется исходя из рыночных цен, действующих в данной местности на день его причинения (но не ниже балансовой стоимости с учетом степени износа имущества).

В остальных случаях размер ущерба исчисляется по рыночным ценам, действующим в данной местности на день его причинения.

Если подытожить тему материальной ответственности, можно прийти к следующим выводом: Во-первых, основой материальной ответственности выступают следующие элементы:

- нарушение работником и работодателем возложенных на него трудовых обязанностей;
- нанесение прямого действительного ущерба;
- вина в действиях или бездействии работника и работодателя;
- прямая причинная связь между противоправным и виновным действием или бездействием работника и работодателя и ущербом, который наступил.

Во-вторых, трудовым законодательством предусмотрены несколько видов материальной ответственности: ограниченная, полная, коллективная.

И напоследок несколько слов об определении размера ущерба к возмещению. При определении размера ущерба стоимость имущества определяется на день обнаружения ущерба, а в случае изменения цен применяются цены, действующие на день принятия решения о возмещении.

Дисциплинарная ответственность

Дисциплинарная ответственность — вид юридической ответственности, основным содержанием которой выступают меры (дисциплинарное взыскание), применяемые администрацией учреждения, предприятия к сотруднику (работнику) в связи с совершением им дисциплинарного проступка.

Дисциплинарный проступок это противоправное виновное нарушение трудовой или служебной дисциплины сотрудником (работником), за которое предусмотрена ответственность в дисциплинарном порядке.

Для дисциплинарного проступка характерно неисполнение сотрудником (работником) своих функциональных (трудовых) обязанностей, предусмотренных трудовым законодательством, правилами внутреннего трудового распорядка, воинскими уставами и положениями о внутренней дисциплине, должностными инструкциями, вытекающими из трудового договора (контракта), заключенного сотрудником (работником) с конкретной организацией.

Согласно трудовому законодательству Республики Таджикистан за совершение работником дисциплинарного проступка работодатель вправе применять следующие виды дисциплинарных взысканий:

- замечание;
- выговор;
- строгий выговор;
- расторжение трудового договора по инициативе работодателя

При "выборе" вида дисциплинарного взыскания работодатель должен учитывать тяжесть совершенного проступка и обстоятельства, при которых он был совершен. А увольнение как вид дисциплинарного взыскания работодатель может применить только за:

- неоднократное неисполнения работником без уважительных причин трудовых обязанностей, если работник имеет неснятое дисциплинарное взыскание (то есть ранее ему было вынесено замечание или выговор);

- однократное грубое нарушение работником трудовых обязанностей;

- принятия необоснованного решения руководителем организации (филиала, представительства), его заместителями и главным бухгалтером, повлекшего за собой нарушение сохранности имущества, неправомерное его использование или иной ущерб имуществу организации;

- повторное в течение одного года грубое нарушение педагогическим работником устава организации, осуществляющей образовательную деятельность;

- дисквалификацию спортсмена на срок шесть и более месяцев; нарушение спортсменом антидопинговых правил;

- совершение по месту работы и в связи с исполнением трудовых обязанностей виновных действий работником, непосредственно обслуживающим денежные или товарные ценности, если эти действия дают основание для утраты доверия к нему со стороны работодателя;

- непринятие работником мер по предотвращению или урегулированию конфликта интересов, стороной которого он является, непредставления или представления неполных, или недостоверных сведений о доходах, расходах, имуществе и обязательствах имущественного характера в случаях, когда работник по законодательству обязан предоставлять такие сведения;

- совершение по месту работы и в связи с исполнением трудовых обязанностей работником, выполняющим воспитательные функции, аморального проступка, несовместимого с продолжением данной работы.

Нормативными правовыми актами Республики Таджикистан, уставами и положениями о дисциплине труда для отдельных категорий работников могут быть предусмотрены и другие дисциплинарные взыскания.

Порядок применения и обжалования дисциплинарного взыскания

Дисциплинарное взыскание налагается работодателем путем издания акта работодателя. При определении вида дисциплинарного взыскания работодатель должен учитывать содержание, характер и тяжесть совершенного дисциплинарного проступка, обстоятельства его совершения, предшествующее и последующее поведение работника, отношение его к труду.

Акт работодателя о наложении на работника дисциплинарного взыскания не может быть издан в период:

- временной нетрудоспособности работника;

- освобождения работника от работы на время выполнения государственных или общественных обязанностей;

- нахождения работника в отпуске или межвахтовом отдыхе;

- нахождения работника в командировке

Работодатель обязан затребовать письменное объяснение от работника до применения дисциплинарного взыскания. В случае отказа работника от дачи объяснения составляется соответствующий акт. Отказ работника от письменного объяснения не может служить препятствием для применения дисциплинарного взыскания.

Приказ (распоряжение) работодателя о применении дисциплинарного взыскания объявляется работнику под роспись в течение трех рабочих дней со дня его издания, не считая времени отсутствия работника на работе. Если работник отказывается ознакомиться с указанным приказом (распоряжением) под роспись, то составляется соответствующий акт.

В случае невозможности ознакомить работника лично с актом работодателя о наложении дисциплинарного взыскания работодатель обязан направить акт работнику письмом с уведомлением.

Если в течение года со дня применения дисциплинарного взыскания работник не будет подвергнут новому дисциплинарному взысканию, то он считается не имеющим дисциплинарного взыскания.

Работодатель до истечения года со дня применения дисциплинарного взыскания имеет право снять его с работника по собственной инициативе, просьбе самого работника, ходатайству его непосредственного руководителя или представительного органа работников.

За каждый дисциплинарный проступок к работнику может быть применено только одно дисциплинарное взыскание.

Дисциплинарное взыскание применяется не позднее одного месяца со дня обнаружения проступка. Срок действия дисциплинарного взыскания не может превышать шести месяцев со дня его применения.

Если работодатель применил к работнику не предусмотренный законодательством вид взыскания, или не соблюдает вышеописанную процедуру наложения дисциплинарного взыскания, или работник не согласен с наложенным на него дисциплинарным взысканием, то за защитой своих прав работник вправе обжаловать дисциплинарное взыскание в комиссию по трудовым спорам, составить жалобу на привлечение к дисциплинарной ответственности в трудовую инспекцию, обжаловать дисциплинарное взыскание в суде.

ЛИТЕРАТУРА

1. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 года: офиц. текст. – Душанбе Маориф. Ст. 19; Ст. 25; Ст.28; Ст.31; Ст.35. (на тадж., русс. и англ.яз.)
2. Гражданский Кодекс Республики Таджикистан от 24 декабря 2022 года №1918. Ст.7; Ст.10; Ст.11.
3. Трудовой Кодекс Республики Таджикистан (в редакции Закона РТ от 19.07.2022 №1897). Ст.62; Ст.63; Ст.64; Ст.65; Ст.183.
4. Закон Республики Таджикистан от 18 июня 2008 года №403 "О коммерческой тайне" //Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. Ст.461.
5. Чупайда А.М., Варлахова Ю.Б., Бугаев А.Е. Дисциплинарная ответственность как вид юридической ответственности в трудовых отношениях // Вестник Поволжского государственного университета сервиса. Серия: Экономика. 2017. № 2 (48). С. 47-56.
6. Чуклова Е.В. Институт дисциплинарной ответственности в системе права и системе юридической ответственности // Бизнес. Образование. Право. 2020. № 4 (53). С. 325-329
7. Делова А.Д., Масолова Е.Ю. Дисциплинарная ответственность как самостоятельный вид юридической ответственности // Актуальные проблемы совершенствования законодательства и правоприменения. Сборник материалов VII Внутривузовского круглого стола. 2021. С. 4850
8. Николаев А.Г. Дисциплинарная ответственность как вид юридической ответственности / А.Г. Николаева // Труды Академии управления МВД России. 2019. № 2. С. 87-90.
9. Пашко Я. С. Отграничение материальной ответственности в трудовом праве от гражданско-правовой ответственности // Бизнес в законе. 2008. № 2. С.225-228
10. Василевич, Г.А. Ответственность работника и нанимателя за причиненный ущерб / Г. А. Василевич. – Минск: ООО «Тесей», 2001. – 70 с.
11. Лушников, А.М. Курс трудового права: учеб. для вузов: в 2 т. / А.М. Лушников, М. В. Лушникова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Статут, 2009. – Т. 2: Коллективное трудовое право. Индивидуальное трудовое право. Процессуальное трудовое право. – 1150 с.

ЧАВОБГИРИИ МОДДӢ ВА ИНТИЗОМӢ ДАР ҲУҚУҚИ МЕХНАТ

Чавобгирӣ моддӣ ва интизомӣ қисми ҳуқуқи меҳнат буда, мувофи Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим карда мешавад. Ҳар яке аз ин намудҳо барои ба чавобгарӣ кашидан асосҳо, чораҳо ва тартиби гуногун доранд. Мақсади мақола нишон додани сабабҳои пайдоиши он, тартиби ҷалб, инчунин фарқияти байни чавобгирӣ моддӣ ва интизомӣ мебошад. Аз рӯи натиҷаҳои кор хулоса бароварда шуд, ки чавобгирӣ моддӣ ин уҳдадорӣ яқ тарафи шартномаи меҳнати мебошад, ки дар расонидани зарар ба тарафи

дигар гунаҳкор доништа шуда, мувофиқи тартиби муқаррарнамудаи қонун зарарро бояд ҷуброн намояд. Ҷавобгарии интизомӣ бошад, як намуди ҷавобгарии ҳуқуқӣ буда, мазмуни асосии он ҷораҳои (ҷазои интизомии) аз ҷониби маъмурияти муассиса ё қорхона нисбати қорманд вобаста ба содир намудани ҳуқуқвайронкунии интизомӣ татбиқшаванда мебошад.

КАЛИДВОЖАҲО: ҷавобгарии молиявӣ, ҷавобгарии интизомӣ, зарар, кодекси меҳнат, қорманд, қорфармо, шартномаи меҳнатӣ.

МАТЕРИАЛЬНАЯ И ДИСЦИПЛИНАРНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ В ТРУДОВОМ ПРАВЕ

Материальная и дисциплинарная ответственность является частью трудового права и соответственно регулируется Трудовым Кодексом Республики Таджикистан. У каждого из названных видов имеются разные основания, меры и порядок привлечения к ответственности. Цель статьи- показать основания возникновения, порядок привлечения, а также различия между материальной и дисциплинарной ответственностью. По результату работы сделаны выводы о том, что материальная ответственность – это обязанность одной стороны трудового договора, виновной в причинении ущерба другой стороне, возместить его в размере и порядке, предусмотренными законом. А дисциплинарная ответственность это вид юридической ответственности, основным содержанием которой выступают меры (дисциплинарное взыскание), применяемые администрацией учреждения, предприятия к сотруднику (работнику) в связи с совершением им дисциплинарного проступка.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: материальная ответственность, дисциплинарная ответственность, ущерб, трудовой кодекс, работник, работодатель, трудовой договор.

MATERIAL AND DISCIPLINARY LIABILITY IN LABOR LAW

Material and disciplinary liability are part of labor law and are accordingly regulated by the Labor Code of the Republic of Tajikistan. Each of these types has different grounds, measures and procedures for bringing to responsibility. The purpose of the article is to show the reasons for its occurrence, the procedure for attraction, as well as the differences between material and disciplinary liability. Based on the results of the work, it was concluded that financial liability is the obligation of one party to an employment contract, guilty of causing damage to the other party, to compensate it in the amount and manner prescribed by law. And disciplinary liability is a type of legal liability, the main content of which is the measures (disciplinary action) applied by the administration of an institution or enterprise to an employee (employee) in connection with his commission of a disciplinary offense.

KEYWORDS: financial liability, disciplinary liability, damage, labor code, employee, employer, employment contract.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Утамуродова Нигина Шеровна* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудақӣ, 17. Телефон: 556002570. E-mail: niginautamurodova@gmail.com

Сведения об авторе: *Утамуродова Нигина Шеровна* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 556002570. E-mail: niginautamurodova@gmail.com

Information about the author: *Utamurodova Nigina Sherovna* – Tajik National University, master`s student of the Faculty of Law. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: 556002570. E-mail: niginautamurodova@gmail.com

ТУД 34.4414.341

ДАФТАРИ МИНТАҚАВИИ РАЁСАТИ КОМИССАРИ ОЛИИ СММ ОИД БА ҲУҚУҚИ ИНСОН ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ ВА ДАВЛАТҲОИ МИНТАҚА: ҲАМҚОРӢ, ТАБОДУЛИ ТАҶРИБАИ ҚОНУНЭҶОДКУНӢ

Раҷабов А.С., Сарсембоев М.А.
Донишгоҳи миллии Авруосиё ба номи Л.Н. Гумилёв

Ба давлатҳои Осиеи Марказӣ ба маънои маъмулӣ Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, Туркменистон ва Ўзбекистон дохил мешаванд. Агар аз фаҳмиши умумии ҷуғрофии минтақа оғоз намоем, пас Афғонистон ва Эрон низ бояд ба гурӯҳи давлатҳои овардашуда илова карда шаванд. Аммо асоси он, ки 5 давлати дар боло овардашуда ҷумҳуриҳои собиқи Иттиҳоди Шуравӣ буданд ва онҳоро тафаккури умумӣ, рушди умумии

тақрибан якхелаи иҷтимоию иқтисодӣ, мушкилоти умумии марбут ба ҳуқуқи инсон муттаҳид мекунад, маҳз онҳоро ҳамчун давлатҳои Осиёи Марказӣ баррасӣ хоҳем кард. Дар асл СММ низ чунин мешуморад [1]. Аз ин рӯ, Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон Дафтари минтақавии Осиёи Марказиро оид ба ҳуқуқи инсон таъсис дод, ки дар тури зиёда аз 15 сол дар масъалаҳои ҳуқуқи инсон маҳз бо ин 5 давлат ҳамкорӣ мекунад.

Сохтори маҳаллии СММ бо номи Дафтари минтақавии Раёсати Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон дар Осиёи Марказӣ (The Office of The High Commissioner for Human Rights' (OHCHR) Regional Office for Central Asia) соли 2008 дар Бишкек (Ҷумҳурии Қирғизистон) таъсис дода шудааст. Барои тақсмоти оқилонаи ҳаҷми фаъолияти ин дафтари минтақавӣ намоёндагиҳои он дар шаҳрҳои Душанбе (Тоҷикистон), Ош (Қирғизистон), Остона (Қазоқистон) ва Тошканд (Ўзбекистон) таъсис дода шуданд. Ҳамин тариқ, фаъолияти ин Дафтар тамоми минтақаи Осиёи Марказиро фаро мегирад.

Асоси ҳуқуқӣ-байналмилалӣ таъсис ва фаъолияти Дафтари мазкур мандати Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон буд, ки бо қатъномаи 48/141 Ассамблеяи Генералии Созмони Милали Муттаҳид аз 20 декабри соли 1993 пешниҳод карда шуд. Аз ин рӯ, дафтари минтақавӣ бо ҳукуматҳои давлатҳои минтақа, созмонҳои байналмилалӣ байнидавлатӣ, бо ташкилотҳои ҷомеаи шаҳрвандии ҳар як кишвари минтақа, инчунин, шарикони СММ муносибатҳои мутақобила барқарор мекунад. Чунин ҳамкорӣ дар асоси таҳия ва татбиқи барномаҳо ва нақшаи чорабиниҳо оид ба ҳавасмандгардонӣ ва ҳифзи тамоми ҳуқуқҳои инсон дар кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ амалӣ карда мешавад.

Асоси байналмилалӣ ҳуқуқии ҳамкориҳои дафтари минтақавӣ бо 5 давлати минтақаи Осиёи Марказиро Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ, Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ (ҳарду аз 16 декабри соли 1966), ки аз ҷониби Қазоқистон – 24 январи соли 2006, Қирғизистон – 7 октябри соли 1994, Тоҷикистон – 4 январи соли 1999, Туркманистон – 1 майи соли 1997, Ўзбекистон – 28 сентябри соли 1995 тасдиқ шудаанд [2], инчунин дигар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон ташкил медиҳанд.

Бо вучуди ин, мо пешниҳод менамоем, ки байни Дафтари минтақавии Раёсати Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон дар Осиёи Марказӣ муносибатҳои мушаххаси шартномавӣ-ҳуқуқӣ дар шакли созишномаи ҳамкорӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқи инсон дар ҳар як кишвар дар алоҳидагӣ ва дар маҷмуъ дар минтақа ба роҳ монда шаванд. Илова бар ин, тавсия дода мешавад, ки робитаҳои шартномавии дучонибаи давлатҳои минтақа оид ба ҳалли масъалаҳои ҳуқуқи инсон муқаррар карда шаванд. Инчунин, бо ёрии дафтари минтақавӣ таҳия ва қабули Созишномаи минтақавӣ оид ба ҳалли масъалаҳои мушкилоти ҳуқуқ ва озодиҳои инсон дар Осиёи Марказӣ мақсаднок хоҳад буд.

Тавре омӯзиши мавзӯи нишон медиҳад, дафтари минтақавии мазкур бо кишварҳои минтақа фаъолона ҳамкорӣ мекунад. Ин ҳамкорӣ тибқи ҳадафҳои мустаҳкамшудаи зерин амалӣ карда мешавад: зарурати таҳкими иқтисодии ҳукуматҳои миллӣ, созмонҳои ғайриҳукуматӣ, созмонҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон, фаъолони ҷомеаи шаҳрвандии кишварҳои минтақа; таъмини мутобиқати бештари қонунҳои давлатҳои минтақа ба стандартҳои байналмилалӣ ҳуқуқи инсон, баланд бардоштани самаранокии ҳимоя ҳангоми вайрон кардани ҳуқуқи инсон, аз ҷумла ҳуқуқи занону кӯдакон, озодиҳои асосӣ, табъиз, озодӣ аз шиканча, ҳуқуқ ба мурофиаи одилона, ҳуқуқ ба тозагии муҳити зист [3, с. 66-67], инчунин ба судяҳо ва адвокатҳо додани мустақилияти воқеӣ ҳангоми иҷрои фаъолияти касбӣ.

Дар ҳар як кишвари минтақаи Осиёи Марказӣ оид ба иҷрои меъёрҳои санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ оид ба ҳуқуқ ва озодиҳои инсон қонунҳои қабул карда шудаанд, ки ба ҳалли масоили ҳуқуқу озодиҳои дахлдори инсон ва шаҳрванд дар кишвар дахл доранд.

Дар робита ба ин, мо ба хулосае омадем, ки ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баробарӣ ва барҳам додани ҳама гуна шаклҳои табъиз”, ки 19 июли соли 2022 дар асоси тавсияҳои Шурои СММ оид ба ҳуқуқи инсон қабул шудааст, диққат диҳем. Қонуни мазкур ба масъалаҳои ҳуқуқу озодиҳо дар ин кишвар алоқамандии мустақим дорад.

Мавриди зикр аст, ки дар Қирғизистон низ талошҳо барои қабули чунин қонун сурат гирифтаанд, аммо то ҳол ин раванд бе муваффақияти зиёд пеш меравад. Қонунгузoron инро бо коркарди нокифояи муқаррароти лоиҳаи қонун ҳавасманд мекунанд. Дигар кишварҳои минтақа (Қазоқистон, Туркманистон, Ўзбекистон) умуман ба масъалаҳои зарурати таҳия ва қабули қонун дар бораи баробарӣ ва таъбиз нигарон нестанд. Дар ҳамин ҳол, қайд намудан ба маврид аст, ки чунин қонун барои ҳар як кишвари минтақа зарур аст. Қонунгузoronи ҳамаи 4 давлати дигари минтақа метавонанд бо матни қонуни дар боло зикршудаи Тоҷикистон ҷиҳати гирифтани муқаррарот ва меъёрҳои он ҳангоми таҳияи санади қонунгузории шабех шинос шаванд.

Чумхурии Тоҷикистон содир намудани истисмори тичоратии чинсии кӯдакон, чалби кӯдакон ба порнографияи кӯдакона, хариду фурӯши кӯдаконро манъ кардааст [5]. Ин, аз ҷумла, дар қисми 2 моддаи 29 Қонуни Чумхурии Тоҷикистон "Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи кӯдак" аз 18 март соли 2015 дида мешавад, ки дар он манъи чалби кӯдак ба фоҳишагӣ, инчунин "интишор, реклама ё ба кӯдак фурӯхтани мавод, расму тасвирҳо, нашрияҳои ҷопӣ, кино ё видеофилмҳои хусусияти порнографидошта" пешбинӣ шудааст. Чунин ғамхорӣ дар самти ҳуқуқ ва манфиатҳои кӯдакон дар Қонуни Чумхурии Ўзбекистон аз 7 декабри соли 2021 "Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба баъзе санадҳои қонунгузории Чумхурии Ўзбекистон вобаста ба тақмили минбаъдаи низоми таъмини кафолати ҳуқуқи кӯдак", ки ба амалҳои зишт нисбат ба кӯдакон монеа мегузорад, пайгирӣ карда мешавад [6]. Бо вучуди он ки дар дигар кишварҳои минтақа қонунҳо ва кодексҳо дар бораи ҳуқуқи кӯдакон қабул шудаанд, дар онҳо барои тақдирӣ кӯдаконе, ки ба дасти ҷинояткорони зинокор афтодаанд, ташвиши зиёд эҳсос намешавад. Дар робита ба ин, ба ақидаи мо, барои ҳар як давлати минтақа бо дарназардошти мавқеи қонунгузори тоҷик таҳия ва қабул намудани қонуни ҳамаҷониба оид ба кафолатҳои ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии кӯдакон зарурият дорад.

Бояд эътироф кард, ки бо вучуди мушкилоти муайяни иқтисодӣ Чумхурии Тоҷикистон ба олимони мамлакат имкониятҳои муассири таълимӣ ва ба ин далел озодии изҳори ақидаҳои илмиро фароҳам овардааст. Ин дар он ифода меёбад, ки маҷаллаҳо, пеш аз ҳама "Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон", силсилаи "илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ" 12 шумора дар як сол нашр мешаванд. Дар ҳамин ҳол, дар Қазоқистон "Вестник казахского национального университета", силсилаи "международные отношения и международное право" 4 шумора дар як сол, "Известия Национальной академии наук Республики Казахстана", силсилаи "общественные и гуманитарные науки" 6 маротиба дар як сол нашр мешавад. Дар Қирғизистон "Вестник Кыргызского национального университета имени Ж. Баласагына" (аз рӯйи ҳамаи илмҳо) дар як сол 4 маротиба нашр мешавад. Дар Ўзбекистон бошад, "Вестник национального университета Узбекистана" дар як сол 10 маротиба нашр мешавад.

Тавре дида мешавад, то ҳол ягон нашрия дар минтақа дар ин масъала ба сатҳи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон нарасидааст. Дар робита ба ин, ба ноширони маҷаллаҳо, хабарнигорони донишгоҳҳои миллии ва академияҳо тавсия дода мешавад, ки наشري онҳоро дар як сол то 12 шумора расонанд. Ин иқдом саҳми онҳо дар рушди босуръати илм ва таҳсилоти олий, инчунин дар ифодаи гуногуни ақидаҳои илмии олимон, аз ҷумла дар соҳаи илмҳои ҷамъиятӣ, ҳуқуқи инсон дар ҳар як кишвари минтақа хоҳад буд.

Дар давлатҳои минтақа аз 35 то 55 қонун қабул ва амал мекунанд, ки ҳуқуқи инсонро дар соҳаҳои гуногун танзим мекунанд. Инҳо қонунҳо дар бораи шуғл, муҳочирати аҳоли, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, иттифокҳои касаба, кафолатҳои давлатӣ ва имкониятҳои баробари мардон ва занон, дар бораи собикадорон, дар бораи судҳо ва мақоми судьяҳо, дар бораи фаъолияти адвокатӣ, дар бораи таъминоти нафақа, дастрасӣ ба иттилоот, дар бораи фаъолияти ихтиёрӣ (волонтёрӣ), дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ, дар бораи озодии дин, дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон, дар бораи шаҳрвандӣ, дар бораи маҷлисҳои осоишта ва намоишҳо, дар бораи тандурустӣ, дар бораи ҳуқуқҳои меҳнатӣ, ҳуқуқҳои иҷтимоӣ,

маълумоти шахсӣ ва ҳифзи онҳо ва ғайра мебошанд. Дар баъзе кишварҳои минтақа қонунҳо бо номҳои болозикр мавҷуданд ва дар дигар кишварҳо онҳо вучуд надоранд. Қонунгузори дигар кишварҳои минтақа метавонанд дар асоси табодули таҷрибаи қонунҷодкунӣ матнҳои қонунҳои овардашударо омӯхта, муқаррарот ва меъёрҳои онҳоро дар қонунҳо, қарорҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии худ истифода баранд.

Бояд қайд кард, ки ба шарофати қонунҳои зикршуда ҳимояи ҳуқуқҳои ҳамаи шаҳрвандон, инчунин намояндагони гурӯҳҳои осебпазири аҳоли, аз қабили муҳоҷирон [7], занону кӯдакон [8] ва ақаллиятҳо таъмин карда мешавад. Таҳия ва татбиқи барномаҳо ва лоиҳаҳои махсусгардонидашуда, ки ба ҳифзи ҳуқуқи инсон нигаронида шудаанд, ба ташкили ҷомеаи одилонатар дар Осиёи Марказӣ мусоидат мекунанд. Таҳкими ҳамкорӣ бо мақомоти давлатӣ, ки тағйироти қонунгузорӣ ва такмили меъёрҳои ҳуқуқиро қорӣ мекунанд, дар такмили дарозмуддат ва бонизоми ҳифзи ҳуқуқи инсон дар минтақа нақши муҳим мебозад. Маҳз ҳамин масъалаҳо моҳи октябри соли 2023 дар мулоқоти вазири адлияи Ҷумҳурии Қазоқистон А. Ескараева ва раиси Дафтари минтақавии Раёсати Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон дар Осиёи Марказӣ М. Богнер мавриди баррасӣ қарор гирифтанд, ки дар чараёни он вазири адлия ба ӯ дар бораи таъмини қонунгузори ҳуқуқу озодиҳои инсон дар Қазоқистон иттилоъ дод [9]. Татбиқи шарикӣ дар асоси муколама дар бораи фаъолияти қонунҷодкунӣ байни ҷомеаи шаҳрвандӣ, ҳукумат ва созмонҳои байналмилалӣ дастоварди хуб дар соҳаи ҳуқуқи инсон дар Осиёи Марказӣ мебошад.

Азбаски бисёр одамон чӣ гуна барқарор кардани ҳуқуқҳои вайроншудаи ҳудро наметавонанд, зарур аст, ки барои таҳкими механизмҳои ташкилию ҳуқуқии ҳифзи ҳуқуқи инсон дар минтақа тавассути татбиқи барномаҳои таълимӣ, тренингиҳо ва семинарҳо барои аҳли ҷомеа фаъолона кор карда шавад [10]. Дар ин замина, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ низ ба такмили дониши ҳуқуқи инсон аз нуқтаи назари пайвастании ҳуқуқи дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ ниёз доранд. Ин огоҳии онҳоро дар бораи ҳуқуқи инсон баланд мебардорад ва ҳимояи дурусти ҳуқуқҳои шаҳрвандонро таъмин мекунад. Ҳамзамон, он барои таъмини адолат ва риояи ҳуқуқу озодиҳои ҳар як шахс дар ҳар як давлати минтақа муҳим аст. Дар партави ин аз 14 то 16 ноябри соли 2023 Дафтари минтақавии Раёсати Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон дар Осиёи Марказӣ дар Туркманистон барои намояндагони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ оид ба масъалаҳои кори полис дар ҷамоатҳо, таъбиз, ҳимоя, ҳисоботдиҳӣ ва дигар стандартҳои байналмилалӣ СММ дар соҳаи ҳуқуқи инсон семинари техникӣ баргузор намуд [11].

Ғайр аз ин, ба такмили механизмҳои меъёрию ҳуқуқии ҳифзи озодии суҳан, масъалаҳои мустақилияти ВАО ва таъмини дастрасӣ ба иттилоот диққат додан муҳим аст. Чунин омилҳо озодӣ ва ошкорбаёнӣ ҷомеаро муайян мекунанд ва дастгирӣ ва рушди онҳо дар парвандаи ҳуқуқи инсонро метавон ҳамчун бунёди муайян кард. Дар ҳар як давлати Осиёи Марказӣ ва дафтари минтақавии СММ оид ба ҳуқуқи инсон чунин дастгирӣ дар асоси фаъолияти муштарак диққати махсус дода мешавад.

Барномаҳои таълими ҳуқуқӣ, аз ҷумла курсҳои мактабӣ, омӯзиши фаҳмиши ҳуқуқи инсон дар ҷойҳои қорӣ ба таҳкими огоҳии аҳаммияти ҳуқуқҳои ҳар як шахс мусоидат мекунанд. Бояд дар хотир дошт, ки танҳо дониши ҳуқуқи инсон барои ҳимояи ҳуқуқҳои худ кофӣ нест. Зарур аст, ки Дафтари минтақавии Раёсати Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон дар Осиёи Марказӣ дар чараёни таълими намояндагони муассисаҳои гуногун ва шахсони масабдори давлатҳои минтақа дар тренингиҳои интерактивӣ донишро ба малакаи ҳуқуқи инсон табдил дода, раванди татбиқи ҳуқуқи инсонро дар ҳолатҳои гуногун баррасӣ намоянд. Дар ин рафӣ, соли 2024 дар Тоҷикистон соли маърифати ҳуқуқӣ эълон шудааст [12]. Ва дар ин ҷо матлуб аст, ки кишвар бо намояндагии маҳаллии Дафтари минтақавии Раёсати Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон дар Осиёи Марказӣ дар Душанбе, ки на танҳо дар семинарҳо ва машваратҳо, балки дар бораи стандартҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон низ кӯмак хоҳад кард, робитаи зич дошта бошад.

Аз соли 2008 то имрӯз, Дафтари минтақавии Раёсати Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон дар Осиёи Марказӣ тавонист худро ҳамчун маркази бонуфузи дониш ва малакаҳои васеи коршиносон дар соҳаи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон нишон диҳад. Он бо муассисаҳо ва ташкилотҳои гуногуни минтақа робитаҳои гуногун барқарор карда, худро ҳамчун манбаи бозғамии дониш ва малакаҳо дар масъалаҳои мураккаби ҳуқуқи инсон нишон дод.

Дар давраи солҳои 2008-2024 Дафтари минтақавии Раёсати Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон дар Осиёи Марказӣ фаъолияти худро дар самтҳои асосии зерин амалӣ менамояд: мусоидат ба кишварҳои минтақа дар тавсеаи асосҳои демократии ҷомеа, таҳкими фаъолияти муассисаҳои миллии ҳуқуқи инсон тибқи принципҳои марбут ба мақоми муассисаҳои миллии, ки бо ҳавасмандгардонӣ ва ҳифзи ҳуқуқи инсон [принципҳои Париж] аз 20 декабри соли 1993 машғуланд [13], ҳавасмандгардонии истифодаи механизмҳои байналмилалӣ ҳифзи ҳуқуқи инсон ва тақвияти робитаи онҳо бо ҳамтоёни ҳуқуқии миллии, таҳкими салоҳияти сохторҳои миллии давлатӣ ва ғайриҳуқуматӣ бо мақсади татбиқи принципҳои баробарӣ ва табъиз, баланд бардоштани самаранокии механизмҳои миллии таҳияи ҳисоботҳо ва истифодаи минбаъдаи онҳо, инчунин таҳкими принципи волоияти ҳуқуқ.

Дафтари минтақавии Раёсати Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон дар Осиёи Марказӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон дар кишварҳои мо дар шакли пешниҳоди гузоришҳои миллии, алтернативӣ ва дигар гузоришҳо, боздид аз кишварҳо, ҷамъбасти таҷрибаи татбиқи шартномаҳо ва конвенсияҳои баимзорасида ва тасдиқшудаи СММ оид ба масъалаҳои ҳуқуқи инсон дар минтақа, корҳо оид ба омӯзиши усулҳои самараноки иҷрои тавсияҳо, амалҳо дар доираи механизмҳои ҳуқуқи инсонии ин созмони умумиҷаҳонӣ байналмилалӣ саҳм гузоштааст ва саҳм мегузорад [14].

Раёсати Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон дар Осиёи Марказӣ ба давлатҳои минтақа оид ба тақмили қонунгузори ҳуқуқи инсон дар асоси беҳтарин татбиқи стандартҳои байналмилалӣ ҳуқуқи инсон, оид ба таъмини амният ва ҳимояи манфиатҳои ҳомиёни ҳуқуқ машварат медиҳад [16] ва истифодаи роҳҳои исботшудаи мубориза бо табъиз ва таҳкими механизмҳои ҳуқуқии ҳифзи онҳоро пешниҳод мекунад. Чунин тавсияҳо кишварҳои минтақаро дар риоя ва пешбурди принципҳои бунёдӣ ва дигар принципҳои ҳуқуқи инсон ва озодиҳои асосии он дастгирӣ мекунанд.

Аз ин рӯ, мехоҳем қайд намоем, ки Дафтари минтақавии Раёсати Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон дар Осиёи Марказӣ барои Осиёи Марказӣ ҳукми сафедкуниро, ки аз ҷониби суди ноҳияи Первомайи шаҳри Бишкек (Қирғизистон) 4 декабри соли 2023 дар парвандаи блогери ҷавон Ҷекшеналиеврыис содир шудааст, истиқбол кард. Вай метавонист дар асоси моддаи 278 Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Қирғизистон дар бораи манъи даъват ба бетартибҳои оммавӣ то 7 соли зиндон пас аз наشري суҳанронҳои танқидӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ ҷазо дода шавад [17]. Мақомоти маҳаллӣ ва марказии СММ бо талошҳои муштарак мусоидат намуданд, ки Қирғизистон "аз истифодаи таъқиби ҷиноятӣ ҳамчун воситаи сарқӯб кардани инъикоси интиқодии масъалаҳои мавриди тавачҷӯҳи ҷамъиятӣ" худдорӣ кунад [17]. Чунин ҳамкориҳои мақомоти СММ бо намоёндагони ҷомеаи шаҳрвандии Қирғизистон ба ҳимояи воқеии ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии ҳомии ҳуқуқи Қирғизистон оварда расонд. Бо мақсади ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои дигар ҳомиёни ҳуқуқ, Дафтари минтақавии Раёсати Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон дар Осиёи Марказӣ, муассисаҳои махсусгардонидашудаи ҳуқуқи инсон дар ҳамаи 5 давлати минтақа метавонанд барои тамоми минтақа ва дар ҳар як кишвар ёддошти ягона-низомнома дар бораи зарурати риояи дақиқи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии ҳомиёни ҳуқуқро таҳия кунанд, ки ҳуқуқ ва озодиҳои онҳоро ҳимоя кунанд. Илова бар ин, бояд ба фаъолон фаҳмонда шавад, ки ҷи гуна бояд фаъолияти ҳимояи ҳуқуқи инсонро бидуни вайрон кардани қонунгузори амалкунанда анҷом дод, ки кадом далелҳои ҳуқуқиро барои ҳимояи ҳуқуқҳои худ истифода бурда метавонад.

Дар партави ин ҳукми сафедкунӣ, мо мехоҳем омори ин категорияи ҳукмҳои судҳоро пешниҳод кунем. Маҳз судҳо дар давлатҳои минтақа бояд воситаи муассири ҳалли одилонаи парвандаҳои баррасишаванда, масъалаҳои ҳуқуқи инсон дар ин парвандаҳо бошанд. Дар Туркменистон аз соли 1998 ҳукми сафедкунӣ содир нашудааст [18]. Дар Тоҷикистон аз ҷониби судҳо дар солҳои 2020-2021 аз 22 ҳазор парванда 12 ҳукми сафедкунӣ содир шудааст [19]. Додгоҳҳои Қазоқистон дар 9 моҳи соли 2023 177 ҳукми сафедкуниро содир карданд [20]. Судҳо дар Ҷумҳурии Қирғизистон дар соли 2023 60 ҳукми сафедкунӣ содир карданд [21]. Дар Узбекистон дар давраи аз соли 2007 то 2015 судҳо 110 нафарро сафед карданд. Дар давраи аз соли 2016 то 2022 ва нимсолаи аввали соли 2023 судьяҳо 352 842 парвандаи ҷиноятиро баррасӣ карданд, ки дар онҳо 457 823 нафар айбдоршаванда буданд. Аз ин шумора 5304 нафар сафед карда шуданд [22].

Дар назари аввал чунин ба назар мерасад, ки ҳар қадаре ки ҳукмҳои сафедкунӣ бароварда шаванд, низоми судӣ дар ин ҷо он кишвари минтақа демократӣ мешавад. Ва баръакс, набудани ҳукмҳои сафедкунӣ нишон медиҳад, ки давлат ва низоми суди он демократияи кофӣ надоранд. Чунин ба назар мерасад, ки дар мулоҳизаҳо ва баҳодиҳии ҳукмҳои айбдоркунӣ ва сафедкунӣ қатъӣ будан лозим нест. Вақте ки ҳукмҳои сафедкунӣ вучуд надоранд, ин метавонад маънои салоҳияти баланди мақомоти таҳқиқ ва тафтишотиро дошта бошад, ки танҳо парвандаҳои ҷиноятии тасдиқшуда, дақиқ тафтишшуда ва аз нав санҷидашударо ба суд мефиристанд ва дигар парвандаҳо муфаттишон ба таври қонунӣ оғоз кардани парвандаҳои ҷиноятиро қатъ мекунанд ё рад мекунанд. Дар кишварҳои низоми ҳуқуқи англисаксонӣ Ҷоини зиёди ҳукмҳои сафедкунӣ бо он шарҳ дода мешавад, ки парвандаҳои ҷиноятии онҳо дар суд оғоз ёфта, дар ҳамаҷо бо ҳукми айбдоркунӣ ё сафедкунӣ ба анҷом мерасанд. Дар ҳамаи 5 давлати минтақа нисбати парвандаҳои ҷиноятӣ тафтишоти пешакӣ ва пеш аз судӣ амал мекунад, муфаттишони касбии пешбарикунанда танҳо парвандаҳои ҷиноятиро, ки дурнамои судӣ доранд, ба суд мефиристанд. Ва дар ин ҷо саволе ба миён меояд, ки чаро дар баъзе кишварҳои минтақа шумораи зиёди ҳукмҳои сафедкунӣ мавҷуданд?

Аммо барои посух додан ба ин савол, тавсия дода мешавад, ки Дафтари минтақавии Раёсати Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон дар Осиёи Марказӣ бо мувофиқа бо роҳбарияти кишварҳои минтақа гурӯҳи коршиносони фаъолияти тафтишотӣ-судӣ, олимони ҳуқуқшинос аз соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва мурофиаи ҷиноятӣ, криминология, ҳомиёни ҳуқуқро таъсис диҳад, ки ҳар як парвандаи ҷиноятиро алоҳида, ҷараёни мурофиаи ҷиноятӣ ва далелҳои муқобили ҳар як иштирокчии мурофиа ва омода кардани ҳуҷҷатҳои салоҳиятдори коршиносон назорат намоянд. Ҳангоми таҳияи чунин ҳуҷҷатҳо, коршиносон ва мутахассисони гурӯҳ бояд ба саволҳои зерин ҷавоб ёбанд: муфаттиши парванда то чӣ андоза касбӣ ё нотавон буд? Чаро ӯ парвандаро ба суд фиристонд, гарчанде ки далелҳо дар парванда заиф буданд? Оё ӯ метавонист лату кӯб ва шиканҷаи шахсеро ташкил кунад, ки ҷинояти ба ӯ айбдоршударо содир накарда бошад? Муносибати муфаттиш пеш аз тафтишот чӣ гуна буд?

Агар муфаттиш мутахассиси салоҳиятдор, шахси ростқавл ва одил бошад, пас саволҳои зерин ба судья (судьяҳо) – и парвандаи ҷиноятӣ дода мешаванд: Чаро дар ҷараёни мурофиаи судӣ ба тарафи Ҳимоя афзалият дода мешуд, на айбдоркунӣ? Чаро дархостҳои айбдоркунӣ барои диққат додан ба ин ҷо далел, ба даъватҳои шохидони иловагӣ нодида гирифта шуданд? Чаро далелҳои боварибахши ҷабрдидаи ҷиноят нодида гирифта шуданд? Муносибати байни судья ва судшаванда, волидон ва сарпарастони ӯ пеш аз мурофиа ва ҳангоми мурофиа чӣ гуна буд? Мантиқи протоколи мурофиаи судӣ бо мантиқи ҳукм то чӣ андоза мувофиқат мекунад? Муносибати байни судья ва судьяҳои кассатсионӣ ва назоратӣ, ки бо "далелҳо" оид ба парвандаи ба таври сунъӣ "вайроншуда" розӣ шудаанд, чӣ гуна аст?

Шахсони мансабдори ўзбек мавҷудияти шумораи зиёди ҳукмҳои сафедкуниро бо ҷорӣ намудани ислоҳоти нави судӣ шарҳ медиҳанд. Омӯзиши моҳияти ин ислоҳоти судӣ ва робитаи онҳо бо ҳукмҳои сафедкунӣ матлуб мебуд.

Тавсия дода мешавад, ки Дафтари минтақавии Раёсати Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон дар Осиёи Марказӣ бо шарикон ҳам дар сатҳи байналмилалӣ ва ҳам бо гурӯҳҳои кишварии СММ ҳамкорӣ намояд. Аҳамияти ҳамкории муассисаҳои минтақавии ҳуқуқи инсон дар Осиёи Марказӣ, Аврупо ва минтақаҳои Африқо аз мубодилаи ҷаброти таҷриба, ҳалли муштараки мушкилот ва пешбурди ҳифзи ҳуқуқи инсон иборат хоҳад буд. Таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии ин муассисаҳо имкон дод, ки фарқиятҳо ва хусусиятҳои умумӣ дар фаъолияти онҳо ошкор карда шаванд. Дафтари минтақавии Раёсати Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон дар Осиёи Марказӣ мушкилоти хоси минтақаи моро ҳал мекунад, ки ба онҳо ҳуқуқҳои занон, ҳуқуқ ва ҳимояи манфиатҳои кӯдакон [23], ҳуқуқҳои ақаллиятҳо, ҳуқуқи шахрвандон ба мурофияи одилона, ҳимояи озодии баён, озодии суҳан дохил мешаванд. Ба хусусиятҳои муассисаҳои минтақавии СММ дар Аврупо ва минтақаҳои Африқо бояд ҳалли масъалаҳои ҳуқуқи муҳоҷирон, ҳалли муносибатҳои байнидинӣ [24], ҳалли масъалаҳои мушкилии муносибатҳои байнимиллӣ, масъалаҳои мубориза бо таъбиз, таъмини ҳимояи ҳуқуқи занон ва кӯдакон, ҳалли мушкилоти гуруснагӣ дохил карда шаванд. Онҳо барои таъмини баробарӣ ва адолат барои ҳамаи гурӯҳҳои иҷтимоӣ саъйи зиёд ба харҷ медиҳанд.

Ин муассисаҳо метавонанд дар мубодилаи таҷриба ҷаброти чорабиниҳои муштарақ гузаронанд, омӯзишро аз рӯйи усулҳо ва роҳҳои ҳалли дурусти масъалаҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон ташкил кунанд. Таҳқиқот ва омӯзиши сохтор ва фаъолияти ин муассисаҳо имкон медиҳад, ки усулҳои самараноки ҳифзи ҳуқуқи инсон дар баъзе давлатҳо ва минтақаҳо ошкор карда шаванд. Гирифтани таҷрибаи онҳо метавонад барои беҳбудӣ ва таҳкими муносибатҳои кишварҳои мо бо Дафтари минтақавии Раёсати Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон дар Осиёи Марказӣ муфид бошад. Мо бояд ба Дафтари минтақавии Раёсати Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон дар Осиёи Марказӣ диққати махсус диҳем, ки барои минтақаи мо масъалаҳои ҳифзи ҳуқуқи занон дар оила, кор, ҷойҳои дигар аҳамияти махсус доранд. Аз ин рӯ, муносибатҳои Дафтари минтақавии Раёсати Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон дар Осиёи Марказӣ ва ҳар як давлати минтақа бояд бо дарназардошти таҷрибаи дар боло зикршуда ва дар асоси барномаҳои махсус таҳияшуда оид ба ҳуқуқҳои поймолшудаи занону духтарон бо дарназардошти меъёрҳои Конвенсияи барҳамдиҳии ҳама шаклҳои таъбиз нисбати занон аз 19 декабри соли 1979 [25] ва Конвенсияи ҳуқуқи кӯдак аз 20 ноябри соли 1989 бунёд карда шаванд. Таҷрибаи муассисаҳои минтақавии дар боло зикршудаи СММ ба Дафтари минтақавии Раёсати Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон дар Осиёи Марказӣ дар таҳияи қонунҳои зарурӣ, ташкил ва гузаронидани маърақаҳои маърифатӣ, дастгирии гурӯҳҳои осебпазири ҷомеа мусоидат хоҳад кард. Ин таҷриба метавонад ба беҳтар шудани сохтор ва фаъолияти низоми судӣ, такмил додани механизмҳои зарурии ташкилию ҳуқуқии ҳифзи ҳуқуқи инсон, инчунин таҳияи сиёсати оқилонае, ки ба риояи дақиқтар ва пайвастаи ҳуқуқу озодихоии инсон дар минтақа мусоидат мекунад, мусоидат намояд.

Дафтари минтақавии Раёсати Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон дар Осиёи Марказӣ, дигар сохторҳои шабеҳи байналмилалӣ, ки ба ҳуқуқу озодихоии инсон ва дигар кишварҳо дахл доранд, бо ҳуқуқҳои меҳнатии инсон алоқамандии зич надоранд [26]. Дар ҳамин ҳол, бояд таъкид кард, ки ин як соҳаи хеле ҳассос аст, ки дар он ҳуқуқҳои инсон аксар вақт дар асоси муносибатҳои ташаккулёфтаи "сардор - тобеъ" поймол карда мешаванд. Дар арсаи байналмилалӣ Созмони байналмилалии меҳнат вучуд дорад, аммо он бештар бо масъалаҳои умумии муносибатҳои секунҷаи "корманд – корфармо – намояндаи иттифоқи касаба" машғул аст. Сохторҳои анъанавии универсалӣ ва минтақавии СММ, аз ҷумла Дафтари минтақавии Раёсати Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон дар Осиёи Марказӣ, метавонанд дар ин соҳаи меҳнат ҷойгоҳи худро пайдо кунанд. Масалан, ба он диққат додан лозим аст, ки кормандони иҷтимоӣ музди меҳнати хоксорона доранд, дар ҷойҳои корӣ аксар вақт озори ҷинсӣ ба амал меояд, аксар вақт корфармо кормандро ба ҷавобгарӣ мекашад [27, с.296] аксар вақт аз кор озод кардани кормандон, вайронкунии

дигари ҳукуки меҳнат руҳ медиҳад. Пешниҳод мегардад, ки Дафтари минтақавии Раёсати Комиссари Олии СММ оид ба ҳукуки инсон дар Осиёи Марказӣ бо ҳар яке аз 5 давлати минтақа оид ба ҳимоя ва ҳалли ҳуқуқҳои меҳнатии инсон созишномаи алоҳидаи ҳамкорӣ ба имзо расонад.

Ба Дафтари минтақавии Раёсати Комиссари Олии СММ оид ба ҳукуки инсон дар Осиёи Марказӣ тавсия дода мешавад, ки ба муносибатҳои рақамишуда бо ваколатдорони ҳукуки инсон, комиссияҳои ҳукуки инсон дар назди Президентҳои ҳамаи давлатҳои минтақа гузарад, то технологияҳои зеҳни сунъӣ [28], технологияҳои навтарини рақамӣ, ки набояд ба ҷомеа зарар расонанд, ба манфиати бештар истифода шаванд [29, с.4, 30].

Агар ҳамаи ин сохторҳо аввал ба гардиши ҳуҷҷатҳои электронӣ гузаранд, пас ин аллакай баррасии шикоятҳо ва изҳороти шаҳрвандони давлатҳои минтақаи Осиёи Марказиро дар бораи ҳукуку озодиҳои вайроншуда ва поймолшудаи инсон ба таври назаррас метезонад.

Бояд таъкид кард, ки ҳамкориҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ бо Дафтари минтақавии Раёсати Комиссари Олии СММ оид ба ҳукуки инсон дар Осиёи Марказӣ ба рушди ҳифз ва мусоидат ба амалишавии ҳукуки инсон дар ин минтақа суръат мебахшад. Дафтари минтақавии Раёсати Комиссари Олии СММ оид ба ҳукуки инсон дар Осиёи Марказӣ дар Бишкек (Қирғизистон) таъсисдодашуда бо ҳукуматҳои кишварҳои минтақа, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва дигар ҷонибҳои манфиатдор барои таҳия ва татбиқи барномаҳо ва тадбирҳои марбут ба ҳифзи ҳукуки инсон ҳамкорӣ менамояд. Ин ҳамкорӣ ба густариши фазои демократӣ, таҳкими мақом ва фаъолияти муассисаҳои ҳифзи ҳукуки инсон, маърифати аҳоли оид ба масъалаҳои ҳукуки инсон мусоидат мекунад. Дафтари минтақавии Раёсати Комиссари Олии СММ оид ба ҳукуки инсон дар Осиёи Марказӣ дар ҳамроҳангсозии талошҳо ва мусоидат ба кишварҳои минтақа дар баланд бардоштани стандартҳои ҳукуки инсон нақши калидӣ дорад. Бо шарофати ҳамкорӣ бо муассисаи Дафтари минтақавии Раёсати Комиссари Олии СММ оид ба ҳукуки инсон дар Осиёи Марказӣ, кишварҳои минтақа ба самти таҳкими ҳукуку озодиҳои инсон ва риояи стандартҳои байналмилалӣ дар ин самт идома медиҳанд.

Ҳуҷҷатҳои стратегии кишварҳои Осиёи Марказӣ аҳамияти мубориза бо коррупсия, расонидани кумак ба ҳомиёни ҳукуки башар, ки фаъолон ҷонибдори ҳукуки инсон мебошанд, инчунин зарурати огоҳ кардани аҳоли дар бораи роҳҳои гуногуни татбиқи ҳукуки инсон бо мақсади бунёди ҷомеаи адолатпарвар ва баробарҳуқуқро таъкид мекунанд [30]. Аз ин лиҳоз, аз Дафтари минтақавии Раёсати Комиссари Олии СММ оид ба ҳукуки инсон дар Осиёи Марказӣ даъват ба амал оварда мешавад, ки ба тавсеаи ҷорабиниҳои воқеӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон дар ҳамаи давлатҳои минтақа гузарад.

АДАБИЁТ

1. Hassan & Brandford, Shadrach Adams. (2024). Human Rights in the 21st Century: The Indispensable Role of Historical Understanding. 21 p.
2. International Covenant on Civil and Political Rights; International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. – URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtmsg_no=IV-4&chapter=4&clang=_en (accessed: 04.02.2024)
3. Kura A. (2024). Environmental Rights as Part of Human Rights in Modern Society. Vol. 3. Pp. 66-78.
4. Идеи этого закона перекликаются с мыслями П. Шиванги и других, написавших статью о равенстве и братстве людей: Pandey, Shivangi & Pathak, Vatsala & Dubey, Anubhuti. (2024). Universal Brotherhood. Mind and Society. Vol. 11. Pp. 115-120.
5. Страновые отчеты о практике в области прав человека за 2022 год – Таджикистан - URL: <https://www.state.gov/reports/2022-country-reports-on-human-rights-practices/tajikistan/> (дата обращения: 10.01.2024).
6. Усилена уголовная ответственность за развратные действия. - URL: https://www.norma.uz/novoe_v_zakonodatelstve/usilena_ugolovnaya_otvetstvennost_za_razvratnye_deystviya (дата обращения: 11.01.2024).
7. Sedacca, Natalie. (2024). Migrant Work, Gender and the Hostile Environment: A Human Rights Analysis. Industrial Law Journal. 31 p. DOI: 10.1093/indlaw/dwad034.

8. Закиева Д., уполномоченный по правам ребенка в Республике Казахстан. Личное участие, общие усилия // Казахстанская правда. 2024. 5 января. С. 5.
9. Казахстан и ООН укрепляют сотрудничество в сфере прав человека. 28 сентября 2023 года. - URL: <https://dknews.kz/ru/v-strane/303876-kazahstan-i-oon-ukreplyayut-sotrudni-chestvo-v-sfere> (дата обращения: 30.01.2024).
10. Feng, Wei & Durán, Arnulfo. (2024). CFP: IVR 2024 Special Workshop on "Human Rights / Constitutional Rights and Practical Knowledge". Pp. 1-3. DOI: 10.13140/RG.2.2.30103.96167.
11. The Office of the High Commissioner for Human Rights' (OHCHR) Regional Office for Central Asia – URL: <https://www.facebook.com/ohchr.roca/> (accessed: 31.01.2024).
12. 2024 год – год правового просвещения. Конструктивные меры для правового воспитания // Народная газета (Таджикистан). 2024. 25 января.
13. Principles relating to the Status of National Institutions (The Paris Principles) . – URL: <https://web.dev.ohchr.un-icc.cloud/en/instruments-mechanisms/instruments/principles-relating-status-national-institutions-paris> (accessed: 06.02.2024).
14. Mulesky, Suzie & Sandholtz, Wayne & Zvobgo, Kelebogile. (2024). Do Human Rights Treaty Obligations Matter for Ratification?. Journal of Human Rights. Vol. 23. Pp. 1-18. DOI: 10.1080/14754835.2023.2267578.
15. Организация Объединенных Наций. Узбекистан. - URL: <https://uzbekistan.un.org/ru/223263> (дата обращения: 29.01.2024).
16. Nissen, Aleydis. (2024). Please Give Me a Remedy: Women Human Rights Defenders Mobilize for Occupational Safety and Health. Journal of Human Rights Practice. Vol. 16. Pp. 1-20. DOI: 10.1093/jhuman/huad071.
17. Офис ООН по правам человека в Центральной Азии. – URL: <https://www.facebook.com/> (дата обращения: 30.01.2024).
18. Суд справедливый и (или) эффективный. - URL: <https://altsarev.livejournal.com/438563.html> (дата обращения: 10.01.2024).
19. Страновые отчеты о практике в области прав человека за 2022 год. – Таджикистан - URL: <https://www.state.gov/reports/2022-country-reports-on-human-rights-practices/tajikistan/> (дата обращения: 11.01.2024).
20. Алан М. 177 оправдательных приговоров вынесли суды за 9 месяцев. - 06.12.2023. - URL: <https://prosud.kz/news/177-opravdatelnyh-prigovorov-vynesli-sudy-za-9-mesyacev-2023-goda/> (дата обращения: 12.01.2024).
21. Судьи Кыргызстана в течение 2023 года вынесли 60 оправдательных приговоров. 31 января 2024 года. - URL: <https://kg.akipress.org/news:2059513/> (дата обращения: 07.02.2024).
22. За последние 7 лет было оправдано около 5300 человек. Это много или мало? - URL: <https://kun.uz/ru/news/2023/09/08/za-posledniye-7-let-bylo-opravdano-okolo-5300-chelovek-eto-mnogo-ili-malo> (14.01.2024).
23. Сисекенова Ж. Сильная духом // Казахстанская правда. 2024. 18 января. С. 4.
24. Fancourt, Nigel. (2024). Religions, Beliefs and Education in the European Court of Human Rights: Investigating Judicial Pedagogies. New York. 53 p. DOI: 10.4324/9781003393276.
25. Nazish, Mohd. (2024). United Nations and Women’s Rights: A Historical Analysis of CEDAW. Sprin Journal of Arts, Humanities and Social Sciences. Vol. 3. Pp. 40-47. DOI: 10.55559/sjahss.v3i1.224.
26. Parwez, Sazzad & Khan, Tabassum. (2024). Devaluation of Labour Rights: An Empirical Perspective on Increasing Contractualisation of Work in India’s Manufacturing Sector. Journal of Human Rights and Social Work. Pp. 1-10. DOI: 10.1007/s41134-023-00291-y.
27. Раупова М.Т. Размер гражданской ответственности за вред, причиненный источником повышенной ответственности // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук». Душанбе. 2023. № 12. С. 294-301.
28. Gotsis, George. (2024). Završnik, A. and Simončič, K. (Eds.) (2023). Artificial Intelligence, social harms and human rights. Palgrave Macmillan (276 pages). ISBN: 978-3-031-19148-0. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-19149-7>. Pp. 137-142. DOI: 10.12681/grsr.36730.
29. Youvan, Douglas. (2024). From Revolution to Surveillance: The Evolution of Governance and Human Rights in China. 31 p. DOI: 10.13140/RG.2.2.17040.17925.
30. Такой подход характерен и для латиноамериканского субконтинента: Carrero, Jesús. (2024). Educación en ciudadanía global y derechos humanos. Alternativa para un mundo posible. Telos: Revista de Estudios Interdisciplinarios en Ciencias Sociales. Vol. 26. Pp. 240-258. 10.36390/telos261.16.

ДАФТАРИ МИНТАҚАВИИ РАЁСАТИ КОМИССАРИ ОЛИИ СММ ОИД БА ҲУҚУҚИ ИНСОН ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ ВА ДАВЛАТҲОИ МИНТАҚА: ҲАМКОРӢ, ТАБОДУЛИ ТАҶРИБАИ ҚОНУНЭҚОДКУНӢ

Кишварҳои Осиеи Марказӣ ва Дафтари минтақавии Раёсати Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон бо ҳамдигар дар масъалаҳои гуногуни ҳимояи ҳуқуқи инсон, инчунин дар масъалаҳои мубодилаи мутақобилаи таҷрибаи қонунэҷодкунӣ ҳамкорӣ мекунад. Дафтари СММ метавонад барои такмил додани ин мубодилаи тарафайн дастгирии иловагӣ расонад. Нуктаи асосии ин мақолаи илмӣ таъсиси Дафтари минтақавии СММ дар Бишкек (Қирғизистон) дар соли 2008 ва фаъолияти он буд, ки Қазоқистон, Тоҷикистон,

Қирғизистон, Туркменистон, Ўзбекистонро фаро мегирад. Дар он хусусиятҳои муҳимми ҳамкориҳои мандати дафтари минтақавӣ ҳамчун ҳуҷҷати расмӣ ба он имкон медиҳад, ки бо ҳукуматҳо, созмонҳои байналмилалӣ, намоёндагони ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамкорӣ кунад, ки ин ба таҳия ва татбиқи барномаҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон мусоидат мекунад. Дар мақолаи мазкур дар бораи шаклҳои муваффақи ҳамкориҳои намоёндагӣ, ки дар ҳамаи давлатҳои минтақаи таҳқиқшаванда таъсис дода шудаанд, суҳан меравад. Тавре ки дар мақола нишон дода шудааст, раванди таҳкими ҳифзи ҳуқуқи инсон дар минтақа тавассути таълим дар асоси барномаҳои таълимӣ, тренингиҳо, семинарҳо сурат мегирад. Дафтари минтақавӣ ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти муассисаҳои миллии ҳуқуқи инсон дар минтақа таъсири мусбат мерасонад. Барои тақмил додани механизми ҳуқуқи риоя ва ҳифзи ҳуқуқи инсон дар мақола тавсияҳо ва пешниҳодҳои қонунгузорӣ ва конвенсионӣ оварда шудаанд.

КАЛИДВОЖАҲО: бахши Осиёи Марказӣ, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон, созмонҳои байнидавлатӣ ва ғайриҳукуматӣ, таҷрибаи қонунсозӣ, намоёндагӣ, ҳукмҳо, ҷомеаи шаҳрвандӣ.

ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКОЕ ОТДЕЛЕНИЕ УПРАВЛЕНИЯ ВЕРХОВНОГО КОМИССАРА ООН ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА И ГОСУДАРСТВА РЕГИОНА: СОТРУДНИЧЕСТВО, ОБМЕН ЗАКОНОТВОРЧЕСКИМ ОПЫТОМ

Центральноазиатские страны и региональное отделение управления Верховного комиссара ООН по правам человека сотрудничают друг с другом по разнообразным вопросам защиты прав человека, а также по вопросам взаимного обмена законодательским опытом. Отделение ООН может оказать дополнительную поддержку по совершенствованию этого взаимного обмена. Основная точка данной научной статьи стало учреждение Регионального отделения ООН в Бишкеке (Кыргызстан) в 2008 году и его деятельность, которая охватывает Казахстан, Таджикистан, Кыргызстан, Туркменистан, Узбекистан. В ней анализируются важные особенности сотрудничества Регионального отделения со странами региона по вопросам прав и свобод человека. Мандат Регионального отделения как официальный документ позволяет ему взаимодействовать с правительствами, международными организациями, представителями гражданского общества: это способствует разработке и реализации программ по защите прав человека. В данной статье говорится об успешных формах сотрудничества представительств, которые учреждены во всех государствах исследуемого региона. Как показано в статье, процесс усиления защиты прав человека в регионе происходит посредством обучения на основе образовательных программ, тренингов, семинаров. Региональное отделение положительно влияет на повышение эффективности работы национальных правозащитных учреждений в регионе. Для совершенствования правового механизма соблюдения и защиты прав человека в статье даны законодательные и конвенционные рекомендации и предложения.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: центрально-азиатское отделение, права и свободы человека, межгосударственные и неправительственные организации, законодательский опыт, представительство, приговоры, гражданское общество.

THE CENTRAL ASIAN OFFICE OF THE UNITED NATIONS HIGH COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS AND THE STATES OF THE REGION: COOPERATION, EXCHANGE OF LEGISLATIVE EXPERIENCE

The Central Asian countries and the regional office of the United Nations High Commissioner for Human Rights cooperate with each other on various issues of human rights protection, as well as on the mutual exchange of legislative experience. The UN Office can provide additional support to improve this mutual exchange. The core of this scientific article was the establishment of the UN Regional Office in Bishkek (Kyrgyzstan) in 2008 and its activities, which cover Kazakhstan, Tajikistan, Kyrgyzstan, Turkmenistan and Uzbekistan. It analyzes the important features of the Regional Office's cooperation with the countries of the region on human rights and freedoms. The mandate of the Regional Office as an official document allows it to interact with governments, international organizations, and representatives of civil society: this contributes to the development and implementation of human rights protection programs. This article talks about the successful practices of cooperation between representative offices that are established in all states of the region under study. As shown in the article, the process of strengthening human rights protection in the region takes place through training based on educational programs, trainings, seminars. The Regional office has a positive impact on improving the effectiveness of national human rights institutions in the region. To improve the legal mechanism for the observance and protection of human rights, the article provides legislative and convention recommendations and proposals.

KEYWORDS: Central Asian office, human rights and freedoms, intergovernmental and non-governmental organizations, legislative experience, representation, sentences, civil society.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҷабов Алиҷон Сироҷович* – Донишгоҳи миллии Авруосиё ба номи Л.Н. Гумилев, магистранти кафедраи ҳуқуқи байналмилалӣ. **Суроға:** 010008 Ҷумҳурии Қазоқистон, шаҳри Остона, кӯчаи Сатпаев, 2. E-mail: rajabov03_alijon@mail.ru.

Сарсембаев Марат Алдангорович – Донишгоҳи миллии Авруосиё ба номи Л.Н. Гумилев, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессори кафедраи ҳуқуқи байналмилалӣ. **Суроға:** 010008 Ҷумҳурии Қазоқистон, шаҳри Остона, кӯчаи Сатпаев, 2. E-mail: daneker@mail.ru.

Сведения об авторах: *Раджабов Алиджон Сироджович* - Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, магистрант кафедры международного права. Адрес: 010008 Республика Казахстан, г. Астана, Сатпаева, 2. E-mail: rajabov03_alijon@mail.ru.

Сарсембаев Марат Алдангорович – Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, доктор юридических наук, профессор кафедры международного права. Адрес: 010008 Республика Казахстан, г. Астана, Сатпаева, 2. E-mail: daneke@mail.ru.

Information about the author: *Rajabov Alijon Sirojovich* - L.N. Gumilev Eurasian National University, master's student at the Department of International Law. Address: 010008 Republic of Kazakhstan, Astana, Satpayev 2. E-mail: rajabov03_alijon@mail.ru.

Sarsembayev Marat Aldangorovich – L.N. Gumilev Eurasian National University, Doctor of Law, Professor of the Department of International Law. Address: 010008 Republic of Kazakhstan, Astana, Satpayev 2. E-mail: daneke@mail.ru.

МАФҲУМИ ҲУҚУҚЭЧОДКУНӢ БО НАЗАРДОШТИ НУКТАҲОИ НАЗАРИ ГУНОГУНИ ИЛМӢ

Сафарализода П.Б.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳуқуқэчодкунӣ ҳамчун масъалаи назариявӣ ва амалӣ дар илму амалияи ҳуқуқшиносӣ хеле муҳим мебошад. Муҳим будани масъалаи мазкур, яқум дар он ифода меёбад, ки дар натиҷаи фаъолияти ҳуқуқэчодкунӣ, қонун ва санадҳои меъёрии зерқонунӣ қабул карда мешаванд. Дуюм, танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ ва ташаққулу инкишофи давлат аз қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва амалишавии онҳо вобастагӣ дорад. Сеюм, муҳим будани масъалаи мазкур дар он аст, соли 2024 аз ҷониби Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон соли маърифати ҳуқуқӣ эълон гардид.

Бо дарназардони асосҳои болозикр таҳлили мафҳуми ҳуқуқэчодкунӣ ба мақсад мувофиқ мебошад. Бояд қайд кард, ки дар Тоҷикистон агар натиҷаи ҳуқуқэчодкунӣ ба қабули қонунҳо ва санадҳои меъёрии зерқонунӣ алоқаманд бошад, пас дар давлатҳои дигар фаъолияти амсолии судӣ ва муқаррар гаштани меъёрҳои ҳуқуқӣ - натиҷаи ҳуқуқэчодкунии судӣ аст. Дар ҷараёни эҷоди ҳуқуқ одатҳои ҷудоғона ифодаи расмӣ меёбад, ҷунончи, ба онҳо меъёрҳои қонун ишора намуда, маҳз дар натиҷаи ҳуқуқэчодкунӣ ин одатҳо хислати расмии ҳуқуқиро соҳиб мегарданд.

Бинобар ҳамин, фаъолияти ҳуқуқэчодкунӣ яке аз шаклҳои асосии баамалбарории фаъолияти давлат мебошад, ки барои созмон додани меъёрҳо ва санадҳои ҳуқуқӣ, инчунин тақмили онҳо тавассути тағйиру иловаҳои дар бар мегирад. Ин шакли фаъолияти давлат дар ҳар давлати алоҳида хусусиятҳои худро доро аст, ки он аз шакли ташкили фаъолияти қонунгузорӣ ва усулҳои амалӣ намудани фаъолияти қонунгузорӣ вобастагӣ дорад. Мақсади фаъолияти қонунгузори созмон додан ва пайваста дар асоси инкишофи муносибатҳои ҷамъиятӣ тақмилномаии низоми меъёрҳои ҳуқуқии муқаммалӣ дорои сохтори ягона барои танзими муносибатҳои гуногуни ҷамъиятӣ ташкил медиҳад. Яъне, ҳуқуқэчодкунӣ - заминаи эҷоди ҳуқуқи нав, қонуну санадҳои нави меъёрӣ, меъёру мафҳумҳои нави ҳуқуқӣ, ба шароити нави ҳаётӣ мутобиқ намудани санадҳои амалкунанда, аз байн бурдани меъёрҳои муҳолифи шароити нави ҳаёт, бо меъёрҳои ҷадид ва тозабунёд иваз намудани меъёрҳои қўҳна мебошад. Тавре дар Тоҷикистони мухтор ва Ҷумҳурии Шуравии сотсиалистии Тоҷикистон тавассути фаъолияти ҳуқуқэчодкунӣ қонунҳо ва санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии зиёд қабул шудаанд, ки дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ ва низоми давлатдорӣ нақши ҳалкунанда доштанд.

Аз ин нуқтаи назар, тағйиру иловаи қонунгузори амалкунанда низ шакли эҷоди ҳуқуқ буда, аз мақоми эҷоди ҳуқуқ маҳорату истеъдод, сатҳи баланди касбӣ-ҳуқуқиро талаб мекунад. Дар солҳои соҳибхитиярии Тоҷикистон вусъати фаъолияти ҳуқуқэчодкунӣ, қабули шумораи зиёди санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ворид намудани тағйиру иловаҳо ба онҳо аз ҷумлаи омилҳои мебошанд, ки зарурати омӯзиши ин масъаларо тақозо менамоянд. Айни

замон, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 1656 қонунҳо, аз он ҷумла 18 қонуни конституционӣ, 23 кодекс қабул шудаанд.

Дар шароити инкишофи давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон масъалаи ташкил ва фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ, ки бояд инъикоскунандаи раванди тағйиротҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсӣ фарҳангӣ бошад, муҳимияти бештареро соҳиб мегардад. Муҳимият ва мушкилии чараёни фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ дар он ифода мегардад, ки дар ин чараён бояд дар ҳар як санади меъёрии қабулгардида шароити моддии ҳаёти ҷамъиятӣ, сатҳи инкишофи иқтисоди миллӣ ва ҷаҳонӣ, сатҳи зиндагии аҳоли, ҳолат ва имконияти қувваҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ, хусусиятҳои таърихӣ ва миллӣ, ҳолат ва сатҳи муносибати давлатро бо дигар давлатҳо ва созмону ташкилотҳои байналхалқӣ ба инобат гирифта шаванд. Дар асл, алалхусус дар шароити давлати демократӣ, вақте ки халқ баёнгари соҳибхитиёрӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ эълон мешавад (аз ҷумла, тибқи м. 6 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон), шахрвандон низ дар эҷоди ҳуқуқ бевосита ширкат меварзанд. Тибқи конституцияҳо ва қонунҳои демократӣ, аз ҷумла мувофиқи талаботи м. 6 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, халқ ҳокимияти давлатиро бевосита дар шакли раъйпурсӣ амалӣ мекунад. Раъйпурсӣ бошад, шакли эҷоди ҳуқуқ аст.

Бинобар ин, оид ба мафҳуми ҳуқуқэҷодкунӣ дар адабиёти ҳуқуқӣ фикру андешаҳои зиёд ва гуногун мавҷуд аст. Масалан, як қатор муаллифон ҳуқуқэҷодкуниро танҳо бо давлат алоқаманд мекунад. Аз ин нуктаи назар О.А. Пучков, қайд мекунад, ки ҳуқуқэҷодкунӣ - «ин фаъолияти мақомоти ваколатдори давлат аст оид ба қабул, тағйир ва қатъи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва меъёрҳои ҳуқуқ» [1, с.182]. Тибқи нуктаи назари дигар, ҳуқуқэҷодкунӣ - ин фаъолияти пеш аз ҳама мақомоти давлатӣ баҳри қабул, тағйир ва қатъи меъёрҳои ҳуқуқӣ мебошад [2, с.185]. Ин ду мафҳуми пешкашгардида эҷоди ҳуқуқро танҳо бо давлат алоқаманд мекунад. Ҳамзамон ғайр аз мақомоти давлатӣ, ҳамчунин, «сохтори ғайридавлатӣ (мақомоти худидораи маҳаллӣ, иттифокҳои касаба ва м.и.)» ва «халқ» чун субъектҳои ҳуқуқэҷодкунӣ эътироф мешаванд. Профессор Шарофзода Р.Ш. (Сотиволдиев Р.Ш.) бо дарназардошти талаботҳои фитрӣ чунин мафҳуми ҳуқуқэҷодкуниро пешкаш мекунад. Ҳуқуқэҷодкунӣ – фаъолияти субъектҳои босалоҳият мебошад, ки бо мақсади қабул, тағйир ва қатъи муқаррароти меъёрии ҳуқуқӣ, эътирофи талаботи фитрӣ-ҳуқуқӣ анҷом дода мешавад. Ҳамчунин, дар асарҳои дигари худ оид ба мафҳуми ҳуқуқэҷодкунӣ фикру андешаҳои худро баён намудааст [3, с.454, 13, 14]. Ба андешаи Раҳимов М.З. ва Нематов А.Р. фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ – фаъолияти субъектҳои ҳуқуқэҷодкунанда оид ба ба таҳия, қабул, интишор ва қатъи амали санадҳои меъёрии ҳуқуқи мебошад [4, с.44]. Шарифзода С.Ш. низ дар бораи механизмҳои амалишавии функсияҳои давлати фикру андешаҳои худро иброн намуда, қайд менамояд, ки яке аз шаклҳои ҳуқуқии амалишавии функсияҳои давлати ин фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ мебошад.

Дигар масъалаи баҳснок оид ба мафҳумҳои ҳуқуқэҷодкунӣ ва қонунэҷодкунӣ мебошад. Ин бесабаб нест, чунки дар адабиёт чунин кӯшиши омехта намудани мафҳумҳои ҳуқуқэҷодкунӣ ва қонунэҷодкунӣ мавриди таҳлили танқидӣ қарор мегирад. Масалан, В.С. Нерсесянс дар ин хусус менависад: «Омехта намудани ҳуқуқ ва қонун (ҳуқуқи позитивӣ) аз мавқеи легистӣ-позитивӣ боиси бо ҳам омехта намудани мафҳумҳои «қонунэҷодкунӣ» («қонунгузорӣ») ва «ҳуқуқэҷодкунӣ» мегардад».

Ин ақидаашро В.С. Нерсесянс аз нуктаи назари либертарӣ шарҳ медиҳад. Ба ақидаи ӯ, давлат дар воқеъ қонун қабул мекунад, «аммо ин маънои онро надорад, ки давлат ҳуди ҳуқуқро эҷод мекунад». «Ҳуқуқ, - менависад муаллиф, - чун падидаи ҷамъиятии объективӣ ... натиҷаи таълифи давлат ва маҳсули иродаи давлатӣ-ҳокимиятӣ набуда, шакли маҳсули маънавии ифодаи натоиҷи ҷамъбастии раванди мураккаби ҷамъиятӣ-таърихӣ ҳаёти ҷамъиятии одамон, натиҷаи муваффақаштаи ҷомеа ва одамон дар марҳилаи инкишофи баробарӣ, озодӣ ва адолат дар муносибатҳои инсонӣ мебошад».

Дар адабиёт, ҳамчунин, шаклҳои зерини эҷоди ҳуқуқ ҷудо карда мешаванд: *ҳуқуқэҷодкунӣ* ва *меъёрэҷодкунӣ*. Ҳуқуқэҷодкунӣ ба маънии аслияш қонунэҷодкунӣ номида мешавад. Қонунэҷодкунӣ бо фаъолияти давлатӣ оиди қабулу тағйир ва қатъи меъёрҳои ҳуқуқ алоқаманд карда мешавад. Аммо, тавре маълум аст, дар натиҷаи ҳуқуқэҷодкунии

халқ низ меъёрҳои ҳуқуқ қабул мешаванд, тағйир дода мешаванд, катъ мегарданд. Чунончи, қабули Конститутсия дар раёйпурсии шаҳрвандон маънои қабули меъёрҳои ҳуқуқро дорад.

Дар эҷоди ҳуқуқи муосир бошад, нақши равобити ҳуқуқи байналмилалӣ низ калон аст. Дар шароити ба ҳам наздикшавии низомҳои ҳуқуқи миллӣ, инкишофи ҳуқуқи иттиҳодҳои нави байнидавлатӣ, мутобиқшавии ҳуқуқи миллӣ ба ҳуқуқи байналмилалӣ, паҳн гаштани муқаррароти умум эътирофгаштаи ҳуқуқи байналмилалӣ дар кишварҳои мутамаддин, ворид гаштани меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба низомҳои ҳуқуқи кишварҳо ҳуқуқэҷодкунии байналмилалӣ заминаи ҳуқуқэҷодкунии дохилидавлатӣ ва намуди мустақили эҷоди ҳуқуқ мебошад.

Дар адабиёт намуди мустақили ҳуқуқэҷодкунӣ бо номи «ҳуқуқэҷодкуни кодификатсионӣ» низ пешбарӣ мешавад. Ин намуди ҳуқуқэҷодкуниро ҳанӯз ҳуқуқшиносони шӯравӣ пешбарӣ намуда буданд. Ақида пешниҳод шуда буд, ки кодификатсия танҳо «тарзи мураттабсозии санадҳои меъёрӣ нест», чунки дар натиҷаи он «санадҳои комплекси кодификатсионии ҳуқуқэҷодкунӣ» қабул мешаванд. Тибқи ин ақида, санадҳои кодификатсионӣ аз санадҳои дигар бо объект ва усули танзими ҳуқуқӣ, сохту мазмунашон фарқ мекунанд. Ин санадҳо, *якум*, объекти махсуси танзим доранд: онҳо як соҳаи муносибатҳои ҷамъиятиро ба таври комплексӣ танзим мекунанд. *Дуюм*, онҳо усули махсуси танзим доранд: муносибатҳоро пурра ва низомнок танзим мекунанд. *Сеюм*, мазмуни хос доранд: санадҳои дорои мазмуни мантиқӣ, ягонагии мантиқиянд, аз мафҳумҳои ҷамъбасти ва таърифҳои иборатанд. *Чорум*, сохти махсус доранд: одатан аз қисмҳои умумӣ ва махсус иборатанд. *Панҷум*, тартиби махсуси қабул, тағйир ва амал доранд: тавассути қонуни махсус қабул мешаванд, бо қонун мавриди тағйирот қарор мегиранд, аз нигоҳи муддати амал устуворанд. Аз ин ҷо хулоса пешкаш мешавад, ки кодификатсия - «навъи муҳими ҳуқуқэҷодкунӣ мебошад, ки дар натиҷаи он санади меъёрии ягонаи умумии ҳуқуқӣ ва мантиқан ягонаи дохилан мувофиқагашта (асосҳо, кодексҳо) қабул шуда, дар заминаи онҳо танзими пурра, умумӣ ва низомноки соҳаи муайяни муносибатҳои ҷамъиятӣ таъмин мегардад». Кодификатсия чун нишонаи «сатҳи баланди ҳуқуқэҷодкунӣ» ва санадҳои кодификатсионӣ - нишонаи «тақмили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» арзёбӣ мешавад.

Ин нуктаи назар дар адабиёти пасошӯравӣ низ истифода мешавад. Чунончи, кодификатсия чун шакли ҳам ҳуқуқэҷодкунӣ ва ҳам тарзи мураттабсозӣ эътироф мешавад.

Як қатор муаллифон имкони иштироки халқ ва сохторҳои дигари ҷамъиятиву давлатии худидораро дар эҷоди ҳуқуқ эътироф намоянд ҳам, дар ҳар сурат ҳуқуқэҷодкуниро танҳо бо давлат алоқаманд мекунанд. Чунончи, дар як китоби дарсӣ қайд мешавад, ки эҷоди ҳуқуқ - «ин шакли фаъолияти давлатӣ оид ба қабул, тағйиру қатъи меъёрҳои ҳуқуқ», «шакли роҳбарии давлатӣ ба ҷомеа», «шакли қонунӣ гардонидани иродаи давлатӣ» мебошад. Муаллифони алоҳида фаъолияти эҷоди ҳуқуқро бо давлат ва халқ вобаста мекунанд. Ба ақидаи, масалан, В.К. Бабаев, ҳуқуқэҷодкунӣ - «фаъолияти давлат, шахсони мансабдор ва халқ дар раёйпурсӣ мебошад». Эҷоди ҳуқуқ, тавре маълум аст, танҳо бо қабули меъёрҳои нави ҳуқуқ алоқаманд нест. Мақомоти қонунгузор одатҳои дар ҷомеа амалкунандаро низ дар шакли қонунҳо эътироф мекунад. Дар ин ҳолат одатҳо хислати ҳуқуқиро соҳиб мегарданд. Аз ин нуктаи назар, дар як қатор таърифҳои эҷоди ҳуқуқ ҳамин самти фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ба инобат гирифта мешавад. Чунончи, А.Б. Венгеров ҳуқуқэҷодкунӣ гуфта, «фаъолияти давлатиро оид ба қабули меъёрҳои ҳуқуқ ва ё эътирофи қоидаҳои рафтори дар ҷомеа амалкунанда» меномад.

Дар баробари адабиёти илмӣ ва фикру андешаҳои олимону муҳаққиқон дар қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон низ мафҳуми ҳуқуқэҷодкунӣ пешбинӣ шудааст. Тибқи қонуни мазкур **фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ** - фаъолияти расмии субъекти ҳуқуқэҷодкунанда оид ба таҳия, қабул, интишор ва қатъи амали санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мебошад.

Аз мафҳумҳои додашуда чунин хусусиятҳои фаъолияти ҳуқуқэҷодкуниро пешкаш намудан мумкин аст:

1. Ҳуқуқэҷодкунӣ фаъолияти субъектони босалоҳият мебошад. Тибқи м. 5 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ», субъектони ҳуқуқэҷодкунӣ инҳо мебошанд: халқи Тоҷикистон, Маҷлиси намояндагон ва Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаласаҳои якҷоя ва алоҳидаи худ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳуқумати Ҷумҳурии

Тоҷикистон, вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва мақомоти дигари давлатӣ, Маҷлисиҳои вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳру ноҳияҳо, раисони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳру ноҳияҳо, мақомоти худидораи шаҳраку дехот. Барои ҳамин ҳуқуқэҷодкунӣ фаъолияти ҳуқуқэҷодкунии халқ, мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор мебошад.

2. Ҳуқуқэҷодкунӣ фаъолиятест, ки баҳри қабул, тағйир ва қатъи муқаррароти меъёрӣ, эътирофи ҳуқуқҳои фитрии инсон ва талаботи дигари фитрӣ-ҳуқуқӣ анҷом дода мешавад. Дар рафти ҳуқуқэҷодкунӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул мешаванд, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, адолат, баробарӣ, покқичдонӣ, хирадноқӣ ва талаботи дигари фитрӣ-ҳуқуқӣ эътироф мешаванд, одатҳои ҳуқуқӣ иҷозат дода мешаванд, меъёрҳо ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф мешаванд, принципҳои умумии ҳуқуқ, шартҳои намунавии шартнома муайян карда мешаванд. Аз ин хотир, маънии ҳуқуқэҷодкунӣ танҳо бо муқаррар намудани меъёрҳои ҳуқуқӣ аз тарафи давлат маҳдуд намешавад.

3. Ҳуқуқэҷодкунӣ фаъолиятест, ки бо қонун танзим мешавад. Азбаски дар рафти ҳуқуқэҷодкунӣ Конститутсия, қонунҳо, кодексҳо, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул мешаванд, тағйир дода мешаванд ё қатъ мегарданд, фаъолияти субъектони ҳуқуқэҷодкунӣ бо қонун муфассал танзим мешавад. Алалхусус, давраҳои қонунэҷодкунӣ, тартиби таҳия, муҳокима, қабул, интишори қонунҳо дар Конститутсия ва қонунҳо муфассал танзим мешавад. Фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ бо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ», Дастурҳои Маҷлиси намояндагон ва Маҷлиси миллии Маҷлиси Олӣ, дигар қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ танзим мешавад.

4. Ҳуқуқэҷодкунӣ бо истифода аз шаклҳои пешбинишудаи қонун анҷом дода мешавад. Чунончи, қонунэҷодкунӣ, ҳуқуқэҷодкунии Президент, Ҳукумат, вазоратҳо ва дигар мақомоти давлатӣ намудҳои мустақили ҳуқуқэҷодкунӣ буда, хусусиятҳои худро доранд. Дар байни онҳо ҷойи муҳимро ҳуқуқэҷодкунии халқ соҳиб аст.

5. Ҳуқуқэҷодкунӣ бо дарназардошти арзиши олии будани инсон ва ҳуқуқу озодиҳои ӯ, аввалиндарача ва муайянсозанда будани онҳо, инчунин мутобиқи адолат, баробарӣ ва дигар талаботи фитрӣ-ҳуқуқӣ сурат мегирад.

6. Ҳуқуқэҷодкунӣ бо дарназардошти афзалияти меъёрҳо ва принципҳои эътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ, баҳри мутобиқ намудани қонунгузори милли ба ҳуқуқи байналмилалӣ, ворид намудани муқаррароти ҳуқуқи байналхалқӣ ба низоми ҳуқуқи милли, қабули санадҳои меъёрии ҷавобгӯи талаботи байналмилалӣ ба роҳ монда мешавад.

Дар асоси таҳлили мафҳумҳо ва хусусиятҳои болозикр чунин мафҳуми ҳуқуқэҷодкуниро пешкаш намудан мумкин аст: ҳуқуқэҷодкунӣ фаъолияти махсусгардонидашудаи мақомоти давлат, шахсони мансабдор ва халқ дар раёйпурсӣ мебошад, ки дар натиҷаи он санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ қабул, тағйир ва ё ин ки қатъ мешаванд. Яъне, тавасути ҳуқуқэҷодкунӣ санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии зиёд қабул мешаванд, ки дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ нақши ҳалқунанда доранд.

АДАБИЁТ

1. Перевалов. В.Д. Теория государства и права / Отв. ред. В.Д. Перевалов. – 2001.
2. Малько. А.В. Теория государства и права / Под ред. – 2002.
3. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ҳуқуқ / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе, 2014.
4. Рахимов М.З. Нематов А.Р. Техникаи қонунгузорӣ / М.З. Рахимов, А.Р. Нематов. – Душанбе, 2011.
5. Марченко М.Н. Теория государства и права: учеб.-2-е изд., перераб., / М.Н. Марченко. - Проспект, 2008.
6. Нематов А.Р. Кодификация законодательства Республики Таджикистан (исторический и практический аспект). Автореферат дисс... канд. юрид. наук. М., 2007.
7. Теория государства и права / Под ред. А.С. Пиголкина. - 2002.
8. Венгерова А.Б. Теория государства и права / А.Б. Венгерова. - М.2009.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ». – 2017.
10. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ҳуқуқ / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе, 2018.
11. Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ҳуқуқ / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе, 2014.
12. Шарифзода С.Ш. Правотворчество как форма реализации функций государства // Вестник Педагогического университета (научный журнал). Серия гуманитарных наук. – Душанбе, 2015. – № 4 (65).

МАФҲУМИ ҲУҚУҚЭҶОДКУНӢ БО НАЗАРДОШТИ НУКТАҲОИ НАЗАРИ ГУНОГУНИ ИЛМӢ

Дар мақолаи мазкур мафҳуми ҳуқуқэҷодкунӣ бо дарназардошти нуктаҳои назари гуногуни илмӣ мавриди таҳлилу омӯзиш қарор гирифта, муаллиф дар ин ҳусус фикру андешаҳои худро ибраз намудааст. Ҳуқуқэҷодкунӣ солҳои охир яке аз масъалаҳои муҳимми илмӣ - амалӣ ба ҳисоб меравад, зеро бидуни эҷоди меъёрҳои ҳуқуқ ва татбиқи амалишавии он танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ, ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд ва дар маҷмӯъ ба роҳ мондани низоми ҳуқуқи кишвар ғайриимкон аст. Аз ин хотир, фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ шакли асосии баамалбарории фаъолияти давлат мебошад, ки барои созон додани меъёрҳо ва санадҳои ҳуқуқӣ, инчунин такмили онҳо тавассути тағйиру иловаҳо анҷом дода мешавад.

КАЛИДВОЖАҲО: мафҳуми ҳуқуқэҷодкунӣ, фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ, қонунэҷодкунӣ, нуктаҳои назар, назарияҳо, санадҳои меъёрӣ, ҳусусиятҳо, намудҳо.

ПОНЯТИЕ ПРАВОВОТВОРЧЕСТВА С УЧЕТОМ РАЗНЫХ НАУЧНЫХ ТОЧЕК ЗРЕНИЯ

В данной статье анализируется понятие правотворчества с учетом разных научных точек зрения, и автор высказывает свои мысли и мнения по этому поводу. В последние годы правотворчество считается одной из важных научно-практических задач, поскольку без создания правовых норм и их реализации невозможно регулирование общественных отношений, защита прав и свобод человека и гражданина, установление правовой системы страны. Следовательно, правотворческая деятельность является основной формой реализации деятельности государства, которая осуществляется по организации норм и правовых актов, а также их совершенствованию путем изменений и дополнений.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: понятие правотворчество, правотворческая деятельность, законотворчество, точки зрения, теория, нормативные акты, особенности, виды.

CONCEPT AND TYPES OF PRINCIPLES OF LAWMAKING ACTIVITY

In this article the concept of legal creation is analyzed and studied taking into account different scientific points of view, and the author expresses his thoughts and opinions in this regard. In recent years, law-making is considered one of the important scientific-practical issues, because without the creation of legal norms and their implementation, it is impossible to regulate public relations, protect the rights and freedoms of people and citizens, and establish the country's legal system. Therefore, the law-making activity is the main form of implementation of the state's activity, which is carried out for the organization of norms and legal acts, as well as their improvement through changes and additions.

KEYWORDS: concept of law-making, law-making activity, law-making, points of view, theories, regulatory documents, characteristics, types.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сафарализода Парвина Бахтиёр* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** 935714747. **E-mail:** Parvinsafaralizoda2001@mail.ru.

Сведения об авторе: *Сафарализода Парвина Бахтиёр* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** 935714747. **E-mail:** Parvinsafaralizoda2001@mail.ru.

Information about the author: *Safaralizoda Parvina Bahtiyor* – Tajik National University, master`s student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** 935714747. **E-mail:** Parvinsafaralizoda2001@mail.ru.

КОДЕКСИ БУСТАМАНТЕ ҲАМЧУН САРЧАШМАИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ

Фатоҳзода М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар муносибатҳои муосири ҷаҳонӣ байни давлатҳо муносибатҳои байналмилалӣ нақши асосиро мебозанд. Бисёр давлатҳо бо мақсади ҳамкорӣ, таҳкими робитаҳои байнидавлатӣ ва бомуваффақият дар соҳаҳои гуногун барои ба як тартиб ва созишномаи ягона даровардани қонунгузорӣ кӯшиш мекунанд. Қонунгузориҳои ҳамаи кишварҳо гуногун аст, ки ин ба омилҳои зиёд, аз қабилӣ рушди таърихӣ, низоми сиёсӣ ва ғайра вобаста аст. Дар ин росто, ҳангоми ҳалли қазияҳои, ки ҷонибҳои шахрвандони кишварҳои гуногун мебошанд, аксар вақт дар қонун ихтилофҳо ба истилоҳ “бархӯрдҳо” мушоҳида мешавад. Барои ҳалли онҳо шартномаҳои байналхалқӣ баста мешаванд, ки мувофиқи онҳо дар оянда ҳалли проблемаи мазкур минбаъд осон мегардад.

Шартномаҳо ва конвенсияҳои байналмилалӣ, ки ба муттаҳидсозии ҳуқуқҳои кишварҳои Амрикои Лотинӣ бахшида шудаанд, аз кӯшиши давлатҳои иштирокчи барои ҳалли мушкилот дар ин соҳаи ҳуқуқ шаҳодат медиҳанд. Ин аз он сабаб аст, ки кишварҳои Амрикои Лотинӣ муддати тулонӣ барои таҳияи кодекси байналмилалӣ ҳуқуқи оммавӣ ва байналмилалӣ хусусӣ қор мекарданд. Қабули кодекси Бустаманте дар ин самт яке муваффақиятҳои назаррас ҳисобида мешавад.

Аввалин санадҳои дар соҳаи ягонакунии ҳуқуқ амалкунанда Шартномаҳои Монтевидео мебошанд. Онҳо дар Конгресси якуми Амрикои Чанубӣ, ки 25 августи соли 1888 оғоз ёфт, қабул карда шуданд.

Конференсияҳои Панамериқоӣ (1890—1940) идомаи қори дар Монтевидео оғозёфта буданд. Дарҳол баъди ба охир расидани қори конгресси якуми Америкаи Чанубӣ дар Монтевидео, моҳи декабри соли 1890 конференсияи якуми давлатҳои Америка даъват карда шуд. Ин созмон тадричан ба Иттиҳоди Панамериқоӣ табдил ёфт, ки пас аз Чанги Дуюми Чаҳонӣ ба Созмони Давлатҳои Амрико (ОАС) табдил ёфт.

20 феввали соли 1928 дар конгресси Шашуми Панамерика оид ба ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ дар Гаванаи Куба конвенсияи Гавана қабул карда шуд, ки ба "кодекси ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ", ки бо номи "кодекси Бустаманте" низ маъруф аст, ҳамроҳ карда шуд. Он 25 ноябри соли 1928 ба қувваи амал даромад. Кодекс ба Номи Антонио Санчес де Бустаманте, ҳуқуқшинос ва дипломати кубӣ, профессори ҳуқуқи байналмилалӣ ва декани факултети ҳуқуқшиносии донишгоҳи Гавана, муаллифи асосӣ ва муҳаррири матнии лоиҳаи ӯ номгузори шудааст.

Конвенсияро кишварҳои зерин имзо карданд: Аргентина, Боливия, Бразилия, Венесуэла, Колумбия, Коста-Рика, Куба, Чумҳурии Доминикан, Эквадор, Салвадор, Гватемала, Гаити, Гондурас, Мексика, Никарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Уругвай. Дар баъзеи онҳо, ба монанди Куба, ин кодекс то ҳол аҳамияти сарчашмаи амалкунандаи ҳуқуқи дохилоро нигоҳ медорад. Колумбия ва Чили бо шартҳои махсус созишномаи имзо карданд, Иёлоти Муттаҳида аз музокирот хориҷ шуд, Мексика ва Колумбия шартномаи имзо накарданд. Аргентина, Уругвай ва Парагвай тасмим гирифтанд, ки ба истилоҳ "меъёрҳои Монтевидео" - ро дар ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ риоя кунанд. Судҳои ИМА ба кодекс ҳамчун манбаи ёрирасони ҳуқуқ муроҷиат мекунанд ва онро "бо сабабҳои оқилона ва мақсаднок" истифода мебаранд. Мақсади сиёсии он мусоидат ба муттаҳидсозии ҳуқуқҳои кишварҳои иттиҳоди Панамерика ва осон кардани гардиши савдо мебошад.

Кодекси Бустаманте ин яке аз бузургтарин кодификатсияҳои меъёрҳои коллизсионӣ дар чаҳон аст. Он меъёрҳои коллизсионии қариб ҳамаи соҳаҳои муҳими ҳуқуқи хусусии байналмилалиро дар бар мегирад, ки дар лаҳзаи қабули санад вуҷуд доштанд.

Ҷояҳои асосии кодекс омезиши худудӣ ва шахсӣ ҳангоми ҳалли бархӯрдҳои қонунҳо; ба низом даровардани тартиботи ҷамъиятии байналмилалӣ ва дохилӣ, кафолати шахс ва баробарии хориҷиён дар баробари шаҳрвандони ин давлат (аммо ин баробарӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои сиёсӣ ҳатмӣ нест) мебошанд.

Мазмуни Асосии Кодекси Бустамантеро меъёрҳо ва принципҳои ташкил медиҳанд, ки муносибатҳои мушаххаси ҳуқуқии шаҳрвандиро танзим мекунанд. Он маҷмуи кодификатсияи меъёрҳои принципҳои қаблан муайяншуда мебошад.

Кодекс расман бо 4 забон: англисӣ, испанӣ, фаронсавӣ, португалӣ нашр шудааст.

Кодекс аз 437 модда иборат аст. Сохтори Кодекс муқаррароти умумӣ ва қор китобро дар бар мегирад.

Дар баҳши "қоидаҳои умумӣ" принципи додани режими миллӣ ба хориҷиён, принципи қудо кардани вақолатҳои қонунгузори давлатҳои иштирокчи ва дигар принципҳои умумии марбут ба муносибатҳои гуногуни ҳуқуқии шаҳрвандӣ таҳия карда мешаванд.

Китобҳои меъёрҳои-принципҳои қор бар мегиранд, ки дар соҳаҳои асосии ҳуқуқ татбиқ мешаванд:

1. Ҳуқуқи байналмилалӣ шаҳрвандӣ (моддаҳои 1-231): шахсон- шаҳрвандон, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, никоҳ ва талок, муносибатҳои оилавӣ, молиқият, роҳҳои гуногуни ба даст овардани он, ҳуқуқҳои амволӣ, уҳдадориҳо ва шартномаҳо;

2. Ҳуқуқи савдои байналмилалӣ (моддаҳои 232-295): дар бораи тоҷирон ва савдо дар маҷмуъ, созишномаҳои махсуси савдо, муҳлатҳо ва ғайра;

3. ҳуқуқи байналхалқии ҷиноятӣ (моддаҳои 296-313): амали ба ҳам муҳолифи меъёрҳои қонунгузории миллии ҷиноятӣ дар фазо – дар баҳри кушод, дар атмосфера, дар қаламравҳое, ки ханӯз аз ҷониби давлатҳо эътироф карда нашудаанд, меъёрҳо оид ба тавсифи такрори ҷиноят ва таъини ҷазо дар судҳои гуногун;

4. ҳуқуқи мурофиавии байналмилалӣ (моддаҳои 314-437): муқаррароти умумӣ дар бораи ваколатҳо оид ба парвандаҳои граждани ва ҷиноятӣ, талаботи судӣ ва таъиноти судяҳо, хориҷ кардан аз қоидаҳои юрисдиксияи байналмилалӣ (*Lis alibi pendens* боздоштани мурофиа дар парвандаи дигар, яъне дар парвандаи дар суди хориҷӣ оғозшуда) ва иҷрои қарорҳои судӣ, қарорҳо, далелҳо ва инчунин воситаҳои махсуси исботи ҳуқуқи хориҷӣ.

Дар Кодекси Бустаманте (Конвенсия дар бораи ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ соли 1928) принципҳои умумии ҳалли бархӯрдҳои қонунҳои давлатҳои иштирокчи дар соҳаи танзими муносибатҳои шахрвандӣ принципи худудӣ, принципи мухторияти иродаи тарафҳо (моддаи 3) мушаххас шудаанд. Принципи худудӣ, ки дар Кодекси Бустаманте муқаррар шудааст, маънои онро дорад, ки қонунгузории миллии дар доираи қаламрави ин ё он давлат истифода мешавад. Дар айни замон, баъзе меъёрҳои қонунгузории миллии хусусияти амали берун аз худудиро доранд. Истифодаи онҳо дар қаламрави давлати хориҷӣ иҷозат дода мешавад, яъне қонунҳо ба шахси тобеи давлати қабулкардаи онҳо пайравӣ мекунад ва ҳамчун "қонунҳои шахсӣ" баррасӣ карда мешаванд. Ин меъёрҳо, ки категорияи махсусро ташкил медиҳанд, дар Кодекси Бустаманте меъёрҳои тартиботи дохилии ҷамъиятӣ номида мешаванд, ки ин ба он вобаста аст, ки меъёрҳои ҳуқуқи шахрвандӣ аз ҷониби мақомоти ҳокимияти қонунгузории давлати дахлдор қабул карда мешаванд.

Меъёрҳои дигари қонунгузории миллии (ҳуқуқи давлатӣ ва маъмурӣ) барои ҳамаи шахсони дар қаламрави давлат қарордошта баробар ҳатмӣ мебошанд ва дар Кодекс меъёрҳои худудӣ номида мешаванд, зеро амали онҳо бо қаламрави давлати қабулкардаи онҳо маҳдуд аст. Кодекси Бустаманте ба онҳо номи дигар медиҳад: меъёрҳои тартиботи оммавии байналмилалӣ, бо назардошти он, ки танҳо дар соҳаи ҳуқуқи оммавии байналмилалӣ ҳалли мушкилоти бархӯрди ин категорияи қонунҳои давлатҳои гуногун имконпазир аст.

Категорияи сеюмо меъёрҳои ихтиёрӣ ё меъёрҳои тартибӣ-хусусӣ ташкил медиҳанд. Онҳо на аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ, балки аз ҷониби худи иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқи граждани дар шартномаҳои хусусии ҳуқуқӣ, шартномаҳо, ки аз ҷониби шахрвандони давлатҳои гуногун баста мешаванд, муқаррар карда мешаванд. Принципи мухторияти иродаи тарафҳо дар Кодекс ҳамчун эътирофи шартҳои шартномаи қувваи қонунӣ пайдокарда барои тарафҳои шартнома, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ таҳия шудааст. Чунин таснифи меъёрҳои қонунгузории миллии, ки принципи худудиро дар танзими муносибатҳои хусусии ҳуқуқӣ бо унсурҳои хориҷӣ инъикос мекунад, аслан тартиби муайян кардани салоҳияти қонунгузории давлатҳои иштирокчиро муқаррар кард.

Кодекси Бустамантеро ҳамчун қонуни намунавии ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ баррасӣ кардан душвор аст. Он меъёрҳои пурраи ҳуқуқи хусусии байналмилалиро, ки барои истифода омодаанд, дар бар намегирад, балки танҳо муқаррароти Шартномаҳои Монтевидеоро таҳия мекунад, ки онҳоро ҳам дар кишварҳое, ки дар асоси ҳуқуқи бархӯрд меъёри шахрвандӣ гузошта шудааст ва ҳам дар кишварҳое, ки меъёри манзил ҳамчун асос қабул шудааст, баробар татбиқ мекунад. Мақсади Асосии Кодекси Бустаманте, ба монанди дигар шартномаҳои байналмилалӣ, ки дар конфронсҳои қаблӣ қабул шуда буданд, ҳимояи ҳуқуқи хориҷиён буд, новобаста аз он ки онҳо дар қадом давлатҳои шартномавӣ буданд.

15 республикаи Америка Кодекси Бустамантеро тасдиқ кард, боқимондаҳо (ШМА, Колумбия, Парагвай, Уругвай, Чили, Аргентина) танҳо имзо карданд, вале тасдиқ накарданд.

Кодекси Бустаманте ғояҳои асосии муттаҳидсозии принципҳои худудӣ ва шахсӣ хангоми ҳалли бархӯрдҳои қонунҳо; чудо кардани тартиботи ҷамъиятии байналмилалӣ ва дохилӣ, кафолати шахс ва баробарии хориҷиён бо шахрвандони ин давлат (аммо ин

баробарӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои сиёсӣ ҳатмӣ нест) дар бар мегирад. Кодекси Бустаманте аз 4 китоб иборат аст, ки ба онҳо дохил мешаванд: I. ҳуқуқи байналмилалии шахрвандӣ (моддаҳои 12-31); II. Ҳуқуқи савдои байналмилалӣ (моддаҳои 232-295); III. Ҳуқуқи байналмилалии ҷиноятӣ (моддаҳои 296-313); IV. Ҳуқуқи байналмилалии мурофиавӣ (моддаҳои 314-437).

Дар китоби аввал меъёрҳои баҳсбарангези "дар бораи шахсон" (ҳам ҷисмонӣ ва ҳам ҳуқуқӣ), "дар бораи моликият" ва "дар бораи усулҳои харид", ки дар Амрико қабул шудаанд, мухтасар оварда шудааст. Қонунгузори бархӯрд дар бораи шахрвандӣ, издивоҷ, оила, парасторӣ, мерос ва шартномаҳо ба таври муфассал танзим карда мешавад. Китоби дуюм асосан ба бархӯрди меъёрҳои нақлиёти баҳрӣ ва ҳавоӣ ва савдо бахшида шудааст. Дар китоби сеюми Кодекс, ки аз назарияи муаллифи худ дурӣ мечӯяд (ҳуқуқи байналмилалии ҷиноятӣ ва маҷмуи ҷазоҳои пешбинигардида барои ҳуқуқвайронкуниҳои байналмилалӣ), меъёрҳои қонунгузори миллии ҷиноятиро дар бораи истифодаи ҳуқуқи ҷиноятӣ дар фазо, аз ҷумла дар баҳри кушод, атмосфера, минтақаҳо, ҳам аз ҷониби давлат ва ҳам дар бораи ҷазо дар судҳои гуногун муқаррар накардааст. Дар китоби чорум бархӯрдҳо дар соҳаи мурофиаи граждани ва ҷиноятӣ, аз ҷумла дар масъалаҳои иммунитетии дипломатии судӣ, истирдоди ҷинояткорон ва ҳуқуқи паноҳгоҳ танзим карда мешаванд.

Кодекс гарави судӣ барои хориҷиёро рад мекунад, агар он барои шахрвандони ин давлат муқаррар нашуда бошад ва "қоидаҳо дар бораи исботи қонунҳои хориҷӣ" - ро дар судҳо махсус қайд мекунад (моддаи 408- 411).

Кодекси Бустаманте барои пайвастанӣ "ҳамаи давлатҳо ва шахсони ҳуқуқии байналмилалӣ" кушода аст (пеш аз ҳама Канада ва Ньюфаундленд дар назар дошта мешаванд). Мақсади сиёсии Кодекси Бустаманте мусоидат ба муттаҳид кардани ҳуқуқ ва осон кардани гардиши тиҷоратии кишварҳои иттиҳоди Панамерика мебошад.

АДАБИЁТ

- 1 Кодекс международного частного права, 20 февраля 1928 г. Кодекс Бустаманте 1928 года (Приложение к Конвенции о международном частном праве, вступившей в силу 25 ноября 1928 года).
- 2 Ануфриева Л.П. Международное частное право: Общая часть: Учебник / Л.П. Ануфриева. — М.: Издательство БЕК, 2009.
- 3 Гарсия-Гарридо М.Х. Римско-правовое наследие в кодексах Латинской Америки//Римское частное и публичное право: многовековой опыт развития европейского права: Материалы заседаний IV Международной конференции. -Москва -Иваново -Суздаль, 25-30 июня 2006 г.
- 4 Жидков О.А. История государства и права зарубежных стран / О.А. Жидков. - М., 2012.
- 5 Маковский А.Л. Унификация права стран Латинской Америки. Ч. I, II. Обзорная информация / А.Л. Маковский. - М., 1991.
- 6 Рафалюк Е.Е. Унификация международного частного права в странах Латинской Америки: история и современность//Журнал российского права. -2010. -№ 5.

КОДЕКСИ БУСТАМАНТЕ ҲАМЧУН САРЧАШМАИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ

Дар мақола мафҳум ва моҳияти Кодекси Бустаманте ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ, таърихи қабул, мундариҷа, сохтори Кодекс ва ғайра мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Муаллиф қайд кардааст, ки мақсади сиёсии Кодекси Бустаманте мусоидат ба муттаҳид кардани ҳуқуқ ва осон кардани гардиши тиҷоратии кишварҳои иттиҳоди Панамерика мебошад.

КАЛИДВОЖАҲО: Кодекси Бустаманте, ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ, Кодекси ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ, меъёрҳои коллизсионӣ, кодификасия.

ИСТОРИЯ ПРИНЯТИЯ И КРАТКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА КОДЕКСА БУСТАМАНТЕ

В статье раскрываются понятие и сущность Кодекса Бустаманте как источника международного частного права, история принятия, содержания, структура Кодекса и другие. Автор отметил, что политическая цель Кодекса Бустаманте – помочь унифицировать права и облегчить торговый поток стран Панамериканского союза.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Кодекс Бустаманте, международное частное право, Кодекс международного частного права, коллизсионные нормы, кодификация

HISTORY OF THE ADOPTION AND A BRIEF DESCRIPTION OF THE BUSTAMANTE CODE

The article reveals the concept and essence of the Bustamante Code as a source of private international law, the history of adoption, content, structure of the Code and other. The author noted that the political goal of the

Bustamante Code is to help unify the rights and facilitate the flow of trade among the countries of the Pan American Union.

KEYWORDS: Bustamante Code, private international Law, Code of Private International Law, conflict of laws rules, codification.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Фатоҳзода Меҳрабону* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Фатоҳзода Меҳрабону* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического курса. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Fatohzoda Mehrabonu* – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ТАНОСУБИ РЕЖИМИ СИЁСӢ ВА РЕЖИМИ ДАВЛАТӢ

Холиқова Ш.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Истилоҳи «режим», ки муодили истилоҳи тоҷикии «низом» мебошад, дорои мафҳумҳои гуногун ба монанди «Оростан», «низом бахшидан», «сомон додан», «мураттаб кардан», «маҷмуи артиш ва сипоҳиён ва идороти марбут ба он» мебошад. Дар навбати худ ҳар яке аз ин мафҳумҳо бо дигар мафҳумҳои ба онҳо пайванд ба монанди «тартиб», «интизом», «услуг», «тарз», «тариқ», «шева», «қоида», «оин» ва ғайра алоқаманд мебошанд, ки онҳо ба мафҳуми «низом» таквият бахшида, онро такмил медиҳанд. Аз ин рӯ, мо метавонистем ба ивази истилоҳи «режим»-и русӣ истилоҳи «низом»-ро ба кор барем, аммо аз он ҷое, ки истилоҳи «низом» баъзан ҳамчун муодили истилоҳи «система» мавриди истифода қарор мегирад (масалан, «низоми сиёсӣ», «низоми судӣ» ва ғайра), мо дар доираи корбурди истилоҳ «режим» маҳдуд шудем.

Бояд ёдовар шуд, ки дар асарҳои илмии Афғонистону Эрон истифодаи ҳарду истилоҳ ба назар мерасанд. Масалан, устод Абулфазли Қозӣ истилоҳи «режим»-ро ба кор бурдааст, дар ҳоле, ки устод Абдулҳамиди Абулҳамд истилоҳи «низом»-ро мавриди истифода қарор медиҳад.

Режими сиёсӣ (давлатӣ) дар илми ҳуқуқшиносӣ мафҳуми нисбатан нави илмӣ буда, баъзан ҳамчун унсур таркибии шакли давлат ва баъзан ба сифати категорияи мустақили илми мавриди истифода қарор мегирад. Дар гузашта режими сиёсиро ҳамчун шакли идоракунии давлат баррасӣ мекарданд ва хангоми баррасии ин мафҳуми илмӣ оид ба режими демократӣ ва ё режими иқтидоргаро изҳори андешаҳо сурат мегирифт. Бо ворид шудани тағйироти ҷиддӣ ба ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии давлатҳои муосири ҷаҳон, ки боиси дигаргун шудани услуби тарз ва шеваю оини давлатдорӣ гардид, зарурати таҳлилу баррасии мафҳуми режими сиёсӣ ба миён омад. Ин зарурат, махсусан, баъд аз Ҷанги дуюми ҷаҳон шадидан эҳсос гардид ва мактаби «тавсеъа-ангорӣ»-и сиёсатшиносони америкой бо дарназардошти вазъи тавсеаи иқтисодӣ ва сиёсии ҷомеаи поягузорӣ шуд, ки мақсади асосии он аз муайян намудани режимҳои сиёсии давлатҳои ҷаҳон иборат буд.

Бо мурури замон таҳлилу баррасии мафҳуми режими сиёсӣ дар миёни олимони собиқ Иттиҳоди Шуравӣ низ ба миён омад. Олимони Шуравӣ аз мафҳуми умумии режими сиёсӣ мафҳуми режими давлатиро ҷудо намуда, ба таҳлилу баррасии он оғоз намуданд. Ҳамин тариқ, мафҳуми режими сиёсӣ низ ба мисли дигар категорияҳои илми ҳуқуқшиносӣ марҳилаҳои мухталифи рушду такомули худро сипарӣ кардааст.

Аз нигоҳи олимони Русияи муосир дар давлатҳои тоталитарӣ (томгаро), ки дар онҳо гуногуннавьияти манфиатҳои сиёсӣ эътироф намешавад ва моҳиятан ҷомеаи шахрвандӣ вучуд надорад, тафовути байни мафҳумҳои режими сиёсӣ ва режими давлатӣ аз байн меравад. Баръакс, дар ҷомеаи демократӣ, ки ба он низомии сиёсии рушдёрфта хос мебошад,

манфиатҳои бисёрпаҳлӯю мухталифро инъикос мекунад, мафҳуми «режими давлатӣ» аз мафҳуми «режими сиёсӣ» фарқ мекунад.

Мафҳуми режими сиёсӣ аз нигоҳи мазмуну мухтавиёти худ нисбатан мафҳуми васеъ буда, фаъолият намудани тамоми ниҳодҳои сиёсиро, аз ҷумла давлат, ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои интиҳобкунандагон, созмонҳои ҷамъиятии оммавӣ ва ғайраро инъикос менамояд. Ба таҳлилу баррасии режимҳои сиёсӣ илми махсуси сиёсатшиносӣ машғул мешавад. Аз ин хотир, мафҳуми «режими давлатӣ» ба мафҳуми дорои аҳаммияти мустақил табдил меёбад. Он мавриди баррасии илмҳои давлатшиносӣ қарор гирифта, барои тавсифи тарзҳо, равишҳо ва услубҳои фаъолияти давлат, ки барои тавсифи вазифавии давлат имконият фароҳам меорад, истифода мешавад. Ба василаи мафҳуми «режими давлатӣ» давлат дар ҳолати ҳаракат, дар раванди воқеии амалишавии ҳокимияти давлатӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад.

Вобаста ба ин асоси фарқгузори байни мафҳумҳои «режими сиёсӣ» ва «режими давлатӣ»-ро фаъолияти амалии низоми сиёсии ҷомеа ва давлат ташкил медиҳад, ки он қобили қабул мебошад. Аммо вақте, ки ба масъалаи баррасишаванда ҷиддан тавҷаҷҷуҳ намоем, ҳатман дарк хоҳем кард, ки ин бархӯрд асосу пояи мустаҳкамӣ боэътимод надорад. Пеш аз ҳама бояд қайд намуд, ки низоми сиёсӣ наметавонад новобаста аз давлат вучуд дошта бошад ва давлат наметавонад берун аз низоми сиёсии ҷомеа фаъолият намояд. Ҳатто дар ҷомеаҳои камрушдэфтатарин дар қатори давлат дар ин ё он шакл иттиҳодияҳо ва ҷамъиятҳои шахрвандон фаъолият менамоянд, ки онҳо боиси ба миён омадани режими сиёсии муайян мегарданд. Дуввум, дар ҷомеаҳои демократӣ низ давлат дар ҳамбастагӣ бо дигар ниҳодҳои сиёсӣ фаъолият намуда, ин ё он шароитро барои онҳо фароҳам меорад. Ниҳодҳои сиёсии дигари ҷомеа бошанд, махсусан ҳизбҳои сиёсӣ дар ин ё он шаклу андоза ба амалишавии ҳокимияти давлатӣ таъсир мерасонанд. Интиҳоби раис ва ё намояндаи ҳизб ба сифати президенти кишвар, аъзои парламент ва аз ҷумлаи аъзои ҳизби ғолиб таъсис додани ҳукумат, ҳукумати ҳизбӣ ва масъулияти он дар назди парламент (амалан дар назди ҳизб) аз ҷумлаи иштироки бевоситаи ҳизбҳои сиёсӣ дар амалишавии ҳокимияти давлатӣ мебошанд. Саввум, набояд фаромӯш кард, ки ҳуқуқи конститутсионӣ ҳам аз илми ҳуқуқӣ ва ҳам аз илми сиёсӣ намояндагӣ намуда, ҳардуи ин соҳаро мавриди таҳлилу баррасии худ қарор медиҳад. Гузашта аз ин, соҳаи ҳуқуқи конститутсионии муосир, ки ба муқаррароти қонуни асосӣ таъя менамояд ҳам давлат ва ҳам дигар ниҳодҳои сиёсиро танзим намуда, асоси конститутсионии рӯйи қор омадани режими сиёсиро фароҳам меорад. Ҳамин тариқ, режими давлатӣ наметавонад берун аз режими сиёсӣ фаъолият намояд ва режими сиёсӣ наметавонад бидуни режими давлатӣ мустаҳкам бошад. Аз ин рӯ, мо дар тафовут аз аксари мутахассисони соҳаи ҳуқуқи конститутсионии Россия мафҳумҳои «режими сиёсӣ» ва «режими давлатӣ»-ро дар якҷоягӣ истифода бурдаем.

Дар асарҳои илмии солҳои охир боз як бархӯрди дигар нисбат ба таносуби мафҳумҳои «режими сиёсӣ» ва «режими давлатӣ» ба миён омадааст. Агар бархӯрди дар боло зикршуда мафҳумҳои «режими сиёсӣ» ва «режими давлатӣ»-ро аз нигоҳи назариявӣ аз ҳам ҷудо сохта, дар охири таҳлил пайвандии онҳоро эътироф кунад, дар он сурат моҳияти бархӯрди дуввум дар инқори комили алоқаи байни мафҳумҳои «режими сиёсӣ» ва «режими давлатӣ» ифода меёбад. Ҷонибдорони ин андеша режими давлатиро ҳамчун қолаби муносибатҳои воқеие, ки дар байни мақомоти олии давлатии марбута вучуд дорад, муайян мекунанд ва онро аз мафҳуми режими сиёсӣ, ки ифодакунандаи низоми равишҳо, услубҳо, шаклҳо, тарзҳои амалишавии ҳокимияти сиёсии (аз ҷумла ҳокимияти давлатӣ) дар ҷомеа ҷой дошта мебошад, ҷудо ва мутафовут мекунанд.

Аз нигоҳи онҳо режими давлатӣ ба намудҳои зерин тақсим мешавад: мутлақият дар замони шоҳигарии мутлақ; дуализми (дугонагии) ҳокимият (дуализми маҳдуд дар замони шоҳигарии дуалистӣ ва дуализм дар ҷумҳурии президентӣ); парламентаризм дар шароити бисёрҳизбӣ ва министриализм (ҳукуматсолорӣ) дар шароити духизбӣ будани ҳайати мақоми марказии намояндагӣ дар замони монархияи парламентӣ. Ба ҷумҳуриҳои парламентӣ низ режимҳои давлатии зикргардида хос мебошанд. Хулоса, онҳое, ки аз андешаи қомилан мустақил будани мафҳуми режими давлатӣ пайравӣ мекунанд, зеро ин

мафхум муносибатҳои дар амал ҷойдоштаи байни мақомоти олии ҳокимияти давлатиро дар шароити шакли идоракунии мухталиф ва бо дарназардошти афзалияти яке аз ин мақомот ва ё хизбҳои сиёсиро дар раванди қабули қарори дорои аҳаммияти умумимиллӣ дар назар доранд. Бархӯрди мазкур аз ҷониби мутахассисони соҳа мавриди баррасии танқидӣ қарор гирифта, ҳамчун бархӯрди сунъӣ арзёбӣ гардидааст.

Дар илми ҳуқуқи конституционӣ таърифҳои гуногуну мухталифи мафхумҳои «режими сиёсӣ» ва «режими давлатӣ» пешниҳод шудаанд. Масалан, Профессорон Ю.И. Лейбо ва М.А. Могунова режими сиёсиро ба сифати ҷунин услуби «амалишавии ҳокимияти давлатӣ, ки он муносибати давлат ва мақомоти онро нисбат ба аҳолӣ, сатҳи озодии сиёсӣ, имконияти таъсиррасонии воқеии шахрвандонро ба амалишавии ҳокимияти давлатӣ, ба қарорхое, ки он қабул мекунад, ифода менамояд», муайян кардаанд. Ҳамин муаллифони таърифи зерини режими давлатиро пешниҳод кардаанд: «Режими давлатӣ аз категорияи махсуси сиёсӣ ҳуқуқӣ намояндагӣ намуда, аз дигар унсурҳои шакли давлат фарқ мекунад. Он механизми воқеии амалишавии ҳокимияти давлатиро тавсиф мекунад, равобити мутақобилаи рукҳои ҳокимиятро, ки дар сатҳи ҳуқуқӣ муайян шудаанд, равшан насохта, баръакс вазъи воқеии онҳоро дар ин механизм, қабл аз ҳама равобити воқеии мутақобилаи байни ҳокимияти қонунгузорӣ ва иҷроияро ошкор менамояд. Режими давлатӣ метавонад бо шакли идоракунии, яъне қолаби ҳуқуқии амалишавии ҳокимияти давлатӣ мувофиқ бошад ва метавонад аз он ҷиддан фарқ кунад. Зимнан бояд қайд кард, ки шакли идоракунии унсурӣ нисбатан мустаҳками (босуботи) шакли давлат мебошад, дар ҳоле, ки дар ҷаҳорҷубаи як шакли идоракунии режими давлатӣ матавонад куллан тағйир ёбад ва ё мавриди дигаргунии марҳила ба марҳила қарор гирад, ки дар натиҷа боиси ба миён омадани режими давлатии нав, яъне ба миён омадани услуби нави амалишавии ҳокимияти давлатӣ гардад». Профессор В.В. Маклаков ба паҳн шудани режими сиёсӣ ба тамоми марзу ҳудуди давлат ва иҷро шудани усули он на танҳо аз тарафи мақомоти давлат, балки аз ҷониби дигар унсурҳои низоми сиёсӣ, аз қабилҳои хизбҳои сиёсӣ, воситаҳои ахбори омма ва ғайра ишора намуда, ҷунин таърифи режими давлатиро пешниҳод мекунад: «Категорияи режими давлатӣ ба нақши бунёдии ҳуқуқ ва қабл аз ҳама ҳуқуқи конституционӣ таъяс менамояд. Ба ибораи дигар, режими давлатӣ ин тартиби фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ мебошад, ки ба меъёрҳои ҳуқуқ ва ба истифодаи тарзу услуби амалишавии ҳокимияти мазкур асос меёбад». Устод Абулфазли Қозӣ роҳи тулонии тақомули қудрати сиёсӣ ва таносуби онро бо режими сиёсӣ ҷунин муайян кардааст: «Қудрат, дар ҷомеа, по ба арсаи вучуд мениҳад. Аллузомоти фармонравоии онро дар қолаби ҳуқуқ меварзад ва ба тадриҷ аз ҳолати шахсӣ берун меоварад ва ба ниҳодҳои сиёсӣ месупорад. Тавзеи қудрат дар миёни ниҳодҳои сиёсӣ, ҳамроҳ бо таҳаввулот ва муносиботи тақомули ҷомеа, ки аз содда ба печида ва аз ибтидоӣ ба пешрафта аст, анҷом мепазирад. Салоҳиятҳо дастабандӣ шуда ва мақомотҳои муносиб вазифаи аъмоли онро ба уҳда мегиранд. Лекин ниҳодҳои сиёсӣ бояд лозиман дар манзумаҳои бузургтаре бо ҳам пайванд хӯранд ва тибқи услубҳои вижае бо ҳам робита барқарор кунанд то дар айни ҷудоии вазифаҳо ва амалқардҳо, дар қолаби куллитар битавонанд ҳама фаъолиятҳои сиёсии ҷомеаро дарбар гиранд.

Бо дарназардошти таърифи пешниҳодшуда муаллиф намудҳои режими сиёсиро дар асоси шакли идоракунии (монархия ва ҷумҳурӣ бо тобишҳои гуногунашон), таҷзияи ҳокимият, нақш ва мавқеи хизбҳои сиёсӣ, тарзи амалишавии ҳокимият (демократӣ ва иқтидоргаро) ва ғайра аз ҳам ҷудо сохтааст.

Абдулҳамиди Абулҳамид устоди факултаи ҳуқуқ ва улуми сиёсии Донишгоҳи Техрон аз таърифи зерини режими сиёсӣ пуштибонӣ кардааст: «Низоми сиёсӣ шакл ва сохти қудрати давлатӣ ва ҳама ниҳодҳои умумӣ ҳам аз сиёсӣ, идорӣ, иқтисодӣ, қазоӣ, низомӣ, мазҳабӣ ва ҷигунагии корқарди ин ниҳодҳо ва қонунҳо ва муқаррароти ҳоким бар онҳо аст». Муаллиф низоми сиёсии раёсатӣ (президентӣ), парламентӣ, истибдодӣ, кишварҳои сотсиалистӣ ва кишварҳои ҷаҳони саввумро ба сифати намудҳои режими сиёсӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст.

Таърифҳо ва бархӯрдҳои, ки нисбат ба мафҳуми режими сиёсӣ (давлатӣ) изҳор шудаанду мо аз онҳо ёдовар шудем, ифодакунандаи мавҷудияти ихтилофи андешаю

назарҳо оид ба масъалаи баррасишаванда мебошад, ки ин як амри маъмули қобили қабули илмӣ мебошад. Аммо, ба ҳар сурат, асосу пояи ҳамаи ин таърифу бархӯрдор як андешаи умумӣ ташкил медиҳад, яъне дар ҳамаи онҳо аз услубу равиш, тарзу шева ва тартибу оини амалишавии ҳокимияти сиёсӣ изҳори ақида сурат гирифтааст. Дар воқеъ ниҳодҳои сиёсӣ (давлат, хизбҳои сиёсӣ, гурӯҳҳои фишоровар, созмонҳои иҷтимоию иқтисодии шаҳрвандон ва ғайра), меъёрҳои ҳуқуқии муайянкунандаи ҳадду марзи салоҳияти онҳо ва чаҳорчӯбаи дар доираи меъёри ҳуқуқ амал кардани (ё амал накардани) ниҳодҳои сиёсӣ, фароҳам овардани имконияти воқеӣ барои шаҳрвандон чихати ширкати амалии онҳо дар раванди татбиқи ҳокимияти давлатӣ, эътирофи воқеии ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон ва шаҳрванд ва ғайра аз унсурҳои чудопопазири режими сиёсии демократӣ мебошад.

Расмӣ (легитимӣ) будани режими сиёсӣ (давлатӣ). Расмӣ будани ин ё он падида, ки «дуруст», «одилона» ва «аз рӯйи ҳақиқат» будани онро ифода мекунад, бештар ба давлату давлатдорӣ, мақомоти он ва тарзу усулҳои фаъолияти онҳо хос мебошад. Расмӣ будани режими сиёсӣ (давлатӣ) ба истифодаи зӯрию фишор, ки яке аз ҳаққи инҳисории давлат мебошад таъянамекунад, баръакс, он ба изҳори озодонаи иродаи мардум чихати дастгирию пуштибонӣ аз давлати мавҷуда ва режими сиёсии ҳоким бар ҷомеа асос меёбад.

Расмӣ будани режими сиёсӣ бо ҳуқуқ (қонун) иртиботи наздик дорад, гарчанде, ки онҳо дар баъзе мавридҳо аз ҳамдигар қомили фарқ мекунад. Ҳар ҳокимияте, ки ба ҳуқуқ таъянакунад, ба худ ҳислати қонунӣ пайдо намуда, марҳила ба марҳила раванди расмӣ шуданро пеш мегирад. Ҳамон тавре ки таърих гувоҳ аст, ҳуқуқ сарчашмаи аслию ибтидоии ҳокимияти сиёсӣ намебошад, зеро «падидаи зӯр қудратро ба тариқаи (тахти) фармонравой нишонда аст». Ҳамаи режимҳои, ки дар натиҷаи инқилобу табaddулотҳо ба ҳокимият мерасанд, ҳатман бартарию афзалияти худро нисбат ба ҳокимияти собиқ зоҳир намуда, ба ғалабаи худ тақвият мебахшанд. Аз ин рӯ, ба онҳо зарур аст, ки бо даст овардани ҳокимияти сиёсӣ ҳатман оид ба суботу давомияти худ андеша кунанд ва онҳо ин амалро метавонанд ба воситаи ҳуқуқ таъмин намоянд. Падидаи қонунӣ шудани ҳокимият маҳз аз ҳамин давра оғоз меёбад. Дар ин ҷо, омили ҳуқуқ по ба сахна мегузорад ва вазъи амалиро оҳиста-оҳиста ба вазъи ҳуқуқӣ ворид менамояд. Табдил ёфтани зӯрӣ ба қонун, амалан режими сиёсиро дар ҷомеа ба дурустӣ менишонанд ва онро дар зехни мардум ба шакли дуруст, табиӣ ва одилона ҷилва медиҳад.

Бояд қайд кард, ки дар ин ҷо бояд фарқи қонунӣ будани режими сиёсӣ ва расмӣ будани он муайян карда шавад. Қонунӣ будани режими сиёсӣ мувофиқати онро бо меъёру муқаррарот ва усулҳои, ки ҳуқуқ пешбинӣ кардааст, инъикос мекунад, дар ҳоле, ки расмияти он ба пуштибонии аксарияти мардум, ки ба дуруст будани режими сиёсии мазкур бовар доранд, таъянамекунад. Аз ин рӯ, мумкин аст режими сиёсӣ қонунӣ бошад, вале расмӣ ба назар нарасад. Албатта, қонунӣ будани режими сиёсӣ дар зехни мардум расмӣ будани онро низ пайдо мекунад, яъне меъёру муқаррароти ҳуқуқие, ки ба режими сиёсӣ ҳислати қонунӣ мебахшад, дар айни ҳол онро дар назари шаҳрвандон дурусту расмӣ нишон медиҳад. Аммо вазъият ҳамеша ин тавр нест. Масалан, ҳукумати Виши дар солҳои Ҷанги дуюми ҷаҳон бо гирифтани 596 овози мувофиқ дар Маҷлиси Миллии Фаронса бо роҳбарии маршал Петен ба ҳокимият расид. Аз ин рӯ, он ҳукумати қонунӣ буд, вале бисёре аз мардуми Фаронса ҳукумати мазкурро расмӣ эътироф намекарданд. Баръакс, ҳукумати муваққатии генерал Шарл де Голл, тибқи меъёрҳои қонунии замон, ҳукумати ғайриқонунӣ буд, аммо дар назари аксарияти васеи фаронсавиён ҳукумати расмӣ инъикос мешуд.

Ба ҳамин тартиб, масъалаи расмӣ будани режими сиёсӣ яке аз масъалаҳои муҳими на танҳо назариявӣ, балки амалӣ низ мебошад, зеро маҳз расмӣ будани режими сиёсӣ кафили босуботию бардавомии ҳокимияти сиёсӣ мебошад. Тасодуфӣ нест, ки ҳамаи роҳбарон ва масъулони сиёсӣ кӯшиш мекунад, ки режими сиёсиашон бардавом бошад ва худашон тавонанд ҳарчи бештар дар сари ҳокимият бимонанд. Ин хоҳиши онҳоро собиқ Президенти ШМА Р. Никсон дар китоби худ, ки бо номи «Роҳбарон» ба нашр расидааст чунин муайян мекунад: «... рӯзе, ки роҳбари лоиқтар саранҷом битавонад зимомии идораро ба даст гирад, аз аъмоли ҳокимият лаззат хоҳад бурд ва дигар ҳозир нест хеле зуд онро раҳо созад». Аммо ба ҳар сурат режими сиёсӣ метавонад пайдор бошад, ки аз пуштибонии аксарияти мардум

ва ҳукуматшавандагон баҳраманд аст ва бо муҳолифатҳо, эътирозҳо ва душвориҳои саҳт рӯ ба рӯ нест. Режими сиёсие, ки аз пуштибонии бештари мардум бархӯрдор аст, зарурати камтар барои ба кор бурдани фишору зӯрӣ дорад. Устод Абдулҳамиди Абулҳамид бо таҳлили паҳлуҳои мухталифи расмӣ будани режими сиёсӣ таърифи зерини онро пешниҳод намудааст: «Расмӣ яку ягона будани чигунагии ба ҳокимият расидани роҳбарон ва идоракунандагони ҷомеа бо назария ва боварҳои ҳамагон ё аксарияти мардуми ҷомеа дар як замон ва макони муайян аст ва натиҷаи ин бовар пазириши ҳаққи фармон додан барои роҳбарон ва вазифаи фармон бурдан барои аъзои ҷомеа ё шахрвандон аст». Аз нигоҳи ин муаллиф поя ва асоси падиоварандаи расмӣ будани режими сиёсӣ омилу ангезаҳои зехнӣ мебошанд ва ҳамаи давлатҳои шинохташудаи таърихи башарро низ дар бар мегирад ва ҳастии ин бовар дар бораи зоҳир ва соҳти режими сиёсӣ аст ва чунин тасаввур ва боварӣ, бегумон, қобили таҳаммул будани режими сиёсӣ ва қотейяти онро дар дарозии муддат боло мебарад. Бо мақсади равшантар сохтани таърифи пешниҳодшуда муаллиф ба мисолҳо ишора карда, изҳор менамояд, ки барои қасоне, ки муътақиданд, ки ҳокимияти сиёсӣ бояд салтанатӣ бошад, ҳокимият ҳангоме расмӣ ё бар ҳақ аст, ки салтанат дар дасти меросхӯрони асили силсилаи ҳоким бошад. Онҳое, ки ҳақ буданро танҳо дар раъи интиҳобкунандагон мебинанд, режими сиёсӣ ва ҳокимиятдоронашро он гоҳ расмӣ меҳисобанд, ки бо раъи мардум дар ҷараёни як интиҳоботи озод интиҳоб шуда бошанд.

Аз мисолҳои овардашуда муайян мегардад, ки расмӣ будани режими сиёсӣ метавонад дар ҳар шакли идоракунии давлат ҷой дошта бошад. Расмӣ будани режими сиёсии давлати монархӣ вақте зоҳир мегардад, ки аксарияти мардуми кишвари марбута бо дарназардошти дурустии тартиби мероси тахти шоҳӣ аз он пуштибонӣ мекунанд. Дар давлати ҷумҳурӣ бошад расмӣ будани режими сиёсӣ аз роҳи гузаронидани интиҳоботи парламент ва дигар мақомоти намояндагӣ ва ё интиҳоботи сарвари давлат зоҳир гашта, сатҳи дастгирию пуштибонии мардумро ба таври возеҳ ифода мекунанд. Ба ибораи дигар, маҳз сатҳи дастгирию пуштибонии мардум аз давлат, шакли идоракунии он ва режими сиёсии ҳоким баёнғари расмӣ будани онҳо мегардад. Ҳар қадаре, ки сатҳи мазкур баланд бошад, ба ҳамон андоза сатҳи ҳаққонияти режими сиёсӣ низ баланд аст ва фосилаи байни фармонравоёну фармонбарон кам ва маҳдуд мебошад. Бинобар ин, дар давлатҳои, ки сатҳи ҳаққонияти режими сиёсиашон воқеан баланду ҷавобгӯи манфиатҳои аксарияти мардуманд, дар онҳо расмӣ ва қонунӣ будани режими сиёсӣ ба ҳам мувофиқу созгор буда, дар як вақт бо такмили ҳамдигар фаъолият мекунанд. Баръакс, давлатҳои, ки аз расмӣ будани режими сиёсиашон сарфи назар мекунанд ва давлату мақомоти онро ба манфиати гурӯҳи маҳдуд истифода мекунанд, қонунӣ будани онҳо низ асосу бунёди устувор надоранд, зеро меъёру муқаррароти қонуни асосӣ ва қонунҳо дар бисёр маврид таҳриф гардида, ба режими сиёсии ғайрирасмӣ хислати қонунӣ мебахшанд. Хулоса, аз он ҷое, ки расмӣ будани режими сиёсӣ дар имконияти ҳифзу дифои мардум ифода меёбад, аз ин рӯ барои он зарур аст, ки расмӣ будани худро маҳз аз ин роҳ устувор кунад ва дар акси ҳолат ҳатман аз байн меравад.

АДАБИЁТ

1. Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе, 2010.
2. Халифабобо Ҳамидов. Ҳуқуқи асосии (конститутсионии) мамлакатҳои хоричӣ. Ҷилди 2. / Халифабобо Ҳамидов. – Душанбе, 2012.
3. Маклаков В.В. Конституционное право зарубежных стран. Общая часть / В.В. Малаков. - М., 2006.
4. Шарофзода Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ / Р.Ш. Шарофзода. - Душанбе 2023.
5. Насриддинзода Э.С. Назарияи давлат ва ҳуқуқ / Э.С. Насриддинзода. - Душанбе 2022
6. Марченко М.Н Теория государства и права / М.Н. Марченко. - М.1999.
7. Венгеро А.Б. Теория государства и права / А.Б. Венгеро. - М.2006.
8. Малько А.В. теория государства и права / А.В. Малько. - Саратов 2003.

ТАНОСУБИ РЕЖИМИ СИЁСӢ ВА РЕЖИМИ ДАВЛАТӢ

Режими сиёсӣ (давлатӣ) дар илми ҳуқуқшиносӣ мафҳуми нисбатан нави илмӣ буда, баъзан ҳамчун унсур таркибии шакли давлат ва баъзан ба сифати категорияи мустақили илмӣ мавриди истифода қарор мегирад. Дар гузашта режими сиёсиро ҳамчун шакли идоракунии давлат барассӣ мекарданд ва ҳангоми баррасии ин мафҳуми илмӣ оид ба режими демократӣ ва ё режими иқтидоргарро изҳори андешаҳо сурат мегирифт. Бо ворид шудани тағйироти ҷиддӣ ба ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии давлатҳои

муосири чаҳон, ки боиси дигаргун шудани услубу тарз ва шеваю оини давлатдорӣ гардид, зарурати таҳлилу баррасии маҳфуми режими сиёсӣ ба миён омад.

КАЛИДВОЖАҲО: режими сиёсӣ, низом, давлат, шакли давлат, режими давлатӣ, ҳокимияти давлатӣ.

СОТВЕТСВИЕ ПОЛИТИЧЕСКОГО РЕЖИМА И ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕЖИМА

Политический (государственный) режим в юриспруденции является относительно новым научным понятием, иногда его используют как способ разработки формы государства, а иногда как самостоятельную категорию предметной науки. В прошлом он рассматривался как форма государственного управления, и при рассмотрении этой научной концепции демократического режима и мощного режима происходит отражение идей. С внедрением внешней торговли в политическую, экономическую, социальную и культурную жизнь современных государств мира, что привело к изменению способа обслуживания и стиля государственности, возникла необходимость проанализировать и рассмотреть ее достоинства талантливого режима.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: политический режим, система, государства, форма государства, государственный режим, государственная власть.

COMPLIANCE OF POLITICAL REGIME AND GOVERNMENT REGIME

The political (state) regime in jurisprudence is a relatively new scientific concept, sometimes used as a way to develop the form of the state, and at other times as an independent category within the subject matter of the field. Historically, political regimes have been analyzed as forms of state governance, and when considering the scientific concept of democratic and powerful regimes, the reflection of ideas transpires. The advent of foreign trade, which has become a significant component of modern states' political, economic, social, and cultural spheres, has led to a shift in the method of governance and the character of statehood. Consequently, it is crucial to examine and assess the advantages of this transformation, particularly in the context of talented regimes.

KEYWORDS: political regime, system, state, state form, state regime, state power.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Холиқова Шабнам* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 937161424.

Сведения об авторе: *Холиқова Шабнам* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 937161424.

Information about the author: *Holiqova Shabnam* – Tajik National University, second- year master`s student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: 937161424.

МАҲҶУМ ВА МОҲИЯТИ КОМБИНАТСИЯИ ТАКТИКӢ

Холов Ш.Н.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар соли 1974 Белкин Р. истилоҳи "комбинатсияи тактикӣ"-ро барои ишора ба он усулҳои пурсиш, ки "домҳои руҳӣ" ё "ҳиллаҳои тафтишотӣ" меноманд, истифода бурд ва баъдтар маҳфуми комбинатсияи тактикиро васеъ намуд, аз ҷумла маҷмуи на танҳо техникаи тактикӣ, балки амалиёти тафтишотиро ҳам васеътар намуд. Ҳангоми ташаккули концепсияи комбинатсияи тактикӣ Белкин Р. идеяҳои Дулов А.В. дар бораи амалиёти тактикие, ки маҷмуи асосии он чунин буд: тактикаи криминалистика ба талаботи амалияи тафтишот чавоб дода наметавонад, зеро онҳо бо тартиб додани тавсияҳое, ки барои амалиёти инфиродии тафтишотӣ пешбинӣ шудаанд, маҳдуд мешаванд, дар сурате, ки муфаттиш бояд аксар вақт масъалаҳоеро ҳал кунад, ки барои онҳо чавобро танҳо тавассути гузаронидани як қатор чорабиниҳои тафтишотӣ, оперативӣ-чустуҷӯӣ, ревизиявӣ ва ғайра ёфтан мумкин аст. Гуфтаҳои болозикр зарурати ҳалли масъалаҳои дорой хусусияти умумиро муайян мекунанд, ки барои ҳалли онҳо як гурӯҳи амалҳои тафтишотӣ, оперативӣ-чустуҷӯӣ ва аудиторӣ, ки бо маҳфуми «амалиёти тактикӣ» муайян шудаанд, талаб карда мешаванд.

Ба гуфтаи Белкин Р., дар концепсияи Дулов А.В. як ихтилофи ҷиддиро дар бар гирифт: вай амалиёти тактикиро вазифаҳои дорой хусусияти умумӣ ва камтар умумӣ меномид, ки

дар чараёни тафтишот ба миён меоянд, на воситаҳои ҳалли ин мушкилот, дар ҳоле ки дар назарияи ташкилӣ мафҳуми амалиёт комилан баръакс шарҳ дода мешавад..

Мафҳуми каме дигар ба амалиёти тактикӣ аз ҷониби Драпкин Л.Я. пешниҳод карда шудааст, ки ба гуфтаи ӯ ин маҷмуи чорабиниҳои тафтишотӣ, оперативӣ-чустучӯӣ, ташкилӣ, омодагӣ ва дигар чорабиниҳо мебошад, ки тибқи нақшаи ягона амалӣ карда мешаванд ва ба ҳалли вазифаҳои алоҳидаи мобайнӣ, ки ба ҳадафҳои умумии тафтишоти парвандаи ҷиноятӣ тобеъанд, нигаронида шудаанд.

Аввалин кӯшиши тасниф намудани амалиёти тактикӣ низ ба Драпкин Л., ки онҳоро чунин тақсим кардааст: а) аз рӯйи мазмун ба амалиётҳои тактикий якхела, аз ҷумла амалиёти тафтишотӣ, амалиёти оперативӣ-чустучӯӣ ва дигар амалҳо ва якхела, ки танҳо аз амалиёти тафтишотӣ иборатанд; б) аз рӯйи сохтори вақт ба амалиёти ба охиerrasида, ки дар якҷанд марҳилаи тафтишот гузаронида мешаванд ва амалиёти тактикий маҳаллӣ дар ягон марҳилаи тафтишот гузаронида мешаванд; в) аз рӯйи сохтори ташкилӣ, амалиёти тактикийе, ки кормандон анҷом медиҳанд; ба як воҳиди сохторӣ-ташкилии доимӣ муттаҳид карда шуда, амалиёти тактикӣ аз ҷониби кормандоне, ки дар як воҳиди муваққатии сохторӣ ва функционалӣ муттаҳид карда мешаванд (гурӯҳи тафтишотӣ, гурӯҳи тафтишотии оперативӣ)..

Дар соли 1976 Шиканов В.И. чунин мафҳуми амалиёти тактикийро пешниҳод кардааст: «Амалиёти тактикӣ – ин системаи амалиёти тафтишотӣ ва чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯии мутақобила мебошад, ки мутобиқи талаботи меъёрҳои қонуни мурофиавии ҷиноятӣ аз ҷониби шахсони мансабдори ваколатдор оид ба равшан кардани масъалаҳои ба тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешавад».

Дар соли 1997 Белкин Р. пешниҳод кардааст, ки омӯзиши тактикӣ маҷмуи муайяни усулҳои тактикӣ ё амалиёти тафтишотӣ мебошад, ки мақсади ҳалли масъалаи мушаххаси тафтишотро пеш гирифта, бо ҳамин мақсад ва ҳолати тафтишотӣ шарт шудааст.

Дар соли 2000 Ширалиева С.Д. ин истилохро каме тағйир дода, нишон медиҳад, ки комбинатсияи тактикӣ маҷмуи муайяни усулҳои тактикий гузаронидани амалиёти тафтишотӣ, чорабиниҳои ташкилию оперативӣ-чустучӯӣ мебошад, ки барои ҳалли масъалаҳои умумӣ ва мушаххаси тафтишот истифода мешаванд ва бо ҳамин вазифаҳо ва ҳолати тафтишотӣ муайян карда мешаванд.

Қайд карда шуд, ки робитаи усулҳои алоҳидаи тактикӣ, инчунин байни тадбирҳои инфиродии тафтишотӣ, ташкилӣ ва тафтишотӣ, байни усулҳо, амалҳо ва фаъолиятҳо пайвастагӣ, вобастагӣ ба ҳамдигар ва ҳолати тафтишотӣ, детерминизми ҳамдигарро муайян мекунанд .

Комбинатсияи тактикӣ метавонад аз маҷмуи усулҳои муайяни зерин иборат бошад:

- а) усулҳои тактикӣ, ки дар доираи як амали тафтишотӣ амалӣ карда мешаванд;
- б) усулҳои тактикий амалҳои гуногуни тафтишотӣ, фаъолияти тафтишотӣ-тафтишотӣ;
- в) амалиёти тафтишотии як ном ва гуногун, фаъолияти тафтишотии ташкилию оперативӣ

г) усулҳои тактикӣ, амалиёти тафтишотӣ, ташкилӣ ва оперативӣ фаъолияти чустучӯӣ.

Маҷмуи тактикӣ, чун қоида, дар доираи парвандаи мушаххаси ҷиноятӣ сурат мегирад, ки тафтиши он, дар маҷмуъ, маҷмуи амали муайяни муфаттиш ва дигар шахсони дар кушодани ҷиноят иштирокдошта мебошад.

Ҳамзамон, маҷмуи тактикӣ дар тафтиши як парвандаи ҷиноятӣ метавонад дар як вақт дар парвандаи ҷиноятӣ дигар ҳамон арзиш дошта бошад ё маҷмуи тактикӣ, ки дар доираи тафтиши ду ё зиёда парвандаҳои ҷиноятӣ анҷом дода мешавад. Чунин маҷмуаҳо ба маълумот дар бораи алоқамандии парвандаҳои ҷиноятӣ, ки баъди анҷом додани якҷоякунӣ ба як мурофиаи судӣ муттаҳид мешаванд ё дар бораи робитаҳои шахсоне, ки дар ду парвандаи ҷиноятҳои мустақил иштирокдоранд, асос ёфтаанд. Маҷмуи усулҳои тактикий як амали тафтишотӣ бо усулҳои тактикий амали дигар барои ҳулоса баровардан дар бораи мавҷудияти амали муайяни якҷояи тафтишотӣ асос намебошад, зеро ҳар як амали тафтишотӣ мустақил буда, бо тартиби муайяни мурофиавӣ гузаронида мешавад.

Усулҳои тактикӣ дорои хусусияти якхела мебошанд, гарчанде ки одатан аз ҷиҳати муруфиавӣ танзим карда намешаванд, аммо дар ҳолатҳои муайян истифода мешаванд. Усулҳои тактикӣ амалҳои гуногуни тафтишотӣ якҷоя карда мешаванд, аммо омехта нестанд, ба ҳам пайвастанд, вале якдигарро иваз намеkunанд. Маҷмуи амалиёти тафтишотӣ, фаъолияти тафтишотӣ як хусусият дорад.

Ҳамин тариқ, комбинатсияи тактикӣ системаи кушодаи усулҳои тактикӣ, амалиёти тафтишотӣ, фаъолияти тафтишотии ташкилӣ ва оперативӣ мебошад, ки унсурҳои онҳо зерсистемаҳои ташкил намуда, намуди комбинатсияро муайян мекунанд.

Комбинатҳои тактикӣ ба мураккаб, ки мазмуни онҳо системаи усулҳои тактикӣ, амалиёти тафтишотӣ, чорабиниҳои тафтишотӣ-ташкилӣ ва оперативӣ ва содда, ки аз системаи усулҳои тактикӣ дар доираи як амали тафтишотӣ истифода мешаванд, иборатанд.

Комбинатсияҳои мураккаби тактикӣ ба якхела, ки аз амалҳо ва рӯйдодҳои як ном иборатанд ва гетерогенӣ, ки аз усулҳои гуногун иборатанд, тақсим мешаванд.

Аз рӯи шакли ифодаи беруна, таъсир метавонад ҷисмонӣ ва раванӣ бошад. Муайян кардани қонунӣ будани таъсири ҷисмонӣ душвор нест. Муфаттиш ҳуқуқ дорад ба объектҳои табиати бечон ва шахс дар доираи ҳолатҳои, ки бо зарурати дар парванда бамиеномада ва талаботи қонун муайян карда шудааст, таъсир расонад. Ҳуқуқ ва манфиатҳои шахсӣ ва молу мулкӣ шахрвандон бояд қатъиян мувофиқи муқаррароти қонун маҳдуд карда шаванд, зарари молу мулкӣ расонидашуда пурра асоснок бошад.

Ду намуди таъсири раванӣ вучуд дорад: ғайриқонунӣ ва қонунӣ. Таъсири ғайриқонунӣ раванӣ ва зӯрварӣ нисбат ба шахс тибқи қонун дар ҳама шакл ба таври возеҳ манъ аст.

Танҳо таъсири руҳии қонунӣ иҷозат дода мешавад, аммо муайян кардани воситаҳои таъсир ва эътирофи он қонунӣ ва ҷои ӯ баръакс, ғайриқонунӣ ва бадахлокии баъзе усулҳо ва воситаҳои таъсиррасонӣ. Биёед ин муқарраротро муфассалтар баррасӣ кунем, зеро дар баробари фиреб, онҳо барои мушкilotи комбинатсияҳои тактикӣ муҳиманд.

Дар Кодекси муруфиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Озарбойҷон мафҳумҳои зӯрварии ҷисмонӣ ва руҳӣ мавҷуд нестанд, аммо аз мундариҷаи моддаи 15-и Кодекси муруфиавии ҷиноятӣ бармеояд, ки қонунгузор бо зӯрварӣ “муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқиқкунандаи шаъну шараф” - ро мефаҳмад, ки ҳуқуқи иштирокчиёни равандро поймол мекунанд.

Ба гуфтаи Ожегова С.И., зӯрварӣ ин аст: а) нисбат ба касе истифода бурдани қувваи ҷисмонӣ; б) ба касе ё чизе маҷбуран таъсир расонидан; в) зулму ситам, беқонунӣ. Дар Луғати энциклопедии ҳуқуқӣ зӯрварии ҳуқуқӣ ҳамчун таъсири ҷисмонӣ ё руҳии як шахс ба шахси дигар, поймол кардани ҳуқуқи аз ҷониби конституционӣ кафолатдодашудаи шахрвандон ба дахлнопазирии шахсӣ (ба маънои ҷисмонӣ ва руҳӣ) маънидод шудааст.

Таъсири қонунӣ ҷисмонӣ (зӯрварӣ, маҷбуркунӣ) дар раванди ҳуқуқӣ танҳо он чизе ҳисобида мешавад, ки қонун иҷозат додааст, чораҳои маҷбуркунии муруфиавӣ, амалҳои тафтишотӣ, ки маҷбуран анҷом дода мешаванд, чораҳои пешбининамудаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи милитсия» ба қонунҳои милитсия ва ғайра. Ҳамин тариқ, дар сурати посух надодан ба маълумот дар бораи занги тавассути телефон ё даъватнома ирсолшуда, қонун иҷозат медиҳад, ки ин маълумот бо зӯрӣ, яъне. рондани зӯрварӣ.

Аз нуқтаи назари мо, қонун бояд мафҳуми таъсири руҳии ғайриқонунӣ ва ҷузъҳои онро дақиқ муайян кунад, ки бояд инҳоро дар бар гирад:

а) таҳдид дар ҷараёни истифодаи зӯрварии ҷисмонӣ, нобуд кардани амвол, паҳн кардани маълумоти бадномкунанда ва дигар маълумоти маҳфӣ, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ, интизомӣ ё маъмурӣ кашидан, монё шудан ба фаъолият, вайрон кардани ҳуқуқҳои дигари пешбининамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон;

б) татбиқи таҳдидҳои номбаршуда, аз ҷумла, зӯрварии ҷисмонӣ нисбати ҳама гуна шахсоне, ки бо иштирокчиҳои раванд алоқаманданд;

в) дидаю доништа вайрон кардани ҳуқуқи иштирокчиҳои муруфиа ҳамчун шахс ва шахрванд (ба истиснои қувваи ҷисмонӣ);

г) дидаю дониста вайрон кардани ҳуқуқҳои муурофиавии шахси воқеӣ ҳамчун иштирокчи муурофиаи ҷиноятӣ.

Чунин ба назар мерасад, ки дар баробари талаботи ахлоқӣ ва интиҳоби таъсиррасонӣ он чизе, ки зикр шудааст, бояд асоси меъёри қонунӣ будани таъсири равшанро ташкил диҳад.

АДАБИЁТ

1. Белкин Р.С. Курс дар соҳаи криминалистӣ: ҷилди 3: Воситаҳо, усулҳо ва тавсияҳои криминалистӣ / Р.С. Белкин. - М.: Юрист, 1997.
2. Белкин Р.С. Проблемаҳои муайян кардани пайдарпайии амалҳои тафтишотӣ // Проблемаҳои такмили амали тафтишотӣ ва кофтукови оперативӣ. Тадбирҳо дар соҳаи барҳам додани ҷинояткорӣ дар СССР. Алма-Ато, 1974.
3. Драпкин Л.Я. Хусусиятҳои ҷустуҷӯи иттилоот дар ҷараёни тафтишот ва тактикаи тафтишот // Проблемаҳои баланд бардоштани самаранокии тафтишоти пешакӣ. Л.: 1976.
4. Дулов А.В. Дар бораи инқишофи амалиёти тактикӣ дар тафтиши ҷиноят // 50-солагии прокуратураи советӣ ва проблемаҳои такмил додани тафтишоти пешакӣ. Л.: 1972, с. 23-26
5. Ожегов С.И. Лугати забони русӣ / С.И. Ожегов. - М.: Забони русӣ, 1985.
6. Сулаймонов Д.И., Ширалиева С.Д. Проблемаҳои қобили қабул будани зӯрварӣ дар парвандаҳои ҷиноӣ раванд ва криминология. Маҷмуаи мақолаҳои илмӣ, «Илм ва маориф», № 13, Боку 2004.
7. Кодекси муурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Озарбойҷон. Баку: ЮЛ, 2001.
8. Шарапов Р.Д. Зӯрварии ҷисмонӣ дар қонуни ҷиноӣ / Р.Д. Шарапов. - Петербург: 2001.
9. Шиканов В.И. Инқишофи назарияи амалиёти тактикӣ шартӣ муҳимтарин аст такмили усулҳои тафтишоти ҷиноят // Усулҳои тафтишоти ҷиноят: Материалҳои тадқиқоти илмӣ ва амалӣ. конф. М.: 1976.

МАҲҶУМ ВА МОҲИЯТИ КОМБИНАТСИЯИ ТАКТИКӢ

Дар мақолаи мазкур мафҳум ва моҳияти комбинатсияи тактикӣ дар доираи илми криминалистика ва раванди муурофиаи ҷиноятӣ дар сатҳи илмӣ, ки дар тафтиши парвандаҳои ҷиноятӣ истифода бурда мешаванд, мақсадҳо, алоқаҳо ва комбинатсияҳои тактикӣ, шартҳои қобили қабул будани онҳо санҷида мешаванд, мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

КАЛИДВОЖАҲО: тактика, комбинатсия, ҷиноят, қонун, тафтишот, ҳуқуқ, муфаттиш.

ЗНАЧЕНИЕ И СУТЬ ТАКТИЧЕСКОЙ КОМБИНАЦИИ

В статье обсуждается значение и сущность тактических комбинаций в рамках науки криминалистики и процесса уголовного судопроизводства на научном уровне, которые используются при расследовании уголовных дел, рассматриваются цели, связи и тактические комбинации, проверяются и исследуются условия их допустимости.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Тактика, комбинация, преступление, закон, расследование, право, следователь.

MEANING AND ESSENCE OF TACTICAL COMBINATION

In this article the meaning and essence of tactical combination within the scope of the science of forensics and the process of criminal proceedings at the scientific level, which are used in the investigation of criminal cases, the purposes, connections and tactical combinations, the conditions of their admissibility are checked and investigated.

KEYWORDS: tactics, combination, crime, law, investigation, right, investigator.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Холов Шарофиддин Нуруллоевич* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: +992927767579. E-mail: 927767579@mail.ru

Сведения об авторе: *Холов Шарофиддин Нуруллоевич* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: +992927767579. E-mail: 927767579@mail.ru

Information about the author: *Kholov Sharofiddin Nurulloevich* – Tajik National University, master's student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: +992927767579. E-mail: 927767579@mail.ru

МИРНОЕ РАЗРЕШЕНИЕ СПОРОВ В РАМКАХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

Шарифова Т.

Таджикский национальный университет

Споры между государствами могут разрешаться и в международных организациях (универсальных и региональных). Механизм разрешения споров организациями носит преимущественно политический характер, но при этом он, разумеется, опирается на международное право.

Согласно Уставу ООН, разрешение споров следует проводить "в согласии с принципами справедливости и международного права" (ст. 1). Политическая процедура носит в значительной мере согласительный характер.

Она в основном направлена на достижение решения, приемлемого для всех сторон в споре. Кроме того, большинство организаций имеют органы, специально предназначенные для решения споров.

Так, Устав ООН уделяет большое внимание вопросам мирного урегулирования споров (об этом говорится в 20 из 111 статей Устава). В Уставе ООН определяются права и обязанности Генеральной Ассамблеи, Совета Безопасности, Международного суда в деле разрешения споров.

Генеральная Ассамблея и Совет Безопасности могут призвать спорящие государства использовать любое из мирных средств разрешения споров. Государство, не являющееся членом ООН, может сообщить Генеральной Ассамблее или Совету Безопасности о любом споре, в котором оно является стороной.

Наблюдается тенденция к росту роли Генеральной Ассамблеи и Совета Безопасности в мирном разрешении споров. Манильская декларация о мирном решении международных споров 1982 г. подчеркивает превентивные функции ООН в этой области.

Согласно ст. 14 Устава Генеральная Ассамблея уполномочена «рекомендовать меры мирного улаживания любой ситуации», которая может привести к угрозе международному миру.

Совет Безопасности несет главную ответственность за поддержание мира, и ему принадлежит основная роль в решении споров в этой области. Соответствующие полномочия изложены в гл. VI Устава, которая дает Совету Безопасности право требовать от сторон в споре разрешить его путем указываемого средства.

В их числе - переговоры, обследование, посредничество, примирение, арбитраж, судебное разбирательство, обращение к региональным органам и др. Любой член ООН вправе сообщить Совету Безопасности о таком споре или ситуации. Во всех этих случаях резолюции Совета Безопасности носят характер рекомендаций.

По взаимному согласию сторон любой спор может быть передан на рассмотрение Совета Безопасности, который в таком случае делает рекомендации. В споре Мальты и Ливии о разграничении континентального шельфа Совет Безопасности в 1980 г. рекомендовал обратиться в Международный суд, что и было сделано.

Генеральная Ассамблея вправе обсуждать любой вопрос в пределах Устава, включая споры, и принимать соответствующие резолюции. Она может рекомендовать меры по мирному урегулированию любой ситуации, способной причинить ущерб дружественным отношениям государств.

Генеральная Ассамблея активно использует свое право обращать внимание Совета Безопасности на ситуации, угрожающие миру.

Принятая в 1991 г. Декларация об установлении фактов направлена на усиление роли Генеральной Ассамблеи в установлении фактической стороны спора или ситуации в целях предотвращения их развития.

Секретариат осуществляет функции по мирному урегулированию преимущественно через Генерального секретаря. Он участвовал в урегулировании на Ближнем Востоке, Кипре, в Афганистане, в решении проблемы Намибии и др.

В одном из случаев он действовал сам, в других обращался к помощи государств. В 1965 г., когда вспыхнул конфликт в Доминиканской Республике, он обратился к США с просьбой оказать добрые услуги. В

Декларации о предотвращении и устранении споров 1988 г. предусматривается повышение роли Генерального секретаря в этой области.

В специальных областях сотрудничества международные органы обладают более широкими полномочиями при разрешении споров, чем в политической сфере.

Одна из старейших организаций - **Международная организация труда** решает споры следующим образом. Каждый член, если он не удовлетворен тем, как другой член выполняет какую-либо конвенцию МОТ, может подать жалобу в Международное бюро труда (секретариат). Административный совет также может это сделать по собственной инициативе или по жалобе одного из членов.

Важно отметить, что мирное разрешение споров в рамках международных организаций основывается на принципах правового порядка и справедливости.

Международные организации следят за соблюдением международного права и международных норм, которые регулируют поведение государств и других участников международных отношений. Это создает основу для конструктивного диалога и призывает к соблюдению законов и обязательств каждой стороной.

ЛИТЕРАТУРА

1. Устав ООН // Международное публичное право. Сост. К.А. Бекяшев, А.Г. Ходаков. Т.1. Гл. VI. - М.,1996.
2. Бирюков П.Н. Международное право. Гл. IX. - М., 2000.
3. Резолюция Совета Безопасности № 692 (1991) // Международное публичное право. - Сборник документов. Т. 2. - М.: БЕК,- 1996.
4. Ефимов Л.К. Устав ООН - инструмент мира. Гл. 4. Главная редакция изданий для зарубежных стран издательства «Наука». М., 1986.
5. Мовчан А. П. Мирные средства разрешения споров / А.П. Мовчан. - М., 1957.
6. Михеев Ю. А. Применение принудительных мер по Уставу ООН. Международные отношения, 1987.
7. Манильская декларация о мирном разрешении международных споров 1982 г. // Действующее международное право. Сост. Ю.М. Колосов и Э.С. Кривчикова. Т.1.- М.,1996.
8. Основные сведения об Организации Объединенных Наций. Юридическая литература. Гл. 7. -М., 1995.
9. Устав ООН: сайт. – URL: <https://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text> (дата обращения: 30.01.2024)

ҲАЛЛИ ОСОИШТАИ БАҲСҶО ДАР ДОИРАИ СОЗМОНҶОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Дар мақола шарҳи ҳалли баҳсҷо дар доираи созмонҷои байналмилалӣ оварда шудааст. Дар мақола, ҳамчунин, мавзӯҷои зерин баррасӣ шудаанд:

- Нақш ва вазифаҳои созмонҷои байналмилалӣ дар ҳалли баҳсҷо;
- Тартиби ҳалли баҳсҷо дар доираи ташкилотҳои байналмилалӣ.

КАЛИДВОЖАҶО: созмонҷои байналмилалӣ, ҳалли баҳсҷо, ташкилот, ҳукумат.

МИРНОЕ РАЗРЕШЕНИЕ СПОРОВ В РАМКАХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

В статье представлен обзор разрешения споров в рамках международных организаций. В статье также рассматриваются следующие темы:

- Роль и функции международных организаций в решении споров;

- Процедуры разрешения споров в рамках международных организаций.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: международные организации, решение споров, организация, правительство.

PEACEFUL SETTLEMENT OF DISPUTES WITHIN THE FRAMEWORK OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS

The article provides an overview of dispute resolution within international organizations. The article also covers the following topics:

- Role and functions of international organizations in dispute resolution;
- Procedures for dispute settlement within international organizations.

KEYWORDS: international organizations, dispute resolution, organization.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шарифова Танноз*- Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: stannoz@mail.ru

Сведения об авторе: *Шарифова Танноз*– Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: stannoz@mail.ru

Information about the author: *Sharifova Tannoz*– Tajik National University, master`s student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: stannoz@mail.ru

СОЗИШНОМАИ АРБИТРАЖИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ТИҶОРАТӢ ДАР МУРОФИАИ АРБИТРАЖӢ

Чураева Д.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз институтҳои муҳими ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ муосир ҳақами байналмилалӣ тиҷоратӣ мебошад. Маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқие, ки ташкил ва фаъолияти арбитражи байналмилалӣ тиҷоратиро ба танзим мебароранд, ҳуқуқи ҳақами байналмилалӣ мебошад, ки як шохҳои ҳуқуқи мурофиавӣ байналмилалӣ ва зерсоҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ мебошад. Дар ҳақони муосир нақши арбитражҳои тиҷоратӣ байналмилалӣро ноҳида гирифтани мумкин нест. Ҳоло арбитраж усули асосии ҳалли баҳсҳои байналмилалӣ мебошад, ки бо иштироки давлатҳо, шахсони воқеӣ ва корпоратсияҳо алоқаманданд. Арбитражи байналмилалӣ тиҷоратӣ ҳамчун як фанни махсус дар байни ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ ва мурофиаи байналмилалӣ шахрвандӣ қарор дорад. Аз Конвенсияи Нью-Йорк дар соли 1958 «Дар бораи эътироф ва иҷро қарорҳои арбитражҳои хориҷӣ» (минбаъд Конвенсия, Конвенсияи Нью-Йорк) зиёда аз ним аср гузашт. Дар замони муосир аксари давлатҳои ҳақон дар инконвенсия ширкат меварзанд (мувофиқи UNCITRAL то соли 2013 148 кишвар мавҷуд аст).

Ҳангоми таҳияи Конвенсия шартномаҳои байналмилалӣ қабул карда шуданд, аввалан, Конвенсияи Аврупои соли 1961; «Дар бораи арбитражи савдои берунӣ». Қонуни намунавии ЮНСИТРАЛ барои ҳамгирӣ ба системаҳои ҳуқуқии миллии дар соли 1985 тавсия шудааст. Ин ҳуҷҷатҳо доираи таъбиқи институти арбитражи байналхалқӣ тиҷоратиро боз ҳам васеъ намуданд. Тартиби ба давлат пешниҳод намудани қарорҳои арбитражи байналмилалӣ ҳангоми баррасии баҳсҳо, ки бо унсурҳои хориҷӣ мураккаб шудаанд, низ танзим карда шуд.

Арбитраж як механизми ҳуқуқии хусусии ҳалли баҳсҳои ҳуқуқӣ мебошад. Ин маънои онро дорад, ки давлат ба бунёд ва фаъолияти он робитаи мустақим надорад. Арбитраж аз ҷониби шахсони воқеӣ барои ҳалли баҳсҳои ҳуқуқии хусусӣ (ҳуқуқи шахрвандӣ), ки берун аз системаи судии давлатӣ ҳал карда мешаванд, таъсис дода мешавад. Бо вучуди ин, иҷро қарорҳои ҳақамӣ бо дастгирии судҳои давлатӣ амалӣ карда мешавад. Тарафҳо, ки ба ҳақамӣ муроҷиат мекунанд, мустақилона ҳақомонро интихоб мекунанд, гарчанде ки баъзан аз ҷониби мақомоти арбитраж ё судҳои давлатӣ таъин кардани ҳақамҳо низ иҷозат дода

мешавад. Илова бар ин, тарафҳо метавонанд қоидаҳои ҳакамиро муайян кунанд, ки ин имкониятҳои тадқиқоти ҳакамиро хеле васеъ мекунад.

Конвенсияи Нью-Йорк аз 192 кишвари узви СММ 159 кишвар имзо кардаанд. Конвенсияи мазкур дар тури 47 сол бомуваффақият татбиқ карда мешавад ва механизми қобили қабул ва иҷрошавандаи иҷроӣ қарорҳои ҳакамӣ дар кишварҳои мухталифи дорои низоми сиёсӣ ва иқтисодӣ хеле гуногун, аз ҷумла дар кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) гардид.

Конвенсияи Нью-Йорк ба ду принсипи асосӣ асос ёфтааст: 1) аҳамияти эътирофи созишномаҳои ҳакамӣ; 2) муайян кардани рӯйхати мушаххаси сабабҳои, ки чаро ҳалномаи ҳакамӣ аз ҷониби суди милли баррасӣ карда мешавад. Конвенсия нисбат ба ҳалномаҳои арбитражҳои хориҷӣ, ки ҳамчун “ҳалҳои ҳакамӣ дар қаламрави давлати дигаре, ки дар он эътироф ва иҷроӣ ин қарорҳо дархост карда мешавад” муайян карда мешаванд ва ба он қарорҳои, ки “қарори дохилӣ ҳисобида намешаванд” истифода мешавад.

Конвенсия рӯйхати маҳдуди сабабҳои муқаррар мекунад, ки барои онҳо эътироф ва иҷроӣ ҳалномаи ҳакамӣ рад карда мешавад. Конвенсияи Нью-Йорк ба судҳои милли иҷозат медиҳад, ки эътироф ё иҷроӣ ҳалномаи ҳакамии хориҷиро дар ҳолатҳои зерин рад кунанд:

- тарафи шартномаи арбитраж ба ҳар роҳ қобили амал набуд. Қобилият надоштани тараф дар бастанӣ шартнома бинобар муфлис будани тараф, ноболиғ, бемори руҳӣ ё корхонаи давлатӣ, ки мувофиқи шартҳои ҳакамӣ иҷозат дода намешавад, ифода меёбад;

- * созишномаи ҳакамӣ тибқи қонуне, ки тарафҳо ин шартномаро ба он итоат кардаанд, беэтибор аст. Рад кардан маънои онро дорад, ки ҳуди созишномаи ҳакамӣ дигар эътибор надорад. Ин ба шарте дахл дорад, ки тарафе, ки шартномаро имзо кардааст, салоҳияти имзои онро надошта бошад ё шахси бозътимоди бастанӣ шартнома набуд;

- тараф ширкати давлатӣ буд ё барои гузаронидани ҳакамӣ созишномаи хаттӣ вучуд надошт.

- тараф дар бораи таъини ҳакам ё мурофияи ҳакамӣ ба таври лозима огоҳ карда нашудааст ё бо ягон сабабҳои дигар натавонистааст шарҳи худро оид ба мурофия пешниҳод кунад.

Мафҳумҳои «арбитражӣ», «арбитраж» аз «arbiter» (лотинӣ) - арбитр пайдо шудаанд. Ин мафҳумҳо – «арбитраж / арбитраж», «арбитраж / судиарбитражӣ» дар муомилоти илмию амалӣ ҳамчун синоним истифода мешаванд.

Истилоҳоти русӣ бо истифода аз мафҳумҳои «арбитраж» ва «суди арбитражӣ» ҳам ҳамчун синонимҳо ва ҳам дар маъноҳои хеле гуногун мураккаб аст. Дар баробари ин, «арбитраж» дар анъанаи ҳуқуқии муосири рус ду маъно дорад: 1) суди давлатие, ки баҳсҳои иқтисодиро баррасӣ мекунад (суди арбитражӣ); 2) суди арбитражӣ дар маҷмӯъ ва аз ҷумла арбитражи байналмилалӣ тичоратӣ.

Дар байни ин системаҳои гуногуни милли ё қоидаҳои қонун, аввал, қонунест, ки эътирофи байналмилалӣ ва иҷроӣ созишномаи арбитражро танзим мекунад. Пас қонун вучуд дорад - ба истилоҳ «lex arbitri» - ки ҳуди мурофияҳои ҳакамиро танзим мекунад. Минбаъд - ва умуман муҳимтар аз ҳама - қонун ё маҷмӯи қоидаҳои вучуд дорад, ки суди ҳакамӣ бояд ба масъалаҳои муҳими баҳс татбиқ кунад. Ниҳоят, қонуне мавҷуд аст, ки эътирофи байналмилалӣ ва иҷроӣ қарори суди ҳакамиро танзим мекунад.

Хулоса, арбитражи байналмилалӣ як гибриди аст. Он ҳамчун созишномаи хусусии байни тарафҳо оғоз меёбад. Он бо роҳи мурофияи хусусӣ идома дорад, ки дар он хоҳишҳои тарафҳо нақши муҳим доранд. Бо вучуди ин, он бо як ҷоибае ба итмом мерасад, ки қувваи ҳатмӣ ва эътибори ҳуқуқӣ дорад ва дар шароити мувофиқ, судҳои аксари кишварҳои ҷаҳониرو эътироф ва иҷро хоҳанд кард. Ин раванди аслан хусусӣ дорои таъсири ҷамъиятӣ мебошад, ки бо дастгирии мақомоти давлатии ҳар як давлат амалӣ карда мешавад ва тавассути қонуни миллии он давлат ифода меёбад. Ин робитаи байни қонунгузори миллии ва шартномаву конвенсияҳои байналмилалӣ барои фаъолияти самаранокӣ арбитражи байналмилалӣ аҳамияти муҳим дорад.

Раванди арбитражи муосир соддагии аввалини худро гум кардааст. Он мураккабтар, қонунитар, институтсионализатсияшуда ва гарантаршудааст. Бо вучуди ин, хусусиятҳои

асосии он тағйир наёфтааст: унсури аслии ду ё зиёда тарафҳо боқӣ мемонад, ки бо баҳсе рӯ ба рӯ мешаванд, ки онҳо наметавонанд худашон ҳал кунанд ва розӣ ҳастанд, ки як ё якчанд шахсони алоҳида онро тавассути ҳакамӣ ҳал хоҳанд кард ва агар ин ҳакамӣ тамоми рафти худро мегузарад (яъне, агар баҳс дар рафти мурофиа ҳал нагардад), он на бо роҳи гуфтушунид ё миёнаравӣ ва ё бо ягон шакли дигари созиш, балки бо қарори хатмӣ ҳал карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Танзими ҳуқукии ҷабҳияти арбитражибайналмилалии тиҷоратӣ./ Мухаррари масъул – д.и.х., профессор Раҳимов М.З. - Душанбе. “Ирфон”2010.
2. International commercial arbitration - Copyright United Nations, 2003;
3. UNCITRAL Model law on International Commercial Arbitration 1985,
4. UNCITRAL, secretariat, Vienna International Centre, Vienna, Austria;
5. Boguslavsky M.M., Karabelnikov B.R. Public order and the obligation to enforce decisions of international arbitration// Economics and Life – Lawyer. 2002;
6. Международный коммерческий арбитраж: Учебник / под ред. В.А.Мусина, О.Ю.Скворцова – СПб.: АНО «Редакция журнала «Третейский суд»; М.: «Инфотропик Медиа», 2012.
7. Богуславский М. М. Связь третейских судов с государственными судами / Международный коммерческий арбитраж: современные проблемы и решения: Сборник статей к 75-летию Международного коммерческого арбитражного суда при Торгово-промышленной палате Российской Федерации / Под ред. А. С. Комарова; МКАС при ТПП РФ. М.: Статут, 2007. С.61-74.

СОЗИШНОМАИ АРБИТРАЖИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ТИҶОРАТӢ ДАР МУРОФИАИ АРБИТРАЖӢ

Дар мақола мафҳум ва моҳияти вазифаҳои зерини арбитраж тасдиқ шудааст:

- омӯхтани арбитражи тиҷоратӣ, муқаррар кардан ва тасдиқ намудани принсипи арбитражи байналмилалии тиҷоратӣ;
- воситаҳои асосии ҳалли мусолиҳа баҳсҳоро дида мебароянд;
- омӯзиши намуди арбитражи тиҷоратӣ.

КАЛИДВОЖАҲО: мафҳуми Арбитраж, ҳаллибаҳсҳои арбитражи тиҷоратӣ, ҳамкориҳои байналмилалӣ, Конвенсияи Нью-Йорк.

СОГЛАШЕНИЕ О МЕЖДУНАРОДНОМ КОММЕРЧЕСКОМ АРБИТРАЖЕ В АРБИТРАЖНОМ РАЗБИРАТЕЛЬСТВЕ

В статье подтверждается понятие и сущность следующих обязанностей арбитража:

- изучение общих проблем этой концепции, установление и утверждение принципа международного коммерческого арбитража;
- рассмотреть основные способы разрешения споров;
- изучение основных видов регулирования арбитража.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: концепция арбитража, разрешение международных споров о арбитраже, международное сотрудничество, Конвенция Нью-Йорк.

INTERNATIONAL COMMERCIAL ARBITRATION AGREEMENT IN ARBITRATION PROCEEDINGS

The article confirms the concept and essence of the following duties of arbitration:

- study of the general problems of this concept, establishment and approval of the principle of international commercial arbitration;
- consider the main ways to resolve disputes;
- study of the main methods of regulation in international arbitration

KEYWORDS: concept of arbitration, resolution of international disputes about arbitration, international cooperation, New York Convention.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Чураева Дилноза* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Джураева Дилноза* – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Juraeva Dilnoza* - Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

СИЁСАТ – ПОЛИТИКА

ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЕВРАЗИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОЮЗА (ЕАЭС)

Набиева А.

Таджикский национальный университет

После распада СССР среди его бывших субъектов был определен вектор дальнейшего геополитического развития. Тогда, как и сейчас, было много сторонников как интеграции, так и дезинтеграции. Силы различной природы, содержания и направленности влияли на межгосударственные отношения стран Советского блока. Интеграция была попыткой вернуться к прежнему формату взаимодействия между всеми республиками, а дезинтеграция воспринималась как своего рода освобождение от зависимого прошлого.

Когда эти субъекты получили полную политическую и экономическую независимость, государства бывшего СССР захотели, учитывая их историческое прошлое и близость народов, поддерживать отношения на международном уровне, преобразовав его в Союз независимых государств. Однако неспособность многих республик развиваться самостоятельно привела как к краху их экономик, так и к политической нестабильности в регионе. Президент Республики Казахстан Нурсултан Назарбаев на дискуссии об интеграции на постсоветском пространстве четко описал события того периода: "В то время политический кризис добивал экономику. На наших глазах единый экономический механизм разваливался на части. Падали на бок не только отдельные предприятия, но и целые ростки. Многие люди остались без работы и средств к существованию. Города зияли черными окнами квартир, оставшихся без электричества, не было элементарного тепла. Такая картина была характерна практически для всех регионов бывшего Советского Союза" [1].

Сложившаяся ситуация свидетельствует о необходимости усиления интеграционного развития. Стоит отметить, что в рамках СНГ развитие и укрепление отношений между странами-участницами было благоприятным, но существующая структура органов СНГ не позволяла странам использовать интеграционный потенциал в полной мере. Несмотря на позитивные аспекты, многие сферы общественной жизни в странах СНГ, от экономики до межэтнических отношений, продолжали испытывать кризис. Альтернативным решением этих проблем было стремление государств бывшего СССР к более глубокому объединению экономик стран.

Исходя из аналогичных соображений, Президент Республики Казахстан Нурсултан Назарбаев во время своего первого официального визита в Россию 29 марта 1994 года предложил проект Евразийского союза. Глава Казахской Республики, выступая в академической аудитории Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова, опираясь на опыт других интеграционных объединений, сказал: "Евразийский союз необходим. Посмотрите, страны Европы с многовековой государственностью собираются объединяться, и там все чаще звучит слово "конфедерация". Они прекрасно понимают, что мировой рынок сильно поляризован. Северная Америка, Япония, наконец, азиатские "молодые тигры» [1].

На первый взгляд, эта идея не получила большой поддержки. Новые независимые постсоветские страны стремились укрепить суверенитет и независимость своего государства. Однако экономика этих стран оставляла желать лучшего. Ожидание конкретных взаимных выгод от экономической интеграции сформировало сильную политическую волю к сближению среди глав соседних государств. Постепенно сложилось мнение, что успех Евразийского экономического союза будет обеспечен только признанием национальных интересов сторон, а также признанием суверенитета и независимости каждого государства. Взвесив всё "за" и

"против", лидеры двух стран – Президент Республики Беларусь Александр Лукашенко и глава Российской Федерации Владимир Путин охотно поддержали евразийскую идею и начали предпринимать попытки экономического сотрудничества.

Первый этап сближения евразийских государств начался в 1995 году с подписания президентами Беларуси, Казахстана и России Соглашения о Таможенном союзе, согласно которому перед государствами стояли следующие цели и задачи [2]:

- создание единой таможенной территории в границах объединенных стран;
- введение режима, не допускающего тарифных и нетарифных ограничений во взаимной торговле, за исключением случаев, предусмотренных специальными нормативными актами;
- полная отмена таможенного контроля на внутренних границах стран-участниц;
- использование аналогичных механизмов регулирования экономики и торговли, основанных на универсальных рыночных принципах управления и гармонизированном экономическом законодательстве;
- функционирование единых органов управления Таможенного союза.

В то же время также рассматриваются вопросы на внешней границе, касающиеся торгово-экономических отношений для стран, не являющихся членами Таможенного союза. Предусмотренный для:

- применение единого таможенного тарифа;
- использование единообразных мер нетарифного регулирования;
- реализация единой таможенной политики и применение единых таможенных режимов.

Опыт известных в мире экономических интеграционных объединений показывает, что отмена тарифных и нетарифных ограничений во взаимной торговле всегда была выгодна странам-участницам. В качестве примера можно привести Европейский союз, история формирования которого насчитывает более 30 лет. Увеличение числа таможенных союзов, расширение и укрепление их позиций на международной арене свидетельствуют о том, что данная форма межгосударственной интеграции приносит огромные экономические, политические, социальные и иные выгоды их участникам. [3, с.103.]

29 марта 1996 года был подписан Договор об углублении интеграции в экономической и гуманитарной областях. Сторонами были Республика Беларусь, Республика Казахстан, Кыргызская Республика и Российская Федерация. Два года спустя к ним присоединилась Республика Таджикистан. В преамбуле, в первом абзаце отмечается, что оно основано на исторических связях народов сторон, их стремлении к дальнейшей интеграции и общему сближению. Этот момент непосредственно очень важен в формировании постсоветской интеграции, поскольку это возможно только с учетом исторической и культурной близости народов.

Соглашение предусматривает достижение следующих целей:

- последовательное улучшение условий жизни, защита прав и свобод личности, достижение социального прогресса;
- обеспечение устойчивого демократического развития государств;
- формирование единого экономического пространства, обеспечивающего эффективное функционирование общего рынка товаров, услуг, капитала и рабочей силы, развитие общих транспортных, энергетических и информационных систем;
- разработка минимальных стандартов социальной защиты граждан;
- создание равных возможностей для получения образования и доступа к научным и культурным достижениям;
- гармонизация законодательства;
- координация внешнеполитического курса, обеспечение достойного места на международной арене;
- совместная охрана внешних границ Сторон, борьба с преступностью и терроризмом.

Таможенный союз, по сути, является интеграционным ядром государств, которое подтолкнуло национальные экономики стран-участниц к дальнейшему сближению. Так, 26

февраля 1999 года в Москве президенты Республики Беларусь, Республики Казахстан, Кыргызской Республики, Российской Федерации и Республики Таджикистан подписали Договор о Таможенном союзе и Едином экономическом пространстве. [4, с.807.]

Единое экономическое пространство выступает как более глубокая форма интеграции, которая основана на свободном перемещении товаров, услуг, трудовых ресурсов и капитала в пределах единой территории Таможенного союза и, согласно третьей статье договора, преследует следующие цели: [5, с.17.]

- эффективное функционирование общего (внутреннего) рынка товаров, услуг, капитала и рабочей силы;
- создание условий для стабильного развития структурной перестройки экономики Сторон в интересах повышения уровня жизни их населения;
- осуществление скоординированной налоговой, денежно-кредитной, монетарной, финансовой, торговой, таможенной и тарифной политики;
- развитие единых транспортных, энергетических и информационных систем;
- создание единой системы мер государственной поддержки, развитие приоритетных отраслей экономики, промышленное и научно-технологическое сотрудничество.

Основные принципы Единого экономического пространства определены в четвертой статье Договора о Таможенном союзе и Едином экономическом пространстве, которые заключаются в следующем: [5, с.18.]

- принцип недискриминации;
- принцип взаимной выгоды;
- взаимопомощь, добровольное участие, равенство, ответственность за принятые обязательства, открытость.

Таким образом, Договор о Союзе выводит на качественно новый уровень такое направление сотрудничества государств-членов Союза, как трудовая миграция. В целях расширения сферы возможного трудоустройства работникам государств-членов будет предоставлена возможность работать не только по трудовому договору, но и по гражданско-правовому договору. Кроме того, ограничения, установленные законодательством государств-членов в целях защиты национального рынка труда, применяться не будут. В целях обеспечения скоординированного регулирования финансовых рынков по итогам поэтапной гармонизации законодательства государства-члены ЕАЭС договорились о необходимости создания единого наднационального органа по регулированию финансового рынка к 2025 году. В области налогов и налогообложение предусмотрено, что государства-члены Союза определяют направления взаимодействия налоговой политики в части гармонизации и совершенствования налогового законодательства, включая механизм взимания косвенных налогов при выполнении работ, оказании услуг, а также сближение ставок для наиболее чувствительных подакцизных товаров.

ЛИТЕРАТУРА

1. Евразийский Союз: от идеи к истории будущего/ [Интернет ресурс] – URL: <http://izvestia.ru/news/504908>
2. Правовые предпосылки создания Таможенного союза / [Электронный ресурс] - URL: <http://www.brokert.ru/material/pravovye-predposylki-sozdaniya-tamozhennogo-soyuza>
3. Евразийская экономическая интеграция: цифры и факты, Евразийская экономическая комиссия. М., 2014.
4. Столбовская А. Г. Итоги существования Евразийского экономического сообщества // Молодой ученый. 2015. № 10.
5. Мансуров Т.А. Развитие евразийской интеграции: ЕврАзЭС, Таможенный союз, Единое экономическое пространство. Проблемы управления // Минск: Академия управления при Президенте Республики Беларусь. 2012. № 2 (43).
6. Мансуров Т.А. Евразийская экономическая интеграция: опыт и перспективы // Экономические стратегии. 2015. № 4.

МАРҲИЛАҲОИ ТАШАККУЛИ ИТТИҲОДИ ИҚТИСОДИИ АВРУОСИЁ (ИИАО)

Дар мақола марҳилаҳои асосии ташаккули Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё баррасӣ мешавад. Муаллиф доираи васеи масоили ҳамкорӣҳои кишварҳои Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё, иқтисодии онҳо ва тичорати дохилию хориҷии молро дар доираи иттиҳод таҳлил кардааст. Бо мақсади рушди босамари

равандҳои ҳамгироӣ, нақшаи табдирҳои танзиму суръатбахшии он таҳия гардидааст. Дурномои асосии инкишофи ин раванд созмон додани бозори ягонаи мол ва хизматрасониҳо мебошад. Дар маҷмӯи Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё иттиҳоди нави байналмиллӣ мебошад, пайвасти инкишоф меёбад ва ҳадафаш рушди ҳамкориҳои судманд буда, метавонад ба нуруи асосии инкишофи ҳамгироии АвруОсиё табдил ёбад.

КАЛИДВОЖАҲО: иттиҳоди иқтисодӣ, нуру, бозори ягона, мол, хизматрасонӣ, иттиҳоди байналмилалӣ, ҳамкорӣ.

ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЕВРАЗИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОЮЗА (ЕАЭС)

Данная статья посвящается этапам становления и развития Евразийского экономического союза. В статье также рассматривается широкий спектр вопросов, связанных с процессом взаимодействия государств Евразийского экономического союза, подробно проанализирован экономический потенциал, а также внешняя и взаимная торговля товарами стран участниц. В целях более эффективного развития интеграционных процессов, разработан план мероприятий по оптимизации данного вопроса. Главная перспектива развития – завершение формирования единого рынка товаров и услуг. Евразийский экономический союз представляет собой новое, динамично развивающееся международное объединение, настроенное на взаимовыгодное сотрудничество, которое, в перспективе, возможно, станет главной движущей силой евразийской интеграции.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: экономический союз, потенциал, единый рынок, товары, услуги, международное объединение, сотрудничество.

STAGES OF FORMATION OF THE EURASIAN ECONOMIC UNION (EAEU)

This article is devoted to the stages of formation and development of the Eurasian Economic Union. The article also examines a wide range of issues related to the process of interaction between the states of the Eurasian Economic Union, analyzes in detail the economic potential, as well as foreign and mutual trade in goods of the participating countries. In order to develop integration processes more effectively, an action plan has been developed to optimize this issue. The main development prospect is the completion of the formation of a single market of goods and services. The Eurasian Economic Union is a new, dynamically developing international association, set up for mutually beneficial cooperation, which, in the future, may become the main driving force of Eurasian integration.

KEYWORDS: economic union, potential, single market, goods, services, international association, cooperation.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Набиева Азиза* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистри факултети муносибатҳои байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рудаки 17. Телефон: **(+992) 900067091**. E-mail: nabievaaziza735@mail.ru

Сведения об авторе: *Набиева Азиза* – Таджикский национальный университет, магистр факультета международных отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 900067091**. E-mail: nabievaaziza735@mail.ru

Information about the author: *Nabieva Aziza* – Tajik National University, master`s student of the Faculty of International Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, 17 Rudaki Ave. Phone: **(+992)900067091**. E-mail: nabievaaziza735@mail.ru

THE ROLE AND PLACE OF CULTURAL DIPLOMACY IN FORMING THE IMAGE OF THE STATE ABROAD

Rasulova M., Salimov F.N.
Tajik National University

Introduction

Modern global politics requires each country to assume a decisive role with inevitable diplomatic efforts to achieve its goal and promote its image in the international system. The era of using and relying only on military and economic means to interact with other countries has passed. Thus, diplomacy has become the main tool used to establish relations between States through the Ministries of Foreign Affairs. Contrary to the nature of traditional diplomacy, which is solely about the relationship between the governments involved, the country's diplomatic efforts are now also aimed at people. (Public diplomacy) is an actor's attempt to manage the international situation through interaction with a foreign audience [2].

The goal here is to influence a global audience by going beyond governments. Cultural diplomacy is a new aspect of public diplomacy, which involves using the culture of a country to

appeal to a foreign audience in order to create a positive image within the international system. The role of cultural diplomacy in promoting the national image of countries around the world is becoming an imperative to study, as it is necessary to form a broad consensus in understanding cultural diplomacy and how it can help promote the national image of states in the world.

The main aspects

Speaking about the general principles of the development of cultural diplomacy for the formation of an image abroad, more than once the state subjects faced such problems as not observing the correct and logical construction of tactics of diplomatic communication at a high level, political pressure from the contracting states, wars, language barriers and much more.

In order to develop cultural diplomacy abroad, accordingly, it is necessary to determine which relevant topics will be taken into account in the future, and whether the state entity will be interested in this at the level of international communication as a whole.

Over time, the development of international relations between states, as well as having some experience in public diplomacy, has repeatedly developed international practice for the development and implementation of a common cultural program abroad.

Cultural diplomacy plays a crucial role in building relations between States in modern international relations, as it can serve as an effective tool to support the goals of national foreign policy or a constructive channel in times of political difficulties. According to the American scientist Milton Cummings, this can be defined as "the exchange of ideas, information, art and other aspects of culture between nations and their peoples in order to promote mutual understanding" [1, P.32]. In practice, cultural diplomacy is often considered as a subset of public diplomacy or the use of the culture of the state in support of its foreign policy goals, to combat stereotypes, develop mutual understanding and promote national reputation and relations in all directions [3, P.9-15].

In the modern world, the influence of the state on international processes and other countries is expanding. The changes that are observed in all spheres of society, including in politics, have created conditions for the transformation of tools and methods of influence. Today, the more important factors of influence are the economic stability, ideological and cultural attractiveness of the country, rather than military power and possession of nuclear weapons, as it used to be. Until recently, hard power was considered almost the main tool of foreign policy, and power in the system of international relations was traditionally defined and evaluated exclusively in a military or economic context. Hard power manifests itself in the form of coercion: the threat or actual use of force; economic sanctions; blackmail: military, political, energy, raw materials, food, etc.; bribery of the national political elite [7. P. 1-5].

Today's global rebalancing of forces should be perceived by leaders, diplomats and politicians as an urgent call to action. Undoubtedly, those who are responsible for shaping their country's foreign policy should be prepared for the fact that the political situation may acquire features of uncertainty. As many States seek to understand the rapidly changing context and adjust strategies accordingly, soft power resources at the disposal of Governments will become one of the main foreign policy tools necessary for further development. Any country, regardless of its position in the global system and provided that the means of soft power are used correctly, can realize an indirect and hidden impact on the political processes of a certain state or the world as a whole.

Joseph Nye, the creator of this concept, initially developed three main sources of soft power, namely: political values, culture and foreign policy. He also notes that soft power resources are tools that create attractiveness, often leading to tacit agreement. According to Nye, "seduction is always more effective than coercion, and many values, such as democracy, human rights and individual opportunities, are very tempting." One of the most important tactical tasks of soft power is to create an attraction, including by building an effective image of your country and influencing the management object [4].

The strategic goal of soft power, taking into account the definition proposed above, can be defined as the motivation for action and making a political decision of the object of management through influence. The most important tools of soft power are: political PR aimed at a foreign audience; the country's positioning in the global hierarchy; the country's language and the degree

of its popularity in the world; public diplomacy; tourism, sports and cultural exchanges; the education system and student programs.

The importance of cultural diplomacy in foreign policy

Foreign policy is "a strategy institutionally determined by decision makers in a country who seek to manipulate the international environment to achieve national goals" [5].

Through foreign policy, the nation seeks to promote and protect its national interests in the course of interaction with the world and in relation to relations with specific countries in the international system. During this process, countries respond to situations in the international system in ways that meet their interests and in accordance with their perception of the world order. The reaction is mainly guided by the principles formulated in the process of the country's evolution as a player in the international arena [6, P.10-15].

Recently, States have realized the importance of cultural diplomacy and are therefore developing strategic policies to promote their image in an increasingly expanding relationship through art, music, dance and cinema. It can be said that culture plays an increasingly important role in international relations, and each government invests in the creative industry not only on its own, but also in cooperation with external partners. Based on cultural and diplomatic efforts, it is obvious that cultural exchange also gives States the opportunity to assess points of contact, and where there are differences, to understand the motives that emphasize them. The fact that countries have a consistent cultural policy, which they constantly refer to, demonstrates how seriously Governments take cultural expression and to what extent, in their opinion, it can positively affect the public image of the country [8, P.28-32].

Conclusion

Summing up, it can be noted that cultural diplomacy today is a field of struggle for the minds, hearts and wallets of people around the world. In an era of conflict and international instability, the role of culture as an instrument of "soft power" in diplomacy cannot and is simply dangerous to underestimate. Nevertheless, the Republic of Tajikistan has not yet sufficiently used the huge potential of culture and art to form an attractive image of the state. Both the state and the few cultural foundations invest very little money in the development of cultural policy. However, at critical moments in history, during periods of conflict and confrontation, it was culture that was a powerful source of inspiration and attraction of our country to a foreign audience. Today we are faced with the task of finding new cultural images and symbols to create a decent image of the Republic of Tajikistan and attract a foreign audience — or creatively rethink the possibilities of traditional archetypal cultural images and symbols, since their potential is truly inexhaustible.

REFERENCES

1. Bound, K., Briggs, R., Holden, J. and Jones, S. (2007), 'Cultural Diplomacy', in Demos, <http://www.demos.co.uk/publications/culturaldiplomacy>.
2. Cull, N (2009): Public Diplomacy: Lessons from the past, USC Centre for Public Diplomacy, Los Angeles.
3. Mark, S. (2009), 'A Greater Role for Cultural Diplomacy', in Clingendael Discussion Papers in Diplomacy, <http://www.clingendael.nl/publications/2009/20090616_cdsp_discussion_paper
4. Nye J.S. (2004) Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York: Public Affairs.
5. Ninkovich, F (1981): The Diplomacy of Ideas: US Foreign Policy and Cultural Relations 1938-1950, Cambridge University Press, Cambridge.
6. Журавлева Н.Н. Коммуникативные стратегии в сфере культурной дипломатии: современные дискуссии // Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация, 2007, № 2, (ч. 2).
7. Леонова О. Мягкая сила – ресурс внешней политики государства / О. Леонова. – Москва, 2013.
8. Шелепов А.В. Зарубежный опыт применения «мягкой силы» // Вестник международных организаций. Т. 9. № 2 (2014).

НАҚШИ ДИПЛОМАТИЯИ ФАРҲАНГӢ ДАР ТАШАККУЛИ СИМОИ ДАВЛАТ ДАР ХОРИЧА

Дар мақола таҳлили ҳамачонибаи нақш ва ҷойгоҳи дипломатияи фарҳангиро дар ташаккули симои давлат дар хориҷа пешниҳод шуда, ҷанбаҳои асосии таъбиқи дипломатияи фарҳангиро дар ҷаҳони муосир таҳлил шудаанд. Он шарҳи назариявиро пешниҳод мекунад, ки мафҳумҳо ва равишҳои асосӣ ба дипломатияи фарҳангӣ ва инчунин таъсири онро барои эҷоди симои мусоиди кишвар дар хориҷа баррасӣ мекунад. Ба таҳлили стратегияҳо ва усулҳои гуногуни истифодаи дипломатияи фарҳангӣ, ки аз ҷониби кишварҳои гуногун, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда мешаванд, диққати махсус дода мешавад ки ба мо имкон

медихад фаҳмем, ки чӣ гуна заминаҳои фарҳангӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ ба ташаккули симои кишвар дар арсаи ҷаҳонӣ таъсир мерасонанд. Ба истифодаи қувваи нарм ҳамчун воситаи дипломатияи фарҳангӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ диққати махсус дода мешавад. Хулоса, натиҷаҳои таҳқиқот ҷамъбасти карда мешаванд ва самтҳои барои таҳқиқоти оянда дар ин соҳа пешниҳод карда мешаванд.

КАЛИДВОЖАҲО: симои кишвар, дипломатияи фарҳангӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, қувваи нарм, ҷаҳони муосир, потенциал, фондҳои фарҳангӣ, барномаҳо, сиёсати хориҷӣ.

РОЛЬ И МЕСТО КУЛЬТУРНОЙ ДИПЛОМАТИИ В ФОРМИРОВАНИИ ИМИДЖА ГОСУДАРСТВА

Статья представляет комплексный анализ роли и место культурной дипломатии в формировании имиджа государства за рубежом, анализируя основные аспекты реализации культурной дипломатии в современном мире. В нем предоставлен теоретический обзор, в котором рассматриваются основные концепции и подходы к культурной дипломатии, а также ее влияния для создания благоприятного имиджа страны за рубежом. Особое внимание уделяется анализу различных стратегий и методов использования культурной дипломатии, принимаемых разными странами, включая Республику Таджикистан что позволяет понять, как культурные, политические и социальные контексты влияют на формирование имиджа страны на мировой арене. Особое внимание уделяется использованию мягкой силы как инструмента культурной дипломатии в международных отношениях. В заключении подводятся итоги исследования и предлагаются направления для будущих исследований в данной области.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: имидж страны, культурная дипломатия, международные отношения, мягкая сила, современный мир, потенциал, культурные фонды, программы, внешняя политика.

THE ROLE AND PLACE OF CULTURAL DIPLOMACY IN FORMING THE IMAGE OF THE STATE ABROAD

The article presents a comprehensive analysis of the role and place of cultural diplomacy in shaping the image of the state abroad, analyzing the main aspects of the implementation of cultural diplomacy in the modern world. It provides a theoretical overview that examines the main concepts and approaches to cultural diplomacy, as well as its impact on creating a favorable image of the country abroad. Special attention is paid to the analysis of various strategies and methods of using cultural diplomacy adopted by different countries, including the Republic of Tajikistan, which allows us to understand how cultural, political and social contexts affect the formation of the country's image on the world stage. Special attention is paid to the use of soft power as an instrument of cultural diplomacy in international relations. In conclusion, the results of the study are summarized and directions for future research in this area are proposed.

KEYWORDS: country's image, cultural diplomacy, international relations, soft power, modern world, potential, cultural funds, programs, foreign policy.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Расулова Мадина* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети муносибатҳои байналхалқӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рудаки, 17. Телефон: (+992) 009094283. E-mail: madinarasulova997@gmail.com.

Салимов Фаррух Насимович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи дипломатия ва сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рудаки 17. Телефон: (+992) 918-614-886. E-mail: farrukh.n.salimov@gmail.com.

Сведения об авторах: *Расулова Мадина* – Таджикский национальный университет, магистр факультета международных отношений. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. Телефон: (+992) 009094283. E-mail: madinarasulova997@gmail.com.

Салимов Фаррух Насимович – Таджикский Национальный Университет, кандидат исторических наук, доцент кафедры дипломатии и внешней политики Республики Таджикистан. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: (+992) 918-614-886. E-mail: farrukh.n.salimov@gmail.com.

Information about the authors: *Rasulova Madina* – Tajik National University, master`s student of the Faculty of International Relations. Address: 734025, Republic of Tajikistan, 17 Rudaki Ave. Phone: (+992) 009094283. E-mail: madinarasulova997@gmail.com.

Salimov Farrukh Nasimovich - Tajik National University, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Diplomacy and Foreign Policy of the Republic of Tajikistan. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 918-61-48-86. E-mail: farrukh.n.salimov@gmail.com.

МАТЕМАТИКА – МАТЕМАТИКА

УДК 517.968

ОИД БА ЯК СИНФИ МУОДИЛАҲОИ ОПЕРАТОРИ-ДИФФЕРЕНСИАЛИИ ТАРТИБИ ДУЮМ БО СЕ НУҚТАИ МАХСУС

Зарифзода С.Қ., Бобиев М., Розиков М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Пешгуфтор. Тавре ба ҳамагон маълум аст то замони муосир муодилаҳои дифференсиалие, ки бо ёрии операторҳои дифференсиалии $D = \frac{d}{dx}$ ва $D_x = x \frac{d}{dx}$ сохта шудааст, хуб омӯхта шудааст. Яке аз роҳҳои умумигардонии ин операторҳо ин операторҳои дифференсиалии $D_x^{11} = x(1-x) \frac{d}{dx}$ ва $D_x^\alpha = x^\alpha \frac{d}{dx}$ мебошад. Муодилаҳои дифференсиалие, ки бо ёрии ин операторҳои дифференсиалии сохта шудаанд, дар қорҳои илмии Н.Раҷабов ва шогирдонаш ба таври ваеъ омӯхта шудааст. Оид ба натиҷаҳои дар ин самт ҷойдошта аз қорҳои [1]-[15] иқтибос меорем.

Агар оператори дифференсиалии дар муодила иштироккунанда дорои се ва зиёда аз он нуқтаҳои махсус бошад, пас дар ин самт қорҳои илмии камтар ба ҷоп расонида шудааст. Аз ин рӯ, омӯзиши муодилаҳое, ки дорои се ва зиёда аз он нуқтаҳои махсус мебошанд, айни замон муҳим ҳисобида мешавад.

Гузориши масъала ва тадқиқи он: Бигузур дар тири ҳақиқӣ нуқтаҳои a_1, a_2, a_3 бо тартиби афзуншавӣ ҷойгир шуда бошанд ва $\Gamma = \{x; a_1 < x < a_2 < a_3\}$ - маҷмӯи нуқтаҳо дар ин тир бошад.

Дар Γ муодилаи операторӣ-дифференсиалии зеринро дида мебароем

$$(D_x^{a_1 a_2 a_3} y)^2 + A D_x^{a_1 a_2 a_3} y + B y = f(x), \quad (1)$$

ки дар ин ҷо

$$D_x^{a_1 a_2 a_3} = (x - a_1)(x - a_2)(x - a_3) \frac{d}{dx}, \quad (2)$$

оператори дифференсиалии дорои се нуқтаи махсус буда мебошад, a_1, a_2, a_3 нуқтаҳои махсуси ин оператори дифференсиалии мебошанд. Инчунин, дар муодилаи (1) $A, B = \text{const}, f(x)$ - функсияи додашуда ва $y(x)$ - функсияи номаълум мебошанд.

Барои ҳалли умумии муодилаи (1) – ро ёфтани пеш аз ҳама ҳалли умумии муодилаи оператори-дифференсиалии якҷинсаи

$$(D_x^{a_1 a_2 a_3} y)^2 + A D_x^{a_1 a_2 a_3} y + B y = 0. \quad (3)$$

-ро ёфтани зарур мебошад. Аз ин рӯ, ҳалли муодилаи (3) – ро дар намуди

$$y = (x - a_1)^{\frac{\lambda}{(a_1 - a_2)(a_1 - a_3)}} (x - a_2)^{\frac{\lambda}{(a_2 - a_1)(a_2 - a_3)}} (x - a_3)^{\frac{\lambda}{(a_3 - a_1)(a_3 - a_2)}} \quad (4)$$

чустучӯ менамоем, ки дар ин ҷо λ параметри номаълум мебошад. Бо назардошти хосияти

$$D_x^{a_1 a_2 a_3} y = \lambda y$$

барои муайян намудани параметри λ муодилаи алгебравии

$$\lambda^2 + A\lambda + B = 0 \quad (5)$$

-ро ҳосил менамоем. Муодилаи (5) – ро дар оянда муодилаи характеристикӣ барои муодилаи (3) ва (1) меномем.

Вобаста аз решаҳои муодилаи характеристикӣ (5) дар ҳолатҳои гуногун ҳалли муодилаи оператори-дифференсиалии (1) ёфта мешавад. Масалан, дар ҳолати решаҳои муодилаи характеристикӣ (5) ҳақиқӣ ва яхела будан, натиҷаи зерин ҷой дорад:

Теорема. Бигузур дар муодилаи оператори-дифференсиалии (1) коэффисиентҳои A ва B чунон бошанд, ки решаҳои муодилаи характеристикӣ (5) ҳақиқӣ ва яхела бошад ва $\lambda_1 = \lambda_2 = \lambda$ бошад. Инчунин, бигузур хангоми $\lambda > 0$ будан функцияи $f(x)$ дар нуқтаи $x = a_1$ ба сифр мубаддал гашта, рафтораш аз рӯи формулаи ассимптотикии зерин муайян карда шавад

$$f(x) = o \left[(x - a_1)^{\frac{\delta}{(a_1 - a_2)(a_1 - a_3)}} \right], \delta > \lambda, \text{ хангоми } x \rightarrow a_1.$$

Он гоҳ муодилаи оператори-дифференсиалии (1) ҳалшаванда мебошад ва ҳалли умумии он бо ёрии формулаи зерин дода мешавад:

$$\begin{aligned} y = & c_1 (x - a_1)^{\frac{\lambda}{(a_1 - a_2)(a_1 - a_3)}} (x - a_2)^{\frac{\lambda}{(a_2 - a_1)(a_2 - a_3)}} (x - a_3)^{\frac{\lambda}{(a_3 - a_1)(a_3 - a_2)}} + \\ & + c_2 (x - a_1)^{\frac{\lambda}{(a_1 - a_2)(a_1 - a_3)}} (x - a_2)^{\frac{\lambda}{(a_2 - a_1)(a_2 - a_3)}} (x - a_3)^{\frac{\lambda}{(a_3 - a_1)(a_3 - a_2)}} \times \\ & \times \ln \left[(x - a_1)^{\frac{1}{(a_1 - a_2)(a_1 - a_3)}} (x - a_2)^{\frac{1}{(a_2 - a_1)(a_2 - a_3)}} (x - a_3)^{\frac{1}{(a_3 - a_1)(a_3 - a_2)}} \right] + \\ & + \int_{a_1}^x \left(\frac{x - a_1}{t - a_1} \right)^{\frac{\lambda}{(a_1 - a_2)(a_1 - a_3)}} \left(\frac{x - a_2}{t - a_2} \right)^{\frac{\lambda}{(a_2 - a_1)(a_2 - a_3)}} \left(\frac{x - a_3}{t - a_3} \right)^{\frac{\lambda}{(a_3 - a_1)(a_3 - a_2)}} \times \\ & \times \ln \left[\left(\frac{x - a_1}{t - a_1} \right)^{\frac{1}{(a_1 - a_2)(a_1 - a_3)}} \left(\frac{x - a_2}{t - a_2} \right)^{\frac{1}{(a_2 - a_1)(a_2 - a_3)}} \left(\frac{x - a_3}{t - a_3} \right)^{\frac{1}{(a_3 - a_1)(a_3 - a_2)}} \right] \frac{f(t) dt}{\prod_{i=1}^3 (t - a_i)}, \end{aligned}$$

ки дар ин ҷо c_1, c_2 – ададҳои доимии ихтиёрӣ мебошанд.

Қайд. Натиҷаҳои монанд дар ҳолатҳои боқимондаи решаҳои муодилаи характеристикӣ ба даст оварда шудааст.

АДАБИЁТ

1. Раджабов, Н. Интегральные уравнения типа Вольтера с фиксированными граничными и внутренними сингулярными ядрами и их приложения / Н.Раджабов. – Душанбе, 2007. – 222 с.
2. Раджабова, Л.Н. О некоторых случаях немодельных двумерных интегральных уравнений типа Вольтерра с особой и слабо-особой линией на полосе / Л.Н. Раджабова., М.Б. Хушвахтов // Доклады АН РТ. – 2019. – Т. 62. – № 9-10. – С. 533-540.
3. Зарипов, С.К. К теории одного класса немодельного линейного обыкновенного дифференциального уравнения третьего порядка с двумя граничными сингулярными точками / Н. Раджабов, С.К. Зарипов //

Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение физико-математических, химических, геологических и технических наук. – 2009. – № 1. – С. 7-17.

4. Зарипов, С.К. Об одном классе модельных интегро-дифференциальных уравнений первого порядка со сверхсингулярной точкой в ядре / С.К. Зарипов // Вестник таджикского национального университета. Серия естественных наук. – 2015. – № 1-6. – С. 6-12.
5. Зарипов, С.К. Об одном классе модельных интегро-дифференциальных уравнений первого порядка с логарифмической особенностью в ядре / С.К. Зарипов // Вестник таджикского национального университета. Серия естественных наук. – 2015. – № 1-6. – С. 33.
6. Зарипов, С.К. Об одном классе модельного интегро-дифференциального уравнения первого порядка с одной сингулярной точкой в ядре / С.К. Зарипов // Вестник таджикского национального университета. Серия естественных наук. – 2015. – № 1-3. – С. 27-32.
7. Зарипов, С.К. Об одной новой методике решения одного класса модельных интегро-дифференциальных уравнений первого порядка с сингулярным ядром / С.К. Зарипов // Математическая физика и компьютерное моделирование. – 2017. – Т. 20. – № 4. – С. 68-75.
8. Зарипов, С.К. Решения одного класса модельных интегро-дифференциальных уравнений в частных производных первого порядка с сингулярным ядром / С.К. Зарипов, Н. Раджабов // Доклады Академии наук Республики Таджикистан. – 2017. – Т. 60. – № 3-4. – С. 118-125.
9. Зарипов, С.К. Решения одного класса модельных интегро-дифференциальных уравнений первого порядка с сингулярным ядром / С.К. Зарипов // Вестник Таджикского национального университета. Серия естественных наук. – 2017. – № 1-1. – С. 34-37.
10. Зарифзода, С.К. Исследование некоторых классов интегро-дифференциальных уравнений в частных производных второго порядка со степенно-логарифмической особенностью в ядре / С.К. Зарифзода, Р.Н. Одинаев // Вестник Томского государственного университета. Математика и механика. – 2020. – № 67. – С. 40-54.
11. Зарифзода, С.К. Тадқиқи як синфи муодилаҳои интегро-дифференсиали ба нуқтаи рости барзиёдсингулярӣ / С.К. Зарифзода, Ҷ. Искандари // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои табиӣ. – 2021. – № 1. – С. 5-19.
12. Зарифзода, С.К. Получение явных решений дифференциального уравнения римана второго порядка с тремя особыми точками / С.К. Зарифзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия естественных наук. – 2021. – № 3. – С. 116-131.
13. Yuldashev, T.K. Mellin transform and integro-differential equations with logarithmic singularity in the kernel / T.K. Yuldashev, S.K. Zarifzoda // Lobachevskii journal of mathematics. – 2020. – Vol. 41. No. 9. – Pp. 1910-1917.
14. Yuldashev, T.K. On a new class of singular integro-differential equations / Yuldashev, S.K. Zarifzoda // Bulletin of the Karaganda University. Mathematics Series. – 2021. – No. 1(101). – Pp. 138-148.
15. Yuldashev, T.K. On exact solutions of a class of singular partial integro-differential equations / T.K. Yuldashev, R.N. Odinaev, S.K. Zarifzoda // Lobachevskii Journal of Mathematics. – 2021. – Vol. 42. – No. 3. – Pp. 676-684.

ОИД БА ЯК СИНФИ МУОДИЛАҲОИ ОПЕРАТОРИ-ДИФФЕРЕНСИАЛИИ ТАРТИБИ ДУОМ БО СЕ НУҚТАИ МАҲСУС

Дар ин мақола як синфи муодилаҳои операторӣ-дифференсиалии тартиби дуом, ки бо ёрии оператори дифференсиалии маҳсуси сенуқтагӣ сохта шудааст, мавриди тадқиқот қарор гирифтааст. Муаллифон қайд кардаанд, ки натиҷаҳои монанд дар ҳолатҳои боқимондаи решаҳои муодилаи хarakterистикӣ ба даст оварда шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: муодилаи оператори-дифференсиалиӣ, муодилаи операторӣ - дифференсиалии яқчинса, муодилаи хarakterистикӣ, оператори дифференсиалии сенуқтагӣ, нуқтаҳои маҳсус, ҳалли умумӣ.

ОБ ОДНОМ КЛАССЕ ОПЕРАТОРНО – ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНОГО УРАВНЕНИЯ ВТОРОГО ПОРЯДКА С ТРЕМЯ ОСОБЫМИ ТОЧКАМИ

В работе исследуется одного класса операторно-дифференциального уравнения второго порядка, которое построена с помощью особого трёхточечного дифференциального оператора. Авторы отметили, что аналогичные результаты были получены и в остальных случаях корней характеристического уравнения.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: операторно-дифференциальное уравнение, однородное операторно-дифференциальное уравнение, характеристическое уравнение, трёхточечный дифференциальный оператор, особые точки, общее решение.

ABOUT ONE CLASS OF OF SECOND ORDER OPERATOR-DIFFERENTIAL EQUATION WITH THREE SINGULAR POINTS

The paper is devoted to the investigates of a class of second order operator-differential equation, which constructed by a special three-pointed differential operator. The authors noted that similar results were obtained in other cases of roots of the characteristic equation.

KEYWORDS: operator-differential equation, homogeneous operator-differential equation, characteristic equation, three-point differential operator, singular points, general solution.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Зарифзода Сарвар Қаҳрамон* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои физикаю математика, дотсенти кафедраи математикаи ҳисоббарорӣ ва механикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 985- 61- 91- 83. E- mail: sarvar8383@ list.ru

Бобиев Маҳмадрасул – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети механика ва математика. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 919-11- 33-37.

Розиков Муҳиддин Тоҷиддинович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Ph.D. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 930-01-03-83. E-mail:m@rmuhiddin.ru

Сведения об авторах: *Зарифзода Сарвар Карамон* – Таджикский национальный университет, кандидат физико – математических наук, дотцент кафедры вычислительной математики и механики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 985- 61- 91- 83. E- mail: sarvar8383@ list.ru

Бобиев Мамадрасул – Таджикский национальный университет, магистр второго курса факультета механики и математики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 919-11- 33-37.

Розиков Муҳиддин Тоджиддинович – Таджикский национальный университет, Ph.D. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 930-01-03-83. E-mail:m@rmuhiddin.ru

Information about the authors: *Zarifzoda Sarvar Qahramon* - Tajik National University, Candidate of Physical and Mathematical sciences, Associate Professor of the Department of Computational Mathematics and Mechanics. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 985-61-91-83. E-mail: sarvar8383@ list.ru

Bobiev Mahmadrasul – Tajik National University, master`s student of the Faculty of Mechanics and Mathematics. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 919-11-33-37.

Rozikov Muhiddin Todjiddinovich - Tajik National University, Ph.D. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 930-01-03-83. E-mail:m@rmuhiddin.ru

ФИЗИКА – ФИЗИКА

УДК. 520.0+808.144

ИСТИФОДАИ НОДУРУСТИ ИСТИЛОҲОТИ АСТРОНОМӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Сафаров А.Ғ., Эргашева Н.Л.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Истифодаи истилоҳоти илмӣ дар соҳаи фанҳои дақиқ ба забони тоҷикӣ масъалаи баҳсталабе мебошад, ки боиси бетартибҳои вожавӣ дар навишти мақолаҳо ва дастуру китобҳои илмӣ ва илмӣ-оммавии фанҳои дақиқ гаштааст. Хусусан тарҷумаи истилоҳи астрономӣ ба забони тоҷикӣ, ки имрӯзҳо ба роҳ монда шуда истодааст, тарафдор ва норозиёни худро дорад [1-2].

Тарафдорони тарҷумакунии истилоҳот аз гиромидошти забони тоҷикӣ ва ғуруру хувияти миллии суҳан ронда, андеша доранд, ки фаҳмиши истилоҳот ба забони тоҷикӣ барои хонандагон осонӣ ва сабукӣ оварда, фаҳмонидани мавзӯ қулай мешавад [1].

Онҳое, ки зидди тарҷумакунии мебошанд, фикр менамоянд, ки бояд истилоҳҳои байналмилалӣ тарҷума нашаванд, зеро ин истилоҳҳоро дар тамоми ҷаҳон ба шакли ягона истифода мебаранд. Инчунин, адабиётҳои илмӣ ба забонҳои гуногун аст ва агар ҳангоми истифода аз онҳо мо ин истилоҳҳои байналмилалиро донем, он қадар азоб нахоҳем кашид.

Барои ин ақидаҳоро таҳлил кардан, мо бояд ба ҳуди ҳодиса ва номҳои объектҳои тарҷумашаванда аҳамияти ҷиддӣ диҳем ва омӯзем, ки то чӣ андоза онҳоро тарҷума кардан мумкин аст. Инчунин, ба решаи калимаҳои тарҷумашаванда ва калимаҳои тарҷумакунианда ва мавқеи истифодабарии онҳо дар забон диққат кардан зарурият дорад. Яке аз шартҳои муҳими тарҷума бояд осонгардонии омӯзиш бошад. Аслан дар вақти тарҷума муаллиф бояд мавҷудияти номи объекти тарҷумашаванда дар забони тоҷикиро ба назар гирад. Забони тоҷикӣ яке аз забонҳои бой ба шумор рафта, садсолаҳо шуд, ки асарҳои бешуморе ҷӣ дар наср ва ҷӣ дар назм ба таҳия мерасад. Мисол, номгӯии бешумори ҷирмҳо ва дигар истилоҳҳои астрономӣ, ки аз давраҳои қадим барои инсоният маълум буд, аз қабилҳои *қутр*, *кура*, *меҳвар*, *фалак*, *само*, *ситора*, *бурҷ*, *андоза* ва ғ., ки мо метавонем ин истилоҳҳоро васеъ дар забони тоҷикӣ ном барем, чунки ҳар яки мо аз хурдӣ бо ин номҳо шинос буда, аз онҳо истифода мебарем [2].

Иқтибос аз осори гузаштагон. Ба ҳамагон маълум аст, ки дар гузашта даҳҳо олимони дар самти кайҳоншиносӣ асарҳои зиёдеро таълиф кардаанд. Аз ин лиҳоз истифодаи бархе аз онҳо, ки ҳоло ҳам мубрамияти худро гум накардааст, қобили қабул аст. Решаи истилоҳоти асосӣ ба забоне бисёртар тааллуқ дорад, ки ҳамчун забони илмӣ эътироф шуда бошад. Азбаски дар ҳар давра ва минтақа забони илмӣ ягона набуд, решаи истилоҳҳо низ ба забонҳои гуногун дахл дорад [2]. Масалан *мисрӣ*, *юнонӣ*, *римӣ*, *лотинӣ*, *арабӣ* ва ғ. Забони илмии гузаштагони мо дар давраи инкишофи илми асримиёнагии Шарқ арабӣ буд. Бинобар ин истилоҳҳое, ки олимони бузурги асримиёнагии Шарқ истифода бурдаанд, ба забони арабӣ аст. Аммо пас аз ташкилҳои Иттиҳоди Шуравӣ мо ба сифати забони илмӣ забони русиро қабул кардем, вобаста ба он ба истилоҳҳои русӣ рӯй овардем. Дар даврони Шуравӣ ин истилоҳҳо ба қавле «дар забони мо нишаста монд». Баъд аз соҳиби истиклолияти сиёсӣ шудан, қисме аз олимони ва муҳаққиқон меҳоянд, ки ба ҳамон истилоҳҳое, ки гузаштагони мо истифода кардаанд, рӯй биёранд.

Мавҷудияти калимаи ҳамвазн. Дар замони ҳозира бо рафти тараққиёти илму техника ва истифодаи қабулкунакҳои нави оптикӣ, ки дар астрономия васеъ истифода мешавад, баъзе ҳодисаҳо, қонуниятҳо, асбобу олотҳо ва элементҳое кашф мешаванд, ки аз ин пеш набуд ва табиист, ки дар ягон забон номи онҳо мавҷуд нест. Ба ин ҳодисаву объектҳо ё

номҳои шартӣ мегузоранд ё аз якҷанд реша калимаи мувофиқ сохта номгузорӣ мекунанд. Бисёр ҳолатҳои шудааст, ки ҳуди кашшоф номгузорӣ мекунанд. Тарҷумаи чунин истилоҳҳо хеле душвор ва баҳсангез мебошад. Масалан, калимаҳои «фотон», «молекула», «электрон», «аннигилятсия», «газ» ва ғайра, ки чун истилоҳҳои байналмилалӣ эътироф гаштаанд. Бисёр мутарҷимон кӯшиш менамоянд, ки тарҷумаи таҳтуллафзии ин калимаҳоро амалӣ созанд, аммо ин калимаҳо ҳамчун истилоҳ маъниҳоеро дар бар мегиранд, ки ҳуди калима чунин маъно надорад. Масалан, истилоҳи «Галактика»-ро ҳамчун «ширмонанд» тарҷума намоем, мо наметавонем зеро ин мафҳум ҳуди объектро фаҳмам [2].

Дар замони ҷаҳонишавӣ мо бояд ба як нуқта аҳамияти ҷиддӣ диҳем ва мавқеи ҳудро аниқ муайян кунем: мо тозагии забони модарӣ ва хувияти миллиро мехоҳем ё ба раванди инкишофи илм ворид шуда, истилоҳҳои байналмилалиро истифода мекунем?

Масъалаи дигаре, ки дар роҳи истифодаи истилоҳҳо ба забони тоҷикӣ ба миён омадааст, ин аз тарафи мутарҷимони гуногун истифодаи калимаҳои гуногун аст. Масалан, дар китобҳои табиатшиносии Н.Қодиров, С. Давлатзода, К. Исоев, И. Абдуллоев, М. Зиёев, М. Табаруков астероидро нучайма, кометаро зузанаб, метеоритро шихобпора тарҷума намудаанд. Ба ҷузъ ин истилоҳҳоро нодуруст шахр медиҳанд, масалан ҷирмро ҳамчун ҷисми шафоф маънидод кардааст, ки барои омӯзиши хонандаҳо дар оянда монеа эҷод мекунанд. Дар китоби Нучум (Ҳ. Маҷидов ва О. Нозимов) бисёр истилоҳҳо худсарона тарҷума шудаанд. Ҳатто номи олимони гузашта дар шакли русиасос навишта шуда, бархе аз олимони тоҷику форсро ҳамчун олимони араб нишон додаанд. Аксар масъалаҳои дар китоб овардашуда, хато тарҷума ва таҳия шудаанд. Чунин маводҳои хатою таҳлилногашта муаллимони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро дар ҳолати ногувор қарор медиҳад [2].

Мисоли дигар, китоби “*Чӣ, кай, дар куҷо*”, ки аз тарафи Сарредаксияи энциклопедияи милли тоҷик, соли 2019 рӯйи ҷопро дида, мутарҷими он Абдуқодири Абдуқаҳор аст [3]. Ин Китоб ҳамчун Донишномаи кӯдакону наврасон таҳия шудааст. Тарҷумон кӯшидааст, ки барои хонанда китобро содда ва осон кунанд. Аммо ҳангоми тарҷума аксар истилоҳот нодуруст тарҷума карда шудааст. Масалан, дар сах. 59 чунин ҷумла таҳия шудааст: “*Аммо, вақте ки нурпошиаш кам шуда ба ҳадди ниҳони худ мерасад, ранги сурх гирифта оқибат гуруб мекунанд*”. Тарҷумон дар ин ҷумла Офтобро дар назар дорад, аммо ба инобат нагирифтааст, ки нурпошии Офтоб доимо якнавъ аст, танҳо аз ҳисоби зичии бештар доштани тропосфераи Замин нурҳои дигари Офтоб фуру ва пареш хурда, танҳо нурҳои сурх (ки дарозии мавҷи кӯтоҳ доранд) ба Замин омада мерасад. Ё, ки ҷумлаи зерин “*Туманнокӣ дар натиҷаи мунтазам сӯхтан зич шуда, ба ситора табдил меёбад*”. Чунки дар натиҷаи мунтазам сӯхтан ягон модда зич намешавад. Агар ибораи “*ҷарх зада фишурда мешавад, пас мунтазам.....*”илова менамуд, ба хонанда дарки масъала возеҳ мешуд. Чунки дар ҳамин мавзӯ сухане доир ба *фишуриши ҷозибавӣ* нагуфтааст.

Дар аксар ҳолат тарҷумон истилоҳотро худсарона тарҷума кардааст, масалан *астрономия – нучум, астрология – ситорашиносӣ, спиралӣ – печон, атроф – гирд, радифи сунъӣ – кураи кайҳонӣ* ва амсоли инҳо [3].

Тарҷумон фикр накардааст, ки бо пешрафти илму техника, астрономияи дар ҳолати солҳои 80-уми қарни гузашта қарор дорад. Масалан, Плутон аз соли 2006 ин ҷониб аллақай сайёра нест. Теъдоди радифони сайёраҳо рӯз то рӯз бештар шуда истодааст [3].

Барои ба миён наомадани чунин нофаҳмиҳо, ба комиссияи махсуси истилоҳот лозим меояд, ки қори ҳудро пурзӯр намояд ва барои ҷалби олимони пурқуввати соҳа истилоҳҳоеро қабул намояд, ки ҳамчун стандарт дар оянда истифода бурда шаванд.

Имрӯзҳо матбуот ҳамчун яке аз воситаҳои тарғибу ташвиқ метавонад ба тараққиёти илмию фарҳангии ҷомеа таъсир расонад. Дар маҷаллаҳои илмӣ ва адабиётҳои таълимӣ истилоҳоти соҳаи астрономия хеле зиёд истифода шудаанд.

Забон ин падидаест, ки бо мурури замон тағйир меёбад ва захираи луғавии он дигаргун мешавад [4, 5]. Ин аст, ки калимаву истилоҳоти нав ба вучуд меояд, бозсозӣ мегарданд ё аз забонҳои дигар иқтибос мешаванд, маънии нав пайдо мекунанд. Забони тоҷикӣ низ аз ин гуна тағйироту таҳаввуллот дар қанор нест. Барои инкишофи истилоҳоти забони тоҷикӣ аҳамияти забони русию арабӣ ва аврупоӣ қалон буди ҳаст. Ба тӯфайли фаъолияти илми

олимон, фаъолияти тарҷумонҳо, хизмати муаллимон ва ходимони илму техника, захираи истилоҳҳои русию байналмилалӣ ва калимаҳои нав мукамал шуда истодааст.

Бояд қайд намуд, ки бештари истилоҳоти соҳаи астрономия аз забонҳои дигар ба забони мо иқтибос шудаанд. Ба монанди номи ситораҳои дурахшон, қисми муайяни бурҷҳо, асбобҳои астрономӣ аз забони арабӣ гирифта шуда, то ҳол маънои худро гум накардааст [6-8].

Аз забони дигар иқтибос шудани истилоҳот, ҳам ҷиҳати мусбат ва ҳам ҷиҳати манфӣ дорад. Аз як тараф қабул кардани истилоҳот боиси бою ганӣ шудани таркиби луғавӣ шавад, аз тарафи дигар боиси зиёд шудани калимаҳои бегона мегардад. Бинобар ин, имконоти офариниши истилоҳот ё вожаи нав бошад, ҳочат ба қабул ва тарҷумаи таҳтуллафзии истилоҳ нест.

Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба забони тоҷикӣ имконияти хубе дод, то таркиби луғавии худро аз ҳар гуна калимаву истилоҳоте, ки дар тули солҳои зиёд аз забонҳои бегона ворид шуда буданд, то дараҷае тоза намояд. Ин гувоҳи он аст, ки забони тоҷикӣ яке аз забонҳои қадима ва ганӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Сафаров А.Ф. Истилоҳоти астрономӣ дар илму маориф: бартарият ва норасоӣ / А.Ф. Сафаров // Маорифи Тоҷикистон. – 2022. – № 1.
2. Рахимов Б.Қ. Истифодаи дурусти истилоҳоти астрономӣ дар илму маориф / Рахимов Б.Қ., Сафаров А.Ф. // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ, бахши табиӣ. – 2022. – № 3 (15).
3. Чӣ? Кай? Дар кучо? Донишномаи кудакон ва наврасон. – Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи миллии тоҷик. – 2019.
4. Калонтаров Я.И. Принципҳои асосии терминологияи забони тоҷикӣ / Я.И. Калонтаров. - Д., 1971.
5. Назарзода С. Лингвистическое изучение классических письменных памятников / С. Назарзода. - Душанбе, 2004.
6. Абдуллозода Ҳ.Ф., Абурахмуди Хучандӣ ва таърихи астрономияи халқи тоҷик / Ҳ.Ф. Абдуллозода, Абурахмуди Хучандӣ. - Хучанд, «Нури Маърифат», 2005.
7. Берунӣ А. Китоб-ут-тафҳим. Мухаррири масъул М. Диноршоев. Душанбе, «Дониш», 1973.
8. Луғати русӣ-тоҷикӣ терминологияи астрономия. Мураттиб Абдуллоев Н.Ш., Душанбе, 1977.

ИСТИФОДАИ НОДУРУСТИ ИСТИЛОҲОТИ АСТРОНОМӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Истифодаи истилоҳҳои илмӣ дар соҳаи фанҳои дақиқ ба забони тоҷикӣ масъалаи баҳсталабе мебошад, ки боиси бетартибҳои вожаӣ дар навишти мақолаҳо ва дастуру китобҳои илмӣ ва илмӣ-оммавии фанҳои дақиқ гаштааст. Хусусан тарҷумаи истилоҳоти астрономӣ ба забони тоҷикӣ, ки имрӯзҳо ба роҳ монда шуда истодааст, тарафдор ва норозигӣ худро дорад. Дар мақола якҷанд китобҳо зеро танқид қарор дода шуда, бархе камбудҳои онҳоро нишон додаем.

КАЛИДВОЖАҲО: истилоҳот, кайҳон, илм, маориф, таълим.

НЕПРАВИЛЬНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АСТРОНОМИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Использование научных терминов в области точных наук в таджикском языке является спорным вопросом, что вызвало лексические нарушения при написании статей и научных и научно-публицистических книг по естественным наукам. В частности, у осуществляемого сейчас перевода астрономических терминов на таджикский язык есть свои сторонники и противники. В статье подверглись критике несколько книг и были указаны некоторые их недостатки.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: термины, космос, наука, образование, подготовка кадров.

INCORRECT USE OF ASTRONOMICAL TERMS IN THE EDUCATIONAL PROCESS

The use of scientific terms in the field of exact sciences in the Tajik language is a controversial issue, which has caused lexical violations when writing articles and scientific and scientific-journalistic books on the natural sciences. In particular, the ongoing translation of astronomical terms into the Tajik language has its supporters and opponents. The article criticized several books and pointed out some of their shortcomings.

KEYWORDS: terms, space, science, education, personnel training.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафаров Абдулҷалол Ғафурович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои физикаю математика, дотсент, мудири кафедраи астрономияи факултети физика. Суроға: 7340425, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 931-46-51-73. Email: aj_safarov@mail.ru.

Эргашева Наргиза Лутфуловна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети физика. **Суроға:** 734042, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **(+992) 883-93-53-53**.

Сведения об авторах: *Сафаров Абдулҷалол Гафурович* – Таджикский национальный университет, кандидат физико-математических наук, доцент, заведующий кафедры астрономии физического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 931-46-51-73**. Email: **aj_safarov@mail.ru**.

Эргашева Наргиза Лутфуловна – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса физического факультета. **Адрес:** 734042, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 883-93-53-53**.

Information about the authors: *Safarov Abduljalol Gafurovich* - Tajik National University, Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Astronomy, Faculty of Physics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **(+992) 931-46-51-73**. Email: **aj_safarov@mail.ru**.

Ergasheva Nargiza Lutfuloevna – Tajik National University, second-year master`s student of the Faculty of Physics. **Address:** 734042, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **(+992) 883-93-53-53**.

ХИМИЯ - ХИМИЯ

ТДУ: 622.364.622.765

ТЕХНОЛОГИЯИ КОРКАРДИ МАЪДАНИ СУРМАЮ ТИЛЛОДОРИ КОНИ ПАҲНДАРА

Мирзозода У.С., Самихов Ш.Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

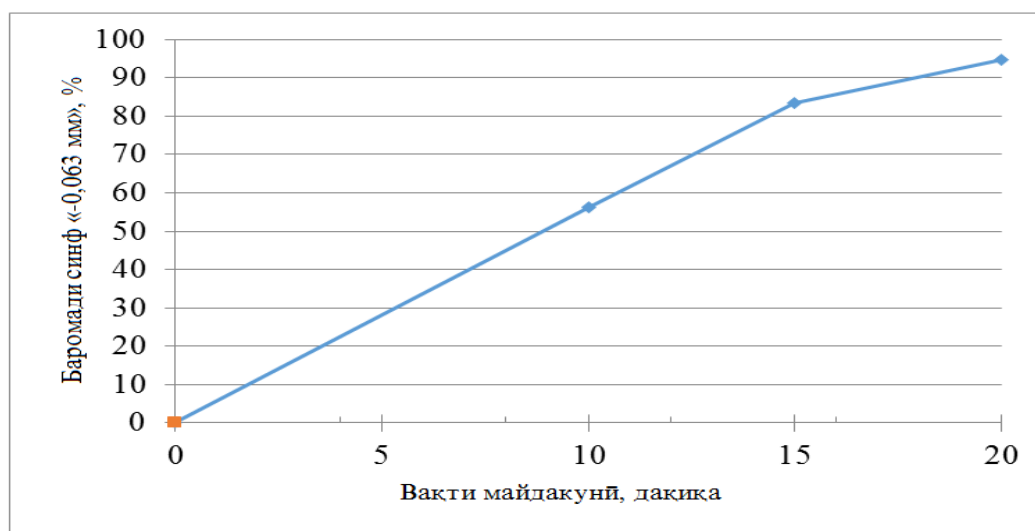
Бисёре аз конҳои сурмаю симобдор бо металлҳои қиматбаҳо бой мебошанд. Яке аз ин конҳо ин кони сурмаю тиллодори Паҳндара мебошад.

Афзоиши зиёди талаботи тилло ва сурма ба зарурияти комплекси коркарди маъдан оварда мерасонад. Иқтисодан ғоидаовар будани комплекси истифодаи маъданҳои металлҳои рангаро раванди ғанигардонӣ муайян мекунад.

Ҳангоми ғанигардонии маъдани тилло-нукрадор мушкилии зиёд дар ҷудошавии минералҳои оксидии сурма дида мешавад. Аз рӯйи қоида дар концентрат ҳамон қисми оксидҳое, ки дар пайвастиҳо бо антимонит вохӯранд ҷудо шуда, қисми зиёди оксидҳо ба партов мегузаранд. Маъданҳои оксидӣ як қисми муайяно дар захираи сурма ташкил медиҳанд [1, с.247; 2, с.4].

Аз маъданҳои комплексӣ: сурма-симобдор, сурма-тиллодор, волфрам-сурма-тилло-нукрадор, сурма-флюорит, сурма-арсендор ҷудо карда мешаванд. Дар масъалаи ғанигардонии маъдани тилло-сурмадор ҳалли қаноатбахши технологияи худро талаб мекунад [1, с.60]

Барои гузаронидани таҳқиқот пешакӣ таҷрибаҳо доир ба майдакунии маъдан гузаронида шуд, ки натиҷаҳои он дар расми 1 нишон дода шудааст. Дар маъданҳои комплексӣ таркиби минералогӣ хеле мураккаб тавсиф шуда, миқдори зиёди минералҳои ғоиданок аз маъдан ҷудо карда мешаванд.

Расми 1. Вобастагии дараҷаи майдашавии маъдан аз вақти майдакунӣ

Барои омӯзиши минбаъда зарурияти муайян кардани майдашавии маъдан пеши кор омад. Бо ин мақсад маъдани баркашидаро ба майдакунӣ дар давоми вақти гуногун дучор карда шуд. Дар ин ҳолат шароитҳои зерин риоя карда шуд: массаи маъдан – 250 грамм, таносуби С:М:Саққо – 1:1:6. Вақти майдашавӣ аз 10 то 30 дақиқа тағйир дода шуд. Барои омӯзиши минбаъда вақти майдакунӣ 15 дақиқа интихоб карда шуд, ки 83,47 % синфи «-0,063 мм» мувофиқ буд.

Таҳқиқоти пешакии флотатсияро аз рӯи нақшае (расми 2), ки ба худ флотатсияи асосӣ ва назоратиро васл мекунад, гузаронида шуд. Вақти флотатсияи асосӣ ва назоратӣ 10 дақиқаро ташкил дод.

Натиҷаи таҷрибаҳои флотатсияи маъдани кони Паҳндара дар чадвали 1 нишон дода шудааст. Харочоти нитрати сурб 500 г/т, харочоти ксантогенати бутили тағйирёбанда аз 150 то 300 г/т ташкил дода, ба сифати кафк бавучудоваранда Т-80 истифода карда шуд.

Расми 2. Хати флотатсионии пешаки таҳқиқшаванда

Чадвали 1. Натиҷаи флотатсияи маъдани сурмадори кони Паҳндара

№	Номгӯии маҳсулот	Баромад		Микдор Sb, %	Чудошавӣ, %
		г	%		
1.	Концентрат	54,7	5,52	59,33	67,08
2.	Мах.моб. тозакунӣ	27,2	2,74	5,80	3,26
3.	Мах.моб. назоратӣ	37,0	3,74	3,67	2,80
4.	Партов	872,3	88,00	1,49	26,86
5.	Маъдан	991,2	100	4,88	100

Ҳамин тавр, дар асоси гузаронидани таҷрибаҳо концентрати сурмадор, ки дар таркибаш 59,33 % сурма бо чудошавии 67,08 % дар он ҳосил карда шуд. Дар концентрати сурмадор 30 % тилло чудо шудааст. Яъне, амалан қисми зиёди тилло дар партов ба микдори 0,8 г/т боқӣ мондааст.

Асоси усули коркарди маъданҳои тиллодор дар амалияи ҷаҳони муосир ин раванди сианонии тилло ва нукра мебошад. Моҳияти сианид дар муносибат бо металлҳои асил, инчунин пайвасташавии равандҳо, ҳалшавӣ ва таҳшиншавии металлҳои асил, ки технологияи сианонидани маъданҳои тиллодорро хеле бо самар мегардонад [3, с.295; 4, 369].

Чудошавии пурраи тилло ва нукра ҳангоми сианидкунӣ вобаста аз як қатор омилҳо мебошад, ки асосиаш ин алоқамандии металлҳои асил бо маъдан ва минералҳои ҷинси кӯҳӣ бавучудоварда мебошад.

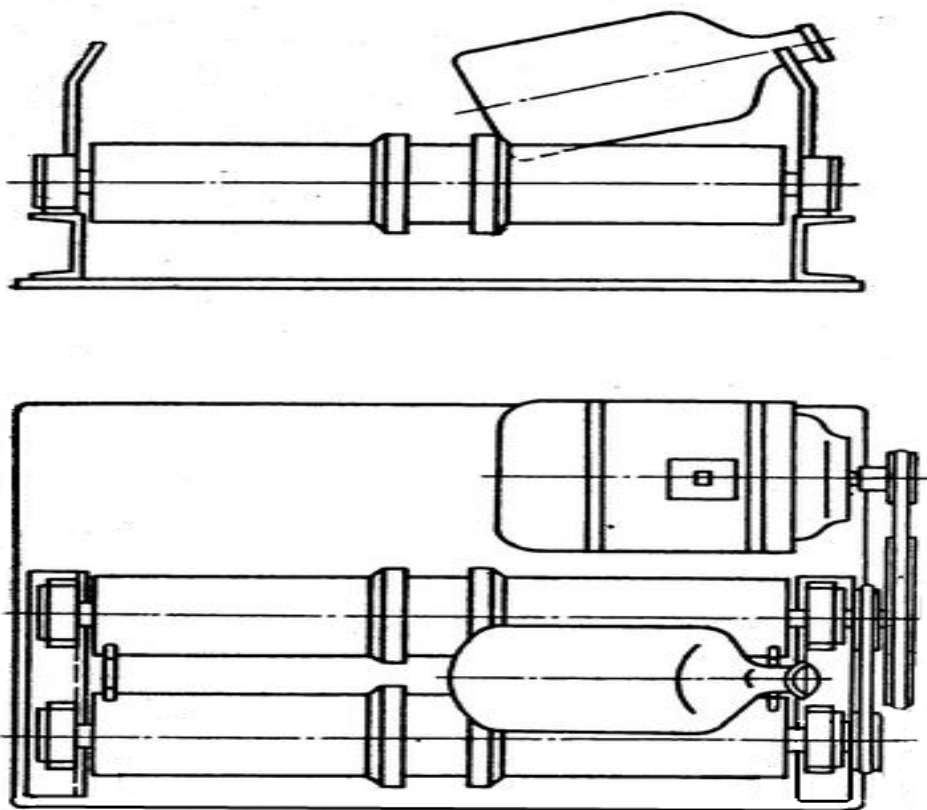
Дар байни навъҳои гуногуни маъданҳои тиллодор ҷойи махсусро маъданҳои ишғол мекунамд, ки дар он тилло дар ҳолати тунуки диспергатсионӣ дар минералҳои сулфидӣ ва минералҳои арсенопирит ва пирит воমেҳӯрад [5, с.86; 6, с.21; 7, с.265].

Ин гуна маъданҳо бо усулҳои ананавӣ душворкоркард мебошанд. Зери мафҳуми маъданҳои душворкоркард тиллои тунук вкрапленӣ дар минералҳои пирит ва арсенопирит, инчунин, миқдори зиёд мавҷуд будани арсен дар моддаҳои карбондор мебошад.

Дар маъдан мавҷуд будани тиллои тунук вкрапленӣ яке аз сабабҳои асосии ашёи тиллодори душворкоркарди технологӣ шуда метавонад. Дар ин ҳолат минералҳо барандаи тиллои вкрапленӣ мебошанд ва маҳлули сианидиро аз худ намегузаронанд [8, с.103; 9, с. 98].

Бо ин мақсад дар шароити лаборатории омӯзиши ишқоронидани партови флотатсияи маъдани кони Пахндара бо таъсири сианиди натрий гузаронида шуд.

Сианидкунониро дар зарфе, ки дар даромадгоҳаш сӯроҳӣ барои ворид шудани ҳаво дорад, дар болои наварди беист даврзананда (расми 3), ки имконияти гузаронидани раванди ишқоронӣ бе истифодаи оксидкунандаҳои махсус ба монанди пероксида барий ва пероксида гидроген ва ғайраҳоро дорад. Массай партов дар таҷриба – 200 грамм гирифта шуд. Таносуби С:М = 1:1,5 буд. Вақти ишқоронӣ 24 соатро ташкил дод. Дар давоми ишқоронӣ рН-и лойоба дар фосилаи 10-11,5 бо оҳақ нигоҳ дошта шуд.

Расми 3. Наварди даврзананда бо зарф

Концентратсияи NaCN дар таҷриба 0,03 – 0,06 % ташкил дода, рН дар ҳудуди 10,1 – 10,6 бо иловаи оҳақ нигоҳ дошта шуд. Дар ҳар 2, 4, 8, 24, 30 соати таҷриба, наварди даврзанандаро манъ карда, намунаи моеъ аз лойоба барои муайян кардани рН, концентратсияи озоди NaCN ва концентратсияи тилло гирифта шуд. Тилло дар маҳлул бо усули спектроскопии атомӣ-абсорбсионӣ муайян карда шуд.

Дар ҷадвали 2. Натиҷаҳои ишқоронии тилло аз партови флотатсия нишон дода шудааст.

Бо мақсади беҳтар кардани раванди сианидкунии ишқоронӣ партови флотатсияро ба пухтан (сӯзонидан) дар ҳарорати $600\text{ }^\circ\text{C}$ дар давоми 2 соат дучор карда шуд. Дар раванди

пухтан оксидшавии минералҳои сулфидии тиллодори душвор коркардшаванда рӯй медиҳад, ки ба кушодашавии минералҳо оварда мерасонад, ки тилло аз он озод мешавад.

Чадвали 2. Натиҷаи таҷрибаҳои лаборатории сианидкунӣ аз партови флотатсияи кони Паҳндара

№ Таҷриба	Миқдори Au дар маъдани аввала, г/т	Концентратсияи Au, мг/л	Дараҷаи чудошавии Au, %	Хароҷоти NaCN, кг/т	Хароҷоти CaO, кг/т
1	0,8	0,334	62,6	0,320	1,4
2	0,75	0,317	63,5	0,290	1,6
3	0,84	0,313	55,9	0,340	1,7
4	0,78	0,311	59,8	0,320	1,6

Натиҷаи корҳои омӯзишии гузаронидашуда бо сианидкунии партови флотатсияи кони Паҳндара баъди пухтан дар чадвали 2 оварда шудааст.

Тавре, ки аз чадвали 3 дида мешавад аз аз партови флотатсия баъди 30 соат дар маҳлул то 77,2 % тилло гузафтааст.

Чадвали 3. Натиҷаи таҷрибаҳои лаборатории сианидкунӣ аз партови флотатсия баъди пухтан дар ҳарорати 600 °C

№ Таҷриба	Миқдори Au дар маъдани аввала, г/т	Концентратсияи Au, мг/л	Дараҷаи чудошавии Au, %	Хароҷоти NaCN, кг/т	Хароҷоти CaO, кг/т
1	0,75	0,377	75,4	0,387	1,5
2	0,77	0,396	77,2	0,343	1,6
3	0,71	0,354	74,8	0,452	1,8

АДАБИЁТ

1. Масленицкий, И.Н. *Металлургия благородных металлов* / И.Н. Масленицкий, Л.В. Чугаев // М: *Металлургия*. – 1987. – 432 с.
2. Чантурия, В.А. *Приоритетные направления исследований в области переработки минерального сырья* / В.А. Чантурия, Л.А. Вайсберг, А.П. Козлов // *Обогащения руд*. – 2014. – № 2. – С. 3-8.
3. Солехова, Г.Н. *Технологические основы переработки золото-, медьсодержащих руд Тарорского месторождения* / Г.Н. Солехова, Ш.Р. Самихов // *Вестник Таджикского национального университета. Серия естественных наук*. – 2023. – № 1. – С. 289-302.
4. Солехова, Г.Н. *Разработка технологии переработки сульфидно-мышьяковой золотосодержащей руды месторождения Тарор* / Г.Н. Солехова, Ш.Р. Самихов // *Материалы XXVIII Международной научно-технической конференции «Научные основы и практика переработки руд и техногенного сырья»*, проводимой в рамках XXI Уральской горнопромышленной декады. УГГУ, Екатеринбург. - 2023. - С. 367-371.
5. Самихов, Ш.Р. *Изучение кинетики процесса цианирования золотосодержащих руд Таджикистана* / Ш.Р. Самихов, З.А. Зинченко // *Известия академии наук РТ*. – Душанбе, 2012. – №1 (146). – С. 85 – 87.
6. Самихов, Ш.Р. *Кинетика разложения сульфидно – мышьяковых концентратов месторождения Чоре* / Ш.Р. Самихов, З.А. Зинченко // *Вестник Таджикского технического университета*. – 2009. – № 8. – С. 21 – 24.
7. Стрижко, Л.С. *Металлургия золота и серебра* / Л.С. Стрижко // М: *МИСиС*, 2001. – 336 с.
8. Самихов, Ш.Р. *Изучение кинетики процесса цианирования золота из руды месторождения Иккижелон* / Ш.Р. Самихов, Х.А. Махмудов // *Вестник Таджикского национального университета*. – 2015. – № 1/6 (191). – С. 102 – 105.
9. Solekhova, G.N. *Technological Processing of Gold-, Copper-Containing Ores of the Taror Deposit* / G.N. Solekhova, Sh.R. Samikhov, F.Kh. Khakimov, D.Kh. Ochilov // *Central Asian journal of medical and natural sciences*, Volume: 04 Issue: 05. – 2023. – Pp. 96-106.

ТЕХНОЛОГИЯ И КОРКАРДИ МАЪДАНИ СУРМАЮ ТИЛЛОДОРИ КОНИ ПАХНДАРА

Дар мақола асосҳои омӯзиши таркиби маъдани сурмаю тиллодори кони Пахндара навишта шудааст. Натиҷаҳои технологияи флотатсионӣ-гидрометаллургии комбинатсияшудаи коркарди маъдани сурмаю симобдор дида баромада шудааст, ки ба худ амалиёти зеринро васл мекунад: поракуний ва майдакунии маъдан то 83,47 % синфи «- 0,063 мм». Таҳқиқоти пешакии флотатсионӣ ба худ флотатсияи асосӣ ва назоратиро васл мекунад. Вақти флотатсияи асосӣ ва назоратӣ 10 дақиқаро ташкил дод. Ҳароҷоти нитрати сурб 500 г/т, хароҷоти ксантогенати бутили тағйирёбанда аз 150 то 300 г/т ташкил дода, ба сифати кафк бавучудоваранда Т-80 истифода карда шуд. Концентрати сурмадор, ки дар таркибаш 59,33 % сурма бо ҷудошавии 67,08 % дар он ҳосил карда шуд. Дар концентрати сурмадор 30 % тилло ҷудо шудааст. Яъне, амалан қисми зиёди тилло дар партов ба микдори 0,8 г/т боки мондааст. Инчунин таҳқиқот оид ба сианонии партови флотатсияи тиллодори маъдани кони Пахндара гузаронида шуд. Нишон дода шудааст, ки интенсификатсияи раванди сианонӣ бояд, ки баъди пухтани партови флотатсия гузаронида шавад.

КАЛИДВОЖАҲО: кон, маъдан, флотатсия, ҷудошавӣ, ишқоронӣ, сианонӣ, тилло, сурма.

ТЕХНОЛОГИЯ ПЕРЕРАБОТКИ СУРЬМЯНО-ЗОЛОТОРУДНОЕ РУДНИКА ПАХНДАРА

В статье описаны основные изучения состава сурьмяно-золотосодержащих руды месторождения Пахндара. Рассматриваются результаты комбинированного флотационно-гидрометаллургического технология переработки сурьмяно-золотосодержащих руд, которая включает: дробление и измельчение руды до 83,47% класса «-0,063мм». Предварительные исследования по флотации включает в себя основную и контрольную флотацию. Время основной и контрольной флотации было по 10 минут. Расход азотнокислого свинца составлял 500 г/т, расход бутилового ксантогената варьировался от 150 до 300 г/т в качестве вспенивателя использовался Т-80. Получен сурьмяный концентрат с содержанием 59,33 % и извлечением в него сурьмы – 67,08 %. В сурьмяной концентрат золота извлекается на 30 %. То есть, практически основная часть золота остается в хвостах, содержание его в них – 0,8 г/т. А также проведены исследования по цианированию золотосодержащих хвостов флотации руды месторождения Пахндара. Показано, что для интенсификации процесса, цианирование следует вести из предварительно обожженной хвостов флотации.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: рудник, руды, флотация, извлечение, выщелачивание, цианирование, золото, сурьма.

TECHNOLOGY FOR PROCESSING ANTIMONY-GOLD MINE OF PAKHNDARA

The article describes the main study of the composition of antimony-gold ore of the Pakhndara deposit. The results of a combined flotation-hydrometallurgical technology for processing antimony-gold ores are considered, which includes: crushing and grinding of ore up to 83,47 % of the «-0,063 mm» class. Preliminary studies on flotation, which included main and control flotation. The main and control flotation times were 10 minutes each. The consumption of lead nitrate was 500 g/t, the consumption of butyl xanthate varied from 150 to 300 g/t; T-80 was used as a foaming agent. An antimony concentrate was obtained with a content of 59,33 % and the extraction of antimony into it was 67,08 %. 30 % of gold is recovered from antimony concentrate. That is, almost the main part of gold remains in the tailings, its content in them is 0,8 g/t. Research has also been carried out on cyanidation of gold-containing ore flotation tailings from the Pakhndara deposit. It has been shown that to intensify the process, cyanidation should be carried out from pre-calcined flotation tailings.

KEYWORDS: mine, ores, flotation, extraction, leaching, cyanidation, gold, antimony.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мирзозода Умедҷон Саид* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети химия. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. Телефон: (+992) 926338672.

Самихов Шонаврӯз Раҳимович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, д.и.т., профессори кафедраи технологияи истеҳсоли химиявӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. Телефон: (+992) 900199572. E-mail: samikhov72@mail.ru

Сведения об авторах: *Мирзозода Умедҷон Саид* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета химии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 926338672.

Самихов Шонаврӯз Раҳимович – Таджикский национальный университет, д.т.н., профессор кафедры технологии химического производства ТНУ. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 900199572. E-mail: samikhov72@mail.ru

Information about the authors: *Mirzozoda Umedjon Said* – Tajik National University, master's student of the Faculty of Chemistry. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992)93-401-60-16. E-mail: gulru-s@mail.ru.

Samikhov Shonavrutz Rakhimovich – Tajik National University, Doctor of Technical Sciences, Head of the Department of Technology of Chemical Industry. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992)900199572. E-mail: samikhov72@mail.ru.

БИОЛОГИЯ – БИОЛОГИЯ

ТАҒЙИРЁБИИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ КЛИНИКИВУ БИОХИМИЯВӢ ҲАНГОМИ ЗАҲРОЛУДӢ АЗ СПИРТӢ ЭТАНОЛ

Акобирова А.С., Иброғимова С.И.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тибқи маълумотҳои Ташкилоти умумичаҳони тандурустӣ (ТУТ), ҳамасола 3-3,3 миллион нафар аз оқибатҳои истеъмоли машруботи спиртӣ мефавтанд. Худкушӣ, куштор ва садамаҳои нақлиётӣ дар ҳолати мастӣ ба ин шумораи фавтидагон дохил мешаванд. Ин миқдор аз шумораи умумии фавтидагон бар асари ВНМО/ВНМБ ё сил бештар аст. Мушкилоти истеъмоли аз ҳад зиёди машрубот ва оқибатҳои марбут ба он ба дараҷаи нигаронкунанда расидаанд ва машрубот ба яке аз омилҳои муҳимтарини хатари саломатӣ дар саросари ҷаҳон табдил ёфтааст. Истеъмоли машрубот ба бемориҳо, ҷароҳатҳо, маъҷубӣ ва марги бармаҳал нисбат ба дигар омилҳои хавф дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ бештар мусоидат мекунад.

Қариб ҳар чорумин майзада (23,6%) дар ҳаёти худ ҳадди ақал як маротиба қасди худкушӣ менамояд. То 50% ҷинойт бо сабабҳои бадмастӣ ва майзадагӣ рух медиҳанд. Истеъмоли машруботи спиртӣ ба рушди беш аз 200 бемориҳо, маъҷубӣ ва фавти барвақт мусоидат мекунад. Хусусан, истеъмоли машруботи спиртӣ дар аввали ҳаёти фард, дар наврасӣ ва ҷавонӣ марғовар аст. Дар гурӯҳи синну соли 20-39, тақрибан 13,5% фавтҳо ба нӯшидани машрубот алоқаманданд. Ибтот шудааст, ки истеъмоли дарозмуддати машруботи спиртӣ ҳолати равонии шахсро тағйир медиҳад. Агрессия, ҳолати афсурдагӣ, депрессия ва вуруди беасос ба низоъҳо пайдо мешаванд [14].

Дар вақтҳои охир байни истеъмоли зарарноки машрубот ва гирифтадор шудан ба бемориҳои сироятӣ, аз қабилӣ сил, бемориҳои узвҳои таносул ва сирояти ВНМО робитаи сабабу натиҷа муқаррар шудааст.

Тақрибан 80%-и худкушӣ тибқи ҳулосаи ташҳиси судӣ дар ҳолатҳои мастӣ рост меояд. Истеъмоли доимии машруботи спиртӣ боиси пиршавии бармаҳали организм мегардад. Давомнокии умри одамоне, ки ба бадмастӣ майл доранд, назар ба маълумоти миёнаи оморӣ 15 - 20 сол кӯтоҳ аст.

Гурӯҳи олимони Дания бо иштироки 6120 зани синнашон аз 21 то 45 сола тадқиқот гузарониданд. Ҳамаи иштирокчиён бо шарикҳои худ муносибати доимии ҷинсӣ доштанд ва фаъолона кӯшиш мекарданд, ки ҳомиладор шаванд. Ҳеҷ яке аз иштирокчиёни тадқиқот табобат аз безурёти нагирифта буд.

Ҳар як иштирокчӣ пиво, шароби сурх ё сафед, шароби ширин ё дигар нӯшокиҳои спиртӣ менӯшид. Тадқиқот, инчунин, шумораи амалҳои ҷинсӣ ва дорои одатҳои бад (нӯшидани машрубот, тамокукашӣ ва ғайра) - ро ба назар гирифтааст. Дар маҷмӯъ, 4210 иштирокчӣ (69%) дар давоми тадқиқот тавонистанд ҳомиладор шаванд.

Дар натиҷаи тадқиқот, олимони нишон доданд, ки танҳо 37 зане, ки машруботи спиртӣ менӯшид (ҳафтае 14 ва зиёда нӯшокиҳо) тавонистанд ҳомиладор шаванд. Он иштирокчиёне, ки аз нӯшокиҳои спиртӣ худдорӣ кардаанд – 1381 зан тавонистанд ҳомиладор шаванд. Олимони ҳисоб кардаанд, ки нӯшидани машрубот дар ин миқдор имкони ҳомиладор шуданро 18% паст менамояд.

Машрубот ва метаболитҳои он ба аксар системаҳои бадан таъсири заҳролудкунандагӣ расонида, боиси вайрон шудани системаи асаб, системаи дилу рағҳо ва узвҳои дохилӣ мешаванд.

Истеъмоли аз ҳад зиёди машрубот боиси тағйирёбии мубодилаи моддаҳо - номутавозунии равандҳои оксидшавӣ, тағйирёбии мубодилаи ферментҳои дорои гурӯҳҳои спиртӣ ва алдегидии субстратҳои эндогенӣ, ҳосилшавии алдегиди атсетати хеле захролуд, зиёд шудани ҳосилшавии кислотаҳои равғанин ва холестерин мегардад. Этанол таъсири барбитуратҳо, бензодиазепинҳо ва дигар доруҳои психотропиро тақвият медиҳад [14].

Дар одамони дорои миқдори ками гликоген (аз майзадагии музмин, одамони камғизо), аз сабаби ҷилавгирии раванди глюконеогенез ба рушди гипогликемия мусоидат мекунад. Захролудшавӣ аз машрубот ба чароҳатҳо, осеби токсикӣ ба узвҳои дохилӣ ва ба норасоии фишори мавқеи мусоидат менамояд.

Паҳншавии майзадагӣ ва сатҳи сӯиистифода аз нӯшоқиҳои спиртӣ дар баъзе кишварҳои дунё солҳои зиёд пайваста баланд боқӣ мондааст. Сӯиистеъмоли машрубот омили бухрони демографӣ ва иҷтимоӣ буда, дар сатҳи шахсият, оила, ҷомеа ва давлат ба як таҳдиди миллӣ табдил меёбад [4, 7, 9, 14].

Ҳамзамон, технологияҳои муосири истеҳсолӣ боиси дар бозор пайдо шудани шумораи афзояндаи нӯшоқиҳои нав, ки дорои ин ё он миқдори этанол мебошанд, ки пайвастагииҳои фармакологӣ фаъол мебошанд, ки мустақиман ё бавосита ба тамоми системаҳои бадани инсон таъсир мерасонанд. Ҳамаи ин боиси сол то сол афзудани шумораи шахсони майнуш ва беморони гирифтори аз майзадагӣ вобаста мегардад.

Ҳангоми захролудшавии шадиди спиртӣ, ҳама намудҳои асосии вайроншавии ҳолати кислотагиву асосӣ ба вучуд меоянд. Вайроншавии маъмултарини ҳолати кислотагиву асосӣ аз сабаби таъсири захролуд доштани этанол ба организм ва маҳсулоти мубодилаи он атсидози метаболикӣ мебошад, ки бо гипокалиемия, гипомагниемия, гипокалсиемия, гипохлоремия ва инчунин афзоиши холигоҳи анионӣ мегузарад. Барои сари вақт ислоҳ кардан роҳҳои муолиҷаи чунин беморон бояд нишондодҳои ҳолати кислотагиву асосӣ ва мубодилаи обу электролитҳоро дар ҳамаи беморони бистаришудаи гирифтори захролудшавии шадиди спиртӣ муайян карда шаванд.

Истеъмоли машрубот дар айёми кӯдакӣ ва наврасӣ боиси вайроншавии системаи дилу рағҳо, чигар, гурдаҳо, ташаккули психозҳои майзадагӣ ва дар натиҷа ходисаҳои нохуш, аз ҷумла чинояткорӣ, бераҳмӣ, қафомонӣ дар раванди таълим, тарбиявӣ ва ғайра мегардад [2]. Одам бо вобастагӣ аз машрубот таваллуд намешавад, аммо метавонад дар ибтидо аз сабаби ирсияти шадид майли муайян ба ин беморӣ дошта бошад. Майзадагӣ ва нӯшоқиҳои спиртӣ яке аз хатарҳои асосӣ ба саломатии инсон мебошанд. Солҳои зиёд тамоми дунё бо ин беморӣ ва оқибатҳои он мубориза мебарад. Ба инҳо таъсири захр, мубодилаи моддаҳо ва дигар таъсири машрубот ба узвҳо ва бофтаҳо, ҳолати мастӣ ва вобастагии спиртӣ дохил мешаванд [10]. Дар айни замон, майзадагӣ аз ҷониби табибон расман ҳамчун беморӣ эътироф карда мешавад, ки он ҳолати ҷисмонӣ ва руҳиро тағйир медиҳад. Истеъмоли машруботи спиртӣ дар натиҷаи таъсири захрнокӣ этанол ба фаъолияти аксари узвҳо ва системаҳои бадан таъсири манфӣ мерасонад.

Таҳти роҳбарии академик Ю.М.Островский (1973) дар соҳаи биохимияи майзадагӣ тадқиқотҳо оғоз гардида, хусусиятҳои мубодилаи моддаҳо, ки ба истеъмоли машрубот майлдоранд, дар асоси ҳассосияти гуногун ба таъсири он, оқибатҳои мубодилаи моддаҳои истеъмоли этанол, усулҳои нави ислоҳи вайроншавии мубодилаи моддаҳо ва табобати патологияи спиртӣ омӯхта шуданд, [12]. Тағйироти патологие, ки дар бадан дар зери таъсири машрубот ба вучуд меоянд ба вайроншавии ҷуброншаванда ва ҷуброннашавандаи системаҳои гуногуни узвҳо асос ёфтаанд. Таъсири мустақими этанол боиси вайроншавии мубодилаи моддаҳо, бофтаҳо ва мутобиқшавӣ мегардад.

Аломати аввалиндараҷаи тағйироти метаболикӣ ва сохторӣ ҳангоми майзадагӣ ферментопатияҳои спиртӣ мебошанд, ки бештар дар давраи тағйирёбии мутобиқшавӣ ва ҷубронкунандаи узвҳо ва системаҳои дорои ин ферментҳо хосанд [13]. Марҳилаи токсикогении захролудшавии машрубот бо ихтилоли сатҳи гомеостаз тавсиф мешавад, ки пеш аз ҳама бо вайроншавии тавозуни обу электролитҳо ва ҳолати кислотаю асоснокӣ алоқаманданд [3, 11]. Дар марҳилаҳои аввали захролудшавӣ ин гуна ихтилолҳо дар натиҷаи ихтилоли пайдоиши марказӣ ба вучуд меоянд.

Зарар ба меъда ва гадуди зери меъда, ки ба чунин аломати клиникӣ, ба монанди қайкунии такрорӣ оварда мерасонад, ки боиси беобгардии бадан, аз даст додани электролитҳо ва рушди дегидрататсияи гипо- ва нормотоникӣ мегардад. Инчунин, зухуроти номутавозунии кислотаю асосӣ атсидозҳои метаболӣ ё омехта, аз сабаби депрессияи маркази нафаскашӣ, зиёд шудани "фазаи мурда" ва аспиратсия мебошанд [11]. Токсикокинетикаи этанол бо равандҳои резорбсия ва элиминатсия тавсиф карда мешавад. Марҳилаи якум бо сер шудани тамоми узвҳо ва бофтаҳо бо хуни пуршиддат бо этанол алоқаманд аст.

Ҳамин тариқ, майна, чигар ва гурдаҳо пеш аз ҳама бо этанол сер шуда, мувозинати динамикӣ дар концентратсияи этанол дар хун ва бофтаҳо муқаррар карда мешаванд. Маҷмуи пурраи вайроншавии мубодилаи моддаҳо, ки дар натиҷаи захролудшавии машрубот ба вучуд меояд, дар натиҷаи тағйирёбии фаъолияти функционалии системаи эндокринӣ дар зери таъсири этанол ба вучуд меояд. Тағйирот дар системаи эндокринӣ, дар навбати худ, ба вайроншавии дуюмдараҷаи мубодилаи моддаҳо оварда мерасонад, ки таъсири захрнокӣ машруботро вазнинтар мекунад [8]. Истеъмоли аз ҳад зиёди этанол ба бадан кори реаксияҳои алоҳидаи мубодилаи моддаҳо халалдор мекунад, раванди ҷаббидашавӣ ва интиқоли бисёр маводи ғизоии ивазнашавандаро манъ мекунад ё тағйир медиҳад.

Исбот шудааст, ки истеъмоли этанол ба бадан дар вояҳое, ки ба бофтаҳои мустақим зарар намерасонанд, вале ба ҳар ҳол боиси ихтилоли мухталиф мегарданд, аз таъсир ба ҳуҷайра оғоз мешавад [10]. Ҳатто ҳангоми истеъмоли баъзан аз нӯшоқиҳои спиртдор, этанол бо карбогидратҳо, липидҳо ва баъзе аминокислотаҳо барои ферментҳои мубодилаи асосӣ рақобат мекунад ва ба ин васила равандҳои мубодилаи маҷмулии баданро вайрон мекунад. Масалан, нӯшидани 25 грамм арақ концентратсияи онро дар ҳуҷайраҳо нисбат ба сатҳи табиаш қариб 100 маротиба зиёд мекунад. Мутаносибан, фаъолиятҳои ферментҳое, ки ба этанол таъсир мекунад, зиёд шуда, норасоии антифосфолипидӣ ба этанол ба вучуд омада, занҷири ферментативии мубодилаи моддаҳои асосиро ба ин раванд ҷалб мекунад [5].

Ҳамин тавр, захролудшавии спирти бо ташаккули номутавозунии мубодилаи моддаҳо дар сатҳҳои гуногуни танзим ва сохтори бадан мегузарад. Як қатор тадқиқотҳои клиникӣ нишон доданд, ки баъзе аминокислотаҳо метавонанд таъсири захрнокӣ этанол ва маҳсулоти мубодилаи онро коҳиш диҳанд ва метавонанд дар ислоҳи ихтилоли мубодилаи моддаҳо дар беморони гирифтори майзадагӣ ва табобати оқибатҳои соматикӣ захролудшавии машрубот истифода шаванд [1, 6].

Бо вучуди ин, механизмҳои биохимиявии марбут ба патогенези майзадагӣ ҳанӯз ба қадри кофӣ омӯхта нашудаанд, ки аҳамият ва зарурати омӯзиши муфассали минбаъдаро муайян мекунад.

АДАБИЁТ

1. Аминокислоты и их производные в коррекции метаболических нарушений при наркологических заболеваниях / А. В. Козловский [и др.] // Медицинские новости. – 2004. – № 7. – С. 27–33.
2. Арзуматов Ю. Л. Психофизиологические особенности восприятия у лиц с наследственной отягощенностью алкоголизмом и наркоманией / Ю. Л. Арзуматов // Наркология. – 2012. – № 9. – С. 80–87.
3. Бонитенко, Ю. Ю. Острые отравления этанолом и его суррогатами / Ю. Ю. Бонитенко [и др.]. – Санкт-Петербург, 2005. 150 с.
4. Егоров А. Ю. Рано начинающийся алкоголизм: современное состояние проблемы / А. Ю. Егоров // Вопросы наркологии. – 2002. – № 5. – С. 50–54. 5. Кошкина, Е. А. Эпидемиология алкоголизма / Е. А. Кошкина, В. В. Киржанова, К. В. Вышинский / В кн.: Наркология // Национальное руководство. – М., 2016. – С. 50–62.
6. Лелевич С. В. Центральные и периферические механизмы алкогольной и морфиновой интоксикации / С. В. Лелевич. – Гродно: ГрГМУ, 2015. – 251 с.
7. Малахова Ж. Л. Отношение к алкоголизму потенциальных родителей и перспективы здоровья будущего поколения / Ж. Л. Малахова // Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал). – 2013. – № 8 (28). – С. 44. 8. Михайлов, В. И. Влияние острой и хронической алкогольной интоксикации на секрецию гормонов и регуляцию углеводного обмена / В. И. Михайлов, В. И. Ревенко, Г. Т. Ракицкий // Вестник неврологии, психиатрии и нейрохирургии. – 2009. – № 4. – С. 61–65.

9. Навроцкий, Б. А. Социальные, этические и клинические проблемы современной наркологии / Б. А. Навроцкий, С. А. Вешнева, О. В. Поплавская // Биозтика. – 2015. – № 16. – С. 43–47.
10. Наркология: национальное руководство / Под ред. Н. Н. Иванца, И. П. Анохиной, М. А. Винниковой. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2008. – 720 с.
11. Остапенко, Ю. Н. Федеральные клинические рекомендации «Токсическое действие алкоголя» / Ю. Н. Остапенко, В. А. Маткевич // Межрегиональная благотворительная общественная организация «Ассоциация клинических токсикологов». – М., 2013.
12. Пронько, П. С. Роль ацетальдегида в механизмах чувствительности, толерантности и влечения к алкоголю / П. С. Пронько. – Минск: Беларуская навука, 2016. – 281 с.
13. Чернобровина, Т. В. Феноменология наркоманического гомеостаза: от энзимодиагностики к энзимотерапии / Т. В. Чернобровина // Наркология. – 2004. – № 3. – С. 59–68.
14. Поройский С. В., Яковлев А. Т., Кнышова Л. П. Изменение метаболических процессов организма на фоне алкогольной интоксикации. //Волгоградский научно-медицинский журнал 1/2019. - С. 25-27.

ТАҒЙИРЁБИИ НИШОНДИҲАНДАҶОИ КЛИНИКИВУ БИОХИМИЯВӢ ҲАНГОМИ ЗАҲРОЛУДӢ АЗ СПИРТИ ЭТАНОЛ

Дар мақола маълумотҳо оид ба таъсири спирти этил ба нишондиҳандаҳои клиникӣ ва биохимиявӣ организм пешниҳод шудааст. Мушкилоти истеъмоли аз ҳад зиёди машрубот ва оқибатҳои марбут ба он ва ба яке аз омилҳои муҳимтарини хатари саломатӣ дар саросари ҷаҳон таъдирӣ он дар мақола қайд гардидааст. Ҳамчунин, қайд гардидааст, ки истеъмоли машрубот ба бемориҳо, ҷароҳатҳо, маъҷубӣ ва марғи бармаҳал сабабгӯ мешавад. Истеъмоли аз ҳад зиёди машрубот боиси тағйирёбии мубодилаи моддаҳо - номутавозунии равандҳои оксидшавӣ, тағйирёбии мубодилаи ферментҳои дорои гуруҳҳои спирти ва алдегиди субстратҳои эндогенӣ, ҳосилшавии алдегиди ацетати хеле заҳролуд, зиёд шудани ҳосилшавии кислотаҳои равғанӣ ва холестерин мегардад.

КАЛИДВОЖАҶО: нишондиҳандаҳои клиникӣ ва биохимиявӣ, спирти этил, мушкилот, мубодилаи моддаҳо, метаболит, тағйирёбӣ.

ИЗМЕНЕНИЕ КЛИНИКО-БИОХИМИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ПРИ ОТРАВЛЕНИИ ЭТАНОЛОВЫМ СПИРТОМ

В статье представлены сведения о влиянии этилового спирта на клинико-биохимические показатели организма. В статье отмечена проблема чрезмерного употребления алкоголя и связанных с ним последствий, ставшая одним из важнейших факторов риска для здоровья во всем мире. Также отмечается, что употребление алкоголя с большей вероятностью вызывает заболевания, травмы, инвалидность и преждевременную смерть, чем другие факторы риска в развивающихся странах. Чрезмерное употребление алкоголя приводит к изменениям обмена веществ - дисбалансу окислительных процессов, изменению метаболизма ферментов, содержащих спирт и альдегидные группы эндогенных субстратов, продукции высокотоксичного ацетата альдегида, увеличению продукции жирных кислот и холестерина.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: клинико-биохимические показатели, этиловый спирт, проблемы, обмен веществ, метаболит, изменение.

CLINICAL AND BIOCHEMICAL CHANGES OF PARAMETERS IN ETHANOL ALCOHOL POISONING

The article presents information about the effect of ethyl alcohol on the clinical and biochemical parameters of the body. The article highlights the problem of excessive alcohol consumption and its associated consequences, which has become one of the most important health risk factors throughout the world. It also notes that alcohol use is more likely to cause disease, injury, disability and premature death than other risk factors in developing countries. Excessive alcohol consumption leads to metabolic changes - an imbalance of oxidative processes, changes in the metabolism of enzymes containing alcohol and aldehyde groups of endogenous substrates, the production of highly toxic aldehyde acetate, an increase in the production of fatty acids and cholesterol.

KEYWORDS: clinical and biochemical parameters, ethyl alcohol, problems, metabolism, metabolite, change.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Акобирова Адиба Саидакромовна* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2-и кафедраи биохимия. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Иброгимова Сайрамбӣ Искандаровна - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дотсенти кафедраи биохимия. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** 934-17-17-09. **E-mail:** sayram75@mail.ru

Сведения об авторах: *Акобирова Адиба Саидакромовна* - Таджикский национальный университет, магистр 2-го курса кафедры биохимии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17.

Иброғимова Сайрамби Искандаровна – Таджикский национальный университет, доцент кафедры биохимии.
Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Телефон: **934-17-17-09**. E-mail: **sayram75@mail.ru**

Information about the authors: *Akobirova Adiba Saidakramovna* - Tajik National University, 2nd year master's degree in the Department of Biochemistry. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17.

Ibroғимова Сайрамби Искандаровна - Tajik National University, Associate Professor of the Department of Biochemistry. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave. Phone: **(+992)-937-10-06-83**. E-mail: **sayram75@mail.ru**

ФАРМАТСИЯ ВА ТИБ – ФАРМАЦИЯ И МЕДИЦИНА

БЕМОРИИ ШАДИДИ ЛЕЙКОЗИ ХУН

Мингтураев Х.

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Лейкоз аз калимаи (юно.леукос-сафед ва аима-хун) яъне бемори сафеди хун аст. Лейкозҳо ду марҳиларо аз сар мегузаронад. 1. Лейкози музмин ва 2. Лейкози шадид. Чунин намудҳои лейкоз маълуманд: Лимфобластикӣ, Меилобластикӣ, Монобластӣ, Миеломонобластикӣ ва ғайраҳо.

Дар марҳилаи аввал аломатҳои умумӣ пайдо мешаванд, ки қариб ба ҳама гуна беморӣ хосанд. Онро Моноклоналӣ меноманд.

Дар марҳилаи дуюм аломатҳои лейкоз хеле равшан пайдо мешаванд ва ба зухуроти гематологии гемобластозӣ мувофиқат мекунад.

Дар марҳилаи ташаккули ҳучайраҳои нави хун қариб пурра қатъ мегардад.

Лейкози шадид аввалин шуда аз ҷониби табибони рус ва немис К. Славинский (1867), Е. Франдрих (1857), В. Кусне (1976), [6, с. 208-221] ташхис шуда, дар ин давра пайдо шудани хунравии фаровон, пайдошавӣ ва зуд авҷ гирифтани бо давомнокии аз 2- ҳафта зиёдтар гузариши захми некрозӣ дар пардаҳои луобии ковоқиҳои даҳон, интоксикатсияи вазнин, ҳарорати баланди бадан ва андак васеъ шудани чигару испурҷ мушоҳида карданд. Марҳилаи ҳозираи инкишофи омоси шадиди хун бо тадқиқотҳои зиёд ва истифодаи бурдани дастовардҳои фармакологӣ, эпидемиологӣ, генетикӣ, вирусологӣ, ситологӣ, иммунологӣ, биохимиявӣ дар сатҳи ҳучайра ва молекула муайян карда мешаванд.

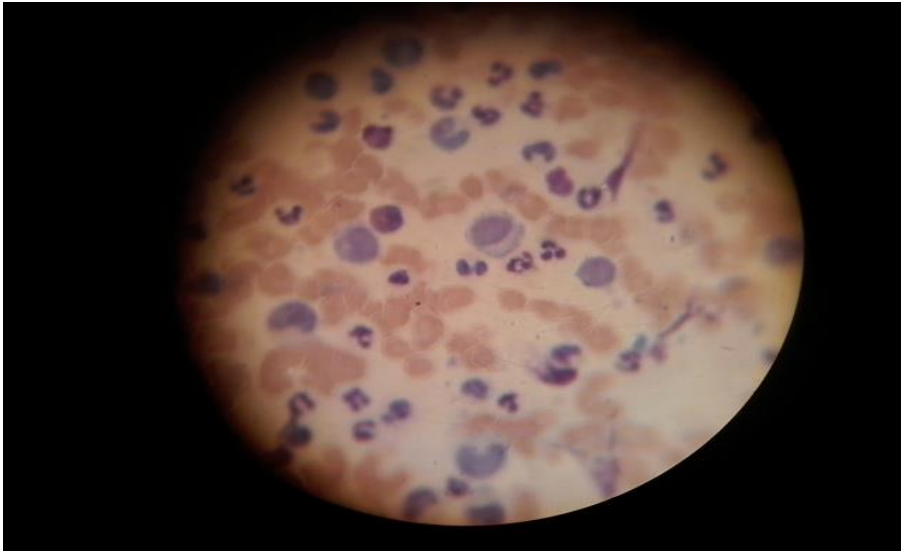
Як қатор омилҳои вучуд доранд, ки одатан ба инкишофи лейкозҳои шадид мусоидат мекунанд:

1. Хромасомаҳои ғайримуқаррарӣ.
2. Шуозанӣ (шуохӯрӣ)
3. Таъсири захролудшавӣ (токсинӣ), дар натиҷаи ифлос шудани муҳити атроф ва истифодаи зиёди доруҳои табобатӣ.
4. Доруҳои собиқи хунофарӣ (миелодисплазия, камхунии рефрактерӣ, гемоглобинурияи пароксизмалии шабона).

Лейкозҳои умумӣ дар сохтори беморони гемобластоз ҷойи асосиро ишғол намуда, тахминан 1/3 ҳиссаи миқдори онҳоро ташкил мекунанд. Лейкози шадид - ин бемории гурӯҳи гемобластозҳо, варами бофтаҳои хунравӣ, ки аз мағзи устухон, ба восилаи устухон, ба восилаи мабдаи (субстрати) патоморфологӣ, ки ҳучайраҳои лейкозӣ мебошанд, содир шуда, ба вайроншавии яке аз шохаҳои хунофар оварда мерасонад.

Равандҳои гиперплазии варами бофтаҳо асоси зоҳиршавии (симптоматика)-и лейкози шадид мебошад (ҳучайраҳои бластӣ, фарматсияи мағзи устухон, васеъшавии гирехҳои лимфатикӣ, пайдошавии инфилтратҳои варами ва нишонаҳои дараҷаи хунофарии муқаррарии камхунӣ, гранулоситҳо, тромбоситопения). Аломати гиперпластикӣ бо тариқи муътадилу бедард, васеъ шудани гирехҳои лимфатикӣ, милкҳои дандон зоҳир мешаванд. Инфилтратҳои лейкозии пӯст дар намуди сурх-қабудранги тасмаҳои папулошақл дар ғафсии дерма ҷой дошта, чун зоҳиршавии аломати гиперпластикӣ муоина карда мешавад.

Дар лейкоформулаи хуни бемор Нормуротов Қобил соли таваллудаш 1979, истиқоматкунандаи шаҳри Турсунзода муайян намудем, ки миқдори нейтрофилҳо бо тадриҷан меафзояд. Лейкоситози хун ба $143,2 \times 10^9$ мебошад. Дар хуни бемор миқдори ҳучайраҳои бластӣ зиёд мешавад.

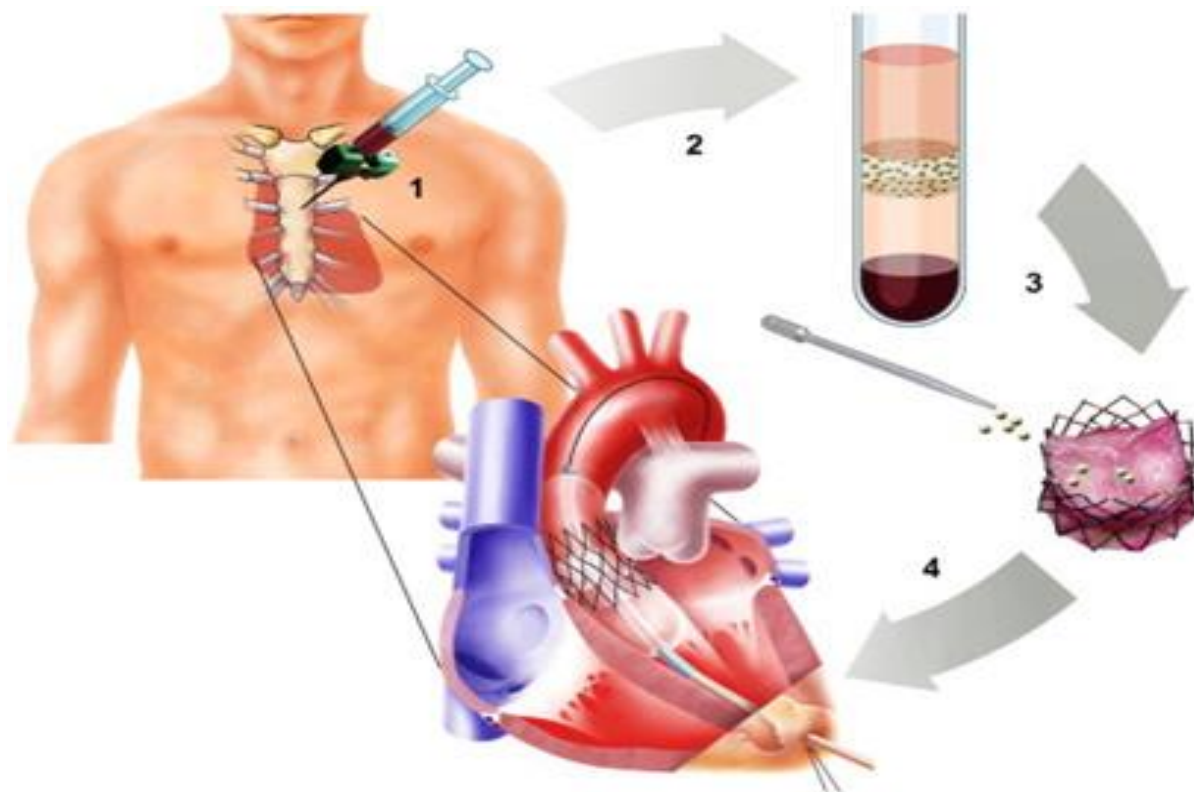

Расми 1. Лейкоформулаи хуни бемор Нормуротов Қобил соли таваллудаш 1979.

Расми 2. Лейкоформулаи одами солим ва шахси бемор грифтори Лейкоз.

Гарчанде ки намоёншавии камхунӣ бо тромбоцитопения ва гиперлейкоситоз авҷ нагирифта бошад ҳам, ба ин нигоҳ накарда, дар чунин ҳолатҳо, ҳарчӣ бошад, барои тасдиқ кардани ташхис, дақиқ намудани варианти беморӣ ва интиҳоби роҳи оқилонатарин тадқиқи таъоботи муаяйни пунктатали мағзи сурхи устухон гузаронда мешавад. Ҳангоми мушоҳида шудани тағйироти норавшан дар таҳлили хун (тамоюл ба анемия ва тромбоцитопения, лимфоситози мутлақ, хурд ё калоншавии лейкоцитҳо, махсусан агар ин майлқуниҳо ҳангоми тадқиқотҳои динамикӣ афзоиш ёфтагиранд), бояд ки пунксия ба амал оварда шавад.

Расми 3.Тарзи гузаронидани амалиёти Пунксия (яъне, аз мағзи сурхи устухон).

Ташхиси лейкози шадид, ҳамон вақте тасдиқ мешавад, ки дар мағзи сурхи устухон (30-40%) хучайраҳои бластӣ вучуд дошта бошад (Воробъёв А.И., Бриллиан М.Д. 1976, 1974). Инчунин, вайроншавии таносули муътадили хучайраҳо дар миелограмма ва хурд шудан ё вучуд надоштани мегокариоситҳо хосанд.

Дар ҳолатҳое, ки муоинаи пунктати мағзи устухон имконият намедиҳад, ки ташхиси дақиқ монда шавад, бояд муоинаи гистологӣ мағзи сурхи устухон бо мағзи қабулшудаи трепанобиопсия гузаронида шавад. Дарёфт кардани информатсияи диффузӣ ё манбаҳои калони бластӣ ҳангоми вайрон шудани таносули мукаррарии шохаҳои хунофарӣ ба танг омадани ташхиси лейкози шадидро тасдиқ мекунад.

Расми4.Биопсия барои омӯхтани Гисталогияи Мағзи сурхи устухон.

Ҳамин тариқ, таҳқиқотҳои гузаронидашуда исбот намуданд, ки бемории омоси хун, чи дар шакли шадид ва чи дар шакли музмин дар байни тамоми шахрвандон паҳн шудааст. Дар байни кӯдакон асосан лейкози шадиди лимфобластӣ дида мешавад. Дар байни калонсолон бошад, асосан миело-лейкози музмин паҳн шудааст. Ҳангоми таҳлили хун вобаста ба маҳорати касбии табиби таҳлилгар аз 30 то 50% ташхиси дуруст гузошта мешаванд. Дар 50%-и беморон бошад, барои ташхиси пурраи бемории функсияи мағзи сурхи устухон лозим аст. Ин таҳлил дар 95% озмоишгоҳҳои Ҷумҳурии гузаронида намешавад. Бинобар ин, аксарияти одамоне, ки ба лейкози шадид дучор ҳастанд, то ташхиси пурра ёфтанд мефавтанд.

АДАБИЁТ

1. Волкова, М.А. Клиническая онкогематология: Руководство для врачей / М.А. Волкова. - М.: Медицина, 2001 -571 с.
2. Воробьев, А.И. Патогенез и терапия лейкозов /А.И. Воробьев. М.: Медицина, 1976. - 343 с.
3. Фуломова Ш.Х., Амонов Б.П., “Усулҳои таҳқиқоти клиникӣ ва биохимиявии озмоишгоҳӣ” / Ш.Х. Фуломова, Б.П. Амонов. – Душанбе: Истеъдод. - 2016с - 423с
4. Кост Е.А. Справочник по клиническим лабораторным методам исследования / Е.А. Кост. - М., 1999.
5. Медведев В. В, Волчек Ю.З., Шустов С. Б., Лянда М.Ю. Справочник по клиническим лабораторным исследованиям. Издательство «Гиппократ» - 2000г.
6. Меньшиков В.В. Лабораторные методы исследования в клинике / В.В. Меньшиков. - 1986г.
7. Методы клинических лабораторных исследований. Под редакцией проф. В.С.Камышникова 3-е издание, переработанное и дополненное. Москва «МЕДпресс-информ» - 2009.

БЕМОРИИ ШАДИДИ ЛЕЙКОЗИ ХУН

Дар мақолаи мазкур муаллиф доир ба бемории шадиди лейкози хун маълумот додааст. Сараввал муаллиф доир ба сабабҳои пайдоиши ин беморӣ ва сипас натиҷаҳои таҳлили хуни бемореро оварда, ба пуррагӣ онро шарҳ додааст.

КАЛИДВОЖАҲО: субстрат, патоморфологӣ, лейкоз, гемобластозҳо, биопсия, гисталогия.

ОСТРОЕ ЗАБОЛЕВАНИЕ ЛЕЙКОЗА КРОВИ

В данной статье автор предоставил информацию об остром лейкозе крови. Прежде всего автор объяснил причины этого заболевания, а затем привел результаты анализа крови пациента и объяснил их.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: субстрат, патоморфология, лейкоз, гемобластоз, биопсия, гистология.

ACUTE DISEASE OF BLOOD LEUKEMIA

In this article, the author provided information about acute blood leukemia. First of all, the author explained the causes of this disease, and then he brought the results of the patient's blood test and explained them.

KEYWORDS: substrate, pathomorphology, leukemia, hemoblastosis, biopsy, histology.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мингтураев Хусан Шукурович* – Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, магистранти соли дуюми Шуъбаи Илмҳои Тиб ва Фармасевтика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Телефон: **+992909290413**. E-mail: **khusanjon1998@mail.ru**

Сведения об авторе: *Мингтураев Хусан Шукурович* – Национальная академия наук Таджикистана, магистрант второго курса кафедры медицинских наук и фармацевтики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33. Телефон: **+992909290413**. E-mail: **khusanjon1998@mail.ru**

Information about the author: *Mingturaev Khusan Shukurovich* – National Academy of Sciences of Tajikistan, second-year master's student at the Department of Medical Sciences and Pharmacy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 33. Phone: **+992909290413**. E-mail: **khusanjon1998@mail.ru**

ГЕОЛОГИЯ – ГЕОЛОГИЯ

АҚИДАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ДОИР БА ТАШКИЛИ КОРХОНАҲОИ ХИШТБАРОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Шарипова Ш.Ш.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

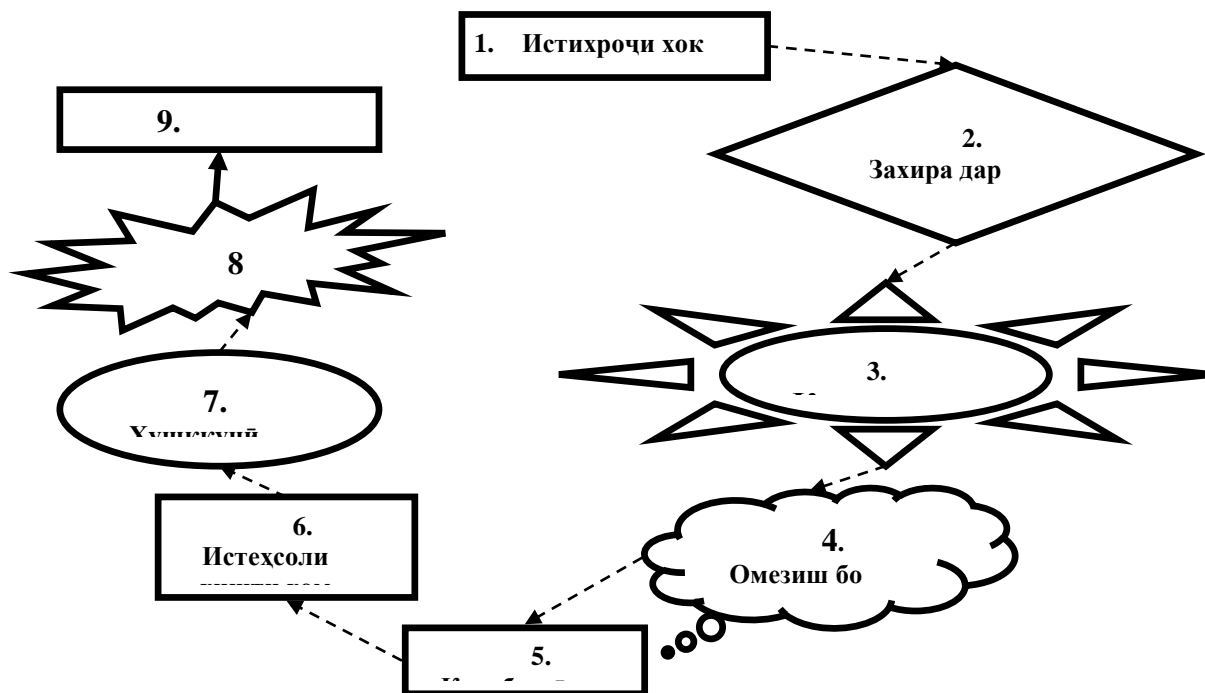
Хишт - яке аз маъмултарин масолеҳи сохтмонӣ ба ҳисоб меравад. Хиштро бо қолаби чоркунча ва баъзан дигар шакл низ мерезанд. Хишти қадимтарин хишти хом ба ҳисоб мерафт, ки бо роҳи дар офтоб хушк кардани гили дар қолаб рехта ҳосил мешуд. Намунаҳои қадимтарини хишти хомро, ки пеш аз соли 7500 то мелод рехта буданд, аз соҳилҳои дарёи Дачла (Сурия имрӯза) ва дар Анатолияи ҷанубу шарқӣ (наздикии ш. Диярбакир) дарёфт намудаанд. Дар Осиёи Ҷанубӣ (Меҳргарх - Покистони ҳозира) низ хишти хомро аллакай солҳои 7000-уми то мелод барои хонасозӣ истифода мебарданд. Хишти пухтаро бори аввал дар шаҳрҳои водии дарёи Ҳинд барои сохтмони хонаҳо (солҳои 3000-уми то м.) дар Чин (бошишгоҳи Чентоушан - солҳои 4400 то м.) барои рӯйпӯш кардани фарши хонаҳо истифода кардаанд. Хишт барои бунёд намудани биноҳо ва сохтани қасрҳо истифода мешуд.

Дар Руссия аз охири асри XV хишти стандартии пухта истифода мешуд. Мисоли равшани он сохтмони деворҳо ва маъбадҳои Кремли Маскав дар замони Иоани III буд, ки аз ҷониби устоёни итолиёвӣ сохта шуда буданд. «...ва дар паси дайри Андроников, Калитников печи хишт сохтанд, ки тарзи пухтани хишт ва ҷӣ тавр тайёр кардан лозим аст, хишти русии мо аллакай дарозтару саҳттар шавад, вақте ки шикастан лозим ояд, онро дар об тар бояд кард» [7].

Истеҳсоли хишт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба дигар соҳаҳои саноати сохтмон тараққиёфта буда, географияи ҷойгиршавии корхонаҳои истеҳсоли хишт гуногун аст. Онҳо асосан дар шаҳри Душанбе, НТМ, вилоятҳои Хатлону Суғд ҷойгир шудаанд.

Таъсиси аввалин корхонаи саноати масолеҳи сохтмонӣ дар Тоҷикистон корхонаи хишти Сталинобод буд, ки сохтмони он соли 1929 оғоз ёфта, соли 1936 ба анҷом расид. Соли 1930 дар Драгомиснк (ҳозира ноҳияи Ҷаббор Расулов) дуҷумин корхонаи хиштбарорӣ бо иқтидори 14,5 млн дона хишт дар як сол сохта ва ба истифода дода шуд [4, с.254].

Ба андешаи мо хишти пушта яке аз маҳсулоти асосии саноати масолеҳи сохтмон ба ҳисоб рафта, аз ҷиҳати мустаҳкамӣ ва муҳлати истифодаи зиёд нисбати дигар маҳсулоти соҳа бартарият дорад. Дар таҷриба ба таҳлилҳои таҷрибавӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мо чунин қараёни истеҳсоли хиштро тасвир намудем:

Расми 1. Чараёни ташкили истеҳсоли хишт дар мисоли корхонаҳои хиштбарории Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҳар як чараёни ташкили истеҳсоли хишт бо хусусиятҳои хоси худ аз якдигар фарқ менамояд ва дар асоси ин чараёнҳо хишти пухта тайёр гардида, барои истифода ба хоҷагии халқ пешниҳод карда мешавад. Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки хоҷагии халқ ба хишти хом (7. хушккунӣ) низ талаботи зиёд дорад.

Ба андешаи Холзода Б.К. фаровонии ашёи хоми маҳаллӣ имкон додааст, ки даҳҳо корхонаҳои истеҳсоли хишт фаъолият намуда, бунёди якчанд корхонаҳои дигар ба нақша гирифта шаванд. Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ танҳо он корхонаҳое фаъолият карда метавонанд, ки маҳсулоти онҳо рақобатпазир бошанд. Барои рақобатпазир будани маҳсулоти корхонаҳои хиштбарорӣ, пеш аз ҳама маҳсулоти истеҳсолшуда бояд ба талаботи стандартӣ ҷавобгӯ бошанд [6, с.347].

Имрӯзҳо корхонаҳои хиштбарории Ҷумҳурии Тоҷикистон хишти тамғаи 75 ва 150 истеҳсол мекунанд ва талаботи хоҷагии халқро бо ин намуди маҳсулот пурра таъмин менамоянд. Аммо таҳлилҳои гузаронида нишон медиҳанд, ки аз сифати ашёи хом барои истеҳсоли хишти тамғаҳои 75, 100 ва 125 истеҳсол намудан ба маврид аст. Дар монографияи Орипов А.О., Деникаев Ш.Ш., Шахматов А.А., Рягузова А.С. дар мавзӯи “Минеральные и топливно-энергетические ресурсы Хатлонской области Республики Таджикистан” доир ба истеҳсоли тамғаҳои хишт маълумотҳои дақиқ пешниҳод гаштааст. “Масалан, аз кони хоки Ҷонбахши ноҳияи Ховалинг бо иловаи 25% гилхок тамғаи истеҳсоли хишти 125 истеҳсол намудан мумкин аст” [3, с.38].

Ба андешаи мо талаботи хоҷагии халқ имрӯзҳо тамоми корхонаҳои хишт истеҳсолкунанда тамғаи хишти 75 истеҳсол менамоянд ва хишти истеҳсолшуда вобаста ба арзиши асли талабот доранд. Аммо аз сифати ашёҳои хоми конҳои мазкур тамғаҳои хишти 100 ва 125 истеҳсол кардан имконпазир аст, аммо арзиши аслии он баланд аст ва хоҷагии халқ қобилияти харидории кам доранд.

Ба андешаи олим ва ихтироъкори тоҷик Мирҷамолов А. ашёи хоми хок соҳаҳои истифодабарии зиёд дорад. Ҳоло дар ҷаҳон гил на танҳо барои истеҳсоли хишт истифода мешавад, инчунин барои истеҳсоли маснуоти сафолӣ (чини ва сафолӣ), плахтаҳо барои фаршҳо ва рӯйпӯшҳо, маҳсулотҳои ба оташ тобовар, пуркунандаҳои сабук барои бетон, пуркунандаҳо барои қоғаз ва резина, линолеум, рангҳо, нуриҳо, семент, оид ба аниқ

кардани равған, шарбат, аз пашм равған ва чиркро тоза кардан, истифода дар катализатор, барои аз бензинҳои табиӣ тоза кардани пайвастагҳои сулфур ва бевосита тозакунии бензин, ҳамчун кат барои чорво, инчунин ҳамчун моддаи чабанда хизмат мекунад ва бӯйро нест мекунад, хорич кардани партовҳои атомӣ (радиоактивӣ), барои тоза кардани вино, сидр, пиво ва ғайра [2, с.5].

Таҳлилҳои оморӣ гувоҳи онанд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аслан 3 намудҳои хишт мавриди истеҳсолот қарор дорад: хишти сохтмонӣ, хишти сементӣ ва хишти роҳравҳо. Дар маҷмуъ шумораи ин корхонаҳо чунин аст: 142 корхонаҳои хишти сохтмонӣ, 105 хишти сементӣ ва 21 хишти роҳрав айни замон фаъолияти истеҳсоли доранд. Ҳаҷми аслии истеҳсоли ин намуди маҳсулот дар панҷ соли охир дар чадвали 1 оварда шудааст.

Чадвали 1. Маълумот оид ба истеҳсоли намудҳои хишт дар солҳои 2018-2022

Номгӯи масолеҳ	Шумораи корхонаҳо (дар соли 2023)	Воҳиди ченак	Истеҳсол дар солҳои 2018-2022				
			2018	2019	2020	2021	2022
Хишти сохтмонӣ	142	млн. дона	135,7	159,1	171,5	182,2	88,5
Хишти сементӣ	105	млн. дона	62,2	69,9	82,5	49,8	113,6
Хишти роҳрав	21	ҳазор м ²	11	11	11	12,8	5,02
Ҳамагӣ	268	-	208,9	240	265	244,8	207,12

***Сарчашма:** аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумотҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар Барномаи саноатикунории босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 дурнамои истеҳсоли хишт чунин ба нақша гирифта шудааст:

Чадвали 2. Дурнамои истеҳсоли хишт барои солҳои 2020-2025

Номгӯи масолеҳ	Воҳиди ченак	Иқтидор		Дурнамо					
		Воқеӣ	Сохташаванда	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Хишт	Млн дона	500,0	30,0	235,0	250,0	265,0	278,2	292,2	306,7

***Сарчашма:** Барномаи саноатикунории босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025.

Воқеан ҳам барои амалишавии натиҷаҳои барномаи саноатикунории ҷиҳати дурнамои истеҳсоли хишти ватанӣ тамоми шароитҳои имкониятҳо вучуд доранд. Гувоҳи ин гуфтаҳо он аст, ки имрӯз тамоми халқи ҷумҳурӣ бо хишт таъминанд.

Хулоса, имрӯзҳо корхонаҳои хиштбарории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳоли рушди инкишоф қарор дошта, барои фаъолияти беисти ин корхонаҳо ба андешаи мо бояд роҳбарони корхонаҳо бо як ҳисси баланди масъулиятшиносӣ назорату иҷроқунанда бошанд.

АДАБИЁТ

1. Барномаи саноатикунории босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 «27» майи соли 2020, №293.
2. Мирджамолов А. Глины Таджикистана / А.Мирджамолов // Душанбе: Нииса, 2018.
3. Орипов А.О. и др. Минеральные и топливно-энергетические ресурсы Хатлонской области Республики Таджикистан. Монография / А.О. Орипов, Ш.Ш. Деникаев, А.А. Шахматов, А.С. Рязузова // - Душанбе, 2006.
4. Ташрифзода, Қ. Қ. Таърихи рушди корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Қ. Қ. Ташрифзода, Б. К. Холзода // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – №. 4-2(44). – Р. 252-258. – EDN IKQYOF.

5. Холзода, Б. К. Чанбаҳои назариявии ташкили истеҳсолот дар корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ / Б. К. Холзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – №. 6. – Р. 31-37. – EDN RFMLKH.
6. Холов Б.К. Муайян намудани арзиши асли маҳсулот барои истеҳсоли 1000 дона хишт дар мисоли корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ ҳаёти устодону кормандон ва донишҷӯёни Донишгоҳи миллии Тоҷикистон баҳсида ба ҷашнҳои «5500-солагии Саразми бостонӣ», «700-солагии шоири барҷастаи тоҷик Камоли Хучандӣ» ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040)» Душанбе -2020с. С.347-348.
7. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B8%D1%80%D0%BF%D0%B8%D1%87> (санаи истифодабарӣ 11.11.2023).

АҚИДАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ДОИР БА ТАШКИЛИ КОРХОНАҲОИ ХИШТБАРОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур мавзӯи ақидаҳои назариявӣ ташкилӣ доир ба корхонаҳои хиштбарорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нуқтаи назари муаллиф мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Таърих гувоҳ аст, ки хишт аз замонҳои қадим аслан барои сохтмони биноҳои иншоотҳои гуногун истифода мегардад. Доир ба ташкили аввалин корхонаи хиштбарорӣ ақидаи олимони тоҷик ва ҳудуди муаллиф пешниҳод шудааст. Инчунин, аз ҷониби муаллиф дар шакли расм ҷараёни ташкили истеҳсоли хишт дар шароити имрӯзаи корхонаҳои хиштбарорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос гаштааст.

КАЛИДВОЖАҲО: ашёи хом, хишт, саноати масолеҳи сохтмонӣ, ҷараёни истеҳсолот, талаботи хоҷагии халқ, ташкили корхонаҳои хиштбарорӣ, саноатикунонӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ПО ОРГАНИЗАЦИИ КИРПИЧНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье с авторской точки зрения рассматривается тема теоретических и организационных представлений о кирпичных предприятиях Республики Таджикистан. История показывает, что кирпич использовался для строительства различных зданий с древних времен. Представлено мнение таджикских ученых и самого автора относительно первой организации завода по производству кирпича. Также автор показал в виде рисунка процесс организации производства кирпича в современных условиях кирпичных предприятий Республики Таджикистан.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: сырье, кирпич, промышленность строительных материалов, производственный процесс, потребности народного хозяйства, организация кирпичных заводов, индустриализация.

THEORETICAL VIEWS ON THE ORGANIZATION OF BRICK ENTERPRISES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article, from the author's point of view, examines the topic of theoretical and organizational ideas about brick enterprises in the Republic of Tajikistan. History shows that bricks have been used to construct various buildings since ancient times. The opinion of Tajik scientists and the author himself regarding the first organization of a brick production plant is presented. The author also showed in the form of a drawing the process of organizing brick production in modern conditions of brick enterprises of the Republic of Tajikistan.

KEYWORDS: raw materials, brick, building materials industry, production process, needs of the national economy, organization of brick factories, industrialization.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шарипова Шоира Шамсидиновна* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети геология. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиббони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 907686161.

Сведения об авторе: *Шарипова Шоира Шамсидиновна* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета геологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 907686161.

Information about the author: *Sharipova Shoira Shamsidinovna* – Tajik National University, master's student of the Faculty of Geology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 907686161.

УДК: 551.1/4.550.34

**ТАҲҚИҚОТИ МУҲАНДИСӢ-ГЕОЛОГИИ РАВАНДӢОИ ЭКЗОГЕНӢ ВА
МИНТАҚАБАНДИИ ХУРДИ СЕЙСМИКИИ ҲУДУДИ ШАҲРИ ПАНЧАКЕНТИ
ВИЛОЯТИ СУҒД**

Оқилҷони С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Шаҳри Панҷакент ҳамчун ноҳияи баррасишаванда дар 261 км дар шимоли пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон – шаҳри Душанбе ҷойгир буда, маркази маъмурии он ноҳияи Панҷакент мебошад. Ҳудуди шаҳр 3,67 км²-ро ташкил медиҳад. Шаҳри Панҷакент қисми миёнаи ҳавзаи дарёи Зарафшонро дар бар гирифта, аз қаторкӯҳҳо мегузарад: қаторкӯҳи Туркистон дар шимол ва Зарафшонро дар бар гирифта, аз қаторкӯҳҳо мегузарад: қаторкӯҳи Туркистон дар шимол, Зарафшон дар марказ ва Ҳисор дар ҷануб. Аз рӯйи тобеъияти маъмури ноҳияи мазкур ба ҳудуди вилояти Суғд дохил мешавад [1].

Шаҳри Панҷакент дар водии дарёи Зарафшон, шарқтар аз шаҳри Самарқанд дар баландии 900 м аз сатҳи баҳр ҷойгир мебошад.

Аз самти ғарби Панҷакент ҷамоати калони Саразм ҷойгир шудааст.

Шаҳри Панҷакент дар ҳудуди қисмати марказии баландиҳои Ҷанубӣ-Тёншон қарор гирифта, аз қаторкӯҳҳои Ҳисор, Олой, Зарафшон ва Туркистон иборат мебошанд. Дар канори ҷануб ва шимоли баландиҳои мазкур бо ҳодисаҳои баланди сейсмикӣ бо суръати зиёд такрорёбии зилзилаҳо фарқ мекунанд. Дар ин мавзӯ заминчунбиҳои фалокатовар ва харобиовар рӯй додаанд. Мисол: заминчунбиҳои Қаротегин, Файзобод, Фарм, Ҳоит, Қашгор ва дигар заминчунбиҳои харобиовар, ки дар канори ҷануби минтақа қад-қади тарқиши Ҳисору Кокшалӣ ва инчунин Истаравшан, Андичон, Ош ва ғайра заминчунбиҳои харобиовар дар канори шимоли минтақаи корӣ (қад-қади тарқиши Ҷанубӣ-Фарғона) ба вучуд омадаанд.

Дар ҳудуди қисмати марказӣ баландиҳои Ҷанубӣ-Тёншон заминчунбии бузурги харобиовар рух додааст. Ин заминчунбии Мастчоҳ ба ҳисоб меравад. Заминчунбии Мастчоҳ соли 1923 рух додааст, ки дар натиҷа 2 деҳа вайрон гардида, тақрибан 90 нафар одамон нобуд гардида ва зиёда аз 200 нафар захмӣ гардидаанд. Маркази зилзилаи мазкур дар деҳоти Мастчоҳ муайян гардидааст ва қувваи тақонҳои зилзила 8-9 балро дар бар мегирифт. Дар натиҷаи он, ки 2 деҳа пурра хароб гардида буд, гумон кардан метавонем, ки майдони зилзила хеле калон набуд ва манбаи он дар масофаи чуқур ба вучуд намомада буд. Имконият аст, ки дар қисми болоӣ қишри замин яъне дар ҳудуди масофаи хобиши тарқишҳои қаторкӯҳҳои Туркистон ба вучуд омадааст.

Дар шохаҳои ғарби қаторкӯҳҳои Туркистон ва Зарафшон, яъне дар ноҳияи Панҷакент баъзан маврид заминчунбиҳо бо қувваи паст (тақрибан 5 бал) бо ғурриши зеризаминӣ ба қайд гирифта шудааст. Яъне, аз чунин заминчунбиҳоро дар санаи 5 сентябр соли 1897 В.Вебер ба қайд гирифтааст.

5 сентябри соли 1897 заминчунбии 8-баллаи Уротеппа рӯй дода буд, ки ба канори шимоли қаторкӯҳҳои Туркистон рост меомад. Зилзилаи мазкур дар Тошкент, Коканд, Катта-Қурғон эҳсос шуда буд. Дар Самарқанд ва Панҷакент вайронаҳои на чандон калон ба вуқӯ омад буд.

Мувофиқи рӯйхати шабакаи минтақавии истгоҳи сейсмикии ИДМ ҳамасола дар ҳудуди минтақаи марказии баландиҳои Ҷануби Тёншон заминчунбиҳо ба қайд гирифта мешаванд, ки қувваи он дар марказ 6-7 балро ташкил медиҳад.

Ҳамин тавр, метавонем қайд кунем, ки дар қисмати марказии баландиҳои Ҷанубӣ-Тёншон қувваи зилзилаҳои ба қайд гирифта шуда, 7 балро дар бар мегирад (ғайр аз заминчунбии 8-9 балаи Мастчоҳ), заминчунбиҳои дар боло зикргардида, дар масофаи хурд инкишоф ёфтаанд ва манбаи он дар қишри замин қарор мегиранд. Майдони лапишҳои

зиёд дар минтақаҳои тарқишҳои тез ва ҷавон мавқеъ гашта, дар нуқтаҳои гуногуни баландӣҳо ҷойгир мебошанд. Дар ҳудуди минтақаҳои дароз лаппишҳои зиёд паҳн нагардидаанд.

Сабаби асосии заминчунбиҳои қисмати марказии баландӣҳои Ҷанубӣ-Тёншон дар ҷойивазкунии харсангҳо – тахтасангҳои калон мебошанд, ки дар замони ҳозира дар тарқишҳои палеозой ва муосир ба вучуд омадаанд. Ҷойивазшавии гуногуни нисбӣ суфт ва дараҷаи сейсмикиро ба назар дошта, гумон кардан мумкин аст, ки бавучуд омадани заминчунбиҳо бо шиддати $M \geq 7$ дар минтақаи корӣ камназаррас аст, аммо аз эҳтимол дур нест.

Қисми асосии водии дарёи Зарафшон аз пастхамиҳои байникӯҳӣ ва водӣҳои калони кӯҳии дарёҳо иборат буда, релефи он ба доманакӯҳҳои паст бурида, релефи он ба доманакӯҳҳои пастбурида, қарор гирифтаанд, ки унсури асосии он нишебиҳои Туркистон ва шимолӣ қаторкӯҳҳои Зарафшон мебошанд. Нишебии қаторкӯҳҳо бо тури ғафс бурида, бо водӣҳои кӯҳӣ меридианӣ ва ё субмеридианӣ нишон дода шудааст. Дар минтақаи омӯхташаванда бо андозаҳои хурд релефи миёна ва баландкӯҳ, душворфатҳ ва тақсимшуда инкишоф ёфтаанд [13].

Релефи мазкур дар дараҷаи зиёд дорои шаклҳои зерин буда, суффаҳои дарё, маҳрути хоки обовард ва бурришҳои бисёри эрозионӣ мебошад.

Дар ҳатти инкишофёфтаи таҳшинҳои давраи чорумин, неоген, палеоген ва табошир, баландии мутлақ дар самти ғарб 1400-1800 м ва дар самти шарқ 1900-2100 м тағйир меёбад. Баландии мутлақи сарҳади қаторкӯҳҳои Туркистон 2800-3000 м-ро ташкил медиҳад.

Магистрالی асосии обии ноҳия, яъне дарёи Зарафшон водии доманакӯҳҳои буридаро ташкил дода, пайдоиши тектоникӣ мебошад, ки дар байни доманакӯҳҳои ҷануби Туркистон ва нишебиҳои шимолӣ қаторкӯҳҳои Зарафшон қарор гирифтааст.

Дарозии дарёи Зарафшон 877 км мебошад. Дарёи Зарафшон аз пиряхҳо ва барфҳои Тёншони марказӣ сарчашма мегирад. Масоҳати умумии ҳавзаи сардоба (то дидбони Дупулӣ) 10200 км²-ро дар бар мегирад. Сарфи миёнасолона аз рӯи маълумотҳои мушоҳидаҳои бисёрсола (дидбони Дупул, дар 25 км муқобили ҷараёнҳои дарё аз шаҳри Панҷакент) 147,5 м³/сон ташкил медиҳад.

Дар роҳи худ ба дарёи Зарафшон шохобҳои бисёр мерезанд. Аз ҳама шохоби калонтарин, ки дар ҳудуди ноҳияи корӣ тааллуқ дорад, дарёи Мошан ва сойҳои Мойката, Чори, Амандара, Зебон, Заврон, Лолака, Оби-Сарой ва ғайра мебошанд. Тамоми шохобҳо дар қисмҳои қаторкӯҳи Туркистон ва Зарафшон сарчашма мегирад.

Ҷангоми гузаронидани таҳқиқотҳои муҳандисию геологӣ бештар самти асосиро ба равандҳои эндогенӣ ва экзогенӣ равона карда шудааст, ки онҳо таъсири худро ба раванди минтақабандии хурди сейсмикӣ мерасонанд.

Дар ҳудуди ноҳияи таҳқиқоти асосан равандҳои муосири тектоникӣ аз қабилӣ тарқишҳои муосир васеъ паҳн гаштаанд, ки релефи ноҳияро ба қисмҳои алоҳида чудо намуда, сохтори ноҳияро ниҳоят мураккаб месозанд. Нақши аввалиндараҷаро дар инкишофи ноҳия тарқиби петрографии чинсҳои кӯҳӣ мебозанд. Шароити дуҷуми инкишофи ноҳия бошад, хусусиятҳои геоморфологӣ ё тектоникӣ муҳити атроф аст. Шароити сеҷуми инкишофи ноҳия шароитҳои гидрогеологӣ ба ҳисоб меравад. Инчунин, мақсади асосии мақола ин минтақабандии хурди сейсмикии ноҳия мебошад, ки ин минтақа дар ҳудуди ҷой доштани zilzilai қувваи то 9 бала аст. Равандҳои физикию геологии минтақаи омӯхташаванда дар намуди шусташавии ҳамвориҳо, обканиҳо, обшавиҳо, селҳо. Аз соҳилҳои дарёи Зарафшон тағйирёбии ҳатти самти равандҳои антропогенӣ ифода ёфтааст [10].

Шусташавии ҳамвориҳои обканиҳо ва обшавиҳо дар камари суфаҳо ва нишебиҳои ростӣ қисмати тепагӣ релеф мушоҳида карда мешаванд. Дар асл қайд кардан зарур аст, ки равандҳои дар боло зикршуда дар қисмати ҷанубу шарқ ва канори шимолу шарқи Панҷакент васеъ паҳн шудаанд.

Селҳо. Сел дар гидрология аз калимаи арабӣ «сайл» гирифта шуда, маънояш “селоби пурталотум (бурный поток)” мебошад. Яъне, сел – ин ҷараёни омехтаи об ва чинсҳои кӯҳӣ

мебошад, ки дар натиҷаи боришоти бошиддат ва обшавии босуръати барфу пирях ба вучуд меояд, хусусияти зудбаландшавӣ ва ғаъолияти муваққатӣ дорад. Сел дорой хусусияти сар задани ногаҳонӣ ва суръати зиёди ҳаракат (м/с) ва қувваи вайронкунандагии бузург мебошад. Аз рӯйи морфология дар чараёни селӣ 3 минтақа чудо карда мешавад: минтақаи пайдошавии сел, минтақаи ҳаракат ва минтақаи қароргириӣ.

Аз рӯйи маълумотҳои идораи мушоҳидавӣ оид ба зухуротҳои хатарноки геологӣ – Саридораи геология, дар ҳудуди ноҳияи Панҷакент 111 – зухуротҳои геологӣ ба қайд гирифта шудааст, аз он ҷумла селҳо, ярҷҳо ва обхезҳои мавсимӣ мебошанд [8].

АДАБИЁТ

1. Таджикибеков, М. Проявление гравитационных процессов горных территорий в связи с новейшими тектоническими движениями (на примере Гиссаро-Алая) / М. Таджикибеков М., А. Зиеев, М.М. Мухаббатова // Опыт изучения оползней и обвалов на территории Таджикистана и методы инженерной защиты. Душанбе, 2002. - С.49-51.
2. Шомахмадов, А.М. Оценка потенциала районов, служб ГО, местных органов исполнительной власти и населенных пунктов Зеравшанской долины по готовности и реагированию на ЧС / А.М. Шомахмадов, М.С. Саидов // Сборник трудов – 2 ИАЦ КЧС и ГО Республики Таджикистан. – Душанбе, 2010. – С. 147-188.
3. Шомахмадов, А.М. Проект по раннему оповещению селей и наводнений [Текст] / А.М. Шомахмадов, М.С. Саидов, А. Хамидов // Сборник трудов – 2 ИАЦ КЧС и ГО Республики Таджикистан. – Душанбе, 2010. – С. 189-238.
4. Саидов, М.С. Прогнозирование и управление наводнениями и селевыми потоками на территории Таджикистана на основе использования дистанционных методов зондирования Земли из космоса / М.С. Саидов, И.Г. Ахмедова, Л.В. Евдокимова // Душанбе: Деп. в фондах НИЦ ГКЗУГ РТ, 2010. -187 с.
5. Расулов, Н.М. Особенности формирования геологических процессов в бассейне реки Зеравшан. / Н.М. Расулов // Наука и инновация. Таджикский национальный университет. Серия геологических и технических наук №. 1 Душанбе - 2020. - С. 42-45.
6. Расулов, Н.М. Оценка геодинамической обстановки Зеравшанской долины и дальнейший прогноз ожидаемых явлений. / Н.М. Расулов, С.М. Саидов // Наука и инновация. Таджикский национальный университет. Серия геологических и технических наук №. 2 Душанбе - 2020. - С. 124-131.
7. Расулов, Н.М. Рекомендации по выбору первоочередных объектов для постановки мониторинга. / Н.М. Расулов, Ф.С. Давлатов, С.М. Саидов // Наука и инновация. Таджикский национальный университет. Серия геологических и технических наук №.3 Душанбе - 2020. - С. 54-63.
8. КЧС Таджикистана Официальный Сайт. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.khf.tj> (дата обращения: 02.05.2018).
9. Мониторинг и раннее оповещения в Таджикистане // Ежемесячный отчет МЭРТ РТ. - Душанбе. – 20 с. [Электронный ресурс]. Режим доступа: www.unisdr.org(дата обращения: 08.12.2019).
10. Население. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://countrymeters.info/ru/Tajikistan/> (дата обращения: 08.05.2017).
11. Руководство по снижению риска стихийных бедствий на уровне сообщества в Центральной Азии 2006 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа: www.unisdr.org(дата обращения: 08.07.2019).
12. Таджикибеков, М. Возраст рельефа и некоторые черты неотектоники Магианской впадины и прилегающих районов (Зеравшано-Гиссарская горная область) / М. Таджикибеков // Докл. АН Тадж. ССР, 1984, т. 27, №6. - С. 329-332.
13. Таджикибеков, М. Внутригорные впадины Гиссаро-Алая в новейшем этапе геологического развития/ М. Таджикибеков // Автореф. диссер на соиск. канд. геол.-мин. наук. Фрунзе, 1986. - 24 с.
14. Таджикибеков, М. Структурные особенности и тектоническое развитие Фан-Ягнобской впадины (Центральный Таджикистан) в новейший этап / М. Таджикибеков // Изв. АН Тадж. ССР, Отд. физ.-мат. и хим.-геол. наук, 1986 №4(110). - С. 48-54.

ТАҲҚИҚОТИ МУҲАНДИСӢ-ГЕОЛОГИИ РАВАНДӢОИ ЭКЗОГЕНӢ ВА МИНТАҚАБАНДИИ ХУРДИ СЕЙСМИКИИ ҲУДУДИ ШАҲРИ ПАНҶАКЕНТИ ВИЛОЯТИ СУҒД

Дар мақолаи мазкур оид ба равандҳои экзогенӣ ва минтақабандии хурди сейсмикии ҳудуди шаҳри Панҷакенти вилояти Суғд маълумот оварда шудааст. Ҳангоми гузаронидани таҳқиқотҳои муҳандисию-геологӣ бештар самти асосӣ ба равандҳои эндогенӣ ва экзогенӣ равона карда шудааст, ки онҳо таъсири худро ба раванди минтақабандии хурди сейсмикии мерасонанд. Дар ҳудуди ноҳияи таҳқиқотӣ асосан равандҳои муносири тектоникӣ аз қабилӣ тарқишҳои муосир васеъ паҳн гаштаанд, ки релефи ноҳияро ба қисмҳои алоҳида чудо намуда, сохтори ноҳияро ниҳоят мураккаб месозанд. Нақши аввалиндарачаро дар инкишофи ноҳия тарқиби петрографии ҷинҳои кӯҳӣ мебошанд. Шароити дуҷуми инкишофи ноҳия бошад, хусусиятҳои геоморфологӣ ё тектоникӣ муҳити атроф аст. Шароити сеҷуми инкишофи муносири ноҳия шароитҳои гидрогеологӣ ба ҳисоб меравад. Инчунин, мақсади асосии мақола ин минтақабандии хурди сейсмикии ноҳия мебошад, ки ин минтақа дар ҳудуди ҷой доштани зилзилаи қувваи то 9 балла аст. Равандҳои муносири

физикийо-геологии минтакаи омухташаванда дар намуди шусташавии ҳамвориҳо, обканиҳо, обшавиҳо, селҳо. Аз сохилҳои дарёи Зарафшон тағйирёбии ҳатти самти равандҳои антропогенӣ ифода ёфтааст.

КАЛИДВОЖАҲО: экзогенӣ, эндогенӣ, тектоникӣ, заминларза, сеймикӣ, Зарафшон, Панҷакент, сел, тарма.

ИНЖЕНЕРНО-ГЕОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ЭКЗОГЕННЫХ ПРОЦЕССОВ И МАЛОЙ СЕЙСМИЧЕСКОЙ РЕГИОНАЛЬНОСТИ НА ТЕРРИТОРИИ ГОРОДА ПЕНДЖАКЕНТ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ

В данной статье представлены сведения об экзогенных процессах и малой сейсмической районирования города Пенджикента Согдийской области. При инженерно-геологических исследованиях большее значение направлено на уточнение описания и направленности эндогенных и экзогенных процессов, оказывающих наибольшее влияние на процесс малого сейсмического районирования. На территории изучаемого региона распространились современные тектонические процессы, такие как современные трещины, которые делят рельеф региона на отдельные части и делают структуру региона чрезвычайно сложной. Первостепенную роль в освоении региона играет петрографическое прослеживание горных пород. Вторыми условиями развития региона являются геоморфологические или тектонические особенности окружающей территории. Третьим условием современного развития региона являются гидрогеологические условия. Также основной целью работы является малое сейсмическое районирование, поскольку регион расположен в зоне возможного возникновения землетрясения силой до 9 баллов. Современные физико-геологические процессы изучаемой территории в виде эрозии равнин, водоемов, паводков, наводнений. Выражены изменения линии берегов реки Зарафшан и антропогенные процессы.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: экзогенное, эндогенное, тектоническое, землетрясение, сейсмика, Зерафшан, Пенджикент, наводнение, лавина.

ENGINEERING-GEOLOGICAL STUDY OF EXOGENIC PROCESSES AND SMALL SEISMIC REGIONALITY IN THE TERRITORY OF THE CITY OF PUNJAKENT, SOGDIAN REGION

This article presents information about exogenous processes and small seismic zoning of the city of Penjikent, Sughd region. In engineering-geological research, greater importance is aimed at clarifying the description and direction of endogenous and exogenous processes that have the greatest impact on the process of small seismic zoning. Modern tectonic processes have spread across the territory of the studied region, such as modern cracks, which divide the relief of the region into separate parts and make the structure of the region extremely complex. Petrographic tracing of rocks plays a primary role in the development of the region. The second conditions for the development of the region are the geomorphological or tectonic features of the surrounding territory. The third condition for the modern development of the region is hydrogeological conditions. Also, the main goal of the work is small seismic zoning, since the region is located in the zone of possible occurrence of an earthquake with a magnitude of up to 9 points. Modern physical and geological processes of the study area in the form of erosion of plains, reservoirs, floods, floods. Changes in the bank line of the Zarafshan River and anthropogenic processes are pronounced.

KEYWORDS: exogenous, endogenous, tectonic, earthquake, seismic, Zerafshan, Penjikent, flood, avalanche.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Оқилҷони Саидхоҷа* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти кафедраи гидрогеология ва геологияи муҳандисии факултети геология. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **987131638**. E-mail: **okilconsaidzoda@gmail.com**

Сведения об авторе: *Оқилҷони Саидходжа* – Таджикский национальный университет, магистрант кафедры гидрогеологии и инженерной геологии геологического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе проспект Рудаки, 17. Телефон: **987131638**. E-mail: **okilconsaidzoda@gmail.com**

Information about the author: *Okiljoni Saidkhodja* – Tajik National University, master's student at the Department of Hydrogeology and Engineering Geology, Faculty of Geology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **987131638**. E-mail: **okilconsaidzoda@gmail.com**.

МУНДАРИЧА - СОДЕРЖАНИЕ

ФАЛСАФА, ПСИХОЛОГИЯ ВА ПЕДАГОГИКА – ФИЛОСОФИЯ, ПСИХОЛОГИЯ И ПЕДАГОГИКА

<i>Маҳинбонуи Р.</i> Омӯзиши вазъият ва шароити татбиқи стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	5
<i>Нийзова П.П.</i> Назарияҳои сотсиологӣ дар бораи издиҳом.....	10
<i>Лайлои С.</i> Таҳлили иҷтимоӣ-психологӣ оила.....	13
<i>Қурбонзода М.</i> Таъсири зеҳни эмотсионалӣ дар зиндагии муштарақ (заношӯӣ)....	17
<i>Маҳинбонуи Р.</i> Сиёсати хориҷии муваффақ - заминаи ҳалли масъалаҳои глобалӣ...	21
<i>Қурбанов А.И.</i> Хусусиятҳои ташаккулёбии шахсияти кӯдакон дар шароити мактаб-интернат.....	23

ФИЛОЛОГИЯ ВА ЖУРНАЛИСТИКА - ФИЛОЛОГИЯ И ЖУРНАЛИСТИКА

<i>Ахророва З.</i> О глаголе в современном русском языке.....	30
<i>Таварова М.</i> Мавқеи жанри хабар дар АМИТ “Ховар”.....	32
<i>Алиев Х.</i> Связь морфологии с другими лингвистическими дисциплинами.....	36
<i>Султонова З.</i> Динамические признаки внешности человека.....	38
<i>Ганиева М.Н.</i> Оид ба масъалаи даврабандии таърихи инкишофи забони англисӣ...	42
<i>Джураева Г.</i> Иде́йное своеобразие рассказов А.П. Чехова и их перевод на таджикский язык Д.Ж. Икрами на примере рассказа «Каштанка».....	49
<i>Изатзода А.</i> Таснифоти феълҳои ёридиҳанда ва вазифаҳои онҳо дар забони англисӣ.....	52
<i>Мусаямов К.</i> Гончаровская версия нигилизма. Образ Марка Волохова.....	57
<i>Сангова Т.</i> Пайдоиши шеваҳои забони англисии амрикоӣ.....	60
<i>Наврӯзова П.</i> Диалектизмҳо дар романи “Гардиши девбод”-и Абдулҳамид Самад	63
<i>Зиёева Д.</i> Вижагиҳои грамматикӣ - семантикии лексикаи муносибатҳои ахлоқӣ....	68
<i>Почоева М.</i> Гуруҳҳои маъноӣ ва сохтори воҳидҳои фразеологӣи ташбеҳӣ дар забони тоҷикӣ.....	71
<i>Ҳакимова С.</i> Вижагиҳои тағйироти морфологӣ дар иқтибосоти арабӣ дар забони англисӣ.....	76
<i>Фаҳад Х.Т.</i> Тарҷумаи адабӣ ва қолишҳои он.....	79
<i>Сафарова С.</i> Мафҳуми истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносӣ.....	83
<i>Рауфдҷанзода Д.</i> Архетипи дороги в поэзии Лермонтова.....	86
<i>Сабурова Г.</i> Тарҷумаи порчае аз боби шашум «Коркарди маъдан ва саноат» аз китоби «Сарзамини Мовароуннаҳр (Фарорӯд) дар аҳди Аббосиён»-и доктор Маҳмуд Муҳаммад Халаф.....	90

ИҚТИСОД-ЭКОНОМИКА

<i>Саидмуродзода Г.</i> Асосҳои назариявии сиёсати муҳоҷирати меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	94
<i>Рабиева С., Саидова М., Ҷумаева Ш.</i> Осоишгоҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	96
<i>Фотимаи С.</i> Асосҳои назариявии ташаккулёбии иқтисоди рақамӣ.....	100

ҲУКУҚ – ПРАВО

<i>Абдалшев А.А.</i> Мафхум, намуд ва қоидаҳои истифодабарии воситаҳои техники дар муурофияи ҷиноятӣ.....	106
<i>Азизова Ф.Н.</i> Ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ барои вайрон кардани қонунгузорӣ оид ба сифати мол.....	111
<i>Манижаи Б.</i> Ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар раванди ҷаҳонишавӣ.....	115
<i>Бобоева Б.И.</i> Мафҳуми принципҳои ҳуқуқи маданӣ.....	119
<i>Хуриедзода Ш.</i> Безопасность товара: понятие, признаки и сфера применения.....	122
<i>Шеров А.Н.</i> Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои одамрабӣ.....	126
<i>Бобобеков И.</i> Танзими ҳуқуқи баъзе аз масъалаҳои фаъолияти инҳисорӣ.....	130
<i>Гулова М.</i> Функсияҳои суди конститутисионӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	135
<i>Маҳмадҷаев С.Ҷ.</i> Ҷамъовариҳои далелҳо ва аҳаммияти он.....	139
<i>Шодиева Т.Н.</i> Таъмини сифати мол, қор ва хизмат ба воситаи ҷораҳои ҳимоя ва ҷавобгарӣ.....	142
<i>Рустамзода Б.С.</i> Понятия и виды правотворчество.....	145
<i>Расулиён А.</i> Муносибати шаҳрвандон ба мақомоти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ.....	148
<i>Олимов С.О.</i> Реализация международно-правовых норм в сфере торговли людьми в Республики Таджикистан.....	152
<i>Раҷабова Д.</i> Объектҳои муносибати ҳуқуқи маданӣ.....	157
<i>Собирзода С.Э.</i> Субъекты гражданского права.....	160
<i>Тоҳирзода Ш.</i> Маҷлиси Олӣ – парламент, мақомоти олии намояндагӣ ва қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	166
<i>Турахонова Ш.</i> Мурофияи зарурӣ ва шартҳои қонунӣ будани он.....	169
<i>Давлатова Ф.</i> Роҳҳои осоиштаи ҳалли баҳсҳои байналхалқӣ.....	172
<i>Шамсиддинова Ш.Р.</i> Хусусиятҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ ноқилоғон.....	175
<i>Утамуродова Н.Ш.</i> Материальная и дисциплинарная ответственность в трудовом праве.....	179
<i>Раҷабов А.С., Сарсембоев М.А.</i> Дафтари минтақавии Раёсати Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон дар Осиеи Марказӣ ва давлатҳои минтақа: ҳамкорӣ, таъдуди таҷрибаи қонунҷодкунӣ.....	185
<i>Сафарализода П.Б.</i> Мафҳуми ҳуқуқҷодкунӣ бо назардошти нуқтаҳои назари гунгуни илмӣ.....	195
<i>Фатоҳзода М.</i> Кодекси Бустаманте ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ.....	199
<i>Холиқова Ш.</i> Таносуби режими сиёсӣ ва режими давлатӣ.....	203
<i>Холов Ш.Н.</i> Мафҳум ва моҳияти комбинатсияи тактикӣ.....	208
<i>Шарифова Т.</i> Мирное разрешение споров в рамках международных организаций..	212
<i>Ҷураева Д.</i> Созишномаи арбитражи байналмилалӣ тиҷоратӣ дар муурофияи арбитражӣ.....	214

СИЁСАТ - ПОЛИТИКА

<i>Набиева А.</i> Этапы формирования Евразийского экономического союза (ЕАЭС)....	217
<i>Rasulova M., Salimov F.N.</i> The role and place of cultural diplomacy in forming the image of the state abroad.....	220

МАТЕМАТИКА

<i>Зарифзода С.К., Бобиев М., Розиков М.</i> Оид ба як синфи муодилаҳои операторӣ-дифференсиалии тартиби дуюм бо се нуқтаи махсус.....	224
--	-----

ФИЗИКА - ФИЗИКА

<i>Сафаров А.Ф., Эргашева Н.Л.</i> Истифодаи нодурусти истилоҳоти астрономӣ дар раванди таълим.....	228
---	-----

ХИМИЯ - ХИМИЯ

<i>Мирзозода У.С., Самихов Ш.Р.</i> Технологияи коркарди маъдани сурмаю тиллодори кони Паҳндара.....	232
--	-----

БИОЛОГИЯ - БИОЛОГИЯ

<i>Акобирова А.С., Иброғимова С.И.</i> Тағйирёбии нишондиҳандаҳои клиникиву биохимиявӣ ҳангоми захролудӣ аз спирти этанол.....	237
--	-----

ФАРМАТСИЯ ВА ТИБ – ФАРМАЦИЯ И МЕДИЦИНА

<i>Мингтураев Ҳ.</i> Бемории шадиди лейкози хун.....	242
--	-----

ГЕОЛОГИЯ - ГЕОЛОГИЯ

<i>Шарипова Ш.Ш.</i> Ақидаҳои назариявӣ доир ба ташкили корхонаҳои хиштбарорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	247
<i>Оқилҷони С.</i> Таҳқиқоти муҳандисӣ-геологии равандҳои экзогенӣ ва минтақабандии хурди сейсмикии ҳудуди шаҳри Панҷакенти Вилояти Суғд.....	251

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

**Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ
«Муҳаққиқи ҷавон» пешниҳод мегарданд
Телефон: (992-37)227-74-41**

Мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи «Муҳаққиқи ҷавон» пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзуи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла мувофиқат намояд.

Мақолаҳое, ки дар матн онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матн мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матн бо забони русӣ англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матн бо забони тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 8 то 10 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб, дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Шарипов Д.М.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола таҳсил мекунад;

– матн асосии мақола;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси чаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с.25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25;

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд;

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз **3 номгӯ** ва на бештар аз 10 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– баъди рӯйхати адабиёти истифодашуда маълумоти зерин бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) омода карда шавад: номи мақола; насаб, ном ва номи падар; номи муассиса; аннотатсия ва калидвожаҳо (аннотатсия на камтар аз **5 сатр** ва калидвожаҳо **на камтар аз 7 номгӯ**);

– дар охири мақола бо се забон (**тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ**) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), номи муассисае, ки дар он муаллиф меҳонад, телефон, E-mail, нишонии ҷойи кор в ё таҳсили муаллиф.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал

«Молодой исследователь»

Телефон: (992-37)227-74-41

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Шарипов Д.М.);
- название организации, в которой учится автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 3 и не более 10 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы оформляется следующая информация на трех языках (на таджикском, русском и английском языках): название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 5 строк, ключевые слова до 7 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на таджикском, русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, название организации, в которой учится (авторы), телефон, E-mail, а также почтовый адрес место учебы автора).

INFORMATION FOR THE AUTHORS

Requirements for scientific articles submitted to the scientific journal "Young researcher»

Phone: (992-37)227-74-41

All submitted scientific journal articles must meet the following requirements: a) the article must be written in compliance with the established requirements; b) the article must be the result of scientific research; c) the article must conform to one of directions (sections) of the journal.

Requirements for registration of scientific articles:

The article should be prepared in Microsoft Word format, Times New Roman font, size 14, margins 2.5 cm on all sides, interval 1.5.

The volume of the article (including the abstract and the list of references) should be within the range of 8 to 10 pages of A4 format.

The article should have the following structure:

- UDC index (the index can be obtained in any scientific library);
- article title;
- surname and initials of the author (for example, D. M. Sharipov);
- name of the organization where the author of the article studies;
- main text of the article;
- when quoting specific material, the references are indicated in square brackets [].

Sample: [4, p. 25]. That is, literature #4 and page 25;

- tables, diagrams, diagrams, and drawings should be grouped and numbered. Tables, diagrams, diagrams, and drawings must have a name;

- list of references (no less than 3 and no more than 10 titles of scientific literature).

The list of references is made according to the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5-2008;

- after the list of references, the following information is made out in three languages (Tajik, Russian and English): the title of the article, the author's full name, the name of the organization, the abstract and keywords (abstract of at least 5 lines, keywords to 7 words or phrases);

- Information about the author in Tajik, Russian and English (full name of the author, the name of the organization where the author studies, phone number, E-mail, and postal address of the place of study or work of the author are indicated here).

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ»

2024. №2

Ответственный редактор: **Хакимова С.**

Издательский центр

Таджикского национального университета

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.